

HAYVAN HAKLARI TARİHİ VE TÜRKİYE

HAYVAN HAKLARI TARİHİ VE TÜRKİYE

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

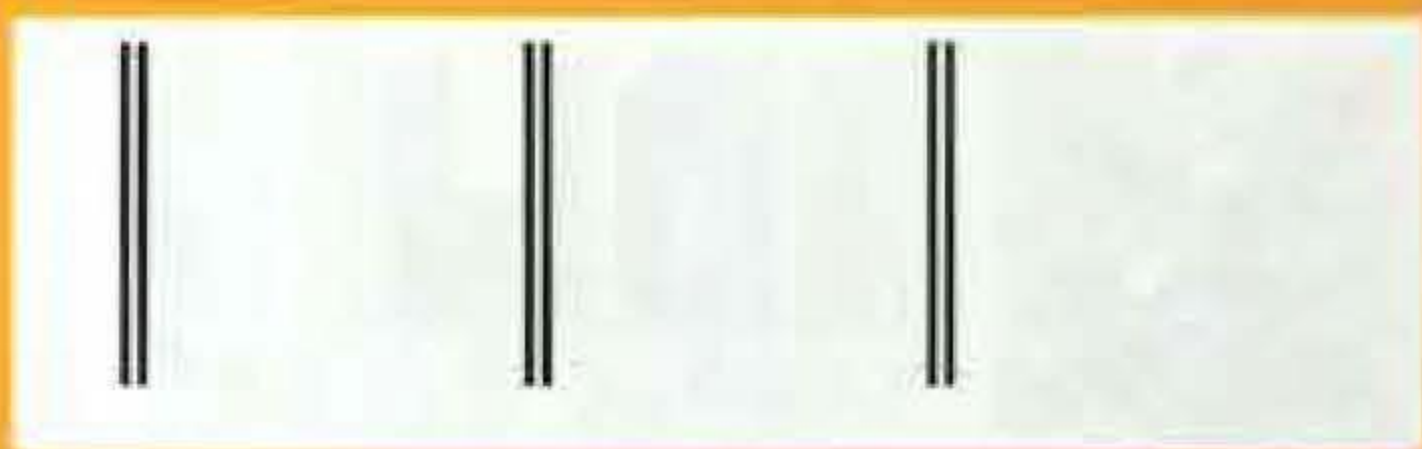

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İnsan olarak bulunduğumuz çevrede yapmamız gerekenler, "onları daha iyi nasıl anlarız ve yardımcı oluruz" sorusuna yaklaşımımızda gizlidir. Empati yapmayan, karşısındaki canlının duygularını anlayamayan, kendince zayıfları aşağılık gören insandan diğer insanlara ve hayvanlara farklı bakmalarını beklemek mümkün değildir.

Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye bugüne kadar pek değinilmemiş, göz ardı edilmiş konuları samimiyetle ele alan en kapsamlı eser... Tarihsel süreci içerisinde hayvan haklarının gelişimi Türk kültüründen İslamiyet'e, bilimden felsefeye ve edebiyata uzanan geniş bir çerçevede ele alındı.

Hukuk alanında, ahlaki düşünce sisteminde, sanatta, sosyal yaşamda, bilimde, kısaca hayvanlarla doğrudan ya da dolaylı olarak birlikte olduğumuz her alanda hayvan haklarına ilişkin farklı görüş ve düşünceleri merak ediyorsanız *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*, size farklı bir kapı açıyor...

..... ● .....

HAYVAN HAKLARI
TARİHİ VE TÜRKİYE

..... ● .....

HAYVAN HAKLARI VE TÜRKİYE

İBB Yayınlar Koordinatörü: Cengiz Özkarabekir

Yayın Yönetmeni: Ahmet Bozkurt

İçerik ve Yayın Danışmanı: Vahit Uysal

Görsel Yönetmen: Anıl Yılmaz

Koordinatör: Aysin Önen

Bölüm Yazarları:

Prof. Dr. Aşkın Yaşar, Prof. Dr. İbrahim Maraş, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Yağmur Özgür Güven, Engin Arıkan, Hayati Baki, Özgün Öztürk, Murat Toklucu, Av. Hülya Yalçın, Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka, Dr. M. Fatih Çalışır

Redaktör: Türkan Duran Topçu

Son Okuma: Levent Elpen

Kapak Tasarımı: Geray Gençer

Sayfa Kimlik Konsepti ve Tasarımı: Erbil Kargı

Baskı Öncesi Hazırlık ve Renk Ayrımı: Mehmet Kara

Arşiv Tarama: Evren Ertem

Görseller: İBB Atatürk Kitaplığı, İstanbul İçerik Atölyesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (© Suna ve İnan Kırac Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu), Cengiz Özkarabekir Arşivi, Feza Kürkçüoğlu Arşivi, Dr. Tuna Yılmaz Arşivi, Artam Antik A.Ş., Depo Photos, Koray Berkin, İmdat Akgün

Yapım

Korekip Bilişim Hizmetleri A.Ş. (Kor Ekip)

İçerenköy, Workinton Kozyatağı AND, Topçu İbrahim Sk. No: 8 D:10D, 34752 Ataşehir/İstanbul
info@korekip.com

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi, Massit Matbaacılar Sitesi, 4. Cad. No: 77, Bağcılar-İstanbul

ISBN: 978-625-8049-65-7

1. Baskı: İstanbul, Ağustos 2022

Yayınevi Sertifika No: 15321 Matbaa Sertifika No: 44903

İSTANBUL KÜLTÜR VE SANAT ÜRÜNLERİ TİCARET A.Ş.

Maltepe Mah. Topkapı Kültür Parkı Osmanlı Evleri, 328. Sk. No: 49 34010 Topkapı/Zeytinburnu/İstanbul

TEL: 0 (212) 467 07 00 FAKS: 0 (212) 467 07 99

© İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş. 2021

Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir. | All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

..... ● .....

HAYVAN HAKLARI

TARİHİ VE TÜRKİYE

..... ● .....

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Hayvan, insanın bir parçası değil midir...

Mevlânâ

SUNUŞ

Ekrem İmamoğlu

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

Sevgili Dostlarım,

İstanbul, 16 milyonu aşan nüfusuyla Avrupa'nın en kalabalık kentlerinden biri. Ve bu kentte yalnız değiliz, tüm canlılarla birlikte yaşıyoruz. Bunun bilinciyle tüm canlılara sevgi göstermemiz gerekiyor. Bir sokakta, bir caddede ya da bir mahallede yaşayan masum canlılara bir kap su ya da yemek veriliyorsa bilinmelidir ki o bölgede vicdan vardır, insanlık vardır, merhamet vardır, sevgi vardır. Bunların hepsinin olduğu yerde her şey güzeldir...

Göreve geldiğimiz günden bu yana sokak canlıları ya da sokak hayvanları olarak tabir edilen dostlarımız için ne yapabiliriz diye düşündük. Ve önemli çalışmalar başlattık. Adalar ilçemizde ulaşımın faytonlarla sağlanması çok uzun yıllardır tartışmalara konu oluyordu. Faytona koşulan atların içinde bulunduğu sağlıksız koşullar hepimizin tepkisini çekiyordu. Buna kayıtsız kalamazdık. Ve sonunda Adalar'da faytonların yerine ulaşımın doğa dostu elektrikli araçlarla yapılmasını sağladık. Atlarımızı da hayatlarını sağlıklı bir ortamda devam ettirebilmeleri amacıyla sahiplendirdik.

İstanbul'un farklı noktalarında geçici bakımevleri ve bahçeli yaşam alanları, hayvan hastanesi, hayvan aşılama ve tedavi ünitesi olmak üzere birçok birimde sokak hayvanlarına hizmet veriyoruz. İnsan olarak bulunduğumuz çevrede yapmamız gerekenler, "Onları daha iyi nasıl anlarız ve yardımcı oluruz?" sorusuna yaklaşımımızda gizlidir. Empati kurmayan, karşısındaki canlının duygularını anlayamayan, kendince zayıf olanı aşağılık gören bir bireyden diğer insanlara ve hayvanlara farklı gözle bakmalarını beklemek mümkün değildir. Hayvan hakları kavramı dinimizde ve kültürümüzde de önemli bir yere sahiptir.

İBB Yayınları tarafından yayımlanan *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye* özel bir çalışma. Bu konunun bu kadar hassas olmasına rağmen yeterince yazılı kaynaklarda yer almaması doğru değildi. İşin uzmanlarıyla güzel, kolektif bir eser ortaya çıkmış. Bu sebeple araştırmacı ve yazar dostlarımıza, emeği geçen arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum. Her fırsatta birçok kitabı yayına çıkmadan önce gördüğümü söylerim. Her anlamda başarılı bir eser olan *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*'de kronoloji bölümü çok dikkatimi çekti. Geçmişten günümüze detaylı bir inceleme çalışması olan eserin araştırmacılara değerli bir kaynak olacağı kanısındayım.

İyi okumalar diliyorum...

Sevgi ve saygılarımla

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

Hayvan Haklarının Doğuşu

- 12** Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci
Prof. Dr. Aşkın Yaşar
- 62** Eski Türk Düşüncesinde ve Müslümanlığa Geçiş Sürecinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar
Prof. Dr. İbrahim Maraş
- 86** İslam'da Hayvan Hakları
Prof. Dr. Hüseyin Hatemi

2. Bölüm

Hayvan Haklarının Yayılması

- Bilimde Hayvan Tarihi **98**
Yağmur Özgür Güven
- Felsefede Hayvan Hakları **126**
Engin Arıkan
- Türk Edebiyatında Hayvan ve Hayvan Hakları **182**
Hayati Baki

3. Bölüm

Günümüzde Hayvan Hakları

---

250 Hayvan Hakları Aktivisti Olmak
Özgün Öztürk

272 Yirminci Yüzyılda İstanbul'un Sokak Hayvanları
ve Hayvanseverleri Üzerine Notlar
Murat Toklucu

298 Hayvan Haklarının Türkiye Süreci
Av. Hülya Yalçın

4. Bölüm

Sonuç: Hayvanları Anlamak

Daha İyi Bir Dünya İstiyorsak Hayvanları
Anlamakta Acele Etmeliyiz
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka

338

382 Hayvan Hakları Kronolojisi
Dr. M. Fatih Çalışır

391 Dizin

ÖNSÖZ

Tarihsel süreçte bir tarafta “bazen insanlığın gelişimi için, bazen de hayvanların sağlığı için” denilerek deneylere tabi tutulan, zaman zaman işkence gören, eziyet edilen, toplu katliamlara uğrayan, diğer tarafta ise sevgi ve merhamet gösterilen, insanların evlerini, yataklarını hatta samimi duygularını paylaştıkları hayvanların insanla olan birlikteliğini tarafsız bir biçimde ortaya koymak çok da kolay değildir.

İnsan-hayvan ilişkisinin mağara döneminde başlayan “saygı eksikli” ilk kıvılcımları zamanla “insanmerkezcisi” bir anlayışa ve ilerleyen süreçte ise “hayvanların moral statüleri” yani etik ya da ahlaki durumlarıyla ilgili ilk düşüncelerin ortaya çıkmasına kadar ilerlemiş, günümüzde ise “hayvanların da hakları var” kabulüne evrilmiştir. Bugün hak arama artık yaş sınırına bakılmaksızın tüm insanların ve canlıların hak ve hukukunun gözetilmesini kapsayan bir yaklaşım haline gelmiştir. Ancak bu durum “her zaman ve her mekânda, özellikle de tüm hayvan türleri için geçerli midir?” Maalesef ne gelişmiş ne de gelişmekte olan ülkeler açısından bunu söylemek mümkün değildir. Ancak hayvan hakları konusunun insanlığın oldukça yavaş gelişim gösterdiği alanlardan biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye kitabında insan-hayvan ilişkisi sürecinde her türlü hayvan kullanımı aşamasında yaşanan gelişmelerin ve konunun farklı görüş ve düşünsel çerçevedeki yaklaşımlarının ortaya konulabilmesi için dört temel bölüm düşünüldü ve bu bölümler altında on başlık sıralandı. Kısaca; “hayvan haklarının tarihsel gelişimi; Eski Türklerde ve Müslümanlığa geçiş sürecinde hayvanlarla ilgili inanışlar; İslam’da, bilimde,

felsefede, Türk edebiyatında hayvan ve hayvan hakları; hayvan hakları aktivistlerinin yaklaşımları; sokak hayvanları ve hayvanseverler; daha iyi bir dünya için hayvanları anlamak” başlıkları altında, hayvan haklarına ilişkin özel konu ve kültürel bağlantılı alanlar siz değerli okurların takdir ve ilgilerine sunuldu.

Din, felsefe ve hukuk alanında, ahlaki düşünce sisteminde, sanatta, sosyal yaşamda, bilimde, kısaca hayvanlarla doğrudan ya da dolaylı olarak birlikte olduğumuz her alanda hayvan haklarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelere ve bu süreçlerin gelişimine dair bilgilerin yer aldığı *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*, bu özellikleriyle alanın ilkleri arasına girmeye aday bir eserdir. İsminden de anlaşılacağı üzere sadece dünyadaki hakları değil memleketimizdeki hayvan haklarına bakışı da irdeliyor. Eminim bu eser okuyucuya, insanlık tarihinde hayvanın yerine ve onlara verilen ya da verilemeyen değer ölçüğünde ışık tutacak ve farklı düşünce sistemlerinde yol almamıza katkı sağlayacaktır. Bu kitabın, okuyanların hayatlarında hayvanlar ve hayvan hakları konusunda önemli değişiklikler yapmasına ve kararlar almasına neden olabilecek karakter ve içerikte olması beni en çok etkileyen yönü oldu.

Bu kitabın oluşmasında hayvan hakları konusunda kararlı ve destekleyici duruşu ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere katkıda bulunan kurum çalışanlarına ve değerli çalışmaları ile konunun bilimsel yönünü ortaya koyarak görüşlerini bizlerle paylaşan bölüm yazarlarına teşekkür ederim. Ayrıca bir teşekkür de hazırlanan bilimsel çalışmaları düzenleyerek kitap haline getiren İBB Yayınlar Koordinatörlüğü’ne gelsin. Bir bilim tarihçisi olarak,

bu tür yayınların kıymetinin zaman içerisinde daha büyük anlam ve değer kazanacağına olan inancımı da belirtmek isterim.

İnsan olarak bulunduğumuz çevrede yapmamız gerekenler, “onları daha iyi nasıl anlarız ve yardımcı oluruz” sorusuna yaklaşımımızda gizlidir. Empati yapmayan, karşısındaki canlının duygularını anlayamayan, kendince zayıfları aşağılık gören insandan diğer insanlara ve hayvanlara farklı bakmalarını beklemek mümkün değildir.

Hayvan hakları ihlalleri üzerine çok konuşulan ve yazılan günümüzde konunun yasal sorumlularından ve paydaşlarından olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin konuya bu yönüyle sahip çıkması hayvanlara, çevreye ve özellikle insanlığa verdiği değer skalasında oldukça anlamlı ve manidar olup, bu eserle de örnek bir tutum olarak tarihe not düşülmüş olacaktır.

Sevgili okurlar, bir sokakta, bir caddede ya da bir mahallede sahipsiz ya da kimilerine göre “sokak hayvanı” olarak tanımlanan masum canlılar varsa ve onlara bir kap su ya da yemek veriliyorsa bilinmelidir ki o bölgede insanlık vardır, merhamet vardır, sevgi vardır. İnsanlığın, sevgi ve merhametin olduğu yerde her şey güzel olur ve olacaktır. Hayatlarında sevgi, empati ve merhamet üçgeninde hayvanlara da yer veren hayvanseverlere ne mutlu ki onların saf ve masum hayatlarına dokunarak, hayatlarında önemli bir boyut atlamaktadırlar.

Bir veteriner hekim ve deontoloji hocası olarak insan, hayvan ve çevre sağlığının bir bütün olarak ele alındığı “tek sağlık konsepti” bağlamında bu kitaba konu olan

başlıkların ilgili paydaşlarca eşgüdüm içerisinde ele alınmış olması da benim için ayrı bir gurur kaynağıdır.

Değerli bir hocamın “mutlu kılmak, mutlu olmaktır” sözüyle birleştirerek doğayı, yakın çevremizi birlikte paylaştığımız, sağlık ve kültürel gelişimimizde önemli etkileri olan hayvanlarla birlikteliğimizi onları mutlu ederek çok daha farklı bir boyuta taşımamızın hedeflendiği bir anlayışla süreci devam ettirmemiz gerektiği temel anlayışı ile bu değerli çalışmanın bizler için ortaya koyduğu “konuya farkı bir kapı açmanın zamanının geldiği” düşüncesi bizlere önemli bir görev ve sorumluluk; gelecek nesillerimiz, doğa ve özellikle hayvan dostlarımız için boynumuzun borcu olacaktır.

Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye, kitabının bundan sonra yapılacak araştırmalara ve bilimsel düzenlemelere ışık tutması, toplumun huzur ve güven içerisinde hayvan sevgisiyle yaşayacağı bir ortamın sağlanması-na katkı sağlaması dilek ve temennisi ile tüm hayvan dostlarına ve hayvanseverlere selam ve saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Aşkın YAŞAR
S.Ü. Veteriner Fakültesi
Öğretim Üyesi

Yırtıcı kuşlarla avlanma 13. yüzyılda av seferlerinde yaygın olarak kullanılıyordu

1. Bölüm

Hayvan

Haklarının

Doğuşu

Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci

İnsanoğlu, yaşamına kattığı ve değer verdiği her şeye zaman içerisinde farklı anlamlar yüklemiş ve duygusal bağ kurabildiklerine özel statüler sağlamıştır. Bu yaklaşım hayvanların insan hayatındaki tarihsel gelişim sürecinde çok daha net anlaşılmalıdır. Evcilleşme ve evciltme sürecinden geçen bir kısım hayvanlar, tarihsel süreç içerisinde, ekonomik değere sahip olanlar, arkadaş hayvanlar ve hatta evin baş köşesinde yerini alanlar gibi farklı sınıflara ve tanımlamalara tabi tutulabilmektedir. Bu gelişim sürecinde insanoğlu hayvanlara neden farklı anlamlar ve sınıflandırmalar uygulamıştır? Bunun nedeni insanmerkezci bakış açısının yerini hâlâ çevre, canlı ya da hayvan merkezci bir bakış açısının al(a)maması mıdır? Ya da bu konuda insanoğlu tam olarak kararlı ve tutarlı bir görüş birliği oluştur(a)mamış mıdır? Ya da Francione'un¹ dediği gibi insanoğlu hayvan hakları konusunda ahlaki bir şizofreni mi yaşamaktadır?

İnsanlık tarihinde hayvan hakları kavramının binlerce yıldır var olduğunu gösteren önemli bulgular bulunmaktadır. Budizm, Hinduizm ve Jainizm gibi Doğu

dinlerinde şiddet içermeyen anlamına gelen, merkezî bir ilke olan ve hayvanlara karşı zulmün olmadığını açıklayan “Ahimsa”, Jainizm taraftarlarının hayvanat bahçesinde çalışmaması, ağaç kesmemesi veya diğer canlılara zarar vererek üretilen ipek dahil herhangi bir kumaşı kullanmaması gerektiğini belirtir.²

Avrupa ve Kuzey Amerika’da modern hayvan hakları hareketinin birçok öncüsü vardı. İlk “Hayvan Zulmü Yasası” 1635’te kabul edilerek canlı koyunların yünlerinin yolunması yasaklandı. “Humanity Dick” olarak bilinen Richard Martin, 1822’de sığırlara karşı zulmü önlemeyi amaçlayan “Martin Yasası”nı çıkardı. Martin, 1824’te dünyanın ilk hayvan gönenci (refahı) yardım kuruluşu olan Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer aldı. Hayvan hakları kavramına ilk açık atıf ise “hayvanlara karşı önyargı” fikrine karşı çıkan *Animals Rights: Reasoned in Relation to Social Progress* (Sosyal Gelişime İlişkin Gerekçeli Hayvan Hakları) adlı kitabın yazarı Henry Stephens Salt’tan geldi. Salt’ın “tüm canlıları tek bir

¹ Francione, Gary L. 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

² Anon., 2021 d. Jainizm Nedir? E. Adresi: <https://www.dunyadinleri.com/jainizm.html>, Erişim Tarihi: 11.7.2021; G. Atasagun, 2006. Jainizm. S.Ü. İlahiyat Fakültesi Derg., 21(21):267-297.

evrensel kardeşlikte birleştiren insanlığın ortak bağının” tanınması yönündeki ısrarı, Jainizm gibi eski dinî gelenekleri de yansıtıyordu.³ Tarihsel süreçte bir taraftan hayvanlar için iyi şeyler yapılmaya çalışılırken, diğer taraftan genelevlerde, hayvanat bahçelerinde, akvaryumlarda, faytonlarda, sirk ve parklarda giderek artan şekilde hayvanlara psikolojik, duygusal ve fiziksel acı çektirildiği,⁴ sömürüldüğü bu ortamlar, hayvan haklarına acilen ihtiyaç duyulduğunu göstermekteydi.

“Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci” başlığı altındaki bu bölümde hayvanların insan yaşamındaki yeri ve hayvan haklarına dair önemli gelişmeler, kronolojik bir anlayış içerisinde sunulurken, günümüzde “hayvan hakları” kavramında gelinen noktaya nasıl ulaşıldığına dair bir harita oluşturulmaya çalışıldı.

1. İnsan-Hayvan İlişkisi

İnsanın doğayla ve diğer canlılarla ilk teması, aralarındaki ilişkinin temelini hükmetme ve hükmedilmeye dayanmadığı dönemlere kadar uzanmaktadır. Korku ve tedirginlik içinde hem av hem de avcı olmak zorunda olan, topluluk hâlinde hareket eden ilkel canlılar olarak tanımladığımız insanlar, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, çevresinde olanları anlayabilmek ve yaşamını devam ettirebilmek için hayvanları gözlemlemişlerdir.⁵ Neolitik dönemde avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik yaşam düzenine geçen insanoğlu, farklı amaç-

Richard Martin (Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Cemiyeti kurucusu).

larla kullanmak ve yararlanmak üzere bazı hayvan türlerini evcilleştirmişlerdir.⁶

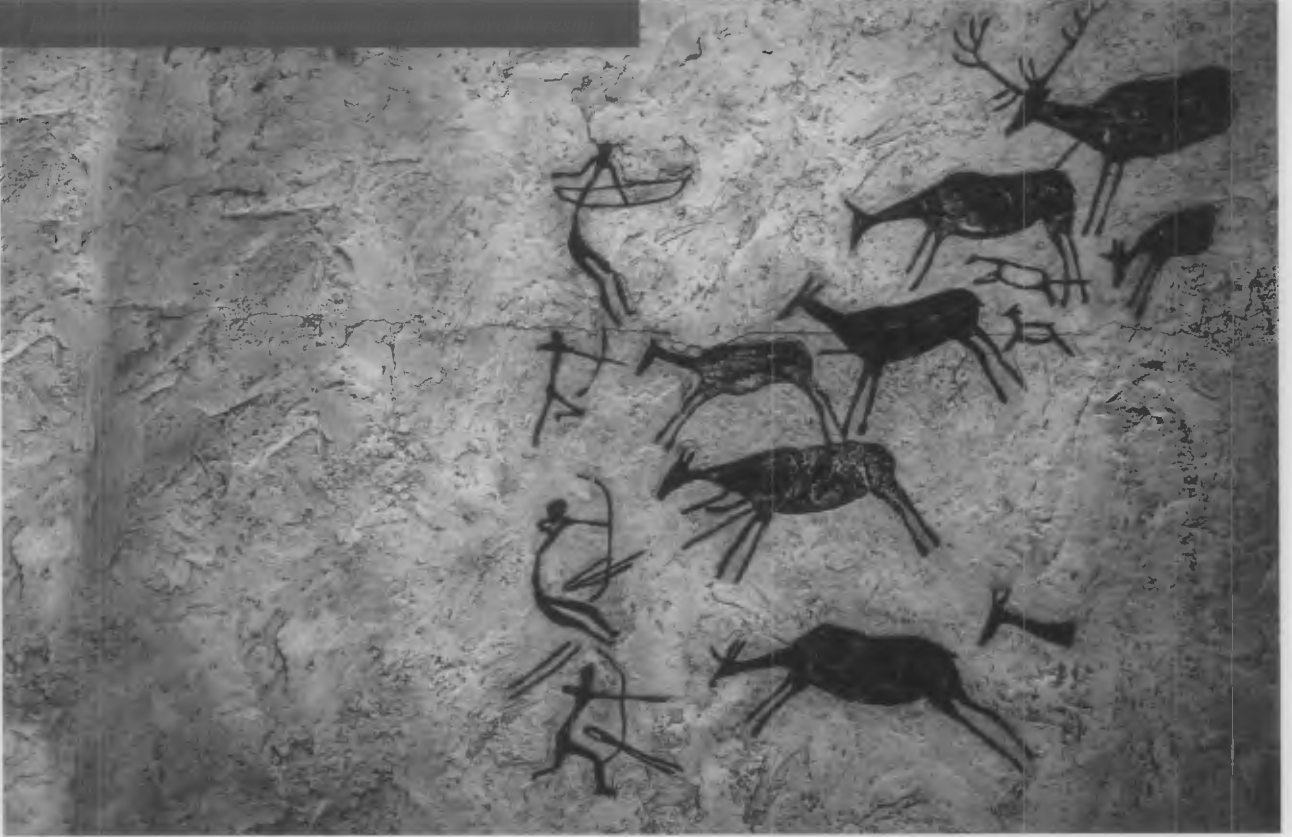
Evcilleşme ve evcilleştirme süreci çevre merkezli yaşam şekliyle insanmerkezci yaşam şekline dönüşümün ortak bir çabıyla başladığını göstermektedir. İnsan efendiliğinin fitilini ateşleyen süreç, köpeklerin insanların gıda artıklarına ilgi göstermesi ve yaşam alanlarına sokulması ile başlamıştır. Köpeklerin, vahşi hayvanların gelişini haber vermeleri ve ilerleyen dönemlerde yaban atı ve geyik avlamada insana yardımcı olmaları sayesinde insan-köpek ilişkisi pekişmiş

3 K. Orzechowski, 2020. “The Animal Rights Movement: History And Facts About Animal Rights.” Erişim Adresi: <https://faunalytics.org/the-animal-rights-movement-history-and-facts-about-animal-rights/>, Erişim Tarihi: 14.7.2021.

4 B. Adıgüzel, “Turizmde Kör Nokta; Hayvan Hakları. Atlas International Refereed Journal On Social Sciences.” 4(11):851-868. 2018.

5 T. Özkul, *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa. 2018.

6 A. Yaşar, “Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları,” Konya, 2017.

ve evcilleşme süreci tamamlanmıştır. Köpeği yararlı bir varlık olarak hayatına alan insan, diğer hayvanları da kendine alıştırmayı denemiş, bir kısmında başarılı olmuş, büyük bir kısmını ise evcilleştirememiştir. İlk evcilleştirilen türlerin başında sırası ile keçi, koyun ve sığır gelmekte olup at ise daha sonra evcilleştirilmiştir.⁷

MÖ 2000 yıllarında evcilleştirilen tavuğa günümüz yetiştirme sistemlerinde dar bir alan ayrılması, yumurtacı tavuklarda erkek civcivlerin doğar doğmaz öldürülmesi, diğerlerinin ise birbirlerine zarar vermemeleri için

7 T. Özkul, 2018. *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

gagalarının kesilmesi, tavuğun evcilleştirilme sürecinde nasıl bir değişim geçirdiğini açıkça göstermektedir.⁸

Diğer taraftan bakıldığında da hayvanlar tarih boyunca, eğlence amacıyla sirklerde, hayvanat bahçelerinde, boğa güreşlerinde, sportif yarışlarda (at, köpek yarışları) ve televizyon şovlarında yer almışlardır.⁹

Evcilleştirilen hayvanların barınma, beslenme, korunma ve sağlığı ile ilgili ihtiyaçlarını karşılayan insanlar, buna karşılık çiftlik hayvanlarından süt, et, yumurta,

8 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

9 T. Özkul, 2018. *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

bal, yapağı vb. ürünler elde etmişlerdir. Binek, yük taşıma, toprağın işlenmesi vb. amaçlar için at, eşek, katır, deve, öküz, fil gibi hayvanların gücünden, canlarını ve mallarını korumak için ise kedi ve köpeklerden yararlanmışlardır. Geçmiş dönemlerde, insan-hayvan ilişkisinin çoğunlukla ekonomik boyutta olduğu görülmektedir.¹⁰ Ayrıca insanların ana besin kaynağı olarak kullanılan hayvanlar, doğal afetlerde kurtarma amacıyla ve haberleşme alanlarında da etkin bir şekilde kullanılmışlardır. Hayvanlar, sağlık sektöründe terapi hizmetlerine destekleyici olarak katkı sağlamaktadır. Bilimsel araştırmalarda insanlar tarafından kullanılan hayvanlar, tekstil sektöründe kürk ve dişleri için de avlanmışlardır. Hayvanların kullanımı bunlarla sınırlı kalmayıp savaşlarda güçleri, içgüdüleri, hızları, dayanıklılıkları ve cesaretleri ile insanların yanında yer almışlardır. İnsanoglunun hayvanların çok yönlü kullanımını konusundaki hırsı, ilkel insanın günümüz “modern” insanına dönüştürken kat ettiği mesafeyi gözler önüne sermektedir.¹¹

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile geniş iş imkânlarına ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla kırsal alanlardan kentlere göç artmış, savaş ve doğal afetlerle de kitlesel göçler yaşanmıştır. Göçün yoğun olduğu dönemlerde, göç eden insanlar sahip oldukları çiftlik hayvanlarını satarken kedi ve köpek gibi ticari değeri olmayan hayvanlarını terk etmişlerdir.¹²

Doğal yaşam ile bağı kısmen koparılan ve doğal ortamda yaşama yeteneğini büyük oranda kaybeden, yerleşim yerlerinin içinde ve civarında zor koşullarda yaşam mücadelesi veren bu sahihsiz hayvanların barınmak ve etolojilerine uygun davranışları gerçek-

leştirmek için elverişli ortamlara sahip olmamaları, düzenli ve yeterli beslenememeleri, sağlık sorunları, kötü muamele ve itlafa maruz kalmaları günümüzde karşılaştıkları önemli sorunlardandır.¹³

Günümüzün modern kentlerinde ise insan-hayvan ilişkisinin boyutu farklılaşmış, üretkenliğin ve uzmanlığın ön planda olduğu kentlerde, insan-hayvan ilişkisi sevgi, arkadaşlık ve yalnızlığı paylaşma ilişkisine evrilmiş¹⁴ ve genel olarak bu hayvanlar ailenin birer ferdi olarak görülür hâle gelmiştir.¹⁵

Sahihsiz hayvanlara ilişkin etik değerler, onlara karşı tutum ve davranışları etkilemekte ve yönlendirmektedir. Olumsuz etik değerlerin olumlu değerlere dönüşmesi,

10 A. Yaşar, 2017. “Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları,” Konya.

11 T. Özkul, 2018. *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

12 A. Yaşar, 2017. Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları, Konya.

13 A. Yaşar, 2017. Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları, Konya.

14 A. Yaşar, 2017. Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları, Konya.

15 T. Özkul, 2018. *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

hayvanlara ilişkin bilinç ve duyarlılığın artırılması ile sağlanabilir ve geliştirilebilir.¹⁶

Yakın Çağ dönemine kadar giden, hayvanların insanlar gibi haklara sahip olması gerektiği düşüncesi, ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru dile getirilmeye başlanmış ve bu şekilde düşünen hayvan hakları taraftarlarının sayıları giderek artmıştır. Genel olarak insan hakları ve hayvan hakları kavramlarının doğduğu yer, Batı uygarlığı olarak kabul edilmektedir. Bu kavramların ve dayanağı olan düşüncelerin Batı'dan dünyaya yayılmakta olduğu ve toplumların düşünce yapısını etkilediği düşünülmektedir. Bu nedenle hayvan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi genel olarak Batı uygarlığı ekseninde ele alınmaktadır.¹⁷ Ancak bu düşüncenin temellerinin eski uygarlıklarda küçük ama dönemi içinde önemli olan fikirlerin ortaya atılmasına dayandığını, konunun bazı dinlerde ve dinî kitaplarda yer bulması ile dillendirilmeye başlandığını göz ardı etmemek gerekir. Şunu da belirtmek gerekir ki hayvanlara haklar tanınmasına dair düşüncenin Batı'dan yayılması, bu devletlerin hayvan hakları düşüncesini mutlak bir şekilde eyleme geçirdikleri anlamına gelmemektedir.¹⁸

2. Eski Çağlarda “Hayvan Hakları”

Uygarlığın temelini oluşturan önemli olaylardan biri olarak görülen hayvanların evcilleştirilmesi ile ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmeye yönelik ilk yasalarda, hayvan hakları ile ilişkili olabileceği düşünülen düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu düzenlemelerde, hayvan tedavisinin kurallara bağlandığı ve uygulamaların yetki,

sorumluluk ve yükümlülük çerçevesinde belirlenen yaptırımlara göre yapıldığı görülmektedir.

Mezopotamya kil tabletlerinde ortaya çıkarılmış olan Ur-Nammu Yasaları (MÖ 2100), Eshnunna Yasaları (MÖ 1920), Lipit-İştar Kanunu (MÖ 1900) ve Hammurabi Yasaları (MÖ 1793-1750) bilinen en eski yasalardır. Aynı zamanda Hitit Yasaları (MÖ 1650) ve Orta Asur Dönemi Yasal Düzenlemeleri de eski yasalar arasında yer almaktadır.¹⁹

Eshnunna Yasaları'nda, hayvanların verdiği zarardan sahibinin sorumlu olacağı; Orta Asur Dönemi Yasal Düzenlemeleri'nde hayvan hırsızlığına ilişkin hükümlerin yer aldığı;²⁰ Ur-Nammu ve Eshnunna Yasaları'nda tüm vücut yaralanmalarının (cinayet hariç) parayla (yedek ödeme) tazmin edilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu dört yasada da cinayet ile ilgili olarak “öç yasa” kuralının uygulandığı bildirilmektedir.²¹

Babil Devleti'nin ünlü kralı Hammurabi (MÖ 1793-1750) tarafından oluşturulan Hammurabi Kanunları'nda hayvanların tedavilerinin kurallara bağlandığı,²² yaralı hayvanların çalıştırılmayacağı, aksi hâlde kısasa kısas ceza sistemi uygulanacağı bildirilmektedir.²³ Ayrıca bu kanun kiralanan hayvanın yaralanması

16 A. Yaşar, 2017. *Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları*, Konya.

17 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

18 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

19 Ş. Osmanağaoğlu, A, Menteş Gürler, 2009. “Eski Anadolu ve Yakınoğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Vet. Bil. Derg.* (2009), 25(1-2): 5-8.

20 Ş. Osmanağaoğlu, A, Menteş Gürler, 2009. “Eski Anadolu ve Yakınoğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Vet. Bil. Derg.* (2009), 25(1-2): 5-8.

21 K. Kamide, 2014. “Morphological, Anatomical and Statistical Analyses on The Four Ancient Mesopotamian Law Codes Including The Hammurabi Law Code,” *Social Science Magazine*. 11:113-145.

22 N. Erk, 1966. *Veteriner Tarihi*. AÜ Vet. Fak. Yayınları 195, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

23 Ş. Osmanağaoğlu, A, Menteş Gürler, 2009. “Eski Anadolu ve Yakınoğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler”, *Vet. Bil. Derg.* (2009), 25(1-2): 5-8.

Hammurabi Kanunları. Londra, British Museum.

ya da ölmesi durumunda kiracının sorumluluğunu da düzenlemektedir.²⁴

Günümüze ulaşan en eski Hitit kanun metni örnekleri yaklaşık 200 maddeden oluşmakta ve MÖ 1650 yıllarına kadar uzanmaktadır.²⁵ Hitit uygarlığında hukuk sisteminin hayvanları da kapsadığı görülmektedir. Örneğin, bir adam bir domuz ya da köpekle cinsel ilişkiye girerse, cezasının ölüm olacağı bildirilmektedir.²⁶ Diğer Mezopotamya kanunları olan Hammurabi, Lipit-İhtar, Eshnunna ve Ur-Nammu kanunları ile karşılaştırıldığında, Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili maddelerin daha ağır bastığı söylenebilir. Adı geçen Mezopotamya kanunlarında hayvanlarla ilgili işlenen konular hayvanların kiralınması ve satılması ya da

hayvanların meydana getireceği zararların sorumluluğu şeklinde özetlenebilir.²⁷

Ağırlıklı olarak mal sahibinin menfaat ve haklarının düzenlendiği kanun olan Lipit-İhtar Kanunu'nda söz konusu mallar; öküz, gemi, meyve bahçesi ve diğer tarım alanları ile köleler olarak sıralanabilir.²⁸ Sınırlı bir kısmı bilinen bu kanunda, kiraladığı öküzü burun halkası nedeniyle burnundan veya gözünden, kuyruğundan, boynuzundan yaralayan veya öküzü zarar veren bir adama verilecek cezalardan da bahsedilmektedir.²⁹

Eski uygarlıklarda ve o dönem dinî inançlarında hayvan haklarının temeli din olarak görülmüş, genel olarak doğaya ya da özel olarak hayvana ibadet edilmiştir. Bazı dinler herhangi bir hayvanın öldürülmesini yasaklarken, bazı dinler hayvanları kirli kabul edebilmektedir. Hindu ve Budist toplumları hayvan kurban etmeyi bırakmış ve MÖ 3. yüzyıldan itibaren vejetaryenliği benimsemişlerdir.³⁰

“Caynacılık” olarak bilinen ve Hindistan’da ortaya çıkan dört büyük dinden biri olan Jainizm, MÖ 510 yılında ortaya çıkmış ve MS 5. yüzyıldan sonra zamanla Bhutan, Pakistan, Bangladeş gibi Doğu Asya ülkelerinde ve Uzak Doğu’da yayılmıştır.

27 Ö. Sir Gavaz, 2012. “Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme. Ekonomik Yaklaşım,” 23(83): 93-106.

28 A. Işık, 2018. “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”. *Mavi Atlas*, 6(2): 46-74.

29 Ş. Osmanağaoğlu, A. Menteş Gürler, 2009. “Eski Anadolu ve Yakınoğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Vet. Bil. Derg.* (2009), 25(1-2): 5-8; F. R. Steele, 1948. The Code of Lipit-Ishtar. *American Journal of Archaeology*, 52(3): 425-450; S. M. Wise, 1996. The Legal Thinghood of Nonhuman Animals. Boston College Environmental Affairs Law Review 23(3): 471- 547.

30 L. S. Shapiro, 2000. “Philosophy Behind the Animal Rights/Welfare Movements, In: Applied Animal Ethics,” Delmar, USA.

Eski Hitit'te taşlara oyulmuş, Avrupa'daki medeni hukukun en eski kodlaması. (MÖ 5. yüzyıl - Yunanistan)

Kutsal kitabı *Jain Agama*'dır. Bu kitapta dinin tüm kuralları, yasakları ve erdemli olmanın yolları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Jainizm hem felsefi bir öğreti hem de bir dindir. Jainlerin ahlak kuralları çerçevesinde yerine getirdikleri beş yemin arasında birinci sırada Ahimsa (şiddetsizlik) öğretisi gelir.³¹ Ahimsa hiçbir canlı varlığa zarar vermemek, hiçbir canlıyı incitmek ve öldürmemek anlamına gelmektedir: Kişisel kavgalarda, savaşta, gıda amaçlı, sporda ve deneylerde kullanmak veya şahsi bir konfor sağlamak (örneğin böceği ezerek) amacıyla hiçbir canlıyı öldürmemektir.³²

Jainizm dünyadaki en eski inançlardan biridir.

31 Anon., 2021d. Jainizm Nedir? E. Adresi: <https://www.dunyadinleri.com/jainizm.html>, Erişim Tarihi: 11.7.2021.

32 G. Atasagun, 2006. Jainizm. S.Ü. İlahiyat Fakültesi Derg., 21(21):267-297.

Jainlerin tanrıları yoktur. Onun yerine 24 bilgeleri bulunmaktadır. En eski bilgilerden Mahavira doğanın yol göstericiliğini öğütlemiştir: "Akıllı insanın dünyaya kötülük yapmaması ya da diğerlerinin yapmasına izin vermemesi gerekir." Mahatma Gandhi, Jain keşiş ekolünden gelir. Jain öğretisine göre her canlı tektir (eşsizdir) ve bu yüzden ona saygı duyulmalıdır. Jain inancına göre tüm ruhlar birbirine bağlanmıştır. Birçok Jain vejetaryen olup deri giymez, ev hayvanı yetiştirmez, hayvanları kendi çıkarları için kullanmaz. Jainler sığır ya da ev hayvanı yetiştirilmesini kesinlikle onaylamazlar; inancına göre hayvan yetiştiriciliği bir hayvan istismarıdır.³³

33 L. S. Shapiro, 2000. "Philosophy Behind the Animal Rights/Welfare Movements, In: Applied Animal Ethics," Delmar, USA.

Hindistan'da Kral Ashoka (MÖ 273 - 232) döneminde hayvan hastaneleri inşa ettirilmiş, şiddetsizlik doktrini olan Ahimsa'ya uygun olarak hayvan kurban etme, hayvana eziyet etme ve tuzak kurma yasaklanmış, MÖ 4. yüzyılda sığır ya da fil öldürenler ölümle cezalandırılmıştır.³⁴

Tamil bilgini Valluvar'ın 5. yüzyılda yazdığı, Tirukkural'ında (Kurallar) Ahimsa ve ahlakî vejetaryenlik, kişisel erdemler olarak öğretilmiştir. Jainlerin anlayışı modern vejetaryenlikten oldukça farklıdır. Şiddet karşıtlığı-şiddetsizlik temelinde yükselen bu vejetaryenlikte gereksiz şiddet veya zulüm ile elde edilen her türlü gıda yenilemez kabul edilir.³⁵

Hinduizm, Jainizm ve Budizm gibi katı olmamakla birlikte vejetaryenliği onaylarken bazı dinsel sereomonilerde sınırlı kurban vermeye izin vermektedir. Hinduizm'de inekler en kutsal hayvanlar olarak görülmekte, ayrıca tavus kuşları da kutsal sayılmaktadır. Maymunlar ise korunmakta ve Hindistan'da gurur kaynağı olarak görülmektedirler. Kurtarıcıya ulaşmada hayvanlara iyi davranmanın önemli olduğuna inanılmaktadır. Modern Hindular insanların yeniden başka formlarda (örneğin hayvan ya da böcek şeklinde) dirileceklerine inanmaktadırlar. Hinduların yemesine izin verilen gıda çeşitliliği sınıfa ve coğrafi bölgeye göre değişmektedir: Brahminler herhangi bir hayvan yemezken, diğerlerine koyun ve keçi eti yemeleri serbest bırakılmıştır.³⁶

İnsanların hayvanlar hakkındaki görüş ve düşünceleri

34 D. Degrazia, 2002. *Hayvan Hakları*. Çev. H. Gür, 2006, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

35 Anon., 2021d. Jainizm Nedir? E. Adresi: <https://www.dunyadinleri.com/jainizm.html>, Erişim Tarihi: 11.7.2021.

36 L. S. Shapiro, 2000. "Philosophy Behind the Animal Rights/Welfare Movements, In: *Applied Animal Ethics*," Delmar, USA.

uzun yıllar dinî inançların ve Yunan filozofların etkisi altında kalmıştır. Her iki görüşte de hayvan ve insan arasında temel farkların varlığına inanılmıştır.³⁷ Araştırmalara göre, hayvan kullanımı Eski Roma ve Yunan uygarlıklarından itibaren başlamış, Orta Çağ boyunca insanlar doğanın hâkimi oldukları düşüncesiyle hayvanlar üzerinde istedikleri uygulamaları yapmışlardır. Aristo, hayvanların insanlar için yaratıldığını, Kant da hayvanların kendi iradeleri olmadığını ve dolayısıyla insanların yararına çalışan varlıklar olduğunu belirtmiştir.³⁸

Zutphen'e³⁹ göre hayvanların insan modeli olarak kullanımı tıp bilimleriyle paralel olarak gelişmiştir. Batı tıbbının temeli, canlı hayvanların kesilerek incelenmesinin filozoflarca uygulandığı ilk yer olan Yunanistan'a dayanır. *Corpus Hippocraticum* (MÖ 400) adlı ilk tıp kitabında hayvan kullanımına ait örnekler yer almıştır. Bu dönemde tıp bilimi, canlıların anatomilerinin öğrenilmesi üzerine yoğunlaşmış, daha sonraları fizyolojik deneyler uygulanmaya başlanmıştır. Roma'da yaşamış olan Galen'in (MS 130-201) domuz, maymun ve köpeklerle yapmış olduğu deneyler sadece yaşadığı dönemde değil, yüzyıllar sonra bile tıp bilimlerinde kullanılmıştır.

Tıbbi araştırmaların ilk çağı Galen ile sona ermiş; Roma kültürü, biyoloji ve tıbbın gelişmesi için uygun bir ortam sağlayamamıştır. Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla uygulamalı bilimler tamamen durmuş, deneysel

37 F. Dinçer, A. Menteş, 1994. "Veteriner Hekimliği ve Hayvan Hakları Açısından Etik Kurullar". *T Klin Tıbbi Etik Derg.*, 2(3):148-150.

38 H. Okur, 2003. "Hayvan Etik Hakları". s. 25-32Ed. A. Ünal ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri.

39 L. F. M. Zutphen, 2001. *Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri*. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

Pisagor'un Roma'daki büstü.

çalışmalar bin yıldan daha uzun bir süre yasaklanmış ve hayvanlar üzerinde anılmaya değer herhangi bir deney yapılmamıştır. Bu durum, Rönesans döneminin başlangıcı olan 15. yüzyıla kadar sürmüştür.⁴⁰

Antik Yunan'da filozof ve matematikçi Pisagor (MÖ 570-495) ruh kavramı üzerine düşüncelerini şekillendirmiş, insanların ruhlarının öldükten sonra hayvanlara geçtiği ve yaşamın böyle devam ettiği, bu sebeple hayvanlara insanlar tarafından herhangi bir zararın verilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁴¹

Yunan düşünürü Aristo yaşamı bir piramide benzetmiş ve piramidin başına akıl yürütme gücü en üst düzeyde olan insanı, ikinci sıraya hayvanları, son sıraya ise bitkileri koymuştur.⁴² Aristo (MÖ 384-322), hayvanların akıldan

yoksun olduğunu ve insanların piramidin zirvesinde bulunduğunu⁴³ ancak Antik Yunan'da hayvanlara saygının çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Bazı hayvanlar (örneğin yunuslar) kutsal kabul edilmiştir. *Yaratılış Kitabı* 1:26'da (MÖ 6. veya 5. yüzyıl), Adem'e "denizin balıkları ve göklerin kuşları üzerinde, sığırlar üzerinde, tüm yeryüzü üzerinde ve yeryüzünde sürünen her şey üzerinde hâkimiyet" verilmiştir. Hâkimiyet, mülkiyet haklarını gerektirmek zorunda değildir ancak bazıları tarafından yüzyıllar boyunca "mülkiyet" anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır.⁴⁴

Aristo, yaptığı sıralamada hayvanların akıl yürütme ve rasyonel bir ruha sahip olmaları açısından insanların gerisinde olduklarını ve bu yüzden insanların amaçları/yararları doğrultusunda kullanılabileceklerini ifade etmiştir.⁴⁵ İnsanmerkezci düşüncenin ve bunun doğal uzantısı olan türçülüğün belki de ilk savunucularından biri olan Aristo'nun varlıklar hiyerarşisinden köleler ve kadınlar da payına düşeni almıştır. Aristo her ne kadar sadece insanların akıl yürütme yetisine sahip olduğunu söylese de akıl yürütme yetisi konusunda insan türü arasında da ayırım yapar.

Erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu iddia eder. Aristo'nun akıl yürütme yetisi konusunda zayıf gördüğü bir diğer grup ise kölelerdir. Ona göre kölelerin zihinleri bedenleri kadar güçlü değildir. Köleler, insan olmalarına rağmen aynı zamanda birer "eşya"dır.⁴⁶

40 L. F. M. Zutphen, 2001. *Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri*. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

41 K. Demirci, 2017. "Hayvan Hakları Kapsamında Kentsel Alanlarda Sokak Köpekleri Olgusu İzmir – Nevşehir İlleri Örnekleri". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

42 T. Regan, P. Singer, 1989. "Animal Rights and Human Obligations. Prentice Hall," New Jersey.

43 R. Sorabji, 1993. "Animal Minds and Human Morals. Cornell University Press, USA; S. M. Wise, 2007. *Animal Rights*, Encyclopædia Britannica." Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/-topic/animal-rights>, E. Tarihi: 19.07.2021.

44 G. L. Francione, 1995. "Animals Property & The Law." Temple University Press, Philadelphia.

45 K. Demirci, 2017. "Hayvan Hakları Kapsamında Kentsel Alanlarda Sokak Köpekleri Olgusu İzmir – Nevşehir İlleri Örnekleri". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

46 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

Yaşadığı dönemde Eski Yunan'ın en etkin okullarından birine sahip olan Aristo, hiç şüphesiz kendinden sonra gelen birçok bilim insanını da etkilemiştir.⁴⁷ Aristo'nun halefi kabul edilen ve öğrencilerinden biri olan Theophrastus (MÖ 370-287), hayvanların da insanlar gibi akıl yürütebildiklerinden hareketle, acı çekmemek ve öldürülmemek gibi temel haklarının olduğunu savunmuş ve et yemeye karşı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Aklın insana has olduğunu kabul eden tüm filozoflar insan ile hayvanlar arasında kurdukları bu keskin ayrımı, anlama yetisi ile duyumsama yetisinin kapsamını somut örneklerle birbirinden ayırırken bulanıklaştırmamakla da yükümlüdürler. Diğer alternatif ise Platoncu Mestrius Plutarkhos (MS 46-119/120) ve Porfirys (MS 234-305) gibi bu ayrımın bulanık bir ayrım olduğunu, duyumsama yetisinin belli bir ölçüde anlama yetisini varsaydığını ve insan dışındaki hayvanların, insanlar kadar olmasa bile rasyonel olduklarını kabul etmektir. Hayvanları ahlaki değerlendirmelerin dışında tutan felsefi yaklaşımların bu dışlamayı hayvanların rasyonel olmamalarıyla temellendirdiğini düşündürsek, hayvanları belli bir ölçüde rasyonel kabul etmenin kaçınılmaz olarak bazı ahlaki sonuçları olacaktır. Plutarkhos ve Porfirys'u farklı gerekçe ve amaçlarla bile olsa vejetaryen bir diyeti ahlaki bir sorumluluk olarak kavramaya götüren de bu kabul olmuştur.⁴⁹

Anlama yetisi ile duyumsama yetisi arasında yapılan ayrımın tasarlanma biçimi ve hayvanların bu dağılımda nasıl konumlandırılacağı, hayvanlara ahlaki bir statü

Aristoteles'in Yunanistan'daki heykeli

verilip verilmeyeceğini doğrudan etkilemektedir. Platon'dan Aristo'ya, onların etkisindeki Orta Çağ düşüncelerine ve daha sonra modern usçuluğa uzanan bir düşünce geleneğinde anlama yetisi hep başrolde; nitekim hayvanları irrasyonel varlıklar olmaları sebebiyle ahlak alanının dışında tutan Aristo ya da Stoacılar ve belli bir ölçüde rasyonel oldukları gerekçesiyle hayvanları bu alana dâhil eden Plutarkhos ve Porfirys'a göre, belirleyici olan unsur anlama yetisi yahut rasyonellik olup usun ahlak alanı üzerinde tam bir hâkimiyeti söz konusudur.⁵⁰

Geleneksel etik kuramların ortak özelliği, insanı yalnızca ahlaki fail olarak değil, aynı zamanda ahlaki davranışlarımızın tek nesnesi olarak düşünmeleridir. Bu bakımdan genel olarak ahlaki fail olma ile hak sahibi olma, yani ahlaki davranışlarımızın konusu olma eşit değerde düşünülmüştür.

47 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

48 A. Taylor, 2009. "Animals and Ethics: An Overview of the Philosophical Debate." Broadview Press.

49 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

50 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

Antik Yunan'da insanlar ve hayvanları gösteren bir çizim.

Böylece diğer canlılar ahlaki fail olma özelliği gösteremediklerinden hak sahibi de olamamışlardır. Felsefe tarihine bakıldığında Aristo'dan Aquinas'a, Descartes'tan Kant'a kadar filozoflar diğer canlıları hak sahibi olarak görmemişlerdir. Derrida'ya göre, bu filozofların yanına Heidegger'den Levinas'a kadar gelen süreçteki filozoflar da eklenmelidir. Aristo *Politika* kitabında doğanın insana özel yapıldığından bahsederken, Aquinas diğer canlılara yapılan davranışları insana zarar verdiği takdirde yanlış olarak değerlendirir. Descartes ise hayvanları ruhsuz birer makine olarak görür. Descartes iradeden hiçbir şekilde pay almayan ve iradeye

dayalı olmayan hareketlerin mekanik hareketler olduğunu ifade eder. Hayvanların birer makine olarak tasarlanması, onların acı çekmediğini varsaymak demektir. Bu bakımdan Descartes'ın bu tezi hayvanlara acımasız davranışın kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Descartes, bu savın yanı sıra ortaya çıkan kapitalist ekonomi biçimi ve doğaya egemen olma düşüncesi ile insan-hayvan ilişki biçiminde de değişiklik yaratmıştır. Hayvanlar zamanla insan için birer "şey" hâline indirgenmiştir. İnsanlar kendi amaçlarına ulaşmak ve daha fazla üretmek/tüketmek için hayvanlara karşı giderek acımasızlaşmıştır. Bu acımasız tutum özellikle üretim

biçimlerine yansımaktadır. İnsanlar daha fazla gıda elde etmek için hayvanlara zulmetmekte ve onlardan sanayi malı olarak seri bir şekilde “ürün” elde etmektedir. Bunların sonucunda günümüz dünyasına baktığımızda en büyük problemler arasında iklim değişikliği, canlı türlerinin yok olması ve diğer canlılara acımasız davranmanın yer aldığı görülecektir.⁵¹

3. Orta Çağ’da “Hayvan Hakları”

Orta Çağ düşünce dünyasında hâkim görüş, inanç ve

51 H. Aşar, 2018. “Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler ve Yanılgıları.” *Kaygı*. 30: 239-251.

bilgiyi uzlaştıran skolastik düşüncedir. Skolastik düşüncenin temelini Hristiyan inancı ve Aristo’nun insanmerkezci düşüncesi oluşturur. Hristiyan inancına göre insan Tanrı’nın suretinden yaratılmıştır. İnsanın Tanrı’nın bir sureti olduğu inancı, bütün canlıların insan için var olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu durum Hristiyan inancının insanmerkezci anlayışını yansıtır. Orta Çağ, hayvanları yargılayan mahkemeleriyle dikkat çekici bir dönemdir. Mahkemelerde hayvanların yargılandığı, bazılarının ceza aldığı, bazılarının ise be-
raat ettiği davaların varlığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Hatta mahkeme kararıyla dinden aforoz edilen hayvanlardan da bahsedilir.⁵²

Orta Çağ döneminde Augustinus’un (354-430) “hayvanların akıl yürütme becerilerinin insanlar kadar iyi olmadığını, bu sebepten ötürü Aristo’nun düşüncelerinin haklı olduğunu” ifade etmesi insanlar üzerinde etkili olmuştur. Orta Çağ’da hayvana bakışı en iyi yansıtan düşünür, Aristotelesçi felsefe ile Hristiyanlığın sentezini hayata geçirmiş olan Saint Thomas Aquinas da (1225-1274) Aristo’ya benzer düşünceler ortaya atmıştır. Hayvanların akıl yürütme yeteneğinden yoksun olmalarından dolayı insanların amaçları doğrultusunda kullanılmalarda herhangi bir sakınca bulunmayacağı üzerinde durmuştur.⁵³ Takipçisi olduğu Aristo gibi düşünen Aquinas, insanların eylemlerini belirleyip yönlendirebildiklerini, akıldan yoksun hayvanların ise eylemlerini belirleyemediklerini, bu nedenle sadece birer araç olarak ve insanlar için var olduklarını belirtir.⁵⁴ Aquinas, hayvanların ruhlarının ölümle birlikte yok olup gittiğini savunarak Hristiyanları hayvanlara

52 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

53 D. Degrazia, 2002. *Hayvan Hakları*. Çev. H. Güter, 2006, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

54 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

karşı şefkatli davranma sorumluluğundan da alıkoyar.⁵⁵ Doğanın oluşumu sırasında akıl sahibi öz, kendisi için diğerlerini kullanır; mükemmel bir akıl için, gücünü uygulayabilmesi ve bilgisinin gelişmesi için onlardaki hakikati aynadaki gibi görür. Örneğin sanatçının sanat kavramını geliştirmesi veya vücudun ayakta tutulabilmesi için insanoğlunda olduğu gibi mantıkla ruhun birleşmesi gerekir.

Thomas Aquinas'ın 13. yüzyıldaki yazıları ile engizisyon ve Hristiyan kilisesi uzun yıllar sürecek bir işkence ve cinayet dönemine girmiştir. Muhafazakârların sınırlı ve dar kabul edilebilecek kurallarına uymadıkları için öldürülen bir milyona yakın insanın çoğunluğunu, şeytanla ortaklık yaptıkları sanılan hayvanlarla ilişki kurmaktan suçlu bulunan büyütücler oluşturmuştur. Aynı dönemde, hayvanlarla ilgisi olan tüm tarikatler kapatılmış; insanlarla hayvanların sadece ekonomik ilişkisi kabul görmüş; bununla birlikte boğa güreşleri de cesareti ölçen ve zihni geliştiren bir spor olarak kabul edilmiştir.⁵⁶ Aquinas'ın, "Hayvana merhamet eden insana da merhamet eder" düşüncesi hayvanları korumaya yönelik gibi algılansa da aslında insanmerkezci olduğu gerçeğini değiştirmez. Onun, hayvanlara merhamet etmekle koruduğu menfaat, esasında hayvanın değil, insanın menfaatidir. Aristo'nun izinde olan Aquinas, onun gibi hiyerarşik bir varlıklar silsilesinde en üste insanı koyar. Geride kalan tüm varlıklar da insana hizmet etmek için yaratılmış varlıklar olarak hiyerarşik düzende yerini alır.⁵⁷

İslam dini uygulamalarında hayvan haklarının kısa sürede yer bulması hem Kur'an'a hem de hadislere

55 L. Irvine, 2011. *Biz ve Onlar*. Çev. S. Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul.

56 D. Morris, 1991. *Hayvan-İnsan Sözleşmesi*. Çev. Mehmet Harmancı, İnkılap Yayıncılık, İstanbul.

57 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Rahip Thomas Aquinas

dayanmaktadır. Kur'an'da hayvanlara, ruhları olduğu, topluluklar oluşturdukları, Allah ile iletişim kurdukları ve O'na kendi tarzlarında ibadet ettikleri konusunda ayrıntılı olarak atıfta bulunmaktadır. Hz. Muhammed, onu takip edenlerin herhangi bir hayvana zarar vermelerini yasaklamış ve onlardan hayvanların haklarına saygı göstermelerini istemiştir.⁵⁸

Karanlık Orta Çağ'ın ardından zaman içinde daha insancıl olan düşünce yapısının güç kazandığı bir dönem başlamıştır. Rönesans olarak bilinen bu dönemin ayırt edici özelliği; bilginin sadece kuramsal olmadığı düşüncesinin hâkim olması ve bu düşünce doğrultusunda insanın doğa yasalarını kavrayarak doğaya egemen olma arzusudur. Ancak Rönesans döneminin insancıl düşünce yapısı, insanların hayvanlara olan bakışına yansımamıştır. Bu dönem düşüncüleri insanın benzerliğini, özgür iradeye sahip oluşunu, insan onurunu vurgularken hayvanlar, insancıl düşünce yapısının kapsamı dışında bırakılmıştır. Hayvanlara karşı insanmerkezci düşünce varlığını devam ettirmiştir.⁵⁹

4. Modern Çağ'da “Hayvan Hakları”

İstanbul'un fethinden (1453) Fransız İhtilali'ne (1789) uzanan yılları içeren Yeni Çağ (15-18. yüzyıllar) ve 1789'dan günümüze uzanan Yakın Çağ kapsayan Modern Çağ'da (19-21. yüzyıllar) hayvan haklarına ilişkin oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. 17. yüzyılın ana teması aydınlanma ve sanayi dönemleridir. Aydınlanma, 17. yüzyılda başlamakla birlikte esas olarak

1789 Fransız Devrimi ile ivme kazanan bir düşünce hareketidir. İtici gücü bilimsel keşiflerdir ve “yeni insan, yeni toplum” yaratmayı amaçlar. Akıl ve bilim ışığında aydınlanmanın insana insan olma olanağı vereceği düşünülmüş, aydınlanan insanın kendi dışındaki varlıkları da anlayacağı varsayılmıştır. Aydınlanma düşüncesinin getirdiği değişim, insanın kendine, doğaya ve hayvana bakışını etkilemiştir. Ancak insan aklının üstünlüğü iddiası, insan türünü özellikle de erkek cinsini kibir ve küstahlığa varan bir anlayışa götürmüştür. Akıl sahibi olanlar, akıl yoksunu kabul edilen kadınlara, hayvanlara ve diğer canlılara akıl götürme hakkını kendilerinde görmüşlerdir.⁶⁰

4.1. Yeni Çağ'da “Hayvan Hakları” (15 - 18. yüzyıl)

Avrupa'da 13-18. yüzyıllar arasında yaprak biti, çerçirge, sülük, fare, sürüngen ve yunusların bile mahkemeye verildiği ve her iki tarafın avukatlarca savunulduğu davalara tanık olunmuştur. Hayvanlar, doğal kuralları izlemekle yetinen Tanrı yaratıkları, insanlara günahlarının cezası olarak gönderilmiş bela ya da bizzat kiliseye karşı gelen şeytanın araçları olarak yorumlanmış; davalar ya hayvanların aforoz edilerek lanetlenmesi ya da davacıların utanç içinde günah çıkartarak hayvanlardan af dilemek zorunda bırakılması ile sonuçlanmıştır.⁶¹

Bu dönemde insanmerkezci düşünceye muhalif olan kişi *Denemeler* adlı eseri ile ünlü Fransız filozof Michel de Montaigne'dir (1533-1592). Montaigne,

58 Anon., 2009. Religions-Islam: Animals. Erişim Adresi: https://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/islamethics/animals_1.shtml, E. Tarihi: 18.7.2021; Ç. Ç. Sinmez, M. K. Arıcan, A. Yaşar, 2015. “Hadislerde Hayvanları Koruma ve Gönenci Refahı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Derg.*, 12(2): 115-121.

59 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

60 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

61 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul; E. Honore, P. Klopfer, 1990. *A Concise Survey of Animal Behavior*. Academic Press Inc., San Diego, California.

hayvan hakları düşüncesine oldukça önemli katkılar yapmış, yaşadığı döneme göre oldukça cesur sayılan bu düşüncelerine eserlerinde yer vermiştir. Ona göre insanın hayvanlara ve bitkilere karşı sorumluluk duyması bir insanlık görevidir. *Zalimliğe Dair* adlı eserinde açıkça, hayvanlara eziyet etmenin insana da eziyet etmeye neden olacağı yönünde bir kaygı olmaksızın bu durumun başlı başına yanlış olduğunu savunur.⁶²

Rönesans döneminin aydın bilim insanlarından edebiyatçı, filozof ve gök bilimci olarak bilinen Giordano Bruno (1548-1600), bilime inanmış ve Kopernik'in güneş merkezli uzay sistemi görüşlerini benimsemiştir. Aristo'nun yıllar önce ileri sürdüğü ve Katolik çevrelerin uzun yıllardan beri benimsediği "Dünya'nın uzay sisteminin merkezi" olduğu şeklindeki inançlarına karşı çıkmıştır. Uzayda Dünya dışında başka gezegenler olduğunu ve oralarda da insanların, hayvanların ve bitkilerin olabileceğini ileri süren⁶³ Bruno'ya göre hayvanlar da evrensel bir güç taşır; bu nedenle insanların hayvanları daha aşağıda görmemesi gerektiğini savunur.⁶⁴

Hayvan haklarının gelişimi konusunda çok farklı düşüncelere kaynaklık eden modern Batı felsefesine baktığımızda ise başta Fransız filozof René Descartes (1596-1650) tarafından olmak üzere, hayvanlar karşısında insanların üstünlüğü mutlak olarak kabul edilmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Orta Çağ düşünürleri hayvanların akıl yürütme becerilerinin insanlar kadar gelişmemiş olduğunu belirtmiş ve bu sebepten ötürü insanların hayvanlardan üstün olduklarını vurgulamışlardır. Modern Batı felsefesinde ise akıl yürütme

yetisine ek olarak hayvanların duygulardan da yoksun olduğu üzerinde durulmuştur. Descartes'a göre duygulardan yoksun olan hayvanların hissetme yetileri de bulunmamaktadır. Doğada kendi hâllerinde bulunan hayvanların hiçbir şekilde acı çekmediğine inanıp bu yönde hayvanlar üzerinde deneyler yapan Descartes, hayvanların bağırmalarını makinelerden çıkan seslere benzetmiştir. Bu düşüncelere verilen en önemli karşılıklar Thomas Hobbes (1588-1679), Immanuel Kant (1724-1804) ve Jeremy Bentham'dan (1748-1832) gelmiştir. Hobbes, Orta Çağ düşünürlerine benzer şekilde düşüncelerini ifade ederek hayvanların akıl yürütme yeteneklerinin zayıf olduğunu vurgulamış ancak Descartes'tan farklı olarak hayvanların makinelere benzetildiği görüşünü reddederek, hayvanların hissetme yeteneklerinin olduğunu, bu yüzden de acı çekme yetilerinin bulunduğunu vurgulamıştır.

Kant, Hobbes gibi hayvanların acı çekebilecekleri üzerinden hareket ederek ussal olarak kendilerinin farkında olduklarını ve dolayısıyla onlara karşı birtakım ahlaki yükümlülüklerimiz olduğunu ifade etmiştir. Kant'ın düşüncelerinde dolaylı olarak insanların hayvanlara karşı olan davranışlarının, insanların diğer insanlara karşı olan davranışlarını şekillendirdiği belirtilmiştir.

Bu düşünce günümüzde de kabul gören bir yargıdır. Bentham ise insanlarla hayvanlar arasında önemli farklar olduğunu kabul ettikten sonra, özellikle duygular ve düşünceler temelinde birtakım benzerlikler bulunduğunu göstermeye çalışmıştır. Acı çekme olgusu üzerinden değerlendirmeler yapan Bentham, her iki türün de acı çekiyor olmasının ve muhakeme yeteneklerinin bulunmasının hayvanlara ahlaksal statü verilmesi için yeterli olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁵

62 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

63 Y. Kabalak, 2019. "Giordano Bruno Olayı". *İstanbul Barosu Derg.*, 93(4): 48-50.

64 G. Simondon, 2019. *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*. Çev. E. Sünter, Norgunk Yayıncılık, İstanbul.

65 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kanuni Sultan Süleyman avlanırken resmedilmiş. Üst köşede ise çakırcıbaşı görülmekte. Hünernâme

Zutphen'e⁶⁶ göre deneysel tıp ve biyoloji bilimindeki canlanma süreci yeniden öğrenme çağına girişin bir parçasıdır. Deneysel çalışmalar bu dönemde hızla artmış; başlangıçta tıp ve biyoloji dallarında anatomi ön plana çıkmış (Vesalius, *De Humani Corporis Fabrica*, 1543); 17. yüzyıldan itibaren de fizyoloji alanındaki deneyler (Harvey, *Anotomica de Motu Cordis et Sangiunus in Animalibus Exercitatio*, 1628) hayvanlar üzerinde yapılan öncelikli çalışmalar arasında yer almıştır.

İnsanmerkezci yaklaşımın güç kazandığı bir dönem olan 17. yüzyılda hâkim düşünce Descartes ve takipçilerine aittir. Descartes'ın düşüncelerinin temelini de Aristo'nun hayvanlar hakkındaki düşünceleri ve Hristiyanlık inancı oluşturmuştur.⁶⁷ İnsanmerkezci ve türcü gelenek içinde yer alan ve modern çağa doğru ilerleyen dönemle birlikte klasik teleolojik evren tasavvurundan vazgeçerek mekanik bir açıklama tarzına geçmiş olan Descartes'ın insanı diğer hayvanlardan ayıran ölçüt olarak öne sürdüğü şey, bilinçtir. Descartes Aristo'dan farklı olarak insan-hayvan karşıtlığında akıl yürütme yetisinin dışında ruha sahip olmayı da esas alır. Descartes'a göre insan "ruh" sahibidir; hayvan ise "ruh" sahibi değildir. Buna hayvanın bilince sahip olmadığı düşüncesi de eklenince hayvanlar birer "makine"ye dönüştürülür. Descartes'a göre hayvan denilen makine zekâya ve içgüdüye sahip değildir. Hayvanların davranışı içgüdüsel değil, mekaniktir.⁶⁸

Descartes'a göre hayvanlara verilmemiş olan şey sadece düşünce değil, aynı zamanda hissetme yetisidir. O, insanlarla hayvanlar arasına çektiği sınırı, düşünce

ve duygu yoksunluğu yoluyla temellendirir.⁶⁹

Hayvanların birer otomattan başka hiçbir şey olmadıklarına ve dolayısıyla onların davranışlarının salt mekanik nedenlerle açıklanabileceğine inanır⁷⁰ ve hayvanların bu yüzden ahlaki bir ilginin konusu olamayacaklarını savunur.⁷¹ Bunun nedenini ise bilinçten ve dolayısıyla eylemlerin sonuçları hesaba katılırken dikkate alınacak birtakım çıkarılardan veya belli bir iyilik ya da gönenç tasarımıyla yoksun olmaları ile açıklar.⁷²

Descartes'ın hümanist bir anlayışla hayvanı hiçbir sınır tanımaksızın dışladığı görüşleri ve rasyonalist etiğin hayvanları dışta bırakan insanmerkezci karakteri karşısında Benedictus De Spinoza (1632-1677) doğanın tanrısal, bu hâliyle de özden gelen bir değerle donanmış olduğunu ve insanın doğanın efendisi ya da sahibi olmak bir tarafa, ancak küçük bir parçası olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.⁷³ Ferry'ye⁷⁴ göre 19. yüzyılın cumhuriyetçi hümanist geleneği, insanı hayvanlara karşı özellikle "gereksiz acılar çekirtmeme yükümlülüğü" gibi birtakım ödevlerle sorumlu tutmuştur.

17. yüzyılda, Descartes'ın tüm dünyaya yayılan ve insanı diğer tüm canlılardan üstün gören, hayvanları aşağılayıp cansız eşyayla eşdeğer tutan, onları uzun yıllar insanın kölesi durumuna getiren ve çektikleri acıya körleştiren, bunun sonucunda acı çekmemek yönünde

66 L. F. M. Zutphen, 2001. *Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkele-ri*. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

67 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

68 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

69 D. Tatian, 2009. *Spinoza: Dünya Sevgesi*. Çev. S.A. Hancı ve H. Turşucu, Dost Kitabevi, Ankara.

70 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

71 J. Tannenbaum, 1995. *Veterinary Ethics. Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality*. Mosby:133-149.

72 M. Kheel, 1993. From Heroic to Holistic Ethics: The Ecofeminist Challenge, pp. 243-271 in Greta Gaard (Ed.). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Temple University Press, Philadelphia.

73 B. Spinoza, 1984. *Etika*. Çev. H. Ziya Ülken, Ülken Yayınları, İstanbul.

74 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

çıkarlarının göz ardı edilmesinde çok büyük rol oynayan felsefi görüşüne karşıt olarak, 19. yüzyıl İngiliz filozofu Jeremy Bentham getirdiği basit ama derin tespitiyle bir devrim yaratmıştır. Bentham, hayvanlarla ilgili olarak sorulacak sorunun “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁵

Richard D. Ryder, *Animal Revolution: Changing Attitudes Towards Speciesism (Hayvan Devrimi: Tür-cülüğe Yönelik Değişen Tutumlar; 2000)* adlı eserinde, Avrupa’da bilinen ilk hayvan koruma mevzuatının 1635’te İrlanda’da kabul edildiğini ve “hayvanlara uygulanan zulme” atıfta bulunularak koyunların yünlerini yolmanın (kopararak) ve atların kuyruklarına pulluk (saban) bağlamanın yasaklandığını bildirmiştir. 1641’de, Kuzey Amerika’daki evcil hayvanları korumak için hazırlanan ilk yasal kod Massachusetts Körfezi Kolonisi tarafından kabul edildi. Koloninin kabul ettiği bu yasal düzenleme, bir İngiliz avukat, Püriten din adamı ve Cambridge Üniversitesi mezunu rahip Nathaniel Ward (1578-1652) tarafından kurulan Massachusetts Özgürlükler Kurulu’nun kararlarına dayanıyordu. Buna göre “hiç kimse, genellikle insan kullanımı için tutulan herhangi bir vahşi varlığa karşı zorbalık veya zulüm uygulamayacaktır.” Kathleen Kete, hayvan gönenci yasalarının 1654’te, İngiliz İç Savaşı’nı takiben 1653’ten 1659’a kadar süren Oliver Cromwell (1599-1658) yönetimindeki himayenin kararnamelelerinin bir parçası olarak kabul edildiğini yazmaktadır. Cromwell; horoz dövüşü, horoz fırlatma, köpek dövüşü, boğa güreşi, boğa koşusu gibi kan sporlarını sevmediğini, hayvanların kas dokusuna zarar verdiği söylemiştir. Bu sporlar köylerde ve panayırarda gerçekleştirilmiş, tembellik, sarhoşluk ve kumarla ilişkilendirilmiştir.

75 Anon., 2021b. Hayvan Hakları. Erişim Adresi: <https://hayvanlarinaynainda.wordpress.com/category/hayvan-haklari/>, E. Tarihi: 15.7.2021.

Kete, Püritenlerin, insanın hayvanlar üzerindeki İncil egemenliğini, mülkiyetten ziyade sorumlu yönetim anlamında yorumladıklarını yazmaktadır.⁷⁶

Dinî düşünce ile başlayan ve mülkiyet hukuku ile devam eden hayvanların sömürü tarihinin hikâyesi, mülkiyet haklarının önemi ve hayvanların mal olma rolü, mülkiyet hakları kuramının baş mimarı olan John Locke (1632-1704) tarafından açık bir şekilde ortaya konmuştur. Çağdaşları gibi Locke da kâinatın yaratılışına ve insan üstünlüğünün tanrı tarafından tesisine dair inanca bağlı kalmış; hayvanların “aşağı sınıflardan mahlûklar” olduğunu ve insanın onlara karşı ahlaki bir yükümlülüğü olmadığını savunmuştur. Ona göre “hayvanlar, tıpkı su ve ağaçlar gibi, tanrının bizim kullanımımız için yarattığı kaynaklardır”. Locke, Tanrı’nın bize verdiği kaynakları nasıl “tahrip ve israf” etmememiz ve boş yere kullanmamamız gerekiyorsa hayvanlara da aynı şekilde davranmamız gerektiğini belirtmiştir. Locke, Descartes’a karşıt olarak hayvanların acı hissedebileceklerine ve ızdırap çekebileceklerine ama onlara gösterdiğimiz muamelenin, sadece diğer insanlara gösterdiğimiz muameleyi etkilemesi ölçüsünde toplumsal bir önemi olduğuna inanmıştır. Locke’un hayvanlara boş yere “eziyet edilmesinden ve öldürülmelerinden” duyduğu vicdani rahatsızlık, tıpkı Kant’ın düşüncesi gibi, hayvanların görebileceği zarara değil, bunun insanlara verebileceği zarara dayanmıştır.⁷⁷

Locke ayrıca, genel mülkiyet hakları ile hayvanlar üzerindeki mülkiyet hakları arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Mülkiyet haklarının Tanrı’nın insanlara hayvanlar üzerinde hâkimiyet bahşetmesinden

76 Anon., 2017. Animal Rights. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_rights, E. Tarihi: 17.7.2021.

77 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğumuz mu Köpeğiniz mi?* Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

ve bunun sonucunda “insanın, aşağı mahlûklardan herhangi birini hayatının idamesi ve rahatlığı için kullanma hakkında” kaynaklandığını savunmuştur. Bu kullanım “bir tek mal sahibinin çıkarına ve avantajıdır, öyle ki gerektiğinde, kullanımı suretiyle mülkiyetine sahip olduğu şeyi yok bile edebilir.” Locke’un mülkiyet hakkının mal sahibine bir nesne üzerinde özel kullanım ve kontrol hakkı verdiği yolundaki görüşü “modern münhasır mülkiyet kuramının temel taşı”dır ve Tanrı’nın insanlara bahsettiği varsayılan hayvanların kontrol ve kullanımına dayanır.⁷⁸

Aydınlanma döneminin en etkili düşünürlerinden birisi olan ve Aquinas’ı takip eden Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804), insanların insan olmayanlara karşı doğrudan görevleri olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Kant’a göre hayvanlar, insanlar için birer araçtır ve hayvanlara yapılan zulüm, sadece insanlık için kötü olduğu için yanlıştır.⁷⁹ 1785’te, “Hayvanlara zulmün insanın kendisine karşı ödevine aykırı olduğunu, çünkü onda hayvanların acılarına duyduğu ilgiyi köreltiğini ve böylece diğer insanlarla ilgili olarak ahlak için çok yararlı olan doğal bir eğilimin zayıfladığını” savunmuştur.⁸⁰

Kantçılık (Kantianizm) ve faydacılık olarak bilinen teorisi, 20. yüzyıl ahlak felsefesini diğer etik teorilerden daha fazla etkilemiştir. 18. yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant, bugün birçok etik teorisyen tarafından, ahlak felsefesi ve 19. yüzyıl İngiliz filozofları Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilen faydacılık tarihinin en önemli isimlerinden biri olarak görülmektedir.

78 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğumuz mu Köpeğiniz mi?* Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

79 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

80 B. Esen, 2021. Kant Felsefesi ve Hayvan Hakları. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/11525647/Kant_Felsefesi_ve_Hayvan_Haklar%C4%B1, E. Tarihi: 18.7.2021.

Ahlakla ilgili sıradan görüşlerde hem Kantçı hem de faydacı unsurlar vardır ve bu teoriler diğer alanlarda akıl yürütme üzerinde de etkili olmuştur. Kendimize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da öyle davranmamız gerektiğini söyleyen Altın Kural, Kant’ın ilk pratik akıl yürütme ilkesine çok benzer bir ahlak ilkesini ifade eder ve faydacılık, eylemlerin sonuçlarını düşünmenin önemini vurgular. Faydacı teori, psikoloji ve ekonomi alanlarında, sonuçların değerlerinin zevk ve acı ilkelere göre veya bireysel tercihlere göre belirlenmesinde de uygulanmıştır.⁸¹

Kant’a göre hayvanların akıllı olmadığı gibi bir bilinci de yoktur. Bu nedenle insanların hayvanlara karşı bir sorumluluğu olmadığını ileri sürer. İnsanla hayvan arasındaki temel fark, Kant’ın anladığı anlamda rasyonalitenin yani öz bilinçliliğin varlığıdır. Genel anlamda, gerek (hayvani ve ahlaki varlık olarak) kendimize gerek başkalarına karşı saygıyı temel alan, dolayısıyla insanların kendinde amaç olmalarından hareket eden ödevlerimiz, doğrudan ödevleri oluşturur. Sevgi ödevleri ise dolaylı ödevlerdir ve geniş anlamda bütün doğaya karşı ödevlerimiz bu kategoriye girer.⁸²

İnsan-hayvan etkileşiminin seyrini değiştiren olaylardan biri de 18. yüzyıla damgasını vuran Sanayi Devrimi’dir. Sanayi Devrimi, doğa bilimlerindeki gelişmelerin teknolojiye uyarlanması sonucunda üretim sürecini daha önce hiç olmadığı şekilde değiştirmiştir. İngiltere’de meydana gelen bu devrim önce su ve buhar gücünün makinelere uygulanması ile başlamış, daha sonra farklı üretim şekillerini ortaya çıkarmıştır. Makinelerin

81 R. M. Fox, J. P. DeMarco, 1990. *Kantianism and Utilitarianism*. pp.87-108 In: *Moral Reasoning: A Philosophic Approach to Applied Ethics*. The Dryden Press, USA.

82 R. M. Fox, J. P. DeMarco, 1990. *Kantianism and Utilitarianism*. pp.87-108 In: *Moral Reasoning: A Philosophic Approach to Applied Ethics*. The Dryden Press, USA.

insan emeğinin yerine geçmesi, insan yaşamını ve dolayısıyla insan-hayvan ilişkisini de etkilemiştir. Neolitik dönemde hayvanların evcilleştirilmesi, insanın hayvan üzerinde egemen olmasının başlangıcı olmuştur. Sanayi Devrimi ile başlayan ve esas etkilerini özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkaracak olan sanayileşme ve kapitalizm birlikteliği ise hayvanı sömürülebilir bir araç hâline getirmiştir. Doğada var olan tüm varlıklar araç hâline gelirken, bu durum hukuk düzenine de yansımıştır. 18. yüzyıla ait düşünceler, 19. yüzyılda hayvan hakları hareketinin öncülü sayılabilecek iyileşmelere neden olmuştur ki İngiltere’de bazı evcil hayvanları korumaya yönelik olarak 1801’de düzenlenen ve kabul edilen kanun bu iyileşmeye örnek gösterilebilir.⁸³

Hayvanların doğal hukuka dahil edilmesini savunan Jean Jacques Rousseau (1712-1778), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine* (1754) adlı eserinde hayvanların doğal hukuk içerisine duyarlılık temelinde dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rousseau burada şöyle der:

Bu yöntemle, hayvanların doğal hukuka katılımıyla ilgili eskiden beri süregelen anlaşmazlıklara da son vermiş oluyoruz: çünkü açıktır ki, onlar akıl ve özgürlükten yoksun oldukları için bu hukuku tanıyamaz; bununla birlikte, sahip oldukları duyarlılığın bir sonucu olarak, doğamızın bir ölçüsünde pay sahibi olduklarından, doğal haktan pay almaları gerekir; böylece insanlık, vahşi hayvanlara karşı bile bir tür yükümlülüğe tabi tutulur. Görünen o ki, eğer diğer yaratıklara zarar vermemekle yükümlüysem, bu onların mantıklı olmasından çok, hissedebilir varlıklar olmalarından kaynaklanır ve hem insanlarda hem de hayvanlarda ortak olan bu nitelik, ikincisine en azından birincisi

Cenevre’deki Jean Jacques Rousseau bronz heykeli

tarafından sebepsiz yere kötü muameleye maruz kalmama ayrıcalığını vermelidir.⁸⁴

Modern anlamda hayvan hakları kavramının geliştirilmesi konusundaki ilk eylemler 1863’te İngiltere’de, daha sonraki dönemde Fransa ve Amerika’da canlı hayvanlara yönelik yapılan deney ve testlere yönelik olarak ortaya çıkmış olsa da günümüzde hayvanlara yönelik tutum analizlerini belirleyen temel etkenler 18. yüzyıl Aydınlanma Devri öncesine denk gelmektedir. 18. yüzyıldan itibaren, deneysel tıp bulgularının insanın refahı ve yaşam koşullarına katkıda bulunduğu fikri artarak kabul görmeye başlamış ve tıp alanında yaşanan gelişmelerin hayvan deneylerinden elde edilen bulgulara bağlı olduğu anlaşılmıştır. Jeremy Bentham 1789’da hayvan deneylerinin kabul edilebilirliği üzerindeki tartışmalara önemli katkı sağlamıştır.⁸⁵

84 Anon., 2017. Animal Rights. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_rights, E. Tarihi: 17.7.2021.

85 L. F. M. Zutphen, 2001. Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleeri. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

83 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

Sanayi devrimi ile hayvan yünü ve pamuktan iplik yapılmasını gösteren modern sulu boyaya gravürü. (1835)

Jeremy Bentham (1748-1832), daha önceki düşünürlerden farklı olarak hayvanların akıl yürütüp yürütememelerine değil, acı çekip çekmemelerine odaklanmıştır. Bentham'a göre hayvanlar da insanlar gibi acı çeker ve haz duyarlar. Bu nedenle hayvanlara yönelik süregelen muamele, zulümdür. Böylece insanmerkezci düşüncenin aslında zorbalık olduğu da ilk defa dile getirilir.⁸⁶

Bentham, *Ahlak ve Hukuk İlkelerine Giriş* adlı ünlü eserinde, hayvanların ağrıyı hissedecek kapasitesinin olmadığı yönündeki görüşü reddetmiş ve hayvanların

duygusal durumlarını şu şekilde ifade etmiştir:⁸⁷ “Asıl soru olayları sorgulayıp sorgulayamadıkları veya konuşup konuşamadıkları değil, acıya katlanıp katlanamadıklarıdır.” Bentham, aynı eserinde “hayvanlar kanunla korunmalıdır” da demektedir. “Hayvanlar konuşma ve düşünme yeteneğinden yoksun oldukları için korunmalı mı yoksa korunmamalı mıdır? Bu yeterli mi? O zaman sadece düşünüp konuşabilen canlılar mı korunmalı? Bu durum, bebeklerin ve mental hastaların korunmaması anlamına gelmez mi?” diyen Bentham, “hayvanların moral (ahlaki) itibarı olduğunu” da belirtir.⁸⁸ Doğal haklar kavramına karşı olmasına rağmen diğer varlıklara

86 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

87 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

88 M. C Appleby, B.O. Hughes, 1997. *Animal Welfare*. University press, Cambridge, UK.

nasıl davranmamız gerektiği ölçütünün acı çekme yeteneği olduğunu savunmuştur. Bentham, acı çekme kapasitesinin eşit değerlendirme hakkı verdiğini belirtir; eşit değerlendirme, bir eylemden etkilenen herhangi bir varlığın çıkarlarının dikkate alınması ve diğer herhangi bir varlıkla eşit çıkarlara sahip olmasıdır. Rasyonellik kriter olarak kabul edildiği takdirde, bebekler ve engelliler dahil olmak üzere birçok insana da birer eşyaymış gibi davranılması gerektiğini savunmuştur. Her ne kadar “hayvan hakları savunucusu” olmasa da Bentham’ın düşünceleri, hayvan hakları hareketinin önünü açması bakımından ilk sırada gelmektedir.⁸⁹

Bentham bu düşüncesiyle bir ahlak kuramı olan “faydacı” görüşün de öncüsü olmuştur. Faydacılık kuramına göre bir durumda ahlaki açıdan hangi eylemin doğru ya da yanlış olduğu, o eylemin sonuçlarına göre belirlenir. Bu tespit yapılırken çok sayıda taraf için en çok faydayı sağlayacak eylem seçilir. Bu doğrultuda Bentham, hayvanlara gereksiz yere acı çektirilmesine karşı çıkarken, insanların hayvanları bir amaç uğruna (örneğin gıda) öldürmelerinde bir sakınca görmemektedir.⁹⁰

Almanya’da, Arthur Schopenhauer (1788-1860) hayvanların acı çekebileceğini iddia etti ve hayvanlara karşı doğrudan görevleri reddeden geleneksel Hristiyan ve insanmerkezci Kantçı görüşleri eleştirdi. Bununla birlikte hayvanların insanlardan daha az acı çektiğini ve bu nedenle hayvanları avcılıkta kullanmanın haklı olabileceğini belirtti. Bentham’ın 19. yüzyılın başlarında İngiltere’de hayvan refahı lobisinin idolü hâline gelmesi gibi Arthur Schopenhauer de Almanya için aynı konuma yerleşti.⁹¹

89 H. Aşar, 2018. *Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler ve Yanılgıları*. Kaygı. 30: 239-251.

90 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

91 S. Brooman, D. Legge, 1997. *Law Relating to Animals*. Cavendish Publishing, London.

4.2. Yakın Çağ’da “Hayvan Hakları Konusunda Yaşanan Gelişmeler”

Hayvanları koruma düşüncesi kapsamında hayvan hakları ya da hayvan gönenci kapsamında yer alan günümüz düşünce, teori ya da kuramlarının önünü açan Bentham, 18. yüzyılda insanmerkezci anlayıştan canlı-merkezci ve çevre-merkezci görüşlerin doğmasına büyük katkı sağlamıştır. Yakın Çağ, insanmerkezci anlayışın ürünü olan ırkçılığı ve cinsiyetçiliği reddeden görüşlerin ve bu görüşlerden etkilenen aktivistlerin eylemlerinin yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Dolayısıyla bu bölümde konu, hayvanları korumaya yönelik boyutların irdeleneceği bir yöntemle ele alınacaktır.

Canlı hayvan için zararlı olan testler, deneyler ve eğitim çalışmalarına karşı gelen antiviviseksiyonist ilk protesto hareketleri Florence’da (İngiltere) 1863’te gerçekleştirilmiş ve ilerleyen süreçte Fransa’ya da yayılmıştır.⁹² Bazı radikal hayvan hakları savunucularının hayvan deneylerinin tamamen ortadan kaldırılması yönündeki istekleri toplumdan destek bulmamış, tam tersine 19. yüzyıl sonlarından itibaren hayvan deneyleri giderek artmış ve biyomedikal araştırmaların ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.⁹³

Antiviviseksiyonist hareketler 20. yüzyılda da devam etmiş, Charles Hume insanların hayvanlara karşı davranışlarını sorgulamak üzere 1925’te Londra Üniversitesi Hayvan Gönenci Derneği’ni (UFAW) kurmuştur.

92 H. Okur, 2003. “Hayvan Etik Hakları”. s. 25-32Ed. A. Ünal ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri; L. F. M. Zutphen, 2001. *Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri*. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

93 T. Regan, 1983. *The Case for Animal Rights*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California; L. F. M. Zutphen, 2001. *Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri*. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

Dernek daha sonra Üniversiteler Hayvan Gönenci Federasyonu'na dönüşmüştür.⁹⁴ Hume, 1947'de ilk olarak UFAW'ın *Laboratuvar Hayvanlarının Bakımı ve Yönetimi El Kitabı*'ni yayımlamıştır. Bütün bu gelişmeler bilim insanları ve hayvan gönenci savunucuları arasında ciddi tartışmalara yol açmış, bilim insanları deneylerde hayvan kullanımının yalnızca ahlaksal açıdan ele alınmaması gerektiğini bildirmişlerdir.⁹⁵

Amerika'da 1931'de Ulusal Viviseksiyonla Mücadele Derneği kurulmuş; Russell ve Burch, 1959'da araştırmalarda hayvan kullanımına ilişkin olarak *İnsancıl Deney Tekniği İlkeleri* adlı eseri yayımlamış ve "3R Kuramı" değerlendirilmeye başlanmıştır.⁹⁶

Ferry'ye⁹⁷ göre Yeni Reich'ta hayvanlara karşı eziyete yer olmayacaktır. Hitler ve Naziler hayvan haklarını kesin bir tavırla savunmuş, 16 Ağustos 1933'te hayvan deneylerini bütünüyle yasaklamış, 24 Kasım 1933'te Reich Hayvan Koruma Yasası'nı çıkarmışlardır. Buna bağlı olarak 23 Şubat 1934'te aldıkları bir kararla Hayvanları Koruma Yasası'nın ilk, orta ve lise seviyesindeki eğitim kurumlarında öğretilmesiyle ilgili düzenlemeler yapmışlardır. İlave olarak 3 Temmuz 1934'te Reich Avlanma Yasası düzenlemesi ile avlanmanın ahlaki

boyutları belirlenmiş⁹⁸ ve 1 Temmuz 1935'te modern ekolojinin anıtı kabul edilen Doğanın Korunması Kanunu çıkarılmıştır. Reich Hayvan Koruma Yasası, insanmerkezciliğe son verme konusundaki niteliği ile diğer ülkelerdeki benzerlerine göre oldukça ayrıcalıklı bir yer edinmiştir.⁹⁹

Bu gelişmeler ışığında bazı düşünürler hayvanların maruz kaldıkları uygulamaların ahlaki ve etik boyutu hakkında eserler yayımlamaya başlamışlardır. Bunlar arasında Nobel Barış Ödülü sahibi Fransız Albert Schweitzer'in *Yaşama Saygı Etiği* (1952), Ryder'in *Bilimin Kurbanları* (1970), hayvan hakları taraftarı olan Avustralyalı filozof Peter Singer'in *Hayvanların Özgürleştirilmesi* (1975), Amerikalı filozof Tom Regan'ın *Hayvan Hakları Davası* (1983) adlı eseri ve birçok bilimsel makale bulunmaktadır. Son dönemlerde ise farklı bilimsel dergilerde bahsi geçen yazarlara makaleleri ile katılan Jerrold Tannenbaum ile insan-hayvan ilişkileri, tür ayrımı ve hayvan hakları kavramları yoğun olarak sorgulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁰

Hayvanlara yönelik kötü muamelelerin artması aktivistlerin harekete geçmesinde ve örgütlenmelerinde önemli bir nedendir. Bu dönemde aktivistlerin çabası sonuç vermiş, bazı kazanımlar elde edilmiştir. İngiltere'de 1963'te İngiliz Av Sabotajcıları Derneği ve 1971'de Yeşil Barış Grubu'nun kurulması bunlar arasında sayılabilir. Bu dönemin hayvan hakları adına en büyük kazanımı ise Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından Paris'te 15 Ekim 1978 tarihinde ilan edilen *Hayvan Hakları Evrensel*

94 AWI (Animals Welfare Institute), 1990. *Animals and Their Legal Rights: A Survey of American Laws from 1641 to 1990*. Printed in United States of America.

95 H. Okur, 2003. "Hayvan Etik Hakları". s. 25-32 Ed. A. Ünal ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri; Ö. Poyraz, 2000. *Laboratuvar Hayvanları Bilimi*. Kardelen Ofset, Ankara.

96 M. Balls, 1997. *The Tree Rs Concept of Alternatives to Animal Experimentation*. pp. 27-39. In: Eds. L.F.M. van Zutphen and M. Balls. *Animal Alternatives, Welfare and Ethics*. Pub.: Elsevier Science B.V., Amsterdam.

97 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

98 S. Özkan, 2018. "Hitler ve Ekolojik Düşünce". "21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum". 7(19): 297-312.

99 L. Ferry, 2000. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

100 A. Yaşar, H. Yerlikaya, 2004. "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi". *Vet. Bil. Derg.* 20(4):39-46.

Bildirgesi'dir. Türkiye'nin de taraf olduğu bildirgenin ana vurgusu, türler arası eşitlik ve hayvanlara kötü muamelenin yasaklanmasıdır. Fransız Hayvan Hakları Birliği, bildirgenin sadece hayvanların değil, tüm canlıların korunmasını amaçlayan bir anlayışla kaleme alındığını belirtir. Bu tutum insanmerkezci değil, canlı-merkezci anlayışa işaret eder.¹⁰¹

Francione'a¹⁰² göre 1980'lerin başında, doğrudan hayvanların bilimde kullanılmasını engellemeyi amaçlayan saldırgan ve oldukça organize bir hayvan hakları hareketi ortaya çıktı. Hayvan hakları hareketini benimseyen bazı kişiler, hayvanların deneylerde kullanılmasıyla ihlal edilen haklara sahip oldukları gerekçesiyle tüm dirikesimlerin kaldırılmasını savundular.

Debbie Legge'ye¹⁰³ göre 21. yüzyılda hayvan koruma mevzuatının yaygınlaşmasına rağmen hayvanların hâlâ yasal hakları yoktur. Legge, niyet ister zulmü yasaklayarak insan hassasiyetlerini korumak ister hayvanların zarar görmemesini sağlayarak mülkiyet haklarını korumak olsun, mevcut mevzuatın insan çıkarları fikrine bağlı olduğunu belirtir:

Balık stoklarının aşırı kullanımı insanlar tarafından çevreye zarar verilmesi olarak görülür; nesli tükenmek üzere olan hayvanların avlanması, gelecekte insanların onlardan hiçbir zevk almayacakları/yararlanamayacakları anlamına gelir; kaçak avlanma, mal sahibinin mali kaybına neden olur ve bu böyle devam eder.

101 A. Aydın Büke, D.E. Elmasulu, E. Tokat ve V. Yalçınkaya, 2020. *Hayvan Hakları*. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara.

102 G. L. Francione, 1995. *Animals Property & The Law*. Temple University Press, Philadelphia.

103 S. Brooman, D. Legge, 1997. *Law Relating to Animals*. Cavendish Publishing, London.

Ağ atmış bir balıkçı teknesi.

Akademik araştırmalarda Apostol ve arkadaşları¹⁰⁴ cinsiyet, yaş, meslek, din, eğitim düzeyi gibi faktörlerin bireylerin hayvanlara yönelik muameleye ve hayvan haklarına ilişkin tutumları ile ilişkili olduğunu, ayrıca evcil hayvanlarla daha önceki deneyimlerin insanların tutumlarında bir faktör olabileceğini gösteren kanıtlar bulunduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁵

Hayvan hakları konusunda Yakın Çağ'da belirtilen genel gelişmelerin yanında yüzyıl yüzyıl yaygın etki bıraktığı düşünülen ve önemli görüşler belirten düşünürlerin fikirlerine aşağıda yer verildi. Filozof, düşünür ya da bilim insanları doğum tarihleri dikkate alınarak kronolojik sırayla sunuldu.

104 L. Apostol, O.L. Rebege, M. Miclea, 2013. Psychological and Socio-Demographic Predictors of Attitudes towards Animals. *Social and Behavioural Sciences* (78): 521-525.

105 L. Apostol, O.L. Rebege, M. Miclea, 2013. Psychological and Socio-Demographic Predictors of Attitudes towards Animals. *Social and Behavioural Sciences* (78): 521-525; H. Herzog, 2007. Gender Differences in Human-Animal Interactions: A Review. *Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of the Interactions of People & Animals*. 20 (1): 7-21; H. Herzog, L. Dorr, 2000. Electronically Available Surveys of Attitudes Toward Animals. *Society & Animals*. 10 (2):1-8.

4.2.1. 19. Yüzyılda “Hayvan Hakları”

19. yüzyıl, hayvan hakları konusunda insanmerkezci düşüncenin yoğun olarak tartışıldığı, canlı-merkezci ve çevre-merkezci anlayışa doğru geçiş sürecinin başladığını gösteren önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir.

Francois Magendie (1783-1855) ve Claude Bernard (1813-1878) gibi tanınmış filozofların hayvan deneylerinin yapılmasını savunmalarına rağmen¹⁰⁶ ilk antiviviseksiyonist kuruluş olan The Victoria Street Society 1875 yılında Londra’da kurulmuştur. İngiltere’nin ardından Avrupa ve Amerika’da antiviviseksiyonist hareketler yoğunlaşmış ve sırasıyla 1875’te Society for the Protection of Animal from Vivisection (Hayvanları Viviseksiyondan Koruma Derneği); 1879’da German League Against Scientific Animal Torture (Hayvanlara Bilimsel Eziyetlere Karşı Almanya Birliği); 1882’de Societe Contre la Vivisection (Viviseksiyona Karşı Olanlar Derneği); 1883’te American Antivivisection Society (Amerikalı Antiviviseksiyoncular Derneği) kurulmuştur.¹⁰⁷ Bugün Amerika’da 7.000 civarında hayvanları koruma kuruluşu bulunmaktadır. Grupların talepleri laboratuvar koşullarının iyileştirilmesinden hayvanların tamamen serbest bırakılmasına kadar değişmekte, eylemleri de dilekçe yazmaktan şiddet eylemlerine kadar uzanabilmektedir.¹⁰⁸

19. yüzyılda hayvan hakları konusunda önemli görüşleri olduğu düşünülen Martin, Taylor, Mill, Darwin ve Leopold’un fikirlerine yer vermeye çalışalım.

106 L. F. M. Zutphen, 2001. Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya.

107 Ö. Poyraz, 2000. Laboratuvar Hayvanları Bilimi. Kardelen Ofset, Ankara; J. Rachels, 1990. Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism. Oxford University Press, USA.

108 A. Yaşar, 2003. Hayvan Hakları ve Etik Kurulları. s. 33-41 Ed. A. ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri.

Richard Martin (1754-1834)

“Humanity Dick” olarak bilinen İrlandalı politikacı Richard Martin dönemin hâkimleri tarafından ciddiye alınmasa da sayesinde, milletvekili olmayan çeşitli sosyal reformcular tarafından desteklenen ve çiftlik hayvanlarına karşı zulmü önlemeyi amaçlayan Martin Yasası 1822’de yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁹ Martin, 1824’te dünyanın ilk hayvan gönenci yardım kuruluşu olan Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer almıştır.¹¹⁰

Martin, hayvanları koruma bilincini Londra sokaklarına taşımaya ve Martin Yasası’nın kapsamını genişletmeye çabalamış, alaya alınmış ve siyasi karikatürlere malzeme yapılmıştır. 1824’ten itibaren, hayvan hakları konularını inceleyen birkaç kitap yayımlamıştır.¹¹¹

Thomas Taylor (1758-1835)

İngiliz feminist Mary Wollstonecraft (1759-1797) *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), yani *Kadın Haklarının Savunusu*’nu yayımladığında, Cambridge filozofu Thomas Taylor

109 Anon., 2021e. The History of the RSPCA: “The Law”. Erişim Adresi: <https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history>. Erişim Tarihi: 3.8.2021.

110 K. Orzechowski, 2020. The Animal Rights Movement: History And Facts About Animal Rights. Erişim Adresi: <https://faunalytics.org/the-animal-rights-movement-history-and-facts-about-animal-rights/>, Erişim Tarihi: 14.7.2021.

111 A. Taylor, 2009. Animals and Ethics: An Overview of the Philosophical Debate. Broadview Press.

buna, anonim bir parodi olan *A Vindication of the Rights of Brutes* (1792), yani *Vahşilerin Haklarının Savunusu* ile cevap verdi. Taylor, Wollstonecraft'ın kadın haklarına ilişkin argümanlarının hayvanlara da aynı şekilde uygulanabileceğini söyleyerek, "*reductio ad absurdum*" yani aksinin saçma veya imkânsız olduğunu göstererek bir şeyi kanıtlamaya yarayan dolaylı argümanını ileri sürmüştür.¹¹²

John Stuart Mill (1806–1873)

İngiliz filozof John Stuart Mill (1806-1873), 1864'te yazdığı makalesinde, faydacılığın hayvanları hesaba katması gerektiğini savundu. Mill, bu konuda şunları söylemektedir:

Herhangi bir uygulamanın hayvanlara insana zevk verdiği kadar acı verdiği kabul edilirse; bu uygulama ahlaki midir yoksa ahlaki değil midir? Ve eğer insanlar bencillik bataklığından başlarını kaldırıp, tek bir ağızdan ahlaksız diye cevap vermiyorlarsa, faydacılık ilkesinin ahlaki sonsuza kadar mahkûm edilsin.¹¹³

Mill, insanlara sağladığı hazdan çok, hayvanlara acı veren bir davranışın ahlak dışı olduğunu ifade ederek, hayvanların çıkarlarının ahlaki değerlendirmelerde kategorik olarak göz ardı edilmesine karşı çıkar. Mill'e göre ahlaki bir yargıda bulunmadan önce haz ve acı duymaya muktedir bütün canlıların çıkarlarının dikkate alınması zorunludur. İrkçılığa ve köleliğe bu temelde

112 P. Singer, 2002. Hayvan Özgürleşmesi. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

113 R. Garner, 2005. The Political Theory of Animals Rights. Manchester University Press.

karşı çıkan Mill'e göre hayvanların istisna kabul edilmesi için hiçbir gerekçe gösterilemez.¹¹⁴

Mill'in hayvanların çıkarlarının ahlaki yargılar açısından konu dışı olarak görülmesine yaptığı sert itirazlar, insanların hayvanlardan daha üstün varlıklar olduğu fikrini devre dışı bırakmaz. Mill, ahlaki yargıların gerektirdiği haz-acı değerlendirmesini yaparken hazların yalnızca niceliğine değil, niteliğine de bakılması gerektiğini savunur. Mill'e göre insanların yaşadıkları sayesinde tecrübe ettikleri hazlar hayvanların salt duyumlara dayanan hazlarından üstündür. İnsanlar hayvanlardan farklı olarak ahlaktan, adaletten mutluluk duyarlar ve bu hazlar duyumsal hazlara kıyasla öyle güçlüdür ki, ne kadar yoğun olursa olsun hiçbir duyumsal haz bu hazlarla yarışamaz. Öyleyse hayvanların çıkarlarının ahlaki değerlendirmelerin dışında bırakılmasına karşı çıksalar dahi, faydacıların da insanlara sahip oldukları zihinsel yetiler nedeniyle mutlak bir üstünlük ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla hayvanların insanların üstün hazlarıyla girecekleri herhangi bir rekabette kazanma şansları son derece sınırlıdır.¹¹⁵

Charles Darwin (1809-1882)

İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi Darwin'in, *Türlerin Kökeni* (1859) adlı eserinde doğal seçim yoluyla evrim teorisini ortaya koyduğu ve insanların diğer türlerle ilişkilerini görme

114 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

115 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

biçiminde devrim yarattığı kabul edilmektedir. Darwin, insanların diğer hayvanlarla akrabalığının bulunduğunu, aynı zamanda hayvanların sosyal, zihinsel ve ahlaki yaşamları olduğunu savunmaktadır.¹¹⁶ Darwin defterlerinde (1837) “Köle yaptığımız hayvanları, eşit saymayı sevmiyoruz. Köle sahipleri siyah adamı başka bir tür yapmak istemiyor mu?”¹¹⁷ şeklinde yazmıştır. Daha sonra *İnsanın Türeyişi* (1871) adlı eserinde, hayvanlara akıl, karar verme, hafıza, sempati ve hayal gücünü atfederek “zihinsel yetilerinde insan ve yüksek memeliler arasında temel bir fark olmadığını” savundu.¹¹⁸

Rand Aldo Leopold (1887-1948)

Doğa korumacı, ekolog, eğitimci ve doğa yazarı Aldo Leopold’un dünyada her geçen gün daha fazla önem kazanan “*Toprak Etiği*” düşüncesi, Modern Çevre Etiğinin gelişmesinde etkili olmuş ve insanı diğer türlerle beraber

biyolojik toplumun yurttaşları arasında saymıştır.¹¹⁹ Leopold, “insan olarak öz farkındalığımızın yolu, diğerlerine nasıl bakabileceğimizi görmektir” der. Hepimiz, Leopold’un ifadesiyle evrim yolculuğunun yol arkadaşlarıyız. Ahlaki gerçekler olmasa bile, en azından tuhaf birlikteliğimizi hatırlamamız ve buna göre hareket etmemiz gerekir. Leopold’un vizyonu, yakın zaman-

daki çevreciliğin ilham kaynağı olmuştur. Toprağı bize ait bir meta olarak gördüğümüz için kötüye kullanırız. Toprağı ait olduğumuz bir topluluk olarak gördüğümüzde, onu sevgi ve saygıyla kullanmaya başlayabiliriz. Toprak bir topluluktur, ekolojinin temel bir kavramıdır.¹²⁰

Leopold, *Toprak Etiği* adlı eserinde, hayvanların biyotik (canlılığa ait) topluluğun bireyleri olduğunu ve insanın biyotik topluluğa hükmedici rolünden vazgeçmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹²¹ Etiği, “*canlı hakları*” dediği kuşları, toprağı, suları, bitki ve hayvanları kapsayacak şekilde genişletmek gerektiğinin altını çizmektedir. Diğer yandan Leopold, doğal nesnelerin insanların yararına yöneltilebilecek kaynaklar olarak kullanılabilirliği ve kullanılması gerektiği yolundaki inancını da hiç terk etmemiştir.¹²²

Biyotik vatandaş olmanın bir sorumluluk olduğunu belirten Leopold; insanların, hayvanların kalabalık ve en güzel türlerinin çoğunu ortadan kaldırdığını söyler. Çevreyi korumak için sadece bilinçli olmanın yeterli olmadığını söyleyen Leopold’un doğru ve yanlış kavramı ise oldukça basittir: “Bir şey, biyotik toplumun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa doğru, değilse yanlıştır.”¹²³

116 G. L. Francione, R. Garner, 2010. *The Animal Rights Debate: Abolition or Regulation*, Columbia University Press, USA.

117 J. Rachels, 1990. *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*. Oxford University Press, USA.

118 T. Beauchamp, 2009. *The Moral Standing of Animals*. in M. Bekoff, *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Greenwood Press, USA.

119 S. Kılıç, 2008. *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara.

120 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

121 S. Kılıç, 2008. *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara; L. Leneman, 1999. *No Animal Food: The Road to Veganism in Britain, 1909-1944*, *Society and Animals*, 7(3): 219-228.

122 S. Kılıç, 2008. *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara.

123 H. Ünder, 1996. *Çevre Felsefesi*. Doruk Yayıncılık, Ankara.

1930'lu yıllarda İstanbul'daki sokak köpekleri (© Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

20. Yüzyılda “Hayvan Hakları”

20. yüzyıl Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin onaylandığı, önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde hayvan hakları konusunda önemli görüşleri olduğu düşünülen Salt, Schweitzer, Wittgenstein, White, Wise ve Tannenbaum'un fikirlerine yer vereceğiz.

Henry Stephens Salt (1851-1939)

Eton'da avlanmanın yasaklanması için İnsani Yardım Birliği'ni (1893) kuran Salt, amacı hayvan hakları ilkesini tutarlı ve anlaşılır bir temele oturtmak olan “Toplumsal İlerleme ile İlişkili Olarak Değerlendirilen Hayvan Hakları” adlı bir makale yayımladı. “Bu haklar”

insan arzusuna tabi ise hayvanlar için hak talep etmenin bir anlamı olmadığını savundu ve bir insanın yaşamının daha ahlaki bir değere sahip olabileceği fikrine itiraz etti.¹²⁴ Salt, vejetaryenliğin sadece bir insan sağlığı sorunu olarak değil, hayvanların çıkarları için de sürdürülmesi gerektiğini savundu. 1931'de “Vejetaryen, sıradan toplumda hâlâ bir deliden bir nebze daha iyi görülüyor” diyen Salt, 1944'te yumurta ve süt kullanımını ile ilgili görüş ayrılığı üzerine Vejetaryen Derneği'nden ayrıldı. Donald Watson, diyetinde hayvansal ürün bulunmayanlar için ilk kez “vegan” terimini kullandı ve aynı yıl 1 Kasım'da İngiliz Vegan Derneği'ni kurdu.¹²⁵

124 Salt, H.S. 1894. *Animals' Rights: Considered in Relation to Social Progress*, Macmillan & Co. Erişim Adresi: <https://archive.org/details/animal-srightsco00salt/mode/2up>, E. Tarihi: 1.8.2021; A. Taylor, 2009. *Animals and Ethics: An Overview of the Philosophical Debate*. Broadview Press.

125 L. Leneman, 1999. No Animal Food: The Road to Veganism in Britain, 1909–1944, *Society and Animals*, 7(3): 219-228.

Albert Schweitzer (1875-1965)

Fransız filozof Descartes'a göre filozofluk şu hüküm üzerine oturur: “Düşünüyorum o halde varım.” Doğru filozofluk, gerçeklerin karşılaştırılmasının farkında olmaktır. Canlı-merkezci yaklaşımı ortaya koyan Albert Schweitzer'e göre yaşanan dün-

yadan ve hayatın bütün gerçeklerinden haberdar olmak ve onu dışarıya aksettirmek bir pınara benzer.¹²⁶

Yaşamı isteyecek bir hayatım ve bu hayatın tam ortasında da ben varım. Gün ve gün, saat ve saat yolumda ilerleyerek bununla ilgili emek harcıyorum.

Schweitzer şu düşüncededir:

Benim daha fazla yaşam için çok büyük bir arzum ve ‘haz’ adı verilen esrarengiz bir yaşama isteği coşkuluğum var. Etik bundan ibarettir. Şimdiye kadar temel ahlaki ilkelere gereksinim duydum. Hayatı sürdürmek ve üzerine eğilmek güzel, hayatı yıkmaksa kötü. Bireylere özgü iyi ve kötü kavramları oldukça geniş bir ayrıma sahip, bunlar karşılaştırılır ve bunların asıl doğası genel misyonlarını kapsar.¹²⁷

Schweitzer'e (35) göre etiğin genel görüşü hayata saygı niteliğinde olan beyin düzleminde belki çekici olmayabilir. Yalnız sempati, etik elementlere hizmet etmekte olan akıl sahibi ifadelerin çok sınırlı bir vizyonudur. Aslında yaşama isteğiyle alakalı acılar paylaşmayı belirtir. Düşünce, etiğin esas doğasıyla ilgili formülü bulmaya çabalar. Sempati, sevgi ve gerçek değerlerin bütün harareti hisleri burada özetlenir.

Etik olarak insanoğlunun eylemlerini ispat etmek

126 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

127 H. Ünder, 1996. *Çevre Felsefesi*. Doruk Yayıncılık, Ankara.

zorunluluğu yoktur. Evrensel olarak yaşam deneyimleri herkese göredir, benim kendi yaşam deneyimlerim vardır, diğeri ayrı bir fenomendir. Dünya aslında tüyler ürpertici bir durum sergiliyor. Bir varlık hayatta kalabilmek için çaba harcıyor.¹²⁸

Schweitzer'e göre insan ruhu ölmemiştir, gizlenerek yaşamaya devam eder. Schweitzer, insan ahlakının temeli olduğunu düşündüğü merhametin gerçek kapasitesine ancak kendini insan türüyle sınırlamayıp bütün yaşayan canlıları kucaklaması sayesinde ulaşabileceğine inanır.

Ludwig Wittgenstein (1889-1951)

Bütün filozoflar içinde en “anti-Cartesian” olan Wittgenstein bile hayvanların mental duyguları olduğuna inananlara karşı önyargıyı paylaşıyordu. Onun çalışmaları durumun esrarengizliğini artırdı. Ona göre hayvanların gülmesi imkânsızdır. Köpek-

lerin acı çekiyormuş gibi yapamayacaklarını, vicdan azabı hissedemeyeceklerini, hayvanların ümit edemeyeceklerini veya bilinçli bir şekilde yaşıyor taklidi yapamayacaklarını, bir köpeğin kuyruğunu sallayarak anlayamayacağını ve timsahın düşünemeyeceğini ileri sürer.

Wittgenstein'in çıkardığı sonuçlar Descartes'in yolundan oldukça farklıdır. Descartes'a göre dil düşünceyi ifade eder. Bu, Kant'a göre de doğrudur.¹²⁹ Madem hayvanlar geleneksel işaretler sistemine sahip değiller, demek ki zihinsel yaşam için temel araçlardan yoksunlar. Dil hayatın bütününe ifade eden bir düzendir. Bütün bu tartışmalar mantığa uygun olmayan kısımları içerir. Düşünceyle dili eşit sayan ve dildeki belirleyi-

ci çeşitli işaretleri inkâr eden hiçbir tartışma Cartesinan veya Wittgenstein için tartışma konusu olamaz. Dili öğrenmek deneyim ve düşünme gerektiren bir süreçtir. Bu konuda Wittgenstein'in yorumu şu şekildedir:¹³⁰

Bu büyük bir tartışmadır. Gerçekten önemli mi? Bir kişinin kavramlar için kullandığı sözler vardır. Tahminlerime göre bu hayvanlarınkinden farklı bir durumdur. Örneğin, bir hayvanın suyun görünüşünü hatırlamasıyla ilgili bazı durumlar olabilir (suyun titremesi). Eğer özel dil teorisi bu konuda ısrar ederse şöyle diyebilir; canlı gelecekte kullanacağı işareti veya fikri daha önce bu şekilde kullandığını nasıl biliyor? Hayvan sadece hatırlar, cevap basittir. Eğer biz hafızayla ilgili şüpheli olursak, diğer hayvanların hafızalarıyla ilgili de şüpheli olabiliriz. O amaçla daha önce bir kelime veya kavram kullandıklarını biz nasıl bilebiliriz ki? Burada dil olmaksızın elbette hafızanın var olabileceğini ve dil olmadan hayvanların hatırlayabileceğini tartışıyoruz. İnsanların da dilsiz hatırlayabileceği aşikârdır.

Wittgenstein'in değindiği ikinci nokta ise “Madem dil unsuru bizi hayvanlardan ayırıyor öyleyse dil hayatın düzenidir”. Bu iddiasına göre hayvanlar ümit edemez ve acı çekiyormuş gibi yapamazlar. Peki, biz yemek yerken dikkatli bir şekilde yanımızda oturan köpek bir parça yiyecek verip vermeyeceğimizi ümit etmiyor mudur? Herhangi bir pet sahibi veya veteriner hekim dikkat çekmek için hayvanın acı çekiyormuş gibi davrandığını anlayabilir. Esas tartışma konumuz olan acıya dönecek olursak, madem ki kavram sahibi değiller o zaman kim onların daha önceden bilmesine, hatırlamasına izin veriyor, bu iddiayı inceliyoruz. Buradan da anlıyoruz ki, hayvanların kavramlarını inkâr etmek için küçük bir neden var. Elbette sanki kavramlara sahiplermiş gibi davranıyorlar.¹³¹

128 A. C. Free, 1991. *Hayvanlar, Doğa ve Albert Schweitzer*. Çev. T. Aksu, Bebekus'un Kitapları, İstanbul.

129 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

130 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

131 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

Alan R. White (1922-1992)

White, “Niçin hayvanların hakları olamıyor?” diye sorarak, varlıklarla ilgili tartışmaların çoğunun mantıklı veya yeteneğe sahip olup olmadıkları iddiası ve benzerleri üzerine kurulduğunu belirtir. Ona göre hak öyle bir şeydir ki “denenebilir, öğrenilebilir, verilebilir, istenebilir, iddia edilebilir, ileri sürülebilir. Haklar konusu görevle, mecburiyetle, güçle, ayrıcalıkla, sorumlulukla bağlantılı”dır.¹³²

Steven M. Wise (1952-)

Hayvan koruma sorunları, primatoloji ve hayvan zekâsı konularında uzmanlaşmış bir hukuk bilgini olan Wise, hayvan koruma hukuku ve hayvan hakları hukukunun çeşitli yönleri üzerine makaleler ve kitaplar yazmıştır. Wise, 1995’ten beri insan olmayan hayvanlar için yasal haklar elde etmek için çalışan bir sivil haklar örgütü olan *İnsan Dışı Haklar Projesi*’nin (Nonhuman Rights Project-NHRP) başkanıdır. NHRP, Aralık 2013’te New York Eyaleti mahkemelerinde şempanzeler adına bir dizi dava açmaya başladı. Mahkemelerin şempanzelerin bir örf hukuku ve kanuni ihzar emri amacıyla “kişiler/bireyler” olduklarını kabul etmelerini talep etmektedir. Wise’in hayvan hakları konusundaki tutumu, bazı hayvanların, özellikle de primatların, tüzel kişilik kriterlerini karşıladığı ve bu nedenle belirli haklara ve korumalara sahip olmaları gerektiği yönündedir. Onun kişilik ölçütü, hayvanın bir şeyleri arzula-

yabilmesi, o şeyleri elde etmek için kasıtlı olarak hareket edebilmesi ve bir benlik duygusuna sahip olması, yani hayvanların kendi varlığını bilmesidir. Wise, şempanzelerin, fillerin, papağanların, yunusların, orangutanların ve gorillerin bu kriterleri karşıladığını savunur.¹³³

Wise, *Kafesi Sarsmak* isimli kitabında, şempanzelere birey olma hakkının verilmesini savunmuştur. Kitapta şu ifadelerle zekâsı, nedensel düşünme yeteneği ve duyguları olan hayvanların insanlar için geçerli eşitlik ilkesinden yararlanmaları gerekliliği üzerinde durulmuştur:

Şempanzeler; çocuklarla, fetüsler ve zihinsel engellilerle eşittir. Eğer bu kategorilerdeki insanların bedensel bütünlüğünü ve bedensel özgürlüğünü koruma hakkı varsa, o halde şempanzelerin de vardır. Çünkü şempanzeler de kendi benliklerinin farkındadırlar, aynı insanoğlu gibi karmaşık duygulara ve ilişkilere sahiptirler, işaretlerle iletişim kurabilirler, matematiksel alanda sınırlı da olsa algılama gücüne sahiptirler. Demek ki, onların da çocuklar, otistikler ve engelliler gibi koruma altında, yarı özerk bireyler olma hakkı vardır. Wise, kitabında, hukukçu ve düşünürlere dayanarak, bireyi tanımlama kriteri olarak “özerkliği” ortaya koymuş ve özerkliğin hayvanlardaki şekline “pratik özerklik” adını vermiştir. Ayrıca bir hayvanın pratik özerkliğe sahip olup olmadığını belirleyen “bir şeyi istemesi; bu isteğine ulaşabilmek için kendi istenciyle hareket etmesi; bir şeyi istediğini ve onu elde etmek üzere eylemde bulunduğunu bilmesi” basamaklarını içeren üç aşamalı bir test uygulanabileceğini de belirtmiştir.¹³⁴

132 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

133 Anon., 2021c. Hayvan Hukuku Araştırmaları Merkezi / Steven Wise. Erişim Adresi: <https://law.lclark.edu/live/profiles/6509-steven-wise>, E. Tarihi: 7.8.2021.

134 T. Özkul, 2018. *Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa; S. M. Wise, 2014. *Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals*. Da Capo Press, Boston.

Jerrold Tannenbaum (1947-)

Veteriner hekimliği etiği alanında derin çalışmaları olan Tannenbaum;¹³⁵ 20. yüzyılda hayvan hakları konusunun veteriner hekimler arasında önemli bir tedirginliğe neden olduğunu, bir kısım veteriner hekimlerin hayvan

haklarını mesleğin ekonomik uygulanabilirliği için ek bir meydan okuma olarak gördüğünü, bir kısmının da doğal düzen, bilim ve ilerleme için tehlike arz eden bir durumu ifade ettiğini belirtir. Hayvan hakları konusunda yaşanan savaşın veteriner hekimleri bir “çapraz ateş” içine soktuğuna dikkat çekmiştir. Hayvan hakları hareketinde veteriner hekimlerin, hastalarının ve hasta sahiplerinin çıkarlarını derinden altüst eden ve ahlaki açıdan rahatsız edici bazı durumlar olsa da hayvan hakları hareketine uygun tepkinin esasında hayvan haklarından vazgeçme olmadığını da ileri sürer.

Tannenbaum¹³⁶ şöyle der:

Filozoflar arasında hakların doğası, kimin veya neyin belirli haklara sahip olup olmadığı ve ‘nedenler’ üzerinde anlaşmazlık vardır. Ahlaki ve hukuki haklar arasında farklar vardır. Bazı ahlaki haklar (örneğin, ebeveynlerin çocuklarından saygı görme hakkı) yasa tarafından uygulanmaz. Hukuk, ahlaki hakları ihlal eden uygulamaları bir hak olarak (örneğin konfederasyonda köle sahibi olma hakkı) uygulayabilir. Yasal haklar siyasi bir karar meselesi olabilir: Eğer hükümet bir şeyin doğru olduğuna karar verirse ve kararını kanun gücüyle destekliyorsa, o zaman bu yasal bir haktır.

Öte yandan bireylerin veya insan gruplarının kararları çoğu zaman ahlaki haklarının belirlenmesiyle ilgili olsa da bir şeyi sırf çoğunluk ya da bu konuda herhangi biri öyle olduğuna karar verdiği için ahlaki bir hak haline gelmez. Bu nedenle, hayvanların ‘hakları’ olup olmadığı sorulduğunda, ahlaki haklardan mı, yasal haklardan mı yoksa her ikisinden mi söz edildiğini göz önünde tutmak önemlidir. En önemlisi, hayvan haklarına ve hayvanların insanlar tarafından insanca kullanımına inanan bizler, hayvan hakları kavramının, hayvan kullanımına karşı çıkarların münhasır mülkiyeti haline gelmesini engellemeye çalışmalıyız. Aslında hayvanların hakları olduğuna inanan, ancak ‘haklar’ kelimesini kullanmaktan korkan veteriner hekimlerin katılımını kaybetmeyi göze alamayız.

Hayvan hakları hareketinin, hayvanlar için ahlaki hakların hayvanların insan tarafından kullanılmasının ortadan kaldırılmasını gerektirdiği, hayvanlara ilişkin yasal hakların da hayvanlara yasal muameleyi gerektirdiği yönündeki iddiaları kabul edilirse, bu görev, gerçekte olduğundan daha zor olacaktır. Tannenbaum hayvan hakları konusunda görüşlerini beş başlık altında özetlemiştir.¹³⁷

1. Her çıkar, ahlaki bir hak anlamına gelmez. Bir hak, o kadar güçlü bir çıkarı yansıtır ki başkalarının çıkarlarına veya faydanın teşvikine saygı gösterilmesinden zarar görse bile genellikle ona saygı duyulması gerekir.

2. Başkalarının çıkarları veya hakları daha ağır basabilir. Bir kişinin önerilen bir hakka her durumda saygı gösterme konusunda isteksiz olması, onu bir hak olarak tanımayı reddetmesi gerektiği anlamına gelmez.

135 J. Tannenbaum, 1995. *Veterinary Ethics. Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality*. Mosby:133-149.

136 J. Tannenbaum, 1995. *Veterinary Ethics. Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality*. Mosby:133-149.

137 J. Tannenbaum, 1995. *Veterinary Ethics. Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality*. Mosby:133-149.

Bununla birlikte birçok veteriner hastanesi akşamları personel bulundurmaya göze alamaz ve bazen hayvan sahiplerinin bir hayvanı 24 saat bakım sağlayabilecek bir tesise yerleştirmesi imkânsızdır.

3. Haklar olumsuz veya olumlu olabilir. Filozoflar bazen negatif haklar, belirli şekillerde muamele görmeme hakları ve pozitif haklar, belirli türden muamele, mal veya menfaat hakları arasında ayırım yaparlar. Bazen olumsuz bir hakkı olumlu bir hak olarak yeniden ifade etmek, bazen de bunun tersi mümkündür. Bununla birlikte negatif ve pozitif haklar arasındaki ayırım, hayvan ve veteriner hekimliği etiği için önemlidir.

4. Haklar genel veya özel olabilir. Belirli durumları incelerken, bazen oldukça spesifik hakları tanımlamaya hazır olunmalıdır. Büyük ve dayanılmaz acılar içindeki ölümcül hastaların hızlı ve acısız bir ölüm hakkına sahip olması sağlanabilir. Öte yandan bu özel hakkın, hastaların şefkatle tedavi edilmelerine ilişkin daha genel bir hakka örnek teşkil ettiği söylenebilir.

5. Çok genel hak ifadeleri, yanıtladığından daha fazla sorun ortaya çıkarma eğilimindedir veya zor ahlaki soruları yanıtlamaya yardımcı olmayacak kadar açık bir şekilde akla yatkındır. Bu durum, bu türden ifadeleri değersiz kılmaz ancak gerçekte olduğundan daha fazla rehberlik sağladığını varsaymamak gerekir. Örneğin, gereksiz veya haksız acı veya ıstıraba neden olmamak anlamında, hayvanlara insanca muamele görme konusunda çok genel bir hak yüklemek makul görünmektedir. Sorun, elbette, bu ifadenin hemen hemen herkes tarafından kabul edilebilir olmasıdır. Çünkü tam olarak, hayvanların acı veya ıstırabı için yeterli gerekçeyi oluşturan son derece zor soruyu ele almaya çalışmamaktadır.

Küçük hayvan klinisyeni veteriner hekim Dr. Antelyes, hastalarının maneviyatına ilişkin şu beş temel hak talebinde bulunuyor:¹³⁸

1. Saygı ve samimiyet: İyi hemşirelik bakımı ve tıbbi bakım hakkı
2. Mahremiyet: İyi aydınlatılmış ve uygun şekilde havalandırılan odalarda ayrı olarak barındırılma ve diğer hayvanların veya gereksiz insanların varlığının yarattığı stresi yaşamama hakkı
3. Maksatlı ölüm: Eğlence amacıyla anlamsız bir acıya veya sebepsiz ölüme maruz kalmama hakkı
4. Acıdan kaçınma: Mümkün olan en etkili şekilde ağrının derhal giderilmesi hakkı
5. Yemek ve su: Tıbbi durumuna uygun yiyecek ve su alma hakkı

21. Yüzyılda Hayvan Hakları

21. yüzyıl hayvan hakları konusunda önemli gelişmelerin olduğu, dolayısıyla da çok farklı görüş ve önerilerin ortaya konduğu bir süreci beraberinde getirdi. Bu dönemde önemli ve yaygın etki bıraktığı düşünülen Griffin, Derrida, Regan, Ryder, Rollin, Singer, Francione ve Garry'nin fikirlerine aşağıda yer vereceğiz.

Donald R. Griffin (1915-2003)

“Hangi çeşit duygular onların düşündüğünü bilmemizi sağlıyor?”

Bu yüzyılla birlikte psikolog ve biyologlar geniş ölçüde araştırmalar yapıp bu soruya cevap aramaya başladılar. Açık olmamakla birlikte

138 J. Antelyes, 1986. Animal Rights in perspective. J Am Vet Med Assoc. 189(7):757-759.

Küçük kız ve sevimli köpeği

genelde kabul gören cevap, düşünsel çabalarında ortaya çıkıyor ve baskın psikolojinin anlık davranışları açıklamamıza yardımcı oluyor. Karmaşıklık, düşüncenin farkında olmamıza bazı davranışların rehberlik ettiğinin bir kanıtıdır. Fakat karmaşıklık terimi aynı zamanda güvenilmezdir. O zaman şöyle soralım: “Hayvanların duygusal sistemi hayvanda neye neden oluyor ki hayvanlar bu şekilde hareket ediyor?” Hayvanlar kötü işaretleri farkında olarak mı izliyorlar? Veya bazı işaretlere ulaşmak için direkt olarak başı mı çekiyorlar? Yine biri çıkıp söyleyebilir ki el ile işaretleri yönetmek kolaydır ve psikolojik mekanizmaların karmaşıklığını merak etmek konu dışıdır. Fakat “tehlikeden uzak durmak” basitçe merkezi sinir sistemine nasıl sunuluyor?

Hayvanlar “uzak durmak ve tehlike” kavramlarını kullanıyorlar mı? Eğer böyleyse bu tür kavramlar nasıl kuruluyor? Nöropsikolojik terimler içinde bu soruya bir cevap bulmasak bile kaçış eylemlerini yapmak, söylemekten daha kolaydır.¹³⁹

Hayvanların davranışlarındaki diğer önemli bir vasıf da sezgileriyle değişen duruma uyum sağlamalarıdır. Eğer bir güve böceği kendisini yakacak olan bir ışığa veya aleve doğru uçuyorsa güvenin düşünce sisteminin olduğunu söylemek zordur, o hâlde birisinin onun bunu bir çeşit düşünceyle yaptığını söylemesi bir

¹³⁹ T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

yanılgıdır. Biz insanlar onların kendilerine zarar verdiklerini veya intihar ettiklerini düşünürüz fakat bunun mekanik bir refleksin sonucu olduğunu çıkaramayız. Bu şekilde birçok böcek parlak ışığa doğru uçuyorsa onlara “ölüme yol açmaları” için ne yol gösteriyor? Eğer bir hayvan daha önce hiç yapmadığı şekilde bir gıdayı elde etmeyi becerebiliyorsa bu da otomatikman yapılmış böylesi bir davranıştır. Örneğin Japon Macaquesleri yenmez materyali tahıllardan ayırmak için yeni bir metot öğrendiler. Maymunlar suya bu ikisini atıp karıştırdılar ve bunun sonucunda tahıl taneleri su yüzeyinde kalırken diğer parçalar batma eğilimi gösterdi. Bu yeni tip gıda edinme biçimi ilk olarak birkaç maymun tarafından uygulanırken sonraları yavaş yavaş sosyal grubun diğer üyelerince gözlemlenerek bütün maymunların öğrendiği bir durum hâline geldi.¹⁴⁰

Jacques Derrida (1930-2004)

Derrida, hayvan hakları söylemine son derece ihtiyatlı yaklaşarak hakkın hayvan için uygun bir kavram olup olmadığını sorgular. Bunun sebebi hak teriminin insan-merkezci bir kavram olmasıdır. Hak söylemi Kartezyen ve Kantçı bir anlayışa dayanan insan hakları söylemini takip ederek oluşturulur. Bu sebeple Derrida için hakkın hiçbir şüphe barındırmadan hayvana genişletilmesi kabul edilemez bir tutumdur. Derrida'ya göre hayvan meselesini düşünmek pek çok kavramı tekrar düşünmeyi de gerektirir. Eğer insan haklarını sadece hayvana genişletmekle yetinirsek felsefi açıdan dönüştürücü bir potansiyeli harcamış

140 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

oluruz. İnsan ve hayvan arasındaki ilişki “ontolojik” bir zorunluluktan ve “etik” bir ödevden dolayı değişimlidir. Fakat bu değişim gerçekleşirken daha önce kullandığımız tüm kavramlar tırnak içinde yazılmalıdır çünkü değişim tamamlanınca bu kavramlar da dönüşümüne uğrayacaktır.¹⁴¹

Hayvan meselesi bağlamında duyumsama yetisinin önemine dikkat çeken Derrida, kendi deyimiyile hayvan sorusunu “salt etik” ya da “diyetetik” bir mesele olarak görmemiş, felsefi düşüncesinin tam merkezine yerleştirmiştir. Hayvan sorusunun Derrida'nın çalışmalarında aldığı merkezî konum; insan ile hayvan arasında mutlak bir ayırım yapılabileceği varsayımını, farkların bütünüyle reddedilmesini savunmaksızın sorguladığı felsefi manevralarla doludur. Bunlardan biri, Derrida'nın Bentham'ın ahlaki statü kriterinin acı çekebilme kapasitesi olması gerektiği argümanına ilişkin yaptığı yorumda görülebilir. Derrida'ya göre Bentham'ın çıkışının önemi, yalnızca ahlak için yeni bir zemin önermesinde değil, önerdiği zeminin kuruluşunda yatar. Derrida'ya göre “Hayvanlar acı çekebilir mi?” sorusuna verilecek yanıt kuşkuya yer bırakmaz ancak bu, onun kuşku duyulamaz olmasından değil, kuşku duyulamaz olanın bile öncesine, yani bilmenin öncesine ait olmasından kaynaklanır. Descartes'taki kuşku götürmez olana nispeten Derrida'nın “inkâr edilemez” olana tanıdığı bu öncelik, epistemolojiye tabi kılınmış bir etik arayışın tezahürüdür. Kuşku duymaktan kuşku duyamamak Descartes'ta Ben'in kesinliğine işaret ederken inkâr edilemez olan Derrida'da Ben'i, yani özneyi, önceleyen bir yere götürür.¹⁴²

141 G. O. Ülgen, 2019. “Aristoteles'te ve Derrida'da Hayvan Sorusu”. H.Ü. Sosyal Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

142 E. Koyuncu, 2017. “Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları”. *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

Poz vermiş bir kedi

Derrida'nın evde bir duş sonrası kendisini çıplak bir hâlde gören kedisi karşısında deneyimlediği çok katmanlı utanç, şaşkınlık, kafa karışıklığı ve hatta delilik, işte bu önceye aittir. "Ben kimim?" sorusunun yanıt bulması, Derrida'nın üzerini örtmesi ya da aceleyle odayı terk etmesi sonrası mümkün hâle gelir. Kavramsallaştırılmaya direnen bir varlığın bakışları Ben'i askıya almış, kovmuş ya da kovalamıştır veya daha doğru bir tabirle, Ben'in Ben olarak ortaya çıkışı ancak bu kovalamanın ardından mümkün olmuştur. Bu, önde ya da arkada olanın kim olduğunun bilinmediği ve Ben'in ancak sonrasında tezahür edeceği bir kovalamaca oyunudur.¹⁴³

143 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

Derrida insan-hayvan ayrımında, bir an olsun kendine insan diyen ile onun hayvan dediği arasında uçurumvari bir sınır olduğu fikrinden ayrılmadığını, aksi bir yol takip etmesi hâlinde bunun farklılıkları ve heterojenlikleri vurgulayan genel kuramsal yönelimiyle çelişeceğini söyler. Dahası Derrida'ya göre kendine insan diyen ile onun hayvan dedikleri arasında farkların olmadığını ileri sürmek düpedüz aptallıktır. Sınırın uçurumvari olması ayrımın tek ve sürekli bir çizgi olarak değil, kendi içinde bölünen, çatallanan, katlanan bir çizgi olarak tahayyül edilmesi gerektiği anlamına gelir. Yani bu sınırın artık bir tarafında insanın, diğerinde hayvanın bulunduğu iki tarafı yoktur. Derrida insanın diğer bütün hayvanlardan farkları olduğunu söylemekte

bir problem görmez. Problem, ayrımı tek bir çizgiye indirgemek, insanı bütün hayvanlardan ayıran tek ve aynı bir özelliğin bulunduğunu iddia etmek ile ilgilidir. Derrida'ya göre kendine insan diyenlerin hayvan dediklerine uyguladığı şiddet de onca farklılıklarına rağmen bütün hayvanların tek bir başlık altına toplanmasıyla başlar. Böyle bir hayvan kavrayışı, hayvanların kapatıldığı sembolik bir kafesten, hücreden başka bir şey değildir.¹⁴⁴

Bu uçurumvari sınır, Derrida'ya göre aynı zamanda tarihsel bir sınırdır; çağlar boyunca değişim göstermiş olup daima farklı pratikleri, bilgileri, kurumları besler ve onlardan beslenir. Derrida, insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkinin son iki yüzyılda bilhassa endüstrileşme ile geçirdiği dönüşümün üstünde durur. Hayvanların gitgide artan bir oranda insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılması ve birtakım genetik özelliklerin seçilerek hayvanların aşırı miktarlarda çoğaltılması ile bugün varılan nokta, insanlarla hayvanlar arasındaki süregelen tüketim ve sömürü ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bir dönüm noktası olarak nitelene-meyecekse bile bu ilişkinin en üst perdelere taşındığı, şiddetin eşi benzeri görülmemiş boyutlara ulaştığı bir andır. Derrida'nın günümüzde fabrika çiftliklerinde yaşananlar için başvurduğu analogi ise çok daha radikaldir: Derrida'ya göre söz konusu olan, bir soykırımdır. Üstelik bu "son derece özel bir soykırım türüdür" çünkü ilgili hayvan popülasyonunun azalmasıyla değil, hayvanların yapay olarak ve zorla çoğaltılmaları nedeniyle sayılarının gittikçe artmasıyla sonuçlanır. Son iki yüzyılda insanın hayvanlara dair bildikleri arttıkça bu bilgiler insanların hayvanların bedenlerinden daha fazla ve daha etkili istifade etmelerini sağlayacak,

144 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

uyguladıkları şiddetin düzeyini artıracak müdahale tekniklerine neden olacaktır.¹⁴⁵

Derrida'ya göre bir güç yoksunluğu, sonluluk ya da ölümlülük, hayvanlarla "yaralanabilirliğin ıstırabını ve bu ıstırabın yaralanabilirliğini" paylaşmamıza imkân tanır.¹⁴⁶

Tom Regan (1938-2017)

Peter Singer ile hayvan özgürlüğü hareketinin en seçkin temsilcisi olan Tom Regan, hayvanların sonuçsalcı savunmasını küçümser; faydacılığı ise tamamen reddeder. Hayvanların saygı duyulması gereken haklara sahip olduğu ve bu hakları ihlal eden her türlü

insan uygulamasının yanlış olduğunu savunan ilkeli duruşun en derin temsilcisidir.¹⁴⁷ Regan'ın 1982'den itibaren yazdığı bir dizi makalesi, hayvanların "hayatın bir öznesi" olduğunu ve dolayısıyla ahlaki haklara sahip olduğunu iddia ettiği "*The Case for Animal Rights* (1983)" (Hayvan Hakları Davası) kitabının alt yapısını oluşturdu. Regan, 2001'de düşünürlerin hayvan hakları hakkında 1980 sonrasında, bundan önceki iki bin yılda yazılardan daha fazla şey yazdığını bildirir.¹⁴⁸

145 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

146 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

147 C. Cohen, T. Regan, 2001. *The Moral Problem of Animal Use*. pp:1-9, In: Ed. C. Cohen, T. Regan. *The Animal Rights Debate*. -Rowman & Littlefield Publishers, USA.

148 R. Garner, 2004. *Animals, Politics and Morality*. Manchester University Press.

Cohen'e¹⁴⁹ göre Regan'ın hayvanları koruma konusundaki kitabı *Hayvan Hakları Davası*, hayvan hakları hareketinin etik boyutu üzerine yazılmış en önemli incelemesidir.

Yirminci yüzyılda hayvanların ahlaki statüsü ile ilgili tartışmaları yeniden ve güçlü bir sesle felsefe çevrelerinin, dünyanın dört bir yanındaki çeşitli aktivist örgütlerin ve parlamentoların gündemine taşıyan düşünürlerden biri olan Tom Regan; Kant'ın ahlak anlayışını bazı hayvanları da kapsayacak şekilde genişletmiştir.¹⁵⁰ Regan, makul bir şekilde "hayatın öznesi" olarak kabul edilebilecek tüm hayvanların, tüm insanların sahip olduğu aynı "doğal haklara" sahip olduğunu düşünmektedir.¹⁵¹

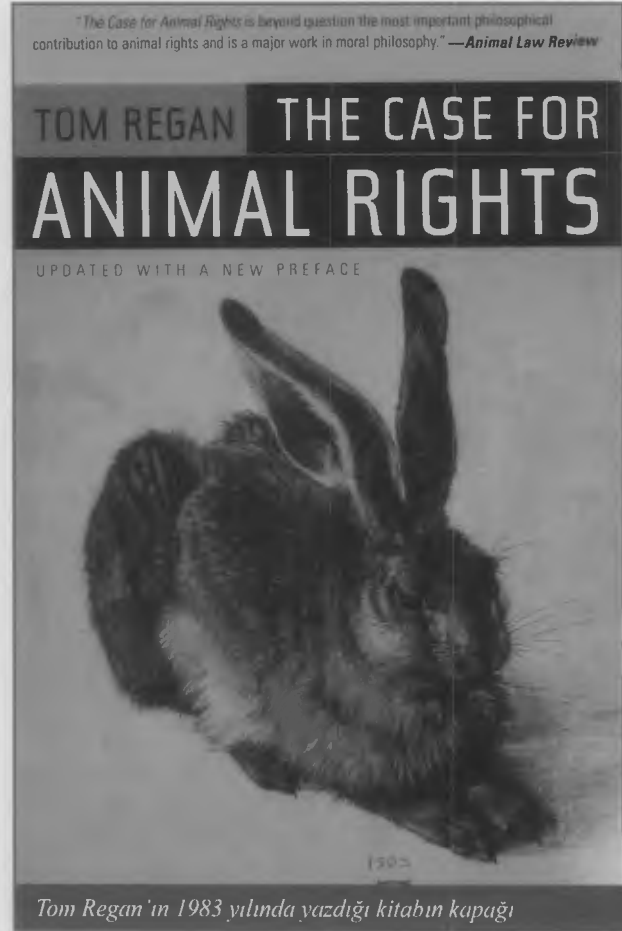
"Hak temelli görüş" ve "Deontolojik yaklaşımı" benimseyen Regan'a göre acı her nerede olursa olsun acıdır. Moral değerler kuralların saptanmasından oluşur, kontrat imzalanır ve her şeyin kendiliğinden buna uyacağına karar verilir. Ve bu moral değerler birine bir şeyi anlatmaya çalışır ki bunlar ahlaki değerleri anlama yeteneğinden yoksundurlar. Örneğin küçük çocuklar kontrat imzalamaktan acizdirler. Fakat her şeye rağmen onlar antlaşmalarla korunurlar. Hayvanlar madem ki antlaşmalardan anlamıyorlar, o zaman haklarına sahip değillerdir. Çocuklar gibi hayvanlar da insanların duygu alanına giren nesnelere.¹⁵²

149 C. Cohen, T. Regan, 2001. The Moral Problem of Animal Use. pp:1-9, In: Ed. C. Cohen, T. Regan. The Animal Rights Debate. -Rowman & Littlefield Publishers, USA.

150 T. Regan, 2007. *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*. Çev: Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul; B. E. Rollin, 1999. An Introduction to Veterinary Medical Ethics: Theory and Cases, Ames, Iowa State University Press, Iowa.

151 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

152 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

Regan, utilitarianizmin (faydacılık ilkesi) iki ahlaki ilkeyi içerdiğini, birincisinin eşitlik ilkesi (beyaz veya siyah, Amerikalı veya İranlı, hayvan veya insan gibi); ikincisinin ise yararlılık ilkesi (bir eylemi, memnuniyet ve engelleme arasında en güzel denge oluşturacak şekilde herkesin etkileneceği biçimde yapar) olduğunu belirtir. Faydacılıkta bulduğumuz eşitlik, insan ve hayvan haklarını destekler nitelikte olmasa da bunu akılda tutmak gerekir. Faydacılıkta farklı bireyler için eşit haklara yer yoktur. Bireysel ilgilerle alakalı olan hoşnutluğun faydacılıkla bağlantısı nedir? Utilitarianizm, bir tümevarım teorisidir. Diğer teorilere üstünlüğü başka

yaratıklara olan görevlerimizi açıklaması ve aydınlatmasıdır. Elbette faaliyet alanının içinde sadece insanoğlunu kapsadığını göstermek olasılık dahilindedir. O zaman da insan haklarına inanan kişiler başka teorilere bakmaya mecbur kalacaklardır.¹⁵³

Regan'a göre insanların kendi hayatlarını yaşamalarına izin verilmesi veya yardım edilmesi mümkünken, insan dışı varlıklara neden izin verilmemeli veya yardım edilmemeli? Saygıyı hak eden sadece akıl değil, aynı zamanda bir hayatın öznesinin bireysel haysiyetidir. Elbette bu doktrinin zorlukları vardır. Haklar, çelişkisiz olarak korunabileceği düşünülen iddialardır. Her insanın hakkı, çıkarları uyuşmasa bile, diğer tüm insan haklarıyla uyumludur. Dolayısıyla bir hayvanın hakları, en az mental olarak engelli bir insanın sahip olduğu haklar kadar olması gerektiği kabul edildiğinde, sorunsuz bir yaşam ve acısız bir ölüm hakkında fazlasını içerecektir. Başkalarının eşit haklarını çiğnemenin hayatını sürdürebilecek hiçbir şeyin bunu yapmasına engel olunmamalıdır.¹⁵⁴

Hayatın bu tür tüm öznelere tam anlamıyla keyfi tutuklamaya, öldürmeye, hatta kötüye kullanıma karşı insanların sahip olması gereken haklara sahip olduğunu varsaymak imkânsız görünmektedir. Burada hak, hükümet veya herhangi biri tarafından eylemle savunulması gereken bir iddiadır. Solucan ile karatavuk, karatavuk ile kedi, antilop ile aslan, balina ile eskimo arasında kimin iddiası savunulacak? Bir yaratığı korumak, bir başkası için hayatı imkânsız derecede zorlaştırmaktır. Hakları eşitse hiç kimsenin sınırsız yaşam hakkı yoktur ve öldürülürse hiç kim-

se (haklarının ihlal edildiği anlamında) yaralandığını iddia edemez. Bir hayatın tüm öznelere sahip olabileceği haklar, aşırı sağ liberalizmin en minimal hakları gibi görünmektedir. Yani başkalarından herhangi bir karşılık görme hakkı olmaksızın yaşayabildiği sürece yaşama hakkı. Av hayvanlarının onları yakalamaya çalışanlardan kaçma hakkı yırtıcı hayvanların ise onları yakalama hakkı vardır. Bir hayatın öznesi olarak hakkımız, yalnızca "Orman Yasası" altında yaşama hakkından ve en iyi ihtimalle, seçeneklerin radikal ve kasıtlı olarak sınırlandırılmamasından ibarettir. Uygulanması gereken yasa, varsayılan "doğanın dengesi" gibi bir şey olacaktır ancak bu konuda bile makul şüpheler olabilir. Regan'ın argümanında başka zorluklar da vardır, özellikle, sahip olduğu deneyimlerden farklı bir "özne" kavramıyla ilgili bazı kavramsal problemlere sahiptir.¹⁵⁵

Regan¹⁵⁶ hayvan hakları ile ilgili şunları söyler:

Hayvan hakları hareketi insan hakları hareketinin bir parçasıdır, karşıtı değildir. Kadın hakları, işçi hakları... Bunlar insan haklarında mücadele gerektiren yardımcı unsurlardır. Burada olduğu gibi hayvan hakları hareketi de aynı ahlaki elbiseden kesilip hazırlanmıştır. Araştırmalarda hayvanların kullanılması durumu haklara bakış açısıyla bir şeyi ortadan kaldırma kategorisindedir. Laboratuvarlarda bizim test araçlarımız değillerdir, biz onların kralları değiliz. Onlara sistemli olarak devamlı tedavi deneylerinde iyi davranıştan uzak davranılıyor. Bu yüzden haklarına devamlı tecavüz ediliyor. Sıradan ve benzer çalışmalar, gerekli olmayan ve akıl işi olmayan araştırmalar yerine insanlığın yararına çalışmalarda kullanılmalı elbette doğrudur. Bizde insanoğluna zarar verilip öldürülmesini tabii ki

153 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

154 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

155 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

156 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

Gölde ördek avlayan bir avcı

doğrulamıyoruz. Fakat laboratuvar hayvanları gibi çok alt sınıftaki bu hayvanları böyle kullanmak da ne kadar doğrudur? Ticari hayvan yetiştiriciliğinde hayvan hakları düşüncesi benzer bir pozisyonu ortadan kaldırıyor. Burada temel yanlış hayvanların duyduğu acının, ihtiyaçlarının ve tercihlerinin dikkate alınmamasıdır. Elbette bütün bunlar temel yanlışlar değildir. Bunlar derinlerdeki sorunların etkileri, semptomlarıdır. Sistematik yanlış bunların hür iradeleri olmadan tedavide kullanılmalarına müsaade edilmesidir. Çiftlik hayvanlarına daha fazla alan, daha fazla doğal çevre, daha fazla bakıcı verilmesi temel yanlış içinde doğrular olarak gözükmemektedir. Ayrıca laboratuvar hayvanlarına göre durumu düşüncelersek, daha fazla anestezi

verilmesi, temiz kafes verilmesi, temel yanlışlıklar içindeki doğrular olacaktır.

Regan, akılsız bir duygular ve algılar toplamından daha fazlasına sahip olup makul bir şekilde hayatlarını yaşadığı söylenebilecek tüm hayvanların, kendileri için seçmeyecekleri koşullara tabi tutulmamaları, kendi başlarına birer amaç olarak muamele görmeleri gerektiğine inanır ve hayattaki kendi amaçlarına bakar. Bunun nedeni metafizik bir anlamda “hakları” olduğu için değildir. Hakları olduğunu söylemek, basitçe onlara şu şekilde davranılması gerektiğini söylemektir. Bu, kuralın gerekçesini vermemektir. Onlara bu şekilde davranılmasının ve yasanın onları kendimizle aynı

özgürlüklerden barışçıl biçimde yararlanırken savunmak için başvurulmasının nedeni, onların ahlaki açıdan “bizden” farklı olmamalarıdır. Clark,¹⁵⁷ şu şekilde görüş bildirmektedir:

Beni en çok ilgilendiren, soyut doğal haklar değil, somut tarihsel haklardır. İngiliz hayvanlarının hakları, yaşamları ve özgürlükleri, cennetin altındaki tüm canlıların ‘doğal haklarından’ daha önemlidir.

Richard D. Ryder (1940-)

Bir psikolog ve etik bilimci olan Ryder’ın ilk kez “acıcılığın etik teorisini” açıkladığı *Hayvan Devrimi: Türçülüğe Yönelik Değişen Tutumlar* adlı eseri hayvanları veya insanlığı önemseyen herkes için temel bir kaynak olarak gösterilmektedir. Ayrıca *Bilim Kurbanları:*

Araştırmada Hayvanların Kullanımı, Siyasi Hayvan: Türçülüğün Fethi, Hayvan Refahı ve Çevre de önemli eserleri arasındadır.¹⁵⁸

Richard Ryder, laboratuvarlarda tanık olduğu olaylara dayanarak hayvan deneylerini eleştiren yazılarını 1969’da yayımlamaya başladı. Ryder ayrıca Oxford’da hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri protesto eden broşürler de dağıttı. 1970’te insan olmayan hayvanların insanlara sunulan korumalardan dışlanmasını tanımlamak için ilk kez “türçülük” terimini kullandı.¹⁵⁹

157 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

158 Anon., 2021a. Dr. Richard D. Ryder. Erişim Adresi: <https://www.ciwf.org.uk/about-us/visionaries/academia/dr-richard-d-ryder/>, E. Tarihi: 9.8.2021.

159 P. Waldau, 2001. *The Specter of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals*. Oxford University Press, New York.

1971’de görüşlerini “Hayvanlar, İnsanlar ve Ahlak: İnsan Olmayanlara Kötü Muamele Üzerine Bir Araştırma” adıyla yayımladı. Ryder, 1980’lerin sonlarında bu konuda şunları söylemektedir:

Hayvanların korunmasına olan ilginin artmasıyla, bilim insanları arasında hayvanlara yönelik tutumlar, sertleşmeye başlamıştır. Antropomorfizm olarak gördükleri şeyin -insan niteliklerinin insan olmayanlara atfedilmesi- bilimsel olmadığı fikri benimsenmektedir.¹⁶⁰

Bernard Rollin (1943-)

Bernard Rollin’in *Hayvan Hakları ve İnsan Ahlakı (1980)* kitabının ikinci baskısından sonra düşünürler, bilim insanları, avukatlar ve diğer meslek sahipleri de hayvan hakları ve ahlaki ile yakından ilgilendiler.¹⁶¹ Bazı bilim insanları ve filozoflara göre hayvanların acı duyma derece-

leri önemsizdir. Bu iddianın mantığı şu şekilde ifade edilmektedir: Hayvanların kavramlardan yoksun olması onları hatırlamaya sevk etmez. Diş hekimine gitmek bizde önceden bir kaygı uyandırır fakat buna benzer bir olay hayvanlarda gerçekleşmez.

Bilim insanlarının hayvanların bakış açısıyla ilgili ortak duyguları desteklemek yolunda yapılanlar, bu savın denenmesini değerli kılıyor. Tarihsel olarak, dilin evrensel bir araç ve beynin bir delili olduğu Descartes’ın iddialarında kökleştiriliyor. Bu geleneğe göre

160 Anon., 2017. *Animal Rights*. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_rights, E. Tarihi: 17.7.2021.

161 B. E. Rollin, 1999. *An Introduction to Veterinary Medical Ethics: Theory and Cases*, Ames, Iowa State University Press, Iowa.

madem ki hayvanlar dilden yoksun, kavramdan da yoksun olmalılar ve madem ki kavramdan da yoksunlar, o zaman anlak canlılar olarak dünyada yaşayabilirler.¹⁶²

Rollin'e göre yeni yasalar ve daha da önemlisi, bu yasaları mümkün kılan hayvanlara yönelik artan toplumsal kaygı, araştırmada kullanılan hayvanların ahlaki durumu için sağlıklı sonuçlar doğurmuştur. Hayvan araştırmalarının baştan beri olması gereken noktaya, yani ahlaki bir bilime dönüşeceği konusunda ihtiyatlı bir şekilde iyimser olunabilir.¹⁶³

Peter Singer (1946-)

Tom Regan ile hayvan özgürlüğü hareketinin en seçkin temsilcisi olan Avustralyalı düşünür Peter Singer,¹⁶⁴ 1970 yılında, Oxford'da öğrenci arkadaşı Richard Keshen ile öğle yemeğinde, hayvanları yiyerek diğer türlerin baskısına katıldığına inanmaya başladı. Keshen, Singer'ı Godlovitches ile tanıştırdı ve 1973'te Singer, *The New York Review of Books* için kitaplarını gözden geçirdi. İncelemede, "hayvan özgürlüğü" terimini kullanarak şunları yazdı:

Biz siyahi özgürlüğe, eşcinsel özgürlüğe ve diğer çeşitli hareketlere aşinayız. Kadınların kurtuluşu ile bazıları yolun sonuna geldiğimizi düşündü. Cinsiyete dayalı ayrımcılığın, evrensel olarak kabul edilen

ve hilesiz uygulanan son ayrımcılık biçimi olduğu söylenmiştir...

Ancak Singer'a göre "ayrımcılığın geriye kalan son biçiminden" bahsetmekten her zaman kaçınılmalıdır. "Hayvanlar, insanlar ve ahlak", bir hayvan kurtuluş hareketinin manifestosudur.¹⁶⁵ Ardından Singer, *Animal Liberation* (1975) (Hayvanların Özgürleşmesi) kitabını yayımladı (61). İncelemesinin gücüne dayanarak, *New York Review of Books*, Singer'ın konuyla ilgili 1975'te *Animal Liberation* adıyla yayınlanan ve artık hayvan hakları hareketinin kanonik metinlerinden biri olan kitabı sipariş etmek gibi alışılmadık bir adım attı. Singer, argümanlarını faydacılık ilkesine dayandırdı. Faydacılığın, en basit hâliyle bir eylemin "en fazla sayıda kişide en büyük mutluluğa" yol açması durumunda doğru olduğu görüşü, ilk kez 1776'da Bentham tarafından kullanılmıştı.¹⁶⁶ Bir insanın temel çıkarlarının ihlal edilmesinin -örneğin acı çekmeme çıkarının- insan olmayan bir canlının temel çıkarlarının ihlal edilmesinden ahlaki açıdan herhangi bir şekilde farklı olduğunu varsaymak için hiçbir nedenin bulunmadığını, çıkarların eşit olarak dikkate alınmasını savunan¹⁶⁷ Singer, kitapta Ryder'dan alıntı yaparak "türçülük" terimini kullandı ve terim 1989'da *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne girdi.¹⁶⁸

Kitabın yayımlanması, hayvan haklarına yönelik bilimsel ilgide bir çıkır açtı. Ryder'ın *Bilimin Kurbanları: Araştırmada Hayvanların Kullanımı* (1975), ardından Andrew Linzey'in *Hayvan Hakları: Bir Hristiyan*

162 T. Regan, P. Singer, 1989. *Animal Rights and Human Obligations*. Prentice Hall, New Jersey.

163 B. E. Rollin, 2007. *Animal Research: a Moral Science*. *Talking Point on the Use of Animals in Scientific Research*. *EMBO reports*. 8(6):521-525.

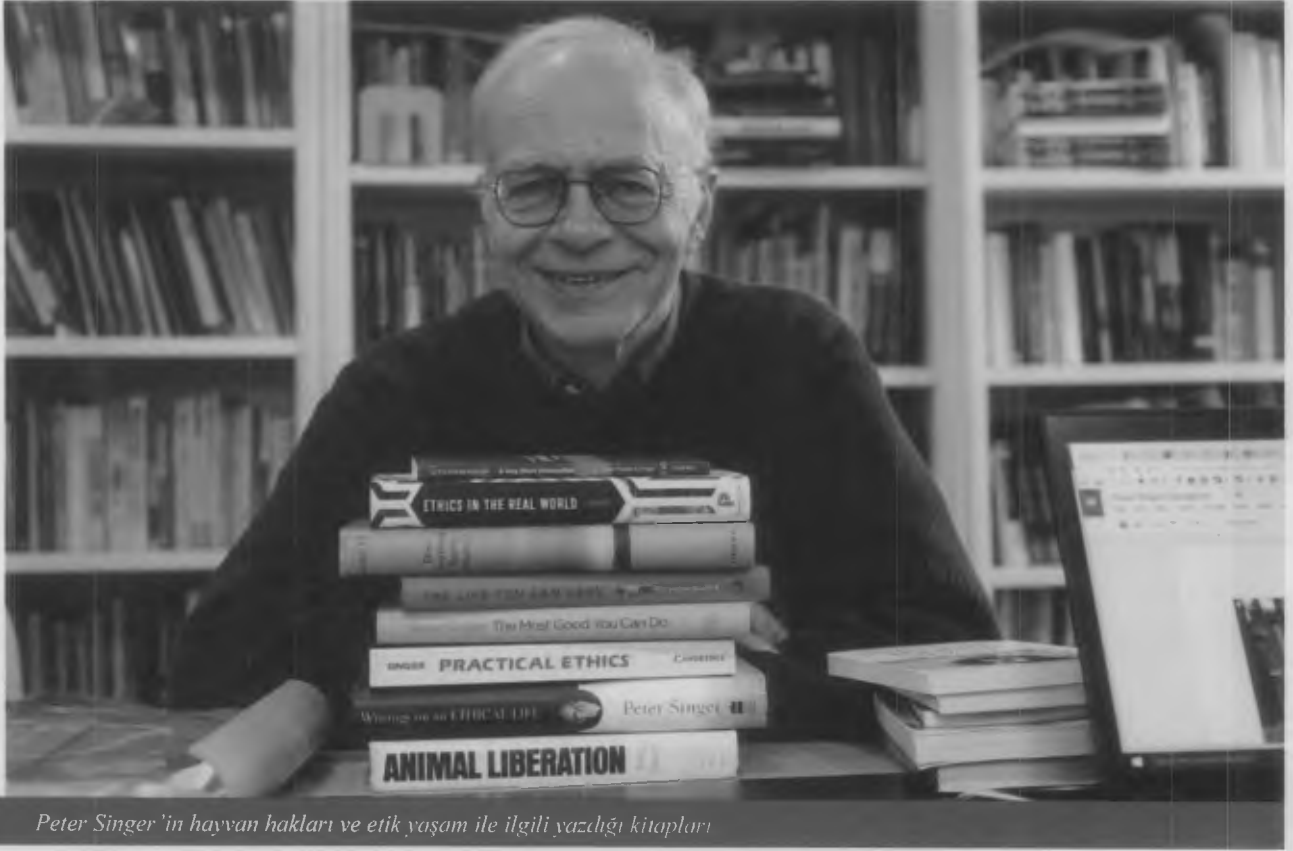
164 B. E. Rollin, 1999. *An Introduction to Veterinary Medical Ethics: Theory and Cases*, Ames, Iowa State University Press, Iowa.

165 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

166 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

167 T. L. Beauchamp, R. G. Frey, 2012. *Animal Mentality: Its Character, Extent, and Moral Significance*. In: *The Oxford Handbook of Animal Ethics*. Oxford University Press, USA.

168 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Peter Singer'in hayvan hakları ve etik yaşam ile ilgili yazdığı kitapları

Perspektifi (1976) ve Stephen R.L. Clark'ın *Hayvanların Ahlaki Durumu* (1977) yayımlandı. 1977'de Ryder ve Linzey tarafından Cambridge, Trinity College'da bir Hayvan Hakları Konferansı düzenlendi. Bunu Mary Midgley'in *Canavar ve İnsan: İnsan Doğasının Kökleri* (1978), ardından *Hayvan Hakları-Bir Sempozyum* (1979) izledi. Buna Cambridge konferansında sunulan bildiriler de dahildir.¹⁶⁹

Vejetaryen olan Peter Singer hem faydacıdır hem de türçülük karşıtıdır. Singer; bu koşullar altında, eylemlerden etkilenenlere en büyük net tercih tatminine yol

169 R. Garner, 2004. *Animals, Politics and Morality*. Manchester University Press.

açması muhtemel olan eylemin doğru olduğuna inanmaktadır. O da Bentham ve Mill'in uzun zaman önce önerdiği gibi, hayvan acılarının ve zevklerinin bu hesaplama dâhil olduğu konusunda hemfikirdir. Klasik faydacılar türçü değildiler ve herhangi bir insan zevkinin herhangi bir miktarda hayvan acısına değdiğini de düşünmediler. İyi faydacılardan biri olarak Singer "haklara" inanmaz. Her şey düşünüldüğünde "daha iyi" bir sonuca yol açacak belirli bir eylem varsa kimsenin onu reddetme hakkı yoktur. Yalnızca "benim" mülküm olan bir şeyin olduğunu iddia edemem, öyle ki başkalarına yardımı haklı olarak reddedebilirim. Herkes, her şey düşünüldüğünde "benim malım", "benim hayatım", "benim bedenim", "benim amaçlarım"

başka türlü konuşlansaydı daha iyi olurdu; o zaman haklı olarak faydacı görevini yerine getirmek zorunda kalabilir. Yani hayvanlar da olabilir. Singer'a göre, "tek soru, bazı özel uygulama belgelerinin aslında net bir faydacı avantaj sağlayıp sağlamadığı"dır.¹⁷⁰

Singer, hayvanların önemli acılar çektiğini reddetmek için ahlaki bir açıklama ya da gerekçenin olmadığını belirtmektedir. Temel ilkesi yararların eşit saygı ilkesi olan herkesi et endüstrisini boykot etmeye çağırılmaktadır. Singer, sadece hayvanlar üzerinde yürütülebilecek çalışmaları, eğer araştırmacılar aynı zamanda deneylerde eşit ya da düşük bilinç düzeyine sahip insanları kullanmaya istekli olarsa, onaylamaktadır. O zaman kendi görüşlerine yönelik ortak itirazları cevaplandırır. Ayrıca büyük maymunlar (goril) gibi mantıklı ve erkek hayvanların öldürülmesi aleyhinde güçlü savlar olduğunu göstermektedir.¹⁷¹

Singer'ın yaklaşımını değerlendirirken, kuramında Bentham'la doğrudan paralellik taşıyan iki boyutu göz önüne almamız gerekir: Bunlardan ilki, Singer'ın hayvanların kendilerinin farkında olmadıkları ya da acı çekmemekteki çıkarından farklı olarak bilinç sahibi olmadıkları için hayatlarını sürdürmekte çıkarlarının olmadığı görüşüdür. İkincisi de hayvanlara insanların malı olarak muamele görmemekteki çıkarlarını koruyacak bir tür hak sağlamaksızın, eşit gözetilme ilkesini acı çekmemekteki çıkarlarına uygulayabileceğimiz düşüncesidir.¹⁷²

Singer, özellikle hayvan hakları talep etmenin "hayvan sevgisi" ile ilgisi olmadığına dikkat çekmektedir. Irk veya cinsiyet eşitliğini iddia etmek, onların

"siyah âşıklar" veya "kadın âşıklar" oldukları anlamına gelmediği gibi, "hayvan koşullarını iyileştirmeye çalışanların hayvanları sevmesi gerektiğini varsaymak için hiçbir neden yok"tur. "Yapabilirsin ya da yapmak zorunda değilsin çünkü bu senin zevkin". Ancak haklar meselesi, beğeniler ve beğenmemeler alanı değil, eşitlik alanıdır. Bu argüman, sadece "hayvan severler" arasında geçen hayvan hakları tartışmasını Amerikan toplumuna da yaydı.¹⁷³

Singer faydacılığın mirasını devralmış, insanların hayvanlara karşı ahlaki sorumlulukları olduğunu savunmuştur. Singer'a göre yalnızca başka bir türe ait olduğu gerekçesiyle bir canlının çıkarlarının ahlaki değerlendirmelerde sistematik ve kategorik olarak görmezden gelinmesinin ırka ya da cinsel yönelime dayalı ayrımcılıklardan hiçbir farkı yoktur; bu dogmatik tavır, Singer'ın deyimiyle, türçülüktür. Singer'ın kullandığı türçülükte, hayvanlara yapılan bu ayrımcılık biçimsel olarak ırksal, etnik ya da cinsel yönelime dayalı ayrımcılıklarla büyük benzerlikler taşır ve aynı oranda kabul edilemezdir.¹⁷⁴

Singer, 19. yüzyıl faydacılarından farklı olarak, fabrika çiftçiliğine ve hayvanların gıda olarak tüketilmesine karşı çıkar. Singer'a göre hayvanların fabrika çiftliklerinde çektiği acı, insanların bu hayvanları yerken aldıkları hazla karşılaştırılmayacak kadar büyüktür. Yine de çıkarların eşitçe değerlendirilmesi ilkesi mutlak bir vejetaryenizm anlamına gelmez, zira faydacılık haz-acı hesaplaması yapmaksızın yasaklar tanımlamaya müsaade etmez. Faydacılığın bu esnekliği insanların yaşamlarını idame ettirmek için hayvan

170 S. R. L. Clark, 1997. *Animals and Their Moral Standing*. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York.

171 P. Singer, 2011. *Pratik Etik*. Çev. N. Çatlı, 2015, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

172 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

173 P. Singer, 2011. *Pratik Etik*. Çev. N. Çatlı, 2015, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

174 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyunsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

etine muhtaç olduğu kabul edilen koşullarda hayvan eti yeme davranışını ahlaki olarak kabul edilebilir bulmasına imkân tanır. Hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasında da Singer aynı teraziye başvurur. Sözgelimi kozmetik ürünleri test etmek için kullanılan hayvanların çektiği acı, bu ürünleri kullanan insanların gördüğü faydadan çok daha büyük olduğu için, bu deneyler Singer'ın testini geçemez. Önemli hastalıklara çare bulunabilmesinin bu tür testlere bağlı olduğu durumlarda ise Singer, bu deneylerde hayvanların kullanılması ne denli kabul edilebilir ise zihinsel engelli bebekleri kullanmanın da bir o kadar kabul edilebilir olduğunu söyleyecektir. Üstelik Singer'ın faydacılığı perspektifinden bakıldığında, aynı tür üzerinde yapılan deneyler daha doğru sonuçlar vereceği için bu deneylerde hayvanlar yerine insanların kullanılması daha isabetli bile görünebilir.¹⁷⁵

Hayvan etiği, bir parçası olduğu çevre etiğini çok önemli ölçüde takip eder. Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* adlı çığır açıcı eseriyle¹⁷⁶ başlayan hayvan etiğinde, bununla birlikte ana tartışma radikal antropomorfizm veya türçülük ile ılımlı türçülük veya insanmerkezcilik arasında geçer. Başka bir deyişle, burada hayvan haklarıyla ilgili tartışma sadece insanın kendi içinde özsel/asli ve dolayısıyla ahlaki bir değere sahip olduğunu öne süren geleneksel anlayış ile onun ihtiva ettiği insanmerkezciliğe karşı çıkıştan oluşan etik kapsayıcılık ya da genişletmecilik arasında geçen bir tartışmadır.¹⁷⁷ Ana akım çevre etiğini meydana getiren

175 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

176 P. Singer, 2002. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

177 S.D. Wilson, 2010. *Animals and Ethics*, Internet Encyclopedia of Philosophy. Erişim Adresi: <https://iep.utm.edu/anim-eth/> E. Tarihi: 08.08.2021.

derin ekolojik, feminist ve postmodernist yaklaşımlar bu tartışmaya nadiren dahil olurlar. Çünkü çevre etiğinin söz konusu ana gövdesi, yukarıda çevre etiği kapsamı içinde ele aldığımız etiklerde gördüğümüz üzere, bütüncü olması dolayısıyla, hayvanlarla değil de temelde bir bütün olarak ekosistemle veya doğal çevreyle ilgilenir.¹⁷⁸

Singer *Animal Philosophy: Ethics and Identity* adlı kitaba yazdığı önsözde, kıta felsefesi geleneğinde hayvan meselesine olan ilgideki artışa rağmen yalnızca Derrida'nın değil, Heidegger, Foucault, Levinas ve Deleuze gibi filozofların da insanların hayvanları kavrayışını değiştirmeye hiçbir somut katkı yapmadığını söyler. Singer'a göre bu filozofların çalışmalarının eğer bir potansiyeli varsa bu potansiyel ancak bu filozofların fikirlerinin onların yetindikleri noktanın ötesine taşınmasıyla ortaya çıkabilir. Derrida'nın faydacılığın Batı felsefesi tarihinde hayvan meselesi açısından önemli bir kırılma anı teşkil ettiğini teslim etmesi, Singer'ın nazarında Derrida'yı diğer filozoflardan ayrı bir noktaya da taşımaz.¹⁷⁹

Gary L. Francione (1954-)

"Abolisyonist Yaklaşımı" ve "Hak Temelli Görüşü" savunan Francione'ye göre hayvan hakları konusunda söylenenlerle uygulananların birbirinden farklı olması önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin hayvan hakları konusunda yapılan bir ankete katılanların

178 A. Cevizci, 2013. *Uygulamalı Etik*. Say Yayınları, İstanbul.

179 E. Koyuncu, 2017. "Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları". *Doğu Batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43.

%66,6'sı “bir hayvanın acı çekmeden yaşama hakkı, bir insanın acı çekmeden yaşama hakkı kadar önemlidir” derken, bir başka çalışmada Amerikalıların %50'den fazlası hayvanların “önemli tüm noktalarda tıpkı insanlar gibi” olduğuna inanması, kısacası hayvanlara karşı böylesine hassas olabilen insanların hayvanlara karşı böyle kayıtsız olabilmeleri Francione'ye göre bir “ahlaki şizofreni” durumudur. Yani bir yandan hayvanlara gereksiz acı çektirmenin ahlaken yanlış olduğuna inanma, bir yandan hayvanlara gereksiz acı çektirmeye devam etme ya da bu duruma kayıtsız kalma, görmezden gelme... Francione, ahlaki şizofreninin altında hayvanların “mal statüsünde” olmasının yattığını belirtmektedir.¹⁸⁰

Francione; hayvanların mülkiyet statüsünün binlerce yıldır var olduğunu, tarihsel kanıtların hayvanların evcilleştirilmesinin mülkiyet ve para kavramlarının gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu belirtir. Batı kültüründe hayvanların mülkiyet durumu özellikle iki nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak sahip olduğumuz en önemli haklardan mülkiyet hakları özel bir statüye sahiptir ve hayvanlar da bunlar arasında sayılmaktadır. İkincisi ise kaynakların belirli bireylere ait olan ve atanan ayrı nesnelere kabul edildiği modern Batılı mülkiyet kavramıdır.¹⁸¹

Francione hayvanların “mal statüsünde” olmasını, insan toplumlarında mülkiyet ve para düşüncesinin gelişmesiyle ilişkilendirmektedir. Kişinin kendi çocuğuyla bir tuttuğu kuzuyu kilo başına para alarak kesilmek üzere satması ya da kendisinin kesmesi ve ailecek kuzuyu yemeleri onları “ahlaksal şizofreni” denilen durumdan kurtaramaz.¹⁸²

Francione; bu duruma kesin köktenci bir çözüm olarak hayvanlara insanın malı olarak görülmemeye hakkının tanınmasını, hayvanlara “eşit gözetilme ilkesinin” uygulanması gerektiğini belirtiyor.¹⁸³ Francione'a göre bu yaklaşım, bizi, hayvanları şu an olağan kabul ettiğimiz pek çok şekilde kullanmaktan vazgeçmeye zorlayacağı için radikal bir duruştur. Bununla birlikte, bir başka açıdan, zaten kabul ettiğimizi ileri sürdüğümüz bir ahlak ilkesine (hayvanlara gereksiz yere acı çektirmenin yanlış olduğu ilkesi) dayanıyor olması bakımından oldukça muhafazakâr bir argümandır. Hayvanların acı çekmemekteki çıkarı gerçekten de ahlaken önemli bir çıkarsa ve hayvanlar cansız nesnelere ahlaken ayırt edilemez şeyler değilse hayvanlara gereksiz yere acı çektirmeyi, insanlara gereksiz yere acı çektirmenin yasaklanmasını yorumlayışımıza benzer bir biçimde yorumlamak zorundayız. Her iki durumda da acı çektirme başkalarının eğlenmesini, rahat etmesini ya da zevk almasını kolaylaştırdığı için haklı gösterilemez. İnsanlar ve hayvanlar başkalarının malı ve kaynağı olarak kullanılma sonucunda nasıl olursa olsun acı çekmekten korunmalıdır.¹⁸⁴

Timothy Garry (21. yüzyıl)

Amerikalı düşünür Timothy Garry, hayvanları ilk bakışta haklara layık gören bir yaklaşım önerdi. Felsefi bağlamda, “prima facie (ilk bakışta) hak”, ilk bakışta uygulanabilir görünen bir haktır ancak daha yakından incelendiğinde diğer hususlar daha ağır basabilir.¹⁸⁵

180 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

181 G. L. Francione, 2009. *Animals as Persons*. Columbia University Press, USA.

182 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

183 G. L. Francione, R. Garner, 2010. *The Animal Rights Debate: Abolition or Regulation*, Columbia University Press, USA.

184 G. L. Francione, 2000. *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul.

185 Anon., 2016. *Animal Rights Activists: Philosophical and Legal Approaches*. Erişim adresi: https://www.primidi.com/animal_rights_activists/.

İnsan olmayan hayvanların ilk bakışta haklara layık olduğu fikri, bir anlamda hayvanların diğer birçok düşünce tarafından özellikle de bir insanın yaşam, özgürlük, mülkiyet ve mutluluk arayışı hakkıyla çakışan haklara sahip olduğunu söylemektir. Garry görüşünü şu şekilde desteklemektedir:¹⁸⁶

... ABD’de bir hayvan bir insanı öldürecek olsaydı, ülkenin yasalarını çiğnerdi ve muhtemelen bir insandan daha sert yaptırımlar alırdı. Bir toplum içinde etkileşimde bulunan herkesi yöneten yasalar gibi, haklar da o toplum içinde etkileşimde bulunan tüm varlıklara uygulanmalıdır. Bu, insanlar tarafından bahsedilen hakların insan olmayan hayvanlar tarafından sahip olunan haklara eşdeğer olduğu anlamına gelmez; daha ziyade eğer insanlar haklara sahipse o zaman insanlarla etkileşime giren herkesin de öyle olması gerekir.

Sonuç olarak; başlangıçta köpeğin evcilleşmesi ile çevre-merkezci bir anlayış içerisinde başlayan ve zaman içerisinde insanmerkezci bir yapı kazanan insan-hayvan ilişkisinde 19. yüzyılda başlayan özgürlük hareketi ile “hayvan hakları da olmalı” fikrinden “modern hayvan hakları” hareketine doğru hızlı bir evrilme süreci yaşanmaktadır.

İnsanmerkezci anlayıştan ayrılarak yararlılık/faydacılık görüşleri ile hayvan haklarına yaklaşan Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Spinoza ve eylemlerin, zevki en üst düzeye çıkardıkları veya acıyı en aza indirdikleri ölçüde ahlaki olarak doğru olduğunu savunan Peter Singer’ı; hak temelli görüşleri ile “hayvanlar yaşamın öznesidir” diyen Tom Regan; veganlığı, hayvanların mal olarak görülmemesi gerektiğini ve abolistyonist yaklaşımı savunan Gary L. Francione ve

eşitlikçi bir yaklaşım ile hayvanların acı çekip-çekmediğinin önemli olduğunu savunan Bernard Rollin takip etmiştir.

Yirmi birinci yüzyılda hızla gelişen ve destek bulan hak temelli yaklaşım içerisinde sonuçsalıcı ya da deontolojik yaklaşım içerisinde değerlendirebileceğimiz yetenekler yaklaşımını savunanlar arasında Martha Nussbaum ve eşitlikçi yaklaşımı savunan Bernard Rollin, Stephen R.L. Clark, Mary Midgley, Ingmar Persson ve Peter Vallentyne da belirtilebilir. Yine haklar temelli olarak, sözleşmecî yaklaşımı savunan Mark Rowlands; veganlığı ön plana çıkaranlar arasında Gary L. Francione, Henry Stephens Salt ve Donald Watson; Türçülük (Düalizm) karşıtlığını ortaya koyan Henry Stephens Salt, Peter Singer, Spinoza ve Richard D. Ryder; “İlk bakışta haklar” teorisini ortaya koyan Timothy Garry; hayvan özerkliğini ve birey olma hakkını (pratik özerklik) ortaya koyan ve savunan Steven Wise ve burada ismine yer veremediğim birçok hayvan hakları savunucusu, bilim insanı, düşünür ve gönül verenler hayvan haklarının modern dünya görüşüne yakışır bir düzeyde gelişimi için katkı sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedirler.

Hayvan hakları üzerine çevre-merkezci, canlı-merkezci ve hatta hayvan-merkezci düşünce yapısında önemli gelişmeler olsa da tarihsel süreçteki olaylar ilerleyen süreçte pet, çiftlik, egzotik ve yaban hayvanları için spesifik hak ve statüler verileceğini göstermektedir.

Bugün için “bazı hayvanların” birey olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesinin zaman içerisinde farklı hayvan türleri için de yaygınlaşacağı öngörülebilir.

Tarihsel süreçte hayvan haklarının gelişimine katkı sunan değerli hayvanseverlere teşekkürlerimle...

186 Anon., 2016. Animal Rights Activists: Philosophical and Legal Approaches. Erişim adresi: https://www.primidi.com/animal_rights_activists/.

Fotoğraf: Koray Berkin

Kaynaklar

- Adıgüzel, B. 2018. Turizmde Kör Nokta; Hayvan Hakları. Atlas International Refereed Journal On Social Sciences. 4(11):851-868
- AWI (Animals Welfare Institute), 1990. Animals and Their Legal Rights: A Survey of American Laws from 1641 to 1990. Printed in United States of America.
- Anon., 2009. Religions-Islam: Animals. Erişim Adresi: https://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/islamethics/animals_1.shtml, E. Tarihi: 18.7.2021
- Anon., 2016. Animal Rights Activists: Philosophical and Legal Approaches. Erişim adresi: https://www.primidi.com/animal_rights_activists/philosophical_and_legal_approaches/prima_facie_rights_theory, E. Tarihi: 19.7.2021
- Anon., 2017. Animal Rights. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_rights, E. Tarihi: 17.7.2021
- Anon., 2021a. Dr. Richard D. Ryder. Erişim Adresi: <https://www.ciwf.org.uk/about-us/visionaries/academia/dr-richard-d-ryder/>, E. Tarihi: 9.8.2021
- Anon., 2021b. Hayvan Hakları. Erişim Adresi: <https://hayvanlarinaynasinda.wordpress.com/category/hayvan-haklari/>, E. Tarihi: 15.7.2021
- Anon., 2021c. Hayvan Hukuku Araştırmaları Merkezi / Steven Wise. Erişim Adresi: <https://law.lclark.edu/live/profiles/6509-steven-wise>, E. Tarihi: 7.8.2021
- Anon., 2021d. Jainizm Nedir? E. Adresi: <https://www.dunyadinleri.com/jainizm.html>, Erişim Tarihi: 11.7.2021
- Anon., 2021e. The History of the RSPCA: "The Law". Erişim Adresi: <https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history>, Erişim Tarihi: 3.8.2021
- Anteys, J. 1986. Animal Rights in perspective. J Am Vet Med Assoc. 189(7):757-759
- Apostol, L., Rebege, O.L., Miclea, M. 2013. Psychological and Socio-Demographic Predictors of Attitudes towards Animals. Social and Behavioural Sciences (78): 521-525
- Appleby, M.C., Hughes, B.O. 1997. Animal Welfare. University press, Cambridge, UK
- Aşar, H. 2018. Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler ve Yanılgıları. Kaygı. 30: 239-251
- Atasagun, G. 2006. Jainizm. S.Ü. İlahiyat Fakültesi Derg., 21(21):267-297
- Balls, M. 1997. The Tree Rs Concept of Alternatives to Animal Experimentation. pp. 27-39. In: Eds. L.F.M. van Zutphen and M. Balls. Animal Alternatives, Welfare and Ethics. Pub.: Elsevier Science B.V., Amsterdam
- Beauchamp, T.L., Frey, R. G. 2012. Animal Mentality: Its Character, Extent, and Moral Significance. In: The Oxford Handbook of Animal Ethics. Oxford University Press, USA
- Beauchamp, T. 2009. The Moral Standing of Animals. in M. Bekoff, Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare. Greenwood Press, USA
- Brooman, S., Legge, D. 1997. Law Relating to Animals. Cavendish Publishing, London
- Büke, A. Aydın, A. Elmasulu, D.E. Tokat, E. ve Yalçınkaya, V. 2020. Hayvan Hakları. Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara
- Cevizci, A. 2013. Uygulamalı Etik. Say Yayınları, İstanbul
- Clark, S.R.L. 1997. Animals and Their Moral Standing. Taylor & Francis e-Library. Roudledge, London and New York
- Cohen, C., Regan, T. 2001. The Moral Problem of Animal Use. pp:1-9, In: Ed. C. Cohen, T. Regan. The Animal Rights Debate. -Rowman & Littlefield Publishers, USA
- Degrazia, D. 2002. Hayvan Hakları. Çev. H. Gür, 2006, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- Demirci, K. 2017. "Hayvan Hakları Kapsamında Kenttsel Alanlarda Sokak Köpekleri Olgusu İzmir-Neveşehir İlleri Örnekleri". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Diñçer, F., Menteş, A. 1994. Veteriner Hekimliği ve Hayvan Hakları Açısından Etik Kurullar. T Klin Tıbbi Etik Derg., 2(3):148-150
- Erk, N. 1966. Veteriner Tarihi. AÜ Vet. Fak. Yayınları 195, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- Esen, B. 2021. Kant Felsefesi ve Hayvan Hakları. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/11525647/Kant_Felsefesi_ve_Hayvan_Haklar%C4%B1, E. Tarihi: 18.7.2021
- Ferry, L. 2000. Ekolojik Yeni Düzen. Çev. T. İlğaz, Yapı Kredi Yay. No: 1372. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Fox, R.M., DeMarco, J.P. 1990. Kantianism and Utilitarianism. pp.87-108 In: Moral Reasoning: A Philosophic Approach to Applied Ethics. The Dryden Press, USA
- Francione, G.L. 1995. Animals Property & The Law. Temple University Press, Philadelphia
- Francione, G.L. 2000. Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi? Çev. R. Akman, E. Gen, 2008, İletişim Yayınları, İstanbul
- Francione, G.L. 2009. Animals as Persons. Columbia University Press, USA
- Francione, G.L., Garner, R. 2010. The Animal Rights Debate: Abolition or Regulation, Columbia University Press, USA
- A.C. 1991. Hayvanlar, Doğa ve Albert Schweitzer. Çev. T. Aksu, Bebekus'un Kitapları, İstanbul
- Garner, R. 2004. Animals, Politics and Morality. Manchester University Press
- Garner, R. 2005. The Political Theory of Animals' Rights. Manchester University Press
- Genca, E. 2009. Eski Mezopotamya'da Hukuk Hareketleri ve Düzenlemeler (Sümer, Babil ve Eski İsrail Hukuku). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, İstanbul
- Herzog, H. 2007. Gender Differences in Human-Animal Interactions: A Review. Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of the Interactions of People & Animals. 20 (1): 7-21
- Herzog, H., Dorr, L. 2000. Electronically Available Surveys of Attitudes Toward Animals. Society & Animals. 10 (2):1-8
- Honore, E., Klopfer, P. 1990. A Concise Survey of Animal Behavior. Academic Press Inc., San Diego, California
- Irvine, L. 2011. Biz ve Onlar. Çev. S. Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul
- İşık, A. 2018. İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş. Mavi Atlas, 6(2): 46-74
- Kabalak, Y. 2019. Giordano Bruno Olayı. İstanbul Barosu Derg., 93(4): 48-50
- Kamide, K. 2014. Morphological, Anatomical and Statistical Analyses on The Four Ancient Mesopotamian Law Codes Including The Hammurabi Law Code. Social Science Magazine. 11:113-145

- Kheel M. 1993. From Heroic to Holistic Ethics: The Ecofeminist Challenge, pp. 243-271 in Greta Gaard (Ed.). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Temple University Press, Philadelphia
- Kılıç, S. 2008. Çevre Etiği, Orion Kitabevi, Ankara
- Koyuncu, E. 2017. Acı Çekebilmek: Hayvan Meselesi Bağlamında Duyumsama Yetisinin Ahlaki Yankıları. *Doğu batı Düşünce Derg.*, 20(82): 31-43
- Leneman, L. 1999. No Animal Food: The Road to Veganism in Britain, 1909-1944, *Society and Animals*, 7(3): 219-228
- Morris, D. 1991. Hayvan-insan Sözleşmesi. Çev. Mehmet Harmanlı, İnkılap Yayıncılık, İstanbul
- Okur, H. 2003. Hayvan Etik Hakları. s.25-32 Ed. A. Ünal ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri
- Orzechowski, K. 2020. The Animal Rights Movement: History And Facts About Animal Rights. Erişim Adresi: <https://faunalytics.org/the-animal-rights-movement-history-and-facts-about-animal-rights/>, Erişim Tarihi: 14.7.2021
- Osmanağaoğlu, Ş., Menteş Gürlü, A. 2009. Eski Anadolu ve Yakınoğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler. *Vet. Bil. Derg.* (2009), 25(1-2): 5-8
- Özkan. S. 2018. Hitler ve Ekolojik Düşünce. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum. 7(19): 297-312
- Özkul, T. 2018. Empati: Soru ve Cevaplarla İnsan Hayvan Etkileşimi, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Poyraz, Ö. 2000. Laboratuvar Hayvanları Bilimi. Kardelen Ofset, Ankara
- Rachels, J. 1990. Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism. Oxford University Press, USA
- Regan, T. 1983. The Case for Animal Rights. University of California pres, Berkeley and Los Angeles, California
- Regan, T. 2007. Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek. Çev: Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul
- Regan, T., Singer, P. 1989. Animal Rights and Human Obligations. Prentice Hall, New Jersey
- Rollin, B.E. 1999. An Introduction to Veterinary Medical Ethics: Theory and Cases, Ames, Iowa State University Press, Iowa
- Rollin, B.E. 2007. Animal Research: a Moral Science. *Talking Point on the Use of Animals in Scientific Research*. EMBO reports. 8(6):521-525
- Salt, H.S. 1894. Animals' Rights: Considered in Relation to Social Progress, Macmillan & Co. Erişim Adresi: <https://archive.org/details/animalsrightsco-00salt/mode/2up>, E. Tarihi: 1.8.2021
- Shapiro, L.S. 2000. Philosophy Behind the Animal Rights/Welfare Movements, In: Applied Animal Ethics, Delmar, USA
- Simondon, G. 2019. Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders. Çev. E. Sünter, Norgunk Yayıncılık, İstanbul
- Singer, P. 2002. Hayvan Özgürleşmesi. Çev. H. Doğan, 2005, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Singer, P. 2011. Pratik Etik. Çev. N. Çatlı, 2015, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Sinmez, Ç.Ç., Arıcan, M.K., Yaşar, A. 2015. Hadislerde Hayvanları Koruma ve Gönenci Refahı Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Derg.*, 12(2): 115-121
- Sir Gavaz, Ö. 2012. Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(83): 93-106
- Sorabji, R. 1993. Animal Minds and Human Morals. Cornell University Press, USA
- Spinoza, B. 1984. Etika. Çev. H. Ziya Ülken, Ülken Yayınları, İstanbul
- Steele, F.R. 1948. The Code of Lipit-Ishtar. *American Journal of Archaeology*, 52(3): 425-450
- Şakacı, B.K. 2011. İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktor Tezi, Ankara
- Tammenbaum, J. 1995. Veterinary Ethics. Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality. Mosby:133-149
- Tatian, D. 2009. Spinoza: Dünya Sevgisi. Çev. S.A. Hancı ve H. Turşucu, Dost Kitabevi, Ankara.
- Taylor, A. 2009. Animals and Ethics: An Overview of the Philosophical Debate. Broadview Press
- Tuna, G. 1991. Hayvan Hakları: Gerçek Dostlar Konuşamayanların Sesi. Kadıoğlu Matbaası, Ankara
- Ülgen, G.O. 2019. Aristoteles'te ve Derrida'da Hayvan Sorusu. H.Ü. Sosyal Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Ünder, H. 1996. Çevre Felsefesi. Doruk Yayıncılık, Ankara
- Waldau, P. 2001. The Specter of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals. Oxford University Press, New York
- Wilson, S.D. 2010. Animals and Ethics, Internet Encyclopedia of Philosophy. Erişim Adresi: <https://iep.utm.edu/anim-eth/> E. Tarihi: 8.8.2021
- Wise, S.M. 1996. The Legal Thinghood of Nonhuman Animals. *Boston College Environmental Affairs Law Review* 23(3): 471- 547
- Wise, S.M. 2014. Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals. Da Capo Press, Boston
- Wise, S.M. 2007. Animal Rights, Encyclopædia Britannica. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/-topic/animal-rights>, E. Tarihi: 19.7.2021
- Yaşar, A. 2003. Hayvan Hakları ve Etik Kurullar. s.33-41 Ed. A. ve Ark. XXI. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IV. Deneysel ve Klinik Araştırma Kongresi (16-18 Mayıs 2003) Tebliğler Kitabı, Erciyes Üniv., Tıp Fakültesi, Kayseri
- Yaşar, A. 2017. Hayvan Hakları ve İlgili Mevzuat Ders Notları, Konya
- Yaşar, A., Yertlikaya, H. 2004. Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi. *Vet.Bil.Derg.* 20(4):39-46
- Zutphen, L.F.M. 2001. Laboratuvar Hayvanları Biliminin Temel İlkeleri. Çev. Ed. T. İde, 2003, Medipres, Malatya

Eski Türk Düşüncesinde ve Müslümanlığa Geçiş Sürecinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar

İslam öncesi Türk düşüncesi hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalar, eski Türk mitolojisi ve evren anlayışı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu araştırmalar; Türk halklarının maddi ve manevi mirasını ortaya koymanın yanında; Türklerin dünya görüşünü, felsefesini, Tanrı (Tengri) ve evren algısını, bunun efsanelere, masallara, ürettikleri her türlü kültürel unsurlara (sanat, mimari, müzik vb.) ve kutsallara (yer, su, mekân, dağ, gök, hayvanlar, kuşlar, ağaçlar vb.) yansımalarını önemli ölçüde ortaya koymuştur. Eski Türk mitolojisi ve evren anlayışı hakkındaki ilmî veriler, Türklerin sadece geçmişteki düşüncesini ortaya koymak açısından değil, aynı zamanda bugüne kadar ve içinde yaşadığımız dönemde de bu anlayışın ne kadarını, nasıl devam ettirdiğini anlamamız açısından çok önemlidir. Bu sayede Türk halklarının aklının ve bilincinin devamlılığı ve tabii ki birtakım unsurlardaki değişkenler tespit edilmiş olacaktır.

Mitoloji, bir yönüyle gerçeküstü bir anlatım olarak görülse de diğer bir yönden bakıldığında mitolojinin kutsal ve gerçek bir yönü hep kabul edilegelmiştir¹⁸⁷. Bu noktada mitler, bir toplumun evreni ve tabiatı doğaüstü birtakım karakterlerle sembolize etmesi veya buna dair öyküler, inanışlar, kabuller oluşturması anlamına gelmektedir. Söz konusu öyküler, inanışlar ve kabullerin, tarihsel süreçte devamlılık gösterdiği, bu yüzden de geçmiş ile bugün arasında ortak bir hafıza oluşturduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Türk mitolojisinin tabiata ve bilhassa hayvanlara bakışı ve uygulamaları bu yazının konusu olacaktır.

Türklerin hayvanlara dair uygulamaları konusunu hayvanlarla ilgili inanışlar, uygulamalar ve sembollere doğrudan hayvan isimleri üzerinden başlıklar açarak girmek mümkün olsa da daha sistematik olmak

---

187 Mircea Eliade, *Mitin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 18. Ayrıca bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

açısından doğrudan inanışlar, uygulamalar ve semboller üzerinden bir sınıflamaya gidilecektir. Bu sınıflamada, ilk olarak Türklerin hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalarının teorik temellendirmesi yapılacaktır. Bu amaçla Türklerin metafizik, kozmolojik anlayışı, Tanrı algısı, kaos-kozmos ilişkisi açısından Tanrı'ya ve evrene yükledikleri anlamlar ve bu çerçevede; Gök Tengri inancı, tabiat kültü ve atalar kültü üzerinde durulması gerekecektir.

Makaledeki sınıflamamız şu şekilde olacaktır: Metafizik anlayış ve evren-hayvan-insan ilişkisi, yaratılış mitolojisi ve hayvan uygulamaları, öğreticiliği ve rehberliği bakımından hayvan-insan iletişimi, insan-hayvan iletişimi bakımından ongun hayvanlar, yüce bir varlığa/Yaratıcı'ya saygıyı, itaati ifade etmek için yapılan kanlı/kansız hayvan kurbanı ayinleri, avcılık ritüelleri açısından hayvan uygulamaları, isim verme ve hayvan özdeşliği, dildeki simgesel kullanım açısından hayvan uygulamaları, iklim ve zaman döngüsünü ifade etme yönünden hayvanların kullanımı, fal, büyü ve kehanet ilmi açısından hayvanlara bakış, boy söylenceleri (atalar kültü/boy atası) açısından hayvan kültü, mistik/şamanik merkezli hayvan kılığına bürünmeye (don değiştirme) konu olmaları bakımından hayvan uygulamaları, uğurlu/uğursuz olarak tanımlanmaları bakımından hayvanlara yaklaşım ile şamanlık/kahramanlık ve evliya kültü açısından hayvan uygulamaları. Yukarıdaki başlıklar altında incelenecek konularda hem eski Türk düşüncesi hem de İslami dönem ve sonrası dikkate alınacaktır.

Türklerde Metafizik, Kozmolojik Anlayış ve Evren Algısı

İnsan-evren ilişkisi, evreni anlama çabası ve bu çabadan hareketle metafizik, bütüncül bir açıklama denemesi tarih boyu insanoglunun en temel gayesi olmuş-

tur. Bu çerçevede insan ile evrenin birlikteliği, köken birliği ve hepsinin üzerinde bir canlılık ilkesinin mevcudiyeti, kaostan kozmosa geçiş gibi hususlar antik çağdan bu yana tartışılmıştır.

Eski Türk anlayışında, tek Tanrı inancına benzer soyut, her şeyi var eden, her şeye tecelli eden veya evrendeki canlılığın, yaratılışın ilkesi yüce bir Tanrı inanışı vardır. Türkler, bu Tanrı'yı, sırf yüceliğini ve soyutluğunu ifade etmek üzere, gök kavramıyla da isimlendirmişler ve Gök Tengri/Gök Tanrı demişlerdir. Tengri/Tanrı kelimesi, Türkçede en eski kelimelerden birisidir.¹⁸⁸ Türkler, İslamî dönem de dâhil, Tanrı kavramını ve gök kavramını birbirinin yerine kullansalar da gök kavramı, hiçbir dönemde, Tanrı kavramını kuşatan ve onun tamamen yerine geçen bir anlamda kullanılmamıştır.

Bu sebeple gök, Tanrı'nın semaviliğini, gökselliğini anlatan bir sembol olarak kullanılmakta, Tanrı kelimesi ise göğü de aşan veya göğün ötesinde transandantal bir anlam taşımaktadır.¹⁸⁹ Nitekim meşhur Türkolog Jean Paul Roux da gök kelimesinin ve maviliğin aşkınlığı ifade eden transandantal yönüne işaret etmektedir.¹⁹⁰ Tengri/Tanrı kelimesinin bu aşkınlığı ile Türklerin birtakım yüce ağaçlara ve dağlara Tanrı demeleri, tamamen mecazidir ve "göksel" anlamında anlaşılmalıdır.¹⁹¹ Nitekim Roux da bazı kaynaklarda verilen Türk boylarının birtakım hayvanlara taptıklarına yönelik bilgilerin yanlışlığına işaret etmektedir. Ona göre bu yanlışlığın

188 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 523-524.

189 Sema Barutçu-Özender, "Tenri Teg Tenride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve Tenri Teg Tenri Yaratmış Türük Bilge Kagan İbareleri Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. XXXII, Sayı. 1-2, (Zeynep Korkmaz'a Armağan), Ankara 1994, s. 89-100.

190 Bkz. Jean Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yay., Ankara 2011, s. 127-131.

191 Bkz. İsmail Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yay., Konya 2002, s. 44.

temel sebebi, hayvanın insanla olan yaşamsal ortaklığının ve hizmetlerinin bir sonucu olarak insanların onlara saygısının yanlış yorumlanmasıdır. Hâlbuki insanın gerçek yönelişi atalar kültürüdür, hayvanın buradaki kullanımını sadece araçsaldır.¹⁹²

Tanrı kavramının göğü aşan bir anlamda kullanılmasının ve her şeye tecelli etmesinin, yansımasının bir sonucu olarak “ıduk yer-sub (kutsal yer-su)” ve “umay” imgeleri de öne çıkmaktadır. Buradaki kutsal yer-su imgesindeki kutsallık, Tanrı tarafından yaratılmış olan varlıkların özsel

kutsallığına, bir sahibi (Tengri) bulunduğu¹⁹³ veya bazılarının daha özel olarak dokunulmazlığına, serbestliğine/özgürlüğüne¹⁹⁴ ve mübarekliğine¹⁹⁵ işaret eden ikili bir anlamdadır. Bu bağlamda Ötügen Ormanı veya Tamir Nehri'nin kutsallığı hem mekânsal olarak belirlenmiş bir yerin hem de bütün yer-suların kutsallığını vurgulamaktadır. Yani bu, ikisinin de koruyucu ruhları anlamındadır. Esasında buradaki koruyucu ruhlar kavramı, birçok mitolojide de yer alan, Tanrı'nın, bir şekilde evrendeki her şeye tecellisini ve etkisini koruyucu ruhlar üzerinden

192 Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. A. Kazancıgil-L.A. Özcan, İstanbul 2005, s. 89-90.

193 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 2, s. Ankara 1995, s. 29.

194 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 78-80.

195 Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler*, İst. 1987, Ada Yay. ,s. 68.

açıklamak için geliştirilmiştir. İslami dönemde bu açıklama, melek figürüyle bütünleşmiş ve içerik aynen korunmuştur. Kavramın bu şekildeki geniş anlamı Türklerde başka bazı tabiat varlıkları; mesela yüce bir ağacın, yüksek dağların, birtakım hayvanların kozmik ve kutsal bir figüre dönüşmesini sağlamıştır. Mesela Uygur Türeyiş destanındaki ağaç motifi, Türklerde nesil ve nesebin hep ulu ağaçlarla tanımlanması, Oğuz Kağan'ın ağaç kovuşuna gelen ışıktan doğan kızla evlenmesi ve Türk boylarının buradan çıkışı¹⁹⁶ ile Kur'an'da geçen Âdem ve eşinin yasak ağaçla ilişkisi motifi ve bunun dünya ile ilişkilendirilmesinin sembolik olarak nesil ve nesebe işaret etmesi

196 Ögel, *age.*, s. 465-488.

rastlantısal değildir. Yine runik yazıyla yazılmış 8. yüzyıla ait Uygurca bir Türk fal kitabı olan *İrk Bitig*'de beyazlık kavramına kutsallık (ıduk) atfedilmiş, bilhassa hayvanlardaki beyazlık; talih, doğurganlık, iyilik, bereket, ışık ve aydınlık gibi olumlu anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹⁷

İduk yer-su/kutsal yer-su imgesinde bizi daha da yakından ilgilendiren ve yukarıdaki açıklamalarımızı destekleyen bir başka özellik daha vardır. Buna göre Türkler, bu kavramla hem Tanrısal tecelliye işaret etmekte hem de bugünkü anlamıyla çevreci yaklaşım diyebileceğimiz, hayvan ve tabiat varlıklarının ve hatta insan topluluklarının mevcut hiyerarşisini korumayı ve soylarının tükenmesini engellemeyi vurgulamaktadırlar. Bu durum, bir türün fazla üremesinin engellenmesini ve var olan tabii ve paylaşımsal adaletin sürekliliğinin sağlanmasını da içine almaktadır.¹⁹⁸ Burada ıduk yer-su imgesinin hem İslam öncesinde hem de sonrasında vatan kavramının kutsallığı ile özdeşleştirildiğini de ayrıca belirtmemiz gereklidir.¹⁹⁹

Tanrı ve yer-su inancıyla doğrudan ilişkili olan “umay” imgesine gelecek olursak, bu kavram da başta Tonyukuk Yazıtı olmak üzere, birçok kaynakta geçmektedir ve yukarıda sözünü ettiğimiz Tanrısal tecelliye işaret etmektedir. Gerek yer-su gerekse umay kavramları Tanrı'nın kendisini ifade etmemekte, ikincil bir kutsallıkla, yani ancak Tanrı'nın varlığıyla bir anlam taşıdığını ima etmektedir. İslami dönemde daha da dar bir anlama dönüşen umay, koruyucu meleğe dönüşmüş, annelikle ve çocuklarla ilişkilendirilmiştir.²⁰⁰

197 Bkz. Talat Tekin (neşir ve çev.), *İrk Bitig-The Book of Omens*, Harrasowitz Verlag · Wiesbaden 1993, s. 10, 13, 19; ayrıca bkz. İ. V. Stebleva, “Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig ve Sembollerin Kavramsal Temeli”, Çev. Halil İbrahim Usta, Ankara, 2001, *Türkoloji Dergisi*, XIV/1, s. 195-212.

198 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 80-82.

199 Bkz. Taş, *age.*, s. 54-56.

200 Taş, *age.*, s. 46-49; ayrıca bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, “Geleneksel Türk İnanışları”, *Halk İnanışları*, Grafiker Yay. Ankara 2020, s. 174-206.

Zimrudlianka Kuşu çizimi

İslami dönemde ve özellikle günümüzde Anadolu'da, umay inancı biraz dönüşerek devam etmiştir. Koruyucu ve bereketlendirici anlamı, yerini Fadime/Fatma Ana inancına bırakmıştır. Anadolu'da ve Türk dünyasında özellikle kadınların bir işi başlatırken "benim elim değil Fadime/Fatma ananın eli" demeleri bu inancın yansımalarıdır. Ayrıca doğumu kolaylaştırmak için Havva Ana'dan ya da Fadime Ana'dan yardım istenmesi de bunun yansımasıdır.²⁰¹

Yukarıdaki açıklamalar ışığında eski Türk inanışında

Tanrı, gök ve yer inancının, birbirini bütünleyen, birbirine zıt olmayan, kendi hiyerarşik çerçevesinde algılanması gereken bir anlam teşkil ettiğini ve tabiat varlıkları ile hayvanların da bu çerçevede ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim hem İslam öncesi hem de İslami dönemde varyantları olan Oğuz Kağan Destanı'ndaki gök ve yerden gelen kızla evlenme de bu bütünlüğü, yani gök-yer bütünleşmesini ortaya koymaktadır.²⁰² Bu bütünlüğü yansıtmıyor gibi görülen birtakım anlatılardan da kısaca söz etmek gereklidir. Eski Türk mitolojileri ve Şamanist anlatılarda Türklerin Tanrı dışında birtakım insanüstü güçlere tapındıkları, hayvanlara dair inançlara ve totemizme meylettikleri görülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda bu konudaki detaylara işaret edilecektir. Bu bağlamda genellikle bir hayvanla bir insanın birleşmesi ya da bir ışığın müdahalesi sonucu gerçekleşen doğumlara ilişkin olağanüstü anlatılara yer verilmektedir.

Bozkır hayatı yaşayan ve tabiatın kucağında hayatını devam ettiren Türklerin, yukarıda kısaca açıkladığımız zihin dünyası ve inanışları bir yana, yarı göçebe bir hayat sürdükleri ve bu hayatın bir gereği olarak doğada canlı ve cansız varlıkları, özellikle de hayvanları gözlemlemiş ve adeta onları taklit etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bununla da kalmamış, hayvanların sezgisel güçlerinden ve doğal yapılarından hareketle birtakım anlamlar, anlatılar ve inanışlar oluşturmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde komşu oldukları veya ilişkiye geçtikleri toplumların efsanevi anlatılarından, o toplumdaki hayvanlarla ilgili söylencelerden de faydalanma yoluna gitmişlerdir. Bu doğal alışveriş sadece Türklerle değil, bütün toplumlara has bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bazı hayvanlarla ilgili söylenceler ve inanışlar birçok toplumda o kadar ortaktır ki bunun esas olarak kime ait olduğunun belirlenmesi oldukça zordur.

201 Bkz. Eroğlu, agm., s. 180-181.

202 Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, Ankara 1988, s. 15-16.

Çoruhlu'nun da dediği gibi, Türk mitolojisinde çokça yer alan Anka, Simurg, Garuda (yarı kartal, yarı insan bir varlık), Grifon (yarı kartal, yarı insan bir varlık), Ejder gibi bazı fantastik hayvanların, farklı kültürlerde yer almakla birlikte, esasta birbirlerinden türemiş oldukları da ifade edilebilir. Mesela Simurg'un İran mitolojisine, Anka ya da Zümrüdüanka'nın Arap-İslam kültürüne, Garuda'nın Hint mitolojisine, karakuşun veya kartalın Türk kültürü ve mitolojisine ve ejderhanın Çin mitolojisine aidiyeti kabul edilse de Türk mitolojisi ve sanatında da büyük yer tuttuğu bilinmektedir. Çoruhlu, bu efsanevi hayvanın, gök, yer-su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulduğundan da bahsetmekte ve Er-Töştük Destanı'nda kahramanın önce karakuşun yavrularını yemeye çalışan ejderhayı öldürdüğünü ve sonra karakuşun onu sırtına bindirek yeryüzüne çıkardığını anlatmaktadır.²⁰³ Burada anlatılmak istenen, gök-yer ilişkisi ve kurtuluş motifinin, bazı kültürlerde de olmakla birlikte, özellikle kuş imgesi ile Gök Tengri arasındaki özdeşlik merkezinde, Türk mitolojisinde de çok yaygın olduğunun hatırlanmasıdır.

Öğreticiliği ve Rehberliği Bakımından Hayvan Uygulamaları

Grek felsefesinden beri bilinen en önemli hususlardan biri, insan varlığının; inorganik, bitkisel ve hayvansal yönleri olduğu ama bundan daha çok, akli, yani melekî yönünün insanı insan yapan yönü teşkil ettiği ve bu akli yönünün onu diğer varlıklardan ayırıştırarak Tanrı'ya daha çok yaklaştırdığıdır. Bu konuda Platon'un yaptığı dörtlü ontolojik ayırım ve bununla bağlantılı dört epistemolojik/bilgi düzeyi en iyi örnektir. Çizginin görünür dünyasının en alt kısmında yer alan yansılar parçası gölgeleri ve yansımaları içerir. Platon'a göre insanın en

düşük biliş seviyesi, gerçekliği gölgelerden ibaret sanan imaj ve hayale dayalı zihin hâlidir.²⁰⁴ Bu seviyede olan insanlar, soyut düşünemez ve parçacı düşünür. İşte bu insan, sanı seviyesinde olan insandır.²⁰⁵ Platon, bu ve bir üstü olarak zikrettiği *pistis*, yani inanç seviyesindeki insanın evrendeki somut nesnelere, canlı ve cansız varlıkları, hayvanları, bitkileri ve hatta insanların kendi ürettikleri şeyi bile kutsal gördüklerinden söz etmektedir. Ancak inanç seviyesindeki insan, sanı seviyesinden bir kademe üstündür. Soyut gerçeklikleri tam kavrayamasa da en azından bu evrendeki varlıklara dair bir kanaate sahiptir.²⁰⁶ Aslında Platon'un burada anlatmaya çalıştığı bu iki zihniyet, bir bakıma, mitolojik anlatıları içine almaktadır. Platon'un bu anlatımı felsefe tarihi boyunca kabul görmüştür. Hemen her düşünür insanların algı ve bilinç düzeylerinde farklılıklar olduğunu kabul etmiştir. Buna göre insanların önemli bir kısmını sıradan insanlar oluşturmakta ve bunların algı düzeyleri hayal ve sanı seviyesinde bulunmaktadır. Bu düzeydeki insanlar, gerçekliği değil, imajı ve görüntüyü kabul etmekte, onun arkasındaki metafizik bütünlüğü kavrayamamakta ve bulunduğu düzeyden daha öteye gidememektedir. Bundan sonraki bir üst aşama ise en azından bitkiler ve hayvanlarla insan arasındaki ruhsal/akılsal ayrışmanın, ontolojik ve etik farklılığın tam anlamıyla farkına varmadan bile olsa, varlıksal ve kaynaklı benzerliğin bilincine erme aşamasıdır. Bu aşama, daha çok mitolojik ve inanca dayalı bir durumu ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu ilk aşamalar ve bilhassa ikinci aşamada, yani varlıksal ve kaynaklı benzerlik aşamasında, başta hayvanlar olmak üzere, tabiatın ve evrenin öğreticiliği söz

204 Francis MacDonald Cornford, *The Republic of Plato*, Oxford 1944 s. 222.

205 Ahmet Cevizci, "Platon'un Devletteki Bölünmüş Çizgi Analogisi", *Araştırma, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 1994/15, s. 60.

206 Ahmet Cevizci, "Platon'un Devletteki Bölünmüş Çizgi Analogisi", s.63.

203 Çoruhlu, *age.*, s.137-140.

konusudur. Çünkü insan, bu nesnelere her türlü ilişkisinde farkında olsa da olmasa da onların rehberliğinden faydalanmaktadır. Platon, bunu mağara örneklemeyle anlatmaktadır. İşte üzerinde duracağımız konuyu, yani Türklerin hayvanlarla ilgili uygulamalarının önemli bir kısmını bu temelde değerlendireceğiz.

Türkler için hayvanlar, kendilerinde olmayan birtakım sezgisel güçlere sahiptir. Bu hayvanlar; kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu ve yön bulma gibi yetenekleri ile insanlara rehberlik etmektedir. Türklerde öğreticilik, rehberlik ve hatta kurtarıcılık anlamında en çok kullanılan hayvan bozkurt veya mavi bürüdüdür. Buradaki boz, aslında mavi kurttur ve gökle ilişkilendirilmektedir. Kurt, Ergenekon anlatısında Türklere yol gösteren, adeta kurtuluşunu sağlayan hayvandır. Burada demirci ve mavi kurt ikilisi, yerin hakanlığı ile göğün hakanlığının birleşmesini simgelemekte ve kurt, Türklere yol göstermektedir.²⁰⁷ Benzer bir durum şaman elbisesi ve şaman törenlerinde görülür. Şaman elbiselerinde ağırlıklı olarak ilk dönemlerde kurt, daha sonraki dönemlerde kuş, ayı ve geyik figürleri bulunur. Daha eski dönemlerde kurdu simgeleyen giysiler de olmuştur.²⁰⁸ Burada bu hayvanlar, tabiatın ruhunu temsil etmekte ve ruhlarla iletişime geçilmiş olmaktadır. Hatta şamanların giysilerinde bu hayvanların sembollerinin veya bazı organlarının yer alması, söz konusu hayvanların seslerini ve hareketlerini taklit etmeleri, varlıksal ortaklık olarak anılmakta,²⁰⁹ onlarda bulunan Tanrı vergisi içgüdüsel özelliklerin taklit edilmesi ve bu yolla evrenin ruhlarıyla ilişkiye geçilmesini temin etmektedir. Mesela Tuva şamanlarında kuzgun (karga), ruhlarla şaman arasında münasebet kuran ve yol gösteren kutsal hayvan iken, başka bölgelerde boğa ve birtakım kuşlardan da bahsedilmektedir.²¹⁰ Şamanların hayvanlardan ve

hayvan ruhlarından rehberlik olarak yükselişe geçtiklerine dair motiflerden Roux da bahsetmektedir.²¹¹

Türklerde alageyiğin veya geyiğin ve bozkurdun yol rehberliğinden, koruyuculuğundan ve sadakatinde bahsedilmektedir. Cengiz Han'ın, sıkıntılı bir durumda düşmandan korunmak için çalılıklara gizlendiği bir sırada, o çalılıklara konan bir puhu kuşu tarafından kurtarıldığından, çünkü düşmanın burada bir insan olmayacağını düşünerek ayrıldığından söz edilmektedir. Yine benzer şekilde Uygur destanlarında ve özellikle de göç destanında hayvanların bir araya gelerek kendi seslerini en yüksek derecede çıkarmalarının artık orada yaşanılmayacağına işaret ettiği bilinmektedir. Bu yol göstericilik ve yardımcılık bununla da kalmamış, göç eden Uygurlar, hayvanların rehberliğinde göç etmişler ve onların sustuğu yerde de yurt tutmuşlardır.²¹²

Hayvanlar, hayatın döngüselliğini anlatma konusunda da rehber olarak kullanılmaktadır. Mesela kartal, Tanrı habercisi ve kozmik ağacın üzerindeki kuştur. Bu şekilde gök ile özdeşleştirilen kartal, insanlara hayatın döngüselliği ve dönüşümü konusunda rehberlik etmektedir.²¹³ Kartalın Türk devletlerinde, özellikle Selçuklularda, sembol olarak kullanılmasının anlamı da bu döngüselliğe kozmik anlamda işaret etmesinden dolayıdır. Roux, Türklerde hayvanın konuşmasının insanlara bir şeylerden haber verme, mesela doğal olaylardan/afetlerden haber verme ve kehanet benzeri şeylere işaret anlamına geldiğini söylemekte ve hayvanların bu husustaki rehberliğine vurgu yapmaktadır.²¹⁴ İslami dönemde de hayvanların dili, konuşması ve rehberliği üzerinde çok sayıda eserler verilmiştir. Özellikle tasavvufi eserlerde kuş dili (Mantıku't-Tayr) üzerinde durulmuş ve Tanrı'ya yükseliş veya ermek kavramı kuşlar üzerinden anlatılmıştır.

207 Bkz. Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul 2006, s. 66.

208 Bayat, *age.*, s. 177.

209 Bayat, *age.*, s. 124.

210 Bayat, *age.*, s. 147-148.

211 Bkz. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 143-144.

212 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 135-137.

213 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 87-88.

214 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 82.

*Selçuklu İmparatorluğu'nun
sembolü çift başlı kartal*

*Cengiz Han ve Puhu Kuşu'nu
anlatan illüstrasyon*

Kabil'in Habil'i öldürmesini anlatan mermer kabartma, Milano

Bu konuda Gülşehri'nin (ö. 1317) Feridüddin Attar'ın aynı adlı eserini genişleterek yazdığı *Mantıku'l-Tayr* (Kuş Dili) adlı eserinde ve Mevlâna Celaleddin Rumî'nin (ö. 1273) *Mesnevi*'sinde çok önemli örnekler vardır.

İslami dönemde Kur'an-ı Kerim'de yer alan Âdem'in çocuklarından Kabil'in Habil'i öldürmesi ve sonrasında paşmanlığı ve bir karganın yeri eşelemesinden hareketle kardeşinin cesedini gömmesi hikâyesi ve yukarıdaki anlatılar hayvan-insan karşılaştırması ile ilgili temel üç hususu öne çıkarmaktadır: Bunlardan birincisi, türdeşlik ve benzeşme; ikincisi insanın akıl ve irade sahibi olarak hayvanlardan farklılaşması; üçüncüsü ise akıl ve irade sahibi olan insana rağmen tabiatın ve başta hayvanlar olmak üzere bütün canlıların insanlara örnekliliği, rehberliği ve öğreticiliğidir. Söz konusu bu özdeşleşmede hayvanların, Tanrı vergisi olarak, yaratılıştan getirdiği yetenekleriyle bir özdeşleşme vardır: Uçmak, yükselmek (ağaç, dağ, kuş), özgürlük (kurt), vb. Bunun dışında hayvanların sezgisel yetenekleri de Türklere yol göstermekte ve kozmosla uyum sağlamalarına imkân vermektedir. Bunun temeli ise hayvanlarla insanlar arasındaki yaşam tecrübesi ve kader birliğidir.

İklim ve Yaşam-Zaman Döngüsünü İfade Etme Yönünden Hayvan Uygulamaları

Türklere iklim ve yaşam-zaman döngüsü, hayvanlarla doğrudan ilgilidir. Bu konuda en önemli husus on iki hayvanlı Türk takvimidir. Bu takvimin Türk mü yoksa Çin kökenli mi olduğu tartışması devam etse de Türklerin de Çinlilerin de çok eski tarihlerden itibaren bu takvimi kullandığı bilinmektedir. Söz konusu takvim, doğanın dönüşümü ile hayvanlar arasında kurulan bir özdeşleştirmeye dayanmaktadır.²¹⁵ On iki hayvanlı Türk takvimi, geniş bir Türk coğrafyasında çok uzun yıllar kullanılmıştır.

On iki yıllık daimî bir devri temsil eden on iki hayvanlı takvimin her yılı belirli bir hayvana nispet edilmiş ve her yıla bir hayvan adı verilmiştir. Güneş merkez alınarak düzenlenen on iki hayvanlı takvim, 12 veya 60 yılda bir devrini tamamlamaktadır²¹⁶. Söz konusu takvimde yıllara verilen hayvan adları şu şekildedir: 1. Sıçgan (sıçan) yılı, 2. Ud (öküz) yılı, 3. Pars (kaplan veya aslan) yılı, 4. Tavışgan (tavşan) yılı, 5. Nek veya luu (timsah, ejder veya bazen balık) yılı, 6. Yılan yılı, 7. Yund veya yont (at) yılı, 8. Koy veya kon (koyun veya koç) yılı, 9. Biçin (maymun) yılı, 10. Takagu veya takıgu (tavuk ve horoz) yılı, 11. İt (köpek) yılı ve 12. Tonguz (domuz) yılıdır.²¹⁷

Kaşgarlı Mahmud, on iki hayvanlı takvimin bir Türk takvimi olduğunu söylemekte ve çıkışıyla ilgili olarak Türk hakanlarından birinin kendisinden birkaç yıl önce yaşanmış olan bir savaşı öğrenmek istediğini, ancak bu savaşın tarihini bilmede yanıldıklarını ve bunun üzerine bu iş için bir komisyon kurup göğün on iki

215 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 85.

216 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 716.

217 Çoruhlu, *age.*, s. 175.

Moğol astrolojisinin temellerinden "12 Hayvanlı Takvim", 13. yüzyıl. Washington Ulusal Tıp Kütüphanesi (Feza Kürkçüoğlu Arşivi)

burcu ve on iki ay sayısınınca her yıla birer ad koyduklarını anlatmaktadır. Bu ad koyma da şu şekilde gerçekleşmiştir: Bir av sırasında İli nehri kenarında yaban hayvanlarından on ikisinin suyun karşısına geçmesi üzerine suyu geçen hayvanların her birinin isimleri, geçme sırasına göre, bir yıla verilmiştir. Bu hayvanlardan ilkinin sıçgan, yani sıçan olduğunu belirten Kaşgarlı, yılın ilk ayının da bu şekilde belirlendiğini ifade etmektedir.²¹⁸ Roux'a göre ise bu takvim, Çin kökenlidir ve karşılaşılan sisteme göre sadece yıllar değil, ay-

rica günler ve saatler de on iki hayvan simgesine göre düzenlenmiştir.²¹⁹

Kaşgarlı Mahmud, ayrıca günümüze kadar gelen bir hayvan takviminden daha bahsetmiştir. Türk çobanlarının hayvanların doğumları ve yetişmeleri ile ilgili döngülere göre de zamanı bölümlenmişlerdir. Buna göre "keçilerin (oğlakların) yavruladığı ay" ile "keçi yavrularının büyüdüğü ay"dan bahseden ve Türklerin İslami dönemde kullandığı bu takvime sonraları hafta ve günlerin de eklendiğini ekleyen²²⁰ Kaşgarlı'nın verdiği bu bilgileri

218 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lugat-i Türk*, c. 1, Çev. Besim Atalay, Ankara 1992, s. 344-348.

219 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 147-149.

220 Kaşgarlı Mahmud, *age.*, c. 1, s. 346, c. 3, s. 156.

doğrulayan Roux, Kaşgarlı'nın bahsettiği bu takvimin, Kırzıoğlu'nun verdiği bilgilere dayanarak, Anadolu'daki göçerlerin bugün hâlâ kullanmakta oldukları takvim ile büyük benzerlik gösterdiğini söylemekte ve Ülker takımı yıldızı ile keçinin gebeliği arasında çok eskiden beri kurulan bir özdeşleşmeden de bahsetmektedir.²²¹

Fal, Büyü, Kehanet İlimleri Açısından Hayvan Uygulamaları

Türkler arasında hayvanların kullanıldığı yerler arasında belki en yaygın ve İslamî dönemde de devam eden alanlardan birisi fal, büyü ve kehanetle ilgili kullanımlardır. Tarih boyu büyü, fal ve kehanet her toplumda var olagelmıştır. Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere göre Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvimde yılların her birinde bir hikmet olduğu düşünülerek fal tutulmuş ve bu, uğur sayılmıştır. Mesela Ud (öküz) yılı girdiğinde, öküzler birbirleriyle vuruşup tos yaptıkları için savaşın artacağına inanılmaktaydı. Takagu (tavuk) yılında ise yiyeceğin çok olacağına, ancak tavuğun yiyeceğini bulmak için her şeyi karıştırması sebebiyle insanlar arasında da karışıklık çıkacağı düşünülmekteydi. Yine bunun gibi su hayvanı olan Timsah yılı girdiğinde yağmurun çok yağacağı ve bolluk olacağına inanılırken, Domuz yılı girince kar ve soğuşun şiddetini artıracağı ve kargaşanın hâkim olacağına inanılmaktaydı.²²²

Fal, büyü ve kehanette hayvan kullanımının temelinde hayvanların yaratılıştan getirdikleri Tanrı vergisi sezgisel özelliklerine olan inanış vardır. Elbette bu inanış onlarla yaşayan insanların onların bazı olaylara işaret eder şekilde davrandıklarına defalarca şahit olmalarıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla canlı olarak yaşayan birtakım kutsal hayvanların ses, hareket veya rehberliklerinde bir haber arama, bunlardan bir kehanet

çıkarma giderek yaygınlaşmıştır. Çünkü bunlar koruyucu ruhları temsil etmektedir. O hâlde evrene hâkim olan bu koruyucu ruhların hayvanlar üzerinden insanlara mesaj verdiğine inanılmaktadır. Bu noktada birtakım araştırmalar; sadece canlı değil, ölü hayvanların bile ruhlardan birtakım kehanetleri taşıdıklarını ve buradan hareketle ölü hayvanların bazı organlarının fal ve kehanet için kullanıldığını kaydetmektedir. Bu konuda en detaylı bilgi veren Türkologlardan Roux, ölü hayvanların bağırsak ve kürek kemiklerinden fal açılma geleneğinin ve aynı zamanda kuş falının Türklerdeki mevcudiyetine dair bilgiler vermektedir.²²³

Eski Türkçede ırk kelimesi fal, büyü ve kehanet için kullanılmıştır. Türkçedeki en eski fal kitabı, *İrk Bitig* olarak bilinmektedir. Miladi 8.-9. yüzyıla ait olduğu düşünülen Uygurca runik yazılı bu fal kitabı, şiirsel bir üslupla ve hep sonu “bu iyidir” veya “bu kötüdür” diye biten mısralarla doludur. Fal açmadaki klasik yorumu ve kehanetleri yansıtan bu cümlelerde sıklıkla hayvanlarla ilgili önemli atıflar bulunmaktadır. *İrk Bitig*'de geçen hayvanlar; berkut (kartal), doğan, ayı, yaban domuzu, yılan, kaplan, kuzgun, hüdhüd (çavuş kuşu), at, deve, guguk kuşu, öküz, koyun, inek, kurt, kuğu, karınca, tavşan, tilki, maral (dişi geyik), turna ve bir çeşit panter olan yargundur. Mesela geyik yavruları yiyeceksiz kalırsa, ayının karnı yarılmışsa, yaban domuzunun dişi kırılmışsa bu durum kötüye yorumlanmaktadır. Evcil veya yaban sürülerin çoğalması ise o hayvanların sahibi olan boyun/uruğun varlığa kavuşacağını ve gerçekleşecek doğumları müjdelemektedir. Bilhassa beyaz atın ve beyaz devenin doğurması uğurlu ve iyi olarak yorumlanmaktadır.²²⁴

Türklerdeki fal uygulamalarından en yaygını koyun küreğinden fala bakmaktır. Bu tarz fal açmak günümüze kadar devam etmiştir. Sibiryada Türklerinde koyun

221 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 148.

222 Kaşgarlı Mahmud, *age.*, c. 1, s. 344-348.

223 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 151-153.

224 Bkz. Stebleva, *agm.*, s. 199-200; Tekin, *age.*, s. 1-46.

yerine ren geyiklerinin kürek kemikleri kullanılmıştır. Bu fal tekniğinde sadece kehanet değil, büyü olup olmadığının çözme girişimi de söz konusudur. Dolayısıyla kürek kemiğinden fal bakma tekniği çok geniş amaçlı kullanılmıştır. Tarihte Hun hükümdarı Attila'nın, savaşta önce koyun kürek kemiğini yaktırıp üzerinde oluşan yarıklar üzerinden veya bağırsaklar üzerinden fala baktırdığı bilinmektedir. Yine aynı şekilde Ögeday Han'ın da bağırsaklardan fal baktırdığı zikredilmektedir. Koyun kürek kemiği falına bakanlara yağrancı veya dallacı adı verilmekteydi ve bu işi yapanlar arasında şamanlar da vardı. Bahaeddin Ögel, koyun küreğinden fala bakmanın sebebini koyunculuk kültürüne bağlamaktadır²²⁵. Roux ise bu tarz fal açmanın Türklere has bir fal tekniği olduğunu, tarihte birçok dönemde buna rastlandığını ifade etmekte, hatta bunun mucidinin Yafes'in oğlu Türk olduğunun rivayet edildiğini belirtmektedir. Ona göre İslami dönemde Timur'un ordusunda da bu falcılardan epeyce bulunmaktaydı. Ayrıca bazı Altay kavimlerinin büyüden korunmak için üzerlerinde kuş tüyü taşıdıkları da kaynaklarda geçmektedir. Bunun dışında şahin kuşunun kemikleri büyüde kullanılmıştır. Müslüman Anadolu halkında mavi göz (muhtemelen gökle ilişkilidir) ve kurt dişi nazar ve büyü için boyuna muska olarak asılmakta ve kurdun gövdesinden bir parça veya bazı hayvan kemikleri, evin önüne konularak, bunların büyü ve tılsımdan evi koruduğuna inanılmaktadır.²²⁶

Türkler arasında büyü için kullanılan ve yağmur yağdırdığına inanılan "yada taşı"nın gücünü kaybetmiş bir hayvanın veya kuşun bedeninin yarılarak içinde saklanması ve orada güç topladığına inanılması, doğrudan Türklereki kutsal hayvan ve hayvan biçimli

doğüstü ruhlar imgesiyle alakalıdır. Tabii ki bu anlayışın Roux'un ifadesiyle hayvanların doğal olaylarla ilgili olmalarıyla, hiç değilse bu olaylardan sorumlu tutulmalarıyla bağlantılı olduğu da düşünülmelidir. Fal açma ve kehanetin her çağda ilgi gördüğü bir gerçektir. Bu açıdan kürek kemiği falı ve kuş falının İslami dönemde, Müslüman Kazak ve Kırgızlarda, Memlûklerde ve diğer bazı topluluklarda aynı şekilde devam ettiği bilinmektedir.²²⁷

Dildeki Simgesel ve Sembolik Kullanım Açısından Hayvanlar

Türkler, hayvanları simgesel olarak zengin bir şekilde kullanmışlar, onlara birtakım kutsal sembeler ve görevler yükleyerek onlarla ve onlar üzerinden Tanrı ve ruhlar ile özdeşleşmeye çalışmışlardır. Türklerin en meşhur destanlarında ve *Oğuznameler*'de hayvanlara muamele ile ilgili birçok kayıt vardır. Tabii ki bu sadece olumlu anlamda olmamakta, bazen yerilen ve kötülener özelliklerin ve kötü ruhların ifade edilmesi için de hayvanlardan faydalanılmaktadır. Hayvan simgelerinde İslami dönem ve öncesi arasındaki kullanımlarda da bazı değişiklikler görülmektedir. Bazı hayvanlar, İslam'daki yenilebilir hayvanlarla yer değiştirmektedir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz Kağan anlatımında Oğuz'un vücudu, hayvanlar âleminden alınma birtakım güç sembeleri ve benzetmelerle anlatılmıştır. "Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi." şeklindeki ifadeler Oğuz Kağan'ın, doğadaki güç ve kudretlerine bağlı olarak, hayvan-ata olarak kabul edilen veya kutsal sayılan bazı hayvanların kutsiyetlerini üzerinde topladığı ifade edilmeye çalışılmıştır.²²⁸ Bir diğer kutsallık ise Oğuz'un savaşlarında

225 Eşref Buharalı, "Türklerde Koyun Küreği Falına Bakma Adedi", *Türk Kültürü*, XXXIII/385, Ankara 1995, s. 275-278; Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 153-157.

226 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 98-100; Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 163-164.

227 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 156-163.

228 Mehmet Özkartal, *Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)*, *Milli Folklor*, XII/94, s. 58-59.

ona gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurdun yol gösterici olmasıdır. Roux, Orhun Yazıtları'nda geçen bir prensin "Kağan olan babamın ordusu kurtlar gibiydi, düşmanları ise koyunlar gibiydi" ifadesinin simgeselliğine işaret etmektedir. Burada kurt cesaret ve atılganlığı, koyun ise korkaklığı simgelemektedir. Yerinde duramayan kişiye "pire gibi insan" anlamında bürge kişi dendiğini de aktaran Roux, doğacak çocuğun kız veya erkek oluşuna göre tilki veya kurt doğacağını ifade edildiğini aktarmaktadır.²²⁹ Burada ifade edilmek istenen husus, kurnazlık ve cesaretin simgelenmesidir.

İnsani erdemlerin hayvan adlarıyla simgelenmesi birçok kavimde vardır. Grek felsefesinde, Platon'dan başlayarak bilinen, insanın öfkesinin köpeğe, arzu gücünün domuza ve akıl gücünün meleğe benzetilmesi Kindî ve Fârâbî'den başlayarak Türk ve Arap kültüründe de

devam etmiştir. Nitekim bir hadiste geçen "Köpek giren eve melek girmez" ifadesinin de bu anlamda kullanılarak, köpekleşen nefislere akıl meleğinin giremeyeceğini ifade ettiği bilinmektedir. Ancak bunu yanlış anlayan Müslüman toplumun önemli bir kesimi köpekle ilgili yanlış bir fikre kapılarak onun eve yaklaştırılmamasını savunmaktadırlar. Hâlbuki köpek kültü Türklerde ve İslam'da sadakati ifade etmektedir.²³⁰ Kur'an'da geçen ashab-ı kehf kıssasındaki (Kehf Sûresi, 18/18) köpek, sadakati temsil eden bir varlığı simgelemektedir.

Hayvan simgeselliğinin İslam öncesi ve sonrasında en yaygın görülen alanı çocuklara verilen hayvan isimleridir. Türkler birçok hayvanı çocuklarına isim olarak vermektedirler. Bu isimler arasında Boğa, Arslan, Kaplan, Asena, Kurt, Börü, Şahin, Doğan, Kartal, Ceylan, Pars vb. yer almaktadır. Bu isimlerin verilmesindeki simgesel anlam, verilen hayvanlardaki birtakım olumlu özelliklerin isim verilenlerde yansması isteği veya boy atasının kutsal kabul edilen hayvanlarının insanda yaşatılması arzusudur.²³¹

Hayvan simgelerinin en çok yer aldığı yerlerden birisi de Türk destanlarıdır. Destanlardaki bu hayvan simgelerinin temsili; bazı yerlerde savaşılan hayvanlar, bazen rehberlik eden hayvanlar, bazen binek olarak kullanılan ve kutsal sayılan hayvanlar, bazen de yerilen ve kötünün simgesi olarak kabul edilen hayvan sembolleridir. Mesela şamanlar için olumlu manâda, atın göğe çıkma noktasında bir simge olarak kullanılmasından söz eden kaynaklar vardır.²³² Hüma kuşu veya Yakut Türklerinin verdiği adla umay veya ımı kuşu, devlet kuşu olarak bilinmekte ve buradaki devlet, talih anlamına gelmektedir. Bu kuş hakkında anlatılanların içeriği ise Simurg, Anka veya Zümürdüanka ile örtüşmektedir.

229 Kemal Polat, "Geleneksel Türk İnançlarında Hayvanlar", *Kutsal ve Hayvan* içinde, ed. Süleyman Turan, Ankara 2020, s. 186.

231 Polat, agm., s. 185-186.

232 Çoruhlu, *age.*, s. 140-141.

229 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 114-115.

Ejderha illüstrasyonu

Çoruhlu, ejderin en çok, kötülüğe karşı iyiliği; güç, kuvvet, yeniden doğuş, refah ve hatta bereketi simgelediğini kaydetmektedir.²³³ Ejderha ile ilgili simgeselliğin İslamiyet'ten sonraki Türk tasvirlerinde de devam ettiği görülmektedir. Orta dönem İslami Türk metinlerinde ejder, hükümdarlık-güç ekseninde veya dinî-tasavvufî metinlerde dünyanın insanı yoldan çıkararak tuzaklarını simgelemektedir.²³⁴

Türklerin, belki de en önemli millî simgesi kartal veya karakuştur. Bu, bir yönüyle totem, bir yönüyle Gök Tanrı'ya yükselişin simgesi olarak kullanılır. İslamiyet'ten sonra da armalarda ve bayraklarda kullanılan bu kuşun Göktürklerde ve Uygurlarda kağanın koruyucu ruhunu, adaleti ve gücü simgelediği, Sibiryalı Türklerinde ise Tanrı'nın habercisi kozmik bir hayvan olma özelliği bilinmektedir. Halk oyunlarına kadar yansıyan kartal sembolizmi, en eski tarihlerde şamanın yükselişini temsil eden bir anlam taşımaktaydı. Bu yüzden de güneş kuşu diye anılmaktaydı. Bürküt adı da verilen çift başlı kartal, Türk tarihi boyunca ve günümüzde de devam eden bir şekilde, göklerden alınan hükümleri simgelemektedir.²³⁵

233 Çoruhlu, *age.*, s. 143.

234 Bkz. Çoruhlu, s. 144.

235 Daha fazla bilgi için bkz. Polat, *age.*, s. 197-199; Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 87.

Ongun Olarak Hayvan Kullanımı ve Boy Söylenceleri

Oğuz boylarını oluşturan yirmi dört boyun her birinin özel bir simgesi vardır. Bu simgeler, her dört boy için bir kuş adı ve bir yiyecek adından ibarettir ve Oğuzların kutsal saydığı hayvanlardan oluşan ongunları temsil etmektedir. Atlı göçebe ve bozkır kültürüne sahip olan Oğuzların hayatının bütününde hayvanlara yoğun bir şekilde yer verilmesi, eski Türk kavimlerindeki “ongun/töz” geleneğinin devamı olarak kabul edilmektedir.

Abdülkadir İnan; Ongun kültürünün, totemcilik devrinin bir hatırası ve kalıntısı olduğu iddiasının doğru olabileceğinden söz etmektedir. Çünkü ona göre ongunların çoğu, hayvan tasvirleri veya hayvan adları taşımaktadır.²³⁶ Türklerin inanışlarına göre kurttan türeme, hayvan ata ve hayvan ana efsaneleri öne çıkmaktadır. Atalar kültürünün bir parçası olan bu inanışta ruhlar, hayvan biçimli tasavvur edilmiştir.

Düşmandan bir dişi kurt sayesinde kurtulan bir gencin bu kurtla birleşmesi sonucu soyun devamının sağlandığı efsanesi, hayvan insan özdeşliği ve hayvan ata üzerinden atalar kültürünü çağrıştırmaktadır. Elbette bu anlatılar, sembolik anlatılardır ve Türklerin boy söylencelerinde de yerini almıştır.²³⁷

Kurt, bir ata hayvanı olduğu için onun resmi ya da başı bazen sancak direklerinin ucuna takılmaktaydı ve Türk muhafız kıtasındaki subaylar kendilerini “kurtlar” olarak adlandırıyorlardı. Roux, İslami dönemde de devam eden bu söylencede, Karahanlılar döneminde, arslanın öne çıktığını da belirtmektedir.²³⁸

236 İnan, *age.*, s. 45.

237 Polat, *agm.*, s. 180-183.

238 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 57-58.

Av ve Kurban Ritüelleri Olarak Hayvan Uygulamaları

Eski Türklerin av ritüelleri yönüyle hayvanlarla ilgili uygulamaları hakkındaki bilgiler maalesef çok fazla değildir. *Irk Bitig*'in 63. paragrafında geçen ifadeler, bir av ritüeli hakkında bazı önemli bilgiler vermektedir. Ava çıkan kağan ve adamlarının av çemberine bir yaban keçisi girmekte ve kağan bu çemberin içerisinde yaban keçisini eliyle yakalamaktadır.²³⁹ Burada av çemberinden bir yöntem olarak söz edilmesi ve özellikle de av hayvanının kanının akıtılmaması için elle yakalanması dikkat çekicidir. Kan akıtmama ile ilgili bilgi, Kaşgarlı Mahmud'da da geçmektedir. Buna göre tilki ve yaban domuzlarının taşlanarak avlanması aynı ritüelin bir başka örneğidir.²⁴⁰ Roux, topuz ve çekiç benzeri aletlerle avlanan geyiklere ve başka hayvanlara dair kaya resimlerine dikkat çekerek benzer kansız av ritüellerine işaret etmektedir. Roux, ayrıca, sonraları kanlı avların daha çok olduğunu belirtmekte ve avcılıkla erlik kazanma ve kahramanlık arasında bir özdeşliğe inanıldığını belirtmektedir.²⁴¹

Av ve avlanma; küçük av, büyük av veya bireysel av, ortak av şeklinde sınıflandırılmaktadır. Av ritüeli, sultanlık ve güç ile doğrudan ilişkilidir. Bazı avlar sadece kağana aittir. Moğol hükümdarlığı döneminde avın kağanın hakkı olduğu bilinmekteydi. Buna göre av kuşlarını avlamak, imparatorluk sarayına yirmi günlük uzaklıkta oturan tüccarlara, zanaatkârlara ve yurttaşlara yasak edilmiştir. Roux, Marco Polo'dan aktarımla, "Doğan yetiştiricilerinin şefi görevlendirmeden ya da bir ayrıcalıkları olmadan hiçbir bey, soylu ya da asker avlanmaya cesaret edemezdi" demektedir.²⁴² Genelde ortak av veya sultanın maiyetiyle beraber yaptığı av,

büyük avdır. *Oğuzname*'de Oğuz'un iki oğlunu doğuya ve batıya avlanmaları için göndermesi, onların avlanıp gelmelerinden sonra şölen düzenlenmesi, böylece kendisine ait yetkiyi çocuklarına kullandırması, avlanma ile kağanlık gücünü elinde bulundurma arasındaki ilişkiyi en iyi bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca şölen olayı, eski Türk geleneğindeki gücü temsil eden kağanın adaletli paylaşımını (ülüg) ön plana çıkarmaktadır.²⁴³

Türklerin çok eski zamanlardan beri avlanmada hayvanların üreme ve yavrularının büyüme dönemlerini dikkate aldıkları ve söz konusu dönemlerde avlanmayı yasak ettikleri bilinmektedir. Hatta av hayvanlarını yetiştirme amaçlı koruma bölgeleri oluşturduklarına dair kayıtlar mevcuttur. Türk geleneğinde yılın ilk avına kozmik özellikler yüklenir ve bu av atalar ruhuna bağışlanırdı.²⁴⁴

Avlanma, sadece hayvanın eti için değil, aynı zamanda sadece postu için de olmaktadır. Bunlar arasında; gelincik, samur, sincap, kunduz ve ayı gibi hayvanlar vardı.²⁴⁵ Hatta sincap için kullanılan Türkçe teyin/tiyin kelimesi, postu önemli bir ticaret malı olduğu için, para anlamında uzun süre kullanılmıştır. Ayrıca doğan, şahin, kartal ve av köpeği gibi avlanmada kullanılan hayvanlar da vardır.

Türkler; tabiata, hayvanlara bir ruh atfetmiş olsalar ve buradan hareketle saygı ve sevgi duysalar da av ve kurbanın temel bir ihtiyaç olduğunun farkındadırlar. Ancak bu, onların türleri yok edecek kadar sınırsız bir kurban ve ava izin verdikleri anlamına da gelmiyordu. Meşhur Türkolog Roux, işte bu yüzden, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* adlı eserinin başlarında şu soruyu sormaktadır: "Acaba hangi uygarlık, Altaylılar gibi av çemberinde kalan hayvanlardan birkaçının

239 Tekin (neşir ve çev.), age., s. 26-27.

240 Kaşgarlı Mahmud, c. II, s.343.

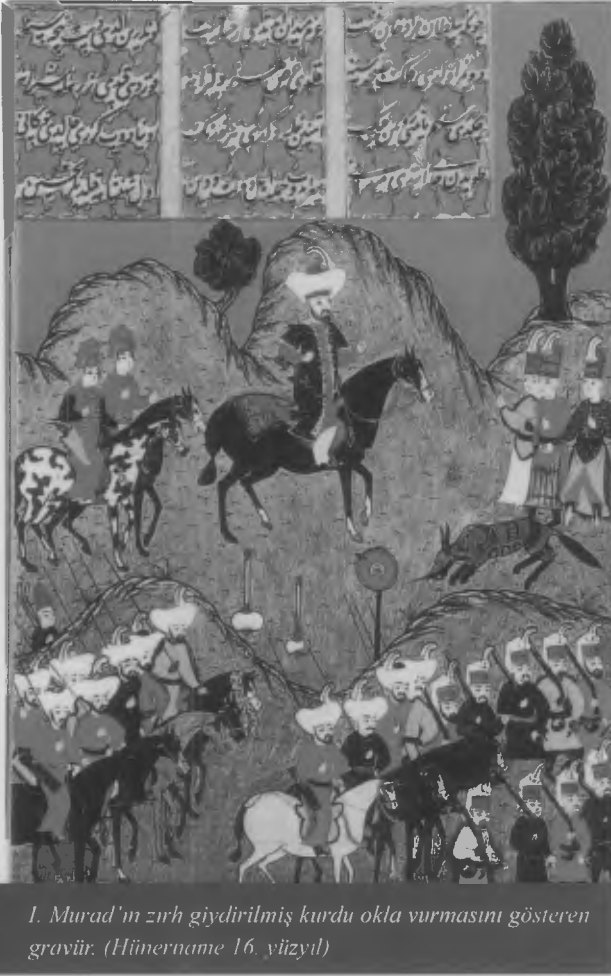
241 Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, s. 42-43.

242 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 110-111.

243 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 111.

244 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 105-107, 113.

245 Av ve avcılıkla ilgili Türkçe kelimeler için bkz. Gerard Clauson, "Avcılıkla İlgili Bazı Eski Türkçe Kelimeler", Çev. Arzu Erdoğan, *Türk Kültürü*, XXX./355, Ankara 1992, s. 687-696.

1. Murad'ın zirh giydirilmiş kurdu okla vurmasını gösteren gravür. (Hünername 16. yüzölçümü)

kaçmasına göz yumup türlerin yok olmamasını sağlamak istemiş ya da meyve ağacında mutlaka birkaç meyve kalmasına dikkat etmiştir?"²⁴⁶

Eski Türklerde kurban, Tanrı ve koruyucu ruhlar ile iletişim kurmak, yakınlaşmak, onları memnun etmek, onlardan istekte bulunmak, Tanrı'nın verdiğini ona iade etmek, kötülükleri savmak ve kurbanı kesenin kozmik yükselişi için sunulmuştur. Kurban ritüelleri, kanlı ve kansız olmak üzere iki türlüdür. Kanlı kurban için kullanılan hayvanlar; at, geyik, sığır, koç, koyun,

oğlak, hatta bazı yabani hayvanlardır. Kurban ritüelinin icrasını bireyin kendisi, ailesi veya kavmi yerine getirebilmektedir. Türkler, göğe, göksel ruhlara ve ata ruhlarına kurban sunmaktaydı. Ayrıca yere kurban sunulduğuna dair de bilgiler vardır. Göğe sunulanlar beyaz veya açık renkli iken yere sunulanlar siyah veya koyu renklilerden seçilmekteydi²⁴⁷. Bazı kurbanların bir damla kanının yere akmamasına dikkat edilirdi. Bu şekilde kan dökmeden hayvan öldürme, hemen hemen İskitlerden itibaren, bütün Türk halklarında yaygın bir gelenek hâline gelmiştir. Fakat yer ve yerle ilgili diğer kutsal varlıklara kurban sunulduğunda hayvanın kanının, toprağa akması gerekiyordu. Burada kan ve ruh arasında bir ilişki kurulduğundan gökle ilişki açısından kanı akmaması gerekiyordu.²⁴⁸ Bu açıdan mesela atın kurban olarak sunulmasının, boğularak öldürülmesi, yani kanının akmamasına dikkat edilmesi ve derisinin yüzülmesi şeklindedir.²⁴⁹ Kesilen kurbanın etinin bir kısmı yakılmakta, diğer bir kısmı da bir araya gelerek yenilmekteydi. Bu noktada kurbanın bir anlamda ortaklaşa yemek anlamına geldiğine de işaret edenler vardır.²⁵⁰

Meşhur Türkolog Radloff, Altay Türklerine ait bir kansız kurban töreninden bahsetmektedir. Kam/şaman tarafından idare edilen bu kansız kurban töreninde; kurbanın kanının yere akıtılmamasına, kemiklerinin kırılmamasına büyük bir hassasiyet gösterildiği vurgulanmaktadır. Kesilen atın derisi otla doldurularak kurban kazığına oturtulmaktaydı. Ayrıca kurbanın kemikleri toplanarak kurban iskelesine kaldırılmakta, onların

247 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 109.

248 J. P. Roux, *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 121-122; Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş* (Türk Kültürü El Kitabı), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 101.

249 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 186.

250 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 217-219; ayrıca bkz. Ali İsmail Güngör, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları*, Grafiker Yay. Ankara 2020, s. 386-408.

246 Bkz. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 10.

üzerine de bir kat kayın dal ve yaprakları ile örtülerek Tanrı'ya sunulmakta, kemiklerin en küçük parçasına kadar kurban iskelesinde bulunmadığı takdirde bunun felaket olacağına inanılmaktaydı.²⁵¹

Türklerin kurban uygulamaları; ya yılın belirli dönemlerinde Tanrı'ya, göğe, ruhlara veya belirli olayların başlangıç ve bitişlerinde, mesela doğum için, mevsim geçişleri için, ölüm sebebiyle kesilen kurbanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu uygulamalar İslami dönemde yılda bir defa kesilen kurban ve adak kurbanları olarak devam etmiştir. Hatta Boratav, eski Türk anlayışının bir devamı olarak, evliya mezarlarında ve türbelerde bir dilek için kurban edilen hayvanlardan, özellikle horozdan²⁵² söz etmektedir. Normalde kanatlı kurbanı pek rastlanan bir durum değildir. Ölüm sebebiyle kesilen kurbanların kendine has törenleri vardır. İslami dönemde Dede Korkut anlatılarında ölüm sonrasında kesilen kurbandan ve verilen yemekten bahsedilmektedir.²⁵³ Bu yemek de bütün Türk dünyasında halen devam etmektedir. Doğum için kesilen kurbanlar İslam öncesi Arap toplumunda da var olan bir uygulamadır, İslami dönemde buna "akika kurbanı" adı verilmektedir ve küçükbaş veya büyükbaş hayvanlar, bu adak için kesilmektedir.

Bitkisel Tedavi Açısından Hayvan Kullanımı

Bitkisel tedavi ve tamamlayıcı tıp alanında Çinliler kadar şöhret bulmuş olan Türkler, bilhassa Uygurlar arasında hayvanlardan elde edilen birtakım ilaçlar veya hayvan derileri, organları ile yapılan işlemlerden hareketle kullanılan tedavi yöntemleri vardır. Şifacılık geleneği halen, Uygurlar başta olmak üzere, bütün Türk

251 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan*, c. III, İstanbul 1994, s. 13-35; ayrıca bkz. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 215-216.

252 Boratav, *age.*, s. 103.

253 Roux, *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, s. 247-248; Ayrıca bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, 1958.

dünyasında devam etmektedir. Mesela konuşmakta geç kalan bir çocuğa kuş dilinin yedirilmesi, devenin sidighinin saç kepeği tedavisinde kullanılması, kapanmış olan kulağı açmak için kulağın içine fare safrası ya da ölü kedi yağı konulması, kuduz hastalığı için keklighin beyincighinin yedirilmesi, çıbanların tedavisinde tavuk yumurtasının safrayla karıştırılması, arpacıklar için keklık safrasının merhem olarak kullanılması, kemik ağrıları için koç dışkısının özsuuyula vücudun ovulması, bazı soğuk algınlıkları için hastanın, canlı canlı derisi yüzülmüş hayvan derisine sarılması ve bir gün bekletilmesi, Yakutlardaki gibi tüberküloz için canlı kurbağa yutmak, Tunguzlarda olduğu gibi doğum yapan kadının karnının üstüne kertenkele konulması, Bur-yatlardaki gibi göz çapaklarının tedavisinde turnabalığı safrasının kullanılması, Kazaklardaki gibi iktidarsızlık ve böbrek ağrıları için ayı safrasının kullanılması vb. teknikler en bilinenler arasındadır. Bütün bu tedavilerde bir taraftan ilaç benzeri bir tedavi söz konusu iken diğer taraftan koruyucu hayvan ruhları veya Tanrısal tecelli inancı söz konusudur.²⁵⁴ Çünkü bu hayvanlar tesadüfen değil, bilinçli olarak seçilmektedir. Bazı tedavilerde hayvan kullanımının doğrudan ilaç tarzı değil de büyü ve tılsım tarzında gerçekleşmesi de bunu ispat eden önemli bir örnektir.

İslam Öncesi ve İslami Dönem Yasak (Iduk) ve Kutsal Hayvanlar

Eski Türklerde yasak veya kutsal hayvan imgesi aynı zamanda serbest bırakma, dokunmama anlamına gelmekte ve iduk yer-su/kutsal yer su imgesi ile ilişkilendirilmektedir. Mesela kutsal kabul edilen Ötüken Ormanı'nın yasaklı olması ve dokunulmazlığından dolayı buranın hayvanları ve bitkileri dokunulmazdır. Çünkü oranın bir iyesi, sahibi ve hâkimi vardır.

254 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 165-166.

Bu, bazı hayvanların Tanrı'ya kansız kurban edilmeleri, yani dokunulmaması ve başıboş saliverilmesi anlamındadır. Nitekim Kaşgarlı Mahmud, bu kansız kurbanı veya yasak hayvanlara ıduk veya ızık denildiğini ve bu hayvanlara -bir çeşit adak oldukları için- yük vurulamayacağını, yününün kırılmayacağını ve sütünün sağılmayacağını ifade etmektedir.²⁵⁵ Genelde evcil hayvanların bu şekilde yasak kılındığı kansız kurban çeşidinde hayvanın adak olduğunu belirtmek için bir işaret konulduğu da bilinmektedir. İslami dönemde Türklerdeki adak ve kanlı kurban için seçilen hayvanların beslenmesi, özenle bakılması gibi hususların eski inançların bir devamı olması yanında dini gereklerden de kabul edilmesi önemlidir.

Yasak ve adanmış hayvanların beyaz renklerde atlardan, ineklerden ve koyunlardan seçildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu hayvanların ancak iyice yaşlandıklarında yerlerine yenisini koymak için etlerinin yenilebildiğine dair kayıtlar olduğundan bahseden Roux, bu kayıtların nispeten daha geç tarihlere ait olduğunu da belirtmektedir.²⁵⁶ Eski Türklerde bazı kaynaklarda domuzun, bazılarında devenin yenilmediği topluluklar olduğuna dair bilgiler olsa da hangi hayvanı murdar ve eti yenilmez bulduklarına dair kesin bilgiler yoktur. Sadece ıduk ve ata ruhu kabul edilen hayvanlara (hayvan türlerine değil sadece adanmış olanlara) yönelik geçici ve süreli yasaklar olduğu bilinmektedir.²⁵⁷

İslami dönemde Türkler için kesin bir yasakla belirlenen hayvanlar, domuz ve yaban domuzudur. Bu hayvanların sadece etleri değil, her şeyi yasaktır. Bunun dışında yırtıcı leş yiyen hayvanların ve kendiliğinden ölmüş hayvanların yenilmesi yasak kabul edilmiştir. Bunun dışında köpeğin ağzıyla dokunduğu her kap kirli kabul edilmektedir. Bu durum etinin yenilmesi

yasak olan hayvanlar için geçerli olsa da kedi için bir istisna vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi köpeğin pis olduğuna ve evde beslenmemesi gerektiğine dair İslami dönemdeki inanç, esasında ahlakla ilgili olan bir hadisin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda Maliki mezhebindeki Müslümanlar farklılık sergilemekte ve köpeği, eti yenmese de temiz kabul etmektedirler. Kedinin ise eti yenilmediği halde yediği kap pis kabul edilmemektedir. Anadolu Aleviliğinde ayrıca tavşanın, temiz olmayan bir hayvan kabul edilerek yenilmemesi söz konusudur. Boratav, bunun sebebini avcı topluluklarının eski aktarımlarına dayandırmaktadır.²⁵⁸ Ancak bize göre bunun sebebi sonraki başka tesirlerde aranmalıdır, çünkü Orhon Yazıtları başta olmak üzere tavşana dair olumsuz bir yaklaşım yoktur.

İslam Öncesi ve İslami Dönem Kahramanlık/Evliya Kültü, Hayvan Suretine Bürünme (Don Değişirme) ve Vahşi Hayvanlara Hâkimiyetle İlgili Uygulamalar

İslam öncesi ve sonrası Türk mitolojisinde vahşi ve zarar veren hayvanlardan toplumu kurtaran kahramanlar ile bazı vahşi hayvanlar arasında bir özdeşliğe gidilmiştir. Buna göre bazı kahramanların ve şamanların kendilerine hizmet eden yardımcı hayvanları vardır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un korkunç bir canavarı (ejderhayı/ejderi) öldürmesi, onun erlik çağına girmesi ve kahramanlığı ile özdeşleştirilmiştir.²⁵⁹ Burada ejderha, karanlığı ve kötülüğü simgelemektedir. Kötülük yapan ve zarar veren hayvanları öldürmek ile kahramanlık birçok Türk destan parçalarında özdeşleştirilmiştir.

---

255 Kaşgarlı Mahmud, *age.*, c. II, s. 65.

256 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 175-180.

257 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 365-373.

258 Boratav, *age.*, s. 73.

259 Ögel, *age.*, c. II, s. 17-18.

Şamanlarda da var olan don değiştirme (hayvan-eşleri) uygulaması, İslami dönemde yerini evliya kültürüne bırakmıştır. Şamanlar ruhlarla bağ kurarken hayvan ruhlarından da faydalanırlar ve zaman zaman onların suretine bürünürlerdi. İslam öncesinde ve İslami dönemde kahramanların ve şamanın/evliyanın hayvan suretine bürünmeleri, suret değiştirmeleri, canlarını bir hayvan veya kuş şekline girerek saklamaları veya bu şekilde görünmeleri çok sık rastlanan anlatılardır.²⁶⁰ Evliya kültüründeki hayvan kullanımının bir yönü hayvanların nitel özelliklerine bürünme (dona bürünme/kılığına girme/don değiştirme); diğer bir yönü, üst bir erdemlilikle bütün hayvanlara ve canlılara duyulan sevgi üzerinden tabiata ve hayvanlara hükmetme ve nihayet son bir yönü de koruyucu ruhtan somut evliyaya dönüşümdür. Türk tasavvuf geleneğinde yaygın olarak, şamanların kuş tüylerini kullandıkları elbiselerini hatırlatan “kuş donuna girme” kavramı kullanılmaktadır. Yani evliya kültüründe dervişler istedikleri zaman bir hayvan veya kuş şekline girebilmektedir. Bir menkıbeye göre Horasan erenleri, Hoca Ahmed Yesevî'nin manevî derecesini ölçmek gayesiyle bir gün büyük bir ziyafet tertip ederler ve yedi Horasan ereni turna donuna girerek onu da davet etmek üzere yola çıkarlar. Bunu öğrenen Yesevî, aynı şekilde turna donuna girerek onları havada karşılar.²⁶¹ Bir başka anlatıda, Hacı Bektaş'ın mürşidi olan Lokman Perende'nin uçma gücü olduğu için bu ismi aldığı ve bunu Ahmed Yesevî'den elde ettiğine dair anlatılar vardır. Zaten Anadolu evliya kültüründe kuş sembolizmine en çok Hacı Bektaş'ın velayetnamesinde rastlanmakta ve onun gerektiğinde yırtıcı kuşların, bazen de hoşgörüyü temsil eden kuşların donuna girdiğine dair menkıbeler anlatılmaktadır. Kötülerle savaştığında şahin donuna

260 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, *age.*, c. II, s. 133-143.

261 M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 62.

Hacı Bektaş Veli'nin, kucağında bir geyik ve yanında kaplanla çizilmiş illüstrasyonu

giren Hacı Bektaş, mücadele bittiğinde güvercin donuna girmektedir.²⁶²

Meşhur Yesevî müridlerinden Sarı Saltuk efsanesinde Simurg/Anka kuşunun Sarı Saltuk'u sırtında taşıdığı hikâye edilmektedir. Bunun sebebi Sarı Saltuk'un ejderhayı öldürerek onun yavrularını kurtarmış olmasıdır. Sarı Saltuk, aynı zamanda, arslanlara ve köpeklere binen ve yılanlar savuran büyütümlerle dövüşen bir kahramandır. Yine başka bir anlatıda, Sarı Saltuk'un arkadaşlarından biri, ayının saldırdığı bir domuzla yardım

262 Çelepi, Mehmet Surur, “Türk Tasavvufunda Hayvan Ruhu ve Koruyucu Pirlere Sembolizm”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim 2018, Ankara 2018, cilt: 1, s. 268.

etmekte ve bir süre sonra bir canavar ona saldırdığında da domuz onu kurtarmaktadır.²⁶³ İlginç olan şey savaşı kahramanların/evliyanın ejder tarafından bazen hapis tutulması, mesela Sarı Saltuk'u hapsedmesi veya tam tersine korumasının söz konusu olabilmesidir. Ahi Evren'in erenler evreni, yani kahramanlar ejderi olarak anılması buna örnektir. Evren, ejderin Türkçedeki karşılığıdır. Ahi Evren, aynı zamanda sepicilerin/deri ustalarının koruyucu evliyasıdır.²⁶⁴ O hâlde ejder, bazen insana düşman olmakta, bazen de insana hizmet etmektedir.

Ejderin evliya kahramanlara hizmet ettiği bir başka örnek, Hacı Bektaş Veli'dir. Efsaneye göre, Hacı Bektaş'ın düşmanlarına karşı korunmak üzere bir ejder tarafından bir mağarada saklandığı ve korunduğu anlatılır. Daha sonra aynı ejder Hacı Bektaş'ın emriyle gökyüzüne çıkar. Ejderin efsane ve masallarda su kaynaklarının koruyucusu olarak tasvir edilmesi gibi Hacı Bektaş da bu efsanede düşmanlarına toprakları için su vermeme cezasını elinde bulundurmaktadır.²⁶⁵ Boratav, Hz. Ali'nin efsanevi atı olan Döldül ile kötülüğe karşı yaptığı cenkleri/savaşları da buna örnek olarak vermektedir.²⁶⁶ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere İslam öncesindeki hayvan ata/ana inancındaki koruyucu ruhlar evliya kültü hâline gelmiştir. Koruyucu ata kültü, kültürel olguların, İslam'dan sonra ise sanat dallarının ve mesleklerin mucidi olarak bilinmektedir.²⁶⁷ Tıpkı Ahi Evren gibi, Türkistan evliyaları da benzer isimler almışlar ve koruyucu ruhlardan evliya babalara dönüşmüşlerdir. Mesela Çoban Ata ve Koyun Baba çobanların ve koyunların, Zengi Baba sığır ve güdücülerin, Oysıl Kara deve ve deveçilerin, Kamber Ata yulku ve yulkuçuların, Şekşek Ata da

keçi ve keçecilerin koruyucu ruhu olarak anılmıştır.²⁶⁸ Burada evliyanın rehberliği ile hayvan rehberliği özdeşleşmiştir.

Velilerin/evliyanın, mesela Bektaşilik'te, ölümle birlikte kuşa dönüşmesi metaforu sık rastlanan bir anlatıdır. Dede Korkut hikâyelerinde ölüm meleğinin güvercine dönüşmesi metaforu da aynı duruma bir örnektir. Bu örneklerin hepsi, İslam öncesindeki ruhların; soyutluk, özdeşlik ve rehberlik yönünden tanımlanmasının evliya kültüne aktarımıdır.

Evliya kültüründe önemli yeri olan hayvanlardan birisi de geyiktir. Osmanlı kuruluş dönemindeki anlatılarda geçen ve geyik üzerinde dolaştığına dair menkıbeler anlatılan Geyikli Baba, bunun bir örneğidir. Hacı Bektaş'ın karacaları yardımcı olarak kullandığı ve Kızılbaşlığın temel ayinlerinden biri olan musahiplik ayininde, musahip adaylarının üstünün bir geyik postuyla örtüldüğü bilinmektedir. Öte yandan Anadolu'daki bir atasözünde "geyiklere merkeb-i evliya derler" atasözünün söylenmesi, geyik-evliya kültü ilişkisinin derinliğini ortaya koymaktadır.²⁶⁹

Bu kısımda söyleyebileceğimiz bir başka husus, efsanevi at figürünün efsanevi kahramanlarla özdeşleştirilmesindeki yaygınlıktır. Hem en eski Türklerde hem de İslami dönemde bu figürlere çok rastlanır. Köroğlu'nun Kır At'ı, Hızır'ın Boz-At'ı, Şah İsmail'in Kamer-Tay'ı ve Hz. Ali'nin Döldül'ü buna en güzel örneklerdir. Bu örnekler hem kahraman hem de evliya kültü açısından oldukça önemlidir.

Müslüman Türklerde hemen her yerde gördüğümüz evliya mezarları ziyaretinin de ata ruhları inancıyla yakın ilgisi vardır. Ata ruhları, öldükten sonra da geride kalanlarıyla ilgilerini kesmeyen, onları hâlâ gözetleyen varlıklar olarak kabul edilmektedir.

263 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 131

264 Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi*, çev. Recep Özbay, Ankara 2012, s. 66.

265 Boratav, *age.*, s. 67.

266 Boratav, *age.*, s. 80.

267 Bayat, *age.*, s. 81.

268 Çelepi, agm., s. 261-285.

269 Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 162-164.

Uğur ve Uğursuzluk Açısından Hayvan Uygulamaları

İslam öncesinde Türkler arasında özellikle halk arasında ölmüş ataların hatırasını yaşatmak için inandıkları ongon veya tözlerin, uğur getireceği düşüncesiyle, deriden ya da keçeden yapılan şekilleri yapılırdı. Ancak bunun bildiğimiz anlamda totemik bir put olarak değil, kutsallık taşıyan ve kötü ruhları kovan bir sembol olarak anlaşılması gerekmektedir²⁷⁰. Türklerde kurban sunulan mekânlar ile uğur arasında bir ilişki kurulur ve kurban töreninden sonra özellikle uğurlu ve kutsal sayılan kayın ağaçları dikilirdi. Zaten ağaç, göğe uzanması sebebiyle Tengrilik bir özelliğe sahipti ve yer ile göğün birleşmesini temsil ediyordu. Kurban ve ağaç birlikteliğinin uğur sayılması, varoluşsal olarak hayatın yenilenmesini, devamlılığını ve ebediyetini de vurgulamaktaydı²⁷¹. Aynı zamanda ağaç, soy devamlılığına da işaret etti. Böylece insan-Tanrı ilişkisi, kurban sunulan hayvan ve ağaç kültürü üzerinden sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Dede Korkut Kitabı'nda geçen, yolda kurtla karşılaşma sırasında "Kurt yüzi mübarekdür"²⁷² sözü, kurt ile karşılaşmanın uğur sayılmasına işaret etmektedir. Burada kuşkusuz, hâlen Anadolu'da da devam eden Türk-Moğolların kurdun kutsallığı inancı ile yakından ilgisi vardır. Roux bu konuda başka örnekler de vermektedir. Buna göre bazı Türk topluluklarında sazan balığının sudan fırlaması bir uğursuzluk alameti iken, Ordos Moğollarında kirpi görülmesi uğurlu sayılmakta, Tunguzlarda da ren geyiğinin hapşırmasının uğursuzluk getireceği düşünülmektedir. Yine bazı topluluklarda karga, kuzgun ve guguk kuşu uğursuzluk getiren kuşlardır.²⁷³

270 Çoruhlu, *age.*, s. 60, 157.

271 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 63-65; ayrıca bkz. Durmuş Anık, "Uğur ve Uğursuzluk", *Halk İnanışları*, Grafiker Yay., Ankara 2020, s. 328-342.

272 Ergin, *age.*, s. 101.

273 Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 76, 374.

Divanü Lugati't-Türk'te kuşların, özellikle de kaz ve kuğunun kut ve talih sembolü olduğu ve uğur getirdiği zikredilirken "kerkes kuşu (akbaba) bir adamın yüzüne ıslık çalarsa uğur sayılmaz" denilmekte ve ölüme işaret ettiği için uğursuzluk getireceği belirtilmektedir.²⁷⁴

Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, herhangi bir hayvana mutlak anlamda uğursuzluk verilmemiştir. Bir hayvana uğur verilmesi de ya ongun olması veya kutsal sayılmasından veya beyaz renkli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden gök rengi, beyaz veya alaca renkli bir hayvanla karşılaşmak uğur sayılmıştır.

Günümüzde Sivas ve Tokat gibi bazı şehirlerde, yolcunun önüne kurt çıkması iyiye işaret kabul edilirken, tavşan çıkması ise kötüye yorumlanmaktadır. Hâlbuki tavşan, ayrıca on iki hayvanlı takvimdeki yıl sembollerinden biridir ve Göktürk devrinde av hayvanı olduğu ve bolluğu simgelediği için uğurlu sayılmıştır. Göktürk kitabelerinde bu durum açıkça belirtilmiştir.²⁷⁵ Ayrıca şamanın davulunda yer alan tavşan figürünün şamanın aletlerini koruyan ruhu simgelediği bilinmektedir²⁷⁶ ki bu da uğursuz kabul edilmediğine işarettir.

274 Bkz. Kaşgarlı Mahmud, c. 1, s. 36, 228; c. 2, s. 177; ayrıca bkz. Çoruhlu, *age.*, s. 178.

275 Tekin, Talat (neşr.), *Orhon Yazıtları*, Simurg Yay., İstanbul 1998, s. 84-85.

276 Bayat, *age.*, s. 209.

Üsküdar Büyük Selimiye Camii duvarındaki kuş evi

İslami Dönem İnsan Mekânlarında Hayvanlara Yer Açma Uygulamaları: Kuş Evleri

Osmanlı'da 15-16. asırlardan itibaren, çoğunlukla cami, medrese, han ve türbelerde olmak üzere, dinî ve sivil mimaride de kuş evlerine yer verilmiştir. Genellikle sıva, ahşap, tuğla veya taştan işlenmiş kuş evleri, söz konusu yapıların kuzey rüzgârı almayan cephelelerine ve kuşların düşmanlarının ulaşamayacağı yüksekliklere, güneşten ve yağıştan korunmaları için geniş saçakların, kornişlerin ve konsolların altına yerleştirilmiştir. Bu yapılar; kuş köşkü, kuş sarayı, serçe sarayı ve güvercinlik adlarıyla da anılmaktadır.²⁷⁷

²⁷⁷ Şebnem Eryavuz, "Kuşevi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 472-473; Ayrıca bkz. Mehmet Aycı (Edit.), *Şefkat Estetiği Kuşevleri*, Zeytinburnu Bel. Kül. Yay., İstanbul 2009.

Hayvanları beslemeye ve korumaya yönelik olan bu yapılar, hayvan sevgisinin ve insan mekânlarında hayvanlara yer açılması uygulamasının en önemli göstergeleridir. Anadolu'nun her tarafında yapılan mimari eserlerde söz konusu kuş evlerinin estetik örneklerini görmek mümkündür.

Sonuç Yerine

Hayat mücadelesindeki insan hem tabiatın hem de hayvanlardan beslenmek için kültür ve teknoloji üretmekte, ama bunu yaparken de tabiatı ve hayvanları gözlemekte, onlarla iletişime geçmekte, onlardan faydalanmakta veya onların rehberliğinden, yapısından, davranışlarından istifade etmektedir. İnsanın beslenme, büyüme, üreme, hayatta kalma mücadelesi gibi yönlerden tabiatla ve hayvanlarla bir türdeşliği söz konusudur. Felsefe tarihi boyunca bu konu hep gündeme getirilmiştir. Tabiatın ve hayvanların yaratılışlarından getirdikleri içgüdüsel yaşayış ve davranış dünyasının bu türdeşliğinin, akıl ve irade sahibi insana öğreticiliği ve örnekliği ise tartışılmazdır. Bu rehberlik ve öğreticilik; bir yönüyle doğrudan, bir yönüyle de dolaylı olmaktadır.

Yunan felsefesinden bu yana bilinen bitkisel, hayvani ve insani nefis, yani ruh sınıflandırması İslami gelenekte de takip edilmiştir. Yine aynı şekilde insani nefsin, bitkisel nefisle olan ortak yönleri; beslenme, büyüme ve üreme olarak; hayvani nefisle ortak yönleri de beslenme, büyüme, üreme, hareket ve idrak etme şeklinde tanımlanmıştır. İnsani nefis ise bunların hepsini barındıran ama onlardan farklı olarak akıl sahibi olma gibi ayırt edici özelliği bulunan bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. İnsanı tanımlayan filozoflar, insanın duygu ve düşüncelerini, iç güçlerini hayvan simgeselliği ile açıklamışlardır. Bu durum, hemen hemen birçok toplumda görülen evrensel bir yaklaşım tarzı olmuştur. Türklerin de bu noktada düşünce ve yaklaşım

benzerlikleri söz konusu olmakla birlikte, genel anlamda yabancı ve yerli Türkologların belirttiği önemli bir husus, Türklerdeki metafizik evren, kutsal ruhlar algısının, onlarda tabiatla ve hayvanlarla daha bütünlüklü bir ilişki kurmasına sebep olduğudur. Hatta bu durum, Roux'un da belirttiği gibi Türklerin var olan bu metafizik inanışları ve düşünceleri, onlarda, yer-gök bütünleşmesine dayalı, düalist olmayan, evren tasarımları sağlam bir vatan toprağına bağlılık duygusunu pekiştirmiş ve bu duygu Anadolu'ya kadar taşınmıştır.²⁷⁸ İlginç olan husus, Türkleri en iyi tanıyan Türkologlardan biri olan Roux'nun (ö. 2009) çok ciddi ilmî araştırmalara dayalı bu ifadelerinin neredeyse aynısının, daha 9. asırda, meşhur Habeş asıllı Müslüman kelamcı (teolog) Câhız (ö. 868) tarafından sadece gözlemle ve tecrübeyle satır satır tekrarlanmasıdır. Câhız, bununla da kalmamakta Türklerin metafizik temelli anlayışları için henüz meşhur Türk filozofu Fârâbî'nin (ö. 950) bile doğmadığı bir dönemde şu kehanette bulunmuştur:

Eğer onların (Türklerin) memleketlerinde peygamberler veya filozoflar yaşayıp da bunların fikirleri kalplerinden geçse, kulaklarına çarpsa idi sana Basralıların edebiyatını, Yunanlıların felsefesini, Çinlilerin sanatını unuttururlardı.²⁷⁹

Türkler, tabiatla iç içe yaşamının getirdiği bir anlayışla bütün tabiatla, gökte, evrende ve canlı cansız bütün varlıklarda kendinden bir öz/ruh görmekte veya kendisiyle ilişkilendirmektedir. Aslında bu ilişkilendirme ve özdeşleştirmenin temeli bütün bu varlıkların kökeninin veya var edicisinin Tanrı olduğuna inanılmasında yatmaktadır. Türklerin töre veya kut dedikleri şey Tanrı'nın bütün var kıldıklarına olan hâkimiyetini ve sahipliğini vurgulamaktadır. Bu hâkimiyet ve sahiplik,

her varlığın bir Tanrısal töz/cevher taşıması anlamında ıduk, yani kutsallık ile ifade edilmiştir. İduk yer su, atalar ruhu, umay, koruyucu ruhlar vb. hep bu inancın tezahürleridir.

İnsanlarla bütün varlıklar ve özellikle hayvanlar arasındaki ruhsal akrabalık, hayattaki davranışlara yansımıştır. Bu durum, bazen simgesel olarak dile de yansımıştır. En temel kavramlardan "ölmek", kuş biçimli ruh kavramı ile göğe yükselmek anlamında uçmaya varmak olarak tanımlanmıştır. Bu, aynı zamanda soyut bir Tanrı anlayışından soyut bir varlık anlayışına uzanan felsefi/metafizik bir zihin yapısına işaret etmektedir. Nitekim İslamî dönemde de "sungur olmak" veya "sunkar boldı" deyimleri ölüm için kullanılmıştır. Bu sebeple Türklerde gerek İslam öncesi gerekse sonraki dönemlerdeki mitolojik zihin/inanç devamlılığı, doğaya ve hayvanlara olan bakış açısı, özdeşleşme ve uygulamaların temelinde bir ahlaki ve çevreci duyarlılığa rastlamamız tesadüf değildir. Yine bu yüzdendir ki Türklerin düşünce/inanç evreninde sadece hayvan yetiştiriciliğinden ve hayvanlara olan ihtiyaçtan kaynaklanan totemci bir özdeşleşme ve kutsama değil, metafizik bir dünya görüşünün izdüşümleri söz konusudur.

278 Bkz. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 9.

279 Bkz. Câhız, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri Türklerin Faziletleri-Fezâilü'l-Etrâk*, Haz. ve Terc. Ramazan Şeşen, İSAR Yay., İstanbul 2002, s. 53-114.

Kaynaklar

- ARIK, Durmuş, "Uğur ve Uğursuzluk", *Halk İnanışları*, Grafiker Yay., Ankara 2020, s. 328-342.
- AYCI, Mehmet (Edit.), *Şefkat Estetiği Kuşevleri*, Zeytinburnu Bel. Kül. Yay., İstanbul 2009.
- BARUTÇU-ÖZENDER, Sema, "Tenri Teg Tenride Bolmuş Türitik Bilge Kagan ve Tenri Teg Tenri Yaratmış Türitik Bilge Kagan İbareleri Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. XXXII, Sayı. 1-2, (Zeynep Korkmaz'a Armağan), Ankara 1994, s. 89-100.
- BAYAT, Fuzuli, *Ana Halklarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul 2006.
- BORATAV, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi*, çev. Recep Özbay, Ankara 2012.
- BUHARALI, Eşref, "Türklerde Koyun Küreği Falına Bakma Adeti", *Türk Kültürü*, XXXIII/385, Ankara, 1995, s. 275-278.
- CÂHİZ, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri Türklerin Faziletleri-Fezâilü'l-Etrâk*, Haz. Ve Terc. Ramazan Şeşen, İSAR Yay., İstanbul 2002.
- CEVİZCİ, Ahmet, "Platon'un Devletteki Bölünmüş Çizgi Analjisi", *Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 1994/15, s. 31-134.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- CLAUSON, Gerard, "Avcılıkla İlgili Bazı Eski Türkçe Kelimeler", Çev. Arzu Erdoğan, *Türk Kültürü*, XXX/355, Ankara 1992, s. 687-696.
- CORNFORD, Francis McDonald, *The Republic of Plato*, Oxford 1944.
- ÇELEPİ, Mehmet Surur, "Türk Tasavvufunda Hayvan Ruhü ve Koruyucu Pirlere Sembolizmi", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 18-20 Ekim 2018*, Ankara 2018, cilt: I, s. 261-285.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Kök Türkler*, İst. 1987, Ada Yay.
- ELİADE, Mircea, *Mitin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yay., İstanbul 2018.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara 1958.
- ERGİN, Muharrem, *Oğuz Kağan Destanı*, Ankara 1988.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, "Geleneksel Türk İnanışları", *Halk İnanışları*, Grafiker Yay. Ankara 2020, s. 174-206.
- ERYAVUZ, Şebnem, "Kuşevi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 472-473.
- ESİN, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş* Türk Kültürü El Kitabı), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- GÜNGÖR, Ali İsra, "Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Halk İnanışları*, Grafiker Yay. Ankara 2020, s. 386-408.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divan-ı Lügati't-Türk*, c. 1-3, Çev. Besim Atalay, Ankara 1992.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983, Enderun Kitabevi.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, c. 2, s. Ankara 1995.
- ÖZKARTAL, Mehmet Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler), *Millî Folklor*, XII/94, Ankara 2012, s. 58-71.
- POLAT, Kemal, "Geleneksel Türk İnançlarında Hayvanlar", *Kutsal ve Hayvan* içinde, ed. Süleyman Turan, Ankara 2020.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan*, c. III, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
- ROUX, J. P., *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 1999.
- ROUX, Jean Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. A. Kazancıgil-L.A. Özcan, İstanbul 2005.
- ROUX, Jean Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yay., Ankara 2011.
- STEBLEVA, İ. V., "Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig ve Sembollerin Kavramsal Temeli", Çev. Halil İbrahim Usta, Ankara, 2001, *Türkojoloji Dergisi*, XIV/1, s. 195-212.
- TAŞ, İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yay., Konya 2002.
- TEKİN, Talat (neşir ve çev.), *İrk Bitig-The Book of Omens*, Harrassowitz Verlag · Wiesbaden 1993.
- TEKİN, Talat (neşir.), *Orhon Yazıtları*, Simurg Yay., İstanbul 1998.

İslam'da Hayvan Hakları

İslam'da hayvan sevgisine ilişkin yazımı 1990 yılında Hayvanları Koruma Derneği'nde başkan yardımcısı olduğum sırada derneğe gelir sağlamak ümidiyle broşür olarak yayımlamıştık. Derneğin bir vakıf kanalıyla gelmesi düzenlenen geliri, yönetim değişince vakıf tarafından kesilmişti. Bir yıl sonraki seçime katılmadım ve üyelikten de ayrıldım. Parayla satılmayan broşür de öylece kaldı. Tekrar da basılmadı.

Bizde hayvan sevgisini sokak hayvanlarını “uyutarak” dünya gamından kurtarma, sokak köpeklerini zehirleme, hatta kedileri siyanürle zehirleme; bıldırcın, tavşan, sülün ve benzerinin vurularak etinin sevilmesi; kuzunun kendinin değil pirzolasının sevilmesi; hayvanlar üzerinde deney yapılması şeklinde anlayanlar çoktur. En iyisi “canavarlaştırılmış köpek” sevip sokakta kedi parçalatmaktan hoşlanır.

Oysa 20. yüzyıla kadar İslam dininden gelen hayvan sevgisine sahip olanlar çoktu. Batı'dan gelen zıyaretçiler bu sevgiyi kitaplarında belirtiyordu. Yazık ki yanlış bir Batılılaşma telakkisiyle İstanbul sokak köpekleri belediye tarafından Hayırsızada'ya sürüldüler ve açlıktan birbirlerini parçaladılar. Sokak köpekleri, yeni doğum yapmış olmalarına dahi bakılmaksızın “kurşuna dizildiler” veya zehirlendiler.

Ada atlarının son yarım asırda canları “burunlarından” getirildi ve ancak iki yıl öncesinden beri bu azaptan kurtuldular. İstanbul Üniversitesi de çok acı olaylara sahne oldu. Başka bazı üniversitelerde halen sevgisizliğin doğurduğu iç paralayıcı olaylar görülüyor. Kedi anneler henüz bakıma muhtaç yavrularının yanından yiyecek bulma ümidiyle ayrıldıktan sonra döndüklerinde, yavrularının çöp poşetine doldurularak çöp kamyonuna atıldığını kavrayamasalar bile iç sezipleri ile bir daha yavrularını göremeyeceklerini anlayarak acı acı ağlıyorlar.

“İslam'da hayvan sevgisi” de olması gerektiği gibi temsil edilemiyor. Hazreti Ali 656 yılında ilk siyasi programını açıklarken çok önemli bir tavsiyede bulunmuştu: “Yalnız insan haklarına riayetden değil, çevre ve canlı haklarına karşı da sorumlusunuz!”

Oğlu İmam Hasan, yemek yerken bir sokak köpeğinin kendisine baktığını görünce önündeki yiyeceği eşit bir şekilde köpekle paylaşmış, yanındakinin sorusu üzerine şöyle demişti: “İnsan veya hayvan olsun, aç bir canlı bana bakarken ben duyarsız kalamam!”

Kurban Bayramı da maalesef kavurma şölenlerine dönüştürülmüştür. “Kurban”, Allah'a yakınlık vesilesi olan fedakârlık örneklerine denir. “Kurbet” (yakınlık)

kelimesinden gelir. Ancak üreme ve üretme kabiliyeti kalmamış hayvanlar kesilmelidir. Bu süre ne kadarsa beklenmelidir. Kuzu hiç kesilmemelidir. Hac sırasında kurban kesilmesinin de şartları kalmamıştır. Bunun yerine yoksul hacılar ve genel olarak yoksullar ve ihtiyaç sahipleri için para bağışında bulunulmalıdır.

Canlı hayvan üzerinde asla deney yapılmamalıdır. Bir hadis-i şerifte bu yasaklanmıştır.

Kara ve hava avı ancak zaruret hâlinde mubahtır. Deniz avı, geniş delikli ağlarla avlanma hâlinde caizdir. Dinamitle, olta ile balık avlamak vahşettir. Istakoz gibi hayvanların kaynar suda canlı canlı haşlanmaları da vahşettir.

Hayvan haklarına riayet bilinci teknoloji ilerledikçe ortadan kalkmış, yerini vahşet almıştır.

Söylenecek çok şey var. Otuz üç yıldır bu konuda bir kitap yazmayı düşündüm, yazık ki henüz yazamadım. Sevginin adaletinin arza hâkim olacağı ümidiyle.

Allah, Hayvanlar Âleminin de Yaratacısıdır

Kur'an-ı Kerim, âlemlerin rabbi olan Allah'ın rahman ve rahim olduğunu belirten ayetlerle başlar (Fatiha Suresi). Esasen Kur'an-ı Kerim'in başlangıcında olan besmele, Allah ismi yanında "rahman" [her canlıya merhamet eden] ve "rahim" [koruyan, esirgeyen] isimlerine yer verir. Yaratacı rabbın ism-i celâl olan "Allah" has isminin yanında ilk anılan diğer güzel isimleri rahman ve rahimdir. Allah, âlemlerin yaratıcısı ve rabbidir; sadece insanlar âleminin değil, hayvanlar âleminin de yaratıcısı ve rabbidir. Nitekim Resul-i Ekrem de (S.A.) "âlemlere rahmet" olarak gönderilmiştir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya Suresi, 21/107).

Nitelim Allah'ın Resul-i Ekrem vasıtasıyla bütün âlemlere tecelli eden rahmeti, sadece insanlar âleminde ve insan hakları alanında değil, hayvanlar âlemi ve

hayvan hakları alanında da tecelli etmiştir. Resul-i Ekrem'in tebliğinde hayvan hakları da unutulmamış, "Kitap"ta hiçbir temel ilke eksik bırakılmamıştır.

"Yeryüzünde hiçbir canlı ve kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, benzerleriniz olan topluluklar olmasınlar! Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra da onlar rablerine hasrolunurlar" (Enam Suresi, 6/38).

Bu ayet-i kerimeden şu sonuca varabiliriz: Dünya hayatında var olan hayvan toplulukları da (ümmepleri) Rableri olan Allah'a hasrolunacaklar, "melekûti âlem" olan ahiret âleminde insanlar gibi yerlerini alacaklar, insanlar bu hayvanlara adil davranmamış iseler bu davranışları dolayısıyla da sorumlu olacaklardır.

Allah'ın rahmeti hayvanlar âlemini de kapsar. Ancak insan, rahmetten daha özel bir anlamı olan "ilahi sevgi" akımına taraf olacak şekilde yaratılmıştır. İlahi sevgi akımına taraf olmak, Allah'ı sevmek ve Allah tarafından sevilebilmek için Resul-i Ekrem'in yalnızca insanlar âlemi için değil, hayvanlar âlemi için de rahmet olan tebliğine uymak gerekir: "De ki: Allah'ı sevmekte iseniz bana uyun ki Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmran, 3/30).

Allah'ın rahman olduğunu ve Resul-i Ekrem'in "âlemlere rahmet" olduğunu bilenler, Rahman Suresi'ndeki şu ayet-i kerimenin anlamına dikkat ederler: "Arzı da enâm için (bütün canlılar için) düzledi, yarattı" (Rahman Suresi, 55/10).

Âlemlere rahmet olan Resul-i Ekrem'e uyanlar arzın, yeryüzünün bitki örtüsünü ve hayvan türlerini de korurlar, yeryüzünü ifsat etmezler, maddi ve manevi çevre kirliliğine sebep olmazlar. Çünkü aksine hareket ve dolayısıyla doğanın dengesini bozmak, sadece bu canlılara zulmetmek değil, bizden sonra yeryüzüne gelecek insan nesillerine de zulmetmek demektir: "İnsanlar vardır ki dünya yaşayışı üzerine (parlak) sözleriyle seni şaşırtırlar, hayran bırakırlar ve kalplerinde olana Allah'ı tanık göstermeye kalkışırlar.

Eyüpsultan Camii ve şadırvanına konmuş güvercinler.

Oysa düşmanların en kötüsüdürler. (Münafıklırlar.) Güçlerince yeryüzünü ifsad etmeye, bozmaya, ekini ve nesli helak etmeye uğraşırlar. Allah oysa fesadı sevmez” (Bakara, 2/204, 205).

Nitekim âlemlere rahmet olan Resul-i Ekrem'in öğretip eğittiği, küçük yaşından beri yanında yetiştirdiği Emirülmüminin ["müminlerin koruyucusu anlamına gelen ve siyasi erk belirten bir unvan] Ali şu öğüdünü ile Kur'an-ı Kerim'deki bu ayeti tefsir etmektedir: "Yarattıkları ve beldeleri (canlılar ve cansızlar) konusunda Allah'ı sayın, şüphesiz çevreden (cansız çevre ve bitki örtüsünden) ve hayvanlardan sorumlusunuz. / Ettekullahe fi abidihi ve biladih, Fe-innekum mes' üstüne hatta an-il-bikaa'i velbehaim" (*Nehc-ül Belâga*, Hutbe No. 167, Hilafet döneminin başlangıcındaki hutbelerden).

Allah'ın peygamberlerinden Hazreti Süleyman'a "kuşların dili" öğretildiği (Neml, 27/16). Karıncaların da "söz"ünü anlıyor, onlarla da iletişim kurabiliyordu (Neml, 27/18). Kur'an-ı Kerim bu haberleri verirken, birçok kişinin hiç önem vermediği ve kayıtsızca öldürdüğü karıncaların bile kasten öldürülmelerinin doğru olmadığını belirtir. Bir karınca, karınca vadisine gelen Hazreti Süleyman ordusunu gördüğünde şöyle demiştir: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin! Süleyman ve ordusu sizi bilmeksizin ezmesin!" (Neml, 27/18)

Buradan anlaşılan, adil bir peygamberin ve ona uyan adil insanların bir karıncaya bile zulmetmeyecekleridir.

Hazreti Süleyman'a verilen "ilim", elbette fazlasıyla Resul-i Ekrem'de de vardı. Hayvanların dilinden anlıyor ve onlara zulmedilmemesini öğütüyor, bunu bütün insanlığa tebliğ ediyordu.

Salih Peygamber'in kavmi de hayvan sevgisi yönünden imtihana tabi tutuldu. Bu sınavda başarı gösteremediler, helak oldular (Hûd, 11/64, 68; Araf, 7/73-77; İsrâ, 17/59; Şu'ârâ, 62/155; Kamer, 54/27; Şems,

91/13). Kur'an-ı Kerim'in başında, ortasında ve sonlarında, altı yerde hayvanlara zulmedilmesinin kötü sonucundan bahsedilmesi, bu konuya verilen önemi de göstermektedir.

Hayvanlardan Yararlanılması

Hayvanların etlerinden yararlanmamıza izin verilmesi, bu konuda canavarca davranmamıza izin verilmesi demek değildir. Domuz gibi etlerinden yararlanmamıza izin verilmeyen hayvanlardan da nefret etmemize ve bu gibi hayvanlara zulmetmemize asla cevaz yoktur. Allah'ın her yarattığı bir hikmet ile yaratılmıştır. Domuzun eti yenmez ancak hayvancağızın da çevre temizliğini sağlama, bazı organik atıkları ortadan kaldırma gibi bir görevi vardır. Kedi veya köpek eti de yemiyoruz ancak bu hayvanlardan nefret ediyor muyuz? Hiçbir hayvan hususunda zulme izin verilmemiştir. Allah zulmü sevmez (Âl-i İmran, 3/57, 140; Şûra, 42/40).

Hazreti Ali, *Nehc-ül Belâga* isimli eserde "Bütün dünyayı bana verseler ve buna karşılık bir karıncacağızın ağzındaki daneyi almamı isteseler, bu zulmü yapmam" buyurur.

Resul-i Ekrem hayvanların etinden yararlanmak için kesildiklerinde acı duymamaları için bütün tedbirlerin alınmasını, ayrıca onlara hiçbir şekilde azap çektirilmesini, birbirlerinin gözü önünde boğazlanmamalarını, kesilmeden önce susuz iseler su verilmesini emretmiştir. İnsanlar hayvanlardan yararlanmaya hakkımız vardır gerekçesiyle katı yürekli, zalim olmamalıdır. "Velev ki kesilen bir serçeye acısın, acıyan, merhamet duyan kişiye Allah da kıyamet günü rahmet buyurur"²⁸⁰

Buna karşılık, "haksız yere bir serçe öldüren, kıyamet günü Allah tarafından sorguya çekilir"²⁸¹

Nitekim bu hadis-i şerif şöyle rivayet edilmektedir:

280 Bkz: Suyuti, *Cami'us-Sağıyr*, c. 2, s. 155'ten naklen Gölpınarlı, *Hiz. Muhammed ve Hadisleri*, 2. baskı, İstanbul 1962, n. 504, s. 78.

281 Suyuti, c. 2, s. 162'den naklen Gölpınarlı, n. 503.

Bir kimse bir serçeyi boş yere öldürürse, o serçe kıyamet (mahşer) günü feryad eder ve der ki: Rabbim! Bu kişiden sor, beni niye boş yere öldürdü?²⁸²

Her ne kadar Resul-i Ekrem'in köpeklerin öldürülmesini buyurduğu gibi şüpheli rivayetler varsa da bu rivayetlerin yanında yine Müslim'de yer alan bir diğer rivayetten anlaşılan, sadece kuduz olduğu tespit edilen köpeklerin öldürülmesine cevaz verdiğidir. Nitekim rivayette "Resul-i Ekrem köpeklerin öldürülmesini yasakladı" denmekte ve daha sonra istisnası belirtilmektedir. İstisnadan "kuduz köpekler" in öldürülmesine cevaz verdiği anlaşılabilir.²⁸³

Demek oluyor ki, kuduz köpek veya zehirli yılan gibi hayvanlar ilahi - tabii hukuktaki "meşru müdafaa" gereğince öldürülebilir. Fakat Müslüman ve mümin olan bir kimse öldürürken de en eziyetsiz, vahşi olmayan, merhamet duygusuna aykırı olmayan yolu seçmelidir.

Resul-i Ekrem "Allah adalet ve ihsan ile, güzel ve iyi davranış ile emreder" (İnnallahe ye'muru bil-adli vel-ihsan; Nahl Suresi, 16/90) ayeti kerimesi gereğince, "adalet" bir hayvanın öldürülmesine cevaz verse bile "ihsan", yani iyi ve güzel davranış ilkesine uyanın yine de gerektiğini, hayvanların etinden yararlanmak veya meşru müdafaa dolayısıyla öldürülmeleri hâlinde de öldürmekte en güzel yolun seçilmesini emretmiştir.²⁸⁴

Şu hâlde, İslami "zebh" usulü gereğince hayvanın kanı tamamen akıtılıyorsa, önceden acı duymaması için uyuşturulmasında İslami bir mahsur olmadığı gibi bilakis bu, hadis-i şerif gereğince İslami ilkelere uygun "en güzel" yoldur.

İnsana işkence edilmesi yasak olduğu gibi hiçbir canlıya da eziyet edilemez, işkence edilemez. Horoz dövüşü, boğa ve deve güreşi gibi insanlık dışı "eğlenceler"

282 Seyyit Ali Muhakkıki İslam der kalb-i içtima, 1342, Mustedret-ul-vesail, c. 3, s. 58.

283 Müslim, c. 5, n. 47, 1572, s. 89, Sofuoğlu çevirisi ve hadis metni.

284 Müslim, c. 6, n. 57, 1955, Sofuoğlu, s. 168.

İslam dışıdır. Resul-i Ekrem hayvanların, hangi hayvan olursa olsun, ister yaban domuzu veya kobra yılanı olsun, atış hedefi yapılmasını şiddetle yasaklamıştır: Canlı olan hiçbir şeyi atış hedefi kılmayın!²⁸⁵

Sahabeden Abdullah İbn Ömer, canlıları atış hedefi kılanlara Allah'ın ve resulünün lanet ettiğini söylemiştir.²⁸⁶

Hayvanın yüzüne vurulmaz, işaret koymak için yüzüne damga vurulmaz, dağlama yapılmaz. Bu gibi insafsızlıklar, hayvanda da ruhi bozukluklara ve yüzdeki işaretler karşı cinsten hayvanların bu hayvana yaklaşmamasına sebep olabilir. Gerçekten merhametli bir Müslüman, yararlandığı hayvana da ev halkından birisi imiş gibi sevgi ile muamele eder, hayvanda "aşağılık duygusu" doğmasına sebep olmaz. Resul-i Ekrem, yüzü damgalanmış bir eşek gördüğünde, bu damgayı vuran sahibine beddua etmiştir.²⁸⁷

Eti yenmeyen hayvanların öldürülmeleri ancak meşru müdafaa temeline dayanıyorsa caiz olur. Mesela zehirsiz yılanlar öldürülemez.²⁸⁸ Bunun gibi diğer sürüngenlerin de ancak zehirli olanları öldürülebilir.²⁸⁹

Kedi gibi bir ev hayvanını besleyen fakat doyurmayan, yiyecek bulması için dışarıya da salmayan kişiler sorumludurlar ve bu davranışlarının cezasını göreceklere.²⁹⁰

Buna karşılık her canlıyı suvarmanın "ecr"i, mükâfatı vardır: "Her yaş ciğerde bir ecir vardır."²⁹¹ Susuzluktan ölecek duruma gelmiş bir köpeğe su verilmesi büyük günahların bağışlanmasına vesile olabilir.²⁹²

Hayvanlara eziyet etmek şöyle dursun lanet etmek bile hoş görülmez.²⁹³

285 Müslim, c. 6, 12/58, 1956-57.

286 Müslim, c. 6, N. 59, 1958.

287 Müslim, 6, n. 107, 2117, 2118.

288 Müslim, c. 7, 128 [2233]; n. 129-140, s. 96-105.

289 Müslim, 7, N. 142 [2237], 143, 144, 145, 146, 147.

290 Müslim, 7, 151 [2242], 152 [2243].

291 Fiy kulle kebedin ratbet-in ecr'un/Müslim, 7, 153 [2244].

292 Müslim, 7, 153 [2244], 154 [2245], 155, s. 110-111.

293 Müslim, 8, n. 80 [2595], 81, 82 [2596], 83.

Galata Köprüsü'nde yük çeken eşekler (© Suna ve İnan Kırac Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

Canlıların atış hedefi olarak kullanılmayacağı, hayvanlara işkence edilemeyeceği, hayvanların yüzünün damgalanamayacağı konusundaki hadis-i şerifler için *Buharî Hadislerinin Tecrid-i Sarih'i Tercümesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, XII. cilt, N. 1880-1881, N. 1885'e bakılabilir. 1881'de yer alan hadis-i şerif mutlak olarak, hayvana işkence edenin, hatta belki de ölmüş hayvan bedenine saygısızlık edilmesini yasaklama kapsamında, melun olduğunu belirtmektedir: "La'an-en Nebiyyu-u Sallallahu aleyhi ve sellem men messele bil-hayvan." Burada "hayvan" kelimesi kullanılarak "müsle" (bir uzuv kesilmesi) yasaklandığına göre, sadece "canlı"ya uzuv kesme şeklinde işkence edenin melun olduğu söylenebilir. Ancak Emirülmüminin Ali, Resul-i Ekrem'den naklettiği bir hadis ile

kuduz köpek cesedine bile bir uzvun kesilmesi suretiyle saygısızlık yapılamayacağını belirtmektedir. Resul-i Ekrem canlı bir insan veya hayvana işkence yapılması şöyle dursun, "müsle" denilen uzuv kesme işlemi insan ve hayvan cesetleri için dahi yasaklamış, bu gibi barbarlık belirtilerini hoş görmemiştir:

Sakin (İbn Mülcem'e) müsle yapmayın! Ben Resulallah'tan duydum: Buyurdu ki: Sakın müsle yapmayın, kuduz köpek bile olsa!

(Emirülmüminin bu hadisi kendi katiline kötü davranılmaması, işkence yapılmaması için nakletmektedir. Görülüyor ki İslami bilince sahip olanlar yalnızca insana değil hayvana da işkence yapmazlar.²⁹⁴

294 Bkz. *Nehc-ül Belâga*, İmam Hasan ve Huseyn'e Vasiyet, n. 47, Gölpınarlı çevirisi, s. 293.

Üst üste, sıkışık koşullarda taşınan tavuklar

Tüm Canlılar İçin Ortak İlkeler

Bir daha kısaca belirtelim ki İslam'da insan hakları öğretisinin bir yönü bütün canlılara ortak ilkeler içerir. Yeryüzünde Allah'ın yarattığı her canlının yaşama hakkı vardır. İnsan, başka canlıların yaşama hakkını kendi bencil ihtirasları için yok sayma hakkına sahip değildir. "Besin" ihtiyacını karşılarken ihtiyacını yaşlı hayvanlardan karşılamalı, süt kuzusu kesimi gibi acımasız uygulamalarla hayvan da olsa ana yüreklerini parçalamamalıdır. İslam'da süt kuzusu kesilmesine izin verilmemesi de bu görüşü güçlendirir. Eti yenmeyen hayvanlar lüks eşya, gereksiz süs eşyası yapımı için kırılıp yok edilmemelidir. Canlı hayvan üzerinde

deney yapılmamalıdır (Yukarıda anılan ve canlıya işkence edilmesini, canlının atış hedefi yapılmasını yasaklayan hadis-i şeriflere bakınız). Mesela çocuklara havasız kalan canlının öleceğini göstermek için biçare hayvanları fanusun havasını boşaltarak öldürmek gibi anlamsız deneyler yapılmamalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi hayvanlara da adalet göstermek zorundayız ve bir serçeciğe bile yapılan zulümden sorumluyuz. İnsan, besin ihtiyacını piliçlik veya kuzuluk çağını aşmış yaşlı kümes hayvanları veya davarlardan karşılayabilir. Damak zevkini köreltmek için yavru veya yaşlı ayırmaksızın, üstelik orman hayvanlarına ve kuşçığızlara hücum etmesine hiç gerek yoktur.

Evde beslenen hayvanlara da en güzel biçimde muamele edilmelidir.

Resul-i Ekrem insanların yakılarak cezalandırılmasını şiddetle yasakladığı gibi hayvanların da isterse akrep, yılan vs. olsun, yakılmasını yasaklamıştır.²⁹⁵

Hayvanların ana şefkatine muhtaç yavrularının, hangi hayvan olursa olsun, analarından alınmaması, kesilmemesi gerekir. Sahabeden bazıları küçük bir kaya kuşunun iki yavrusunu yuvadan aldılar. Kuşçağız gelip de yuvada yavrularını göremeyince çırpınmaya başladı. Resul-i Ekrem şöyle buyurdu: "Kim yavrularını alıp da bunu perişan, tedirgin etti? Yavrularını verin ona!"²⁹⁶

Resul-i Ekrem binek hayvanlarının haklarını şöyle belirtmiştir:

- a) Binek hayvanlarının sahibi bir konağa vardığında her şeyden önce hayvanının yemini ve suyunu vermelidir.
- b) Her sudan, ırmak ve çeşmeden geçişinde hayvanı suvarmalıdır.
- c) Hayvan da Allah'a, yaratıcısına hamdeden bir canlıdır. Hayvana sevgi ve saygı göstermeli, yüzüne asla vurmamalıdır. (Resul-i Ekrem'in, Emirülmüminin'in, Hazreti Huseyn'in, Hazreti Huseyn'in kardeşi ve Kerbelâ şehitlerinden Ebul Fazl Abbas'ın atlarını nasıl sevdikleri ve onlarca nasıl sevdikleri anlatılır. Esasen Allah'ın sevgili kulları ile hayvanlar arasında sevgi bağlarının örnekleri çoktur.)
- d) Ancak yolculuk sırasında zaruret oldukça onların sırtında kalmalı, mesela yolda birine rastlayıp durmak ve konuşmak gerektiğinde hayvanın sırtından inilmelidir.
- e) Hayvanlara aşırı yük yüklenmemelidir.
- f) Hayvanın kudretinden uzun yolculuğa çıkılmamalıdır.

295 Bkz. Rizay-us Salihin, c. 3, n. 1641, Ebu Davud'dan naklen.

296 Bkz. Rizay-us Salihin, c. 3, n. 1641, Ebu Davud'dan naklen.

(Hayvan "çatlatma"yı bir marifet sayanlar düşününler!)

Resul-i Ekrem'in bu hadis-i şerifi, Men La Yahzuruhul Fakih'ten (s. 227) Muhakkık tarafından nakledilmiştir.

Ehlibeyt imamlarından İmam-ı Kâzım (Cafer oğlu Musa) "Binek hayvanının arık değil semiz oluşu sahibinin iyi huylu, cömert olduğunu, cimri, nekes olmadığını gösterir" der.²⁹⁷

Yine ehlibeyt imamlarından İmam Muhammed-i Bâkır şöyle demiştir: "Allah Tealâ yanık ciğerlerin serinletilmesinden hoşlanır, bu davranışı sever. Kim bir hayvanı suvarır, susuzluğunu giderirse, Allah, kendi gölgesinden (himayesinden) başka bir gölge olmadığı günde (Hesap Günü'nde) o kişiyi kendi gölgesinde tutar (bağışlar, azaptan korur)"²⁹⁸

Ehlibeyt imamlarından İmam-ı Sadık, yine Resul-i Ekrem'in bir diğer hadis-i şerifini tekrar ederek şöyle der: "Her şeyin bir dokunulmazlığı (hürmeti) vardır. Hayvanların 'hürmeti' de yüzlerindedir (yüzlerine asla kamçı vs. ile vurulmamalıdır)".²⁹⁹

Men La Yahzuruhul Fakih'tan (s. 228) nakledilen bir hadis-i şerif, daha önce de değindiğimiz gibi, binek hayvanlarının aşırı yorulmaması, üzerlerinde "yarenlik" edilmemesi, ancak makul ölçüler içinde kendilerinden yararlanılması gerektiğini belirtir.

Resul-i Ekrem bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: "Bir hayvana üç kişi binmeyiniz. Böyle yapılırsa onlardan birisi (üç kişi binmekte ısrar eden veya üçüncü binen) melundur. Allah'ın rahmetinden uzaktır."³⁰⁰

Tek bir zayıf hayvanın yokuş yukarı çekmeye çalıştığı arabalara takati dışında yük yükleyenler veya yine böyle bir hayvancağızın çekmeye çalıştığı faytonlara doluşanlar bu hadis-i şerif üzerinde düşünmelidirler.

297 Muhakkık; Vesail, c. 2, s. 194'ten nakletmektedir.

298 Muhakkık; Vesail, c. 2, s. 50'den nakletmektedir.

299 Muhakkık; Vesail, c. 2, s. 50'den nakletmektedir.

300 Muhakkık; Vesail, c. 2, s. 197'den nakletmektedir.

Bir diğer hadis-i şerifte Resul-i Ekrem şöyle buyurur: Allah Tebarek ve Tealâ, yumuşaklıkla, şefkatle muameleyi sever. Bineğiniz arık ve güçsüz ise her konakta yükünü indirin, kurak yerlerde konaklamayıp otlak yerlerde konaklayın.³⁰¹

Ehlibeyt imamlarından Hazreti Huseyn'in torunu İmam Muhammed-i Bâkır şöyle der: "Otlak yerlerden geçtiğinizde yavaşlayın (hayvanlara otlama fırsatı da verin), kurak yerlerden hızlı geçin".³⁰²

Yine de İmam Muhammed-i Bâkır'ın şu sözü çok düşündürücüdür: "Bütün hacılardan önce Mekke'ye varan veya yurduna dönen kimsenin şahadeti kabul edilmez. Çünkü bineğine eziyet etmiş, onu mahvetmiş demektir".³⁰³ Bu söz çok önemlidir. Emirülmüminin'in "Hayvanlara da adalet göstermekle yükümlü ve onlara yaptığınız zulümden de sorumlusunuz" buyruğunun bir sonucu ve açıklamasıdır. "Adil" olmayan kimsenin tanıklığı kabul edilmez. Dindar görünmek veya bir an önce işinin başına dönmek için binek hayvanına katı ve zalim davranan kişi "adalet" sınırları dışına çıkmıştır, tanıklığı kabul edilemez.

Resul-i Ekrem hayvanın sürçmesi veya tökezlemesi gibi bahanelerle dövülmesini de kesinlikle yasaklar.³⁰⁴

İmam-ı Sadık, daha önce değindiğimiz bir hadis-i şerifte şöyle tekrarlar: "Bir kadın kedisini bağladığı ve kedi susuzluktan can verdiği için azaba müstahak oldu".³⁰⁵

Emirülmüminin Ebu Talib oğlu Ali şöyle der: "Hayvanları birbirinin gözü önünde boğazlamayın!".³⁰⁶ Oysa yine yukarıda değindiğimiz gibi hayvanlar bu gibi şartlara riayet edilmeksizin boğazlanmaktadır. Mesela, "adak kurbanı" olarak kesilmek üzere dar ve pis bir yere tıklan aç ve susuz hayvanlar, az sonra

hemcinslerinin kanı ile sulanmış bir yerde, kan kokusu içinde ve başka hayvanların gözü önünde yatırılarak boğazlanmaktadır. İslam'a göre ise insanların besin ihtiyacı için kesilen hayvanların kesim yerleri bir ameliyathane, bir hastane gibi tertemiz olmalı ve hayvanların kesimden önce ve nakil sırasında rahatları için ne mümkünse yapılmalı; kesim sırasında acı çekmemeleri için mümkünse uyuşturulmalıdır. Oysa İslam'ın hayvan kesimine ilişkin hükümlerini "insani" bulmayan Batı ülkelerinde bile hayvan kesimi yöntemleri insanlık adına yürek sızlatıcıdır. İslam ahlakı bu konuda öylesine inceliklidir ki hayvan ile insan arasında doğmuş olan sevgi ve güven ilişkisinin ihlalini de hoş görmez. Ehlibeyt imamlarından İmam-ı Rıza'ya birisi şöyle der: "Bir koyun, bir yıldır evimde idi, besliyordum. Onu kurban etmek istedim. Yere yatırdığımda bana şöyle bir baktı, acıdım ve bıraktım. Biraz kendimi toplayıp yüreklendikten sonra onu tekrar yatırdım ve boğazladım."

Bu olayı anlatan adam belki de imamdan şöyle bir cevap bekliyordu: "Aferin! Hatta azıcık duraklanan bile doğru değildi. Müslüman kurban kesme söz konusu olduğunda böyle 'boş' acıma duygularına metelik vermez!" Oysa İmam-ı Rıza'nın cevabı şöyle oldu: Bu davranışından hiç hoşlanmadım! Kendi elinizle yetiştirdiğiniz (böylece, ona bir şey yapmayacağınız hususunda güvenini kazandığınız, aranızda sevgi ilişkisi doğmuş) hayvanı boğazlamayın!"³⁰⁷

İşte İslam'ın hayvan sevgisi ve hayvan haklarına ilişkin öğretisinin ilkeleri bunlardır. Canlıya ve hatta cansız gösterilen sevgi ve saygı öğretisinin ilkelerini kavrayamayan, başka insanlara da sevgi ve saygı duyamaz. Bu ilkeleri kavrayan ise Yunus Emre gibi konuşur:

Yaradılmışı hoş gördük

Yaradan'dan ötürü

301 Muhakkık; Men La Yahzuruhul Fakıyh, s. 229'dan nakleder.

302 Muhakkık; Men La Yahzuruhul Fakıyh, s. 229.

303 Muhakkık; Vesail, c. 3, s. 415.

304 Muhakkık- Fûru'i kâfi, c. 2, s. 230.

305 Muhakkık; Vesail, c. 2, s. 203.

306 Muhakkık; Vesail, c. 3, s. 239.

307 Muhakkık; Vesail, c. 3, s. 247.

Sonuç

Sonuç olarak yaratıcımız Allah, rahman ve rahimdir. Âlemlerin rabbi olarak Allah'ın rahmeti sadece insanlar âleminde değil bütün kâinata, her âlemde, bu arada hayvanlar âleminde de tecelli eder. Rahman Suresi'nde Allah'ın arzı bütün canlılar için yarattığı beyan olunur (Rahman Suresi, 55/10).

Resul-i Ekrem de "âlemlere rahmet" olarak gönderilmiştir. Her hayvan topluluğu da bizzat Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile insan toplulukları gibi birer ümmet olduğuna göre (Enam, 6/38), Resul-i Ekrem hayvanlar âlemi için de rahmet olarak gönderilmiş demektir. İlahi tebliği ve risaleti ile hayvanların haklarını da insan haklarını koruduğu gibi en güzel şekilde korumuş, ortaya koymuştur.

Bu korumanın esasları Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflere göre şu şekilde özetlenebilir:

- a) İnsanlar bazı hayvanlardan yararlanma hakkına sahiptirler. Ancak hayvanlardan yararlanırken onlara zulmetme hakkına sahip değildirler. Allah zulümden hoşlanmaz. İnsanlar hayvanlara karşı davranışlarından da sorumlu ve hayvanlara adil davranmakla yükümlüdür.
- b) Hiçbir hayvan boş yere öldürülemez. İnsanlar hayvanları ya onlardan meşru şekilde yararlanmak için öldürürler yahut yine "meşru müdafaa" dolayısıyla öldürürler. Meşru şekilde yararlanmak için öldürmede İslam ahlakına, incelik ve zarafetine uygun davranmalı, ana şefkatine muhtaç çağda olmayan hayvanlar kesimden önce ve kesim sırasında eziyet çekmeyecek şekilde kesilmelidirler. Bu konuda nice hadis-i şerifler vardır. İslam ahlakına ve manevi hayatına uygun olan, şefkatli ve merhametli bir yüreğe sahip olmaktır. Resul-i Ekrem "Velev ki kesilen bir serçeye acısın; acıyan, merhamet duyan kişiye Allah da kıyamet günü merhamet eder. Buna karşılık, haksız yere bir serçe öldüren o serçe mahşer günü

davacı olur da der ki: Rabbim! Bu kişiden sor, beni niçin boş yere öldürdü?" buyurmuştur.

- c) İnsanların eğlence için canlı öldürme veya canlılara eziyet etme hakları yoktur. Meşru müdafaa için öldürme halinde de hiçbir hayvan yakılarak veya başka bir şekilde işkence edilerek öldürülemez. Resul-i Ekrem "Kuduz köpek dahi işkenceyle öldürülemez" buyurmuştur.
  - d) Buna karşılık yine Resul-i Ekrem'in buyurdukları gibi "her yanık ciğerin serinletilmesinde ecir vardır". Bir canlıya, mesela susuz bir köpeğe su vermek büyük günahların affına vesile olur. Aksine, bir hayvanın aç ve susuz ölmesine sebep olmak ise ahiret azabını davet eder.
  - e) Ehli hayvanlar ve özellikle binek hayvanlarının hakları konusunda İslam'da nice ayrıntılı hükümler vardır. Bunlara asla eziyet edilemez, yüzlerine vurulamaz, yüzleri dağlanamaz, takatleri dışında yük yüklenemez. Aksine davranış "adalet" vasfının kaybına ve o kişinin Allah'ın rahmetinden yoksun kalmasına yol açar.
- Allah bizi sevgisinden, kendisi ve resulü tarafından sevimliden yoksun kılmasın. Merhamet ve inayeti ile her birimiz hayvanlara karşı da sevgi duyan, adil ve şefkatli gerçek müminler olalım.

Vn Dogangi, ou Fauconnier du G. S.
F. Silvestre inv. et ex. C.P.R.

19.yy. İstanbul'unda doğancılık geleneği ile avlanma gravürü

2. Bölüm

Hayvan

Haklarının

Yayılmaları

Bilimde Hayvan Tarihi

Günümüzde etik boyutu ve bilimsel geçerliliği farklı platformlarda sıkça tartışılan hayvan deneyleri, insan harici hayvanlar (bundan böyle “hayvanlar” olarak bahsedeceğim) üzerinde deneysel ve bilimsel amaçlarla yapılan uygulamalardır. Tarihsel gelişimini sonraki bölümde anlatacağım hayvan deneyleri; hayvanların yaşadığı acı ve ağrının yanı sıra sıkıntı, kaygı, korku, endişe gibi olumsuzluklardan ötürü hem fiziksel hem de psikolojik şiddeti içinde barındırır. Hayvan hakları perspektifinden ele alındığında hiç şüphesiz hayvanlara yönelik işlenen suçlardan biri olan hayvan deneyleri, bazı yönlerden diğer hak ihlallerinden ayrılır: Kara ve su sirklerinde, hayvanat bahçelerinde ya da barınaklarda insan tarafından esaret altında tutulan, eziyet gören hayvanlara yaşatılanlar “keyfiyete dayalı” ve hatta kendini hayvansever olarak tanımlamayan kişiler tarafından bile kabul edilemez bulunabilirken deney laboratuvarlarında yapılanlar üzüntü verici ama insanlık için yapılması zorunlu eylemler gibi görülebilmektedir. Tüm bunlara ek olarak hayvan deneylerine bir kalkan olarak kullanılan “zorunluluk” boyutu da özellikle son yarım yüzyılda sadece hayvan hakları savunucuları arasında değil, bilim çevrelerinde de ayrı bir tartışma alanı olarak kendine yer bulmuştur. Hayvan deneylerinin halen bir zorunluluk olduğunu

savunan bilim insanlarına karşı, bunun artık bir zorunluluk olmadığı ve hatta yanılıcı olduğunu düşünen karşıt görüşlü bilim insanlarının sesi yükselmiş, hatta bu kişilerin sayısı artmıştır.

Hayvan deneylerine karşıtlığın iki temel dayanağı vardır: Etik ve bilimsel. Yirmi birinci yüzyıla yatkın olmayan bu pratiklerin, yanılıcı sonuçlarıyla insan sağlığını tehdit edebilecek veya bir zaman kaybı olarak gereken tedavi, ilaç ve uygulamaları geciktirecek olması bilimsel itirazların; hayvan kullanılarak yapılan çalışmaların hayvanların doğuştan sahip olduğu çok temel haklarını çiğnemesi ise etik itirazların çıkış noktasıdır. Her ne kadar bazı çevrelerce bilinçli olarak öyleymiş gibi sunulsa da bilim karşıtlığının, anti-viviseksiyonist, yani deney karşıtı görüş ve bununla ilgili hak temelli olarak sürdürülen mücadelede yeri veya etkisi yoktur. Hayvan deneyleriyle ilgili bilimsel muhalefeti yürüten kişilerin bilim insanı olmaları da bunun açık bir kanıtıdır.

Bu kısımda, hayvan deneylerinin ne olduğunu, modern tıba kadar uzanan tarihî yolculukta bir standart olarak kabul edilme sürecini, deneylerde kullanılan hayvanların yaşadıklarını, çok detaya girmeden anlatmaya çalışacak ve deney karşıtı bilim insanlarının

fikirlerine de yer vermeye çalışacağım. Bir hayvan hakları savunucusu olarak türcülüğü açıkça ya da dolaylı olarak destekler nitelikteki isim ve tanımlamalardan kaçınmak istesem de bu alanın kendine has ve kalıplaşmış bazı teknik terim ve ifadelerine yer vermek durumundayım. Bu ifade ve terimleri tırnak içinde kullanacağım.

“Hayvan Deneyi” Nedir?

Hayvan deneyi (İng. vivisection/animal study/animal research) veya hayvan çalışması, kurbağa gibi “basit omurgalılar”dan insan haricindeki primatlar¹ gibi “gelişmiş memeliler”e kadar birçok hayvan türünün kullanılabilirdiği bilimsel veya deneysel amaçlarla yapılan uygulamalardır. Hayvan deneyleri temel olarak ikiye ayrılır: biyomedikal araştırmalar ve temel araştırmalar. Biyomedikal araştırmalarda amaç, yeni tedavi ve terapi yöntemlerini test etmektir. Temel araştırmalarda ise hayvan veya insandaki biyolojik ve psikolojik davranışsal süreçler üzerine çalışmalar yapılır.

Çalışmada kullanılacak hayvan türü ya da türleri çalışmanın amacına göre değişmekle birlikte, omurgasız hayvanların kullanımı epey sınırlıdır ve genellikle omurgalı memeliler tercih edilir. Biyomedikal araştırmaların %97’sinde dünyadaki 1,2 milyon tür hayvandan sadece dokuzu kullanılır: Fare, sıçan, hamster, kobay (ginepig), tavşan, kedi, köpek, tavuk ve maymun.² Bu türlerin dışında sık olarak kullanılan hayvan türleri balık (özellikle zebra balığı), domuz, kanatlılar, koyun, keçi ve tek tırnaklı hayvanlardır. Fareler ve sıçanlar, tüm “laboratuvar hayvanlarının” yaklaşık %95’ini

oluşturur. Fare, biyomedikal araştırmalarda en sık kullanılan hayvandır ve biyolojiden mühendisliğe kadar pek çok alanda insan hastalıklarını modellemede kullanılır.³

Hayvan deneylerinde “hayvan modeli” terimi, biyolojik, fizyolojik ve patolojik mekanizmaların anlaşılmasına, insanlara ait bir hastalığın tanı ve tedavi yöntemlerinin bulunması/test edilmesine yarayan hayvanlara verilen addır. Çalışmanın amacına en uygun hayvan türü seçilir ve gene amaca uygun bir “hastalık modeli” oluşturulur. İnsan ve hayvanlar arasındaki biyolojik ve fizyolojik farklılıklar nedeniyle bu hayvan modelleri insanı bire bir yansıtmayacağı için sadece “yaklaşık bir fikir” verirler. Genetik mühendislik yardımıyla genler manipüle edilerek hayvanda istenen veya istenmeyen bir durum yaratıldığında, araştırmalarda kullanmak üzere “model” oluşturulmuştur. Günümüzde “laboratuvar hayvanı” üreticileri, farklı alanlar için araştırmacılara sayısız “hayvan modeli” seçeneği sunar: doğuştan diyabetik, mutant, spesifik patojenden arındırılmış, immün yetmezliği olan ya da adrenalin salgılamayan hayvanlar gibi.

Hayvan türü seçiminde başlıca kriterler; kısa yaşam döngüsüne sahip olması, insan genomu ile benzerliğinin yüksek olması, bakımının kolay ve ekonomik olması, jenerasyonlar arası sürenin kısa olması –yani üreme kabiliyetinin hızlı olması– genetik uygulamalar için uygun olması, gelişiminin kolaylıkla incelenebilir olmasıdır. Bununla birlikte bakım-barındırma maliyetinin az olduğu hayvanlar en uygun türler olmayabilir. Her hayvan

1 *Primat*: Goril, orangutan, şempanze, gibbon ve insan gibi, 16 ailede sınıflandırılan 430’dan fazla memeli türünün genel adıdır.

2 Büken, N., Hayvan deneylerinde araştırmacı sorumluluğu ve deney hayvanlarının hakları. *Hacettepe Tıp Dergisi* 37, 2006, 1-5.

3 Hickman, D. L., Johnson, J., Vemulapalli, T. H., Crisler, J. R., & Shepherd, R. (2017). Commonly Used Animal Models. *Principles of Animal Research for Graduate and Undergraduate Students*, 117–175. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802151-4.00007-4>.

Hamster cinsi bir fareye deney amaçlı sıvı enjekte ediliyor

türünün artı ve eksileri vardır. Örneğin sinekler küçüktür ve kısa sürede üreme kabiliyetine sahiptir ama omurgalı değildir. Balıklar da aynı sinekler gibi “avantajlı” görünür ancak memeli değildir. Fare ve sıçanlar nispeten küçüktür ve memelilerdir ancak onlar da primat değildir. Primatlar ise insanlara benzerlik açısından mükemmel kabul edilirler ancak (köpekler gibi) etik çekincelerden, hem bakım-barındırma hem de temin açısından zor ve *pahalı* olmalarından ötürü kullanımları bahsettiğimiz diğer hayvanlara göre sınırlıdır.

Deneylerde kullanılmak üzere laboratuvarlarda yetiştirilmiş hayvanlar, hem yetiştirilme özellikleri ve

genetik yapılarına hem de biyolojik olarak ve ayrıca mikrobiyolojik özelliklerine göre sınıflandırılırlar. Belirli türler, belirli çalışma konuları için “standart” veya “en uygun” kabul edilir. Örneğin, kobayların bakteri enfeksiyonları için çok uygun konaklar olduğu düşünülür ve bu alanda sıklıkla kullanılırlar. Köpekler, solunum ve kardiyovasküler çalışmalarda; fare ve sıçanlar tüm diğer alanların yanı sıra toksikoloji çalışmalarında “nöroloji modelleri” olarak; kediler, nörofizyolojik araştırmalarda; insan dışı primatlar, viral enfeksiyonlar, travmalar ve davranış çalışmalarında; tavuklar, gelişimle ilgili çalışmalarda sıkça kullanılırlar. Spesifik konularda yapılan bu araştırmalarda araştırma konusuna paralel özelliklere

sahip hayvanlar tercih edilir. Örneğin, doku ve organ rejenerasyonu çalışması için zebra balığı, aksolotl, kertenkele vb. türde hayvanlar tercih edilebilir. Sonuç olarak deneylerde asla kullanılmaz diyebileceğimiz bir hayvan türünden bahsedemiyoruz. Her hayvan ne yazık ki insan için potansiyel bir denek konumundadır.

Toksikoloji ve farmakoloji (yani ilaç geliştirme) çalışmaları, deneylerde hayvan kullanım oranının küresel çapta yüksek olduğu alanlardır. Avrupa Birliği 2017 verilerine göre toksisite ve güvenlik testleri için kullanılan hayvan sayısı, AB'deki toplam hayvan kullanımının %9'udur.⁴ Sentezlenen ya da doğal kaynağından ayrıştırılan kimyasal maddelerin, insanlara özgü hastalıklarda tedavi edici olarak kullanılmadan önce toksik⁵ ve farmakokinetik⁶ özelliklerinin incelenmesi gerekir. Bu maddelerin insan üzerindeki olası etkilerini önceden görebilmek amacıyla öncelikle hayvanlar üzerinde testler yapılır ve bu hayvanlar çoğunlukla kemirgenlerdir. Farmasötik bir bileşiğin piyasaya sürülmesi için eksiksiz olarak yapılması gereken tüm toksisite testleri (tek doz, kronik dozlama, üreme, karsinojenite testleri vb.) 1.500-3.000 arası hayvanın kullanımını gerektirebilir. Farklı biyolojik cinsiyetten hayvanların yanı sıra fetüsler ve yenidoğanlar da kullanılabilir.⁷ Sonraki aşamalarda aynı maddenin kemirgen dışındaki bir memeli türde de (çoğunlukla köpek veya domuz) denenmesi, insanlarda yaratabileceği durumu öngörme

bakımından önemli kabul edilir ve hatta bir zorunluluktur. Buraya kadar olan kısma, "pre-klinik", yani klinik öncesi test süreci denir. Hayvan çalışmalarından elde edilen tüm bulgular ve bu bulguların dayandığı verilerin incelenmesinin ardından, hayvanda görülmeyen ancak insanda görülebilecek toksik etkilerin belirlenmesi için insanlar üzerindeki denemelere, yani "klinik araştırma" sürecine geçilir.⁸ Canlıdan türetilen/yapılan bazı ilaç, preparat ve aşılarda (çocuk felci aşısı, botoks gibi) her parti için hayvanlar üzerinde ayrıca test edilmelidir.⁹ İlaç zehirlenmeleriyle ilgili yapılan çalışmalarda ise ağızdan veya karın zarı içine verilen maddelerin ardından, tedavi için aday molekül uygulanarak hayvandan alınan örnek ve organlar üzerinde histolojik ve patolojik incelemeler yapılır. Bunun için de hayvanlar –eğer halen yaşıyorsa– öldürülür.

Toksikoloji çalışmalarında tüm dünyada en sık tercih edilen hayvan türü sıçan, tercih sıralamasında yer alan ikinci hayvan türü ise farelerdir. Sıçan ve farelerin tercih edilmesinin (%74) sebepleri; bakım ve barındırma şartlarının oldukça kolay olması, toksikoloji araştırmalarında kullanılan diğer hayvanlardan (köpek, kedi, maymun ve domuzlar) daha az maliyetli olmaları ve hızlı üreme kabiliyetine sahip olmalarıdır. Ayrıca bu az maliyetli ve kolay bulunur hayvanlar, çok fazla sayıda kullanılabilirler sonucunda çalışmanın istatistiksel olarak güvenilirliğini de arttırırlar. Tüm bunlara ek olarak kedi, köpek ve maymundaki yaşanabilecek etik çekince ve kaygıların bertaraf edilmesi gerekliliği de yoktur. Hemen her markette onları yok etmek için zehirlerin, yapışkanlı tuzakların satıldığı bu hayvanların öldürülmeleri zaten kimsenin umurunda olmayacaktır.

4 Busquet, F., Kleensang, A., Rovida, C., Herrmann, K., Leist, M., & Hartung, T. (2020). New European Union statistics on laboratory animal use - what really counts!. *ALTEX*, 37(2), 167–186. <https://doi.org/10.14573/altex.2003241>.

5 Zehirlilik.

6 "Farmakokinetik, farmakoloji biliminin ilaçların vücuda emilimi, dağılımı, dönüşümü ve atılması gibi süreçlerini matematiksel modeller kurarak inceleyen bir alt dalıdır". (Vikipedi)

7 Animal Use in Toxicity Studies: <https://www.nuffieldbioethics.org/wp-content/uploads/Animals-Chapter-9-Animal-Use-in-Toxicity-Studies.pdf> (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

8 Büken, N. (2006). Hayvan deneylerinde araştırmacı sorumluluğu ve deney hayvanlarının hakları. *Hacettepe Tıp Dergisi* 37, 1-5.

9 Animal use and welfare in pharmaceutical research and development: <https://www.efpia.eu/about-medicines/development-of-medicines/animal-use-and-welfare/> (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

Hayvan Deneyleri Ne Zaman ve Nasıl Başladı?

Eski çağlarda hayvan deneyleriyle ilgili bilgi ve dokümanların yetersiz olmasına rağmen hayvanlar üzerinde deneysel pratiklerin MÖ 400'lere dayandığını ve ilk bilimsel amaçlı hayvan deneyi uygulayıcısının Aristo olduğunu biliyoruz. Bu deneyler bugünkü anlamından farklı olarak, vücudun iç yapısını inceleme ve keşfetme amacıyla yapılmaktaydı. İnsan vücuduna duyulan merak, çoğu yerde ve dönemde insanlar (ve hatta kadavralar) üzerinde inceleme yapmanın yasak olması dolayısıyla ilgiyi hayvanlara yöneltti. Romalı filozof ve cerrah Galen'e kadar sayısız anatomi ve fizyoloji çalışması yapıldı, tıbbın ayrı bir bilim dalı olup henüz branşlara ayrılmadığı bu dönemlerde çalışmalarını gerçekleştirenlerin çoğu doğa bilimci-filozoflardı. Galen; çoğunluğu domuz, "büyükbaş" hayvanlar ve maymunlar olan ölü ve canlı hayvanlar üzerinde çalıştı, gladyatörlerin hekimliğini de yapması dolayısıyla anatomi ve fizyoloji konusunda bazıları sonradan yanlış bulunan, bazıları ise yüzyıllar sonrasında bile kabul gören sayısız tanım, teori ve buluşuyla tıp tarihindeki en önemli isimlerdendir. Sonraki yüzyıllarda çeşitli enfeksiyon, bulaşıcı hastalık ve tedavi yöntemleriyle ilgili İslam bilim dünyasından gelen yenilik ve buluşlar tıbbi gelişimi bir sonraki aşamaya taşıdı. Bu dönemdeki önemli isimler olarak, *Tıbbın Kanunu* kitabı kendinden sonraki yedi yüzyıl boyunca temel kaynak eser olarak okutulan İbn-i Sina, deneysel cerrahinin öncülerinden İbn-i Zühr ve dolaşım sistemiyle ilgili çalışmalarını dolayısıyla Orta Çağ'ın en büyük fizyoloğu kabul edilen İbn Nefis'i sayabiliriz.

Rönesans döneminde bilimsel aktivitelere ilginin artmasıyla birlikte halka açık şekilde yapılan bilimsel toplantılarda canlı hayvanların ortadaki bir masa

üzerine bağlanarak sabitlenip, kesilip incelendiği uygulamalarda da büyük bir artış yaşandı. Bu dönemde eterin anestetik özelliği henüz keşfedilmemiş olduğundan hayvanlar (bu hayvanlar çoğunlukla köpeklerdi) her şeyi hissediyor, çılgık atıyor, çırpınıyor ve kaçmaya çalışıyorlardı. Tablonun zihnimizde hayal edilmesi bile çok zorlayıcı iken bunu gerçekleştiren bilim insanlarının soğukkanlı şekilde bunu sürdürebilmesinin temel motivasyonu, en doğru bilginin ancak yaşayan bir bedenden çıkabileceği düşüncesiydi. Belçikalı hekim Andreas Vesalius ve öğrencisi Realdo Colombo, ölü insanlar ve canlı hayvanlar üzerinde gerçekleştirdikleri sayısız deneyle Galen'in bazı öğretilerinin hatalı olduğunu buldular ve pek çok tıbbî keşfin sahibi oldular. Başarılarını bir tarafa koyarsak çalışmalarındaki gaddarlığın derecesi şaşırtıcıdır (Bu deneyler esnasında da hayvanlar üzerinde yapılan "prosedürlerde" anestezi kullanımının henüz başlamamış olduğunu özellikle not düşmek istiyorum):

Realdo Colombo hayvanlarda annelikle ilgili yaptığı deneyde, hamile köpeğin karnını açıp bir fetüs çıkararak annesinin görebileceği şekilde onu incitmeye başlayıp, anneyi bir anlamda kıskırtmaya çalıştı. Bir süre sonra yavrusunu annenin ağzına götürdüğünde ise annenin tek tepkisi yavrusunu yalamak oldu. Anne, kendi açısından çok çocuğunun kiyle alakadardı. Katolik rahiplerin karşısında yapılan bu deney onları çok etkilemiş, "en gaddar canlılarda bile annelik sevgisinin "olduğu" sonucuna varmak onları mutlu etmişti.¹⁰

On yedinci yüzyıldan itibaren hayvanlar ve insanlar arasındaki farklar felsefe ve din insanlarının başlıca tartışma konuları arasındaki yerini almıştı: Hayvanların akıl, zekâ ve ruha sahip olduğunu reddeden René Descartes, hayvanların hissedebildiğini kabul eden

10 Yağmur Özgür Güven & Oğuzcan Kımkoğlu, *Hayvan Deneyleri-Hayvanlar Bizim İçin mi Var?*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020, s. 26

İlaç sanayiinde deney için kullanılan bir tavşan

ama onlara karşı ahlaki yükümlülüğümüz olmadığını savunan John Locke, hayvanların hissedebilmelerine rağmen onların insan yararına kullanılabileceği ya da öldürülebileceğini savunan Baruch Spinoza, bu “insanlık dışı” uygulamaların bilimsel yönden uygun olduğunu düşünen Francis Bacon, Descartes’ın hayvan-makine görüşünü reddeden, spor gibi amaçlarla hayvanlara zalimliğin kabul edilemeyeceğini ancak bilim için zalimliğin bir gerekçesi olması dolayısıyla kabul edilebileceğini savunan Immanuel Kant¹¹. Köle pazarlarının,

horoz atma oyunlarının¹² normal olduğu, kadınların ikinci sınıf görüldüğü bu dönemlerde, hayvanların duyarlı canlılar olduğunun kabul edilmeye başlanması bile, ahlaki konuları ve onlara karşı sorumluluklarımız ekseninde yürütülecek tartışmaların zemini anlamına gelecek büyük bir ilerlemeyi gösteriyordu.

On yedinci yüzyılın önemli bilim insanlarından William Harvey’in çığır açan *Canlılarda Kan ve Kalbin Hareketi Üzerine Anatomik Bir Çalışma* adlı eseri

11 Franco N. H., Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective. *Animals* : an open access journal from MDPI, 2013, 3(1), 238–273. <https://doi.org/10.3390/ani3010238>

12 *Cock throwing*, on sekizinci yüzyıl İngiltere’sinde popüler olan, bir di-reğe bağlı olan horoza insanların sırayla horoz ölene dek taş sopa veya şişe atarak oynadıkları oyun.

Laboratuvarında deney sonucunda tepkime göstermesi beklenen tavşanlar

1628 yılında yayımlandı. Harvey, kan dolaşımı ve kalp fonksiyonlarının en doğru tanımını yaptığı bu eserde, Galen'in 15 yüzyıllık teorilerini çürütmenin yanı sıra çok farklı türden hayvan üzerinde inceleme yapmış, bir karşılaştırmalı anatomist olarak canlı hayvanlar üzerinde yaptığı deney sonuçlarını matematik ve fizik yoluyla yorumlamıştı.¹³ Harvey'in kanın kalp tarafından tüm vücuda nasıl gönderildiğini göstermek için topluluk önünde yaptığı bir gösteride, ağzı bağlanmış bir köpek sırt üstü masaya yatırılarak ayakları açılmış şekilde

masaya bağlandı. Harvey, elindeki bıçağı şiddetli bir şekilde hayvanın göğüs kafesine sapladı ve soğukkanlılıkla hayvanın hâlâ hareket eden kalbini gösterdi. Ardından, akciğer arterini keserek geri çekildiğinde hayvanın kanı ön sıradaki izleyicilere kadar sıçramıştı. Harvey, kalbin atması sayesinde kanın tüm vücutta dolaştığını göstermişti.¹⁴ Ve her yer kandı...

Salgın hastalıkların baş gösterdiği 18. yüzyılda, hastalık etkeni ve mikrop tanımlarının henüz açıkça ortaya konmamış olmasından ötürü bu konuyla ilgili

13 Franco N. H., *Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective*. *Animals : an open access journal from MDPI*, 2013, 3(1), 238–273. <https://doi.org/10.3390/ani3010238>.

14 Wright, T., *William Harvey: A life in circulation*, Oxford University Press, 2012, s. 17-18.

mantıklı/mantıksız görüşler vardı. Bugünün bilgisiyle donanmış bize gülünç, hatta aptalca gelebilecek sayısız teori ortaya atılmaktaydı. Kimileri, hastalıkların eğitim durumundan kaynaklandığını, kimileri ise sorumsuz yaşam biçiminin bir sonucu olduğunu düşünüyordu. Ama aynı zamanda bu yüzyılda hayvan deneylerine karşı bilimsel şüpheciliğin ve bilim için yapıyor olsa bile bu zalimce uygulamalara ahlâki itirazların da (nihayet) başladığını görürüz. Voltaire, Rousseau, Bentham gibi felsefeciler, hayvanların zekâsından ziyade hissedebilirliklerini vurgulayarak onlara karşı sorumluluklarımızı, insanmerkezci gerekçelendirmelerden uzaklaşarak sorgulamamız gerektiğini düşünüyordular.

İlk veteriner hekim okullarının kurulduğu Fransa’da deneysel fizyolojiye ve tıp okullarına ilgi had safhadaydı. On dokuzuncu yüzyılın önemli isimlerinden Claude Bernard ve François Magendie gerek gözlem ve buluşları gerekse hayvan deneyleri konusundaki zalimlikleri ile ünlenmişti. Magendie’nin öğrencisi olan Bernard’ın Paris’teki laboratuvarında dört ay süresince çalışan İngiliz fizyolog George Hoggan, laboratuvarında gördüklerini şöyle anlatmıştı:

Laboratuvarında, tavşan ve diğer hayvanlara ek olarak, her gün 1-3 köpek deneylerde kullanılıyordu. Köpekler, 3-4 çalışan tarafından tutuldukları bodrumdan laboratuvara getirildikten sonra işkence başlardı. Fakat işkencenin ortasındayken bile onları tutan eli yalamaya, kuyruk sallamaya devam ederlerdi... Okşamak onları sakinleştiriyordu ancak acıdan kıvranıp çırpındıklarında tokatlanıp azarlandıklarına şahit oldum. Tüm o acıya rağmen mücadele etmeyenler ise ölümlerini ödüllendiriliyordu...¹⁵

---

15 Johnston, J., & Probyn-Rapsey, F. (Eds.). *Animal Death*, Sydney University Press, 2013, 262.

Hocası Magendie; özellikle sinir sistemi, beyin ve omurilik üzerinde çalışıyordu ve gerçekleştirdiği hayvan deneylerine şahit olanlar, onun yaptığı işi çok sevdiğini ancak eziyet ettiği hayvanlara karşı tüm hislerini kaybetmiş olduğunu, hayvanlar çığlık atarken kahkahalarla güldüğünü söylüyorlardı. Sinir sistemiyle ilgili çalışmalarını, canlı bir hayvan üzerinde yapacağı gösteriyle anlatmak üzere gittiği Londra’dan döndüğünde, İngiliz meslektaşlarının yarısı ondan nefret ederken, diğer yarısı ise ona hayrandı. Onu haddinden fazla zalimlik -hatta barbarlıkla- suçlayanlar sadece bilim insanları değildi: İrlandalı siyasetçi Richard Martin, konuyu parlamentoya taşımış ve onun “toplum için bir utanç kaynağı olduğunu” söylemişti.¹⁶ Aynı dönemde hayvan ve insandaki bulaşıcı hastalıklar üzerinde çalışan, sonraları pastörizasyon yöntemi ve tıbbın en önemli buluşlarından olan kuduz aşısının mucidi olacak Pasteur, bahsedilen çağdaşlarından farklı olarak hayvanların acı çekmesinden rahatsızlık duyuyor, mümkün olan durumlarda anestezi kullanmak gerektiğini düşünüyordu. Ancak kendisi de çalışmalarında pek çok türden hayvan kullanmıştı.

Yirminci yüzyıl; tıbbi keşif ve ilerlemelerin hızlandığı ve aynı zamanda hayvanlar, özellikle de insan dışı primatlar için korkunç bir kâbusun başlangıcı demektir. 1916’da ABD’deki çocuk felci salgınından sonra, bir buçuk milyon maymunun kullanıldığı¹⁷ çocuk felci aşısı için yürütülen çalışmalar, bulaşıcı viral hastalıklar için insana en yakın “modellerin” primatlar olduğunu göstermiş, insanla olan fizyolojik ve immünolojik

---

16 Jørgensen, C. Barker. *Daniel Frederik Eschricht (1798-1863) Peter Wilhelm Lund (1801-1880) : Danish pioneers in experimental physiology; Historians, philosophers and practitioners on Claude Bernard's introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (Copenhagen : The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 2005), 27.

17 A. Guerrini, *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights*, Johns Hopkins University Press, 2003, s. 117-129.

benzerlikleri nedeniyle Rhesus maymunları ve şempanzeler, laboratuvarların vazgeçilmez test tüpleri olmuştur.¹⁸ Askerî araştırmalar ve uzay araştırmaları, enfeksiyöz ve bulaşıcı hastalıklar, gen terapisi, davranış çalışmaları, nörolojik hastalıklar, bağımlılık yapıcı maddeler gibi pek çok alanda hayvanlar kullanılmaya başlandı. Hayvan ihtiyacının karşılanması için Asya ülkelerinden çoğunlukla yasa dışı yollarla Avrupa ve ABD'ye hayvan gönderiliyor, yasa dışı hayvan ticaretinin doğal bir sonucu olarak popülasyonda ciddi bir azalma görülmüyordu. Hayvanların büyük bir bölümünün korkunç yolculuk koşullarına dayanamamaları varış yerine sağ ulaşamamasının yanında daha değerli sayılan genç hayvanların yaşadığı doğal ortamdan (ç) alınmalarına karşı yavrularını vermemek için insanlara direnen ebeveynleri ya da grup liderlerinin öldürülmesi ise ayrı bir dramdı. Şiddet laboratuvarından çok daha önce başlıyor, bazen bir yavru için dört yetişkin öldürülüyordu. Endonezya, Hindistan, Afganistan, Malezya, Tayland gibi ülkelerden ABD'ye yüz binlerce primat gönderildi ve yüzyıl ortalarından itibaren hayvan popülasyonları öylesine azalmıştı ki ülkeler birer birer kota veya yasaklar koymaya başladı. Bunun üzerine Batı ülkeleri de kendi kolonilerini oluşturmaya başladılar.

“Bu yüzyılın laboratuvar fareleri” olan primatlar, özellikle de şempanze ve bonobolar, insan genomuyla kendilerinininki arasındaki benzerlik nedeniyle korkunç işkencelere maruz bırakıldı. HIV, sıtma ve hepatit¹⁹ ilgili çalışmalarda patojen, direkt olarak bu hayvanlara enjekte edilerek hayvanlar hasta ediliyor, bağımlılıkla ilgili çalışmalarda hayvanlar kokain ya da benzer maddelere bağımlı hale getirilip yavaş yavaş öldürülüyor,

insanların birbirlerini daha etkin ve hızlı şekilde öldürebilmesi için yapılan askerî araştırmalarda ise yüksek miktarda kimyasal ajana maruz bırakılıyorlardı. İnsan dışı primatlara laboratuvarlarda uygulanan işkence biçimleri insanı hayrete düşürecek derecede fazla olsa da bazılarında özellikle yer vermek istiyorum...

Texas'daki Brooks Hava Kuvvetleri Üssü'nde maruziyetle ilgili yapılan çalışmalarda (1977), ABD Hava Kuvvetleri tarafından geliştirilen PEP (Primat Denge Platformu) kullanıldı. PEP, insanlar tarafından kontrol edilebilen düz bir zemin ve üzerinde hayvanın oturularak sabitlendiği bir pilot koltuğundan oluşuyordu. Platform bilgisayar kontrolündeydi ve istenilen oranda öne-arkaya eğim verilip çevrilebiliyordu. Koltuğun önündeki tablada ise platformu hareket ettirebilen joystick benzeri bir kol vardı. Bu platform, kimyasal savaş ajanlarının davranışlara etkisinden alkole kadar, psikomotor performansta bozulmaya yol açabilecek birçok madde için yapılan çalışmalarda kullanıldı. Öncesinde hayvanlar –ki bunlar da Rhesus maymunlarıydı– platformda otururken kumanda kolunu kullanarak platformu düz ve dengede tutabilmeleri için eğitiliyorlardı. Eğitim yedi aşamadan oluşuyordu ve bir aşamayı yeterli düzeyde tamamlayamayan hayvan bir sonrakine geçemiyordu. İkinci aşamadan itibaren, araştırmacılar tarafından yalpalaması sağlanan platformu dengede tutmayı başaramayan maymunlar elektrik şokuyla cezalandırılıyor, başaranlara ise kuru üzüm veriliyordu. Olası bir kimyasal saldırıda maruz kalınan (radyasyon, sinir gazı vb.) kimyasal maddenin yan etkileri sürerken, pilotların uçuş kabiliyetlerinin ne oranda etkileneceğini ölçmek için iki yıl süreyle yapılan çalışmalarda denge platformu eğitimi almış 1.000 maymun kullanıldı. Eğitimlerin ardından, ölümcül dozlarda kimyasala maruz bırakılan hayvanlar iç kanamadan ya da kusura ölmeden önce kendilerinden bekleneni yapmaya

18 Yağmur Özgür Güven & Oğuzcan Kınkoğlu, *Hayvan Deneyleri-Hayvanlar Bizim İçin mi Var?*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020, s. 54.

19 Şempanzeler, Hepatit-B'ye (HBV) duyarlı olan yani bu hastalığa yakalanabilen insan dışındaki bilinen tek immünokompetan konak olması dolayısıyla hepatit araştırmaları için vazgeçilmezdi.

Kobay fareler

çalışıyorlardı.²⁰ Bazı çalışmalarda ise kimyasallarla zehirlenmiş hayvanlar koşu bantlarında saatlerce ve zorla koşturuluyordu. Aynı birimde yapılan başka bir çalışmada ise 16 saat boyunca su verilmeyen hayvanlar platforma yerleştirilip etil alkollü portakal suyu verilerek sarhoş ediliyor ve o haldeyken platformu dengede tutması isteniyordu. Platform 15 dereceden fazla eğildiğinde ise kuyruklarından elektrik şoku veriliyor ve bir sonraki denemeye kadar sandalyede dikey pozisyonda tutuluyordu.²¹

20 Yağmur Özgür Güven & Oğuzcan Kınıkoğlu, *Hayvan Deneyleri-Hayvanlar Bizim İçin mi Var?*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020, s.77-80.

21 "Non-Human Primate Model for Performance Effects of Ethanol", Air Force Research Laboratory Human Effectiveness Directorate Directed Energy Bioeffects Division, Brooks-Texas, September 2000.

Rhesus maymunu Mabel, 1 Haziran 1982'de ABD'deki bir araştırma laboratuvarında doğdu. On yıl 359 gün süren yaşamının 1.613 gününü (yani 4 yıl 5 ay ve 3 gün), sadece kendisinin sığabileceği büyüklükteki bir kafeste tek başına geçirdi. Yaşamı boyunca tam 11 kez ameliyat edildi ve biri hariç hiçbir ameliyatın ardından ona ağrı kesici verilmedi. Yaşamı boyunca, sadece ikisinde canlı doğum yapabildiği toplam altı hamilelik yaşadı, hamileliği esnasında fetüslere emg elektrotları takıldı ve ölümünden bir süre önce çekilen röntgende önceki ameliyatlarda karnında unutulmuş bir metal tel görüldü. Hamileliklerinden birinde, öldüğü tespit edilen fetüs gözlem için kasti olarak iki ay süresince rahminde bırakıldı ve bu süreçte de ona hiç ilaç desteği verilmedi.

Rhesus maymunu

Yirmi dört farklı tip ilaç için tam 388 kez denek olarak kullanıldı ve 4 tip mikrop, 3 tip parazitle enfekte edildi. Ona yaşatılan fiziksel ve psikolojik işkenceden ötürü kendine zarar vermeye başladı: Önce sağ elindeki bir parmağı yedi, 10 gün sonra da diğer parmakları kesilmek zorunda kaldı.²²

Yirminci yüzyılda doğadan koparılan insan dışı primatların yanında aynı bugün olduğu gibi kedi-köpek gibi evcil türler de laboratuvarlardaki eziyetin kurbanlarıydı. Rus cerrah Vladimir Demikhov 1954'te yaptığı çalışmayla tüm dünyada tanınır hâle gelmişti:

²² Balcombe, Jonathan, "A Longitudinal View of Primate Life in Two American Laboratories" (2014). Experimentation Collection. 5.

Küçük ırktan bir yavru köpeğin vücudunun ön yarısını; yani kafası, ön ayakları, kalbi ve akciğerlerinin olduğu kısmı, büyük ırk yetişkin bir köpeğin omzuna operasyonla nakletti. Yarattığı bu "iki kafalı tek vücutlu canlı", iki kafa ile ayrı ayrı yemek yiyebiliyor ve su içebiliyor fakat küçük köpeğin midesi olmadığı için yiyip içtiği şeyler büyük köpeğin ense kökünden dışarı akıyor, büyük köpek havlayarak ve silkinerek vücuduna dikilmiş küçük köpeği üzerinden atmaya çalışıyordu. Altı gün boyunca bu şekilde yaşadılar ve sonunda öldüler. Demikhov aynı korkunç deneyi sokaktan yakalanan 38 köpekle tekrarlarsa da bir aydan uzun süre hayatta kalan olmadı. Demikhov'dan 20 yıl önce ise tuhafılıkta onunla yarışacak başka bir çalışma yapılmıştı. Amerikalı biyolog Robert Cornish, hepsine "Lazarus"

ismini verdiği köpekler üzerinde ölümün ardından yaşama geri dönme üzerine çalışmıştı. Bu çalışma için bir düzenek dahi yapmıştı. Gazla öldürdüğü köpeği bu düzeneğe koyuyor, düzenek hızlıca aşağı yukarı hareket ettirilirken belirli aralıklarla ağzına oksijen üfleniyor ve damardan adrenalin veriliyordu. Ölene dek bunun için çalışan Cornish, on yıl süren çalışmalarının ardından idam cezasına çarptırılmış bir suçlunun gönüllü denek olması üzerine idam sonrası onun bedenini talep ettiyse de yetkililer tarafından bu isteği reddedilmişti.

1964'te kurulan New York Blood Center (NYBC) 1970'lerin başında Liberian Institute for Biomedical Research ile kontrat yaparak, Dr. Alfred Prince yönetimindeki Vilab II laboratuvarını kurdu. Şempanzeler üzerinde kanla ilgili ürünler, aşı üretimi ve hepatit gibi hastalıkların araştırıldığı Vilab II, 2005 yılının aralık ayında araştırmalarına son verdiğini duyurarak Liberya Hükümeti'ne ait merkezi ve içindeki 66 şempanzeyi terk etti. Ancak kontrat gereği şempanzelerin ömür boyu bakım masraflarını ödemek zorundaydı. Farmington nehri civarında bir adada yaşayan şempanzeler düzenli olarak besleniyor ve veteriner kontrolünden geçiriliyorlardı. Bu arada sayıları da artmıştı. 2015 yılına gelindiğinde NYBC şempanzeler için ödeme yapmayı kesti ve hayvanları tuzlu su haricinde hiçbir şey bulunmayan adada kaderlerine terk etti. Aylık bakım masrafları 30 bin doları bulan şempanzelere bir süre gönüllüler ve eskiden onlara bakan kişiler sahip çıkmaya çalıştıysa da sonraları yetersiz kaldılar. Adadaki şempanzelerin durumu basına yansıyınca hayvan hakları savunucuları NYBC ve destekçisi olan MetLife, CitiGroup gibi kurumları protesto etmeye başladı ve hayvan hakları örgütleri de devreye girerek görüşmeler yapmaya başladılar. İki yıl aralıksız şekilde süren eylem ve protestoların sonucunda NYBC, on yıllar boyunca üzerlerinde sayısız çalışma yaparak milyonlarca

Rus profesör Vladimir Demikhov'un çift başlı köpek deneyi

dolar kazandığı Liberya'daki şempanzeler için 6 milyon dolar vermeyi kabul etti. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren araştırmalarda şempanzelere gösterilen bu rağbete rağmen şempanzelerin kullanıldığı rastgele seçilen 95 deneysel çalışmanın %49,5'inin sonraki çalışmalarda referans dahi alınmadığı ve sadece %14,7'sinden (yalnızca 27 yayında) bahsedildiği görülüyordu...²³

²³ Knight A., Systematic reviews of animal experiments demonstrate poor contributions toward human healthcare. *Rev Recent Clin Trials*. 2018, 3(2):89-96. doi: 10.2174/157488708784223844. PMID: 18474018. s. 5.

Hayvan Deneyleri Bir “Zaman Kaybı” mı?

Bilimsel düşünme disiplini kazanmış kişi gerçeğe dönüktür. Onun için düşüncenin hareket noktası olduğu gibi geçerlik ölçüsü de güvenilir gözlem verileridir. Bilimsel düşünen biri, hiçbir konuda önyargılara, dogmatik inançlara saplanmaz.²⁴

Günümüz dünyasında San Marino Cumhuriyeti dışındaki tüm ülkelerde bir ilaç veya tedavinin önce hayvanlar üzerinde denenmesi yasal bir zorunluluktur. Hayvanlar üzerinde yapılan bu ön çalışmalardan elde edilen sonuçlar denenilen şeyin insanda da fayda sağlayabileceğini gösteriyorsa bir sonraki aşamaya geçilebilir. Ancak bu işleyiş her zaman böyle olmayabilir. Tıp tarihi hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarda işe yaramadığı görülüp aslında insanda işe yarayacakken yıllarca kullanılmayarak insanların ölümüne sebep olan ilaç geliştirme öyküleriyle doludur. Ya da hayvanlarda işe yarayıp insanlarda çok sonraları ölümcül sonuçlara yol açanlarla...

Hayvan deneylerinden elde edilen sonuçların insana uyarlanabilirliğine “translation” denir. Klinik kanser denemelerine yapılan ortalama başarılı uyarılama oranı %8’in altındadır ve hayvan deneylerinde başarılı olup sonraki aşamaya geçen ilaçların %85’i sonradan başarısız olmaktadır. Fareler üzerinde yapılan çalışmalarda terapötik kanser aşuları bağışıklık tepkisi yaratmada başarılı olmasına rağmen insanlar üzerinde yapılan deneylerde karmaşık sonuçlar vererek başarısız oldular. Yeni bir kanser ilacı geliştirmenin maliyeti 500 milyon dolar ile 2 milyar dolar arasında değişirken aday bileşiğin belirlenmesinden itibaren klinik çalışmalarda kullanım aşamasına, yani hayvan deneylerinden bir sonraki

aşamaya geçebilmesi için gereken süre ise ortalama 12 yıldır.²⁵ Bu aşamalardan birinde ilacın başarısız olduğunun görüldüğü bir senaryoda, kaybedilen zaman yıllarla ifade edilir. Yıllar boyunca kanseri tedavi etmek için yapılan çalışmaların neticesinde farelerde kanseri tedavi edebilen ancak insanda edemeyen sayısız çalışmayla karşı karşıyayız. Buna benzer şekilde ağrıyla ilgili çalışmalarda da başta kemirgenler olmak üzere farklı türden hayvanların (kedi, köpek, tavşan, primat, domuz) kullanılması ağrının klinik seyrini anlamakta yetersiz kaldı. Çünkü gönüllü insanlarla yapılan çalışmalar; ağrının süre, seviye ve yerini ölçebilmeyi, ağrıyla ilgili detaylı deneyimi öğrenmeyi mümkün kıldığı için hayvanlardaki motor reflekslerden çıkartılan sonuçlardan daha güvenilirirdi.²⁶

2020 yılının başında yayınlanan bir çalışmada²⁷ 134 başarısız, 27 başarılı akciğer kanseri ilacı belirlenerek klinik öncesi (hayvan deneyleri) verileri incelendi ve sonuç olarak yayınlanmış pre-klinik çalışmalarının, ilaçların insanda başarılı olup olmayacağına dair net bir bilgi vermediği görüldü. The Pharmaceutical Research and Manufacturers of America’nın (PhRMA) 2015’te yayınladığı rapora göre²⁸ 1998-2014 yılları

24 Cemal Yıldırım. *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, 2012, s. 20.

25 Mak, I. W., Evaniew, N., & Ghert, M., Lost in translation: animal models and clinical trials in cancer treatment. *American journal of translational research*, 2014, 6(2), 114-118.

26 Langley, C. K., Aziz, Q., Bountra, C., Gordon, N., Hawkins, P., Jones, A., Langley, G., Nurnikko, T., & Tracey, I. (2008). Volunteer studies in pain research--opportunities and challenges to replace animal experiments: the report and recommendations of a Focus on Alternatives workshop. *NeuroImage*, 42(2), 467-473. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2008.05.030>.

27 Pan, E., Bogumil, D., Cortessis, V., Yu, S., & Nieva, J. (2020). A Systematic Review of the Efficacy of Preclinical Models of Lung Cancer Drugs. *Frontiers in oncology*, 10, 591. <https://doi.org/10.3389/fonc.2020.00591>.

28 PhRMA. “Researching Cancer Medicines: Setbacks and Stepping Stones”. June, 2015. <http://phrma-docs.phrma.org/sites/default/files/pdf/2014-cancer-setbacksreport.pdf>.

Laboratuvar ortamında bir deney tavşanı

arasında kanser tedavisi için geliştirilen 177 ilaçtan sadece on tanesi onaylandı ve geri kalan 167 ilaç klinik çalışmalarda başarısız oldu. Yani akciğer kanserinin mekanizmalarına dair aydınlatıcı bilgiler verebilen hayvan çalışmaları; genetik, hastadaki metastatik potansiyel, bağışıklık tepkisi vb. pek çok faktör sebebiyle insanlardaki karmaşık kanser sürecini çözümlmeyi ve aday ilaçların Faz II ve Faz III aşamalarından geçmelerini mümkün kılamamaktadır.

Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmaların insana uyarlamadaki başarı ve başarısızlık oranlarıyla ilgili yapılan bir meta-analiz çalışmasında²⁹, oranların çok geniş bir aralıkta (%0-100 arası) ve hayli değişken olduğu görülerek, öncül hayvan çalışmalarının insana uyarlanmadaki başarı ya da başarısızlığına dair sonuç

29 Leenaars, C.H., Kouwenaar, C., Stafleu, F.R., Bleich, A., Ritskes-Hoitinga, M., de Vries, R.B., & Meijboom, F.L. (2019). Animal to human translation: a systematic scoping review of reported concordance rates. *Journal of Translational Medicine*, 17.

niteliği taşıyabilecek ortalama bir değer dahi verilemedi. Bir başka çalışmada ise³⁰ kafa travmasına yönelik klinik deneylerde insanlarda herhangi bir fayda göstermeyen kortikosteroidlerin (hormonlara benzeyen bir grup ilaç) hayvanlar üzerinde olumlu etkisi olduğu görüldü. Aynı çalışmada doğum öncesi kortikosteroid tedavisinin, yenidoğanlarda solunum sıkıntısı ve mortaliteyi azalttığı, hayvanlarda ise mortaliteye bir etkisi olmadığı görüldü. Yüksek oranda alıntılanan 76 hayvan çalışmasını ve altı farklı tedavi yöntemini içeren bu sistematik incelemede, tedavi yöntemlerinden yalnızca birinin sonuçlarının insanlar ve hayvanlar için benzer bulgular içerdiği görüldü. Ayrıca, çalışmaların yalnızca üçte birinden biraz fazlası insan çalışmaları düzeyine uyarlanabilmişti.

80'li ve 90'lı yıllardan itibaren yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanmasıyla ilaç endüstrisinde hayvan kullanımındaki azalmaya (1987-2,1 milyon / 2003- 1 milyon) karşın bu alanda Ar-Ge bütçesi devamlı olarak artmaktadır. 2014 yılı Kasım ayında Tufts İlaç Geliştirme Çalışmaları Merkezi tarafından ekonomist Joseph DiMasi'nin baş araştırmacısı olduğu bir çalışma yayımlandı.³¹ Çalışma sonuçları arasında en çok dikkat çeken şeyler; yeni bir ilaç geliştirmek için ihtiyaç duyulan maliyetin 2,6 milyar dolar olmasına karşılık, klinik denemelere geçen ilaçların başarı oranının %12 olmasıydı. Bu oran, son yıllarda klinik denemelere geçmeyi başaran 1442 deneysel ilacın analizine dayanarak saptandı. Ayrıca klinik deneme hattına girebilen sekiz bileşikten

yedisinin geliştirme aşamasında başarısız olduğu, bir ilacın Faz II'den Faz III'e geçme şansının sadece %36, Faz III testlerini bitiren –yani hem hayvan hem de insan deneylerini geçen– ilaçların onay başvurusu yapma oranının da %62 olduğu belirtiliyordu.

Araştırmacılar, ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü'ne ait klinik araştırmalar veritabanında kokain tedavisi için test edilmiş tüm ilaçlar için bir tarama yaparak çoğunluğunda aynı bileşiğin kullanıldığı 277 klinik araştırma olduğunu belirledi. Sonuç olarak bunlardan 101'i klinik deneylerden geçmiş, 76'sı ise zaten ABD Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) tarafından başka bir nörolojik veya psikiyatrik tedavi için onaylanmış ilaçlardı. Araştırmacılar bu 76 ilaç için ayrı bir çalışma yaptıklarında ise 40'ında insan dışı primat kullanıldığını ve bu hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen testlerin %55'inin insan klinik araştırmalarından kısmen veya tamamen farklı sonuçlar verdiğini gördüler. Bunun sebebi de şöyle açıklanıyor: Evrimde bu iki türün milyonlarca yıl önce ayrılmasından doğan biyolojik farklılıklar, kullanma motivasyonu ve temiz kalma iradesi gibi tedavide kritik öneme sahip (ve hayvanlarda “modellenmesi” imkânsız olan) karmaşık davranış faktörleri. Buna rağmen 2007-2013 yılları arasında Ulusal Sağlık Enstitüsü'nün insan dışı primatların kullanıldığı kokain deneylerine sağladığı fon 10 milyon doların üzerindeydi.³² Durum böylesine somut verilerle ortada iken ve buna benzer bilinen binlerce örnek varken hayvan araştırmalarına dayanan verilerin daha güvenilir bulunması (ya da en azından böyle söylenmesi), hem zaman hem emek hem de para harcanmasının, kültürel ve tarihî sebeplere dayandığı düşünülebilir.

Hayvan deneylerinin güvenilirliği konusunda bilim

30 Perel, P., Roberts, I., Sena, E., Wheble, P., Briscoe, C., Sandercock, P., Macleod, M., Mignini, L. E., Jayaram, P., & Khan, K. S. (2007). Comparison of treatment effects between animal experiments and clinical trials: systematic review. *BMJ (Clinical research ed.)*, 334 (7586), 197. <https://doi.org/10.1136/bmj.39048.407928.BE>.

31 Tufts study: it takes eight drugs in clinical trials to get one approval: <https://www.bizjournals.com/boston/blog/bioflash/2014/11/tufts-study-it-takes-eight-drugs-in-clinical.html?s=print> (Erişim Tarihi: 25.10.2021).

32 Bettauer, Rajia H., “Use of Non-Human Primates in Cocaine Research”, 2016, *Animal Research, Testing, and Experimentation*. Paper 93.

insanlarının aramızdaki farklılıklar dışında tedirginlikle yaklaştıkları bir diğer şey de, hayvanların sosyal ve duygusal varlıklar olması nedeniyle çevrelerinde olup bitenlere karşı had safhada duyarlı olmalarıdır. Laboratuvardaki koşulların, buldukları ortamdaki insan ve cihazların, tutulmalarının (“handling”), kafes değişikliği ve temizliği gibi laboratuvar rutinlerinin dahi vücutlarında fizyolojik ve hormonal değişiklikler yarattığı bilinmektedir. Sıçanlarla yapılan bir çalışmada hayvanların kafeslerinin değiştirilmesinin kalp atışlarında %46, kan basınçlarında ise %19 artışa sebep olduğu görülmüş, aynı çalışma Rhesuslar ile yapıldığında kalp atışlarındaki artışın %46, hamsterlarda ise %125 olduğu kaydedilmiştir. Kafes değişikliği yapılan hayvanların kalp hızı ancak 45 dakika sonra normale dönmüştür. Kafes değişiminin tavşanlar üzerinde yarattığı etkiler incelendiğindeyse insulinin %19 oranında düştüğü ve glukozun %21 oranında arttığı görülmüştür. Bir hayvanın herhangi bir uygulama yapılmaksızın sadece tutulması sonucunda bile, vücudunda deney sonuçlarını etkileyebilecek çok belirgin hormonal değişiklikler meydana gelir. Tutuşun etkileriyle ilgili yapılan çalışmalarda sıçanların vücut ısılarının %2,7; farelerin vücut ısılarının %4,8 arttığı görülmüş, hormonal değişiklikler ise şu şekilde kaydedilmiştir: sıçanlarda %160 kortikosteron, %290 noradrenalin, %220 adrenalin, %195 glukoz artışı; tavuklarda %550 kortikosteron artışı; ördeklerde %385 kortikosteron artışı; serçelerde %260-730 arasında değişen kortikosteron artışı. Tutuş ve kafes değiştirme dışında ortamdaki yabancı insan ve sesler de hayvanlarda oluşan tedirginliğin bir sonucu olarak vücutlarında çeşitli değişimler yaratır. Yine Rhesus maymunlarıyla yapılan çalışmalarda bir yabancıнын odaya girmesinin lökosit seviyesinde %50 artışa, odada telefonun çalmasının ise büyüme hormonunda

%2400 artışa sebep olduğu kaydedilmiştir.^{33 34 35}

Hayvanlar üzerinde yapılan bilimsel ve deneysel çalışmaların hem etik yönü hem de bilimsel güvenilirliğiyle ilgili, bizzat hayvanlar üzerinde deneyler yapan ya da yapacak olan kişilerin görüşlerine de bir bakalım. Ülkemizde, araştırmalarda canlı hayvan kullanabilmek için elde edilmesi yasal bir zorunluluk olan “Deney Hayvanı Kullanım Sertifikası” kursuna katılanlarla yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılmış bir anket çalışmasında³⁶, 2012-2015 yılları arasında bu kursa katılmış Türkiye’nin farklı illerinden 208 araştırmacıya çeşitli sorular sorulmuş. Bu araştırmacıların %63’ü daha önce araştırmalarda hayvan kullanmadığını belirtmiş. “Hayvan deneylerinde insan çıkarları hayvan çıkarlarından önce gelmelidir” ifadesine katılıyorum (ve kesinlikle katılıyorum) diyenlerin toplam oranı %44,3, katılmıyorum (ve kesinlikle katılmıyorum) diyenlerin toplam oranı ise %32,2 olurken, geri kalanlar (%23,6) buna katılıp katılmama konusunda kararsız olduklarını belirtmişler. Aynı araştırmada, “Deney hayvanı kullanımı et tüketimi için hayvan beslemekten daha insancıldır” ifadesine katılıp katılmama konusunda kararsız olanların oranı %24 iken bu ifadeye katılanların oranı %45,2, katılmayanların oranı da %30,8 olmuş. 2005-2006 öğretim yılında

33 Balcombe, J. P., Barnard, N. D., & Sandusky, C. (2004). Laboratory routines cause animal stress. *Contemporary topics in laboratory animal science*, 43 (6), 42-51.

34 Karas, Alicia; Leach, Matthew C.; Andrutis, Karl A.; Conlee, Kathleen; Gluck, John P.; Rowan, Andrew N.; and Stephens, Martin L., “Resolving Animal Distress and Pain: Principles and Examples of Good Practice in Various Fields of Research”, 2009, *Laboratory Experiments Collection*, 22.

35 Conlee, Kathleen; Stephens, Martin; and Rowan, Andrew N., “Addressing Distress and Pain in Animal Research: The Veterinary, Research, Societal, Regulatory and Ethical Contexts for Moving Forward”, 2009, *Experimentation Collection*. 61.

36 Yiğit, A., Sinmez, Ç. Ç., Aslım, G., “Türkiye’de Deney Hayvanı Kullanmaya Yetkili Kişilerin Hayvan Kullanımına Yönelik Tutumları”, *Kafkas Univ Vet Fak Dergisi*, 21 (6): 885-892, 2015. DOI: 10.9775/kvfd.2015.13807.

Erciyes Üniversitesi'nin biyoloji, inşaat mühendisliği, güzel sanatlar ve veteriner hekimliği bölümlerinde öğrenim gören 739 öğrenciye uygulanan ankette³⁷ ise katılımcıların %59,1'inin hayvan merkezli bir tutum sergilediği, inşaat mühendisliği öğrencilerinin diğer gruplara oranla daha insanmerkezci bir tutum içinde oldukları görüldü. Katılımcıların büyük bir kısmı, hayvan deneylerinin alternatif yöntemlerden daha vicdani olduğu görüşüne katılmıyordu. Hekimlerin ve veteriner hekimlerin hayvan deneyleriyle ilgili görüşlerini ölçmek amacıyla yapılan 43 soruluk başka bir anket çalışmasında³⁸; tıp hekimlerinin %85'i ve veteriner hekimlerin %82'si, hayvan deneylerini alternatif yöntemlerden daha insancıl bulmadıklarını belirtmişlerdir.

Günümüzde güvenilirlik ve işe yararlığı kabul edilmiş hayvan kullanılmayan bilimsel alternatif yöntemlerin var olmasına karşın hayvanların kullanıldığı eski yöntemleri kullanmadaki ısrar, tıbbın modernleşerek gelişmesinin önündeki büyük engellerden biridir. Hayvan kullanılmayan alternatif bilimsel yöntemlerin doğrulanmasını koordine ederek bir veritabanı oluşturmak ve alternatif yöntemlerin geliştirilerek uluslararası olarak tanınmasını sağlamak için kurulan Alternatif Yöntemlerin Doğrulanması Avrupa Merkezi (EURL-ECVAM) bünyesindeki Bilimsel Danışma Komitesi (ESAC)³⁹ 1998 yılında, eldeki kanıtlara dayalı olarak; monoklonal

antikor⁴⁰ üretiminin tüm seviyeleri için bilimsel olarak kabul edilebilir hayvan kullanılmayan yöntemlerin mevcut olduğu, bu yöntemlerin hayvan kullanılan yöntemlerle eşit veya daha iyi olduğu sonucuna vararak, nadir durumlar dışında farelerin kullanıldığı asit yöntemiyle monoklonal antikor üretiminin bilimsel olarak gerekli olmadığını açıkladı.⁴¹ Buna rağmen hayvanların bilimsel amaçlarla kullanımına ilişkin Avrupa Komisyonu raporunda, 2015-2017 yılları arasındaki hayvan kullanım istatistiklerinde antikor üretimi için fare kullanımında %65'lik bir artış görüldüğü kaydedildi. 2020 yılının mayıs ayında ise hayvanların artık araştırma, teşhis ve terapötik uygulamalar için antikorların geliştirilmesi ve üretilmesi için kullanılmaması yönünde bir tavsiye yayınlayarak, hayvan kaynaklı olmayan antikorların hayvan kaynaklı antikorlara göre birçok önemli bilimsel ve ekonomik avantaj sağladığını da belirtti.⁴²

Hayvan Deneyleri Ahlâken Doğru mudur?

...Ayrıca zekâmız da oldukça sorunsaldır. Sadece yeniliği değil, öngörüyü, fantaziyi, imgelemi, yaratıcılığı ve zulmü de olası kılar.⁴³

Deneylerde kullanılan hayvanların haklarını korumak

- 37 Özen, R., & Özen, A. (2010). Attitudes of Erciyes University students to the use of animals in research. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16, 477-481.
- 38 Coşkun, A., Elibol, P., Coşkun, M., Çalışkan, E., Tükenmez, M., Yeğen, B. Ç. "Hekimlerin ve Veteriner Hekimlerin Araştırmalarda Deney Hayvanı Kullanımına Bakış Açıkları", *Cerrahpaşa Tıp Dergisi* 38, 2014: 146-151.
- 39 ESAC (EURL ECVAM Scientific Advisory Committee) kendi alanında uzman olan, 9 farklı ülkeden 15 bağımsız bilim insanının oluşturduğu ve alternatif yöneme göre uzmanların yer aldığı alt çalışma grupları da oluşturarak bilimsel alternatif yöntemleri değerlendiren bir komitedir.

40 Antikor, vücuda giren antijenlere karşı vücudun bağışıklık sisteminin geliştirdiği, ona yapışarak sağlıklı hücrelere girişini engelleyen moleküllerdir. Bu antikorların en güçlü ve antijene yapışmakta en başarılı olanı seçilerek laboratuvarında çoğaltılır. Tek bir antikor hücresinden çoğaltılan bu antikorlara *monoklonal antikor* (mAb) denir.

41 In vitro production of monoclonal antibodies (hybridoma technique) | EURL ECVAM - TSAR <https://tsar.jrc.ec.europa.eu/test-method/tm1998-04> (Erişim Tarihi: 29.10.2021).

42 Gray, A.C., Bradbury, A.R.M., Knappik, A. et al. Animal-derived-antibody generation faces strict reform in accordance with European Union policy on animal use. *Nat Methods* 17, 755–756 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41592-020-0906-9>.

43 Bookchin, Murray: *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*. Çev.Rahmi G. Ögdül, Kabalıcı Yayınları, 1996, s. 16.

Laboratuvarda gözlemlenen bir fare

amacıyla çalışan örgüt ya da bireysel hak savunucuları, hayvanlar üzerinde çalışmalar yapan kuruluşlara sorular sorduğunda ya da hayvan deneylerine karşı itirazlarını sıraladığında, bir klişe olarak bunun gerekli ve kaçınılmaz olduğu cevabı verilir. Bazen de hayvanlara azamî özen ve önemin gösterildiği, iyi davranıldığı, ağrı ve acı hissetmemeleri için gerekli tıbbî desteğin verildiği (ağrı kesiciler) söylenerek onların aslında birer tutsak değil de “misafir” olduğu algısı yaratılmaya çalışılır. Ancak hayatın doğal akışında ağırlama bitiminde misafirlerimizi öldürmeyiz. Onları öldürdüğümüzde ise ağırlama esnasında sırtlarına koyduğumuz yastık veya ikram ettiğimiz pastanın da bir önemi yoktur.

Nadiren hayvan sağlığı için yapılan hayvan deneylerinin tümünün hayvanlar için eziyet anlamına gelmeyeceği,

örneğin davranışla ilgili veya gözleme dayalı bazı çalışmalarda hayvanlara fiziksel bir zarar verilmediği de hayvan deneylerinin “iyi yanını” desteklemek amacıyla sunulan bir başka argümandır. Kastedilen şey, hayvanların laboratuvarında geçirdiği zaman içinde bakılıp-beslendiği ve fiziksel bir acı yaşa(tıl)madığıdır. Ancak hayvanlara kasti olarak zarar verilmemesi, onların tutsak edildiği gerçeğini değiştirmez. Davranış çalışmalarında da hayvanlar doğal alışkanlıklarına aykırı eylemlere zorlanırlar. Bununla ilgili olarak sıçanlar üzerinde yapılmış duygudaşlık kurma ve yardımseverlik davranışlarıyla ilgili oldukça ses getirmiş bir çalışmadan örnek vermek istiyorum:

Japonya’daki Kwansei Gakuin Üniversitesi Psikolojik Bilimler Bölümü’nden Nobuya Sato adlı araştırmacı,

İlaç ve aşı araştırması köpek üzerinde test ediliyor

sıçanlarda birbirine yardım etme davranışını araştırmak üzere bir deney gerçekleştirdi.⁴⁴ Deneyde iki bölüme ayrılmış ve bir bölümü ayakları yere değemeyen sıçanın yüzmek zorunda kalacağı yükseklikte su ile doldurulmuş, diğer bölümü ise suyun yüksekliğiyle aynı seviyede kuru bir zeminden oluşan bir kutu düzeneği kullanıldı. Suyla dolu olan ve kuru olan bölüm arasında yuvarlak küçük bir kapı vardı ve kuru bölümdeki sıçanlar bu kapıyı yana doğru iterek ıslak bölümle kuru bölüm arasında geçişi sağlayabilirdi. İki bölüme de birer sıçan konuldu. Su dolu bölüme konulan sıçanın boğulmamak için yüzmesi, hareket etmesi ve savaşması gerekiyordu

çünkü bu bölümde tutunabileceği bir şey de yoktu. Kuru bölümdeki sıçanların, yan bölmede hayli kötü bir deneyim yaşamakta olan diğer sıçanı kurtarmak için kapıyı açmayı öğrendiği ve diğer sıçanın güvenli bölgeye geçebilmesini sağladığı görüldü. Bir sonraki aşamada ise daha önce ıslak bölmede bu deneyimi yaşamış olan sıçanlar kuru bölmeye konuldu ve bu sıçanların daha hızlı hareket ederek kapıyı daha kısa sürede açtıkları görüldü. Hatta sonraki aşamalarda düzenek üç bölmeden oluşuyordu: solda su dolu alan, sağda yiyecek olan bir alan, ortada ise sola ve sağa kapı açılan kuru alan. Bu durumda da kuru alandaki sıçanlar yiyecekten önce su dolu alanın kapısını açtı. Yani önce yardım etmeyi seçti. Sıçanların (aynı evcil kediler gibi) yüzebilmelerine rağmen normalde yüzmekten kaçınmayı tercih ettikleri, ıslanmayı ve yüzmeyi hiç

⁴⁴ Sato, N., Tan, L., Tate, K., & Okada, M. (2015). Rats demonstrate helping behavior toward a soaked conspecific. *Animal Cognition*, 18, 1039-1047.

sevmedikleri bilinen bir gerçektir. Sıçanların birbirlerinin hissettiklerini anlayıp anlayamadıklarını ölçmek, birbirlerine yardım edip etmeyeceklerini görmek için zorla yüzdürüldükleri, sıkıntı, korku ve kaygıyla baş etmek zorunda bırakıldıkları bu çalışma, deneyin uygulayıcılarının tabiriyle “hayvanlara zarar verilmeyen” davranışa sahip bir gözlem çalışmasıdır.

Açıkçası toplum yanlısı davranışların sadece insana özgü olmadığı gerçeği bana şaşırtıcı gelmiyor ve hatta bilim dünyasının bu ve benzer sonuçları veren önceki çalışmaları şaşırtıcı bulması, iyi olarak sınıflandırılan tüm meziyetlerin veya yazılı olmayan toplumsal normların, iyilik gibi içsel davranış belirleyicilerin sadece ve sadece insanda olabileceği inancı çok daha şaşırtıcı. Bir hayvanın diğerine yardım etmek istemesi ve hatta kendi menfaatini ikinci plana atmayı zorunlu kılacak, dezavantajlı olabileceği durumlarda dahi bunu istemesi, insan dışındaki canlılara atfetmekten kaçındığımız erdemlerin “ötekilerdeki” bu tezahürü, kimileri için gizli bir hayal kırıklığı olurken kimileri için de hayvanlara yönelik muamele biçimlerimizi sorgulamaya yol açabilir. Yapılan araştırmaların sonuçları bize aramızdaki önemli genetik, moleküler, biyolojik, immünolojik ve hücrel farklılıklar nedeniyle hayvan deneylerinin iyi bir yöntem olamayacağını çok net şekilde uzun zamandır söylüyor. Yüz ilaç geliştirme çalışmasından sadece birinin tüm deneylerde başarılı olup onay için başvuru sürecine girebilmesi, koskoca bir hiç için öldürülen yüzbinlerce hayvan demektir. Hayvan deneylerinin en iyi yöntem olması durumunda dahi hayvanların yaşam haklarını gasp etmemizi, beden bütünlüklerini bozmamızı, fiziksel, psikolojik, hatta cinsel şiddet uygulamamızı, esaret altında tutmamızı, annelerinden ayırmamızı, yavrularını öldürmemizi ve kasti olarak sakat bırakmamızı meşru kılabilmek; gelişmiş bir adalet duygusu, vicdan ve ahlâk ile mümkün olamazdı.

Frans De Waal, *Empati Çağı* adlı kitabında şunları söyler:

Pek çok hayvan diğerlerini bertaraf ederek ya da her şeyi kendisine saklayarak hayatta kalma yolunu tercih etmek yerine iş birliği yapar ve paylaşımında bulunur. Bu durum toplu olarak avlanan kurtlarda ya da katil balinalarda, fakat en çok da bizim en yakın akrabalarımız olan primatlarda açık bir şekilde görülür.⁴⁵

Bu davranışların sonradan öğrenilmiş ya da biyolojik kökenli olup olmadığı, hayvanlarda gözlemlenen nesiller arası bilgi aktarımının kapsamı, hayvanlarda (özellikle de memelilerdeki) öğrenme süreçleri, halen tartışılan ve araştırılan konulardır. Laboratuvarında doğmuş hayvanlarda bile evrimin onlara hediye ettiği bilgilerin mevcut olduğu kolaylıkla görülür. Ömrü boyunca laboratuvarında yaşamış ve farklı türden bir hayvanla asla karşılaşmamış bir sıçan, sıçanların doğal yaşamlarında onlar için çok büyük bir alarm anlamına gelen bir kediyi ya da sadece tüyünü bile tehlike olarak algılayarak, temkinli davranmaya başlayabilir. Afektif Nörobilim Teorisi'nin kurucusu Prof. Dr. Jaak Panksepp; sıçanlarda gözlemlenen, doğuştan gelen -yani sonradan öğrenilmemiş- bu bilgiyi ölçmek için sıçanların oyun alanlarına bir kedi tüyü koydu ve hayvanların hayli tedirgin olduklarını gördü:

Evrim, onların beyinlerine tedbirli olmaları gerektiğine ilişkin bilgiyi koymuş olmalıydı. Çünkü bu hayvanlar laboratuvarında doğmuşlardı ve ilk testten önce kediyi ilgili hiçbir şeyle karşılaşmamışlardı. Kedi kılına karşı oluşan bu etki gelincik gibi diğer saldırganların kılına karşı oluşmakla birlikte sıçan kokusuna, civcive veya bazı köpek cinslerine karşı oluşmadı.⁴⁶

45 Frans De Waal: *Empati Çağı: Daha Anlayışlı Bir Toplum İçin Doğadan Dersler*. Çev. Kadir Yılmaz (Akılcıların Kitapları, 2014) s.19.

46 Jaak Panksepp, *Afektif Nörobilim: İnsan ve Hayvan Duygularının Temelleri*, 1. Baskı (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017).

Toronto York Üniversitesi'nden felsefe profesörü ve Animal Minds'in direktörü Kristin Andrews ve Madrid/UNED'de mantık, tarih ve bilim felsefesi departmanından akademisyen Susana Monso, sıçanların neden etik bir korumaya sahip olmadığını sorguladıkları makalede şöyle der:

“Bilim insanları, insan psikopatolojilerini tedavi etmenin yollarını bulmak için şimdi de sıçanların empatisiyle uğraşıyorlar. Bazı durumlarda, sıçanlara, anksiyolitikler, parasetamol, eroin veya elektrik şokları gibi empatik yeteneklerini geçici olarak devre dışı bırakan tedaviler verilir. Diğer durumlarda, zarar kalıcıdır. Sıçanlar doğumda annelerinden ayrılır ve sosyal izolasyonda büyütülür. Bazı çalışmalarda amigdalaları (duygu ve ilişkilerden sorumlu beyin bölgesi) kalıcı olarak hasar görür. Bu araştırmaların amacı alenen, akıl hastası, travma geçirmiş, duygusal olarak acı çeken sıçan popülasyonları yaratmaktır”.⁴⁷

Sosyolog Lynda Birke ise kemirgenleri küreselleşmiş bir araştırma aracına nasıl dönüştürdüğümüzü anlattığı makalesinde⁴⁸ “Lağım faresinden uzak durabilir veya fare ve sıçanları evlerimizden ve çiftliklerimizden yok etmeye çalışabiliriz ama laboratuvarda fareler bizim için çok şey ifade ediyor”. der. Araştırmacıların hayvan deneyleriyle ilgili retorik söylemleri bazılarımıza hayli etkileyici gelse de bilinçli olarak seçilen kelimeler, kullanılan terim ve metaforlar ya da tek başına “laboratuvar hayvanı” ifadesi bile başarıyla sonuçlanması durumunda yüceltilecek bu eylemleri öncelikle normalleştirme amacı taşır. Laboratuvara ait olan ya da laboratuvarların kurulmasıyla ortaya çıkan biyolojik

bir tür yoktur ve amacı insanlığın ömrünü uzatmak için çalışmak olan bir hayvan türü de hiç var olmamıştır. İnsan da dahil tüm hayvanlar, kendi yaşamlarının öznesi olarak ve sadece kendileri için var olur ve yaşarlar. Birke, bu hayvanları yetiştiren tesislerin reklamlarında kullanılan dili ve sanki “hayvanlar kendi hayatlarını feda ederek bizim hayatlarımızı kurtarmaya razıdır” imalarını eleştirir. Laboratuvarında doğmuş, hiçbir patojen içermese ve albino olsa bile fare, faredir; “kansere karşı savaşta neferlerimiz ya da araştırmacıların çalışma arkadaşları” değil.

Hayvanlar üzerinde yapılan deneysel ve bilimsel çalışmaları desteklemek amacıyla Birleşik Krallık'ta kurulmuş olan Understanding Animal Research (UAR) adlı kâr amacı gütmeyen kuruluş, “Araştırmalarda Hayvan Kullanma Gerekliğinin 40 Nedeni” adlı yazıda maddeler halinde sebepler sıralıyor ve ardından da bazı istatistikler(!) veriyor⁴⁹:

- Köpekler, kediler ve primatlar, araştırmalarda kullanılan hayvanların %0,2'sinden daha azını oluşturur.
- İngiltere'deki araştırmaların %97'si fareler, sıçanlar, balıklar ve kuşlar üzerinde yapılıyor.
- Birleşik Krallık, her yıl tıbbi araştırmalarda kullanılan tüm hayvanların toplam sayısından 300 kat daha fazla balık tüketiyor.
- Ev kedileri her hafta yaklaşık 5 milyon hayvanı öldürüyor. Bu, yıl tıbbi araştırmalarda kullanılan toplam hayvan sayısından daha fazla.
- Bu yıl İngiltere'de tüketilen tavuk sayısı, İngiltere'de son iki yüzyılda tıbbi araştırmalarda kullanılan tüm hayvanların toplam sayısından daha fazla olacak.

47 Why don't rats get the same ethical protections as primates? | Aeon Essays <https://aeon.co/essays/why-dont-rats-get-the-same-ethical-protections-as-primates> (Erişim Tarihi: 28.10.2021).

48 Birke L. (2003). Who—or what—are the rats (and mice) in the laboratory. *Society & animals : social scientific studies of the human experience of other animals*, 11(3), 207–224. <https://doi.org/10.1163/156853003322773023>.

49 Forty reasons why we need animals in research: <https://www.understandinganimalresearch.org.uk/why/forty-reasons-why-we-need-animals-in-research/> (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

Test için kan alınan bir kedi

İlk okuduğumda sıraladığı sebepler ve verilen istatistiksel bilgilerin sığılığı nedeniyle beni hayrete düşüren bu yazı; hayvanların deneylerde kullanılması konusunda toplumun onayını talep edebilecek ikna edici bilgiler içermemesi, toplumdaki kaygıların önüne geçmek için insanların evin bir bireyi olarak kabul ederek ev ve yaşamlarını en çok paylaştıkları evcil hayvanlar ve aramızdaki benzerliklerden ötürü hassas olduğumuz insan dışı primatların kullanım oranındaki nispi düşüklüğe vurgu yapılması, yazının *çaresiz* ya da *tuhaf* görünmesini bile göze alarak ev kedilerinin avlanma içgüdüleriyle öldürdüğü kuş-böcek ya da insanların

gıda olarak tüketmesi için öldürülen hayvanlara ait sayısal verilere sığınması gibi nedenlerden ötürü, aslında yapılan uygulamaların (elde edilen sonuç ne olursa olsun) ahlâken savunulacak yönü olmadığı bir itiraf niteliğinde.

Sıralanan 40 nedenden biri olan “Genlerimizin %95’ini fareyle paylaşıyoruz ve bu da onları insan vücudu için etkili bir model haline getiriyor” cümlesini ele aldığımızda ise genetik benzerliğin önemli bir kriter kabul edildiğini anlıyoruz: Her yıl milyonlarca farenin deneylerde kullanılıp öldürülmesinin sebebi,

bize genetik olarak çok benziyor olmaları. Bu durumda hayvanlarla aramızdaki genetik benzerlik, onların deneylerde kullanılmasının bilim adına doğru bir eylem olduğunun kanıtı gibi sunulurken, yaklaşık %99 genetik benzerlikle bize farelerden çok daha yakın olan şempanze ve bonoboların kullanım oranının düşüklüğü de bir gurur tablosu gibi sunulmamalı. Vurgu yapılan genetik benzerlik üzerine ortaya konulan argümanlar ikilemlerle doludur: “Bize çok benzedikleri için fazla sayıda fare kullanıyoruz ama bize çok benzedikleri için az sayıda insan dışı primat kullanıyoruz”. İnsan eylemlerinin ahlâken doğru ya da yanlış olmasının belirleyicisi bu %4'lük fark olamaz. Bunun yanında fare, sıçan gibi hayvanlar yaşamımız için “önemsiz” ama öte yandan yaşamımız için var olan laboratuvarlar için “önemli” kabul edildiğinden bu hayvanların statüleri de aynı diğer hayvanlara karşı tutumumuz gibi oldukça belirsizdir.

Hayvan hakları örgütlerine ait “Animal Rights Extremism”adlı web sitesinde ise “aşırılıkla” suçlanan hayvan hakları örgütleri olarak The Animal Liberation Front (ALF), Gateway to Hell (G2H), National Anti-vivisection Alliance (NAVA), Negotiation is Over (NIO), Stop Huntingdon Animal Cruelty (SHAC) ve Stop Primate Experiments At Cambridge (SPEAC and SPEAK) ve bu örgütlerin gerçekleştirdiği protesto ve doğrudan eylemler nedeniyle mahkemeler tarafından üyelerine verilen hürriyeti bağlayıcı cezalar yer almış. Bu örgütlerin hepsi, hayvanlara yönelmiş zalimliğe karşı uzlaşmaya yer olmayan bir direnci temsil eder. Verilen cezalar ise hayvan hakları savunucularının bazı ülkelerde terörist gibi görülmesi ve hatta açıkça bu şekilde ifadeler kullanılarak cezalandırıcı yasalar çıkarılmasının bir sonucudur. Buradaki temel sorun, ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilen hukuki düzenlemelerin hayvanlar söz konusu olduğunda tüm dünyada ve istisnasız şekilde

vardığı konsensüsdür: Hayvanlar cansız eşya ile insan arasında bir yerde konumlandırılırlar. Hukuken canlı ve hissedebilen varlıklar olarak tanındıkları ülkelerde dahi yaşam hakları yasal bir güvence altında değildir. Hâl böyle iken bir insanın hayatı boyunca tüketemeyeceği miktardaki şekeri tüketebilseydi ne olacağını görmek için hayvanları midelerine uzanan borular yardımıyla şekere boğmak, onları yaşadıkları doğal ortamdan kopartarak laboratuvarda çürüyerek ölen kokain bağımlıları hâline getirmek ya da trafik kazalarında kafa travması deneylerinde bir düzeneğe sıkıştırılmış hâldeyken kafalarına belirli yükseklikten ağır nesnelere düşürerek kafataslarını parçalamak bir laboratuvarda yapıldığı müddetçe yasadır. Hayvanların kafataslarının parçalandığı laboratuvarların duvarına “bu zulme son verin” ya da benzeri şeyler yazanlar ise cezalandırılırlar. Hayvan hakları savunucularından beklenen, cevap dahi alamadıkları dilekçeler göndermeye devam etmeleri ya da hayvanların yaşam haklarını insan vicdanına teslim ederek, yetkili ya da faillerin günün birinde özeleştirip yapabileceği umuduyla beklemeleridir.

Türkiye’de Hayvan Deneyleri

Ülkemizde, her yıl ortalama 260 bin hayvan (her gün yaklaşık 700 hayvan) deneylerde kullanılıyor ve sayıları sürekli olarak değişmekle birlikte, şu an için hayvanlar üzerinde çalışma yapmak üzere izin verilmiş yaklaşık 120 kuruluş var. Bu kuruluşların çoğu üniversitelerin içinde kurulmuş deney merkezleri, geri kalanlar ise bakanlıklara bağlı merkezler ya da özel şirketler. Her kuruluşun içinde kendi yerel etik kurulu bulunuyor. Yani kuruluşlar deney yapmak için kendi kendilerine izin veriyorlar. Bu kuruluşları denetleme, yönergelerini onaylama veya reddetme gibi yetkilere sahip olan HADMEK (Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu) ise bakanlık bürokratları ve deneyin bizzat uygulayıcısı olan meslek profesyonellerinin oluşturduğu

bir üst kurul olarak, yapısı itibarıyla hayvanların haklarını kayıtsız şartsız korumaktan hayli uzaktır.

Elimizde hayvanların laboratuvarındaki herhangi bir ekipman olmadığına ve ayrıca hayvan deneylerinin yarıltıcı olabileceğine dair elde edilmiş pek çok sağlam kanıt varken bu sistematik işkenceyi sonlandırmak yerine eylemlerimizi meşrulaştırma amacıyla kendimizce koyduğumuz kurallar (örneğin yasal mevzuatta sıkça altı çizilen araştırmacı sorumlulukları, etik kurullar ve onay süreçleri) ise çoğu zaman gene kendimizce çiğnenir. Deneye Hayır Derneği'nin 2020 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında yaptığı başvuruların sonuçları durumu açıkça gösteriyor: Hayvanlar üzerinde çalışma yapmak üzere yerel etik kurullara izin için yapılan başvuruların neredeyse tamamı kabul edilmektedir ve ayrıca bu kurulların sadece %7,5'inde hayvanları koruma alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütü temsilcileri yer almakta, çoğu kurulda "STK temsilcisi" sıfatıyla görevlendirilen kişilerin bağlı olduğu örgütlerin çalışma konusu doğa-çevre-hayvan hakları ile ilgisi olmayan alanlardır⁵⁰. Buradan çıkartacağımız sonuç, bu kural ve kısıtlamaların çoğunun göstermelik olduğudur. Sivil toplum örgütü temsilcisi sıfatıyla etik kurullarda hayvanların yaşamları üzerine söz sahibi olmak üzere yer alan kişilerin hemşehri dernekleri gibi örgütlerden seçilmesi bu kurulların ciddiyeti konusunda duyulan şüpheleri haklı çıkartır. Hayvanların deneylerde kullanılmasını gerçek anlamda önleyecek uygulamalar için radikal adımlar atarak bunu mümkün kılacak vizyoner bilim insanlarının yetki ve söz sahibi olmasına izin verilmelidir.

Akademik unvan alma-yükselme için hayvan deneyi içeren yayın yapmak ise âdeta bir modadır. Ülkemizde,

hayvanların kullanıldığı tıpta uzmanlık tezlerinin alıntı ve yayınlanma oranlarını incelediğimiz çalışmanın sonuçları hayvanlar adına hayli üzücüdür: Toplam 25.000 hayvanın kullanıldığı 656 çalışmanın yalnızca %34'ü yayınlanmış ve yayınlanan her on çalışmadan yalnızca bir tanesi 10 ve üzeri alıntı oranına sahiptir.⁵¹ "Yüksek alıntılanma sayısına sahip ve en iyi bilimsel dergilerde yayınlanmış makalelerin bile tıbbın gelişimine katkısı düşündürücü Türkiye'de sıçanlar üzerinde yapılan uzmanlık tezlerinin ne işe yaradığının cevabı büyük bir muammadır".⁵² Benzer bir inceleme daha önce de üç Alman üniversitesinde 1991-1993 yılları arasında etik kurullar tarafından onaylanmış hayvan kullanılan çalışmalar incelenerek yapılmış ve hiçbirinin yeni bir tedavi ya da faydalı bir klinik etki için yol göstermediği görülmüştü.⁵³

Ülkemizde hayvan deneyleriyle doğrudan ilintili olan başka bir sorun ise araştırmacıların, akademisyenlerin ve etik kurulların yararlanacağı bir veritabanının eksikliğidir. Britanya Tıbbi Araştırma Konseyi; klinik bir deney planlayanların, konuyla ilgili önceden yapılmış olan tüm çalışmaların sistematik incelemesinin referans alınmasını şart koşar. Tıp alanında çalışan doktor ve bilim insanları tarafından 1979'da kurulan Almanya merkezli Doctors Against Animal Experiments adlı örgütün Non-Animal Technologies (NAT) Database adlı projesi⁵⁴, tüm disiplinlerde hayvan kullanılmayan

50 HADYЕК'lerdeki STK Temsilcileri: <https://www.denevehayir.org/hadyeklerdeki-stk-temsilcileri/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021).

51 Kinikoğlu, O., Güven, Y. Ö., & Kilboz, B. B. (2020). Publication and Citation Analysis of Medical Doctors' Residency Master's Theses Involving Animal Experiments on Rats in Turkey. *Alternatives to Laboratory Animals*, 48(1), 23–28. <https://doi.org/10.1177/0261192920907226>.

52 Yağmur Özgür Güven & Oğuzcan Kinikoğlu, Hayvan Deneyleri-Hayvanlar Bizim İçin mi Var?, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020, s. 166.

53 Knight A. (2008). Systematic reviews of animal experiments demonstrate poor contributions toward human healthcare. *Reviews on recent clinical trials*, 3(2), 89-96. s.3 <https://doi.org/10.2174/157488708784223844>.

54 Non-Animal-Testing Database: <https://www.nat-database.org/> (Erişim Tarihi: 1.11.2021).

İstanbul sokaklarından bir kedi

yöntemlerle yapılan bilimsel ve deneysel çalışmalara ait bir uluslararası veritabanıdır. Almanya'nın hayvanları koruma yasasında yapılan bir değişiklik, halkın Almanya'da onaylanmış tüm hayvan deneyleri hakkında bilgilendirilmesini şart koşar. Bu nedenle Federal Risk Değerlendirme Enstitüsü bir veritabanı geliştirmiştir ve bu veritabanında hayvan kullanılarak yapılan onaylanmış tüm çalışmaların ayrıntıları yer alır. Bu girişimler, toplumun bilgilenmesinden ziyade tekrar çalışmaların önlenmesi ve dolayısıyla yasal metinlerde yer alan "gereksiz hayvan kullanımından kaçınılması" açısından önem taşır. Günümüzde artık çok daha fazla sayıdaki bilim insanı, hayvanlar üzerinde yapılan çalışmaların sınırlamaları ve yanlıcılığıyla ilgili tartışmalara dahil olarak hayvan deneylerine karşı bir duruş sergilerken, ülkemiz hem bakış açısı hem de alternatif bilimsel yöntemlere karşı ilgi konusunda geride olan ülkeler arasındadır. Bunun öncelikli sebebi ise mevzuatın, gelişme ve yeniliklerle doğru orantılı olarak yenilenmemesidir.

Son Söz

Aristo doğayı bir merdiven gibi tasvir eder. Ona göre yağmur buğday için yağar, buğday hayvanlar için büyütür ve hayvanlar da insanlar için var olurlar. Yani herkesin bir diğeri için var olduğu ya da bir şeyler yaptığı bu sistemde biz, yani insanlar; kimse için bir şey yapmaksızın her şeyin sahibi olabiliyoruz. 1666 yılında, İsviçre-Bern'de, akıl hastası bir katilin davasında, savunma kişinin mental durumundan ötürü yaptıklarından sorumlu tutulamayacağını söyler. Bunun üzerine savcı, boynuzlarıyla bir insanı yaraladığı için cezalandırılıp öldürülen öküzü ileri sürer. Fakat hâkime göre öküz insan için yaratılmıştı, insan ise "deli olsa bile" kendisi için...⁵⁵ Yani hâkim de Aristo ya da Kant gibi düşünür-

55 Steven M. Wise: *Rattling the Cage Toward Legal Rights for Animals* (Perseus Books, 2000).

yordu: Hayvanlar sadece bir amaç uğruna araç olarak kullanılmak için vardır ve bu amaç, insandır. Peki ya ortada aslında bu biyolojik temelli kibri haklı çıkaracak bir sebep yoksa? Bu antroposantrik düşünce ve buna bağlı olarak şekillenen tutumun hümanizm ile kökten bağını kabul etmekle birlikte, insanı referans alarak ve odağa koyarak, etrafındaki her şeyden uzaklaştıran düşünce ve inanışların sorunlu ve daha da önemlisi insan için zararlı olduğunu düşünüyorum.

Deneylerde kullanılan hayvanların korunması ve refahıyla ilgili yasal metinlerin oluşturulduğu durumlarda dahi insanlar ve hayvanlar arasındaki zihinlere âdeta kazınmış hiyerarşik yapı değiştirilemiyor. Hayvanları, onlarda psikolojik ve fiziksel hasarlar bırakan deneylerde kullanma konusunda ahlakî kaygılar taşıdığımız durumlarda dahi bazı hayvan türlerini bu kaygı çemberinin dışında bırakmaya meyilliyiz. Bunun asıl sebebi, hayvanlarla aramızdaki paradoksal sevgi-nefret ilişkisidir. Hayvanların bizim gibi memeli olmaları ya da bizim gibi sinir sistemi olan omurgalılar olarak acıyı deneyimleyebiliyor olmaları gene de bazı durumlarda yeterli olamıyor. Bazı türlerle olan yakınlığımız (örneğin kedi ve köpekler) ya da bazı türlerle genetik benzerliklerimiz (örneğin insan dışı primatlar), toplumun bu türlere karşı ilgi ve hassasiyetinden doğan itirazlar, türlere yönelik yasal kısıtlama ve ek prosedürlerle sonuçlanarak onları bir miktar korumaya alıyor olsa da laboratuvarların dışında tutmaya yetmiyor. Jane Goodall, Diane Fossey, Roger Fouts gibi primatologlar ve bilim insanlarının yaptığı çalışmalar, insan dışı primatların konumunu biraz olsun değiştirmeyi başardı. Toplumun evini ve yaşamını paylaşarak ailenin bireyi konumuna getirmesiyle kedi ve köpek gibi hayvanlar da zaman içinde kısıtlı bir korumaya sahip olabildiler. Onlara bir değer atfedip aramızdaki benzerlikleri ya da sadece onlara özgü özellikleri yücelten, toplumdaki saygın ve

güvenilir figürlerin ilgi ve korumasına henüz nail olmamış fare, sıçan, tavşan gibi hayvanlar ise halen “ilk feda edilecekler” listesinde. Ünlü bir şef olmayı hayal eden fare Remy her ne kadar kalbimizi çalmış olsa da “hastalık ve pisliğin simgesi” olarak derin bir antipati duyduğumuz fareler, çoğunlukla bir zararlı konumundalar. Filmde daima Jerry’nin kazanmasını istesek de gerçek yaşamda Tom olmaktan kurtulamıyoruz. Bu hayvanlar kahverengi değil de beyaz olduklarında, tıbbi ilerleme ve bilimsel çabayı temsil ettiklerinde bile...

İspanyol filozof José Ortega y Gasset, taraf olduğu bir tartışmada kendini hakikate uydurmakta ve onu kabullenmekte direnen kişileri “entelektüel barbar” olarak niteler.⁵⁶ Saygıdeğer bilim insanlarının tutku ve çabasını yok sayan herhangi bir tanımlamadan elbette kaçınacağım ancak teknoloji çağı öncesi pratiklerden o ya da bu sebeple vazgeçemeyen kişilerin, somut bilimsel verilerin yanı sıra hayvanların en temel haklarını da yok sayan uygulamalara bağ(ım)lılığını anlamak pek kolay değil. Özellikle de hayvan deneylerinin yüzyıllar öncesinden miras kalan bir utanç olarak tarihe karışması gerektiğini savunan azımsanmayacak oranda bilim insanının gerçeklerle yüzleşmiş hâli ortadayken. Bilimin sunduğu teknik imkân ve yenilikleri iyi ya da kötü şekilde, var ya da yok etmek için kullanmak mümkündür. Bir uçak, dağlardaki yaban hayvanlarına gıda bırakmak için de kullanılabilir, bir kentin üzerine iki atom bombası bırakmak için de. Seçimlerimiz ise nasıl canlılar olduğumuzu gösterir.

Kaynaklar

- “Non-Human Primate Model for Performance Effects of Ethanol”, Air Force Research Laboratory Human Effectiveness Directorate Directed Energy Bioeffects Division, Brooks-Texas, September 2000.
- Balcombe, J. P., Barnard, N. D., & Sandusky, C. (2004). Laboratory routines cause animal stress. *Contemporary topics in laboratory animal science*, 43(6), 42-51.
- Balcombe, Jonathan, “A Longitudinal View of Primate Life in Two American Laboratories” (2014). Experimentation Collection. 5.
- Bettauer, Raija H., “Use of Non-Human Primates in Cocaine Research” (2016). Animal Research, Testing, and Experimentation. Paper 93.
- Birke L. (2003). Who—or what—are the rats (and mice) in the laboratory. *Society & animals : social scientific studies of the human experience of other animals*, 11(3), 207-224. <https://doi.org/10.1163/156853003322773023>
- Bookchin, Murray; *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*. Çev. Rahmi G. Ögdül (Kabalcı Yayınları, 1996)
- Büken, N, Hayvan deneylerinde araştırmacı sorumluluğu ve deney hayvanlarının hakları. *Hacettepe Tıp Dergisi* 37, 2006, 1-5.
- Busquet, F., Kleensang, A., Rovida, C., Herrmann, K., Leist, M., & Hartung, T. (2020). New European Union statistics on laboratory animal use - what really counts!. *ALTEX*, 37(2), 167–186. <https://doi.org/10.14573/altex.2003241>
- Conlee, Kathleen; Stephens, Martin; and Rowan, Andrew N., “Addressing Distress and Pain in Animal Research: The Veterinary, Research, Societal, Regulatory and Ethical Contexts for Moving Forward”(2009). *Experimentation Collection*. 61.
- Coşkun, A. , Elibol, P. , Coşkun, M. , Çalışkan, E. , Tükenmez, M. , Yeğen, B. Ç. “Hekimlerin ve Veteriner Hekimlerin Araştırmalarda Deney Hayvanı Kullanımına Bakış Açıları”. *Cerrahpaşa Tıp Dergisi* 38 (2014) : 146-151
- De Waal, Frans; *Empati Çağı: Daha Anlayışlı Bir Toplum İin Doğadan Dersler*. Çev.Kadir Yılmaz (Akılelen Kitaplar, 2014)
- Forty reasons why we need animals in research: <https://www.understandinganimalresearch.org.uk/why/forty-reasons-why-we-need-animals-in-research/> (Son Erişim Tarihi: 29.10.2020)
- Franco N. H. (2013). Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective. *Animals : an open access journal from MDPI*, 3(1), 238–273. <https://doi.org/10.3390/ani3010238>
- Gasset, Ortega y: *Kütlevlerin İşyanı*, Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Gray, A.C., Bradbury, A.R.M., Knappik, A. et al. Animal-derived-antibody generation faces strict reform in accordance with European Union policy on animal use. *Nat Methods* 17, 755–756 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41592-020-0906-9>
- Guerrini, Anita: *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights* (Johns Hopkins University Press, 2003)
- HADYEK’lerdeki STK Temsilcileri: <https://www.deneyehayir.org/hadyeklerdeki-stk-temsilcileri/> (Son Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- Hickman, D. L., Johnson, J., Vemulapalli, T. H., Crisler, J. R., & Shepherd, R. (2017). Commonly Used Animal Models. *Principles of Ani-*

56 Ortega y Gasset: *Kütlevlerin İşyanı* (Birleşik Yayıncılık, 1996) s.75.

- mal Research for Graduate and Undergraduate Students*, 117-175. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802151-4.00007-4>
- <https://aeon.co/essays/why-dont-rats-get-the-same-ethical-protections-as-primates> (Son Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- <https://tsar.jrc.ec.europa.eu/test-method/tm1998-04> (Son Erişim Tarihi: 29.10.2021)
- In vitro production of monoclonal antibodies (hybridoma technique) | EURL ECVAM - TSAR
- Johnston, J., & Probyn-Rapsey, F. (Eds.). *Animal Death*, (Sydney University Press, 2013), 262.
- Jørgensen, C. Barker. *Daniel Frederik Eschricht (1798-1863) Peter Wilhelm Lund (1801-1880) : Danish pioneers in experimental physiology ; Historians, philosophers and practitioners on Claude Bernard's : introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (Copenhagen : The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 2005), 27
- Karas, Alicia; Leach, Matthew C.; Andrutis, Karl A.; Conlee, Kathleen; Gluck, John P.; Rowan, Andrew N.; and Stephens, Martin L., "Resolving Animal Distress and Pain: Principles and Examples of Good Practice in Various Fields of Research"(2009). Laboratory Experiments Collection. 22.
- Kinikoğlu, O., Güven, Y. Ö., & Kilboz, B. B. (2020). Publication and Citation Analysis of Medical Doctors' Residency Master's Theses Involving Animal Experiments on Rats in Turkey. *Alternatives to Laboratory Animals*, 48(1), 23-28. <https://doi.org/10.1177/0261192920907226>
- Knight A. (2008) Systematic reviews of animal experiments demonstrate poor contributions toward human healthcare. *Rev Recent Clin Trials*. 3(2):89-96. doi: 10.2174/157488708784223844. PMID: 18474018. s. 5
- Knight A. (2008). Systematic reviews of animal experiments demonstrate poor contributions toward human healthcare. Reviews on recent clinical trials, 3(2), 89-96. <https://doi.org/10.2174/157488708784223844>
- Langley, C. K., Aziz, Q., Bountra, C., Gordon, N., Hawkins, P., Jones, A., Langley, G., Nurmikko, T., & Tracey, I. (2008). Volunteer studies in pain research--opportunities and challenges to replace animal experiments: the report and recommendations of a Focus on Alternatives workshop. *NeuroImage*, 42(2), 467-473. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2008.05.030>
- Leenaars, C.H., Kouwenaar, C., Stafleu, F.R., Bleich, A., Ritskes-Hoitinga, M., de Vries, R.B., & Meijboom, F.L. (2019). Animal to human translation: a systematic scoping review of reported concordance rates. *Journal of Translational Medicine*, 17.
- Mak, I. W., Evaniew, N., & Ghert, M. (2014). Lost in translation: animal models and clinical trials in cancer treatment. *American journal of translational research*, 6(2), 114-118.
- Non-Animal-Testing Database: <https://www.nat-database.org/> (Son Erişim Tarihi: 1.11.2021)
- Özen, R., & Özen, A. (2010). Attitudes of Erciyes University students to the use of animals in research. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16, 477-481.
- Pan, E., Bogumil, D., Cortessis, V., Yu, S., & Nieva, J. (2020). A Systematic Review of the Efficacy of Preclinical Models of Lung Cancer Drugs. *Frontiers in oncology*, 10, 591. <https://doi.org/10.3389/fonc.2020.00591>
- Panksepp, Jaak: *Afektif Nörobilim: İnsan ve Hayvan Duygularının Temelleri*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Perel, P., Roberts, I., Sena, E., Wheble, P., Briscoe, C., Sandercock, P., Macleod, M., Mignini, L. E., Jayaram, P., & Khan, K. S. (2007). Comparison of treatment effects between animal experiments and clinical trials: systematic review. *BMJ (Clinical research ed.)*, 334(7586), 197. <https://doi.org/10.1136/bmj.39048.407928.BE>
- PhRMA. "Researching Cancer Medicines: Setbacks and Stepping Stones". June, 2015. <http://phrma-docs.phrma.org/sites/default/files/pdf/2014-cancer-setbacksreport.pdf>
- Sato, N., Tan, L., Tate, K., & Okada, M. (2015). Rats demonstrate helping behavior toward a soaked conspecific. *Animal Cognition*, 18, 1039-1047.
- Tufts study: it takes eight drugs in clinical trials to get one approval: <https://www.bizjournals.com/boston/blog/bioflash/2014/11/tufts-study-it-takes-eight-drugs-in-clinical.html?s=print> (Son Erişim Tarihi: 25.10.2021)
- Why don't rats get the same ethical protections as primates? | Aeon Essays
- Wise, Steven M.: *Rattling the Cage Toward Legal Rights for Animals* (Perseus Books, 2000)
- Wright, Thomas: *William Harvey: A life in circulation* (Oxford University Press, 2012)
- Yağmur Özgür Güven & Oğuzcan Kınıkoğlu: *Hayvan Deneyleri-Hayvanlar Bizim İçin mi Var?*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020
- Yiğit, A., Sinmez, Ç.Ç., Aslım, G., "Türkiye'de Deney Hayvanı Kullanmaya Yetkili Kişilerin Hayvan Kullanımına Yönelik Tutumları", *Kafkas Univ Vet Fak Dergisi*, 21 (6): 885-892, 2015. DOI: 10.9775/kvfd.2015.13807
- Yıldırım, Cemal: *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, 2012, s. 20

Felsefede Hayvan Hakları

Birinin belirli bir hakkı olduğu iddiası esasen insanlar için söz konusu olur. “İnsan hakları” çatısı altında pek çok hak, siyasi ve ahlaki tartışmalarda sıkça dile getirilmektedir. Öte yandan hayvanların da belirli haklarının olabileceği fikri en azından ilk bakışta tuhaf, marjinal veya zorlama görülebilir. Hayvanlar neticede insan türüne mensup değildir; akli yetileri kısıtlıdır, dilimizi konuşamazlar, herhangi bir meslekleri olamaz. Dolayısıyla hayvanların bizim gibi haklara sahip olmaları veya bizim onlara belli haklar tanımamız gerektiği düşüncesi kabul görmektedir. Hayvanlara karşı iyi davranılması özendirilse ve övülse de hayvanların belirli hakları olduğuna ilişkin ciddi bir anlayış söz konusu değildir.

Günümüz toplumlarındaki bu olumsuz anlayışın hayvanlar açısından ciddi sonuçları vardır. Her yıl trilyonlarca hayvan endüstriyel çiftliklerde oldukça eziyetli şartlarda yetiştirilmekte ve kesilmektedir. Milyonlarca hayvan bilimsel çalışmalarda, ilaç ve kozmetik ürünlerinin geliştirilmesinde denek olarak kullanılmaktadır. Şehirlerdeki yüz binlerce sahipsiz hayvan sürekli açlık, soğuk, hastalık ve şiddet riski altında yaşamaktadır. Doğadaki sayısız yabani hayvan da kimi

zaman doğrudan avcılar tarafından, kimi zaman da dolaylı olarak insanın çevreye verdiği zararlardan dolayı hayatını kaybetmektedir.

Eğer hayvanların bir değeri yoksa bunlar hakkında fazla üzülmeye veya kendimizi sorgulamaya çok da gerek yok. Ancak ya öyle değilse? Hayvanların da belli bir değeri varsa ve bizim yaptığımız bunca şey aslında büyük bir hata ise? Tarihte insanlığın pek çok hata yaptığını söylemek zor değil. Tarihin önemli bir kısmında bazı insanlar toplumsal statüleri veya ırkları sebebiyle köle, serf veya tebaa olarak görüldü ve kötü muamele gördü. Pek çok devlet kendi milletlerinin menfaatini korurken diğer milletleri sömürmekten, bastırmaktan ve öldürmekten çekinmedi. Bugün bile kadınlar, toplumun gözünde sözde farklılıkları sebebiyle türlü ayrımcılıklara maruz bırakılıyor. Benzer bir durumun hayvanlara olan bakışımız ve tutumumuzda da olduğunu sorgulamak ve eğer bir hata varsa bunu düzeltmeye gayret etmek oldukça makul. Bu sorgulamayı da çıkışımdan beri ön yargıları, gelenekleri, otoriteleri sorgulayan bir insani faaliyetten yani felsefeden hareketle yapmak mantıklı olacaktır.

Süt ineklerinin yetiştirildiği bir çiftlik

Felsefede hayvan haklarına ilişkin pek çok kaynak olmasına rağmen bunların hepsini bir arada ele almak doğru olmaz. Bunun yerine bu çalışmada ahlak felsefesindeki üç temel kuramın hayvan hakları konusunda başta gelen temsilcileri incelenecektir: Peter Singer (faydacı etik), Tom Regan (ödev etiği), Rosalind Hursthouse (erdem etiği).

1. Faydacı Etik: Peter Singer

Hayvan haklarındaki felsefi tartışmalarda en çok bilinen ve tartışılan kişi Peter Singer'dır. Singer, hayvanlara yapılan muameleleri bir ahlaki sorun olarak ele alan

ilk kapsamlı eserleri ortaya koymuştur. Singer, 1946'da Avustralya'da doğmuştur. Felsefe eğitimini Melbourne ve Oxford üniversitelerinde tamamlamış; Oxford Üniversitesi'nde ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çeşitli üniversitelerde görev yaptıktan sonra Melbourne'deki Monash Üniversitesi'nde İnsan Biyoetiği bölümünün başına getirilmiştir. 1999'dan bu yana da Princeton Üniversitesi Biyoetik Bölümü'nde görev yapmaktadır.⁵⁷

Uzmanlığı, uygulamalı etik üzerinedir. Etik sorunlara tercih faydacılığı perspektifinden yaklaşmaktadır.

⁵⁷ <http://www.petersinger.info/14.4.2014> (Erişim tarihi: 20.9.2021)

En kapsamlı kitabı olan *Practical Ethics*'te⁵⁸ varlıkların menfaatlerini nasıl ahlaki olarak tartıp değerlendirmemiz gerektiği sorunsalını analiz eder. Singer'ın bu kitaptaki savunusu "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi"dir. Eserde, hayvanlar dâhil olmak üzere küresel yoksulluk, mülteciler, çevre, kürtaj, ötenazi gibi konular da işlenmektedir.

Hayvanlar hakkındaki uygulamalı etik tartışmalarında ise bir klasik olarak kabul edilen *Hayvan Özgürleşmesi*⁵⁹ (*Animal Liberation*) kitabı ile tanınmıştır. 1975'te basılan bu eser, hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasını başlı başına bir etik sorunsal olarak ortaya koymuştur. Bu eser birçok yazardan olumlu ya da olumsuz yönde karşılıklar almıştır. Bazı yazarlar Singer'ın savunusunu yanlış bulup hayvanların korunmaya değer menfaatlerinin olduğu ve onlara karşı yapılan muamelelerin adil olmadığı düşüncesini reddederken bir diğer grup yazar ise bu görüşleri yetersiz bulup farklı temellendirmeler ileri sürmüşlerdir. Ancak her durumda Singer, bu konuda en fazla tartışılan ve ön planda olan kişi olmuştur. Bu sayede *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı en temel eser olma özelliğine sahiptir.

Singer'ın eserlerinde eğildiği esas konu eşitlik ilkesidir. Yazara göre günümüzde her ne kadar belli konularda tartışma ve görüş ayrılıkları olsa bile (örneğin kürtaj, ötenazi, eşcinsellerin evlenmesi, kaynakların dağıtımı meselelerinde olduğu gibi) eşitlik ilkesi konusunda görünürde böyle bir tartışma ve görüş ayrılığı yok gibidir. Genel tutum, eşitlik ilkesini savunma doğrultusundadır. Çağımızda, siyasî ve hukukî olarak da ırka ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler azalmıştır ve eşitlik

58 Peter Singer, *Practical Ethics*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

59 Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

ilkesinin kabulü konusunda bir uzlaşma mevcuttur. Tüm insanların eşit olduğu fikri siyasî ve etik alanında genelgeçer bir doğru olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

Öte yandan yazar, eşitliğin özünün tam olarak ne olduğu ve eşitlik ilkesini tam olarak neden kabul ettiğimiz konusunda uzlaşmanın olmadığını ileri sürer. Singer, hem *Practical Ethics* hem de *Hayvan Özgürleşmesi* eserlerinde eşitliğin nasıl anlaşılması ve kabul edilmesi gerektiğini analiz eder. Ulaştığı sonuç, eşitliğin "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi" olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Singer, bu ilkenin insanlar gibi menfaatleri var olan hayvanlara da uygulanması gerektiğini savunur. Bunun sonucunda günümüz toplumları hayvanlara yaptığı muameleleri radikal bir şekilde değiştirmek durumunda kalacaktır. Aşağıdaki alt başlıklarda bu çözümlemenin unsurları incelenecektir.

Bu başlıkta ilk olarak Singer'ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (1.1.); Singer'ın eşitlik ilkesi olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi incelenecek (1.2.); daha sonra bu ilkenin hayvanlara uygulanmamasının yarattığı ahlakî soruna bakılacak (1.3.); en sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (1.4.).

1. 1. Hayvanların Ahlaki Statüsü

Singer'ın "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi"nin hayvanlara da uygulanması argümanındaki ilk basamak, hayvanların menfaatlerinin olması fikridir. Yazar, hayvanları acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklar olarak ele alır. Örneğin bir kedi yemek bulamazsa aç kalır, bir inek yavrusundan uzak kalırsa üzülür, bir tavuk boynu kesilirse acı çeker ve bunun gibi. Bu hayvanların karınlarını doyurmak,

60 Singer, age., s. 16.

yavrularıyla beraber olmak veya öldürülmemek konusunda menfaatleri vardır. Menfaatleri olan varlıkların da Singer'a göre hissetme kapasitesi olması gerekir. Acı ve haz hissetme kapasitesi olmaksızın bir varlığın menfaatlerinden tam olarak bahsedemeyiz.⁶¹

Bu sınırlama ile cansız varlıklar ve bitkiler, bu ilkenin kapsamı dışında kalır. Çünkü hissetme yetenekleri olmadığı için onlara yapılan muameleler ile ilgili olumlu veya olumsuz bir menfaatleri yoktur.⁶² Bazı hayvanlar da bu ilkenin dışındadırlar. Örneğin tek hücreli hayvanlar, merkezi sinir sistemi gelişmemiş omurgasız hayvanlar bu kapsama giremezler. Bitkiler ve merkezi bir sinir sistemi olmayan hayvanlar hareket etse veya belirli etkilere tepki veriyor olsalar da bunların acı ve haz hissettiğini söyleyemeyiz. Yaptıkları eylemler mekanik reaksiyonlardır; acı ve haz için ise sinir sisteminin varlığı gereklidir.

Her ne kadar çoğu kişi için absürt de olsa bazı insanlar hâlâ hayvanların aslında acı çekmediğini iddia eder. Bu unsurun şüpheli kalması tüm argümanı baştan gölgeleyeceği için hayvanların da acı çekme kapasitelerinin olduğunu kesin bir şekilde göstermek zorunlu olmuştur. Singer'ın bu konuda sunduğu ampirik açıklamaları üç noktada toplayabiliriz: İnsanlar acı çekerler, hayvanların da insanlar gibi acıyı hissetmeyi sağlayan sinir sistemleri mevcuttur, acı kaynaklarına maruz kaldıklarında bunlara tepki vermektedirler ve insanlar gibi aynı evrimsel süreçten geçmişlerdir.⁶³

En baştan ele alırsak hayvanların acı çekip çekmediklerinden emin olamasak da kendimizin acı çektiğimizden eminizdir. Bu noktadan ilerleyerek insanlarda

Omurgasızlardan salyangoz

acı hissetme kapasitesini doğuran unsurların hayvanlarda da olup olmadığına bakabiliriz. Hayvanların sinir sistemi ile insanların sinir sistemi oldukça benzerdir. Çoğu hayvanda aynı organlar ve sistem yapısı mevcuttur. İnsanlarda ve hayvanlarda sinir sisteminin hissetme ile ilgili uyarıcıları aynı veya benzer şekilde fonksiyon göstermektedir. Bu benzer fizyolojik süreçlere; acı çekilmesi durumunda tansiyonun yükselmesi, gözbebeklerinin büyümesi, terleme, nabzın hızlanması, uyarıcı etkenin devam etmesi durumunda tansiyonun düşmesini örnek verebiliriz. İkinci olarak, hayvanlar da acı kaynaklarına maruz kaldıklarında belli davranışsal işaretler vermektedirler. Örneğin kıvrınma, yüz kasılmaları, inleme, çığlık ve başka sesler çıkarma, acı kaynağından kaçınma girişimleri, acının tekrarlanması ihtimali karşısında korku hâli gibi davranışlar bunlar arasında sayılabilir. Üçüncü olarak, hayvanların sinir sistemi aynı insanlar gibi evrim süreciyle oluşmuştur. Evrimdeki dinamikler canlının hayatta kalma ihtimalini yükseltme doğrultusundadır. Acı hissetme kapasitesi,

61 Singer, age., s. 44-5.; Singer, age., s. 57-61.

62 Singer, age., s. 316-7.; Singer, age., s. 70.

63 Singer, age., s. 49.

bir türün varlığını sürdürme ihtimalini artırır çünkü türün bireylerinin organizmaya zarar verici durumlardan kaçınmasını sağlar. Bu yüzden hayvanlarda acı çekme kapasitesinin bulunması evrim ile tutarlıdır. Singer, bu ampirik açıklamalara dayanarak benzer morfolojik özellikler gösteren, benzer koşullar karşısında benzer davranış biçimlerine yol açan ve evrimsel olarak özdeş bir işleve sahip sinir sistemlerinin hayvanlarda acı duyma düzleminde insanlardan tamamen farklı bir şekilde fonksiyon gösterdiğini, yani hayvanların aslında acı çekme kapasitelerinin olmadığını iddia etmenin mantıklı olmayacağını savunur. Singer, bu gözleme dayalı açıklamaların karşısında teorik bir tutarlılık da talep eder: Hayvanların acı çektiği konusunda kesinlikle emin olamasak bile, pekâlâ aynı şüpheciyi her insanın gerçekten acı çekip çekmediği konusunda da göstermemiz gerekir⁶⁴. İnsanların acı çektiğine dair bulgular eğer insanların acı çekme kapasitesinin olduğuna bizi götürüyorsa aynı bulgular bizi hayvanların da acı çekme kapasitesine sahip olduğu ve acı çektikleri sonucuna ulaştırmalıdır. Aksi hâlde tutarlılık gereği çevremizdeki insanların da acı çekip çekmediği konusunda bir şüphe duymamız gerekir.

Singer daha sonra acı ve haz ile ilgili olabilecek diğer özellikleri inceler. Dil, bilinç ve zekâ gibi diğer özelliklerin acı ve haz hissetme konusunda en azından gerekli kriterler olmadığını gösterir.

İnsanlar dille iletişim kurarken hayvanların böyle bir iletişim aracı yoktur. İnsanlar, hayvanların sahip olmadığı davranışsal işarete, yani gelişmiş bir dile de sahiptir. Ancak Singer'a göre soyut düşünceler söz konusu olduğunda belli bir düzeyde dil kapasitesi gerekli olsa da acı benzeri bilinç durumları daha ilkindir ve

dille tamamen ilgisizdir.⁶⁵ Pekâlâ dil kullanmaktan aciz bir varlık –örneğin bir insan da– acı ve haz hissedebilir.

Hayvanların öz bilince sahip olup olmamaları ve kendilerinin farkında olup olmamaları tartışmasına Singer ilk aşamada girmemektedir. Bu özellik (ve başka özellikler) söz konusu varlıkların menfaatlerini değiştirebilir, etkileyebilir. Ancak bu özelliğin yokluğu bile hayvanların hissetme kapasitesi nedeniyle hayvanların menfaatlerinin *varlığını* etkilemez. Farklı özellikler canlılarda farklı menfaatler doğurabilir. Ancak menfaat menfaattir ve öz bilince sahip olmasalar dahi hayvanların hissetme yeteneğinden dolayı belli menfaatlerinin (örneğin yaralanma gibi belli acıları çekmeme, yemek yeme gibi belli hazları tecrübe edebilme) olduğu sabittir.⁶⁶

Bir insanın belli bir geçmiş ve gelecek farkındalığı ile bilinçli olması nedeniyle itibar, ekonomik güvenlik, karmaşık sosyal ilişkilerden ortaya çıkan farklı menfaatleri doğurabilir. Ancak öz bilince sahip olma özelliği bir köpekte veya bir inekte var olmasa da bu durum bir köpek veya bir ineğin acı çekmemek konusunda bir menfaatinin olduğu, şiddet gördüğü zaman bu menfaatlerinin etkileneceği gerçeğini değiştirmez. Bir inek veya bir köpeğe belli bir şiddet uygulandığı zaman onlar acı çeker; menfaatleri olumsuz etkilenmiş olur. Benzer şekilde belli bir zekâ seviyesine sahip olmak, bir insan için eğitim menfaatinin varlığını ortaya çıkarabilir ancak bu durum yine de bu zekâ seviyesine sahip olmayan bir hayvanın *kendi* menfaatlerinin *olmadığı* sonucuna bizi götürmez. Singer bu bahiste, insan dışındaki bazı hayvanların da dille iletişim kurabildiklerini ve yine bazılarının öz bilince sahip varlıklar olduklarını belirtse de kendi ahlak ilkesi bu özellikleri bir koşul olarak zaten aramadığı için bu konuları detaylı olarak tartışmamaktadır.

65 Singer, age., s. 69.; Singer, age., s. 52.

66 Singer, age., s. 74.

64 Age., s. 48.

Sonuç olarak hayvanlar hissetme yeteneğine sahip oldukları için menfaatleri olan varlıklardır. Dille iletişim kurmamaları hissetme kapasitelerinin olmadığını göstermez. Aynı şekilde hayvanların insanlarda olan öz bilince sahip olmamaları, insanlarda bulunan diğer farklı ve çeşitli menfaatlere sahip olmamaları sonucunu doğursa da bu durum, hissetme kapasitesine sahip olmaları ve “acı çekmemekten” menfaatleri oldukları gerçeğini değiştirmez. Bunun da doğal bir sonucu olarak hayvanların bu menfaatlerinin zarar görmemesi ve acı çekmemeleri konusunda tercihleri mevcuttur. Başka bir deyişle bir hayvan

şiddet görmek ve görmemek arasında şiddet görmemeyi tercih hakkına sahiptir. Aynı şekilde bir hayvan yaşamak ve ölmek arasında yaşamayı tercih hakkına sahiptir.

Hayvanların menfaatlerinin ve tercihlerinin var olduğunu gösterdikten sonra Singer, bir sonraki adımda menfaatleri olan bu canlılara karşı nasıl bir tutum alınmanın ahlaki olacağını inceler. Bir sonraki alt başlıkta eşitlik ilkesinin acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklara nasıl uygulanabileceği veya uygulanması gerektiği incelenecektir.

Menfaatlerin Eşit Önemsenmesi İlkesi

Hayvanların acı kaynaklarına maruz kaldıklarında acı çekmeleri üzerinde durulduktan sonra artık felsefi açıdan hayvanların ahlaki durumuna bakılabilir. Singer, bu işe en başta bahsedilen eşitlik ilkesinin nasıl anlaşılması gerektiğini inceleyerek başlar. Singer'a göre ahlak felsefesindeki faydacı yaklaşım, eşitlik ilkesini en doğru şekilde ifade eder ve kendisinin öne sürdüğü menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, eşitlik ilkesinin tutarlı ve mantıklı şekilde anlaşılıp uygulanmasına imkân sağlar.

Faydacı yaklaşım, ahlaken önem taşıyan şeyleri haz ve acı olarak iki unsura indirger. Bir eylemin yanlış olup olmaması onun azami haz doğurup azami acıyı ortadan kaldırması ile ölçülür. Buna faydacı hesap denir. “En fazla kişi için en çok mutluluk”, faydacıların slogan ilkelerindedir. Faydacılık, bu anlamda toplamacı bir kuramdır çünkü bireylerden ziyade toplama bakar. Faydacı hesaba göre bir bireyin zarar görmesi eğer yapılan eylem toplamda daha fazla acıyı azaltıyorsa veya toplam hazzı arttırıyorsa meşrudur. Aynı zamanda faydacılık, sonuççu bir kuramdır çünkü eylemleri ve kişileri yarattığı sonuçlara göre yargılar; niyetleri veya karakterleri ile değil.

Yazara göre menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi de faydacılığa içkin bir ilkedir. Faydacılık akımının öncüsü Jeremy Bentham'ın ahlaki eşitlik formülü olan “Herkes bir sayılmalı, hiç kimse birden fazla sayılmamalı” kuralı ile Henry Sigwick'in “Herhangi bir bireyin iyiliği, evrenin gözünde herhangi başka bir bireyin iyiliğinden önemli değildir” fikri bu menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin temelini oluşturur.⁶⁷

67 Singer, age., s. 42.

En başta bir varlığın acı çekmesi durumunda bunu önemsememek ahlaken kabul edilemez bir duruştur. Sadece kendinizin veya sadece kendi grubunuzun menfaatlerini önemseyip geri kalanlar hakkında en ufak bir ilgi göstermemenin ahlaken geçerli bir sebebi olamaz. Bir varlık acı çekiyorsa bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe ileri sürülemez.

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin özü şudur ki ahlaki değerlendirmelerimizde eylemlerimizden etkilenen herkesin denk menfaatlerine eşit ağırlık vermimiz gerekir. Bu ilke hassas bir terazi gibi işler. Terazide menfaatlerin daha güçlü olduğu taraf ağır basar. Kimin menfaatlerini tarttukları, tarafların kim olduğu dikkate alınmaz. Dikkate alınan sadece menfaatlerin kendileridir. Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar.⁶⁸

Singer, bu noktada kişisel menfaatlerin ötesinde diğerlerinin de menfaatlerini değerlendirmenin evrenselliğin bir sonucu ve evrensellik ilkesinin de etiğin bir koşulu olduğunu belirtir. Etik, evrensel bir bakış açısına sahiptir. Etik “ben” ve “siz”den öte olarak evrensel kurallara, evrenselleştirilmiş yargılara, tarafsız seyirci veya ideal izleyicinin bakış açısına ulaşmayı hedefler.⁶⁹ Aklımızı kullanarak kendi kişisel menfaat ve arzularımızdan sıyrılabilir ve diğerlerinin acılarının da kendimizinki gibi olduğunun farkına varabiliriz. Evrenin gözünden dünyaya baktığımız zaman kendi acı ve hazzımızın dışındaki acıları da değerlendirmeye katmamız için bir neden ortada kalmaz. Bu çözümleme Singer'a göre ahlakın objektifliğine ve kişisel olarak anlamlı bir hayata ulaşmamız açısından da önemlidir. Salt kişisel menfaatlerin peşinde koşulan bir yaşam

68 Age., s. 54.

69 Singer, age., s. 317.

Şiddete maruz kalmış bir köpek

sadece sübjektif yargılar içerir ve anlamlı bir hayat olarak atfedilemez.⁷⁰

Singer, hayvanların da menfaatleri olduğuna göre bu menfaatlerin eşit bir şekilde önemsenmesi gerektiğini ileri sürer. Bir insanın acı çekmesi kendi başına ahlaken kötü bir şey ise aynı şekilde bir hayvanın da acı çekmesi ahlaken kötü bir şeydir.

Bu noktada anlam karışıklığını önlemek için bazı açıklamaların yapılması gerekir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, eşit muameleyi öngörmez. Eşit

önemseme ile eşit muamele farklı kavramlardır. Birçok durumda menfaatlerin eşit önemsenmesi bizi farklı muameleye götürebilir. Örneğin bir depremden sonra iki yaralı olduğunu düşünelim. Bu yaralılardan biri bileğini burkmuş, diğeri ise bacağını kırmış olsun. Normal olarak ikinci yaralı daha büyük bir acı çeker. Bu esnada elimizde sınırlı sayıda iki doz morfin olması durumunda, menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, iki doz morfinin ikisinin de bacağı kırılmış yaralıya verilmesi gerektiği sonucuna bizi götürür. Böyle bir çözüm eşit muamele değildir (eğer bunu yapsaydık her iki yaralıya birer doz morfin vermemiz gerekirdi) ama eşitliğe uygundur.⁷¹

⁷⁰ Peter Singer, *How Are We To Live?*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 272-273.

⁷¹ Singer, *age.*, s. 21-22.

Kozmetik malzemeleri üretiminde kullanılan deney tavşanı

Hayvanlar konusunda da örneğin bir ineğin, bir insan gibi eğitim imkânlarından eşit bir şekilde yararlandırılmasına gerek yoktur. Bu durum her ne kadar eşit muamele değilse de menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırı değildir. Bunun da nedeni ineğin bir insanın aksine eğitimle ilgili bir menfaatinin olmamasıdır. Ancak menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi eşit muameleyi zorunlu tutmasa da hayvanların menfaatlerine insanlarla eşit derecede yer verir.

Bu noktada Singer, ilkesini billurlaştırmak için insanların çektiği acılar ile hayvanların acılarının nasıl karşılaştırılabileceği konusunda da bir çözümleme yapar. Singer kabul eder ki insanların öz bilince sahip olmasından ve diğer özelliklerinden dolayı insanlar aynı acı kaynağından daha fazla acı çekiyor olabilir. Singer'in ilkesini üstünde şekillendirdiği ölçüt "aynı acı seviyesi"dir. Örneğin bir insan bebeğine bir dayak atılması ile aynı dayağın bir ata atılması aynı acıyı yaratmaz. Ancak o ata, bebeğin yaşadığı acıyı yaratacak kadar kalın bir sopa ile vurulduğu zaman bu durumda

aynı acı seviyesi oluşabilir⁷². Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her iki durumun da (bebeğe dayak atılması ve ata kalın bir sopa ile vurulması) aynı şekilde kötü olduğu sonucuna bizi götürür.

Son olarak yazar şunu kabul eder: Tarafların acıları arasında kesin bir karşılaştırma yapmak veya bu acıları tartmak imkânsız olabilir. Ancak "kesinlik" ahlaki bir karar için elzem değildir. Etkilenecek tarafların menfaatleri arasında açık bir farklılık olması durumunda böyle bir kesinliğe ihtiyaç olmaz. Birçok durumda kabaca bir karşılaştırma yapmak ve makul bir sonuca ulaşmak mümkündür. Eğer hayvanların çektiği acıları önleyebilseydik ve bunun karşılığında etkilenecek insanların menfaatleri bu acılara yakın bile değilse o zaman menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine göre hayvanların çektiği acıları önlememiz gerekir.⁷³

Ahlak felsefesinde birçok düşünür kuramlarını inşa ederken ahlak ilkelerinin uygulanması için akıl, ahlaki karar verebilme kapasitesi gibi bazı özellikleri kriter olarak kabul etmişlerdir. Singer'a göre ise eşitliğin "özelliklere" dayandırılması doğru olmaz. Yazar, günümüzde böyle bir temellendirmenin neredeyse tüm ahlak felsefecilerinin kabul ettiği "insanlar arası eşitlik" iddiası için de yetersiz ve tutarsız olduğunu ileri sürer.

Singer'a göre eşitlik ilkesinin belli özelliklerin varlığı olgusuna dayandırılması, eşitlik ilkesini sağlam

⁷² Singer, age., s. 54.

⁷³ Pekâlâ, hukuk sistemleri de belli kavramları tartarken kesinlikten kaçınılmaz olarak uzak kalırlar. Örneğin mahkemelerin manevi zararı (hatta çoğu zaman maddi zararı) ve buna denk düşen tazminatı hesaplarken hiçbir zaman "tam olarak kesin" bir tespit yapmaları mümkün değildir. Somut bir olayda davalının gördüğü manevi zararın tam karşılığı olan manevi tazminatın bilinip bulunabileceğinin iddia edilmesi zor olsa da bu kesin sonuca ulaşmadaki belirsizlik nedeniyle mahkemelerin maddi veya manevi tazminata hükmedemeyeceği sonucuna ulaşmak sağduyuya aykırı düşer.

bir zemine oturtmaz çünkü akıl ve ahlaki karar verme kapasitesi gibi “özellikler” insanlarda eşit bir şekilde bulunmamaktadır.⁷⁴ Örneğin bazı insanların IQ’su 100 iken bazılarınınki 120 olabilir, bazı insanlar ahlaken çok erdemli iken bazıları kabul edilmez suçlar işlemektedir. Bu durumda “özelliklerin” eşit olarak var olduğunu iddia etmek olgusal olarak mümkün olmaz. “İnsanlar eşittir” önermesi bu nedenle insanların eşit özelliklere sahip olması üzerine inşa edilemez.

Bu sorunu çözmek için belli bir özelliğe ilişkin bir sınır belirlenmesi akla gelebilir. Özelliklerin oldukça farklı ve değişken bir şekilde dağılmış olması durumunda bir eşik belirlenmesi ve bu sınırın üstündekilerin eşit sayılması bu sorunu basitleştirir. Örneğin IQ’su 100, 110, 120, 130 olan dört kişiyi değerlendirirken “IQ’su 90’ın üzerinde olan herkes eşittir” önermesi bu dört kişiye eşit bir değer vermektedir. Yalnız fark edileceği üzere bu çözümün de kendi içinde yol açtığı sorunları vardır.

İlk olarak, bir eşik belirten bu sınır, her ne kadar üstünde kalanlara eşit değer verse de altında kalanları (Örneğin IQ’su 80 olan bir kişiyi) eşitlikten faydalandıramaz.⁷⁵ Örneğin bu durumda IQ’su 90’dan az olan kişilere ayrımcılık yapılmasına karşı bir eleştiri temeli kalmaz. İkinci sorun ise bu sınırın keyfi olarak çizilmesidir. Eşitlik ilkesinin uygulanması için gerekli olan özelliğin eşğin neden illa belli bir yerden çizilmesi gerektiği sorusuna akılcı bir cevap vermek zordur. Örneğin eşitlik ilkesinin kapsamına girmek için neden illa 90 IQ’ya sahip olmak gerektiği ama neden bu eşğin 95, 91, 89 veya 70 olmadığı sorusuna net bir karşılık verilemez. Keyfilik sorununun aynı zamanda hangi özelliğin (zekâ, ahlaki karar verme kapasitesi, fiziksel

kuvvet, estetik zevk ve kabiliyetler gibi) sınırının bir eşik olarak seçileceği konusunda da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Adalet ve ahlak bir yandan evrensellik iddia ederken diğer yandan keyfilik nedeniyle doğası gereği sübjektif bir yargıya dayanan bir özelliğe (veya bir özellik sınırına) vurgu yapması tutarsızlık sorunu doğurur.

Eşitlik ilkesini tüm insanların birbirine tam olarak denk olduğu düşüncesine dayandırmak bir hata olur. Çünkü gerçekte bu denklik tüm kişiler arasında bulunmaz. Singer’a göre olgusal olarak denk olmayan özelliklerin aslında denk olduğu tartışmasına girilmemeli; eşitlik talebinin zekâyâ, ahlak kapasitesine, fiziksel kuvvete veya bunlara benzer olgusal bir özelliğe bağlı olmadığı ortaya konulmalıdır. İnsanların eşitliği ilkesi, varsayılan fiilî bir eşitliğin betimlenmesi değil, insanlara nasıl muamele etmemiz gerektiğini gösteren bir kılavuzdur.⁷⁶

Yazar, özelliklerin eşitlik ilkesinin temeli olmadığını iddia ettikten sonra eşitlik ilkesini “menfaatlerin varlığı” üzerinden temellendirir. Bu menfaatlerin varlığı için de “acı ve hazzı hissetme kapasitesinin” mevcut olması gerekli ve yeterlidir. Bu noktada Jeremy Bentham’ın doğrudan hayvan haklarına dair yazdıklarından bir pasaja yer verir:

Belki bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden ancak zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akıbeta terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır.

74 Age., s. 40.

75 Age.

76 Age., s. 41.

Bu aşılamaz sınırı çizecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken soru, “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olmalıdır.⁷⁷

Bentham’a göre bir varlığın eşit önemsenme talebini tanıyan nitelik, acı çekme yetisidir. Ancak Singer’a göre acı çekme yetisi rasyonellik veya ahlaki karar verebilme yeteneği gibi bir özellik değildir. Bentham burada diğer filozoflar gibi bir *sınır* çekip yukarıdakileri önemsememiz, aşağıdakileri ise önemsemememiz gerektiğini savunmaz. Kısacası yeni bir *sınır* çekmez. Acı çekme yetisi zaten herhangi bir menfaate sahip olmanın ön koşuludur. Bu koşulu sağlayan varlıkların çıkarlarının olduğu net bir şekilde söylenebilir.⁷⁸

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi doğrultusunda acı çekme yetisine sahip tüm varlıkların menfaati önemsenmelidir. Bu menfaatlerin varlığı da doğal olarak acı çekme yetisine koşulludur. Örneğin bir çocuk bir taşı tekmelediği zaman ahlaken yanlış bir durum yoktur. Çünkü taşın bir menfaati yoktur. Bunun da nedeni hissetme yetisinin olmamasıdır. Ancak aynı durum bir köpek veya kedi için geçerli değildir çünkü onların hissetme yetileri vardır⁷⁹. Bir köpeği veya kediyi tekmelemek, dövmek veya yakmak kötüdür çünkü bu tip eylemler bu varlıkların menfaatlerini önemsemektedir.

---

77 Age., s. 44.

78 Age., s. 45.

79 Peter Singer, *L’Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es*, Çev. David Olivier, Tahin Party, 2002, s. 17.

Bu durumda hissetme yetisi olan canlıların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesi durumunda eşitlik ilkesi tutarlı bir hâle gelir. Çünkü menfaat sahibi varlıkların özellikleri eşitlik ilkesi için ilgisiz çıkacak addedilir. Tüm menfaatler, bu menfaatler kimin olursa olsun eşit bir şekilde önemsenmelidir. Böyle bir temellendirme olgusal olarak varlıklar arasında eşit olmayan özelliklerin mevcudiyetinden etkilenmez.

Hayvanlar ve insanlar arasında veya insanların kendileri aralarındaki ayrımlar farklı menfaatleri doğursa da bu durum hissetme kapasitesi olan her varlığın menfaatlerinin olduğunu ve onlara yaptığımız muameleler ile menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez. Örneğin yüksek zekâ sahibi olmak bir kişinin eğitim görmekten doğan bir menfaatini ortaya çıkarsa da bu durum başka bir kişinin acı çekme yetisinin varlığı nedeniyle fiziksel zarar görmekten menfaatinin olmadığını ve bu varlığa fiziksel zarar verdiğimizde bu muameleden bu varlığın menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez.

Sonuç olarak ister akıl ister ahlaki karar verebilme kapasitesi veya yüksek fiziksel güç özelliği, eşitlik ilkesi için bir temel olamaz. Bunun ilk nedeni olgusal olarak insanlar (ve diğer varlıklarda) bu özelliklerin eşit olarak bulunmamasıdır. Dahası hangi özelliğin hangi eşikte (eğer bir eşik belirlenecekse) eşitlik için bir koşul olacağı sorunu keyfilik problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla eşitlik ilkesi eğer savunulacak ise (ki ahlaki dikkate alan herkes hayvan haklarından bağımsız birçok konuda bu ilkeyi savunmaktadır) Singer, bu ilkenin koşulu olarak hissetme yetisini belirler. Buna göre bu yetiden dolayı menfaatleri olan tüm varlıklar ister insan ister hayvan olsun etik alanının ve eşitlik ilkesinin kapsamına girer. Bu çözümleme, özelliklerin eş olmaması durumunda dahi varlıkların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesini öngörür.

Eşitlik İlkesinin Hayvanlara Uygulanmaması: Türçülük

Yukarıdaki çözümler doğrultusunda eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının –kabaca bir karşılaştırma yapmak mümkün olduğu sürece– herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eş tutulmasını şart koşar. Singer bu noktada hayvanların sırf insana has özelliklere sahip olmadıkları, insan türüne mensup olmadıkları için menfaatlerinin eşit olarak önemsenmemesinin ahlaken kabul edilemez olduğunu iddia eder ve bu tutumu “türçülük” olarak niteler. Türçülük kavramını ilk olarak Richard Ryder kullanmıştır. Singer da bu kavramı kendi eserlerinde derinlemesine işlemiştir.⁸⁰

Argümanını güçlendirmek için Singer, hayvanların eşitlik ilkesinden dışlanmasının yani türçülüğün, ırkçılık ve cinsiyetçilik ile benzer olduğunu ileri sürer. Ahlak konusunda asgari bir duyarlılığa sahip bir kişi ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkar. Singer bu haklı karşı çıkışın nedeninin yukarıda anlatılan menfaatlerin eşit önemsenmesi olduğunu iddia eder. Yazar bu şekilde menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin ırkçılık ve cinsiyetçiliğe nasıl tutarlı bir şekilde karşı durabildiğini ve yine aynı şekilde türler arası bir ayrımcılığın da meşru olamayacağını gösterir.

Singer’a göre nasıl ırkçılar kendi ırk üyelerinin çıkarları ile başka bir ırkın üyelerinin çıkarları çatıştığında kendi ırklarına öncelik tanıyarak eşitlik ilkesini ihlal ediyorlarsa türçüler de kendi türlerinin çıkarlarının diğer türlerin üyelerinin daha önemli çıkarlarının önüne geçmesine izin verirler.⁸¹ Her iki durum da ahlaka aykırıdır. Yazara göre adalet, grup mensubiyetine ve bu

grupların özelliklerine göre dağıtılamaz. Çünkü böyle bir uygulama eşitliğe aykırı olur. Düşünür, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin ve türçülüğün ahlaka aykırı olması menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine dayandırır.⁸²

Singer varlıkların türünün ahlaki değerlendirmemizle ilgisiz olduğunu iddia eder. İnsan türü dışındaki varlıkların da menfaatleri vardır. Eğer “ahlaki değerlendirmeye katılmak için sadece insan türüne mensup olmak gerekir ve bu yeterlidir” önermesini onaylarsak “ahlaki değerlendirmeye katılmak için beyaz ırka mensup olmak gerekir ve bu yeterlidir” önermesini iddia eden bir kişiye karşı makul bir karşılık veremeyiz. Eğer “ırk” ahlaki değerlendirmemizde ilgisiz bir öge ise aynı şekilde “tür” de ilgisiz olmalıdır.

Bu noktada ahlaki değerlendirmeye katılmanın altında insan türüne mensup olmaktan kaynaklanmadığı ama insan türüne has özelliklere dayandığı iddia edilebilir. Ancak bir önceki başlıkta anlatıldığı üzere bu argüman kusurludur çünkü Singer’a göre özellikler eşitlik ilkesinin temeli olamaz. Bunun da ötesinde bu argüman kendi içerisinde de tutarsızdır. Singer insan türü içerisinde pekâlâ insan türünün niteliklerinden kabul edilen rasyonellik, otonomi, bilinç gibi özelliklerin türün bazı mensuplarında bulunmadığını ileri sürer. Çocukların rasyonelliği, öz bilinci yoktur ancak eşitlik ilkesinden yararlanıyor gözükümler. Buna karşın çocukların bu özelliklere her ne kadar şu anda aktif olarak sahip olmasalar da gelecekte bu özelliklere ilişkin potansiyelleri olduğu ve bu nedenle değerlendirmeye katılmaları gerektiği şeklindeki gerekçe akla gelebilir. Singer bu noktada en son hamlesini yaparak kalıcı zihinsel engelli (hatta akrabası bile olmayan) bir insan türü mensubunun bu testten geçemeyeceğini öne sürer. Pekâlâ, bu kişinin rasyonellik, otonomluk veya

80 Singer, age., s. 43-44.

81 Singer, age., s. 17-18.

82 Age., s. 46.

bilinç konusunda herhangi bir potansiyeli de yoktur. Ancak buna rağmen bu kişinin (her ne kadar özelliklerinden testinden geçemese de) menfaatleri önemsenirken (ki önemsenmelidir de), aynı ve hatta belki daha yüksek bir rasyonellik, otonomi veya öz bilinç düzeyine sahip bir hayvan bundan yararlanamamaktadır. Bunun nedeni türücü yaklaşımdır ve ırka dayalı bir yaklaşımdan akıl yürütme açısından farksızdır.

İrkçılık ve cinsiyetçilik, gruplar arası (yani ırklar ve cinsiyetler arası) özelliklerde denklik olmadığını iddia ettiği ve bu iddiası yanlış olduğu için onların eşitsizlik talebi haksızdır. Ancak grupların ortalama özellikleri birbirine denk olsa dahi, bireysel farklılıkların varlığı eşitlik ilkesini savunmasız bırakır. Örneğin IQ'su 100'den yüksek olan kişilerin IQ'su 100'den düşük olan kişileri köle olarak kullandığı bir düzene karşı özelliklerin eşitliğine dayanan argüman yetersiz kalır. İrkçılık ve cinsiyetçiliğe sadece olgusal düzlemdeki hatalarını göstererek verilen cevaplar daha derinlerdeki eşitsizlik taleplerine karşı etkisizdir.⁸³

Kaldı ki eşitlik ilkesinin sadece ırkların ve cinsiyetlerin olgusal olarak denk olduğu fikrine dayanması çok risklidir. Pekâlâ belli ırk veya cinsiyetler ile belli özelliklerin genetik olarak bağlantılı olduğu da ortaya çıkabilir. Bazı araştırmalar beyaz ırk mensuplarının, siyah ırk mensuplarından, sarı ırk mensuplarının da beyaz ırk mensuplarından zekâ testlerinde daha yüksek puan aldığını göstermektedir. Kadınların erkeklere göre görsel-uzamsal yeteneklerinin daha zayıf olduğuna dair de bazı bilimsel çalışmalar vardır. Bu senaryoda sözü edilen yaklaşımı benimseyen ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlarının, ırkçılık ve cinsiyetçiliği bazı açılardan savunmaktan ve haklı olduğunu kabul etmekten başka seçenekleri kalmaz.⁸⁴

83 Age., s. 40.

84 Age., s. 41.

Varlıkların gruplandırılması sonrasında eşitlik ilkesini bu grupların eşit özelliklere sahip olduğu iddiasına dayandırmak zayıf bir temellendirme. Hayvanların insan türüne mensup olmadığı ve insanların özelliklerine sahip olmadığı için eşitlik ilkesinden yararlanmaması gerektiği iddiası güçsüz ve insan türü içindeki eşitlik iddiası ile ele alındığında ise tutarsızdır.

Bir kişi, bir yandan ırklar ve cinsiyetler arası eşitliği savunurken (burada eşit muameleden bahsetmiyoruz) diğer taraftan tutarlı bir şekilde insanlar ile hayvanların menfaatlerini eşit olarak önemsemememiz gerektiğini iddia edemez. İnsan ve hayvanlar arasında eşitlik ilkesinin uygulanmamasını savunan bir kişi bu iddiasını temellendirirken “insanlar ile hayvanlar aynı özelliklere sahip değildir” olgusuna başvuracaktır. Yalnız böyle bir temellendirmeye karşı bir ırkçı da “Beyazlar ile siyahlar aynı özelliklere sahip değildir” veya daha sofistike bir elitist “IQ'su 100'den yüksek olanlar ile aşağı olanlar aynı özelliklere sahip değildir” iddiası ile kendi eşitsizlik talebini aynı mantıksal temellendirme ile savunabilir.

Toparlamak gerekirse, ırkçılık ve cinsiyetçilik genel olarak ahlaka aykırı olarak değerlendirilmektedir. Farklı ırklara veya cinsiyetlere eşitlik ilkesinin uygulanmamasının yanlışlığı bu ırkların ve cinsiyetlerin aslında aynı, denk özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaz. İrkçılık ve cinsiyetçilik yanlıştır çünkü yukarıda incelenmiş olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırıdır. Aynı şekilde türçülük de yanlıştır çünkü hayvanların menfaatleri de eşit olarak önemsenmelidir. Ne de olsa hayvanların da menfaatleri vardır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi olmaksızın ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkmak zor olur. İrkların ve cinsiyetlerin birbirlerine denk olduğu iddiası ayrıca ampirik olarak bazı durumlarda yanlış olabilir.

Böyle olmasa bile ırk ve cinsiyet gruplarındaki üyeler arasındaki özellik farklılıkları arasındaki eşitsizlik sorununa karşı savunmasız kalınır.

Bu kuram tüm yaşamların veya her bir menfaatin eş değerde olduğunu iddia etmez. Ancak bu kurama göre insan ve hayvanların benzer menfaatleri vardır ve bu menfaatler eş sayılmalıdır. Bir kişinin türü nedeniyle menfaatleri gözden çıkarılıp diğerininki de yine türü nedeniyle kayırlamaz.⁸⁵ Şimdi bu ilkenin hayvanlara yapılan muameleler bağlamındaki çıkarımlarını inceleyelim.

Çıkarımlar

Singer, eserlerinde türçülüğün en önemli görünümünün endüstriyel hayvancılıkta ortaya çıktığını ifade eder. Endüstriyel hayvancılık, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hayvanların muazzam bir ölçekte yetiştirilmesine ve tüketilmesine sebep olmuştur. Günümüzde endüstriyel çiftliklerde hayvanlar ırkları azmanlaştırılarak, yoğunlaştırılmış şartlarda yetiştirilerek oldukça acı verici bir şekilde yaşamaktadır. Bu endüstriyel “imkânlar” neticesinde de milyarlarca hayvana fabrika benzeri yapılar içinde bakılabilmektedir. Bunun neticesinde modern toplumlar eskiye kıyasla çok daha fazla hayvansal gıda tüketmeye başlamıştır. Bu durum, milyarlarla ve hatta trilyonlarla ifade edilebilecek sayıda hayvanın oldukça eziyetli koşullarda acı çekmelerine ve eziyetli bir şekilde ölmelerine sebep olmaktadır. Bunun neticesinde de dünyadaki toplam acı astronomik bir şekilde artmıştır.⁸⁶

Bir diğer konu ise hayvan deneyleridir. Kozmetik ve temizlik ürünleri şirketleri yeni ürünlerini hayvanlar üzerinde denemektedirler. Şampuan, makyaj malzemesi,

çamaşır suyu, deterjan gibi maddeler tavşanların gözlerine, farelerin ciltlerine dökülerek bu hayvanların dayanılmaz acılar çekmesine, kör olmalarına ve bazı durumlarda ölmelerine neden olmaktadır. Her yeni kozmetik ve temizlik ürünü geliştirildiğinde bu deneyler tekrarlanmaktadır. Hâlbuki bu “yeni” kozmetik ve temizlik ürünlerine insanların gerçekten ihtiyacı olup olmadığı şüphelidir. Bu deneylerde kullanılan hayvanlar ise bu firmalar ne zaman yeni bir ürün geliştirse bundan zarar görmektedir. İlaç şirketleri her deney aşamasında sayısız fareye ölümcül dozlarda ilaç vermektedir. Bilimsel araştırma adı altında birçok deneyle hayvanların belirli ilaç ve durumlara tepkileri ölçülmektedir. Bu deneylerin önemli bir kısmı gereksiz sonuçlara yöneliktir, belli bir fayda ortaya çıkarılmazlar. Örneğin bir ilacın hangi dozda kullanıldığında farelerin yarısını öldürdüğünün belirlenmesi, o ilacın insan sağlığına olan etkisi açısından ilgisiz bir bilgidir. Bununla beraber birçok bilim insanı bu deneylerde insanlara belirli bir faydayı dahi amaçlamadan istatistiksel veya teorik bir sonuç adına birçok deney gerçekleştirmektedir⁸⁷. Bu keyfi süreci engelleyen hukuki düzenlemeler ise oldukça sınırlıdır. Hayvanları kullanan bu deneyler konusunda “bilimsellik” sıfatı, bilim insanlarına hayvanlara nasıl muamele etmeleri konusunda çoğu zaman açık bir çek vermektedir. Bilimin toplumdaki saygınlığı ve getirdiği faydalar neticesinde toplum, bilimin bu konudaki etik sınırları aşmasını görmezden gelir.⁸⁸

Bilim, çoğu zaman insanların refahını yükseltmeyi amaçlar. Ancak bu konuda hayvanların menfaatlerini de değerlendirmeye alması gerekir. Birçok deneyin insanlara olan faydası yok denecek kadar azdır. Buna karşılık hayvanlarda yarattığı acı çok yüksektir. Hayvanlar üzerinde yapılan birçok deney, yapay doku ve simülasyonlarla

85 Age., s. 9.

86 Singer, age., s. 320-330.

87 Age., s. 77-79.

88 Age., s. 116.

Kozmetik sektöründe kullanılan deney hayvanlarından bir tavşan

daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir.⁸⁹ Ancak bilim dünyasındaki süregelen uygulamalar, alışkanlıklar, beklentiler ve hayvanların menfaatlerini görmezden gelen türkü tutum, bu değişimi yavaşlatmakta veya durdurmaktadır. Bilimsel deneyler konusunda ilk adım olarak etik kurulların oluşturulması, daha sonra da alternatif yöntemlerin toplum tarafından benimsenmesi ile hayvanlar üzerindeki deneylere son verilmesi gerekir.

Yaşanan bu süreçte hayvanların çok önemli menfaatleri, insanların hayati olmayan, önemsiz menfaatleri için feda edilmektedir. Bu, menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırıdır. Singer, modern toplumların bu

işleyişi karşısında kişisel ve toplumsal olarak belli değişimler gerçekleştirmemiz gerektiğini söyler.

Singer'a göre üretim sürecinde hayvanlara bu şekilde acı veren ürünler tüketilmemelidir. Giyimde deri, yün gibi hayvansal ürünler tercih edilmemelidir. Kozmetik ürünleri, temizlik maddeleri ve ilaçlar konusunda da hayvanlara zarar verilmeden geliştirilmiş olanlar seçilmelidir. Singer hayalperest bir şekilde hayvanları kullanan ve onlara zarar veren endüstrilerin devlet tarafından devrimsel bir şekilde kapatılmasını beklemektedir. Bu ilerleme bir sürece yayılacaktır. Vatandaşların hayvanlara karşı olan tutum ve yaklaşımı değiştiği iktidarların da tutum ve yaklaşımı değişecektir. Bu da hayvanların refahı lehine belli reformları doğuracaktır.

⁸⁹ Age., s. 138.

Örneğin İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi birçok ülke endüstriyel hayvancılıkta hayvanların yerleşip hareket edebilecekleri asgari mekân koşullarının sağlanmasını, hayvanlar kesilirken canlarının acımasını azaltan yöntemlerin uygulanmasını öngören düzenlemeler yapmışlardır.⁹⁰

Bu tip reformlar kısmi ve eksiktir ancak yine de Singer bunların savunulması gerektiğini, aksi takdirde “ya hep ya hiç” stratejisinin hayvanlar için daha kötü sonuçlar getireceğini söyler. Belli reformlarda kısa vadede uzlaşmak, hem birçok hayvanın acısını azaltır hem de bundan sonra gerçekleşebilecek olan reformlar için bir temel oluşturur.⁹¹ Birçok durumda hayvan özgürleşmesi hareketi bu sektörlerle müzakere etmeli ve sonuç odaklı bir yaklaşımla olumlu yönde reformlar için iş birliği göstermelidir.⁹² Belli endüstrilerin tamamen lağvedilmesini talep eden ve genellikle uzlaşmacı olmayan akımlar bugün elde edilebilecek kazanımları engellemektedir.⁹³

Singer’ın çıkarımlarının genel sonucu, kişisel ve toplumsal olarak etik bir yaklaşımla günümüz toplumsal pratiklerine karşı konulması ve kademeli olarak da olsa bu düzenin radikal bir şekilde değiştirilmesi gerektiğidir. Günümüz modern toplumları sadece kişisel menfaat, verimlilik, kârlılık güdümlü bir yaşam tarzı ve toplumsal kurumsallaşma eğiliminde şekillenmektedir. Hayvanlar da bu düzende en büyük zarara uğrayan gruplardan biridir. Bilim sayesinde artık kendi doğamız gibi hayvanların da doğasını biliyoruz. Hayvanların

acılar çekmediğini, toplumsal düzenimizin başka türlü oluşturulamayacağını, insanın hayvanlardan tamamen bağımsız ve ilgisiz olarak üstün ve değerli olduğunu bilimsel olarak iddia edemeyiz. Singer’a göre insanın ahlaki olarak kendi kendine yarattığı izolasyon bilimsel veriler ışığında sona ermiştir.⁹⁴ Etik bir yaklaşımla bu adaletsizliklere karşı çıkılmalı ve dünya üzerinde yaşanan bu muazzam acı sona erdirilmelidir. Böyle bir yaklaşım insanların anlamlı ve etik bir yaşama ulaşmaları için de gereklidir. Etik değerlerin küçümsendiği, salt materyalist menfaat üzerine kurulu hayat modeli insanların kendi hayatlarını da anlamsızlaştırır. Singer’a göre etik bir yaşam, adaleti sağladığı gibi kişilerin ve toplulukların kendi hayatlarından da keyif ve tatmin elde etmesini sağlar.⁹⁵ Sadece kişisel olarak belli şeylere erişilmesi ve bunların tüketilmesi insanda bir doyum yaratmaz. Kişisel hazlar gelip geçicidir. Zenginlikten veya belirli tüketim ürünlerinden (bu bağlamda hayvansal ürünlerden) elde edilebilecek kişisel zevk basit ve sınırlıdır. Singer’a göre anlamlı bir hayat, dünyadaki acıyı azaltmak için gayret göstermekten geçer.⁹⁶

Singer’ın yukarıdaki açıklamalarına göre bir eylem birçok varlık için büyük bir acı ve çok az sayıda varlık için az bir haz yaratıyor ise bu durum fayda ilkesine göre ahlaki olamaz. Ancak yine de bu, hayvanlara hiçbir zaman ahlaka uygun olarak zarar verilemeyeceği veya onların öldürülemeyeceği anlamına gelmez veya bu, tüm hayvanların aynı derecede bir değere sahip olduğunu da söylemez.

İstisnai durumlarda hayvanlara zarar verilebilir veya öldürülebilirler. Örneğin farazi olarak bir deney

90 Age., s. 329.

91 Age., s. 20-21.

92 Arlene Judith Klotzko, Peter Singer, “Learning From Henry Spira”, Cambridge Quarterly Healthcare Ethics, Issue 8 (1990), s. 4-5.

93 Peter Singer, “Ten Ways to Make a Difference”, The Animal Ethics Reader, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 577-578.

94 Singer, Rethinking Life And Death..., s. 182.

95 Singer, How Are We To Live?..., s. 279-280.

96 Peter Singer, “Ethics”, Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 85-86.

yapılacağını ve bu deneyin ölümcül bir hastalığı tedavi edecek bir ilaç formülünü “gerçekten” ortaya çıkaracağını düşünelim. Böyle bir durumda bir hayvanın deney sırasında kullanılması binlerce insanın hayatını kurtarabilecek olsun. Singer bu farazi deneyi onaylar ancak bu tip hayalî senaryoların gerçeklikten uzak olduğunu da vurgular. Günümüzde mutlaka hayvanların üzerinde yapılması gereken pek az bilimsel deney, insan hayatını kurtarabilir. Sonuç olarak faydacılık gereği faydanın maksimize edilmesi ve tarafların tercihlerinin en yüksek seviyede memnun edilmesi amacıyla bazı durumlarda hayvanların öldürülebileceğini savunabiliriz ancak bu çok istisnaidir.⁹⁷ Aynı durum bir insan üzerinde de gerçekleşebilir. Pekâlâ binlerce insanı kurtarmak için bir metroda yerleştirilmiş bombanın yerini bulmak ve etkisiz hâle getirmek için bir insana işkence yapılması meşru olabilir. Ancak bu da çok istisnai bir durumdur. Bu nedenle norm olarak “işkence yapılması meşrudur” önermesi nasıl kabul edilemez ise aynı şekilde “hayvanlar insanlar için kullanılabilir, öldürülebilir” normu da kabul edilemez. Yukarıda anlatılanların ışığında “hayvanları beslemek veya bilimsel ilerleme için kullanmak yanlıştır” önermesinin belli özel durumlarda istisnaları olabilir ancak bu, normun kendisinin haklılığını değiştirmez.

2. Hak Temelli Yaklaşım: Tom Regan

Hayvanların ahlaki statüsü ve insanlar ile olan ahlaki ilişkileri tartışmalarında Tom Regan hak temelli yaklaşımı ile oldukça radikal ve derin bir akım ortaya koymuştur. Regan, deontolojik yaklaşımında hayvanlara hak ithaf edilmesi gerektiğini savunur. Bunu yaparken de diğer ahlaki kuramların kendi içlerindeki ve hayvanlar konusundaki yetersizlik ve uygunsuzluklarını da belirtmektedir. Bu bölümde hayvan hakları hareketinin

felsefi liderlerinden biri olarak görülen bu düşünürün savunusu incelenecektir. Regan, 1938’de Amerika Birleşik Devletleri’nde doğmuştur. Eğitimini Thiel College ve Virginia Üniversitesi’nde tamamlamış, Sweet Briar College’da ders vermiş, North Carolina Eyalet Üniversitesi’nde 1967’den 2001’deki emekliliğine kadar çalışmıştır. North Carolina Eyalet Üniversitesi’ndeki en son unvanı ordinaryüs profesördür.⁹⁸

Felsefesi genel olarak Immanuel Kant’ın geleneği ile aynı doğrultudadır. Bununla beraber Regan, Kant’ın “sadece akılcı varlıklara” doğrudan saygı duyulması gerektiği ve onlara salt bir araç olarak muamele edilemeyeceği düşüncesini reddeder. Pulitzer ödülüne aday gösterilmiş olan en kapsamlı eseri *The Case For Animal Rights*’ta⁹⁹ insanlar gibi hayvanların da hayatın özneleri olarak içkin değere sahip olduklarını savunur. Buna göre hayvanların da insanlar gibi eşit saygı görme hakkı vardır ve insanların hayvanlara saygı gösterme ödevleri mevcuttur. Yazar aynı zamanda hayvan hakları hareketinde de önemli bir figür olmuştur.

Regan’ın yazını, hayvan hakları konusunu işlediği gibi dolaylı olarak bir felsefi argümanın ne gibi özelliklere sahip olması ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair önemli analizler de içerir ve çeşitli ahlak felsefesi akımlarını derinlemesine inceler. Regan’ın kendi kuramı için temel aldığı “içkin değer” analizi hayvan haklarının ötesinde, insanları ilgilendiren konular için de değerlidir. Bu nedenle hayvan hakları dışındaki konular için de kuramının analizi önem taşımaktadır. Robert Nozick gibi birçok ünlü düşünür kendileri hayvan hakları konusunda kapsamlı bir çalışmada bulunmasalar ve duymasalar dahi Regan’ın analizine ilgi duymuşlardır.

98 <http://tomregan.info/about-tom-regan/> (13.4.2014).

99 Tom Regan, *The Case For Animal Rights*, Kaliforniya: University of California Press, 1985.

97 Singer, age., s. 134-135.

Regan, Kantçı geleneğe dayandığı ve hayvan haklarını insan haklarının makul bir uzantısı olarak aldığı için birçok kişiden destek görmüş, hayvan hakları tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir yandan da çıkarımlarındaki radikal sonuçlar ve talepler birçok düşünür tarafından aşırılık olarak görülmüştür. Ancak her durumda Tom Regan konu hakkındaki sayısız eseri ve taviz vermeyen hak kuramı ile bu konudaki tartışmalarda felsefi köşe başlarından biridir.

Regan, hayvan hakları temellendirmesinin ana gövdesini *The Case for Animal Rights* eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yazara göre hayvanlar duyu algıları, düşünce, arzu, itki, hafıza, otonomi gibi birçok özelliğe sahip olarak bir hayatın öznesidir. Bir hayatın öznesi olmak “içkin değere”, yani kendi içinde ve bağımsız bir değere sahip olmak için gerekli ve yeterli ölçüttür. Bu içkin değere sahip varlıklar haklara sahiptir. Adalet gereği hak sahibi kişiler saygı ile muamele görmelidir.

İçkin değer kavramı günümüz insan hakları temellendirmelerinde de hâlihazırda kullanılan bir unsurdur. Ancak içkin değer akıl ile ilişkilendirilmekte ve akıl sahibi olma ölçütü aranmaktadır. Regan içkin değer için akıl sahibi olmanın gerekli bir ölçüt olmadığı düşüncesindedir ve insanlara gösterilen saygının hayvanlara da ahlaki olarak gösterilmesi gerektiğini savunur.

Aşağıda ilk olarak Regan’ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (2.1.), Regan’ın alternatif ahlak kuramlarında görüldüğü sorunlar incelenecek (2.2.), daha sonra Regan’ın kendi ahlak kuramının özelliklerine ve bu kuramın hayvanlara uygulanmasının ahlaki sonuçlarına bakılacaktır (2.3.). En sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (2.4.).

Hayvanların Ahlaki Statüsü

Regan, kuramında savunduğu değer ve adalet analizinden önce olgusal olarak hayvanların özelliklerini inceler. Bu özellikler hayvanların ahlaki statüsünün belirlenmesi için temel olacaktır. Regan’a göre en azından bir yaşında olan veya bir yaşından büyük olan memeliler “bir hayatın öznesi”dir.

Regan, bir ve bir yaşın üstündeki memeli hayvanlara atfettiği özellikleri *The Case For Animal Rights* kitabının ilk üç bölümünde derinlemesine incelemiştir. İlk bölümde Regan, memelilerin en azından belli bir farkındalık, öz bilinç ve zihinsel yaşamlarının olduğunu iddia eder. Bu iddiasını temellendirirken karşısına aldığı tarihî düşünür Descartes’tır. Descartes hayvanların mekanik hareketlerde bulunan birer makine gibi olduğunu ancak herhangi bir bilince veya zihinsel aktiviteye sahip olmadığını söylemiştir.¹⁰⁰ Regan buna karşı insanların da aynı şekilde yorumlanmasının mümkün olabileceğini ileri sürer. Descartes’ın buna karşılık gelen analizi insanlar ve hayvanlar arasında bir fark yaratan dil kullanma özelliğidir. Ancak Regan bu karşılığın da yetersiz olduğunu belirtir. Pekâlâ, birçok hayvan dil kullanabilmektedir. Buna ek olarak bazı insanlar dil kullanamamaktadır. Çocuklar da belli bir dönem dil bilmemekte, bir öğrenme süreci yaşamaktadır. Dil bilmedikleri dönemden dili öğrendikleri döneme kadar geçen süreçte çocukların bilinçsiz oldukları mantıksal çıkarımı çocukların nasıl dil öğrenebilecekleri sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Descartes’ın bilinç analizine karşı Darwin’in evrim kuramı bu konuya açıklama getirmektedir. Evrim kuramına göre bilinç, evrimsel bir özelliktir; canlıların çevrelerine uyum sağlamalarını sağlar ve insan türünün dışında başka türlerin üyelerinde de bulunmaktadır. Descartes ise bilinci

100 Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 3-4.

açıklamak için maddi olan vücut ile etkileşime geçen maddi olmayan bir zihin kurgusu öne sürer. Bu etkileşimin gerçekleşmesi için de Tanrı fikrine atıfta bulunmaktadır. Regan bu iki kuram arasında Darwin'in kuramının basitlik ve sağduyuya uygunluk erdemlerinden dolayı Descartes'ın kuramından üstün tutulması gerektiğini savunur.¹⁰¹ Sonuç olarak hayvanların da belli bir farkındalıkları, bilinci ve zihinsel yaşamlarının olduğu kabul edilmelidir.

İkinci bölümde Regan, hayvanların sahip olduğu bu farkındalığın belli bir derinliğinin de olduğunu iddia eder. Yazar, hayvanların çevresindeki olay ve durumlar hakkında düşünce ve arzulara sahip olduğunu ileri sürer. Bununla beraber memelilerin de insanlar gibi düşünce ve arzularının olmadığını savunacaklar aleyhine bir ispat yükünün bulunduğunu da belirtir. Çünkü insanlarla benzer özellikler gösteren bu hayvanların da belli düşünce ve arzulara sahip olduğunu savunmak sağduyu ile uyumludur. Buna karşı R. G. Frey, hayvanların düşüncelere sahip olamayacağını çünkü dil kullanmaktan aciz olduklarını iddia eder.¹⁰² Regan buna karşı olarak dil kullanma kabiliyetinin düşünce sahibi olmak için gerekli olmadığını; eğer öyle olsa idi dil kullanamayan insanların düşüncelerinden bahsedemeyeceğimizi ve yine eğer öyle olsa idi düşünceler olmaksızın dil öğrenmenin de mümkün olmayacağını belirtir.¹⁰³ Bu düşünceler ve arzuların varlığı sonucunda Regan, hayvanların kasıtlı bir şekilde hareket ettiklerini (bir bitkinin güneşe yönelmesinden farklı olarak), beklentileri doğrultusunda seçimleri ve arzularının tatmini arasında bir bağlantı kurabildiklerini, düşünceleri olduğuna göre belli nesnelere algılayıp hatırlayabildikleri söyler. Hayvanların geleceğe dair

beklentileri olduğuna, belli hareketleri gelecekteki bazı şeyleri gerçekleştirmek için yaptıklarına göre hayvanların kendilerine ait bir gelecek bilincinin varlığından da söz edebileceğimizi savunur. Buna göre hayvanlar sadece hisli, acı ve hazzı hissedebilen varlıklar değil, aynı zamanda öz bilince sahip kendi varlığının farkında olan canlılardır.¹⁰⁴

Üçüncü bölümde ise hayvanların refahının nitelikleri incelenir. Regan'a göre yukarıdaki olgusal bulgular ışığında hayvanların bir tür otonomilerinin olduğu kabul edilmelidir. Regan'a göre Kantçı anlamda otonomi kavramı akıl sahibi olmayı ifade eder, ancak otonominin tek açıklaması bu olamaz. Otonomi; kişinin başkalarından bağımsız tercihlerinin ve eylemlerinin olması; bu tercih ve eylemlerin engellenmesi veya ortadan kaldırılmasının o kişinin menfaatlerini etkilemesidir.¹⁰⁵ Hayvanların refahı bu otonomileri kullanabilmelerine bağlıdır. Yazar, insanların refahı ile hayvanların refahının birçok durumda oldukça benzer olduğunu söyler. Ölüm, beslenmekten mahrum kalma, fizyolojik acı ve eziyete maruz kalma gibi durumlar insanların olduğu gibi hayvanların da otonomilerini bozar ve refahlarını etkiler. Hayvanların otonomisi insanlarınkinden derece açısından farklı olarak ele alınsa dahi otonomileri arasında bir çeşit farklılık mevcut değildir.¹⁰⁶

Bu özelliklerin ne derecede hayvanlarda olduğu, hangi hayvan türlerinin bu özelliklere sahip olduğu gibi tartışmalar bir sınır çizme problemidir. Regan bu noktada bu sorunun bir yargıda bulunmamızı zorlaştırdığını kabul etmekle birlikte bu zorlukların bir yargıda bulunmamızı imkânsız hâle getirmediğini ve bir yargıda bulunmaktan hepten vazgeçmememiz gerektiğini savunur.

101 Age., s. 19-20.

102 Age., s. 38-39.

103 Age., s. 43-44.

104 Age., s. 80-81.

105 Age., s. 86.

106 Age., s. 119-120.

Başka konularda da sınır çekmek her zaman her yönüyle kesinlik taşımayabilir. Örneğin bir kişinin ne zaman “uzun” kabul edilmesi gerektiği sorusunun matematiksel bir cevabı verilemez. Ancak yine de bazı kişilerin uzun ve bazılarının da kısa olduğu yargısına ulaşabiliriz. Özellikle açıkça belli ölçütleri yerine getirenlerin bu sınırı açıkça geçmesi durumunda belli yargılarda bulunmaktan kaçınmamıza gerek kalmaz. Bu nedenle sınır çekme problemi her ne kadar belli bir keyfilik riskini doğursa da bu riskten kaçınmak için akılcı, makul yargılarda bulunmaktan çekinmek yanlış olur.¹⁰⁷

Sonuç olarak Regan, olgusal açıklamalarında bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin yukarıda anlatılan özelliklere açıkça sahip olduğunu söyler¹⁰⁸. Bu özelliklerin toplamını ifade etmek için de “bir hayatın öznesi” olmak kavramını kullanır. Bu hayvanlar; bilinçlilik, farkındalık, düşünce ve arzulara sahip olma, otonomi gibi özelliklere sahip olan “bir hayatın öznelere”dir.

Memeliler dışındaki hayvanların bu özelliklere kesin bir şekilde sahip olduklarını söyleyemeyiz. Ancak yine de bu hayvanların bu özelliklere sahip olmadıkları da şüphe götürmez şekilde belli değildir. Bu durumda Regan bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin dışındaki birçok hayvan konusunda da kuşkudan yararlanılması gerektiğini ve şüpheli durumlarda “bir hayatın öznesi” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁰⁹ Faydacı yaklaşımın ahlaki statü için aradığı ölçüt olan acı ve haz hissetme kapasitesi Regan tarafından bir hayatın öznesi olma ölçütünün parçası olarak alınmıştır. Ancak bir hayatın öznesi olma ölçütünün bundan başka özellikleri de kapsadığı göz önüne

alındığında, sadece acı ve haz hissetme kapasitesinin bir hayatın öznesi olma ölçütünü sağlayamadığını söyleyebiliriz. Yalnız belirtmek gerekir ki Regan’a göre birçok hayvan acı ve haz hissetme kapasitesinin ötesinde diğer birçok özelliğe de sahiptir veya bu özelliklere sahip oldukları kesin olmasa da sahip olabileceklerine dair olumlu yönde bir kuşku mevcuttur.

“Bir hayatın öznesi olma” ahlaki statüsü Regan’ın kendi ahlak kuramı doğrultusunda hak sahibi olmak için gerekli ve yeterli bir ölçüttür. Ancak Regan kendi ahlak kuramının temellendirmesini yapmadan önce alternatif diğer ahlak kuramlarını derinlemesine inceler. Bu inceleme kendi kuramının fark ve erdemlerinin ortaya çıkması için önemlidir. Aşağıda bu analizlere bakılacaktır.

Alternatif Kuramların Sorunları ve Yetersizlikleri

Regan’ın hayvan hakları kuramı aynı zamanda ahlak felsefesi kuramlarının bir değerlendirmesi ve eleştirel bir karşılaştırmasıdır. Regan analizinin önemli bir kısmını kuramsal olarak hangi ahlak kuramının doğru olduğu üzerindeki tartışmalara ayırmıştır. Çeşitli ahlak felsefesi kuramlarını ele alarak bunların özelliklerini inceler. Analizlerinde Regan birçok ahlak kuramının çeşitli sorun ve yetersizliklerini göstermiş ve kendi savunduğu hak temelli deontolojik ahlak kuramının bu sorunlar ve yetersizlikleri taşımadığını savunmuştur. Bunu takiben de bu kuramı hayvanlar konusuna uygulayarak hayvan haklarının adaletin bir gereği olduğu sonucuna varmıştır.

Regan bu değerlendirme ve karşılaştırmalarda kullanmak için öncelikle ideal bir ahlaki yargının özellikleri üzerine analiz yapar. Bu konuda tüm ölçütleri tüketme veya kendi kuramının bu özellikleri kusursuz bir şekilde yerine getirdiği iddiasında bulunmaz. Ancak bu ölçütlerin bir ahlaki kuramı değerlendirirken ele

---

107 Age., s. 30.

108 Age., s. 29-30.

109 Age., s. 391.

Balina ve yavrusu

alınması gerektiğini savunur.¹¹⁰ Öne sürdüğü ölçütler şunlardır: kavramsal açıklığa sahip olma, ilgili bilgileri kapsama, akılcı olma, tarafsız olma, serinkanlı olma, geçerli ahlaki ilkeler meydana getirme. Bu ölçütler daha sonra ahlak kuramlarını değerlendirilirken sıkça kullanılacaktır. Şimdi bu ölçütleri kısaca açıklayalım.

İdeal bir ahlakî yargının içerdiği kavramların açıklığa ulaştırılması gerekir. Bu sayede ahlakî yargının kurgusu da ortaya çıkacaktır. Aksi takdirde kavramlar açıklığa kavuşmazsa kuramın kendisinin tam olarak nasıl bir yapıda olduğu da anlaşılabilir. Örneğin bir

110 Tom Regan, "Introduction", *Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy*, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 8.

kimse kürtaja, fetüsün hak sahibi olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorsa "hak" kavramının tam olarak ne olduğu üzerine analiz sunması gerekir.¹¹¹

Ahlakî bir yargı dayandığı noktaları ilgili bilgilerle doğrulamalı, desteklemelidir. Ahlakî yargılar, içinde yaşadığımız gerçek dünya hakkındadır ve doğal olarak bu gerçek dünya bağlamında ele alınması gerekir. Örneğin idam cezasının meşruluğu üzerine bir tartışmada bir taraf katillerin idam edilmesi gerektiğini çünkü aksi takdirde bu kişilerin (çoğu zaman daha sonra şartlı salıverildikleri için) başka kişileri öldürdüğünü savunuyor ise gerçekten böyle sonuçların olup olmadığı

111 *Age.*, s. 8-9.

incelenmeli, analiz edilmelidir. Olgulara erişim ve bilgi üzerinden akıl yürütme bu nedenle gerekli bir ölçütür.¹¹²

Akılcılık, tam olarak tanımlanması zor bir kavramdır. Ancak genel anlamda akılcılığı mantık kurallarına uyulması olarak açıklayabiliriz. Akılcı bir önerme kendini oluşturan öğelerle tutarlı bir bütün oluşturmalı, kendi içerisinde bir nedensellik ilişkisi sağlamalıdır.¹¹³

Akılcı bir yargı tarafsızdır. Tarafsızlık, birine veya bir şeye iltimas göstermemektir. Örneğin bir baba bir çocuğuna karşı tarafgir ise o çocuğuna diğer çocuklara verdiği kadar daha fazla önem vermeye eğilimli olacaktır. Tarafli olmak bazı durumlarda kabul edilebilir hatta gerekli bile olabilir. Ancak yine de genel anlamda ahlaki yargıların bağımsızlık ve ön yargılardan arınmış bir şekilde tarafsız olması gerekmektedir.¹¹⁴

Serinkanlılık duygusal olarak heyecanlı olmama durumudur ve duygusal olarak sakin bir ruh hâlini ifade eder. İdeal bir ahlak kuramı, duygulara ve içgüdüsel tepkilere doğrudan atıfta bulunmamalı, söylemini bunlarla işgal etmemelidir. Serinkanlı olmayan bir analiz sürecinde çabuk yargılara varıp ilgili olguları gözden kaçırma riski mevcuttur.¹¹⁵

Son olarak ideal bir ahlaki yargının geçerli veya doğru olması gerekmektedir. Bu geçerlilik ve doğruluk ölçütünün değerlendirilmesi konusunda ise yazar yine ölçütler öngörmüştür. Ahlak ilkelerinin geçerliliğinin veya doğruluğunun değerlendirilmesinde de tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği, belirlilik, sezgilerimiz ile uygunluk ölçütlerinden yararlanılabilir. En basit ve asgari

ölçüt ise tutarlılıktır. Çelişkili mantık zincirlerinin varlığı söz konusu ahlak ilkesinin doğruluğunu temelden etkileyecektir. Ahlak ilkelerinin onları kullananlara hayatlarında karşılaşılabilecekleri birçok durum karşısında kılavuz olmaları gerekir. Bir ahlaki ilkenin kapsam alanı ne kadar genişse o kadar onu kullanma imkânı doğar; ne kadar dar ise o kadar onu kullanma imkânı azalır. Bir ahlak ilkesinin kullanım alanının makul bir kapsam alanının olması onun geçerliliği veya doğruluğu açısından önemli bir işarettir. Hareketlerimizi düzenlerken ahlaki ilkelere başvurduğumuzda onlardan belirsiz yönlendirmeler değil, açık ve belirli yönlendirmeler bekleriz. Örneğin “zarar verme” gibi bir kılavuz bize birçok durumda doyurucu bir çözüm sunmaz. Hangi durumlarda zarar verilmemesi gerektiğinin, neyin tam olarak zarara karşılık geldiğinin açıklanması gerekir. Yalnız tabii ki bir ahlak ilkesinden tam belirlilik de beklenemez. Etik, geometri gibi çözümlenemez ama yine de makul bir belirlilik sağlanabilir. Son olarak söz konusu ahlak ilkesinin ahlaki sezgilerimiz ile uyumlu olması gerekir. Yazar, bu sezgileri üstünde fikir yürütülmüş düşünceler olarak ele alır; ahlaki sezgilerimizden toplumun sahip olduğu ön yargılar veya üzerinde fikir yürütülmemiş düşünceler anlaşılmalıdır.¹¹⁶

Regan işte bu ölçütleri kuramında kullanarak çeşitli alternatif kuramları ve kendi kuramını tartar. Ona göre akılcı bir şekilde ahlaki kuramlar değerlendirilip benimsenebilir. Regan, ahlaki kuramları incelerken hayvanlarla olan ahlaki ilişkimiz bağlamında ahlak felsefesindeki çeşitli pozisyonları ortaya koyar.

En başta, hiçbir makul kuram hayvanlara istediğimiz gibi davranabileceğimizi, işkence edebileceğimizi, hayvanların herhangi bir değerinin olmayacağını iddia etmez. Böyle bir kuram sezgilerimiz ile açıkça

112 Age., s. 9.

113 Age., s. 9.

114 Age., s. 9-10.

115 Age., s. 10-11.

116 Regan, The Case For Animal Rights..., s. 130-135.

çelişeceğinden baştan elenecektir¹¹⁷. Bununla beraber hayvanların ne ölçüde ve neye dayanarak belli bir statüye sahip olacakları ve onlara hangi sınırlar içerisinde muamele edeceğimiz konusu oldukça tartışmalıdır ve bu konuda birçok fikir ayrılığı vardır. Diğer kuramların değerlendirmesi daha detaylı olacaktır.

Regan bu çeşitli görüşleri iki grup altında sınıflandırır. Bunlar “dolaylı ödev” görüşleri ile “doğrudan ödev” görüşleridir. Dolaylı ödev görüşleri altında akılcı egoizm, Rawls’un sözleşmecî kuramı ve Kant’ın “kendi içinde amaç olarak insanlık” görüşünü incerken; doğrudan ödev görüşleri altında “iyilik” görüşünü ve faydacılığı inceler. Regan tüm bunların bir ahlaki kuramın gereklilikleri bakımından sorunlu ve yetersiz olduğunu savunur.

Regan, tüm eleştirileri boyunca iki kavrama fazlasıyla atıfta bulunur. Bunlar ahlaki fail ve ahlaki edilgen kavramlarıdır.¹¹⁸ Ahlaki faillik, Kantçı anlamda otonomiyi ifade eder. Bu kişiler akıl sahibi kişilerdir ve ahlaki olarak sorumlu olacak şekilde eylemlerini kontrol edebilirler. Ancak ahlaki edilgenler bunu yapamazlar. Buna rağmen ahlaki edilgenlerin de kendi içlerinde bir otonomileri vardır ve bir hayatın öznelileridir. Zihinsel engelli, akıl hastası insanlar, çocuklar ve hayvanlar ahlaki edilgen olarak sınıflandırılabilir.¹¹⁹ Örneğin ahlaki bir fail olan akli yetileri yerinde bir insan karnını doyurmak, arkadaşları ile görüşmek, ailesine bakmak ve iradesi dâhilinde belli eserler vermek ister. Benzer bir şekilde ahlaki bir edilgen olan zihinsel engelli bir insan da karnının doymasını, arkadaşlarını görmeyi ve kendi iradesi doğrultusunda aklındakileri gerçekleştirmek ister. Yine benzer bir şekilde ahlaki bir edilgen olan bir

köpek de karnını doyurmak, yavrularına bakmak, diğer köpek ve insanlarla etkileşimde bulunmak, bulunduğu alanı araştırıp gözlemlemek ister. Bunların her biri otonomi görünümleridir.

Regan’ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ilk düşünür olan Jan Narveson, rasyonel egoist bireyler arasındaki bir sözleşme sonucu ahlaki ödevlerin ortaya çıkabileceğini iddia eder. Buna göre herkes kendi faydasını azamileştirmeye çalışan rasyonel kişiler olarak kendi menfaatlerini korumak ve arttırmak amacıyla diğerleri ile bir anlaşmaya girerler. Bu anlaşmadaki sınırlamalar ahlaki oluşturur. Buna göre hayvanların korunması ancak insanların menfaatine olduğu sürece ahlaken zorunlu olabilir.¹²⁰ Regan bu görüşe “basit sözleşmecilik” kuramı der. Yazara göre böyle bir durumda söz konusu sözleşmenin adalet kavramına ters düştüğü gibi ahlaki sezgilerimiz ile tamamen ters, eşitliğe aykırı bir düzen doğuracağını öne sürer. Çünkü eğer ahlak sadece belli insanların kendi menfaatlerini koruması için bir araç ise o zaman belli menfaatler ortaya koyamayan veya öteki tarafa karşı belli kozları öne süremeyen kişiler (mesela engelliler, zayıflar, güçsüzler vb.) açısından eşitliğe aykırı bir toplum düzeni ortaya çıkar. Adalet sadece kozların ortaya konulup bundan belli bir kurallar bütününe çıkarıldığı bir düzen olamaz.¹²¹ Günümüzde Narveson’un da kabul ettiği insanlar arasındaki eşitliği sağlayan kurallar da ortaya çıkamaz. Regan bu nedenle Narveson’un kuramının kendi başına doyurucu ve tutarlı bir ahlak izahatı oluşturamadığını, bundan hareketle hayvanlar konusunda da uygulamasının doğru olamayacağını söyler.

Regan’ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ikinci düşünür olan John Rawls, *A Theory of Justice*

---

117 Age., s. 150.

118 İngilizceleri sırasıyla: *moral agent ve moral patient*.

119 Age., s. 152-154.

---

120 Tom Regan, *Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003, s. 39-40.

121 Age., s. 41-42.

1900'lü yılların başında İstanbul'da sokak köpekleri (© Suna ve İnan Kırış Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

kitabında oldukça sofistike bir toplum sözleşmesi kuramı ortaya koyar. Rawls, söz konusu sözleşmenin oluşturulma sürecinin adalete uygun şekilde tarafsızlığı sağlayarak gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Rawls sözleşmeyi meydana getirecek kişilerin tarafsızlığını bozacak olan kişisel özellik ve çıkar unsurlarını ortadan kaldırmayı amaçlar.

Bunun için sözleşmenin kuruluş aşamasını ifade eden "ilk durum"da taraflar bir "cehalet peçesi"nin arkasındadırlar. Bu peçenin arkasında kişiler kendi kimlikleri hakkındaki olgulardan habersizdirler, bu şekilde kendi çıkarlarını keyfi olarak arttıracak olan ilkeleri seçmekten aciz kalırlar. Doğum piyngolarında başlarına gelecekları bilmezler. Adalet ilkeleri hakkında

müzakere yapanlar güzel veya çirkin, zengin veya fakir, zeki veya moron, atletik veya fiziksel engelli olabilirler. Bu gibi özelliklere sahip olmak veya olmamak için herhangi bir şey yapmadıkları için bunların kendilerinde varlığının veya yokluğunun bilgisi üzerinden adalet ilkelerinin müzakere edilmesi ve belirlenmesi doğru olmaz. Ancak bu noktada Rawls doğrudan ahlaki ödevler konusunda bir istisna koyar. Rawls'a göre ancak akıl sahibi kişilere karşı adalet bağlamında ödevlerimiz olabilir. Çünkü toplum sözleşmesinin oluşturulması sırasında tarafların asgari bir adalet duygusunun olması gerekir. Bunun için de asgari bir akıl kapasitesi lazımdır. Bunun sonucu olarak hayvanlar toplum sözleşmesinin müzakerelerine katılmadıkları gibi bir tarafı da olamazlar. Rawls bundan hareketle hayvanların hakları

olabileceği fikrini reddeder. Aynı sorun kalıcı zihinsel engelli insanlar için de geçerlidir. Rawls bu sorunların kuramı açısından bir problem teşkil ettiğini kabul eder. Ancak böyle bir hastalığı olmayan kişiler cehalet peçesi arkasında kendilerinin de böyle bir duruma düşebilecekleri endişesi ile zihinsel engellileri koruyacak ilkeleri kabul ederler. Böylece zihinsel engelli insanlar dolaylı olarak korunmuş olurlar. Ancak insanların hayvan olmalarına dair bir risk bulunmadığı için böyle bir koruma, hayvanlara yönelik genişlemez. Rawls bu durumun kendisi açısından da uygunsuz olduğunu kabul eder. Ancak Rawls'a göre kendi kuramı "adalete dair" hak ve ödevleri temellendirir ancak bunun da ötesinde ahlak kaynakları mevcuttur. Hayvanlara adaletin kapsamında olmasa da ahlak ilkeleri ile muamele edilmelidir. Bu nedenle Rawls hayvanlara karşı "mutlak" adalet ödevimizin olmadığını söyler.¹²²

Regan bu çözümlenmeyi yetersiz bulur. Bunun temel nedeni Rawls'un kuramının tarafsızlık ölçütünü sağlamamasıdır. İlk durumda cehalet peçesi arkasındaki müzakerecilerin keyfi bir şekilde diğer tüm bilgilerden bihaber olmalarına rağmen hayvan olmadıkları, insan oldukları bilgisine sahip olmaları hayvanlar aleyhine keyfi bir karardır. Bu şekilde insanların lehine belli sonuçlar taraflı bir ölçüt ile gerçekleşmiş olur. İnsanların cehalet peçesi arkasında adalet ilkelerini belirleyip bunlardan faydalanması durumunda hayvanların bu süreçten dışlanması keyfidir. Bu nedenle Rawls'un kuramı da sorunludur ve belli yetersizlikler taşımaktadır.¹²³

Bir diğer dolaylı ödev görüşü temsilcisi olan Immanuel Kant, bir varlığın bir ödevin konusu olabilmesi, hak sahibi olabilmesi için kendi içinde bir amacı olması gerektiğini savunur. İnsanlar kendi içlerinde birer amaçtır.

Bunun da nedeni insanların akıl sahibi varlıklar olmasıdır. Akıl sahibi varlıklar olarak ahlaki doğrulara aklımızı kullanarak ulaşabiliriz. Kant'a göre öyle bir ilkeye göre eylemeliyizdir ki "bu ilkeyi oluşturan irade evrensel bir kanun olsun". Daha basit ve konvansiyonel ahlak felsefesine ait kelime dağarcığı ile ifade edersek Kant'ın formülünü şu ilke ile bağdaştırabiliriz: "Başkalarına, başkalarının size davranmasını istediğiniz gibi davranın". Kendimize salt bir araç olarak davranılmasını istemeyiz. Bize yalan söylenmesini, belli bir menfaat uğruna gözden çıkarılmayı istemeyiz. Çünkü kendimizi otonomi sahibi bir varlık veya Kant'ın ifadesi ile "kendi içinde bir amaç" olarak görürüz. Kant'a göre kendimize "kendi içinde bir amaç" gibi davranılmasını istiyor, "salt bir araç" olarak davranılmasını istemiyor isek o zaman diğer akıl sahibi varlıklara da böyle davranmamız gerekir. Kant'ın ahlak felsefesinde önemli olan sonuçlar değil, bu ilkelere uygun davranmaktır. Örneğin sonuçları kötü olsa dahi yalan söylemememiz gerekir. Veya sırf toplam sonuç daha iyi olacak diye bir bireyin haklarını göz ardı etmemeliyiz. Görüldüğü üzere Kant'ın deontolojik yaklaşımı faydacılık gibi sonuççu ve toplamacı değildir. Ahlaken yapılması gereken eylemler belli bir sonuç için değildir, diğer insanlara ödevlerimiz gereği yapılmalıdır. Bu yaklaşıma ödev etiği denmesinin nedeni de budur.

Hayvanlar akıl sahibi olmadıkları için kendi içlerinde bir amaç değillerdir ancak insanlar için bir araç olabilirler. Bununla beraber Kant, hayvanlara zalimce davranmamamız gerektiğini savunur. Ancak bunun nedeni hayvanlara karşı doğrudan bir ödevimizin olması değildir. Eğer bir insan hayvanlara zalimlik yapar ise bu insan daha sonra dejenere olarak diğer insanlara olan ödevlerini de ihlal edebilir. Başka bir deyişle hayvanlara iyilik yapmanın asıl amacı yine insanı korumaktır.¹²⁴

---

122 Age., s. 43-44.

123 Age., s. 46-47.

124 Immanuel Kant, "Duties in Regard to Animals", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-24.

Regan, Kant'ın hayvanlara kötü muamelenin insanlara da kötü muamele etme psikolojisi doğuracağı önermesini spekülasyon olarak görür. Kant bu beklentiye dayanarak aslında sağlam olmayan bir noktaya bel bağlamış olmaktadır. Pekâlâ bir kişi hayvanlara eziyet etmesine rağmen insanlara oldukça saygılı davranabilir. Bu durumda Kant'ın kuramındaki hiçbir unsur eziyete uğrayan hayvanı korumaya yönelik sağlam bir dayanak sağlayamamaktadır. Bu nedenle Kant'ın kuramı konu ile ilgili bilgileri tam temsil edememektedir ve çıkarımları makul değildir. Benzer bir sorun zihinsel engelli insanlar için de geçerlidir. Akıl sahibi olma ölçütünü sağlayamayan bu kişiler de Kant'ın kuramına göre bir amaç için salt birer araç olarak değerlendirilmelidir. Ancak Kant bu kişilere hayvanlara atfettiği konumun aynısını vermemiştir. Bu nedenle Kant'ın kuramı tutarsızlık sorununu da barındırır.¹²⁵

Regan'a göre tüm dolaylı ödev görüşleri kendi içlerinde birçok çelişki ve yetersizlik taşıdıkları gibi hayvanlar konusunda özel olarak ve açık bir şekilde ahlaki keyfilik sorununu barındırır. Hayvanlar bu görüşlerde akılcı bir ölçüde dayanmadan keyfi olarak ahlaki değerlendirmeye alınmazlar veya ayrımcı bir yaklaşımla eşit olmayan bir şekilde muamele edilirler. Tarafsızlık ve tutarsızlık zaafaları vardır. Bu nedenle bu kuramların hiçbirini bir etik kuramda olması gereken özellikleri taşımaz.¹²⁶

Regan'ın doğrudan ödev görüşleri grubunda incelediği ilk başlık "iyilik görüşü"dür. Bu görüş hayvanlar ile muamelelerde iyilikle hareket edilmesi gerektiğini; zalimlikten, eziyetten kaçınılması gerektiğini savunur. Ancak Regan, bu tartışmalarda öne sürülen iyilik erdeminin hayvanları koruma açısından yetersiz olacağını vurgular.

125 Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 181-183.

126 *Age.*, s. 192-193.

Regan'a göre hayvanların bizden bağımsız hakları vardır ve diğer kişilerin onlara karşı ödevleri mevcuttur. Kişilerin kendi içlerinde hissettiği duygular ve sahip oldukları erdemler kişiler arası adalet ilişkileri açısından önemli değildir. "Hayvanlara iyi davranmalıyız" önermesi hayvanlara *karşı* bazı ödevler bağlamında yükümlü olduğumuz gerçeğini kapsamaktan uzaktır. İyilik adalet değildir, bu nedenle de hayvanlara karşı adalet ödevlerini temsil etmekte yetersizdir. Bu görüş belirlik taşımadığı ve serinkanlı olmadığından sorunludur.¹²⁷

Regan, doğrudan ödev görüşleri başlığı altında son olarak faydacılığı inceler. Regan, faydacılığın belli bir eşitlik öngördüğünü ve sağladığını kabul eder. Bu nedenle Aristoteles'in veya Nietzsche'ninki gibi özelliklere dayanan mükemmeliyetçi ve bunun sonucunda eşitliğe karşı duran kuramlarla karşılaştırıldığında faydacılık daha eşitlikçi ve tercih edilesi bir ahlak kuramıdır. Bu nedenle faydacılık ortaya çıktığı dönemde devrimsel bir eşitlik dalgası yaratmıştır.¹²⁸

Ancak faydacılığın da kendine has sorunları mevcuttur. Bu kuram ahlakın konusu olan bireylerin kendilerine değer atfetmez. Değer sahibi olan şeyler acı ve hazdır. Bireyler acı ve haz fonksiyonlarından dolayı değer analizine alınırlar. Regan bu sorunu resmetmek için bir betimleme sunar. Bu betimlemede karşımızda acı ve tatlı şerbetlerin olduğu kupalar vardır. Bu kupaların içindeki sıvıların acı ve hazzı temsil ettiğini kabul edersek; faydacı mantığa göre toplamda en tatlı olacak içeceği oluşturmaya çalışmamız gerekir. Bunun için de bazı kupalardan diğerlerine sıvıları aktarmak veya

127 Tom Regan, "The Case For Animal Rights", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 108.

128 Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 235.

Tek gözünü kaybetmiş bir köpek

bazılarını hepten atmamak için hiçbir neden yoktur. Kupalar burada bireyleri temsil eder ve faydacı yaklaşıma göre sadece bir değer tutacaklarıdır. Faydacılığa göre bireylerin kendi başlarına başkalarından bağımsız bir değerleri yoktur¹²⁹. Bu analogiyi gerçek hayatta bir ahlaki soruna yansıttığımız zaman ise yine sezgilerimiz ile çatışan sağduyu karşıtı sonuçlarla karşılaşırız. Regan'a göre faydacı bir mantıkla eğer toplam fayda artacak ise bir kişiyi uykusunda acısız bir şekilde öldürmemek veya onun otonomisini başka bir şekilde ihlal etmemek için esaslı bir neden yoktur.¹³⁰

129 Age., s. 205-206.

130 Age., s. 203-205.

Buraya kadar ele alınan faydacılık tipi hedonistik faydacılıktır. Bir diğer faydacılık türü olan kural faydacılığı da Regan'a göre sorunludur. Kural faydacılığı, en fazla faydayı ortaya çıkaran kuralların ahlak kuralları olarak benimsenmesi gerektiğini savunur. Kural faydacılığı bu şekilde hedonistik faydacılıkta ortaya çıkan sorunların önüne geçmeye çalışır. Hedonistik faydacılık basit haliyle en yüksek toplam fayda için bireylerin menfaatlerini gözden çıkarabilir. Kural faydacılığı böyle bir yaklaşımın yan etkilerinden dolayı toplam faydayı etkilediğinden, eylemlerin doğruluğunu kurallara bağlamıştır. Regan'a göre bu çözümlenme akıl sahibi kişiler açısından makul gözükmemektedir.

Kişilerin menfaatleri sistematik bir şekilde toplam fayda için gözden çıkarılırsa bu kişilerde belli bir kıskançlık, tepki ve korku ortaya çıkacağından toplumdaki düzensizlik ve huzursuzluk artacak ve toplam fayda azalacaktır. Ancak bu çözümleme ahlaki edilgenler açısından geçerli değildir. Ahlaki edilgenler kendilerine yapılan adaletsiz muamelelerin farkına varıp bunlara etkin bir tepki veremezler. Örneğin devletin zihinsel engelli insanlar üzerinde deney yapmasına karşı güçlü bir kural, kural faydacılığı ile oluşturulamaz. Bu noktada ahlaki edilgenlere yapılan muamelelerin ahlaki failerde yaratacağı üzüntü ve tepki akla gelebilir. Ancak Regan'a göre bu bir spekülasyondur. Pekâlâ, ahlaki failer, ahlaki edilgenlere yapılanlardan pek bir rahatsızlık duymuyor olabilirler. Bu nedenle kural faydacılığı ahlaki edilgenleri koruma noktasında sezgilerimizle uyumlu bir çözüm sunamaz. Bunun nedeni kural faydacılığının da kişileri (ahlaki fail veya edilgen) için değere sahip varlıklar olarak ele almaması ve onlara karşı doğrudan ödevler belirlememesidir.¹³¹

Bu nedenlerden dolayı faydacılık makullükten uzak, sezgilerimizle çatışan bir kuramdır. Faydacılık, ahlaki statü sahibi varlıkların başkalarından bağımsız bir değerleri olduğu fikrine ters düştüğü için sezgilerimizle uyumlu değildir. Regan faydacı kuramın basitlik erdeminin olduğunu teslim eder ancak bunun değerlendirilmesi gereken tek erdem olmadığını belirtir¹³². Diğer açılardan bakıldığı zaman faydacılık sorunludur ve basit olması tek başına bu sorunları ortadan kaldırmaz veya önemsizleştirmez.

Sonuç olarak Regan bir ahlak kuramı olarak benimsenebilecek olan alternatif ahlak kuramlarının yukarıda açıklandığı üzere sorunlu ve yetersiz olduklarını savunmaktadır. Bu kuramlar kendi içlerinde de problemler

olduğu gibi bu kuramların birçok uygulamalı etik sorununda kullanılmaları yanlıştır ve hayvanlar konusunda da doğru ahlaki ilkeleri bize sunamazlar. Takip eden bölümde Regan'ın kuramını nasıl temellendirdiği, ona göre kendi kuramının alternatif kuramlardaki sorunlardan ve yetersizlerden nasıl uzak olduğu ve hayvanlar konusuna nasıl uyguladığı incelenecektir.

2. 3. Adalet Olarak Saygı İlkesi ve Hayvan Hakları

Regan'ın hak temelli kuramının başlangıç noktasında bireylerin faydacı bir hesaba indirgenemeyecek veya belli keyfi erdemlerine dayanan mükemmeliyetçi bir değerlendirmeden etkilenmeyecek bir içkin değere sahip olduğu düşüncesi yer alır. Bu başlangıç noktasından ilerleyerek bireylerin eşit içkin değere sahip olmasından dolayı eşit şekilde saygı görme hakkına sahip oldukları önermesine ulaşılabilecektir. Bu nedenle kuramı açısından başlangıç kabulünü incelemek önemlidir. Regan argümanını ilk başta genel bir birey ve içkin değer kavramları üstünde kurar, daha sonra hayvanları bu resme yerleştirir.

Regan'a göre içkin değer, bireylerin yaşadıkları deneyimlere (örneğin hissettikleri hazlar veya tatmin edilen tercihleri gibi) bağlı olan araçsal değerden kavramsal olarak ayrık, bu tipteki değerlere indirgenemeyen ve bu tip değerlerle karşılaştırılıp değiştirilemeyen bir değer olarak ele alınmalıdır. Bir bireyin içkin değerine onun yaşadığı deneyimlere bakılarak ulaşılamaz. Daha keyifli veya mutlu bir hayat yaşayan bireylerin böyle bir hayat yaşamayanlara göre daha fazla içkin değerinin olduğu söylenemez. Aynı şekilde daha yüksek estetik değerlere veya mükemmel erdemlere sahip olan insanların da daha yüksek içkin değeri yoktur. Bir bireyin içkin değeri ile bir diğerkinininki karşılaştırılmaz,

---

131 Age., s. 252-256.

132 Age., s. 257-258.

birininki ile diğërininki yer değişemez. İçkin değerin “ne kadar” olduğu veya “neye denk” olduğu düşünülemez. İçkin değer, belli şeylerin bir toplamı veya bir fonksiyonu değildir.¹³³

Bu şekilde Regan, faydacı değer analizinden radikal bir şekilde ayrılır. Kupa analojisine geri dönersek; Regan’a göre kupalar (bireyler) sadece değer tutacakları değillerdir. Kupalar belli değerli şeyleri tutabilir ancak kupanın değeri kupanın tuttuğu bir veya birkaç değerli şeyin toplamı değildir. Bireylerin kendi başlarına, başka şeylerden bağımsız olarak değerleri vardır. İşte bu değer de içkin değerdir.

Böyle bir değer anlayışı Kant’ın bireylerin kendi başlarına veya kendi içlerinde bir amaç olduğu düşüncesi ile paraleldir. Ancak Kant içkin değeri bireylere atfederken bu bireyleri akıl sahibi ahlaki failer olarak ele alır. Kant’ın kendi analizinde akıl sahibi olmayan ve bu nedenle ahlaki akıl yürütme gerçekleştirmediği için ahlaki karar veremeyen insan dışındaki hayvanlar birey olamazlar. Bu nedenle hayvanlar kendi içlerinde bir amaç değillerdir ve içkin değerleri yoktur. Regan, Kant’ın bu görüşüne karşı çıkar ve bir kişiye içkin değer atfetmek için aranması gereken ölçüt üzerine analiz yapar.

Regan ilk başta yüksek bir eşik olarak Kant’ın içkin değer için kullandığı akıl sahibi olma ölçütünü ele alır. Yazara göre akıl sahibi olmak ölçüttü, ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki farkı göstermek için kullanılabilir. Akıl sahibi bir kişi, tarafsız ve adil bir şekilde ahlaki ilkeleri tatbik edebilir ve bunun sonucu olarak yaptığı eylemlerden dolayı ahlaken sorumlu tutulabilir. Sağlıklı yetişkin insanlar doğal olarak bu gruba girmektedirler. Ancak zihinsel engelli insanlar, hayvanlar gibi

ahlaki edilgenler bu kapsamın dışında kalmaktadırlar. Regan’a göre bu dışlama sezgilerimizle çelişmektedir. Akılcılık özelliğine sahip olmayan varlıkların akılcılık özelliğine sahip olanlar için salt bir araç olabileceği fikri bizi oldukça aykırı çıkarımlara götürecektir. Bu mantık bizi, ahlaki edilgenlere (örneğin ağır bir akıl hastalığına yakalanmış bir insana) ahlaki failer (sağlıklı yetişkin insanlar) tarafından işkence edilebileceği, organlarının zorla alınabileceği veya öldürülebileceği sonucuna götürür.¹³⁴

Bir diğër sorun da bu akıl yürütmenin keyfi olmasıdır. Ahlaki edilgenler de ahlaki failere benzer şekillerde zarar görebilir. Bunların da otonomileri diğëerleri gibi ihlal edilebilir. Beslenmelerine engel olmak, eziyette bulunmak veya zamansız bir şekilde öldürmek gibi eylemler ahlaki edilgenlere de ahlaki failerde olduğu gibi zarar verir. Örneğin akıl hastası bir insanın aç bırakılması, işkence edilmesi, zamansız bir şekilde öldürülmesi sıradan bir insanın otonomisine zarar verilmesi gibi sonuç doğurur. Çünkü akıl hastası bir insanın bile kendi otonomisi dahilinde arzuları, düşünceleri, hayat planları vardır. Benzer zararların olduğu durumlarda farklı ahlaki muamele yapılması, ancak haksız bir keyfiyet ile açıklanabilir.¹³⁵

Regan’a göre içkin değere sahip olmak başka şeylerden bağımsız olarak bir değere sahip olmayı temsil eder. Bundan dolayı “bir hayatın öznesi olma” ölçütünü yerine getirenlerin mantıksal olarak başkalarına sağlayabilecekleri fayda veya menfaatlerden bağımsız bir varlıkları mevcuttur.¹³⁶ Özellikleri itibariyle bu ölçüttü yerine getiren bir kişiye zarar vermek doğrudan bir şekilde o kişinin refahına başkalarından bağımsız olarak zarar

133 Age., s. 235-236.

134 Age., s. 239-240.

135 Age.

136 Age., s. 243.

verecektir. Kendileri içinde bir iyiye, refaha, otonomiye sahip olan kişiler mantıksal olarak diğerlerine sağlayabilecekleri fayda veya menfaatten bağımsız bir değere sahip olmalıdır. Bu ölçüt ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki ortak özellikleri temsil eder. Her iki grubun da özellikleri itibariyle başkalarından bağımsız bir refahları ve otonomileri vardır. Aynı örneği tekrar edersek ahlaki bir edilgen olan akıl hastası bir insan da her ne kadar ahlaki kararlar veremese de her insan gibi (her hayatın öznesi gibi) onun da kendine has tecrübeleri, arzuları ve hayat planları vardır. Bir hayatın öznelere başkalarından bağımsız kendi varlıkları ile mantıksal olarak başkalarından bağımsız bir ahlaki statüye erişirler. Böyle bir analizle keyfîlik sorunu çözülür. Bir hayatın öznesi olma ölçütü keyfî bir çizgi çekmez; mantıksal olarak belli özellikler gereği kişilere diğerlerinden bağımsız bir değer atfeder. Bu şekilde yapılan bir çözümleme sezgilerimiz ile de uyumlu sonuçlar verir; ahlaki faillerin kendi arasındaki eşitlik veya ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki eşitlik konuları gibi diğer konularda da tutarlı çıkarımlarda bulunmamızı sağlar.

Bir hayatın öznesi olma ölçütünün ahlaki ağırlığı karşısında ahlaki edilgenlere –her ne kadar ahlaki failere atfedilen kadar olmasa da– bir kısım içkin değer verilmesi önerisi düşünülebilir. Ancak böyle bir çözümleme de ister istemez kişilerin karşılaştırmalı tecrübeleri, belli erdemleri, başkalarına sağladıkları faydaları gibi unsurlara başvuracaktır. Bu karşılaştırmaya başvurulduğu zaman tarafsız, keyfî olmayan ve tutarlı bir şekilde ahlaki failer arasında eşit bir içkin değer kurgusu oluşturulamaz. Çünkü benzer farklılıklar bu grubun kendi içerisinde de mevcuttur. Bazı ahlaki failerin daha az içkin değer sahibi olması, nasıl onların daha az mutlu, daha az faydalı veya daha az estetik olmasına bağlanamaz ise aynı şekilde tutarlı ve keyfî olmayacak şekilde ahlaki edilgenlerin de benzer

nedenlere dayanılarak daha az içkin değere sahip olduğu iddia edilemez. Yani nasıl ki bir mühendisin bir kapıcıdan daha fazla bir içkin değere sahip olduğunu söyleyemezsek benzer bir şekilde aynı mühendisin veya kapıcının bir akıl hastasından daha fazla içkin değere sahip olduğunu da söyleyemeyiz. İçkin değer bu nedenle kategorik bir kavramdır; kişiler arasında daha az veya daha çok içkin değerden bahsedilemez¹³⁷. Kişilerin diğer özellikleri onların araçsal değerlerini değiştirebilir ancak içkin değerlerine etkide bulunmaz.

Yazar, içkin değere sahip olmak için daha düşük bir eşik olarak akla gelebilecek canlı olma ölçütünün yeterli olamayacağını savunur. Schweitzer gibi bazı çevre etiği düşünürleri, yaşama saygı ve yaşamın değeri üzerinden böyle bir değer temellendirmesi yapmışlardır.¹³⁸ Regan tüm canlıların içkin değere sahip olmaları düşüncesini belirsiz bulur. Sadece yaşıyor olmak yeterli bir ölçüt olamaz. Eğer öyle olsaydı çimlere, patates tarlalarına, kanser hücrelerine doğrudan ödevlerimizin olduğu sonucuna varmamız gerekirdi ki bu da sağduyuya açık bir şekilde aykırıdır.¹³⁹

Bir hayatın öznelere olan bireylerin eşit içkin değere sahip olduğu düşüncesi bize doğrudan bir adalet ilkesi vermez. Ancak yine de buna ulaşmamız için bize bir temel sağlar. Eğer bireylerin eşit içkin değeri var ise o zaman adalet gereği kişilere nasıl muamele edilmesi gerektiğini ilan eden herhangi bir ilkenin kişilerin sahip olduğu eşit içkin değeri değerlendirmeye alması gerekir.

Regan'a göre adalet herkese payı olanı, hakkı olanı vermektir.¹⁴⁰ Buna göre adalet gereği eşit içkin değeri

137 Age., s. 240-241.

138 Age., s. 241.

139 Age., s. 242-243.

140 Age., s. 263.

olan kişilere eşit saygı göstermemiz gerekir. Bazılarında sanki onların değerinin başkalarının menfaatine indirgenebilecekmişçesine muamele etmek adaletsizliği doğurur. Bu temel adalet gereklilikleri Regan'ın "saygı ilkesi"ni oluşturur.

Bu ilkeye göre ilk olarak içkin değere sahip bireyleri içkin değere sahip değillermiş gibi salt birer değerli tecrübeler haznesi olarak veya değerlerinin başkalarına olan faydalarına bağlıymış gibi görmemek gerekir. Bu şekilde içkin değere sahip olanlara en iyi toplam sonuç elde etmek için zarar verirse onlara saygı göstermemiş ve adalete aykırı davranmış oluruz. Kant'ın formülü ile ifade edersek, onları salt bir araç olarak kullanmış oluruz.

Regan, saygı ilkesini ilk olarak ahlaki failer bağlamında ele alır. Buna göre saygı ilkesi ahlaki failere zarar verilmesine karşı çıkan ahlaki sezgilerimiz ile uyumludur. Buna göre her ne kadar bir ahlaki faile verilen bu zarar, diğerleri için en iyi toplam sonucu ortaya çıkarsa bile yapılan şey adalete aykırıdır. Saygı ilkesi bu sezgimizi aydınlatır ve akılcı düşünce ile birleştirir. Bu ilke açık bir şekilde tutarlıdır: Tüm ahlaki failer için aynı şekilde uygulanır. Tüm ahlaki failere uygulandığı için kapsam alanı açısından yeterlidir. Belirlilik açısından ise saygı ilkesi açık, akılcı gereklilikler ortaya koyar. Buna göre hiçbir ahlaki faile yapılan muamele sadece neticeden etkilenen taraflar açısından ortaya çıkacak sonuçlara atıfta bulunarak meşrulaştırılamayacaktır. Regan bu şekilde analizinin ana gövdesinin önceden sıralamış olduğu tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği ve ahlaki sezgilerimizle uygunluk ölçütlerini yerine getirdiğini gösterir. Söz konusu analizler de tarafsız, akılcı, kavramsal olarak açık ve serinkanlı olarak yapılmıştır.

Regan hak bahsinde hukuki haklar ile ahlaki haklar arasında bir fark koyar. Buna göre hukuki haklar

toplumdan topluma, yönetimden yönetime değişebilir. Bu nedenle farklılığa açıktır ve eşitliğe bağlı olmayabilir. Ancak ahlaki haklar birçok yönden hukuki haklardan farklıdır. En başta ahlaki haklar evrenseldir. Keyfi özellik veya durumlar kişilerin ahlaki haklara sahip olmasını engellemez. İkinci olarak, hak sahipleri bu ahlaki haklara eşit bir şekilde sahiptir. Üçüncü olarak, ahlaki haklar herhangi bir bireyin veya bir grubun olumlu edimi sonucu ortaya çıkmaz. Ahlaki haklar, hukuki haklar gibi belli bir mücadele, müzakere veya yasama faaliyetine bağlı değildir.¹⁴¹

Hukukta kullanılan birçok hak tanımı ve ölçütü belli durumlarda kullanışlı olsa da çoğu zaman eksik temellendirilmiştir veya belli durumlarda çelişkili sonuçlar vermektedir. Örneğin sadece kişilerin hak sahibi olabileceği fikriyle hayvanların hak sahibi olamayacağı iddia edilebilir. Ancak buradaki kişi kavramının incelenmesi gerekir. Eğer bir ahlaki edilgen olan insana, kişi olarak kabul edilip hak tanımıyor ise tarafsız ve tutarlı bir şekilde hayvanlar bu sınıflandırmanın dışında kalmaz. Menfaat teorisine göre de hakların menfaatleri koruduğu kabul edilirse, hayvanların menfaatleri olduğu için bu ölçüt de sağlanmış olur. Son olarak hakların talep edilmesi gerektiği ölçütü ileri sürülebilir. Buna göre hak sahibi olabilmek için o hakkı hak sahibinin ileri sürebiliyor olması gerekir. Bu mantık zincirine göre hayvanlar sözde haklarını talep edemiyorlar ise hak sahibi olamamaları gerekir. Ancak bu durumda da ahlaki edilgen olan insanların belli haklarını talep edemediklerini veya haklarını kendilerinin bizzat kullanmadıklarını belirtmek gerekir. Sonuç olarak bu ölçütlerin hiçbiri hayvanların hak sahibi olamayacağı iddiasını akılcı bir şekilde temellendiremez.¹⁴²

141 Age., s. 267-268.

142 Tom Regan, "Animals and the Law: The Need for Reform", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 152-156.

Ödevler bahsinde de Regan, edinilmiş ödevler ile edinilmemiş ödevler arasında bir fark koyar. Edinilmemiş ödevler, iradi eylemlerimizden ve siyasi kurumsal düzenlemelerden bağımsız olarak bize tatbik edilir. Edinilmiş ödevler ise iradi eylemlerimizden veya içinde bulunduğumuz kurumsal düzenlemelerden doğar. Bir sözü tutmak, bir sözleşmeye bağlı kalmak, vergi ödemek, edinilmiş ödevlerdir. Ancak başkalarına adil davranmak edinilmemiş bir ödevdir. Bu ayrım önemlidir çünkü hakların ve adalet ödevinin yorumlanmasında belli sonuçlar doğurmaktadır. Eğer adalet ödevini rasyonel egoistlerin kendi aralarında yapabilecekleri belli bir anlaşmadan ortaya çıkan edinilmiş bir ödev olduğu sonucuna varırsak adalet ilkesinin yorumlanması değişecektir. Yazara göre adalet ödevi onu doğuran tarafların bir anlaşması ile ortaya çıkıyor ise, o zaman bu anlaşmanın müzakere sürecinde elindeki kozu zayıf olanlara karşı adalet ödevimizin olmadığı veya eşitlik ilkesinin rafa kaldırılabilmesi sonucuna varırız. Regan burada böyle bir kurgulamanın bizi, adalet konusunda sezgilerimizle açıkça çelişen bir sonuca götürdüğünden bahisle belli hak ve ödevlerin iradi eylemlerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunur.¹⁴³

Bu açıklamalardan sonra Regan, bireylere saygı ilkesinin birey hakları ve bireylerin geçerli bir saygı görme talebini kapsadığını ileri sürer. Ahlaki failer bu hakka sahiplerdir çünkü içkin değere sahiptirler. Buna ek olarak ahlaki edilgenler de bu hakka sahiptirler çünkü onların da içkin değeri mevcuttur ve içkin değer kategorik niteliği nedeniyle kademeli olarak tanınamaz. Bunun sonucu olarak ahlaki edilgenlere saygısız bir şekilde yapılan muameleler adaletle aykırıdır. Ahlaki edilgenlere karşı ödevlerimiz, bir duygudan, onlarla yaptığımız bir sözleşmeden veya içinde bulunduğumuz kurum veya devletin düzenlemelerinden bağımsızdır.

Adil muamele görme hakkı saygı ilkesi çerçevesinde temel bir haktır. Söz konusu hak o kişiye kendiliğinden bir ödev de yüklenmez.¹⁴⁴

Regan bu noktada ahlaki edilgenlerin ahlaki ilkeleri tasavvur edemedikleri için ödevlere sahip olmamalarının kendileri açısından hak sahibi olmalarına etki etmeyeceğini savunur. Bu yoksunluk onların edinilmiş hak ve ödevlere sahip olmalarını engeller; ancak temel haklara sahip olmalarını engellemez. Aynı şekilde belli kişilerin belli özelliklere sahip olmamalarından dolayı belli iradi eylemleri yerine getirememeleri bizim o kişilere karşı ödevlerimizi ortadan kaldırmaz. Benzer bir şekilde, ahlaki edilgenlerin kendi haklarını talep edemiyor olmaları da bir ölçüt değildir. Söz konusu adil muamele görme hakkı ve adalet ödevi, ilgili kişinin kendi haklarını anlayıp ileri sürmesinden bağımsızdır. Hukuk sistemleri çocuklar ve zihinsel engelliler için zaten böyle bir ayırımı bulmuştur. Aynı mantık çizgisinin tüm ahlaki edilgenler için takip edilmemesi için akılcı hiçbir neden yoktur.¹⁴⁵

Sonuç olarak, “bir hayatın öznesi” ölçütünü yerine getiren kişiler için değere sahiptirler. İçkin değere sahip olanlara saygı ilkesi gereği zarar verilmemesi adaletin gereğidir. Hayvanlar da bir hayatın özneleri olduğuna göre onların da içkin değerleri vardır. Ahlaki edilgenler ahlaki akıl yürütme gerçekleştiremedikleri için ödevlere sahip değillerdir. Ancak bu, onların içkin değere ve haklara sahip oldukları gerçeğini değiştirmez. Hayvanlar da ahlaki edilgendirler. Onlar da ahlaki olarak akıl yürütemediklerinden dolayı ödevlere sahip olmasalar da bu onların haklara sahip olmadığını göstermez. Bu hakların en başında da zarar görmeme hakkı gelir. Bir sonraki bölümde bu ahlaki analizin çıkarımlarını inceleyeceğiz.

---

144 Age., s. 276-278.

145 Age., s. 279-280.

---

143 Regan, The Case For Animal Rights..., s. 273-276.

Çıkarımlar

Regan bu kuramsal çözümlerin ardından hak temelli savunusunun gerektirdiği sonuçları inceler. Regan'ın ilk çıkarımını besin olarak tüketilen hayvanlar üzerinedir. Singer'la paralel bir şekilde Regan, hayvancılık endüstrisinin adil olmadığını öne sürer. Ancak Regan'ın temellendirmesi farklıdır. Hayvancılık endüstrisi Singer'ın vurguladığı gibi sadece acı yaratmaz; aynı zamanda Regan'ın işaret ettiği gibi bir hayatın öznelere olan bireylere saygısız bir şekilde muamele eder, onların haklarını ihlal eder.

Hayvanları bu şekilde kullanmayı savunmak için belli gerekçeler ileri sürülmüştür. Et lezzetlidir, pişirmesi keyiflidir, kültürün belli bir parçasıdır, besleyicidir, sağlıklı olmak için gereklidir. Bunlara cevap olarak Regan yeniden söz konusu hayvanların için değer sahibi bir hayatın öznelere olarak haklara sahip olduklarını ve bizim onlara karşı ödevlerimizin olduğunun altını çizer. Bu noktadan itibaren hayvanları besin maddesi olarak tüketmemiz için hayvanların bize belli ödevlerinin olup olmadığına bakmak gerekir. Ancak hayvanların bize belli bir lezzet, pişirme keyfi, kültürel zevk veya besin sunma ödevi yoktur. Bu nedenle onları kullanmamamız gerekir. Bir analogi kullanmak gerekirse bir kimse, pekâlâ evsiz insanları da yamyam bir güdü ile yemek istiyor olabilir ancak bu kişinin kendisi ile ilgili ileri sürebileceği tüm kişisel menfaatler karşı tarafın hakları karşısında geçersiz kalır. Hayvanları besin olarak kullanmak için ikinci bir grup iddia öne sürülebilir: Buna göre hayvancılık endüstrisi birçok insana gelir sağlamaktadır. Bu gelir sahibi kişilere bağlı olan yakınları da bu endüstriden dolaylı olarak önemli menfaatler elde etmektedir. Regan benzer bir şekilde, hayvanların bu menfaatleri diğerlerine sağlama ödevi olmadığına ve söz konusu menfaat sahiplerinin hayvanlar üzerinde hak sahipliği söz konusu olamayacağına göre bu iddiaların geçersiz olduğunu savunur. Bu endüstrilere yatırım

yapmış olan veya bir işçi olarak bu sektörlerde çalışanlar adaletsiz bir düzenin parçası olarak işlev gördükleri için bu endüstrinin küçülmesinden olumsuz etkilenen menfaatleri ahlaki değerlendirmemizde bir ağırlık teşkil etmez. Regan'ın bu temellendirmesi faydacı yaklaşımdan daha keskin bir çıkarıma ulaşmaktadır. Buna göre belli hukuk düzenlemeleri ile veya kişilerin tüketim kararları ile endüstriyel hayvancılığın küçülmesi ve ortadan kaldırılması sürecinde bundan olumsuz etkilenen tarafların menfaatleri dikkate alınmaz. Çünkü hayvanlar üzerinde böyle bir menfaat elde etmek için hakları yoktur. Regan'ın hak temelli kuramına göre vegan bir diyet takip etmek veya hayvancılık endüstrisinin lağvedilmesini savunmak faydacı bir hesaba bağlı olmamalıdır. Buna göre toplam fayda değişmeyecek veya hatta azalacak dahi olsa hayvanların kullanımı ve haklarının ihlalinin durdurulması gerekir. Nasıl ki insanları acısız dahi olsa öldürmek salt bir faydacı hesaba dayanamaz ise hayvanların öldürülmesi de başka kişilere sağladıkları faydalardan bağımsız olarak ahlaken yanlıştır.¹⁴⁶ Faydacı yaklaşımın özel olarak dikkati çektiği acı da bu yaklaşımda özel bir yere sahip değildir. Pekâlâ, acısız bir ölüm de her ne

---

146 Tom Regan, "The Moral Basis of Vegetarianism", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 33.

kadar toplam faydayı olumsuz etkilemese dahi o kişinin otonomisini kullanmasını engellediği için zarar verir ve haklarını ihlal eder. Bu nedenle öldürme eyleminin acısız olması onu daha az kötü yapmasına rağmen bu eylemin yine de oldukça kötü olduğu gerçeğini değiştirmez.¹⁴⁷

Bilimsel araştırmalar konusunda Regan da Singer'la paralel olarak açık bir şekilde gereksiz veya gerçekleştirilmesi için alternatif yöntemlerin mevcut olduğu deneyleri yanlış bulur. Ancak Regan Singer'dan daha radikal bir duruş sergiler. Singer kendi kuramında her ne kadar istisnai olsa da eğer bazı bilimsel deneyler gerçekten yüksek bir fayda ortaya çıkaracak ise bu deneyin yapılmasının ahlaken yanlış olmayacağını kabul etmektedir.¹⁴⁸ Bunun nedeni de yeni geliştirilebilecek bir ilaç ile daha fazla acıya son verilmesiyle her ne kadar üstünde deney yapılan hayvan acı çekecek olsa da toplam faydanın daha yüksek olmasıdır. Ancak hak temelli yaklaşım bunun ötesine gider ve daha geniş bir ahlaki korumayı gerekli bulur.¹⁴⁹ Faydacılık, hakları ciddiye almaz ve kişileri sadece bir değer tutacağı olarak görerek onlara bir değer atfetmez. Hak temelli yaklaşım ise tüm bireylere içkin değer atfettiği ve o kişilere karşı doğrudan ödevler öngördüğü için diğer sonuçlar ile ilgilenmez. Bu neden-

le hak temelli görüş, söz konusu bilimsel deneyler toplam faydayı arttırsa bile gerçekten alternatif yöntemlerle gerçekleştirilemeyecek ve önemli hastalıkların tedavisinde kullanılacak ilaçların geliştirilmesi için hayvanlardan üzerinde yapılabilecek deneylere dahi karşı çıkar. Çünkü hayvanların insanların menfaatleri için salt bir araç olarak kullanılması durumunda onların hakları ihlal edilmiş olur.¹⁵⁰

Regan da Singer gibi eserlerinde özel olarak evcil hayvanlar hakkında bir çıkarımda bulunmamıştır. Bunun nedeni bu hayvanların hayvan hakları ihlallerinden daha az zarar görmeleri ve kamuoyunda zaten belli bir ilgiyi çekmeleridir. Regan'ın argümanını evcil hayvanlara uygularsak bu hayvanlara da saygı ilkesi doğrultusunda davranmamız gerektiği sonucuna ulaşırız. Buna göre evcil hayvanları salt bir ekonomik araç olarak alıp satmak veya onlara evde salt bir eğlence aracı olarak muamele etmek, sokak hayvanlarına sadece belli bir estetik veya eğlence değeri atfetmek ahlaken yanlıştır. Evcil hayvanlar ancak kendi otonomilerine saygı gösterilecek şekilde

147 Tom Regan, "Why Whaling is Wrong", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 109-110.

148 Burada faydacı yaklaşımın bu "faydacı açıdan meşru" deneyleri aslında pek de istisnai bulmaması gerektiği iddia edilebilir. Çünkü bilimsel gelişme baştan belirlenmiş bir yol haritasını takip etmekten ziyade birçok defa tesadüfi atılımlar gerçekleştirmiştir. Bilim insanlarına hayvanlar üzerinde yapacakları deneyler konusunda açık çek verilmesi de *yüksek bir kredi sağlanması* bilimsel gelişmeleri oldukça hızlandırabilir (veya bunun yapılmaması gelişmeyi oldukça yavaşlatabilir). Bu durumda hayvanlar konusunda duyarlı bir faydacı, hayvanlar üzerinde deney yapılmasına bu kadar kolay izin vermeli midir? Ödev etiği savunucusu ise sonuçlara bağlı olmadığı için bu deneyleri baştan reddetmekte serbesttir çünkü faydacı bir hesaba bağlı değildir.

149 David DeGrazia, *Animal Rights: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford Press, 2002, s. 106-107.

150 Tom Regan, "Animal Experimentation: First Thoughts" *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 71.

Amerikalı Felsefeci ve Hayvan Hakları Aktivisti Tom Regan

tutulabilir, sahibi değiştirilebilir veya bakılabilir. Evcil hayvanlar üzerinde mülkiyet hakkı kurulmaması gerekir. Sokaktaki hayvanlar estetik kaygılarla toplatılıp öldürülmemelidir, güvenlik riski olduğu zaman da orantılı tedbirler alınmalıdır. Hayvan barınaklarında hijyenik ve güvenli koşullar sağlanmalı, hayvanların ihtiyaç duyduğu refah seviyesi korunmalıdır. Hayvanların bu barınaklarda öldürülmesi hak temelli yaklaşıma göre kabul edilemez. Ancak Regan sayısız hayvanın bu barınaklara alınması ve yerel yönetimlerin kaynak ayırmaması durumunda bir ikilemin ortaya çıkabileceğini ve öldürmenin her durumda yanlış olamayabileceğini kabul eder¹⁵¹. Regan Brezilya’da bir sivil toplum örgütü ile yaptığı röportajda da kısırlaştırma yapmanın günümüz koşulları düşünüldüğünde bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir.¹⁵²

Regan hak temelli kuramına paralel olarak hayvan hakları hareketinin hayvan hakları ihlalleri karşısında belli ödünler vermeye hazır reformcu bir yaklaşımdan ziyade hayvanları kullanan endüstrilerin lağvedilmesinin talep

151 Regan, The Case For Animal Rights..., s. 115-116.

152 <http://tomregan.info/interviews/brazil-ngo-interview/> (15.4.2014).

edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre reformcu yaklaşım “daha az acıda” anlaşarak söz konusu hayvanların aslında gözden çıkarılabilecek salt bir değer tutacağı olduğu algısını devam ettirir. Dahası böyle reformlar sanki hayvanlar ve insanların hep birlikte mutlu olabilecekleri bir düzenin kurulduğuna yönelik bir rahatlık yaratır.¹⁵³ Regan’ın kuramını hayvanların sadece eziyetlerinin azaltılması gerektiğini savunmaz, bu kurama göre hayvanları birer araç olarak kullanan tüm kurumların lağvedilmesi gerekir.¹⁵⁴

Regan kitabının sonuna doğru bir ve bir yaşın üstünde olan memeliler dışındaki hayvanlar konusunda kuramının çıkarımlarını açıklar. Hatırlarsak Regan kuramında bir hayatın öznesi olan varlıklara içkin değer atfetmekte ve bu kişilere saygı ödevimizin olduğunu öne sürmekteydi. Bir ve bir yaşından büyük memeliler, bir hayatın öznesi olma ölçütünü açık bir şekilde sağlamaktadır. Bu şekilde endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneylerde kullanılan maymun, dana, inek, sığır, fare gibi birçok hayvan bu ilkenin açık bir şekilde kapsamı içinde kalmaktadır. Diğer hayvanların bir hayatın öznesi ölçütünü yerine getirip getirmediği kuşkuludur. Örneğin kuş grubundan tavuklar, hindiler; sürüngenlerden yılanlar, kurbağalar; balıkların durumu bu ilke bağlamında ne olmalıdır? Regan kuşkulu olduğumuz ahlaki bir ikilemde temkinli davranıp içkin bir değere sahip olabileceğini düşündüğümüz bir varlığa sanki içkin değere sahipmiş gibi muamele etmemiz gerektiğini öne sürer. Regan’a göre bir ve bir yaşından büyük memelilerin dışındaki canlıların önemli bir kısmının bir hayatın öznesi olup olmadığının emin olamadığımızdan dolayı bu hayvanların da kuşkudan yararlanması gerekir. Büyük bir ahlaki yanlış yapma riskimiz varsa bu riski almak da ahlaki olmaz.

153 Tom Regan, “How to Prolong Justice”, <http://tomregan.info/essays/how-to-prolong-justice/> (15.4.2014).

154 Gary L. Francione, Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement, Philadelphia: Temple University Press, 1996, s. 181.

Buna ek olarak bazı “aşağı” hayvanların araç olarak kullanılması diğer hayvanların da kullanılmasına yönelik kültürü destekler ve kökleştirir.¹⁵⁵ Bu nedenle memeliler dışındaki hayvanların da bilimsel deneylerde kullanılması veya tavuk ve hindilerin hayvancılık endüstrisinde kesilmeleri yanlıştır.

Sonuç olarak bu çıkarımlar doğrultusunda insanların hayvanları kullandığı birçok endüstri lağvedilmelidir. Bu, modern toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak radikal bir şekilde değişmesini öngörür. Hayvanlar hak özneleri olarak muamele görmeli; ahlaki geçerliliği olan istisnalar dışında hayvanlara zarar verilmemelidir. Bu yaklaşımda hayvanların insanlara

veya diğer canlılara sağladığı fayda ve menfaatler dikkate alınmaz. Hayvanlara insanların kullanabileceği bir kaynak olarak bakılmamalı, kendi başlarına kendi içinde bir amaç olarak onlara saygı gösterilmelidir.

Erdem Etiği Yaklaşımı: Rosalind Hursthouse

Ahlak felsefesinde faydacılık ve deontolojiden sonraki üçüncü ana akım erdem etiğidir. Erdem etiğinin kurucu düşünürleri Platon ve Aristoteles'tir. Bu akım, Aydınlanma'ya kadar Batı ahlak felsefesinde hâkim görüş olmuş, 19'uncu yüzyıldan itibaren bir düşüş yaşasa da 1950'lerden itibaren özellikle Anglo-Amerikan felsefe çevresinde yeniden yükselmiştir. Bu yaklaşım günümüzde daha gelişim dönemindedir. Bu nedenle birçok etik konusu

---

155 Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 365-369.

hakkında derinlikli ve çeşitli eserler ortaya çıkmamıştır. Hayvanlar konusunda da erdem etiği yaklaşımının yazını faydacılık ve deontolojininki kadar hacimli değildir. Ancak Rosalind Hursthouse hem genel anlamda erdem etiği hem de hayvanlar konusunda önemli eserler ortaya koymuştur. Bu nedenle hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirilmesi bahsinde ahlak felsefesindeki üçüncü büyük akımın önemli bir temsilcisi olan Rosalind Hursthouse'a da yer vereceğiz. Hursthouse, 1943'te Yeni Zelanda'da doğmuştur. Felsefe eğitimini Auckland Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi'nde tamamlamış; Auckland Üniversitesi, Open Üniversitesi ve Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışmıştır.¹⁵⁶

Yazını erdem etiği ve onun uygulamalı etikteki yansımaları üzerinedir. Felsefi pozisyon olarak yeni-Aristotelesçiliği benimsemiştir. Erdem etiği üzerine birçok eseri vardır. En kapsamlı olanı *On Virtue Ethics*'te erdem etiğinin ana unsurlarını açıklar ve bu akımın uygulamalı etikte faydacılık ve deontolojiden daha kullanışlı bir eylem kılavuzu sunduğunu iddia eder. Ahlaki sorunlar karşısında erdem kuralları ve karakter özellikleri bağlamında yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır.

Hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda *Ethics, Humans and Other Animals* kitabında ahlak felsefesindeki çeşitli yaklaşımların görüşlerini analiz eder. Bu eser hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarındaki ana felsefi görüşleri analiz ederek erdem etiğinin bu konudaki farklı yöntem ve temellendirmesini ortaya koyar.

Yazar, faydacı ve deontolojik yaklaşımların uygulamalı etikteki metotlarını yanlış bulur, belli ahlaki statülere sahip varlıklara belli bir ilke setinin uygulanması fikrini reddeder. Hursthouse, erdem etiğinin bağlamsal

¹⁵⁶ http://www.fact-index.com/r/ro/rosalind_hursthouse.html (Son erişim tarihi 21.4.2014).

ve pratik yönüyle hayvanlar konusunda okuyuculara günlük hayatlarında kullanabilecekleri daha elverişli bir kılavuz sunabileceğini iddia eder. Düşünceleri bu konuda özellikle Singer ve Regan ile karşılaştırılınca oldukça orijinaldir. Yazını hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasına yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırdığı için ilgi çekmiştir. Bununla beraber eserlerinin hacmi ve kapsamı diğerlerinininki kadar büyük değildir. Erdem etiğinin yeni gelişen bir akım olması da diğer yaklaşımlar

Köpeğiyle dolaşan bir hayvansever. Fotoğraf: Koray Berkin

ile karşılaştırıldığı zaman bir eksiklik olarak görülmüştür. Ancak yine de Rosalind Hursthouse'un eserleri bu konudaki tartışmaları açık bir şekilde zenginleştirmiştir.

Hursthouse hayvanlar hakkındaki tartışmalara Singer ve Regan'dan daha sonra dâhil olmuştur. Faydacılık ve deontolojik yaklaşım bu tartışmalarda daha büyük bir yer işgal etmektedir. Erdem etiği yaklaşımı ahlak felsefesinde olduğu gibi hayvanlar hakkındaki felsefi tartışmalarda da

Hursthouse'un deyimiyile "mahalledeki yeni çocuk" konumundadır. İlk başlarda faydacılık ve deontolojiye ancak yardımcı veya tamamlayıcı gibi algılanan bu yaklaşım zamanla diğerlerinin karşısında ve en az onlar kadar kendine has özellikler ve analizler içeren bir akım hâline gelmiştir.

Hursthouse bu tartışmalara erdem etiğinin doğal özelliği doğrultusunda erdemler ve zaaflar bağlamında dâhil olur. Erdem etiği yaklaşımı eylemlerdeki saik

ve gerekçelere dikkat eder. Bu akımda faydacılık ve deontolojideki gibi kesin ve katı formüllerle oluşturulmuş kurallar yoktur, bağlamsal bir yaklaşım mevcuttur. Hursthouse hayvanlara belli bir statü verilmesine gerek duyulmaksızın hayvanlara olan muamelelerimizin erdemli hâle getirilmesi gerektiğini savunur. Erdem etiği, diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak varlıkların belli özelliklerinden gelen ahlaki statülerine göre bir muamele öngörmez. Bu yaklaşıma göre hayatımızı anlamlı ve güzel yapan bu erdemler hayvanlara karşı davranışlarımızı da pratik bilgelik doğrultusunda şekillendirmelidir. Bu bölümde ilk olarak Hursthouse'un hayvanlara ahlaki statü verilmesine karşı çıkışı açıklanacak (3.1.); erdem etiğinin ana unsurları olan *eudaimonia*, erdemler ve pratik bilgelik kavramları incelenecek (3.2.); daha sonra erdem etiği yaklaşımının eylem kılavuzluğu ve bunun hayvanlara nasıl uygulanabileceğine bakılacaktır (3.3.). En sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (3.4.).

Hursthouse'un Hayvanlar İçin Ahlaki Statü Belirlenmesine İtirazı

Bundan önceki hayvan refahı ve hayvan hakları temellendirmelerinde faydacı ve deontolojik yaklaşımlar hayvanlara belli bir statü atfetmiş ve ahlak ilkelerinin bu statüye sahip varlıklara da uygulanması gerektiğini öne sürmüşlerdi. Faydacılık, hayvanları acı ve haz hissedilen canlılar olarak ele alıp menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinden yararlandırırken deontolojik yaklaşım, hayvanları bir hayatın öznesi olarak ele alıp saygı ilkesinden yararlandırmış idi.

Hursthouse bu metodu sorunlu bulur. İlk problem bu statülerin belirlenmesi için kullanılan ölçütlerin kapsamının darlığıdır. Hayvanlara olan ahlaki

muamelelerimiz için birçok özellik ve durum belirleyici olabilir. Faydacılık ve deontoloji sadece belli bir veya birkaç özelliğe eğilip diğer tüm özellik ve somut olay koşullarını gözden çıkarmaktadır. Hayvanlar âleminin üyeleri sınırsız sayıda farklı özelliklere sahiptir ve insanların onlar ile olan ilişkileri de sayısız bağlam içerisinde oluşmaktadır. Bu heterojen özellik ve durumları, basit bir veya birkaç özelliğe indirgemek, üstünde ahlaki bir kuram oluşturmamız için bize gerçeğe uygun bir temel sağlamaz. Örneğin bazı hayvanlar vahşi iken bazıları evcilleştirilmiştir, bazıları endüstrilerde kullanılırken bazıları ise evlerde beslenmektedir, bazı hayvanlar bilinç ve hafızadan yoksunken bazıların psikolojik farkındalıkları diğerlerinin katbekat ötesindedir, bazı hayvanların nesli tükenmektedir, bazıları tür olarak insanlara oldukça benzerdir, bazı hayvanların özgürleşmesi için gerekli toplumsal ve siyasi dinamikler diğerlerinden farklıdır ve bunun gibi. Tek bir veya sadece birkaç özelliğe dayanan bir ahlaki statünün belirlenmesi her ne kadar belli bir formülün uygulanması veya uygulanmaması için kalın bir çizgi sağlasa da aslında bu metot içinde yaşadığımız ve hayvanlarla ilişki hâlinde olduğumuz dünyadaki olguları tam olarak yansıtamamaktadır. Doğada ve toplumsal düzenimizdeki sayısız olgu ve durum belli bir ahlaki statü ile temsil edilemez.¹⁵⁷

Hursthouse'a göre varlıklara bu şekilde farklı ahlaki statüler atfetmek sadece ahlaki kararlar alınırken kullanılacak olguları seçmekle kalmaz. Bu şekilde bu özelliklere farklı seviyelerde sahip olan varlıklar ahlaki olarak sıralanmış da olur. Böyle bir akıl yürütmede, daha yüksek bir statüye sahip olan bir varlık ile bu

---

¹⁵⁷ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 137.

statüye sahip olmayan bir varlık arasındaki bir ahlaki çatışma durumunda her zaman ve her durumda bu statüye sahip olmayanların gözden çıkarılması gerektiği sonucuna bizi götürür.¹⁵⁸ Hursthouse bu eleştirisini doğrudan Kant'a da yöneltir. Kant'ın ahlaki kuramındaki kişiler ve şeyler ayrımı da kusurludur. Çünkü kişiler ve şeyler kendi içlerinde homojen bir yapı arz etmemekte ve bu nedenle bu ayrıştırma ahlaki akıl yürütmemiz için uygun bir başlangıç noktası oluşturmamaktadır. Ahlaki ilgi alanımızın içinde ve dışında kalanlar ayrımı çoğu somut durumda ya kılavuzluk sağlayamaz ya da uygunsuz sonuçlar verir.¹⁵⁹

Hursthouse ahlaki yaşantımızdaki sayısız somut olaydaki özel durumların ve özelliklerin bizi farklı olması gereken sonuçlara götürebileceğini, ancak ahlaki statü metodunun bunları değerlendirmeye imkân vermediğini belirtir.¹⁶⁰

Bu tartışma ve sorunlar çevreci felsefeciler ile hayvan özgürleşmesi taraftarları arasında su yüzüne çıkmıştır. Çevreciler kendi kuramlarında hayvanların dışındaki varlıklara da değer vermektedirler. Bitkiler, his duyusu olmayan hayvanlar, dağlar, kayalar, denizler, göller, ekosistemler gibi varlıklar açık bir şekilde faydacı ve deontolojik yaklaşımlara göre ahlaki ilgi çemberimizin dışında kalırlar. Böyle bir durumda bu varlıkların korunması için sağlam bir temel asla inşa edilemez. Çevreci felsefeciler bu nedenle klasik ahlaki statü kavramlarını kullanmayı bırakmışlardır.¹⁶¹

Bu ahlaki statü sorununun çözümü için tutulacak yollardan biri, içkin değer kavramını kullanmaktır. Ancak bu yoruma göre içkin değer, Regan'dan farklı olarak sadece bir hayatın öznesi olan canlılara değil, tüm varlıklara atfedilmelidir. Varlıkların değeri ölçülemez ve birbirleri ile karşılaştırılmaz olarak kabul edilmelidir.¹⁶² Varlıklar farklı nedenlerle farklı bağlamlarda içkin değere sahip olarak görülür. Ancak bu içkin değer kavramı birçok açıdan sorunludur. Çünkü bu değer tipinin ölçütleri ve katmanları ister istemez bir sınır çekme problemi yaratacaktır.¹⁶³ Hursthouse'un Mary Midgley'in eserlerinden önerdiği bir başka çözüm ise "gerçek ve mühim" özellikleri değerlendirmektir. Akıl, his kabiliyeti, hayatta olma, insan olma gibi birçok özelliği değerlendirmemize katabiliriz. Bu şekilde ahlaki akıl yürütmemizin kapsamı genişler ve kısır bir ahlaki statü ölçütü ile sınırlı kalmamış oluruz.

Hursthouse bu tip alternatif yollarla hayvan meselesi dâhil olmak üzere diğer ahlaki konularda da çoğulcu, bağlama duyarlı, açık uçlu bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini savunur. Ahlaki statü kavramı daha herhangi bir düşünür tarafından ortaya konulmadan evvel dahi Hindular, Budistler ve bazı eski Yunan düşünürleri hayvanlara yapılan zulme karşı durmuş ve veganlığı seçmişlerdir. Bunun nedeni hayvanlara belli bir ahlaki statü atfetmeleri değil, bunu merhamet ve sevgi erdemlerinin gereği olarak görmeleridir. Hursthouse günümüzdeki hayvan refahı ve hayvan hakları taraftarlarının, veganların, hayvan bakıcılarının, ilgililerinin pek azının aslında Singer veya Regan'ın kuramlarının dayandığı kavramları ve argüman yapılarını tam olarak anlayıp benimsediklerini vurgular. Kişileri hayvanlara

158 Age., s. 139.

159 Age., s. 138.

160 Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 121.

161 Age., s. 123.

162 Age., s. 124.

163 Rosalind Hursthouse, "Environmental Virtue Ethics", *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 164.

yapılan belli muamelelere karşı üzüntüye ve muhalefete sürükleyen şey, hayvanların ahlaki statülerinin tanınır hâle gelmesi değil, söz konusu muamelelerin su yüzüne çıkması ile erdemlere ters düşmesidir.¹⁶⁴ Hayvanlara yapılan muamelelerin düzelmesi için hayvanlar ile insanlar arasında eşit bir ahlaki statü oluşturulması iddiası ise çoğu zaman kamuoyu tarafından kuşku ve ret ile karşılanmıştır. Hayvan özgürleşmesi taraftarları ile çevreciler arasında da bu ahlaki statü konusunda fikir farklılıkları belli ayrışmaları doğurmaktadır. Hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketinin etkinliği ve ortaklığı açısından da ahlaki statü kavramı faydalı değildir.¹⁶⁵

Erdem etiği aşağıda göreceğimiz üzere “merhametli olanı yap, zalimce olanı yapma” gibi erdem ve zaaf kuralları ile ilkelerini oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu ilkelerin uygulanması için sınırları belirlenmiş bir ahlak alanına ve hangi varlıkların bu alanın içinde veya dışında olduğunu belirten statülere ihtiyaç duymamaktadır. Pekâlâ, erdem etiği yaklaşımı da varlıklar hakkındaki “bilindik biyolojik olguları” değerlendirmeye alır. Ancak bunun ötesine geçerek bu olgulardan nihai bir sonuç çıkarıp onlara bir statü ithaf etmez.¹⁶⁶ Bu yaklaşım herhangi bir dışlama veya basitleştirmede bulunmaksızın bu özelliklerin ahlaki akıl yürütmemize nasıl etkide bulunabileceğini araştırır. Aşağıdaki başlıkta bu yaklaşımın nasıl ahlaki statü kavramını kullanmadan kendi metodu ile ahlaki akıl yürütme sürecini gerçekleştirdiğini inceleyeceğiz.

---

164 Rosalind Hursthouse, “Virtue Ethics and the Treatment of Animals”, *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

165 Age., s. 138-139.

166 Rosalind Hursthouse, “Virtue Theory and Abortion”, *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 416-417.

***Eudaimonia*, Erdemler ve Pratik Bilgelik**

Erdem etiği bir ahlak felsefesi kuramı olarak erdemlere ve ahlaki karaktere vurgu yaparak kurallara veya ödevlere vurgu yapan deontolojiden ve eylemlerin sonuçlarına vurgu yapan faydacılıktan ayrılır. Bu yaklaşım etikteki sorunlara *eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik gibi kavramları kullanarak eğilir. Farklı ön kabuller, farklı değer yargıları ve farklı bir akıl yürütme şekli olan bu yaklaşımın özelliklerini Rosalind Hursthouse’un anlatımı ve bakış açısından inceleyeceğim. Bu şekilde yazarın bu akım üzerinden hayvanlarla olan ahlaki ilişkilerimizin değerlendirmesini billur bir şekilde görebilir, diğer akımlar ile olan ayrımının farkına varabiliriz.

Hursthouse, kendi erdem etiği kuramında “yeni Aristotelesçi” bir yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım “yeni”dir çünkü öncelikle Aristoteles’in kadınlar ve köleler hakkındaki savları gibi açıkça haksız olduğu birçok iddiayı terk ettiği gibi Aristoteles’in bahsetmediği veya ilgilenmediği konular ve erdemlere de eğilmektedir. Bununla beraber bu yaklaşım “Aristotelesçi”dir çünkü onun kullandığı, analiz ettiği birçok kavrama dayanır ve onları kullanır.¹⁶⁷ *Eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik bu kavramların başında gelir.

Erdem etiği “...?” sorusuna cevap aramadan önce daha büyük bir soru sorar. O da “nasıl bir hayat yaşamağım?” sorusudur. Aristoteles’in ve onu izleyen erdem etiği savunucularının bu soruya aradıkları cevabı ifade etmek için kullandıkları kavram, *eudaimonia*’dır. *Eudaimonia* kavramının tam olarak belirlenmiş bir çevirisi yoktur. Serpilme, mutlu hayat, iyi hayat gibi belli

---

167 Rosalind Hursthouse, *On Virtue Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 8.

şekillerde çeviriler yapılmıştır ancak hepsinin belli kusurları vardır. “Mutluluk” kelimesinin sorunu oldukça öznel bir çağrışım vermesidir. Farklı insanlar sayısız şekilde mutlu olabilirler ve bu mutluluklarının kaynağının herhangi bir ölçütü yoktur. Halbuki Aristoteles *eudaimonia* kelimesi ile sınırsız veya koşulsuz bir hazı ifade etmemektedir. “Serpilme” kelimesi bu açıdan daha doğru gibi gözükmemektedir ancak insanlar dışındaki hayvanlar veya bitkiler de “serpilebilirler”. Ancak *Eudaimonia*, ancak akıllı sahibi kişiler için mümkündür. “Mutluluk” kelimesini “gerçek mutluluk”, “anlamlı mutluluk”, “yaşamaya değer mutluluk” olarak alırsak bu sefer *eudaimonia* kavramına yaklaşmış oluruz. Her ne kadar tek bir çeviri tam bir cevap veremese de belli sözcükler bir arada kullanılarak kavram anlaşılır hâle gelebilir.¹⁶⁸

Erdem etiği yaklaşımına göre iyi, anlamlı, yaşamaya değer bir hayat *eudaimonia*’dır. Erdemler ise insanın biyolojik ve psikolojik doğası gereği *eudaimonia*’ya ulaşmak için ihtiyaç duyduğu karakter özellikleridir.¹⁶⁹ Erdemlere sahip olmayan bir kişi ise gerçek mutluluğa erişemez, serpilemez. Bu yaklaşıma göre erdemler olmadan hissedilen mutluluk içi boş bir mutluluktur; erdemli olmayan iktidar, zenginlik ve hazlar kişiye doyum veremez.¹⁷⁰ Erdemler ise onlara sahip olan kişilerin yararınıdır. Her ne kadar bu yarar her zaman maddi anlamda menfaat getirmese de erdemler yaşamaya değer olan bir hayata dair bir doyum verir.

Erdem, iyi ve takdire değer bir karakter özelliğidir. Bunun karşısında zaaf ise kötü ve değersiz bir karakter

özelliği olarak tanımlanabilir. Örneğin iyi, özgecil, cömert, merhametli, nazik, dürüst, zeki, onurlu, sadık, çalışkan, bilinçli, adil, sorumlu, ilgili, cesur, idealist, halkçı, iyi niyetli, bütünlüğü ve öz saygısı olan kişileri överiz, arkadaş olmaya değer buluruz. Bunlar erdem sahibi insanlardır. Aynı şekilde bencil, kötü, duyarsız, zalim, kindar, yalancı, aptal, düşüncesiz, adaletsiz, onursuz, sadakatsiz, tembel, sorumsuz, ilgisiz, korkak, maddiyatçı, asosyal, açgözlü, kıskanç, kibirli, iyi niyetten ve bütünlükten yoksun, başkalarına yalakalık yapan kişileri ise eleştirir, onları arkadaşımız olarak görmeyiz. Bu liste tüketici değildir, sadece erdem etiğinin kullandığı zengin kelime dağarcığını göstermektedir.¹⁷¹

Erdemler karakter özellikleri olarak kişinin içine derinlemesine işlemiştir. Öyle ki artık o kişi, eylemlerinin tamamında bu özellik doğrultusunda hareket etmek için yönelimde bulunur. Örneğin bir kişiye dürüstlük erdemi atfediyorsak o kişiden tutarlı ve sürekli biçimde bu erdem ile uyumlu eylemler bekleriz. Erdemin kişinin ruh hâline ve eylemlerine yansımaları oldukça giriftir. Dürüst bir kişi yalan söylemeyeceği, çevresindekileri kandırmayacağı gibi aynı zamanda iletişim kurduğu insanların doğru bilgilenebilmesi konusunda da gayret gösterir; dürüstçe elde edilmemiş kazançlara imrenmez, arkadaşlarını dürüst insanlardan seçer; çocuklarını dürüst bir şekilde yetiştirmeye dikkat eder ve bunun gibi. Bu karakter özelliği kişinin değerlerini, seçimlerini, arzularını, iradesini, duygularını, hislerini, algılarını, menfaatlerini, beklentilerini ve duyarlılıklarını içinde toplar.¹⁷²

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı bir şekilde eylemlerin amaçları ile de ilgilenir.¹⁷³

168 Age., s. 9-10.

169 Rosalind Hursthouse, “Virtue Ethics and Human Nature”, *Hume Studies*, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999), s. 68.

170 Rosalind Hursthouse, “Neo-Aristotelianism”, *Philosophy: Basic Readings*, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s.125-7; s. 132-3.

171 Rosalind Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals*, Londra; New York: Routledge, 2000, s. 147.

172 Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 11-12.

173 Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 150-151.

Labrador cinsi bir köpek ve sahibi

Örneğin eğer bir kişi sadece belli bir yaptırımdan kaçınmak için yalan söylemiyor ise bu kişiye dürüst diyemeyiz. Dürüst bir kişi doğru olmayan bir şeyi söyleme durumunda “bu bir yalan olur” düşüncesini kararı için önemli bir unsur olarak ele alır. Yani erdemli eylem sadece dışa yönelik değildir, kişinin iç dünyası ile de uyumlu olmalıdır.

Aristoteles’te erdemın karşılığı “arete”dir. Bu kelimenin bir diğer karşılığı mükemmeliyettir. Bu karşılık erdem etiğindeki erdem kavramının önemli bir özelliğini açıklar. Günlük dil kullanımında “o fazla cesur” veya “o fazla cömert” nitelemesiyle bir kişiyi eleştirebiliriz. Ancak “o fazla mükemmel” önermesi mantıksal olarak doğru bir cümle değildir. Hursthouse, Aristoteles’in ölçülülük ilkesine de vurgu yapar. Buna göre erdemli olmak, doğru kişiye doğru zamanda doğru miktarda doğru amaçla ve doğru yöntemle doğru şeyi yapmak ve hissetmektir.¹⁷⁴

Erdemler, doğru şeyin yapılmasını öngördüğünden her erdem *phronesis* veya pratik bilgelik gerektirir. Bu, pratik sorunlar hakkında doğru bir şekilde akıl yürütme kabiliyetidir.¹⁷⁵ Örneğin cömertlik, doğru miktarda doğru şeyi doğru amaçlarla doğru kişilere karşı doğru zamanlarda vermeyi ifade eder. Bir arkadaşımıza hangi zamanda ne ölçüde pahalı bir hediye almamız gerektiğini pratik bilgelik ile çözümleriz. Karar verecek kişi, içinde bulunduğu koşulları değerlendirerek doğru noktayı bulmaya gayret edecektir. Pratik bilgelik eksikliği durumunda erdemlerin karşısındaki belli zaaf-lara düşülebilir. Örneğin maddi durumu yerinde olan bir kişi, çok yakın ve hediyelerden mutlu olduğunu bildiği bir arkadaşına onun doğum gününde çok minik

bir hediye alırsa veya hiç hediye almazsa cimri, bunun karşısında da kendi maddi durumu sıkıntılı veya ailesi darda bir kişi, daha yeni tanıştığı bir kişiye çok pahalı bir hediye verirse savurgan veya yalaka bir kişi olarak atfedilebilir. Güzel bir hediye alma konusunda hiçbir tecrübemiz yoksa seçeceğimiz hediye arzu ettiğimiz sonucu doğurmayacaktır.

Pratik bilgelik sadece akıl yürütme ile elde edilemez, zengin bir hayat tecrübesi gerektirir. Bu nedenle örneğin ergin olmayanlar pratik bilgelikten kaçınılmaz olarak yoksundur. Aynı şekilde kısıtlı bir sosyal çevrede yetişmiş kişiler de pratik bilgelige erişemezler. Sadece iyi niyetli olmak veya erdemleri sadece teorik olarak benimsemek bizi yaşamaya değer bir hayata götürmez. Pratik bilgelik, zaman içerisinde erdemlerin uygulanması, somut sorunlar karşısında doğaçlama yapılması, hatta kimi zaman hatalarda bulunulması ile gelişir. Bu süreçte kişi hayat ve sorunlar üzerine akıl yürüterek veya diğer erdemli ve pratik bilgelik sahibi kişileri örnek alarak da bu özelliğini geliştirir. Bundan dolayı erdem etiği yaklaşımı çocukların ahlaki eğitimi konusıyla ilgili olmuştur ve diğer ahlak felsefesi akımlarının aksine belli formüllerin uygulanmasıyla ahlak sorunlarının kolay bir şekilde çözülebileceğini düşünmemektedir.¹⁷⁶

Her insan, hayatında kolay olmayan birçok sorunla karşı karşıya kalır. Erdemli bir kişi böyle bir çatışma durumunda pratik bilgelikliğini kullanarak durumun koşullarını değerlendirip doğru olan şeyi yapacaktır. Erdem etiği hayattaki bu tip ahlaki ikilemlerin sayısız ve çeşitli olduğunu vurgulayarak ahlakın sadece birkaç kural ile kodifiye edilemeyeceğini iddia eder.¹⁷⁷

174 Rosalind Hursthouse, “A False Doctrine of the Mean”, *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Volume 81, (1980 - 1981)*, s. 61.

175 Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 12.

176 Rosalind Hursthouse, “Virtue Theory”, *Ethics in Practice, Third Edition*, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 51-53.

177 Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 39-42.

Durumun şartlarının değerlendirilmesi ve o duruma uygun olan eylemin belirlenmesi, erdemli bir karar için elzemdir; bu da pratik bilgelik ile gerçekleşir.

Erdem kuralları mutlak değildir. Örneğin dürüstlük erdemi her durumda doğruyu söylemeyi, yardımseverlik erdemi her durumda yardım etmeyi öngörmez. Belli durumlarda başka erdemlerin gerektirdiklerini yapmak doğru söylememeyi veya yardımda bulunmamayı gerektirebilir. Örneğin duyarlılık gereği bir kişinin gerçekten çok üzüleceği bir gerçeği hemen açıklamamak uygun düşebilir ve bu, dürüstlük erdemi ile çelişmez. Erdemler bir bütün olarak uygulanır. Erdemlerin birbirleri ile somut olaylar karşısında nasıl tartışacağı da bir pratik bilgelik meselesidir.

Erdem etiği sadece kişinin iç dünyası ile ilgilenmez. Çoğu zaman erdem etiğinin sadece insanların nasıl biri olmaları gerektiği üzerine eğilip nasıl eylemde buldukları ile ilgilenmediği iddia edilmiştir. Hursthouse'a göre bu bir yanılsamadır.¹⁷⁸ Erdem etiği kişileri ve eylemleri değerlendirmeye tabi tutar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin eylem kılavuzluğunu nasıl oluşturduğu incelenecektir.

Erdem Etiğinin Eylem Kılavuzluğu ve Hayvanlar

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak “yapmak” kadar “olmak” ile de ilgilenir. Kişilerin içinde buldukları eylemlerin temelinde sahip oldukları karakter özelliklerinin yattığını savunur. Bu erdem ve zaafılar bizim yaşantımızı şekillendirir. Ancak buradan erdem etiğinin sadece “olmak” ile ilgili olduğu sonucu çıkmamalıdır. Erdem etiği, kişileri ve eylemleri değerlendirir; olmak ve yapmak ile ilgilenir.

Erdemli bir kişiyi tanımlarken sadece o kişinin kendi iç dünyasındaki özellikleri değil, aynı zamanda karakteristik olarak dış dünyada bulunduğu eylemleri de ele almamız gerekir. Faydacılık ve deontolojinin eylem odaklı olup erdem etiğinin sadece fail odaklı olduğu fikrine Hursthouse karşı çıkar. Erdem etiği de tıpkı faydacılık ve deontoloji gibi bir eylem kılavuzluğu sunar. Bu kılavuzluğun diğer akımlardan farklı olması veya erdem etiğinin eylemlerin dışındaki şeyler ile ilgilenmesi, onun ele alınmaması için bir neden değildir. Erdem etiği yaklaşımı, eylemde bulunurken “erdemli bir kişinin karakteristik olarak o durumda yapacağı şekilde” hareket etmemiz gerektiğini söyler.¹⁷⁹ Erdemli kişiler, erdemleri sadece içlerinde muhafaza etmezler; söz konusu erdemlerini eylemlerine de yansıtırlar. Karakteristik olarak belli davranış hâlleri vardır. İyi, cömert, sevecen, dürüst ve adil bir şekilde eylemlerini gerçekleştirirler; bencil, zalim, yalancı bir şekilde hareket etmezler. Erdem etiğindeki bu “erdemli kişi” bir idealdir. Erdem etiği, bizi bu idealin kıstaslarına ulaşmaya yönlendirir.

Bu noktada erdem etiğinin yetersiz veya belirsiz bir kılavuzluk sunduğu eleştirisine karşı açıklama yapmak gerekir. Örneğin belli bir durumda “merhametli davranmanın” ve “dürüst davranmanın” hangi eyleme denk geleceği tam belli değildir. Hursthouse bu sorunun ahlaki yaşantımızın karmaşıklığının ve zenginliğinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu öne sürer.¹⁸⁰ Kişi çeşitli koşulları değerlendirerek pratik bilgelikle bu sahip olduğu erdemlerin nasıl ve hangi şekilde eyleme geçirileceğine karar vermelidir.

---

179 Rosalind Hursthouse, “Normative Virtue Ethics”, *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 407-408.

180 Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 156-157.

Hursthouse farklı ahlak felsefesi akımlarının bu konuya nasıl eğildiğini inceler. Faydacılık (en basit hâliyle eylem faydacılığı) mutluluğun azamileştirilmesini bir eylem kılavuzu olarak benimser. Hursthouse'a göre her ne kadar faydacılık ahlak felsefesi akımları arasında en yalın ve bunun sonucunda ahlaki rölativizm eleştirisine karşı en fazla korumalı duruş olsa bile yine de kendi mantığı içerisinde belli soru işaretleri barındırır. Örneğin mutluluğun tam olarak ne olduğu veya eylemlerimizin sonucunun tam olarak neye denk geleceği bizi birçok ampirik soru ile karşı karşıya bırakır.¹⁸¹

Deontoloji, belli ödevlerin gereği olan ahlak kurallarına uymayı eylem kılavuzu olarak öne sürer. Buna göre kişi bu eylem kılavuzuna uygun olarak "yalan söyleme", "zarar verme", "salt bir araç olarak kullanma" gibi kurallara uyarak eylemlerini şekillendirmelidir. Hursthouse aynı sorunların bu yaklaşımda da mevcut olduğunu ileri sürer. Yalanın veya zararın ne olduğu, bu kuralların belirtilmesi ile ortaya çıkmaz. Bununla birlikte deontolojide kuralların çatışması durumunda hangi eylemin yapılması gerektiği de sadece kuralların belirtilmesi ile kendiliğinden çözülemez. Bu nedenle tüm etik akımları bir noktada "değerlendirici"dir. Kullandıkları kavramların değerlendirilmesi ve diğer kavramlar ile bağlantılarının kurulması gerekir. Bu nedenle erdem etiğinin de değerlendirici bir tutumunun olması, onun bir zaafi olarak görülmemelidir. Bundan dolayı erdem etiğinin kullandığı erdem kurallarının somut olaylar hakkında veya kuramsal tartışmalar sırasında belli bir değerlendirme ve ilişkilendirme gerektirmesi bu akımı zayıflatmaz.¹⁸²

Erdem etiği kuralları "yardımsever olanı yap", "dürüst olanı yap" gibi direktiflerde bulunduğu gibi aynı zamanda zaafılara atıfta bulunarak "bencil olanı

yapma", "dürüstlüğe aykırı olanı yapma" gibi yasaklar da içerir. Bu erdem etiği kurallarının eyleme geçirilmesi belli gerekçeler veya saikler ile duyguları da devreye sokacaktır. Erdem etiği sadece eylemler ile ilgilenmez, onların hangi saikler ile hayata geçirildiğine ve bu eylemler sırasında var olan duyguları da değerlendirir. Örneğin bir kişi sadece kendi itibarını korumak ve çıkarlarını güvence altına almak için doğruyu söylüyorsa bu doğru sözün söylediği tarafta yarattığı üzüntüye karşı kayıtsız ise o zaman o kişinin erdemli davranıldığından söz edemeyiz. Erdem; eylem, gerekçeler ve duyguların bir bütünü olarak kendini gösterir.¹⁸³

Hayvanlarla olan ilişkilerimiz de yaşantımızın bir parçasıdır. Erdemli bir kişi, bu konuda da erdemli bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde davranmalıdır. Hursthouse hayvanlarla olan ilişkilerimiz bağlamında dürüstlük, sorumluluk, merhamet, ölçülülük, saygılılık, özgecilik, sevgi gibi erdemlerin bu konu ile ilgili olduğunu ve hayvanlarla ilgili eylemlerimizi de dürüst, sorumlu, merhametli, ölçülü, saygılı, özgecil ve sevgi sahibi bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde biçimlendirmemiz gerektiğini savunur. Umut, mütevazılık, çalışkanlık, cesaret, sabır gibi erdemler de hayvan refahı ve hayvan hakları aktivizmi ile toplumu değiştirme yolunda gerekli erdemlerdir. Bunlara ek olarak hayvanların ötesinde, insanların çevreyle olan ilişkilerinde de Hursthouse açgözlülük, bencillik, sığ görüşlülük zaaflarından kaçınılması; ihtiyatlılık, özgecilik, doğaya saygılı olma, tevazu, hayretle yaklaşım gibi erdemler doğrultusunda davranılması gerektiğini savunur. Bu erdemler kendi başlarına erdem etiğinin eylem kılavuzluğu doğrultusunda kurallar oluştururlar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin bu eylem kılavuzluğunun hangi sonuçlara bizi götürmesi gerektiğini somut olayları ele alarak inceleyeceğiz.

---

181 Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 32-34.

182 *Age.*, s. 36-38.

---

183 Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 150-151.

Çıkarımlar

Erdem etiği faydacılık ve deontolojinin aksine ahlakın kodifiye edilemeyeceğini iddia eder. Bu nedenle bu akım belli formüller ve ilkeler ile doğrudan kesin çıkarımlara ulaşılmasının mümkün olmadığını savunur. “Duruma bağlılık”, Hursthouse’un çıkarımlarda bulunurken sürekli olarak şerh koyduğu bir husustur. Farklı şartlar çıkarımlarımızı değiştirmemizi gerektirebilir. Ancak bu, söz konusu yaklaşımın belli çıkarımlarda bulunmamasına engel olmaz. Normal şartlarda, günlük hayatımızda vermemiz gereken kararlar hakkında erdem etiği kendi eylem kılavuzluğu ile bizi belli çıkarımlara yöneltebilir.

Hayvanların bir besin olarak tüketilmesi, Singer ve Regan gibi Hursthouse’un da incelediği ilk konudur. Ancak Hursthouse belirtir ki veganlık veya vejetaryenlik bir erdem değil; bir pratiktir. Erdemler karakter özellikleridir ve vejetaryenlik kendi başına bir karakter özelliği değildir. Erdem etiği yukarıda açıklandığı üzere yapılan pratiklerin nedenleri ve saikleri ile ilgilenir. Veganlığın erdemli bir eylem olabilmesi için bunun ahlaki bir neden ile benimsenmesi gerekir. Örneğin bir kişi sadece moda olduğu için veya kişisel diyeti doğrultusunda vegan ise bu eylem, erdem etiği yaklaşımı tarafından (en azından hayvanlar bağlamında) erdemli olarak yorumlanmaz.¹⁸⁴

Hayvanlar günümüzde hayvancılık endüstrisinde muazzam acılar çekmekte; doğalarına açıkça aykırı, kötü ve kısa hayatlar yaşamaktadırlar. Hursthouse söz konusu hayvanların çektiği acılara omuz silkip bunlara ilgi duymamanın merhametsizce, zalimce olacağını

Veganlar için akşam yemeği. Taze salata, avokado, tahıl, fasulye ve kavrulmuş sebze

söyler. Hursthouse’a göre faydacı yaklaşımın temelinde merhamet erdemi vardır. Singer’ın felsefeci olmayan okurlarını aslında bu erdeme olan yönelim etkilemiştir. Hursthouse’a göre de bu tutum haklı ve erdemlidir. Hayvanların çektiği bu acılara kayıtsız kalmak zalimce olur. Bununla beraber hayvanların kendilerine özgü, kendi içlerinde bir iyileri ve hayat tecrübeleri de vardır. Bunu değerlendirmeye almadan kendi menfaatimiz veya arzumuz için hayvanları kullanmak saygısızca olur. Saygılı olmak da Regan’ın hak temelli yaklaşımının temelindeki erdemdir. Hursthouse’a göre bu çıkarım da doğrudur.¹⁸⁵

Ancak Hursthouse’a göre acıya olan tepkimiz doğrultusunda sadece merhamet erdemi veya hayvanların kendi hayatlarına olan bakımımız açısından sadece saygı erdemi ile ahlaki yaşantımızı ve hayvanlara olan yaklaşımımızı sınırlamak, eksik ve hayatımızda yaşadığımız

¹⁸⁴ Rosalind Hursthouse, “Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals”, *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 141.

¹⁸⁵ Rosalind Hursthouse, “Virtue Ethics and the Treatment of Animals”, *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

Hayvansal bir besin olan kokoreç

tecrübeleri açıklamada yetersiz olur. Başka erdemler de ahlaki yaşantımız için önem arz edebilir ve eylemlerimizin şekillenmesinde etkide bulunabilir ve bulunmalıdır da. Hursthouse hayvanların besin olarak tüketilmesi konusunda dürüstlük ve sorumluluk erdemlerinin sonuçlarına bakar. Hayvancılık endüstrisinde birçok

şeyin yanlış ve kötü olduğu açık bir gerçektir. Bunu reddetmek veya bilmezlikten gelmek dürüstlüğe aykırı; yemeğimizi yediğimiz tabaktaki besinin oraya nasıl geldiğini düşünmemek sorumsuzca bir davranış olur. Et yemeyi aslında bir hayatta kalma meselesi olarak öne sürüp yediklerimizi ihtiyacımız olduğu için değil

de aslında keyfimiz için yediğimizi reddetmek dü-rüstçe değildir. Ölçülülük erdemi, kişinin belli hazları ararken söz konusu hazlar dışındaki önem arz eden un-surları değerlendirmeye katabilmektir. Ölçülü bir kişi karakteristik olarak haz arayışında kendi sağlığının da ötesinde diğer erdemler ile uyumlu olmaya dikkat eder.

Yemek konusunda da ölçülü bir kişinin et tüketimini kısıtlaması, bu hazza diğer nedenlerden dolayı yönel-memesi gerekir.¹⁸⁶

Hursthouse kişilerin erdemli olup olmadıklarının değerlendirilmesinde o kişilerin içinde buldukları du-ruma bakılması gerektiğini vurgular. İnsanların bir kıs-mı hayatlarındaki belirli zorluklar neticesinde normal veya olumlu koşullar altında yapmayacakları eylemler-de bulunurlar. Örneğin birçok insan beslenme konusun-da kendilerini ve çocuklarını doyurmak için kronik bir zorluk ve mücadele içindedirler. Bu zor durumda olan insanlar avlanırken, içinde et olsa dahi önlerindeki en ucuz seçeneği seçerken veya sivil toplum kuruluşlarının kendilerine sunduğu yemekleri alırken ahlaki bir seçim yapma pozisyonunda değillerdir. Bu nedenle merhamet, saygı ve diğer erdemleri bu kararlarında uygulamala-rı mümkün değildir. Bu tip baskıcı koşullardan doğan ahlaki sorunları değerlendirirken bu kişilerin zaafları-nın olduğundan bahsetmemiz isabetli olmaz¹⁸⁷. Kişile-rin hayatlarındaki zorluklar onların eylemlerinin ahlaki değerlendirmesinde göz önüne alınmalıdır. Erdem etiği olayları değerlendirirken görüldüğü üzere sadece kişi-lerin eylemlerini değil, aynı zamanda o kişilerin içinde buldukları durumu da ele alır.

Bilimsel deneyler konusunda Hursthouse da diğer akımlar ile benzer çıkarımlarda bulunur. Örneğin bir hayvana sadece ne kadar acıya dayanabildiğini veya acıya nasıl tepki vereceğini ölçmek için yapılan deney-ler ve yeni kozmetik ürünler geliştirmek için hayvan-lar üzerinde yapılan deneyler zalimcedir. Besin olarak tüketilmesi bahsinde olduğu gibi bilimsel deneyler

¹⁸⁶ Age., s. 129-130.

¹⁸⁷ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 131.

bahsinde de Hursthouse acıya kayıtsız kalınmasını bir zaaf olarak görür¹⁸⁸. Hursthouse belli hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere ilaç geliştirmek için yapılan bilimsel deneyler konusunda kesin bir çıkarımda bulunmaz¹⁸⁹. Bunun da nedeni erdem etiğinin bağlamsal olmasıdır. Erdem etiği yaklaşımı da faydacılığa benzer bir şekilde eğer deneyden elde edilecek fayda çok büyük olacak ise bunu kabul etmeyi tercih edebilir. Çünkü erdem etiği eylemlerin sonuçlar dışındaki öğelerini değerlendirmeye kattığı gibi eylemlerin sonuçlarını da görmezden gelmez. Ancak dikkat edilmelidir ki bir hayvan üzerinde büyük bir fayda elde etmek için yapılacak deney, hayvan bu deneyde zarar göreceği için bir trajedi olacaktır. Bu nedenle bu deneyin yapılması son hesapta doğru olsa dahi deneyden dolayı yine de pişmanlık ve üzüntü duyulmalı, bu deneyden sonra da bir daha böyle bir trajedi yaşanmaması için gayret gösterilmelidir.

Hursthouse'a göre evcil hayvanlar ile olan ilişkilimize de bağlamsal yaklaşmak gerekir. Bu hayvanlar sahiplerine bağımlıdır. Onlarla belli bir duygusal ilişki içinde bulunuruz. Böyle bir durumda evcil hayvan bakıcılarının hayvanlarına olan yükümlülüklerinin erdemler çerçevesinde artabileceğinden bahsedebiliriz. Bir insanın, "kendi" evcil hayvanına daha fazla bakım ve koruma sağlaması gerekir. Böyle bir yaklaşım, bu özel ilişkinin bağlamsal niteliği üzerine eğilir ve diğer yaklaşımlardan farklı çıkarımlarda bulunur. Örneğin Hursthouse farazi bir senaryo kurgusunda bir evcil hayvan sahibinin eğer başka ciddi sorumlulukları ve yakınları yok ise bir yangın anında tehlike altındaki kedisini kurtarmak için kendisini makul bir riske atmasının cesaretli bir davranış olarak görülebileceğini

188 Age., s. 134-135.

189 Rosalind Hursthouse, *Beginning Lives*, Oxford; New York: Blackwell, 1987, s. 245-246.

belirtir¹⁹⁰. Böyle bir çözümlemede kedinin ve insanın ahlaki statü analizi faydacı ve deontolojik yaklaşımda olduğu gibi karşılaştırılıp sıralanmaktan ziyade söz konusu durumun bağlamsal özellikleri değerlendirmeye alınarak bir çıkarımda bulunulmuştur.

Hursthouse, faydacı ve hak temelli yaklaşımların ağırlıklı olarak ne yapmamamız gerektiği konusunda bir eylem kılavuzluğunda bulunduğunu söyler: Etik olmayan şekilde elde edilmiş hayvansal ürünleri tüketmemek, bilimsel deneylere katılmamak gibi¹⁹¹. Ancak belli pratikleri yapmamak konusundaki ilkeler hem iddia edildiği gibi hayvanların özgürleşmesine bizi götürmeyecek hem de günlük hayatımızda karşılaştığımız birçok ikilemde bize pek yardımcı olmayacaktır. Hursthouse erdem etiği yaklaşımının pratiklik niteliğini vurgular. Pratik bilgiye sahip bir kişi erdemli, doğru olan şeyi doğru zamanda doğru miktarda doğru kişiye yapacaktır. Hayvanlar konusunda içinde yaşadığımız toplumun bir üyesi olarak onu elimizdeki imkânlar çerçevesinde değiştirip dönüştürebiliriz. Sadece bireysel olarak belli pratiklerden kaçınmak toplumsal düzene herhangi bir etkide bulunmayacaktır. Bu nedenle yakın çevremizle olan ilişkilerimiz ve daha genel anlamda toplumla olan etkileşimlerimiz üzerine de düşünmek gerekir. Erdem etiği bu bağlamda ne *yapmamız* gerektiği konusunda da belli çıkarımlarda bulunmamızı sağlayabilir.

Hursthouse hayvanlara karşı ahlaki yaklaşım konusunda ilgili bir kişinin yakın çevresi ile ilişkileri ve

190 Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 140.

191 Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 144.

Küçük bir hayvanseverin de katıldığı eylem

hayvan özgürleşmesi aktivizminde de belli erdemlere sahip olup onlar doğrultusunda eylemde bulunmasını önerir. Et yemek, hayvansal ürünler ile üretilen gıysileri tercih etmek, hayvanları eğlence aracı olarak kullanmak gibi toplumun mevcut değer ve pratiklerine katılmamak, yakın çevremizden belli bir tepki çekecek, garipseme, hatta alay doğuracaktır. Bu gibi tatsızlıkları göze almak cesaret ve öz güven erdemlerini gerektirir. Diğer insanlara hayvanlara dair ahlaki erdem ve eylemlerimizin anlatılması, ikna edilmesi de bir süreçtir. Bu sürecin olumlu sonuçlanması ancak pratik bilgelikle gerçekleşebilir. Hayvanlar konusunda ilk başta ilgisiz veya duyarsız bir kişiyi sürekli ve sert bir şekilde

kınamak muhtemelen hiçbir sonuç vermeyecek, hayvan özgürleşmesine bir katkıda bulunmayacaktır. Çevremizdeki kişileri medeni ilişkiler çerçevesinde bu ahlaki pratiklere çekmemiz gerekir.¹⁹² Bir sohbetle kendimizin ahlaki gerçekleri bildiğini, karşımızdakilerin ise bu konuda cahil olduğunu ima etmek kibirli olur. Aile üyelerimizle olan ilişkilerimizde sofradaki yemeği minnettarlık duymadan reddetmek saygısızlık olur. Bu pratik bilgelik boyutuna dikkat etmeden vegan olmak, insanları hayvan özgürleşmesi düşüncesine çekmekten ziyade onları daha da uzaklaştırabilir de.

¹⁹² Age., s. 142-143.

Bilimsel deneyler konusunda da pek çoğumuz zaten bu deneyleri bizzat gerçekleştirilmemektedir. Hursthouse'a göre bu nedenle asıl sorun ne yapmamamız değil ne yapmamız gerektiğidir. Hursthouse hayvanlara kötü muamele eden birçok toplumsal düzen ve kurumun kökleşmiş güç ve dinamiklerini kabul eder. Bunların reforme edilip önemli bir kısmının lağvedilmesi uzun bir süreç gerektirecektir. Kişiler bu süreçte kendi imkânları çerçevesinde belli aktivizm eylemlerinde bulunabilirler: Barışçıl eylemlere, imza kampanyalarına katılabilir, hayvan özgürleşmesi örgütlerine maddi destekte bulunabiliriz. Bazılarımız toplumdaki pozisyonumuz ve mesleğimiz gereği daha da fazlasını yapabilir. Örneğin hukukçular içinde buldukları meslek örgütlerini harekete geçirerek hayvanlar lehine belli kazanımlar için hukuki düzen içerisinde mücadele edebilir.¹⁹³ Hursthouse bu sürecin uzunluğu ve zorluğu karşısında da belli erdemlerin önem arz ettiğini söyler. Bu süreçte umut ve sabır erdemleri gereklidir. Bireysel olarak dünyada ve toplumda yaratabileceğimiz etkinin sınırlarının bilincinde, mütevazı bir tutumla eylemlerimizi değerlendirmeliyiz. Bu sayede her ne kadar bu hareketin gelişim hızı yavaş ve başarı şansı az olsa da bu erdemler sayesinde hayal kırıklığına düşmeden yola devam edilebilir.¹⁹⁴

Hursthouse, aktivizm sürecinde pratik bilgeliğin önemine de dikkat çeker. Yazar, bir hayvan hakları eylemcisi olan Henry Spira'yı örnek bir kişi olarak gösterir. Spira, Revon gibi kozmetik firmalarının tavşanlar üzerinde yaptığı deneylere karşı mücadele vermiş ve

193 Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 136.

194 Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 150.

bu mücadelesinde başarılı olmuştur. Bu süreçte Spira belli dönemlerde bu deneyler hakkında eylemler gerçekleştirip kamuoyunu haberdar ederek bu kozmetik şirketleri ile çatışsa dahi daha sonraki evrelerde bu şirketler ile müzakerelere dâhil olmuştur. Spira'nın bu yapıcı yaklaşımı sonucunda bu deneyi yapan kozmetik şirketleri alternatif deney yöntemlerine yönelmişler ve hayvanlar üzerindeki bu pratiğe son vermişlerdir. Hursthouse, Spira'nın bu yaklaşımını bir pratik bilgelik örneği olarak gösterir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Oscar Schindler'in yaptığı gibi Spira da bazı durumlarda ödün vermeyi bilmiş, makul ve ulaşılabilir bir hedefi gerçekleştirebilmiştir. Spira, "Ya hep ya hiç" yaklaşımında bulunsa idi muhtemelen hiçbir kazanç elde edemeyecekti.¹⁹⁵

SONUÇ

Bu yazıda anlatılanlar bazı sorulara cevap vermeye çalışıyor: Hayvanlara neler yapıyoruz? Hayvanların ahlaki bir değeri var mı? Eğer var ise bu nereden geliyor? Hayvanların ahlaki değerini hangi ilkelere dayandırabiliriz? Kendi hayatımız açısından hayvanlar ile olan ilişkimizin niteliği nedir? Ahlaken doğru olan şey nedir? Bu analizlerden ne gibi çıkarımlarda bulunmalıyız? Gündelik hayatımızdaki pratikleri radikal bir şekilde değiştirmeli miyiz? Hayvan hakları bir ütopya mı?

Ön yargılar kolay değişmez. Hayvanlara karşı tutumun da değişmesi uzun zaman alacak. Her büyük hareket, John Stuart Mill'in dediği gibi üç aşamadan geçmelidir: alay edilme, tartışılma ve benimsenme. Günümüzde hayvan hakları hareketi alay edilme aşamasından tartışılma aşamasına geçti. Bu yazıda da görüldüğü üzere bu tartışmada hayvan haklarının haklılığını gözden çıkartmak hiç kolay değil.

195 Age., s. 136-138.

Kaynaklar

- DeGrazia, David, *Animal Rights: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford Press, 2002.
- Francione, Gary L., *Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement*, Philadelphia: Temple University Press, 1996.
- Hursthouse, Rosalind, "A False Doctrine of the Mean", *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Volume 81*, (1980 - 1981), s. 57-72
- Hursthouse, Rosalind, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 136-156.
- Hursthouse, Rosalind, *Beginning Lives*, Oxford; New York: Blackwell, 1987.
- Hursthouse, Rosalind, "Environmental Virtue Ethics", *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 155-173.
- Hursthouse, Rosalind, *Ethics, Humans and Other Animals*, Londra; New York: Routledge, 2000.
- Hursthouse, Rosalind, "Neo- Aristotelianism", *Philosophy: Basic Readings*, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s. 124-138.
- Hursthouse, Rosalind, "Normative Virtue Ethics", *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 406-414.
- Hursthouse, Rosalind, *On Virtue Ethics*, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and Human Nature", *Hume Studies, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999)*, s. 67-82.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", *The Oxford Handbook of Animal Ethics*, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-143.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory", *Ethics in Practice, Third Edition*, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 45-57.
- Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory and Abortion", *Philosophical Problems: An Annotated Anthology*, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 414-420.
- Kant, Immanuel, "Duties in Regard to Animals", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-25.
- Klotzko, Arlene Judith - Peter Singer, "Learning From Henry Spira", *Cambridge Quarterly Healthcare Ethics, Issue 8*, (1990), s. 3-5.
- Regan, Tom, "Animal Experimentation: First Thoughts" *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 61-75.
- Regan, Tom, *Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003.
- Regan, Tom, "Animals and the Law: The Need for Reform", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 148-165.
- Regan, Tom, "Introduction", *Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy*, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 1-3.
- Regan, Tom, "The Case For Animal Rights", *Animal Rights and Human Obligations*, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 105-115.
- Regan, Tom, *The Case For Animal Rights*, Kaliforniya: University of California Press, 1985.
- Regan, Tom, "The Moral Basis of Vegetarianism", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 1-40.
- Regan, Tom, "Why Whaling is Wrong", *All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics*, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 102-113.
- Singer, Peter, "Ethics", *Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers*, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 61-87.
- Singer, Peter, *Hayvan Özgürleşmesi, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları*, 2005.
- Singer, Peter, *How Are We To Live?*, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Singer, Peter, *L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es, Çev. David Olivier, Tahin Party*, 2002.
- Singer, Peter, *Practical Ethics, Second Edition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Singer, Peter, "Prologue: Ethics and the New Animal Liberation Movement", *In Defence of Animals*, Ed. Peter Singer, Basil Blackwell, 1985, s. 1-13.
- Singer, Peter, *Rethinking Life And Death*, New York: St Martin's Griffin, 1994.
- Singer, Peter, "Ten Ways to Make a Difference", *The Animal Ethics Reader*, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 576-582

hayy hayvan hayati baki

* Bu yazıda yazarın dil ve üslup özelliklerine, kavramsal kullanım tercihlerine uyulmuştur.

türk edebiyatında hayvan ve hayvan hakları

*sevgili hocam ismet sungurbey'e saygıyla,
tini, uçmağda sevinçle yaşasın!*

1.

hakikati bilmek zorundayız: doğa; bütün dirimlerin, yaşamların, varoluşların, değişimlerin, dönüşümlerin, bağıntı ve bağlantıların, özdeşimlerin, kültürlerin, dillerin, sözelerin, yazının... kaynağıdır! kişi oluştu, varsayım olarak düşünsek/onasak da tüm *yaratımların* mekân ile zaman uzamının içinde, kendine içrek olanı var edendir; kişi: öğrendikçe, öğrendiğini bilip bilince taşıyınca, kendi 'evet'lerini ve 'hayır'larını kararlılıkla, özgürce verdikçe daha doğal olmaktadır; bu doğallık içinde kişi [insan] ve hayvan birlikte, iç içe yaşamaktadır; ne ki, insan teki, 'bi-rey'leşemeyince istibdatların müstebitlerine itaat etmekte beis görmemektedir; hâl ve gidiş, doğayı yok etmeye iman edenlerin şiddetine, gazabına, tecavüzüne, kırım ve kıyımına doğru evrilmekte, ivme kazanıp çekilmez hâlde pervasızca ilerlemektedir. bilginin sonsuz kaynakları, küreselleşen dünyada, teknolojinin kötüye kullanımıyla siyasî erklerce yok edilmektedir. doğa ve doğanın asal bireyleri savaşlarla, yangınlarla, ucube yerleşkelerle ortadan kaldırılmaktadır; dağlara, ormanlara yönelen savaşın ateştoplarıyla, bombalarıyla, doğada ne var ne yok ölümcüllüğü desteklemektedir: tavşanlar, kaplumbağalar, karıncalar, kuşlar, kurtlar, ceylanlar, aslanlar, kangurular,

develer, yılanlar, yıldı atları, sincaplar, ayılar, vaşaklar, domuzlar, bildircinlar... tüm bu doğa varlıklarının özenle bezenle kurdukları yuvalarındaki yavruları hesapsızca, gaddarca darmadağın edilmektedir!

"ilerleme" denen/denilen pragmatist karaoke, kaos %10'luk bir paylaşımcı oligarka hizmet eder durumdadır; %80'lik kalabalık, sömürüldüğünün farkında bile değildir, artık; *heskes* öznesi, pay koparma peşinde sömürüp semirenleri alkışlayıp desteklemektedir! su kaynakları, ormanlar, yerleşim alanları yaşanmaz hâle getirilmekte; hava, su ve toprak zehirlenmektedir; ve, ne yazık ki, kişi/insan kendi yok oluşuna edilgen, sessiz kalmaktadır: bir avuç bilinçli insan öznesi, doğayı, hayvanları korumak kollamak için, savaşım vermektedir tüm olumsuzluklara karşın. nükleer santraller, termik santraller, taş ocakları bu pervasızlığın göstergesi değil de nedir?

2.

edebiyat, "yazın" olarak: tarihle, kültürle, coğrafyayla, halkbilimiyle, arkeolojiyle/kazibilimle, toplumbilimle, yaşam tarzıyla, mitolojiyle, destanlarla, şiirle, masallarla, halk hikâyeleriyle beslenir, vücut bulur.

1271 tarihinde inşa edilen Sivas Gök Medresesi'nde mermere bezemiş "12 Hayvanlı Takvim" motifi. (Feza Kürkçüoğlu Arşivi)

türk edebiyatı, daha doğru ve geniş bağlamıyla, çok eski bir yapıdan bugüne varsıllığıyla vardır, oluşmuştur: ontolojik, epistemolojik atmosferinde kendine özgü tebeşir dairesinde varolagelmıştır: orkun yazıtları, elegeş, yenisey yazıtları, sayan dağları yazılı toplamları, dîvânü lügati't-türk, hun, köktürk, uygur kalıtları, kumankıpçak codex cumanicus dil-kültür tutanakları... bugüne kalıcı, belge kanıtlardır! bu belge kanıtlarda bir arada, birlikte yaşayan türklerin ve hayvanların kültür tarihindeki izleri görmek, değerlendirip ufuk çevrenimizi tanımaktayız.

türkler, birçok dine mensup olmuştur; yalnız, şunu vurgulamakta yarar görüyorum: "türkler, din denen yapıyı, toplumsal inancını pek ciddiye almamışlardır!" totemizm, maniheizm, zerdüştlük, musevilik, isevilik, mehemedilik, özellikle oğuzlar yoluyla sıkıca benimsemiştir! köktengricilik, bir din olmaktan ziyade

kendine özgü bir yaşam biçimidir! kamanlık [şamanizm], köktengricilik yaşam biçiminin sağaltıcı, iletişim, onay, bilişim yolu, dizgesidir;

ve bugün, altay, çuvaş, yakut türklerinde bu yaşam biçimi yaşanmaktadır. kamanlık ritüelleri, kamlara, kamlardan hayvanlara, kişilere, eşyalara, kurganlara sinmiş yerleşmiştir; kumaş üzerine yapılan av betimlemelerinde 'kam'ın davulundaki işleme, süslemelerde, oymacılıkta, kilimlerde, duvar resimlerinde, freskolar da, minyatürlerde, daha eski zamanlarda totem unsuru, tapınç ongunu olarak kullanılırlar.

3.

türklerde, hayvanlara verilen önemi "12 hayvanlı takvim"de görmek olasıdır: "sıçan, sığır, bars, tavşan,

Türklerde Mitolojide yer alan efsanevi kanatlı uçan at

balık, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, it, domuz". bu sıralamada görülen kimi hayvanların sınır, çevre kültürlerden geçtiğini unutmamalıyız: kimi kültür kaynaklarında, eşya ve figürlerde yer alan ejderha, fil, maymun, domuz vb.

mitolojiye, destanlara, halk hikâyelerine, masallara, halk motiflerine bakıldıkta en öne çıkan hayvanın 'at' olduğunu görüyoruz; at, 'hayvan-ata'dır! başkaca kurt [bozkurt], kartal, boğa, deve, aslan, geyik, ayı, balık, pars, koyun, koç, güvercin, tavşan, doğan, atmaca, kaplumbağa, köpek, ejderha, tilki, yılan, keçi, tavuk, horoz, kaplan, ağaçkakan, turna, inek, kirpi, şahin, kuş, baykuş sıklıkla yer alırlar.

hayvan-ata olarak kabul gören atın önemi büyüktür; hemen hemen hayatın bütün alanlarında ata yer verilir: at, kamanın göğe yükselmesinde çıkış aracı, bineğidir; güç, kuvvet simgesidir; kurganlarda hayvanata sembolüdür; kanatlıdır: "tulpar"ın göstergesi uçan attır; hayvan takvimindeki on iki hayvandan biridir; çin kaynaklarına göre: "at, türklerin hayatı atlarına bağlıdır"; bizans kaynaklarında "at, türkler, sanki at üstünde

doğmuşlardır; yürümesini bilmezler!"; birçok efsanede, destanda, hikâyede at, sahibinin en yakın dostu, arkadaş, zafer ortağı, en değerli varlığı olarak nitelenir; alp er tunga destanı'nda "ay, gök için ne ise; at da er için o denli gereklidir"; türkler: atların denizden çıkan, dağdan inen, rüzgârdan, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine inanırlar; köroğlu destanı'nda, köroğlu'nun ölümünde kıratı, ağlamış, yas tutmuş insan gibi, ve kırk gün yememiştir, denir; kırgız türklerinin manas destanı'nda 'manas'ın akkulası, av köpeği ve av kuşu, manas'ın ölümünden sonra, mezarını beklemişler ve insan gibi konuşmuşlardır; türklerde ata özel bir ad, orun verilir, törenlerle gömdüğü ata konuşan, zekâ sahibi, gökten inmiş, kutsal hayvan gözü ile bakılır; at, sahibi öldüğünde de ya yanında, âyinde yer alır; ya da, sahibiyile birlikte gömülür, yakılır, uçmağa uğurlanır; dedem korkut kitabında bamsı beyrek, "at demem sana kardaş derim". der: bu bağlamda sevilir, sayılır, övülür dosttur at! at, muraddır; orkun yazıtlarında at ile er eşdeğerde varlıklardır; at, tin göçüşmesinde [renkarnede] başka âlemlere geçişi/göçüşü sağlar; at, yerin derinliklerine de inişi sağlar; yuğlarda, şölenlerde, evlenmelerde, insan adlarında önemlidir ay; at güveni, sabrı, bağlılığı, kuvveti, ahengi, uyumu temsil eder; at sırtında ok ve cirit atılır; dîvânü lügati't-türk'te "at, türkün kanadıdır" der, kaşgarlı mahmud! at, tanrı'ya kurban edilir; kurban edilen atın tüylerini saklamak da uğurludur, uğur getirir; wilhelm radloff [1837-1918], "sibirya'dan" kitabında bir kurbanlık olayına tanıklığını şöyle anlatır:

"kurbanlık hayvanın öldürülmesi, (...) şöyle yapılır: at, başı doğuya gelecek şekilde yerleştirilir ve ağız bir iple sıkıca bağlanır. her dört ayağına da birer kuvvetli ip takılır. sonra hayvanın arkasına uzunlamasına kalın bir direk konur, ayaklara takılmış olan ipler bu direğe bağlanır, o suretle ki, birkaç kişi direği aşağıya

doğru basarken diğerleri de ipleri ucundan çekerler, ön ayaklar olduğu kadar muntazam bir şekilde direğe yaklaştırılır. büyük bir emniyetle yavaş yavaş yapılan bu ameliye esnasında, tabiidir ki atın arka kemiği birçok yerden kırılır ve bacak mafsalları kopar. bu esnada kan akmasının diye vücudun kulak, burun ve makat gibi delikleri otları tıkanır.

ata böylece ölünceye kadar işkence yapıldıktan sonra, bütün başı ve dizlerine kadar bacakları deride kalacak şekilde derisi yüzülür. ancak ağzından dili koparılır. deri, boyun ve karın kısmından kesilir ve böylece deriye zarar vermeden bütün vücut çıkarılabilir. baş ve ayaklarla birlikte baydara adı verilen bu deri, 12-16 arşın uzunluğunda bir değneğe (tükölö) asılır, öyle ki, kafatasının arka deliği bunun ucuna, arkanın

orta kısmı değneğin üzerine gelir ve ayaklar sarkar. kurban yerinin tam önüne çatallı bir küçük değnek çakılır, bunun üzerine tükölö o şekilde yerleştirilir ki, baydara başı ile doğruya bakarak taskak'ın üzerinde havada sarkar. kurbanın bu şekilde asılması ancak altaylılara mahsustur. ur civarında gördüğüm gibi, teletütlerde baydara taskak'ın üzerine oturmuş şekilde yerleştirilir.

kurbanlık hayvanın vücudu baydara'dan çıkarıldıktan sonra iç kısmı alınır ve hayvan parçalara ayrılır, fakat o suretle ki, et mafsallardan kesilir, kemikler kırılmaz. [et piştikten sonra, kayın çubuklarından hazırlanmış üç arşın uzunluğunda bir yere konur ve bu esnada küçük parçalar halinde kesilir. şimdi şaman ağaçtan bir kap alarak bunun içine et koyar, üzerine

Kurbanlık bir dana

çorba döker ve kurban yerine giderek yüzünü doğuya çevirmiş olduğu halde bunu evin cedlerine ve koruyucu ruhlarına sunar.

önce baş-tutkan (baş tutan)a dönerek kendisinden şu duayı okur:

ayın temiz ışığında,
güneşin parlak ışığında,
eski yılı geçince,
yeni yılı gelince,
onun yılı değişince,
sonbaharda her şey ala olunca
kamışın başı geçince,
tabak dolusu için,
yemek kokusu için
kayra kan sana bun sunarım.

sonra, ev sahibi adına da bir dua okunur, kaman, tabakta kalan eti ev sahibine takdim eder. kurban etinden akrabalar yerler. kurban şöleni, ayini çeşitli ritüellerle sürer gider, son bulur.

[radloff, age, 1976, ss. 245-08].

4.

türk destanlarında, halk hikâyelerinde, masallarda... hayvanlar arasında kurt [bozkurt], önemli bir yer tutar; 'at'tan da önemli sayılabilir. kurt, hayat ve savaş gücünü temsil eden bir ongundur; ilk zamanlarda totemdir; yol göstericidir; hunlarda hayvan-atadır; hayvan-ata kültü olarak kurtbaşı bayraklarda yer alır: bozkurt, börtü, börtüçü[e]ne, gökkurt, akkurt, karakurt, alkurt nitemleriyle de adlandırılır; oğuz kağan destanı'nda gök kurdun bir ışıkla ortaya çıkması, gök ışığının tan vakti oğuz kağan'ın otağına inmesi, onu sülemeye [orduyu] sefere, harekâta kaldırması, gök ışığın tengeri işareti olduğunun göstergesidir; ve, hunlar, yol gösterici öncü kurda büyük bir sevgi beslerler; köktürk ve

türeyiş destanlarında koruyuculukla birlikte türklerin dişi kurt aşına [asena]dan türemesi, "bugut anıtı"nda soğdca yazıtta, bir çocuğu emzirmesi bir kabartmada görülür, gösterilir; ergenekon'dan çıkış, aşınanın öncülüğünde demir dağlar eritilerek sağlanır; bu çıkış, baharın müjdesidir: bu hakikate yansıyan dil, orkun anıtı bilge kağan yazıtında: "tutsak bodun: uluş:ulus kurtulacaktır, çıplak halk giydirilecektir, yoksulluk giderilecektir, varsılıkla gönence kavuşturulacaktır! bozkurt, kuttur, töz hayvanlar arasında ön sıradadır; kamların davullarında olmazsa olmaz bir figürdür, uranbay türklerinde kamanlık âyinlerinde bozkurda seslenilir; ondan yardım talep edilir, kamlar, bozkurt suretine bürünürler.

kartal da yazın evreninde önemli bir yer kapsıyor: mitolojiye, destanlara, halk hikâyeye ve masallarına yansıyan içkinlikle, içselleştirmeye, şu örneklerle tanıyoruz: kartal, "dünya ağacı" tasavvurunda önem kazanıyor: ölen kişilerin göğe yükselişinde ruh taşıyıcı olarak temsili, resmedilir; uygurlarda yaygın bir inanç sembolüdür, göğe yükselmekte binek hayvanı olarak görülür; selçuklu sanatında bir simgedir; "altın kanatlı kuştur; sonradan 'karakuş'a motif olarak evrilir; tavşancıl kartal, 'ilkuş' olacak, simgeleşecektir [emel esin]; kamanlık yaşamında en yüksek ruhları taşıdığına inanılan, göktanrı'nın, koruyucu ruhun ve adaletin, hakkaniyetin timsali, göktürk ve uygurlarda kağan ya da beğlerin sembolüdür; güneşi, gücü kuvveti, kudreti simgeler; 'hayvan-ata'dır aynı zamanda; dedem korkut hikâyelerinde "cümle kuşlar sultanı" orhan şaik gökyay'a göre de kartaldır: kartala gösterilen hayranlık, sevgi, ilgi, önem, eşitlikle, güç ve kuvvetle eşdeğerdedir. aslan, türk yazın atmosferinde, özellikle altaylarda, pazırık kurganlarından çıkarılan kazı objelerinde bilindiğine tanık olunur; bu bağlamda da savaş, utku, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve

kudretin simgesidir; postu ve yelesi erliğı göstergeler; çin kaynaklarında kağanların aslanlı orunda oturdukları yazılıdır; dede korkut'ta aslan, kayra kağan'la özdeşir; koruyuculuğı, yenilmezliğı, gücü kuvveti “erenlerin aslanı”nı betimler; eren: erlerdir; erler de aslan gibidirler; dedem korkut kitabı'nda “atamın adını sorarsan kaba ağaç! anamın adını dersin kağan aslan!” [orhan şaik, age,] burada kadına verilen değerin, önemin yüceliğini görüyoruz! hüner gösterme, ad alma, kahramanlık, yiğitlik aslanla özdeşir. geyik, orkun anıtları bilge kağan yazıtı batı yüzünde şöyle yazılıdır: “baga sıgun ötser anca sakınur men”: “dağda geyik bağırursa, gürler, öylece yasa bürünürüm”. geyik

sevgisi bambaşka bir büyüleyicilik gösterir; gözellik, özveri, merhamet, naiflik geyiğin hayranlık uyandırıcı nitelikleri arasındadır; ayrıca, sağaltıcıdır sütüyle: kamanlar, geyik sütünü kam olma esnasında içerler; menâkıb-ı hünkâr hacıbektaş velî menâkıbnâmesi'nde resûl baba, geyik donuna girer, keramet gösterir, kâfir beyi ve arkadaşlarını imana getirir; geyikli baba efsanesi geyikli baba'nın geyiğin sırtında bursa'ya girdiğini ve orhan gâzi ile birlikte bursa'nın alınmasına yardımcı olmuştur; ziya gökalp, “ala geyik” şiirinde çocuklara hayvan sevgisini ala geyik bağlamında gösterir: ak doğan, at, it, bozkurt ile de bu hayvan sevgisini, yurtseverlik ülküsüyle birleştirerek yansıtır:

Kurt (Bozkurt)

[...]
haydi, çabuk varalım,
karanlığı yaralım;

sönük olan canlansın,
yoksul ülke şanlınsın.

indik, iti okşadık,
at sırtına atladık.

geçtik nice dağ, kaya,
geldik demirkapı'ya.

kapanması, çok yıldır,
açıl! dedim, açıldı.

yol verince gizli yurt,
aldı bizi bir bozkurt.

kaf dağı'ndan geçirdi,
türk eli'ne getirdi.

irk bitig'de tanrı, kurdu kuş yavrusuna, geyik yavrusuna göçüştürür; cengiz aytmatov, "*beyaz gemi*" romanında, geyiği yol gösterici olarak işlevsel kılar; yaşar kemal de, büyüleyici, hayâle kaptıran olarak gösterir geyiği "*alageyik efsanesi*"nde: geyik sevgisi olan gence, düşmanları, geyikle tuzak kurarlar; alageyik sarp kayalardan düşer ve ölür.

boğa, ongundur: güçlüdür, kuvvetlidir; dedem korkut hikâyeleri'nde çocuklar, gençler ad alana dek, boğalarla güreştirilirler: henüz adsız olan genç, boğayla güreşir ve onu öldürür; korkut ata da ona boğaçhan adını verir. orkun anıtlarında tonyukuk yazıtında kağan, yağlı ve semiz bir boğa ile karşılaştırılır. boğa güç ve kuvvet kudret timsalidir; ve on iki hayvanlı takvimde yer alır; deve, kimi kamanlık inançlarında savaş

Ala geyik

tanrısıdır; kazagan tengere'nin altay kamlarınca kırmızı yularlı erkek sırtında bir tanrı olarak betimlendiği görülür. kaplumbağa, uzun ömürlülüğü, sabır, gönenç, barış, mutluluk, yardımseverliği ile tasvir edilir; karınca, hayvan kılığındaki ruhtur; çalışkanlığın timsalidir; köpek, sadakatin, hizmetin, bağlılığın varlığıdır: on iki hayvanlı takvimde "it" olarak yer alır; bugün, anlam kayması, anlamdan uzaklaşmayla, özellikle islam kültürü yüzünden, hor görülür, aşağılanır, ezilir kakılır, dövülür; insan denen eşref-i mahlûkat, bir başka eşref-i mahlûkatı 'it' diyerek aşağılar.

ejderha, belirgin olarak çin mitolojisine ait gibi görünse de türk kültüründe de önemli yer tutar: on iki hayvanlı

takvimde yer alır; mitolojik sanatta gök ve yer-su unsurlarına bağlıdır; bereket, bolluk, gönenç, güç ve kuvvet simgesi olarak benimsenir, kabul görür; yeniden doğuşun, dirliğin timsalidir. kansu hunlarında yer tanrısı olarak kanatlı, sakallı, boynuzlu; kanatsız, sakalsız, boynuzsuz olarak da betimlenir. [emel esin]. ayı, orman tanrısıdır; orman da kutsal bir çevreyi imler. ormana girerken, konuşulmaz, gülünmez, bağrılmaz; yakutlar, hayvanların insan dilini bildiklerini söylerken, ormanda da dil kullanılması dikkat edilmesi gereken unsurdur. koyun, koç, keçi de on iki hayvanlı takvimde koyunla temsil edilir; koyun, saygı görür, sevilir; koyun dövülmez; aç bırakılmaz, koyuna eziyet edilmez. yılan da on iki hayvanlı takvimde yer alır; hazarlarda, ev yılanı kutsaldır ve yılan dokunulmaz. tavuk da on iki hayvanlı takvimde yerini alır; altın tavuk, bozokları, gümüş tavuk, üçokları temsil eder.¹

5.

nâmık kemâl'in [1840 tekirdağ – 1888 sakız adası] “*hırcenâme*”: *dişi kedi* şiirinde hiciv, ironi, yergi söz konusudur: teodor kasap'ın çıkardığı *diyojen* dergisinde [sayı: 133] sadr-ı azam nedim paşa hicvedilir. “farelerin vücudunda açtığı yaralar yüzünden ölmesi ve gözlerden irak kaybolması üzerine” bir çeşit mersiyedir “dişi kedi” şiiri.

“kedimin her gece böbrekle dolardı sepeti
“yok idi nimetinin rahatının hiç adeti
“çeşme-i şehlâ, nigehe fârik iken nîk ü bedi
“sardı etrâfını bin dürlü adûler
“kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
“buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”

“keyfi gelse bıyığın oynatarak mırlar iken
“kızdırırsan yüzüne atlayarak hırlar iken
“kuyruğu geçse ele dırlanarak zırlar iken
“sofrâda her kedinin def’ini hâzırlar iken
“kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
“buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”

“keseyi kapsa dökerdi yere hep pârelerdi
“ciğere işler idi tırnağının yâreleri
“koşturur oynar idi kukla gibi fâreleri
“deliğe sokmaz idi bir gün o âvâreleri
“kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
“buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”

¹ türk kültür tarihinde hayvan figürlerine, motiflerine, özelliklerine ilişkin kimi bilgileri bir toplamda bütünleştirirken [ki, çoğu ortaktır]. başta, ba-haeddin ögel hocamız olmak üzere, emel esin hoca, nihat sami banarlı, orhan şaik gökyay, yaşar çoruhlu, semih tezcan, orkun yazıtlan... olmak üzere, okuma süzgecinden geçirdim. türk kültür tarihiyle yaşayan bilim insanlarına teşekkür ediyorum. [hb]

“ne zamân bir tarafa hışm ile saldırsa eğer/ başı kaplan kesilip kuyruğu güyâ ejder/ hasmını yan bakışı eyler idi zîr ü zeber/ yanına uğramamıştı ebedî havf ü hazer/ kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi/ buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”// “ürperir tüyleri bir kerre deyince mırnav/ korkudan başlar idi lerzişe bakkâl ile manav/ saldırırdı âdeme bulmaz ise başka bir av/ yüzünü görse köpekler diyemezdi hav hav/ kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi/ buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”// “sokulunca yatağa koğmak ile gitmez idi/ okşamakla tokadı tekmeyle fark itmez idi/ yiyecek görse mırlaması bitmez idi/ neylemezdi daha kalsaydı eğer nitmez idi/ kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi/ buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”// itmedük yer mi kodu savleti dünyâda harâb/ ne imâret ne kebâbcu ne salâşu ne kassâb/ hep şaşup kalmış iken bahtına akrân etrâb/ akıbet iyledi devrân anı da mâh u türâb/ kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi/ buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi”

bilindiği üzere ‘kedi’, her daim bir hiciv öznesi olagelmıştır! nâmık kemâl, bir de “köpek destanı” yazmıştır.

***

dinsellikle birlikte birçok hurafe kültürümüze girmiştir; islâm peygamberi Hz. mehemmed’in sünnetine, birebir yaşamında yer alan örneklerle rağmen: ölmüş köpeğin kokusundan rahatsız olan yanındakilere, çoğu sahabedir, “dişlerine bakın; ne güzel dişleri vardır!” yolculuğa çıkacağı sırada harmaniyesinde uyuklayan kedisinin uykusunu, keyfini bozmamak için, kedinin yattığı kısmı kesmesi gibi... en yakınında bulunan Ebu Hureyre’nin kucağında kedi taşıması karşısında, ona, “kedicik babası” demesi gibi... çok güzel örnekler varken, özellikle bugünkü müslüman(!) geçinenlerin, hayvanlara en büyük şiddeti, zulmü gösterenler olması, iç

açıcıdır. bunlar arasında kedilere karşı çirkin ve cahilce “kediler, öte dünyada bize şefaathetmeyecekler!” demeleri gibi... öte dünyada “cennetlik” olacağına inançlı bu körinançlılara ne demeliyiz! kedinin şefaathetine muhtaçlıklarını bile sorgulamaktan düşünmekten aciz cinnet ehli olanlar, üzüntü vermiyorlar mı? hayvanlara özgü ‘kadîm’ yaşayışımız yozlaşmalara, bozulmalara uğramıştır: “it olan eve girilmez!”, “itin duası kabul olsa, gökten kemik yağardı!”, “kediler, ölümlerin gözlerini yerler!”, “yılanın başını küçükken ezeceksin!”, “köpek uluması uğursuzdur; uğursuzluk getirir; birini öleceğine işarettir.”; “baykuş virâne sever!”, “domuz kılından yapılan diş fırçası kullanmak günahdır!”, “dünyaya eşek gelmiş eşek gidecek”; “eşekoğlu eşek”; “kuş beyinli”; “hayvan herif”.

***

6.

hayvanlara verilen değer, önem, sevgi: onların “yaşama hakkı”nın önemli, başat göstergeleri olarak belirlir: yaşama hakkının kaynağında sevgi olmalıdır; sevilmeyen hayvan, yaşama hakkı olsa bile, bu ‘hak’, eksiktir, atıldır! yasalarla konulan “hayvan hakları” koruma kollamadan öteye gidememektedir: hayvanları bir mal, bir meta, para ve paraya dayalı birer eşya gibi görmektir bu. malın, metanın, eşyanın, sevgisiz sahiplenmenin ne önemi vardır, bu bağlamda. türk dilinin ve ulusal edebiyatımızın biricik adlarından Ömer Seyfettin [1884 gönen-1920 istanbul], genç kalemler dergisi ve yazdığı hikâyelerle türk edebiyatına öncülük ediyor!

Ömer Seyfettin’in hikâyelerinde hayvanlar önemlidir; kendi hayatında da ‘koton’ adındaki köpeği sevginin, sevilmenin timsali olarak görülüyor; koton, türk edebiyat dünyasında birçok yazarın yazılarına, tanıklıklarına konu ediliyor:

Ömer Seyfettin

“ömer seyfettin’in, hayvanları, hepsinden çok köpek ve atları sevdiğinde arkadaşları birleşiyorlar” [m. nermi bey: (*m. nermi bey’in konuşmaları*, 1963, hb), sadri ertem:[*ömer seyfettin’in köpeği*, resimli ay, mart 1929, hb], halit fahri ozansoy: [*ömer seyfettin’in köpeği*, tercüman gazetesi, 17 mart 1965, hb] hakkı süha gezgin: (*ömer seyfettin’in ye’is dönümü*, kurun gazetesi, 6 mart 1938, (hb), nizâmettin nazif]. tahir alangu: *ömer seyfettin ülkücü bir yazarın romanı*, may yayınları, 1968, istanbul]. koton ile [bazen de nadiska adıyla anılır, sevilir ömer seyfettin tarafından] ilintili bir anekdot da şöyledir: alaylı bir asker olan yusuf ağa, koton’un ona namaz kılariken sürtünmesine dayanamaz, içerler; ömer seyfettin ile aralarında şu konuşma geçer:

yusuf ağa:

“zavallı, dedi, namaz surelerini bilmiyor ki..”.

bir ses:

“etme canım!”

“vallâhi de bilmiyor, billâhi de bilmiyor..”.

ömer seyfettin cevap verdi:

“cancağızım, ben bilmiyorsam sana ne?”

“insan bunları bilmeli”.

“sâhi mi cancağızım? öyle mi?”

“öyle zâhir”.

“demek başkalarının bildiğini bilmeyen insan değildir?”

“ona ne şüphe!”

“o hâlde yandınız. sen cübbeni, sen de çizmelerini benim köpeğime verin”.

“bu nasıl söz, ömer efendi?”

“basbayağı! çünkü benim köpeğim sizlerden elli defa daha akıllıdır, elli defa daha insandır. elli insanın beceremeyeceği işleri yapar... hele sizlerden çok insanca şeyler bilir”.

“haşaa, sümme haşaa!.. hayvan insanla mukayese edilemez. bu, kıyâs-ı maalfâriktir”.

“cancağızım, uzun lâfın kısası, ikinizi de hesaptan imtihân edeceğim... benim ‘nadiska’ -bu köpeğin adı idi- eğer sizlerden akıllı değilse, sözlerinizi kabul edeceğim... hele imam, sen eline bir kâğıt kalem al, geç karşıma, yusuf ağa haydi, sen de geç şöyle... yapın bakayım: “okkası on bir paradan, 87 okka 273 dirhem saman kaç kuruş eder?!”

(...)

aradan dakikalar geçti...

babam sordu:

“hesap ne hâlde?”

imam cevap verdi:

“bu gün kalem domuzluk ediyor, yazılmıyor bir tür-lü..”.

ömer seyfettin, söze atıldı:

“haydi nadiska, dedi. elini beline soktu. ben hafif bir parmak çıtırtısı duydum ve çıtırtı devâm etti. köpek hırlamağa başladı. ömer:

“kaç defa, dedi, havlarsa, o kadar eder, sayınız... saydılar:

“bir, iki, üç... on yedi... yirmi üç... yirmi dört... köpek sustu. kâtip hesâbı bitirdi:

“tam yirmi dört kuruş eder” dedi.

bahçedekiler gülüştüler. imam’la yusuf ağa hâlâ hesâpla meşgul..” [tahir alangu, age, s.208, 1968].

günümüz dünyasında, “*hayvanlar akıllı mı değil mi?*” hissederler mi?; acı çekerler mi? ölümü bilirler mi? vb. sorularla meşgul olunurken, ömer seyfettin yüz yıl önce yanıtını veriyor, köpeği koton: nadiska ile... bu öngörü, hayvan sevgisi, hayvanlara saygıdır! koton ile ilintili anekdotu:

[...] serbest serbest dolaşan bu köpek (koton), bazen tabur imamının cübbesine dokunarak geçermiş. imam efendi de, abdestim bozuluyor diye, mütemadiyen abdest tazelemiş. bir gün dayanamamış, sert bir şekilde ömer seyfettin’e çıkmış ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

“ne yapayım, imamefendi, köpeği atamam ki..”.

“iyi ama geçerken üstüme sürünüyor”.

“akıllı ve şeytan hayvandır, sizin kızdığınızı anlamış da, ondan yapıyordur”.

“akıllı hayvan da ne demek?”

“akıllıdır cancağızım, akıllıdır, birçok insanlardan akıllı. sizden bile akıllı, hem de lâf anlar. “[halit fahri ozansoy’dan aktaran tahir alangu, age, s.210, 1968].

ömer seyfettin, ‘koton’ ile hikâyeye “*velinimet*” ve “*pireler*” öykülerinde de yer verir: koton, “pireler” hikâyesinde karşımıza çıkıyor: koton, “fena halde

hastalandı. yemiyor, içmiyor, oynamıyor, mütemadiyen yatıyor, zayıflıyor, eriyordu. rose da benim kadar me’yustu”.

“zavallı verem oldu!” diyordu”.

“ne kadar baytar varsa hepsine gösterdik. kınakına verdiler. içiremedik. müşhiller, şunlar bunlar hiç fayda vermedi. o vakitler rahmi isminde bir arkadaşıym vardı. rose’u yalnız ona takdim etmişim. pazar günleri evimize gelirdi. felâketimizi, koton için ne kadar üzüldüğümüzü gördü”.

“hiç baytara baktırdınız mı?” dedi.

“baktırdık”.

“hangi baytara?”

“izmir’in bütün baytarlarını saydım. hele bir tane-sinin, iktidarını, ilmimi de medhe kalktım. bu baytar islâm olduğu halde santur mu, keman mı, mandolin mi ne idi, şimdi unuttum bir çalgı ismi taşıyordu. rahmi:

“azizim, köpeğinizi kaybetmek istemezsen avrupalı bir baytar bul, ona göster” dedi.

“baytarın avrupalısı ile asyalısı arasında ne fark var olur?” dedim.

“çok..” diye güldü.

koton, cesedi kucığında anlatıcının, ömer seyfettin’in, italyan bir baytarın evine götürülür. hâlsizlikten gözlerini açamayan koton’un durumunu anlatır, italyan baytara. italyan baytar, “bunun üzerine bir avuç pire koy, iyi olacak” dedi. anlatıcı, bu yanıt karşısında şaşırır. “bir avuç pire! yıkamayacaksın. üzerinde kalsın. bu ilâçtır”.

[...] koton, bir incir deposundaki pireler ortamına bırakılır. bir gün sonra canlanmış, iyileşmiş, ayağa kalkmıştır. anlatıcıyı görünce mesut zamanlarında

olduğu gibi sıçramaya başlar. anlatıcı çok sevinmiştir. “[...] hakikaten hayatın müsbet esrarı, bir asyalının menfi kafasına sığacak maslahat değildi. rahmi’ye hak verdim! rose, artık koton’u yıkamaktan vazgeçti. sevgili köpeğimizin pireleri az zamanda bütün apartmana yayıldı”. ömer seyfettin, bütün eserleri 5, *yüksek ökçeler*, bilgi yayınevi, ss.175, temmuz 1976].

ömer seyfettin, hayvan sevgisinin ne denli önemli olduğunu gösteriyor bize. “yaşam hakkı”nın önemine vurgu yapıyor: sevgi! hasta hayvanı sağaltma, hayvan hekimi veterinerine, bilimi ön alan veterinerine, paragöz olana değil...

koton ile ilintili bir başka öyküde “*velinimet*”te de ele alır, tahkiye eder. hayvanlarda “gelecek kaygısı”: “yarın endişesi”ni köpeklerde görürüz: yarın, yiyecek bir şey bulamazsam “ya aç kalır, hastalanır, başıma kötü hâller gelirse..”. köpekler bunu düşünürler. koton da bu endişenin, ürpertinin, tedirginliğin örneğini verir “*velinimet*”te:

“koton, benim selânik’teki küçük köpeğimin adı... bu köpekte en bâriz, en kuvvetli seciye ‘istikbâl endişesi’ idi. kendine verilen kemiklerin beşte birini bile yemez, gider, bahçenin tarhlarına gömer, saklardı. evet, en bol, en neşeli zamanda bile ‘yarın’ kendisine bir şey veremeyeceğiz ihtimalini aklından çıkarmaz, hep ‘yarın’ı düşünürdü. kemikleri saklamak için çiçekleri, tarhları bozuyordu. çok dövüldük, azarladık. bir türlü bu endişesinden vazgeçiremedik. ahmet’e: ‘senin koton kadar hissin yok muydu?’ dedim”. ömer seyfettin, *bütün eserleri 7 yalnız efe*, birinci baskı, bilgi yayınevi, s. 28, 1967]. bu öyküyle de hayvanlardaki duyarlılığı, yarını düşünme, gelecekte olabilecek kötücül durumlar endişelerini yaşayan ömer seyfettin’in köpeği koton’un yaşayışından öğrenmiş oluyoruz.

7.

ömer seyfettin’de hayvan sevgisi, öylesine bilinçli ve yerindelik gösterir ki, “*tuhaf bir zulüm*” hikâyesinde türklerin ‘*taassub*’una değinir ve bunu onaylarken domuzlara karşı geleneksel düşmanlığa varan tutumlarını “allahın yarattığı mahlukların hiç kabahatleri olmadığını, keçi, inek, öküz, tavuk gibi domuzların da, hür yaşamak hakları olduğunu..”. söyler, vurgusunu yapar. [ömer seyfettin, beyaz lâle, ss.58-7]. evet, “*hür yaşam hakkı*” salt insanlar için değil, hayvanlar için de olmazsa olmaz bir haktır. bir milliyetçi, hatta bir türkçü olan ömer seyfettin, bilime inanıyor; taassuba karşı çıkıyor: insan hakkı gibi görünen birtakım hakların da hayvan hakkı olacağı, olması gerektiği iradesini beyan ediyor.

“*horoz*” öyküsünde evlenmeye karşı bir genç kızın, ‘koca’ denen ‘mabud’un ruhunu ve mahiyetini anlayıp bildiğinden, kesinkes koca istemez, evliliği için sorulan soruları da “niçinse, niçin..”. diye tersler. babasının verdiği fennî, ahlâkî kitapları okur ha okur... okumadığı zamanlarda da, bahçeli, tavuklu bir çiftlik evinde tavuklara yem verir, yumurtaları toplar, kuluçkalara bakar. “ah bu tavuklar!.. dünyada bunlar kadar sevimli, bunlar kadar kendi hallerinde, bunlar kadar sâf, bunlar kadar masum bir mahlûk var mıdır? hayatları bütün bir vazife, bir fedakârlık destanıdır. bizi beslemek için haftalarca karanlıkta, aç, susuz, uykusuz, güneşsiz, en müthiş hücumlara karşı kanat açarlar, kendi hararetiyle yavrularını canlandırır. (...) allah, zavallıların başına korkunç bir belâ musallat etmiştir: horoz... kümesin bu mağrur kıralı zulümden başka hiçbir şeyden tat almayan müstebit bir neron’dur. vazife, fedakârlık, muhabbet, şefkat, merhamet, nedir bilmez. dehşetli bir hodgâmdır. yalnız tuvaletiyle, kör boğazıyla, keyfiyle, nefsiyle meşgul bir geveze... bizim kümesinkisi ihtimal bu kıralların en reziliydi. [*yüksek ökçeler*, ss.

47-8]. koca istemeyen genç kızın gözlemleri bir tahlile dönüşür ve evlenmek istemeyişini de etkiler. ve “[g] ayr-i ihtiyarî bir hiddet içinde öldürdüm! fakat kaç senenin birikmiş intikamıydı...[t]avukları hiç sevmezdi. aklına gelir gelmez, ‘gıt, gıt, gıt’... öyküdeki asal atmosfer, horozdaki şiddetin; tavuklardaki masumiyetin vurgusudur: horoza kızgınlık, tavuklara acıma! bugün, tavuk çiftliklerindeki şiddetin, eziyetin, âdeta engizisyonun, ne hâle geldiğini, getirildiğini biliyoruz elbette: küçük bir alanda, sıkıştırılmış binlerce tavuğa yapılan eziyeti, horozlar değil, teknoloji ile biçimlenmiş insan beyni yapıyor. ömer seyfettin, ironiyle önemli bir olguya dikkat çekiyor; öykülerinde: birçok hayvana merhaba diyor: at, eşek, horoz, tavuk, civciv, aslan, balık, inek, güvercin, domuz, karınca, keçi, arı, deve, geyik, ateşböceği, ağustosböceği, fare, bülbül, doğan, serçe, sivrisinek, pire, papağan, çekirge, bıldırcın, kedi, kanarya, kaz, kartal, şahin, katır, fok balığı, karga, maymun, atsineği, pervane, koç, köpek, kuş, ördek, kurt, koyun, van kedisi, kertenkele, köpekbalığı, hindi, ha-

mamböceği, kurbağa, kumru, kelebek, pervane, fok balığı, ayı, tavşan, martı, tahtakurusu, sırtlan, tilki, yılan, yunus balığı, davar, kaplan, öküz, leylek... özellikle, “aşk ve ayak parmakları” öyküsünde çok sayıda hayvanın adı geçer; ve ‘horoz’ öyküsünde koca istemeyen kızın aksine, bir sevgi vardır, sevgi taşır horoz: “mesela karşıdan bir dostum geliyor, bir kere bakarım, yüksek kırmızı fesi, alacalı kostümü, parlak boyunbağı... burunun ucu sivri... kolları kalkık ve kabarık... iddiacı, cesur. yandan bakınca ne olduğunu görür, içimden:

‘ah işte bir horoz...’ derim”.

“gelir elimi tutar, kırmızı yüzüne, tıpkı bir gülibiğe benzeyen fesine bakarım. sesi keskin ve notaları uzundur. sanki bu mütemadiyen öter” [s.86]. görüldüğü gibi, horoz, âdeta kişi, insan kılığına sokulur. sevilir, sayılır, içselleşir, içselleştirilir. “*miras*” öyküsünde de şu bakış açısı uyandırıcıdır: “[h]ayvanlaşırız. halbuki hayvanlık ne kederli bir yaşayıştır! mefhumsuz, gayesiz, muhabbetsiz, mukadderatsız bir hayat! ‘iyi’ yok, ‘doğru’ yok, ‘güzel’ yok... işte bugün benim ruhumdaki ilâhî meşale söndü. serseri, sergerdân bir hayvanım! mahzun, mükedder, meysus bir hayvan! insanlığın kıymetlerini kaybetmiş bir zavallı!” [age, s.137].

evet, bugün, insan denen mahlûk, hayvanlara ne denli zulmetmekte, eylemektedir. karada, denizde, havada, yeraltında: hayvan katliamlarından geçilmemektedir.

“durumun ne denli iç karartıcı olduğunu rakamlar açıkça gösteriyor. gail eisnitz’in *slaughterhouse: the shocking story of greed, neglect and inhumane treatment the meat industry* [mezbaha: abd et endüstrisindeki açgözlülüğün, boşvermişliğin ve gayri insanî muamelelerin korkunç öyküsü] adlı kitabında dile getirildiğine göre, yalnızca abd’de, her yıl en az 93 milyon domuz, 2 milyon dana, 6 milyon at, keçi ve

koyun ve yaklaşık 10 milyar tavuk ve hindi mezbahalarda katlediliyor” [marc bekoff, *düşünen hayvanlar*, s. 67, 2020].

bunun yanı sıra, milyonlarca hayvan da araştırmacılar tarafından deneylerde kullanılıyor. abd tarım bakanlığı'nın 1996'da yaptığı bir araştırmaya göre, deneylerde kullanılan hayvan sayısı toplam 1.300.000'i buluyordu: bunun 52. 000'i maymun, 82.000'i köpek, 26.000'i kedi, 246.000'i hamster, ve 339.000'i tavşandı. bu dehşet verici sayıya, deneylerde kullanılmasına engel olunmayan ve deneysel araştırmalarda kullanılan hayvanların %90'ını teşkil eden sıçan, fare ve kuşlar dahil değil [bekoff, age, s. 67].

8.

ömer seyfettin'in bilime verdiği önem, taassup karşısında daha da haklılık kazanıyor, savunulur oluyor. “beşeriyet köpeği” hikâyesinde, köpek/hayvan sevgisi, gerek türklük, gerek müslümanlık, gerek ‘şarklılık’ söz konusu olsun, aidiyetini bilimden yana kullanıyor.

öykünün asal karakteri batılı bir kadın, türkiye’de, vapurda, köpeğiyle gayet rahat hareket ediyor; köpeğine sevgisini yapmacıksız, sahi, içtenlikle gösteriyor; hatta, köpeğini öpüşü vapurdaki taassup içinde boğulan, önyargılı insanları çileden çıkarıyor: köpek öpülür mü, yâhû?! batılı, her şeyiyle ‘müsemma’ kadın, beşeriyetin gelişimini : “*ah bilmiyorlar, bilmiyorlar köpek olmasa ne bu cemiyetler ne bu memleketler ne bu akvam ne bu saadet ve servet, ne bu müessesat ve şimendiferler olacaktır*”.

“yaklaşan yırtıcı bir canavarı havlayarak haber veriyor, onun sayesinde insanlar kaçıyor, helâkten kurtuluyordu. köpek asırlarca onlara sadıkane refakat etti. taştan ve tunçtan silahlar yapıp nefislerini bizzat müdafaya başlayınca kadar onlara, hayatı pahasına, bekçi

ve müdafî oldu. refakatinin, fedakârlığının, şefkatinin verdiği huzur altında insanlar umumiyetle helâk ve inkırazdan kurtuldular”.

çünkü, “*evet, köpek beşeriyetin banisidir.*”.

benzer ‘doğu-batı’; şarklı-garplı; müslüman-hıristiyan; türk-evropalı tartışmasını peyami safa’da da görürüz: “*fatih-harbiye*” romanında peyami safa [1899 - 1961], köpek-kedi bağlamında sorunsalı ele alır, tartışır. romanın asal karakteri, neriman’dır [dikkat isterim, burada da kadın].

“neriman düşündü ve bir anda şarklıların kedileri ve garplıların köpekleri niçin bu kadar sevdiğini anladı. hıristiyan evlerinde köpek ve müslüman evlerinde kedi bolluğu şundandı: şarklılar kediyeye, garplılar köpeğe benziyorlar! kedi yer, içeri yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanırken bile rüya görüyormuş gibidir; lâpacı, tenbel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez.

köpek diri, çevik, atılgandır. işe yarar; birçok işlere yarar. uyurken bile uyanıktır. en küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağıırır” [peyami safa, age, s.42, 1983].

bu eğretileme/metaforda, şark ile garp arasındaki manzara-yı umumiyye batı lehine evriliyor.

burada, konum gereği, hayvanlara verilen önemin, sevginin uygarlıkla ilintili olduğuna, her kesim insanındaki hayvanlarla olan illiyete, bağıntıya dikkat etmeliyiz!:

“garp da köpeklere benziyor”.

***

bu yazıyı hazırlar yazarken, “yazarlarımızın hayvana bakışı”: sevgi, hak, özgürlük, dostluk, yalnızlık, kimsesizlik, dövme, tekmeleme, eğlenme, tecavüz, yarıştırma, aç susuz bırakma, ön yargı, hurafe, vs. bağlamında insan-hayvan ilişkisine değgin ipuçlarına tanık oldum; ve fakat, hüzün duyduğum bir ‘olgu’ya şaştım, şaşırdım diyebilirim! sabahattin âli’nin “*bahtiyar köpek*” öyküsünde, hayvanlarda da ‘sınıf’ olacağı, olabileceği, orhan veli’deki sokak kedisi-ciğercinin kedisi ayırımında olduğu gibi, bahtiyar köpek olma hakkının yadrganması tipik bir ön yargıdır. bir ‘kedi’nin sahibinin zengin olmasının, kedinin suçuymuş gibi gösterilmesine şaştım, öfkelenim -bir sürü sıfat kullanmam olanaklı, vazgeçiyorum bundan- diyebilirim:

“yakası kapalı, kahverengi çuha elbisesinden bir odacı, bir kavas, yahut kibar bir evde uşak olduğu anlaşılan genç, iri yarı, yakışıklı bir adam bu caddede her sabah küçük bir köpek gezdirir. açık kahverengi tüyleriyle uzun kulakları yerlere kadar sarkan ve yüksekliği bir karıştan fazla olmayan köpek, meşin tasmaına bağlı yine meşinden örme bir yuların arkasından tıptış tıptış gider. adam yürüyüşünü köpeğinkine uydurmuştur. o biraz duraklayacak olsa kendisi de bekler. köpeğin

keyfi yerine gelip tekrar yürümeye başlayınca o da yürür. (...) [k]öpeği gezdiren adamı bir gün kasapta gördüm. sıra sıra asılmış kuzuların içine bakıyordu. nihayet bir ciğer takımı beğendi”. [sabahattin ali, *sırça köşk*, s.97, 1975].

“sonra, ‘tart’ dedi. parayı sayarken kasapla ahbablığa başladı:

—ne diye kuzunun karaciğerini ayrı satmazsınız, aklım ermez. bizim köpek akciğeri, yüreği filan yemiyor. karaciğeri de güzelce pişiririz de ondan sonra önüne koyarız. içine bir lokma akciğer katsak ağzını sürmez, olduğu gibi bırakır. midesine dokunuyor. geçende muayeneye gelen baytar söyledi... hayvan ama, aklı eriyor; köftesine biraz sığır eti karışsa onu bile anlıyor. allah’ın işine akıl sır ermez ki.

sonra bütün takımı sarmak üzere olan çırağa döndü.

—duymadın mı be! hepsini sarma. karaciğeri ayır, ver... öbürlerini at bir kenara! [age, s.99].

yâhû, ironidir, dedim! “*beşeriyet köpeği*” ile “*bahtiyar köpek*”i şarklı garplı köpek diye ironileştirdim! bugün, hayvan sevgisine karşı birtakım insancıklar, onca aç insan, sefil insan varken, hayvan sevgisi de hayvan hakları da ne oluyor? bu tutumdan, bu anlayıştan ne oluyor? hayvanları topluca itlaf, topluca zehirleme, tecavüz, iplerle bağlayıp aç susuz bırakma, onları bir mal gibi görme, hayvan petşoplarında meta gibi görmek, satmak, para kazanmak...

***

orhan veli kanık [1914 istanbul - 1950 ankara], “*kuyruklu şiir*”de iki kediyi karşılaştırır: “*ciğercinin kedisi*” ile “*sokak kedisi*” şiirini yanlış kurgulayan veli’nin oğlu orhan, ciğercinin kedisini: kalaylı kaptı yemekle, tanrının günü kuyruk sallamakla alaysar, aşk rüyası görmekle eleştirir, küçümser; sokak kedisini de rüyasında

Orhan Veli Kanık

“kemik” görmekle anlatır, zavallıdır, o. hayvan hakları üzerine türk edebiyatından örneklere işaret ederken, hayvanların böylesi komik sınıfsallaştırılmaya araç kılınmaları üzüntü verici oluyor. ciğercinin kedisi, “cevap” şiiriyle sokak kedisine şöyle diyor:

“açlıktan bahsediyorsun;

“demek ki sen komunistisin.

“demek bütün binaları yakan sensin.

“istanbul’dakileri sen,

“ankara’dakileri sen...

“sen ne domuzsun, sen!”

9.

aziz nesin [1934 heybeliada - 1995 çeşme], hayvanları birer simge olarak gösterir; bu yolla, insanlara, özellikle çocuklara hayvan sevgisini, dostluğu, arkadaşlığı, yardımlaşmayı, eğitimi, temizliği, dayanışmayı, iyiliği, vefalı olmayı; elbette, bu saydıklarımızın tersi yönde olacak, olabilecek edimleri de anlatır: “fareler birbirini yer”; “kargaların seçtiği padişah”; “çoban köpeği ile motorlu tren”; “bayan maymun”; “nişan alan eşek”; “sadrizam eşek”; “bay öküzle bay ahmet”; “camgözle sardalya”; “kaz”; “yılan”; “kirpi”; “kaplumbağa”; “köstebek”; “sizin memlekette eşek yok mu?”; “bit yarışı”; “kibar köpek”; “sinekler olmasa”; “kurt kanunu”; “gelin hanımın köpeği”; “insan sarrafi köpek”; “at denen meret bu mu?”

aziz nesin, “hayvan deyip geçme” öyküler toplamında: çocukların hayvan sevgisi duyarlığı, duygudaşlığı, hayvanlara sevecen yaklaşmayı, hayvanları koruyup kollamayı, hayvanlara eziyet, şiddet, kötü muamele edenlere tepki göstermeyi,... örneklerle anlatır: “yılanla arı kuşu”, “yavrusunu emziren ayı”; “ana gibi yar olmaz”; “anaların yürekliliği”; tertemiz yuva”; “ana eğitimi”; “ana üveyik”; “ayının yavruları”; “ana kekliliğin kurnazlığı”; “sevinç şarkıları”; “analık”; “ana kirpi”; “uçan kazlar”; “gezgin bir kedi”; “ayının hediyesi”; “yardımsever sokak köpeği”; “güzel bir rastlantı”; “kedi yavrularını emziren ana köpek”; “köpeğin iyiliğe karşılığı”; “zıp zıp selim’in vefası”; “sahibini bekliyor”; “anaların dostluğu”; “yuva savaşı”; vb. öyküler, çocuklar için, çocuklarımız için yararlı olacak, çocukların hayvan dostlarıyla özdeşim kurmalarını sağlayacaktır. işte, “insan sarrafi köpek”ten bir paragraf:

“bana anlattıkları özetleyin şunlardı: adını çok duyduğum, büyük zenginlerimizden v.b.’nin evine gidecektim.

bay v.b. pazar günleri öğleye dek kesinlikle evinde olumuş. hiç çocuğu olmadığı için bay v.b. köpeğine çok düşkünmüş. evde beslenen köpeği, çocuğu gibi severmiş. daha doğrusu, köpeği çok seven karısıymış, ama o da karısını çok sevdiğinden, onun sevdiği köpeği de çok seviyormuş. bu köpek, öyle bir köpekmiş ki... insandan, hem de şöyle böyle değil, insan denilecek insandan daha da akıllıymış. öyle bir içgüdüğü, hayvansal bir sezgisi varmış ki, iyi insanı kötüden şıp diye ayırdedermi” [*ih-tilâli nasıl yaptık?*, ss.55].

“camgözle sardalya” öyküsünden akıl yürütmenin ne denli güzel bir örneği, çocuklar için pek yararlı olacaktır: “sardalyalar, camgözün üzerlerine geldiğini, artık kokusundan mı, suyu dalgalandırmasından mı, yoksa başka bir şeyler mi, her nedense hemen anlarlar. anlar anlamaz da, o küçücük sardalyalar ordan burdan koşuşur, birbirlerinin üstüne toplanırlar, sıkışırlar, iyice sıkışırlar. camgözün küçük bedenlerinden ördüğü duvar, camgözün boyundan büyük olur.

camgöz denilen canavar yürür sardalyaların üstüne... sokulur, sokulur, sokulur iyicene... işte tam o zaman birbirlerine dayanıp bedenleriyle duvar örmüş küçücük

sardalyalar hep birden pullarını atarlar. denizin içi pul pul olur. camgöz canavarının cam gözleri pullardan görmez olur, körleşir, yanını yöresini bilmeyen camgöz kaçır gider” [*hoptirinam*, ss. 155-6]. evet, hayvan deyip geçme: yaşama içgüdüğü ile yaşam hakkını deneyimlerle, her şeye rağmen sağlam hâle getiriyorlar.

10.

bu bölümcede: nazlı eray: “köpeğin gözleri”; sevinç çöküm: “bir kuşun ölümü”; memduh şevket esenal: “karga yavrusu”; “eşek”; kenan hulûsi koray: “çakal zehiri”; “kiralık eşek; “gece sığman ökü; ökü öldü dâva bitti”; orhan duru: “kaplumbağa taşıyan çocuk”; sezai karakoç: “kartal”; bedri rahmi eyüboğlu: “leonard’ın köpeği”; “mavi kaplumbağa” erdal öz: “güvercin”, “sığırcıklar”; ömer seyfettin: “deve”; necati cumalı: “yenilmez”; bekir yıldız: “beygir gibi olmak”; cihat burak: “göz”; “fil”; tahir abacı: “kuş seli”; oktay akbal: “odamdaki serçe”; “akşam kuşları”; “engin karadeniz: “mersinaki kuşçu”; melih cevdet anday: “atın dostluğu”; ahmet erhan:

“köpekli yıllar”; halikarnas balıkçısı: “akdeniz’in en hoş balığı: orfoz”; bilge karasu: “avından el alan”; “ne kitapsız ne kedisiz”; ceyhun atuf kansu: “kaplumbağanın ölümü”; necati tosuner: “özgürlük”; mine ömer: “gökyüzü sevinci”; türker alkan: “maymunlar da bizi reddederse”; erdal atabek: “sincaplar bize ne öğretir?”

10.1.

ceyhun atuf kansu [1919 istanbul - 1978 ankara], “*kaplumbağanın ölümü*” öyküsüyle sevgi ve oyun oynamanın deneyimlenmeden sağlıklı işleyemeyeceğini öğretir, yaşıtır çocuklara; kırk yaşındaki bir kaplumbağanın sayrılığını, ölümünü anlatır; çocuklardaki bilme, tanıma ve öğrenme isteği de facto’dur: yanlış ya da doğru: iki oğlan bir kız çocuğu, kaplumbağa üzerine konuşurlar: içinde ne var? kan var? kabuğunu kırıp bakalım! kan görmek istemiyorum! olmaz! tahta kılıçlı çocuk, taş alır, kaplumbağaya atar. kahraman olmak istiyorum! bu, düşman askeri; onu öldürmek istiyorum! çelimsiz çocuk ağlar; “*ama o hayvan*” der. kılıçlı çocuk vazgeçer, nihayet... “kaplum-

bağa o çocuklarla büyümüştü. sırtındaki taş izleri, tahta kılıçlı çocuğun attığı taşlardan kalmaydı. [ü]vez ağacının altında zor soluyan kaplumbağanın belleğinde kalmıştı bunlar. en çok düşlediği, yine de gül üzümüleri idi. çocuğun taşlarından kurtulmuş ve yaşıyordu.

[o] gece, kaplumbağa, yaşamayla ölüm arasında, kızın gözlerinde yeşeren bağı, tanyeri kızlarının öpüşle-riyle kızaran, olgunlaşan gül üzümlelerini düşleye düşleye acı çekti. güneş üvez dallarını kızdırıp da ağustosböcekleri sabah türkülerini okumaya başladığı sırada, kırk yaşında, kaplumbağalara göre pek genç, orada kuru otların üzerinde öldü” [kansu, age, ss. 25-31, 2019].

bahar, bağlar, yeşeren doğa! “elbette ölünecek!” fakat, çok genç yaşta! hüzün, hüzün, hüzün!
yaşama hakkı: sağlıklı, sevinçle, doğayla!

10.1.2.

“*mavi kaplumbağa*”, bedri rahmi eyüboğlu’nun [1900 görele - 1995 istanbul] yakalayıp numaraladığı 7. kaplumbağa üzerine anlatısı. “gelelim yedi numaralı kaplumbağaya. bu hepsinden baskın çıktı. mahallebi tabağı kadar vardı hilafsız. artık bunun yakasını bırakmamak lâzım dedik. kabuğunun en uçlarında münasip bir yere çakı ucuyla bir delik açarız. oraya bir ip bağlar; 7 numarayı nüfusa kaydederiz, olur biter. (...)

7 numarayı sırtüstü yatırdım. kuyruk sokumunda bir sürü kene!.. mübareğin zırhlı tank gibi paçalarına yapışmışlar, öylesine yapışmışlar ki ondan bir parça kesilmişler. maviye boyanmış kaplumbağa, yarı delinmiş kısımla sürüye sürüye giderken meraklı çocuklar etrafını sararak şaşkınlıkla konuşup tartışmaya başlarlar [eyüboğlu, *delişişek*, ss.396-401, 1975].

Ceyhan Atuf Kansu

Bedri Rahmi Eyüboğlu

Orhan Duru

sanat ve hayvanlar arasındaki bağıntının dikkat çekici, merak uyandırıcı hâliyle hemhâl olunuyor, böylelikle!

10.1.3.

bilim kurgu edebiyatımızın usta yaratıcılarından orhan duru [1933 istanbul - 2009 istanbul], “*kaplumbağa taşıyan çocuk*”ta yoz inşaat kültürünün çevreye verdiği çirkinliklerle birlikte “çevreye verdiğimiz gürültüden dolayı özür dileriz” yazılarının; balyozların, vinçlerin, grayderlerin, buldozerlerin, kamyonların beyinleri zonklattığı apartman yıkımlarının toz, demir, tuğla gürültüleri atmosferini yazıyor:

“kaplumbağa taşıyan çocuk gözlüyordu buldozerleri oturduğu duvarın üzerinden, kucığındaki kaplumbağa da bakıyordu onlara, görme yeteneği varsa benzetiyor olmalıydı uzak atalarına. anlaşılın hiç korkmuyordu kaplumbağa çocuktan. oysa kaplumbağalar bir insan görünce ‘tıss’ diyerek çekilirler kabuklarının içine, günlerce ve gecelerce, kaplumbağasal bir sabırla”.

çocuk, kucığına alıp sevdiği kaplumbağayı bir ke-diye okşar gibi okşuyordu. “hayat pahalılanıyor. evler yıkılıyor ve gökdelenler dikiliyor” diyor kapıcı.

yüz yaşlarındaki kaplumbağa, mutlu oturuyordu kucığında çocuğun, gürültüye, yıkıma her şeye rağmen” [orhan duru, *ağır içiler*, ss. 125-131, 1974].

10.2.

türker alkan [1941 mersin - 2018 ankara], radikal gazetesinde [09 temmuz 2000] “*maymunlar da bizi reddederse*” yazısında çevre sorunlarını, hayvan sorunlarını, ironik bir dil kullanarak irdeler: bir maymun, türker alkan’a bir mektup yazar: “sayın alkan, ben kentin hayvanat bahçesinde ikamet eden maymunlardan biriyim. son zamanlarda bir hayvan psikoloğu geldi buraya ve bize okuma yazma öğretti. keşke öğretmeseydi, aşkı öğrenince rahatı kaçan ağaç gibi bizim de rahatımız kaçtı”. bakın neler yazıyor, nelerden bahsediyor benim,

Türker Alkan

hayy hayvan hayati baki'nin hakikî kardeşi maymun biraderim, maddeler halinde yazıyorum:

- 1) hayvanat bahçesine gelip bizi rahatsız eden, taş, cam, çivi atan, hatta bıçaklamaya kalkan;
- 2) insanların genetik şifresinin çözülmesiyle, sizlerle %98 akraba olduğumuz anlaşıldı;
- 3) darwinci bu görüşe haklılık kazandıran muhafazakâr yazar isyan etmiş: “biz maymunlarla akrabalığı kabul etmiyoruz, maymunlar ancak solcu ve ilerici yazarların akrabası olabilir” dedi;
- 4) sayın alkan, bu durumdan duyduğum üzüntüyü ifade etmek istiyorum;
- 5) bir çocuk, bana soruyor: “maymun amca, insanların sizden indiği söyleniyor, doğru mu?”
“doğrudur yavrum” dedim, “hâlâ da inmeye devam ediyorsunuz”.
- 6) biz bilime inanıyoruz ve “akraba olabiliriz” diyoruz; ve fakat, “bunu reddediyoruz; sizinle hiçbir akrabalığımız filan yoktur; sizinle akraba falan olmak istemiyoruz”.

- 7) siz insanlar, “biz onurlu yaratıklarız” diye şişinmeye bayılıyorsunuz; ama, biz aynı kanıda değiliz.
- 8) hiroşima ve nagazaki'ye atom bombasını maymunlar mı attı?
- 9) işkenceyi, savaşı, maymunlar mı icat etti?
- 10) maymunlar mı inançları nedeniyle birbirlerini öldürüyor; otellere doldurup cayır cayır yakıyor?
- 11) ortaçağ karanlığı maymunların eseri miydi?
- 12) nazi toplama kampları, gulag takımadaları bizim eserimiz miydi?
- 13) maymunlar mı denizleri, havayı, çevreyi yaşanmaz kılıyor?
- 14) size sığınan deniz kaplumbağalarının kafalarını taşla ezip öldürenler maymunlar mı?
- 15) zavallı boğaları arenalarda öldürüp bundan zevk alanlar kim?
- 16) hayvanat bahçesindeki su aygırına cam yedirenler, demir çubukla saldıranlar maymun mu?
- 17) köpekleri toplu halde zehirleyip itlaf edenler, köpeklere, kedilere tecavüz edip öldürenler; motosikletlerine, arabalarına bağlayıp kilometrelerce sürükleyenler siz magandalılar değil mi?
- 18) kutup ayılarını, yunusları, balinaları; filleri, zürafaları, geyikleri, keçileri zevk için keyifle öldürenler; hatıra olsun diye fotoğraf çektirenler siz insanlar değil mi?..
- 19) sizin kadar eli kanlı, hayvanları bayram diye katledenler nerede görüldü?..

sizinle akraba filan değiliz, olmayız, olamayız.

hamiş: sevgili bilim insanı, özgürlükçü, doğasever, hayvansever türker alkan beğ, 2018 yılında vefat ettiğimizi yeni öğrendim. tininiz, uçmağda sevinçle yaşasın! sevgiyle, sağlıklı cân kardeşim!

hayvanat bahçesinden bir maymun

Hayvanat bahçesindeki üç maymun

10.2.1.

türk edebiyatında “eşek” hikâyesi çok mu çok; lâkin, edebî yönden pek yüzeysel: daha çok toplumsal sorunlarla ilintili hikâyeler. memduh şevket’in [1900 ankara - 1965 izmir] “eşek” hikâyesi bu tarz bir hikâye. denir ya, “eşeğini sağlam kazığa bağla... da” sonra... sonrası allah kerim. topal durmuş’un oğlu mustafa, tuz almaya gider, istasyonda mola verir, tren gider, demiryolu sakin, istasyon boş handiyse, aaa eşek yok, ara tara eşek yok, herhalde kaçırdılar, sakladılar, oyun oynuyorlar, para isteyecekler ondan... eşek yok, ona sor buna sor yok işte, yok yok yok. “kölüğü yitirdim de”... “eşeği yitirdim de..”. mustafa umarsız. eşek gitti, kepenek gitti, “tuz alacaktık kaldı, üste eşek de gitti, yeni kepenek de gitti”. [esendal, *temiz sevgiler*, ss. 86-9, 1965]. tanrı, köylüyü sevindirmek isterse, eşeğini kaybettirir, sonra gene buldurur. öyle de olur, mustafa eşeğini bulur, biner, tuz yoluna döner. bir de türkü tutturur: “iğdenin dalına bastım da, kırılıverdi..”.

10.2.2.

kenan hulûsi koray [1906 istanbul-1943 adapazarı], “bir yudum su” hikâyeler toplamında üç hayvan hikâyesi anlatır: 1) öküz öldü dâvâ bitti; 2) gece sığınan öküz; 3) kiralık eşek; 4) çakal zehiri. “öküz öldü, dâva bitti”de öküz, köylünün biricik dayanağı, toprağı sürececek; köylü büyük yükten kurtulacak. kaybolursa yandı zavallı. çatalköprü’de öküz kaybolur; millet arar da arar; ve fakat bulamaz, öküz çalınmış, muhtara göre. çalınır çalınmaz kesilmiştir, peki ya boynuzları?: yağlık yapmışlar! köylüler:

— hay allah razı olsun, dediler; koca öküzü ara-maktan bizi kurtardın yahu! [ss.26-7].

“gece sığınan öküz”de kenan hulûsi, köylü milletin alavere dalavere kültürüne değiniyor: arif bey çiftliğine gece yarısı sığınan öküzün, sahibine neye mal olduğu trajikomik olarak:

— kolayı var be ağa! ben aldım yedi kâğıda. otuz kâğıt ver al!

— hay allah belâsını versin, al otuz kağıdı ver öküzü yahu! [ss.31-3].

köylü kısmında öküzün kıymeti çoktur. her şeye katlanılır! sevgi de, değer de budur işte.

10.2.3.

sukenarı köyünde sıpa ayşe dedikleri kadın, iki yük erzak taşımak için eşek kiralamak isteyenlere eşeğini vermek istemez. onun eşeği için “ah ona bir defa bile çul vurmadım bir defa bile oduna koşmadım... sırtı se-mer görmedi başına yular geçmedi..”. der.

köyün muhtarı posta için kasabaya inmeye hazırlanırken sorarlar ona:

— şurada sizin bir kadın var; bir eşek için etmediğini koymadı bize!

muhtar:

— hangi kadın?

— nah, şu ahır kenarında oturuyor.

muhtar yarı güldü.

— bırakın allah aşkına; sıpa ayşe derler ona! ahlâksızın biridir. iki üç yaşındaki sıpaları gül gibi besler, evlenmez, onlarla geçinir durur. [age, ss. 34-41].

hayvanını sahiplenme, ona iyi bakma, onu iyi besleme... dedikodunun boyutunu siz düşünün.

10.2.4

hayvanlara tuzak kurmak, onları zehirlemek, yaygın âdettendir. “çakal zehiri” öyküsünde kenan hulûsi koray, gordon setter cinsi ingiliz av köpeğinin hikâyesini anlatır. önce, meri con, sonra, mercan adını alan bu cins köpek, tavuk hırsızlığıyla, tavukları yemekle nam salmıştır. göz açıp kapayıncaya onu ağzında bir tavukla yakalamak öylesine olağandır. bu huyu, hiçbir zaman değişmez, değişmeyecektir. ünye, trabzon, istanbul erenköy mekânlarında da karakteri devam etmiştir. boynuna ölü tavuk bağlanmış, haftalarca öylece hayvan leşiyle dolaştırılmış, bu yolla tavuklara saldırmayacağı düşünülmüştür. zincirine çingirak bağlanmıştır, haberdar olunsun istenmiştir. bir gün, sülün avlamak için, ava çıkarılır; ve fakat, hâlsiz bir vaziyette, sendeler gibi bulunur, ağzında bir sülün vardır; ne ki, hâlsizliği, sendelemesi devam etmektedir. köylülerin çakal zehiri attıkları anlaşılır ve mercan’ın da bu zehiri yemiş olduğuna karar verilir. ve mercan ölmemiştir. iki kış daha ördek avına çıkarılacağı söylenmektedir. [age, ss. 79-87, 19449]. köpeklere yapılan en ürkünç şiddetlerden biri de, tavuk ve yumurta çaldıkları yolunda dövülmeleri, hatta öldürülmeleridir. bir yumurta için öldürmek...

10.3.

tahir abacı [1951 malatya], “kuş seli” şiirinde kuşların öldürülmesine dikkat çekiyor: donmuş tenleriyle, düşer düşmez soğuyup ölmeleriyle, çürümüş leşleriyle; ışığ emmiş kanlarıyla [odaları utandıran dağlar, s. 37]; kuş seli, yoğun metafordur, değişmecedir!

“kuşları da vurdular

“ışığ güneyde emmiş kanları

“donmuş tenlerinin buzunu çözün diye

“ve düşer düşmez soğuyup kaldı kuşlar

“neyi hızlandırabilirdi bu

“çürümüş leşlerle doldu kasaba meydanı

“ve her mavi çamaşırı bir kuş lekeledi

“balkonlara çıkarılmış limonlar arasında

“hırsıyla çiftleşip dururken kediler

“güneş

“insanlara ve tarlalara dökülerek

“ısıttı insanları uyanan ekinler gibi

“canlanan insanlara çevirdi ekinleri
“ışıkların oynadığı sular
“akıp gidiyordu karşı dağlardan
“kuşlar artık dağlara akıp gidiyordu”.

10.3.1.

sevinç çokum [1943 istanbul], “bir kuşun ölümü”yle, benim de çokça yaşadığım, her ân, bir şekilde yaşadığım, yaşamaya devam ettiğim bir hüznü taşıyor öyküye:

“bir kuşun susmakla başkaldırışını görmüştüm. ortalık bahardı. kafesin içindeki, inatçı bir kanaryaydı. en ufak bir çıtırtıda uyanır, kanatlarının arasına sakladığı başını çıkarıp, saygısızlığımızı bakışıyla yüzümüze vururdu. oysa kanatları kırık mariyya’nın söyleyebileceği bir şarkı, bir öfke, bir sevinç vardı. ötmüyordu. küskünlüğünü hasta oluşuna bağlıyorduk. anjin olmuştu. nefes darlığı çekiyordu. keten tohumunu kaynatıp gagasından içeriye akıtmak iyi olacaktı. babam, kafesin

kapısını usulca açıp, elini kuşa uzattı. kuş, açık kapıdan ânsızın fırladı. ordan oraya uçtu. duvarlara çarptı. sonra, açık sandığı cama... pencerede bahar vardı. çiçeklerin çağuran güzelliği... anlamsız bir acıma duygusuna kapılmıştık. damlalığı bırakmamıştım ölümü, öldürmeyi bilmeden elimde tutuyordum. ölüme katlanışını, boynunu bir yana doğru sarkıtarak anlattı bize. kapılar çalınır gibiydi... fırtınalar, yağmurlar, kuşkular, şaşkınlıklar, umutsuzluklar bıraktı ve gitti. babam, kanaryayı bir gül saksısının dibine gömdü.

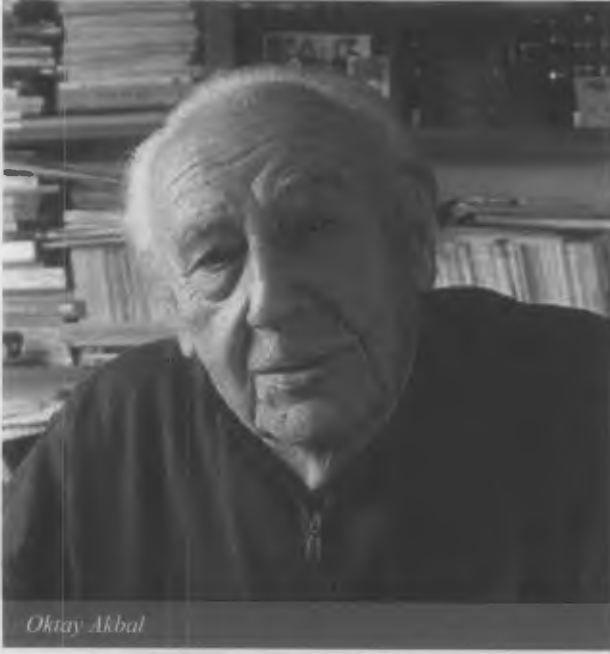
— bir daha kuş getirmeyelim bu eve, dedi” [çokum, *bölüşmek*, ss.142-5, 1974].

10.3.2.

oktay akbal [1923 istanbul - 2000 muğla], “karşı kıyı-lar” kitabında kuşlarla ilintili iki güzel öyküyü anlatır: “odamdaki serçe”; “akşam kuşları”. küçücük, küçümen kuşları: serçeleri hep sevmişimdir. hele kış mevsiminde, o karlı soğuk, buz tutmuş havalarda kuşlar ne yerler, neyle beslenirler; ya, serçeler, serçecikler! çocukluğumda, serçeleri sapan taşıyla nişan alıp öldüren akranlarıma kızar ve fakat bir şey yapamazdım, ben de küçüktüm onlara göre. üzüldüm, geceleri düşüme girerdi yavrucuklar ölü hâllerleriyle! oktay akbal’ın “odamdaki serçe”sini hep bu gözle, duyguyla, duygudaşlıkla okudum:

“bu sabah bir serçe duyurdu bana doğanın, yaşamın anlamını. odamdaki kısacık konukluğu aldı beni yeni duyarlıklara götürdü. yazabilseydi, belki de böyle bir bildiri bırakırdı bana. doğayı duy, yaşamı duy, kendini içinde bulunduğun anın güzelliklerine bırak, derdi. galiba dedi de... o göz göze geldiğimiz an duyduğum bunu. bu yüzden bıraktım gazeteleri, kitapları, daktiloyu, politikayı... bilmem kimi bilmem neyi... çok uzun değil bu yaşam, bu yeryüzünden geçişimiz... belirli bir

Oktay Akbal

sürece sıkışmışız hepimiz. şu kadar yıl, bu kadar yıl! sonra her şey bomboş olacak, hiç yaşamamış gibi olacağız. bizden öncekiler gibi, bizden sonrakiler gibi...

yaşamalı, duymalı, doğayı, tatmalı güzellikleri, yaşamak, duymak, tatmak için yaratmalı güzellikleri yeni anlamları..”.[age, s.16].

“başımı çevirene dek uçtu gitti pencereden. evrenin bir parçası oldu yeniden. baktım görünürde yok, yitip gitmiş, karışmış doğaya. belki karşı apartmanın damından gözetlemektedir”.

bu kuş sevgisi, duyarlılığı: serçelerin sevilme, yaşama hakkı! ne gözeldir!

10.3.3.

“akşam kuşları”: “derken onlar gelirler çılgık çılgığa... bir kaçışmanın, bir kovalamanın, nereden kopup nere-

ye gidileceğini bilmemenin heyecanıyla... yapıların üst katları doludur kuşlarla. damlarda, pencerelerde, telefon tellerinde, ışıklı reklâmların tepesinde. üstüste, altalta bağrışıyorlar dakikalarca. şaşırılmışımdır hep. nasıl da kimseler görmez onları! geçip giderler kendi dünyalarına insanlar. tepelerinde kaynaşan yüzlerce kuşun panik havasına aldırmadan..”.[age, s193].

yabancılaşan insan, tükenen insan, çevresinde olup bitenden habersiz insan: zavallı insan!

yalnızdır. kuşların içinde de yalnız olanlar vardır! sayrı olanlar, sakat-topal olanlar, kovulanlar, dışlananlar. “bir tanesi karşı mağazanın üstündeki penceredeydi. yalnız başına. dalmış gitmiş alttaki akışa. ötekilere benzemiyordu hiç. şair bir kuştı belki de. neler duyuyor, neler anlıyordu kendince? kendi cinsinden olanlar uzaktılar ondan. pişmandı kuş doğduğuna. birden bir kanat şıkırtısı oldu. bütün kuşlar kalktılar, bir kara bulut gibi caddenin üstünden taşıldılar. o da isteksiz, uydu ötekilere, en arkadan, gene yalnız, gene umutsuz açtı kanatlarını..”.[age, s.134].

“[k]uş olmak iyi miydi? hani insanlar bir daha dünyaya gelirlirse insan dışı bir yaratık olacaklarmış. kuş olmalıydım ben. bir akşam kuşu! özgürlüğü güzeldi onların” [age, s.137].

geçmişten geliriz ölmeden... geçmişe döneriz ölmeden... akşam kuşlarıyız biz... yalnızlığı ve sevgiyi paylaşıyoruz... tek başına olsak da... kim olduğumuz bilinmeyen o adsız kuşlarız...

10.3.4.

memduh şevket [1883 çorlu - 1952 ankara], “karga yavrusu” hikâyesinde anne babaların ne denli müdahaleci olduklarını, çocuklarını kendilerine benzetmeye çalıştıklarını, sonra da pişman olduklarını anlatır.

Memduh Şevket Esendel

on yaşlarındaki nazif, bir arkadaşına uçurtma verip, ondan bir karga yavrusu alır. nazif'in annesi-babası: "besleme o pis kargayı" diyerek oğullarını azarlarlar. nazif, kimseyi dinlemez. bildiğini okur. karga yavrusunu arpa ambarına saklar. en sonunda baba nüfus kâtibi sivrilerin kadir, yapacağını yapar. 'haylaz' olacağı zannıyla nazif'i dut ağacına bağlar, dövmeğe başlar. nazif bayılır. su, nişadır ruhu işe yaramaz, hekim çağırılır. nazif, kendine gelir. yalnız, hekim: "ben bu işi hükümete haber vermeliyim! belli olmaz, yarın çocuğa bir şey olursa benim yakama yapışırlar!" deyince, ailenin yelkenleri suya iner! yalvar yakar oldular. "ant şart ki, bir daha 'çocuğa gül yaprağı ile dokunmayacaklar!' Neyse işi örtbas ettiler". nazif de birkaç gün sonra ayağa kalktı: "iki karga yavrusu beslemeğe başladı". [age, ss.243-4, 1971].

10.3.5.

sezai karakoç [1933 ergani-diyarbakır], ne diyor "kartal" hikâyesinde?.. daha doğrusu, kartal, ne diyor olup biten her şeye?: güneşi, doğayı, insanı, dağları, kayaları, bulutları, taşı toprağı, yeryüzünü... nasıl görüyor? bütün bunlar nedir, ne anlama geliyor, kartalın aklında, zihninde, hayatında? kartal için, "dünyada hayatı yaşanmağa değer kılan tek şey, güneşin doğuşunu görmektir".

yeryüzü, küçük, alçak, pürüzlü şeydi; hele insan, insanlar: yeryüzünün en aşağılık varlığı değil mi? yeryüzündeki bütün canlılar alçak gönüllüydü, insan denen yaratık hariç elbette. insan, çok güçlüydü; akıl almaz büyüklükteydi: insan, çok iri, yüzlerce kartalın bir araya gelmesinden doğacak büyüklükte, bir kabuk, bir gömlek edinmişti. bu çirkin nesneye, korkunç gürültülü insan kabuğuna karşı bir şey yapamaz oldu kartallar, ve fakat, insanoğlu, kartalın gözünde bir hiçti. insanın ne değeri vardı? bütününü insanın yaşadığı kentler, koku içindeydiler. insan, koku içindeydi. insan, kokuyu icat etmiş ve icat ettiği kokunun içinde fena hâlde boğuluyordu. ancak, insanın ulaşamadığı yerler temizdi, tertemizdi. gökyüzü temizdi, güneş tertemizdi, çünkü insan, ulaşamadığı bu yerleri kirletemiyordu. kartal, kartallar, güneşle konuşuyor, anlaşıyorlardı. kartal, çok yükseğe çıkmağa kalkınca, güneş tarafından uyarılıyor, o zaman bütün kartallar, kendi gölgeliklerine çekiliyorlardı...

kartal, uyandığından beri genzini yakan şeyi fark etti. bir duman sarmıştı her şeyi. simsiyah, pis kokulu, soluk kesici bir duman. bu insanın işiydi. insan, bu kez, fethedemediği gökyüzünü kirletmek, çürütmek, kokuyla yaşanmaz kılıyordu. temiz havanın, düşmanı olan insandı bu. kartal, güneşe uçmak istedi. altın

Sezai Karakoç

güneşti kurtaracak olan. dağılmış olan aklını topladı kartal, gönlünü, ruhunu, gözünün kuvvetini güneşi görmek, güneşe uçmak için topladı. “bari güneşi görerek öleyim”...

ölümün pençesi, kartalı boynundan yakaladı, güneşti bu. güneş deviniyordu, insana rağmen. hayat devam ediyordu... [sezai karakoç, *hikâyeler-1*, ss.70-5, 1978].

doğayı koruyacak, temiz tutacak, yaşanılır kılacak kartaldı, hayvanlardı elbette.

11.

melih cevdet anday [1915 çanakkale - 2002 istanbul], anılarını anlattığı iki ciltlik “akan zaman, duran zaman-1”de, ikinci inönü denizaltı komutanı ağabeği yüzbaşı nejat anday’ın, ingiltere’de türkiye için yapılan denizaltıları almaya gittikleri refah gemisinin battığı haberini aldığı anda, kepez’de olduğunu yazar. ağabeği, sağ mıydı değil miydi, bunu öğrenmek için, “[a]kşama doğru, umut kalmadığı anlaşıldı. atıma binip ka-

ranlıkta yola koyuldum. atlara o günden beri büyük bir yakınlık beslerim. çok sevdiğim ağabeyimi düşünerek ağlamaya başladığımda, atım durdu, başını döndürüp bana baktı” [age, s.82, 1984] diye yazar. evet, at sevgisi, atın sevecenliği, türk kültür tarihinde önemli bir yer tutar: at, hayvan-ata kültürüne iyedir.

12.

“akdenizin en hoş balığı: orfoz”da halikarnas balıkçısı: cevdat şakir kabağağaçlı [1880 girit - 1973 izmir], “orfoz, ege’nin en hoş balığıdır. doğa, ne kadar renk varsa, hepsini kullanarak balığın gövdesinde bir sürrealist resim yapmıştır. bu balıkta kırmızılar kıyamet koparır, turuncular inim inim inler. maviler göz göz açarlar. arada mor, menekşe rengi, kahverengi ve daha hayâle gelmez bir sürü renk... bunların içinde öyle karalar vardır ki; karanlık bastıktan sonra açan gece çiçeklerine benzer. balığın sırtındaki yele, bir sıra hançer gibidir”

[halikarnas balıkçısı, *merhaba anadolu*, s. 296, 1980].

Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı)

orfozla ilintili, halikarnas balıkçısı'nın yapıp eylediği betimlemeleri, tümüyle kullanmak isterdim: ne ki, yer-sayfa endişesi, beni alıkoyuyor. [yazının tümünü okumanızı önermekle yükümlü duyumsuyorum, kendimi. okuyunuz lütfen].

orfozu böylesine gözlemleyip betimleyen bir usta kişi, ancak halikarnas balıkçısı olabilir: orfozu seversiniz, her şeyiyle düşlerinize girer, hayatınızı, dünyanızı varsıllaştırır. son olarak şu bölümceyi yazmakla yetiniyorum:

“bir gün tutulmuş orfozu kulağından bağlayıp denize salıverdik. onu ertesi günü taze taze bodrum'a götürmek istiyorduk. bütün gece torpil gibi, kayığa güm güm toslayıp, bizi uykusuz bıraktı. sabah, hava alsın diye, kulaklarına küçücük mersin dalları sıkıştırdık ve on beş kiloluk balığı güverteye yatırdık. biraz sonra orfoz, bir hoplayışta denizi boyladı. arkasından bakakaldık. gidiş o gidiş... şimdi bile merak ederim; öteki orfozların yanına, kulağı mersinli olarak varınca, onlara ne dedi acaba?” [age, s.298].

13.

ahmet erhan'ın [1958 ankara - 2013 okmeydanı-istanbul] “köpekli yıllar” öykü kitabında françois nourissier'nin “köpeğime mektup”undan alıntılar var; bu yüzden, ahmet erhan dostumun “köpekli yıllar”ına, nourissier'den bir alıntıyla döneceğim: “çağımın insanlarına ve onların oyunlarına karşı, köpek milletiyle barış yaptım”.

ahmet erhan, şöyle diyor:

“günler, haftalar geçiyordu. sen birdenbire büyüdün sanki. sokakta yürürken insanlara saldırıyor; evin içerisinde sürekli ‘dışarıya’ çıkma düşüncesiyle, zaten kırık dökük olan eşyaları oradan oraya savuruyor, müzik kasetlerini kırıyor, kitapları parçalıyordun. sonunda bu şehrin acımasız gecelerine ‘tek başına’ çıkar oldun. böyle zamanlarda, eve geç saatlerde gelen kızını bekleyen bir

baba gibi görüyordum kendimi; önümdeki yazılara boş boş bakarak. zincirleme içilen sigaraların yalnızlığı..”.

“sonun başlangıcı diye bir şey yoktur; yalnızca başlangıçların sonlandığı ânlar vardır”.

“amca, koşun, sizin köpek kaldırımın üstünde boyulu boyunca yatıyor!”

bir kız çocuğu...

“zehirlemişler bunu; çabuk sarmısaklı yoğurt getirin! bakkal, kasap ve cümle esnaf..”.

“ve ben, için için titreyen. eylemsizlik..”.

“bir diş sarımsak soyma süresine sığıldı ölümün”.

“kızım! ayışığı! ay! ay!” [age, ss. 139-140, 1998].

“beni olduğumdan biraz daha çok insan yaptın..”.

“[k]öpekler hep bir sevgi açlığı duyarlar, ancak bunu bencillik boyutunda yaşamazlar, sahiplerinin sevgi yok-sunluklarının da bilincindedirler”. [age, s.126].

Ahmet Erhan

13.1.

“geceyi tanıtım”da tüm öyküler gibi, “köpeğin gözleri” de iyi, sağlam öykülerden biri. nazlı eray [1945 ankara], “köpeğin gözleri” öyküsünde ahtapot, at, yunus balığı, güvercin, hamsi gibi hayvanlarla da illiyet kuruyor. yunus ile hamsi yarışıyor. yarış, yunus kazanıyor, ahtapotlar, kollarını uzatıyorlar; güvercinler, balkonda yumurtluyorlar; at, kişniyor, yarış kazanıyor mu? köpek: köpeğin gözlerinin içinde sonsuz bir hüznü görüyorum, umut yok. köpek, benim gözlerimin içinde bir savaş, bir acı görüyor”.

“köpek, yarı sevecen, yarı umursamaz, yarı olgun, yarı hüznü beni izliyor... yavaşça köpeğin gözlerinin içine dalıyorum”.

“köpek bir arka bahçede anası tarafından yetiştirilmişti.

sonra sokaklara düştü. çocukluğunu anımsamıyor bile. belki de onun için bu kadar olgun”.

“şimdi orada oturup uykulu, sonsuz hüznü gözleri ile bana bakıyor”.

“ben suyun altında yüzüyorum, köpeğin gözlerinin içinde”.

“köpek, kemiğini kuyruğunun yakınında derin bir yere gömer, kafasını pençelerinin arasına alır, öyle uyurdu”.

“köpek, orada oturuyor. gözlerinde teslim olmuşluk. gözlerinde kardeşlik”.

“köpek bakıyor, sonsuz hüznü ve sevgi ile”.

“köpek, bir köpeğin oğlu. ben insanoğlunun kızıyım” [geceyi tanıtım, ss.81-83, 1979] diyor, nazlı eray.

13.2.

refik halit karay, “köpek” [yer altında dünya var ve gurbet hikâyeleri, 1973] hikâyesinde “ışık vursa bile içine fer düşmeyen bulanık gözlü, küçücük, sıska, yılğın bir köpekti. kendini bildiğinden beri kuyruğunu bacaklarının arasından çıkarıp keyifli keyifli sallamak fırsatını bulamamış, gözlerinin yaşı kurumak bilmediğinden yanakları nemden kurtulamamıştı”.

osman da, köpek gibi: “osman bir kabahat işleyip yad ellere düştüğü zaman bu köpek gibi sokaklarda sürmüş durmuş, neşe yüzünü unutmuştu. ona da her uzandığı kapı aralığından dilini anlamadığı ‘hoşt!’ a benzettiği keskin bir kelimeyle haykırıyorlar, elinde kâğıt çiçeklerle kulhüvallahî yazılı tabaklara bakmadan tersyüzü geri çeviriyorlardı”.

“bir akşam, çit kenarında sırtüstü yatmış, kafasından neler geçtiğini düşünürken, kendisine birinin baktığını sezdi. başını kaldırıp etrafını aradı”.

“bir ufak köpeğin yaşlı gözleriyle karşılaşmıştı. acıdı: —kuçukuçu!

diye çağırıldı. köpek başını yana eğdi; bir kulağını dikmiş, öbürünü aşağıya sarkıtmıştı. o güne kadar işitmediği bu tatlı sözün mânasını anlamaya çalışıyor, anladığına da inanmıyor gibiydi.

işte iki bahtsız böyle tanıştılar”.

köpek, dostluktur; köpek, bağlılıktır; köpek, sevgidir; köpek, umuttur; köpek, pür dikkattir!: “sevildiğini, sevdiğini anlatamayan, neşesini ve gönül çalkantısını belli edemeyen bir huyu vardı. gözleri fersiz, kuyruğu hareketsiz, akar gözleriyle mahzun mahzun seviyordu. sevinç havlaması bile bir kısık hıçkırıktan başka bir şey olamıyordu. efendisinin arkasından hâlâ kovulacakmış gibi bir ürkeklikle gidiyor, dönüp hemen kaçmaya hazır

Refik Halit Karay

bir halde çekingen, ihtiyatlı, ara sıra bırakarak yürüyordu. [o]sman bir memlekette bir memlekete geçerken köpeğini yollarda, kâh yürütüyor, kâh koltuğunun altına alıyordu. yormaktan korkuyordu; ölüverir diye korkuyordu”.

osman, “ölüverirsem ne olacak?” düşüncesiyle ikircimleniyordu. jandarmalar, osman’ın kof, çürük sırtına dipçikle vurdular, hududun karşı yanına, bayır aşağı, taşlıklara yuvarladılar. dostu köpek, bu acı durum karşısında ipini koparmak, yerinden fırlamak, kuyruğu dimdik, dişleri meydanda jandarmalara saldırmak istedi, yapamadı. çölleri, yoldaşının ardında, aç karnına, susuz, uykusuz, dili bir karış... mecalsizdi, yapamadı. derin derin içini çekti. döndü döndü, kıvrıldı, ıslak burununu karnının tüyleri arasına gömdü ve yaşlı gözlerini

-daima kovucu, 'hoşt!' deyici olarak tanıdığı- dünyaya son bir usanç içinde yumdu" [*yer altında dünya var*, age, ss. 258-262].

hayvan sevgisinin bu acılı hikâyesi karşısında acı çekmeden durabiliyor musunuz, ey okur?! elbette, hayır! köpeğe 'hoşt' diyen bir anlayışa 'yuh' diyorum!

refik halit, "zincir" hikâyesinde "buldok" cinsi köpeğe, bugünkü kadar yaygın değilken dikkat çekiyor; halep'te 1935 yılında yazdığı bu hikâye, izbandut gibi bir senegalli askerin zorlukla gezdirip dizginlemeye çalıştığı bu bulldogu zapt edip durdurması epey sorun oluyordu: "zincirden boşanıverse, şüphesiz, önüne insan ve hayvan ne gelirse, hemen mengene gibi tuttuğunu bırakmaz, sert, yaylı çenesinde parçalandığını, koptuğunu göreceğiz. hele bir kedi, bir köpek geçmiyor mu, juju hırsından boğuluyor. ne havlamalar, ne ulumalar, ne inlemeler!"

buldok [bulldog, hb], bağlı olduğu zincirini senegalli askerin elinde bırakıp kaçıp kurtuldu; bir anda gözden kayboldu; iki gün sonra, buldok, kaçtığı kasaba sokaklarından hiçbir şey olmamış gibi döndü: azgınlığı gitmiş, öfkesini bırakmış, 'sünepeleşmişti', âdeta. bundan sonra, askerin yanında bağısız dolaşüyor, uslu uslu yürüyor, dünyaya düşünceli bakıyordu, mahalle çocukları onunla korkusuzca oynuyorlar, hatta alay ediyorlardı... hayvanların zincire bağlanması onları, asi, saldırgan, korkutucu yapıyordu. hayvanların sevilmesini, onlara güvenilmesini bu hikâye ne güzel anlatıyor. refik halit, "keklik" [ss.251-3] hikâyesinde, av, avcı, avcılık üzerine bir konuyu ele alıp tahkiye ediyor. avcılığı, bir zevk aracı olarak görmek, bunu da yapılabilir bir edim, bir öldürme kılıgına dönüştürmek ne vahşicedir.

üçüncü binyılda, hayvanlara karşı ne denli dehşetengiz

kayımlara, öldürümlere rastlıyoruz; tanık oluyoruz ki, afrika'da, hiçbir hayvan ayrımı yapılmaksızın "zürafa"yı bile öldürüp, üstelik bir de fotoğraf çektirebiliyorlar. ülkemiz türkiye'de de tarım bakanlığı'nın onayıyla, "tarım bakanlığı eskişehir şube müdürlüğü, kentte kızıl geyik acente kotalarının avlatırılmasına ilişkin ihale açtı. 513 bin lira muhammen bedelle 20 temmuzda [2020, hb] yapılacak ihalede eskişehir'de 18 kızıl geyik vurulacak" [18 temmuz 2020, sözcü].

hayvanları öldürmek için, parası olan sadistlerin ne denli güçlü oldukları, devletin onayıyla yasal hâle getiriliyor. sanatçı haluk levent, "17 bin 318 santral doğayı, ekolojik dengeyi bozmuyor da 18 kızıl geyik mi bozacak?" derken, eskişehir milletvekili utku çakırözer de: "yaşamak her canlının hakkıdır. ihale geri çekilsin, geyikler yaşasın!" biçiminde tepkisini dile getirdi.

Ceylan

14.

necati cumalı'nın [1921 florina - 2001 istanbul], "*ceylan ağıdı*" şiir kitabı, tam bir "ağıt"tır ceylanlara, okuyalım:

"ah ceylan
"gördüğü ne
"eğildiğin sular da
"üzgün gözlerini kuşatan orman"

"ah ceylan
"dişlerin kuzu dişi
"bacakların ince
"kaçsan kurt izi
"kalsan sırtlan kokusu

"doğrulup baksan
"namlular üzerine"

"ah ceylan
"güçsüz sana dost
"güçlüler düşman
"alçlar ah eder
"söğütler ağlar
"senli gölgelerine"

"ah ceylan
"bu yerler yaban yerler
"hani hak
"hani aman
"can veren tanrın nerde"

15.

“*kedim nasıl öldü?*” öyküsüyle hüseyin rahmi gürpınar, on iki yıl gürpınar ailesiyle yaşamış otuz altı encik doğurmuş nazlı kedinin ölümünü, benim gibi, birçok kedisi ve köpeği “göçmüş hayvanlar bahçesi”nde dinlenen hayvanlarımı uçmağa varışını yeniden yeniden yaşattı bana! nazlı kedinin ölüm seyrini öylesine gözler önüne serdi ki, beni ağlattı okurken, yeniden okurken okurken ve bu bölümü yazarken...

heybeliada’da 14 şubat 1912 tarihinde yazdığı öyküsüne, yeniden dönerek “*kedim nasıl öldü?*”ye bir önsöz yazdı [heybeliada, 6 şubat 1918]: bu, insanı düşündürüyor...

“bizimle dost yaşayan bu hayvancıkların ölümlerine, akrabamızdan birini kaybetmiş gibi, ara sıra ağladığımız olmamış mıdır. işte bu dostlarımızdan birinin kısaca hayat öyküsünü yazdım”.

nazlı kedinin yaşayış izleklerine izler, notlar düşürelim, düşelim: istanbul’da doğmuş bir ankara melezi; en süslü salonlara, düşes, kontes kucaklarına lâyık kedi; “şarklılığın bütün sefaletlerini” (orijinalinden) çekti göçlerde; talihsiz hayvan; güzelliği tutsaklığına yol açtı; kaçar, çalarlar diye evde, âdeta mahpus hayatı yaşadı; kedilerin dolaşma hakkı olan duvarlara, ağaçlara tırmanmak, damlarda gezmek, mahalleyi dolaşmak özgürlüğünden yoksun kaldı; evlerimizin hanımları gibi, dış havayı pencereden solur, ancak kafes arkasından güneşlenirdi; ruh okşayan mırıltılarla cevap verir, dışarıdaki erkek kedilerin istek seslerine, tekirler, sarmanlar, pamuklar, tosunlar nazlı’ya abayı yakmışlardır; sekiz dokuz yaşından sonra, nazlı o eski nazlı değildir; tüyleri seyreliyor, gözlerinin ferî soluklaşıyor, her yanı soluyor, yıpranıyor, kuruyor, hayatının özsu-yu çekiliyordu; on iki yaşında, hayatının son yılında sevişme eseri gösteremiyordu. nazlı kedinin, doğurma gücü kurumuştur; minderini hiç bırakmıyor, üzerinde

uyuyordu; iştahı da hayatı gibi günden güne sönüyordu; sadece süt içer olmuştur; sütünü içtikten sonra, çardağın altına geliyor, yarı belinden aşağısını sürükler gibi, yalpalayarak zorla yürüyordu; okşanmak istendiğinde parmakların arasında demet demet tüyler kalıyordu; nerede o cilveler, o aşklar, o sesler, neşeler, yavrular!; hâlâ yaşamak için yalvaran zavallı hâl diliyle:

“kurtar... kurtar... beni kurtar... der gibi yardım diliyordu”.

“o dertli, ölmüş bakışınla benden yardım dilemeye uğraşma. dilediğini yerine getirmek olacak şey değildir. ben, anamı, babamı, kardeşlerimi, en sevgililerimi kurtaramadım... zavallı kedicğim... hayvanlığımız, kimi insanlar gibi ölümü bile bir çıkar yolu yapacak kişiler olmasından dolayı kutlanmaya değer; sen benim gözümde

gerçek mutluluğu, doğayı değiştirmede arayan en sözü geçer fakat en şaşkın filozoflardan ve kaşlarını, gözlerini, yanaklarını boyamak sanatındaki ustalıkları kadar renkli, ateş saçan cümleler yazmak gücüne sahip edebiyatçılardan daha görevine bağlı, daha başarılı, daha edepli, daha saygıya değersin. ölürsen de gam yeme... sen düzme insan yasalarıyla yaşayacak doğadan ayrılmadın. ahrette verilecek hiçbir hesap ve sual, cevabın yoktur. sen yattıkça otuz altı gayretli çocuğun kedi soyunu yeryüzüne yayarak sayılamayacak kadar çoğaltacaklardır. [b]öyle söyledim, nazlı, karşımda dinler gibi durdu. sonunda ikimiz de yorulduk. hayvanı rahatına bıraktım. güneşe uzandı. [e]mine hanım içeriye girer. bu can çekişen hayvana o da benimle birlikte baktıktan sonra iki elini havaya kaldırarak:

“iki gözüm tanrı’m, bu bir kedi. ne günahı olabilir ki kaç gündür çektiriyorsun? insan gibi inim inim inliyor, yürek dayanmıyor, ey azametine, hikmetine kurban olduğum rabbim, emanetini al artık... zavallıya çektirme!” emine hanım, bu yakarısından, duasından sonra, anlatıcı [hüseyin rahmi], yakacak’taki evine gelir; emine hanım: — beyefendi, allah size ömürler versin, kedi öldü. bilerseniz onu bir güzel kaldırdık ki..”.

“ta bağıın öbür ucuna, armut ağacının altına...nazlı, kolonyalı temiz bezlerle sarılır; tüm evdekiler toplanır; birkaç komşu da defne katılır; gömülür! [b]u akşam pazartesi gecesi, bütün müslümanların ruhlarına okudum, gönderdim. rabbim kabul eyleye.

[n]azlı’nın gömüldüğü yere gittim; kedim koca taşın altında uyuyor. [ç]evreden, bülbüller, yeşil bahar sevinç yerinden bu ölüye ağıt okuyorlardı. bu güzel bestelerin sözleri neydi?”

“bir kedinin, bir filozofun, bir cihangirin, bir cihanın kayboluşu aynı yaratılış yasasına bağlıdır” [gulyabani, ss.245 - 258, 1978].

bir hayvana, bir kediye karşı böylesine duyarlı,

derûnî, içselleştirilmiş hikâyeyi, okurların daha ayrıntılı bir biçimde okumalarında yarar görüyorum: sevgi, sevgi, sevgi! canlılara karşı bir ödevdir!

hüseyin rahmi gürpınar’ın “iki loğusa” öyküsünde, evin kadını ile evin kedisi şirin, aynı zamanda hamiledirler. şirin kediye karşı ilgileri, sevgileri üst derecededir; şirin, hamile kadına güç vermektedir; karşılıklı sevginin ne denli önemli olduğuna tanık oluruz; erich fromm’u haklı çıkarır: “sevgi kendini verir!” demiyor mu, fromm! “nergis hanım ile fehmi bey” ve+ “kedi yüzünden” öykülerinde kedi sevgisiyle, hem hastalık konusu hem de+ mahalle kedileri üzerinden sosyal eşitsizliklere değinilir.

“biz insanlar, hayvanlardan daha çok şeyler talime muhtacız” düşüncesinde olan hüseyin rahmi, “nasıl öldürdüler” hikâyesinde heybeliada’da dört rum çocuğun, taşlarla, tekmelerle, değneklerle vura vura öldürdükleri, anlatıcının [hüseyin rahmi’nin, hb] dertli adını verdiği eşek konu edilir... yaşlandığı için kırlara bırakılan “dertli eşek”:

“pürüzlü siyah, eski bir gaytan çevrilmiş sanılan göz kenarlarından gelen yaşlar burnuna doğru iki yandan birer mecra peyda etmişti. bu kadar hazin ağlama hiçbir insanda görmedim. hemen mendilimi çıkardım. gözlerini sildim. o hiç kıpırdamadı. yalnız münharif bir nazarla bana diledi. derin derin baktı. insan olduğum için bu dertli mahlûktan sıkılıyordum. çünkü bakışında bir emniyetsizlik, bir korku, acı bir endişe vardı. beni kendine işkence etmeye gelmiş sanıyordu. çünkü o güne kadar insanlardan başka muamele görmemişti”. [arif özgen, hüseyin rahmi gürpınar’ın öykülerinde konu/tema ve yapı, s.109, 2011]

iki belediye görevlisi dertli’nin iki ayağına ip bağlayarak onu sürüklerler; anlatıcının ve insan olanın içi yanar.

cesedin ardından ne bağırın vardı ne de onun tüyleri ağarınca kadar insanlara verdiği emeği takdire arkasından iki adım yürüyen... bu cinayeti mevdi tahkik için memur gelmedi. çünkü hayvanların orduları, mahkemeleri, müdde-i umumileri yoktur. herkes için onları öldürmek mubahtır. (...) çünkü sopa altında bir eşeğin öldürülmesi ne acınacak ne şaşılacak bir vak'a değildi. herkes bunu tabii buluyordu. o ölmemiş, gebermişti". [özgen, s. 109,]

bir sokak köpeğini motosikletine bağlayarak trafiğe açık yolda sürükleyen magandaya ne demeli; ya, onu yargılamayan zihniyete, ona salt para cezası veren yaya ne denir! yuh denir!

hayvanlara yapılan kötü muamelenin haddi hesabı yoktur: hayvana "gebermek" eylemiyle hitap etmek, ne aşağılık kültürdür. hüseyin rahmi'de hayvan sevgisi; hayvana merhamet; acıma duygusu takdire şayandır. "*hayvanat mitingi*" öyküsünde yaşama hakkı olan ve bu dolayında sevgi, hayvanlarla bir arada yaşama, hayvanlara merhamet, hayvanlara iyi muamelede bulunma, aç susuz bırakmama, onları iyi koşullarda yaşatma... gibi doğuştan haklarını savunma, adaletsizliklere, haksızlıklara çekidüzen verme öğreticidir! köpek, eşek, at, kuş, maymun, yılan, tavuk, domuz, ördek, kedi gibi hayvanlar kişileştirilerek, insana ders verilir. bu öyküde köpeğin ve eşeğin miting konuşmalarına bakalım; ne dersiniz?:

"ben heybeli'den geliyorum. orada bir ailenin tek mil nafakasını çıkarıyorum... bu kadar emeğime mukabil ne alıyorum biliyor musunuz? hiç. kayalıklarda otlar; kâğıt, paçavra gibi şeyleri yerim". [özgen, age, s. 114]

"insanlar için faydeli hayvanattan biri de şu hakir eşeklerdir. bu kadar faaliyetimize, hizmetimize

mukabil her türlü hakareti bize reva görürler". [özgen, age, s.114].

"hayvanat mitingi"nde konuşanlardan biri de köpektir: "kolera veba zamanında hizmetimizi herkes takdir etmedi mi? polis teşkilatından evvel ve hatta devr-i istibdatta (...) bir lokma ekmek için hanelerini hırsızların tecavüzünden men eden biz değil mi idik?" [özgen, age, s.114].

"*dağların şenliği*" öyküsünde şehirlerde, kasabalarda, köylerde insanları eğlendiren "ayı"yı anlatır, gürpınar: "o yalnız dağları değil, uygar memleketleri de şenlendirir kalabalığa sıfat olduğu halde, ta çocukluğundan beri ona sevgim vardır. [ç]ocukluğumda bana ilk tiyatro zevkini veren odur. bazı soğuk komiklerimizden çok güldürür. doğal bir sanatçıdır. [a]yı, kelli felli bir hayvandır. kaba, boz kürkünün içinde onda bir ağa çalımı vardır. bakışları derin zeki, ciddi, davranışları ağırbaşlıdır. ne çare ki, egemenliğini çingenelere kaptıralı, o, kalın sopanın emrine boyun eğmek zorunda kalmıştır". zincir, tef, çingenenin elindedir. etrafını çoluk çocuk sarmıştır. ağırbaşlı, serbest davranışlıdır. bir dakika bile yerinde duramaz. oynar ha oynar. alkışlardan çok memnundur, gururludur. "sulukule akademisi"nden mezun olmuş çingene, ayıya öyle şeyler öğretmiştir ki "tiyatroya musallat olan abdülhamit'in sanstürleri bile" çingene edebiyatına el uzatmak cesaretini bulamamıştır:

"*kocakarılar hamamda nasıl bayılır?*

"*yeni gelinler nasıl utanır?*

"*tiryakiler nasıl çubuk içer?*

"*köçekler nasıl göbek atar?*" vb.

sahibiyle güreş tutar, her zaman çingene yenilir. bu durum karşısında halktan gelen karşı çıkışlara,

çingene: “ayıdır ama yüreği büyüktür, yenilirse öfkesinden yüreği çatlar”.

“ayı psikolojisini bu usta çingene kadar hangi uzman bilir? bu kaba eğitmenin ayı duygusuna karşı kavrayışındaki aşırı saygıya mı şaşarsanız, yoksa hayvandaki öz saygıya mı?” [gulyabani içinde, ss.308-311, 1978].

hayvan sevgisi, ayı sevgisi, eğlendirmeye dayalı da olsa, ayı doğal çevresinden koparıp alınsa da “dağların şenliği”, bugüne göre, ne denli sevgi doludur. bugün, “27 şubat kutup ayıları günü” olarak hatırlanması yine sevindiricidir. tehdit altında bulunan kutup ayılarının 100 yıl içinde soyunun tükenebileceği ne denli hüznün verici. bu noktada kutup ayıları hakkında birtakım bilgilere yer vermek yerinde olacaktır: “kutup ayıları, aslında beyaz değiller; sadece ayakların kullanarak iletişim kurabilirler; atlar kadar hızlı koşabilirler; üç göz kapakları vardır; su içmezler, ıslanmazlar; dilleri mavidir; gece görüş gözlekleriyle görülmezler; büyük beyaz köpek balıklarından daha güçlü ısırabilirler.[greenpeace bülteni, sayı: 123].

fakir baykurt, “ayı kapanı” [çilli, karın ağrısı, cüce, ss. 356-366,1975] öyküsünde hayvanlara kurulan tuzakların acımasızlığına dikkat çekiyor: öykünün kahramanı ibramku’ın kurduğu ayı kapanına ummadıkları bir kurban: ayı değil sığa değil herhangi hayvan değil “çarıksız yakup’un doğan”dır. kurulan tuzaklara düşen hayvanlar, ölmese bile işkence çekmekte, tuzaktan kurtulabilmek için onca çaba gösterirken ölümcül olmaktan daha acınası duruma düşmekte. orman yangınları, ormanların kesilmesi, yerleşke olarak kullanılması yüzünden hayvanların yaşam alanları yok edilmekle kalmıyor, doğaya da akıl almaz zararlar veriliyor.

Fakir Baykurt

kara yollarında umursamaz, dikkatsiz “hayvan işte ne olacak ki?” mantığıyla öldürülen, öylece ezilip bırakılan köpek, kedi, tavşan, kirpi, kaplumbağa, yılan, kuş, inek, tavuk... sayısızdır. yine, fakir baykurt “sığa” [age, ss.77-84] öyküsüyle bu acımasızlığı öyküleştirebilir: “hayvan kısmında akıl yok!” nasılsa. ezip öldürdükleri sığanın kancık mı erkek mi olduğu konuşulur. “bir sığa ölmekle noolur canım! köyde sığa kıtlığı mı var?”

“dört ayağı dört parça olmuş, kafası ezilmiş, damarlarındaki gül renkli kan yolun tozuna toprağına karışmış sığa..”.

“kirpi” [age, ss.171-179] öyküsünde de fakir baykurt, hasta olan süleyman “kirpi eti yedi derde derman

imiş!” kör inancıyla konuşur, üstelik “kitaplarda yeri varmış! bir yidim mi eyi olacaktım! ama olursam olurum, olmazsam parayla değil ya! umut galacağına emek galsın!” diyerek... “teke zortlamasını” hiç kesiksiz, durmadan oynayan bu süleyman değil miydi?

iki kirpi yakalamış süleyman, nasıl kesilip pişirileceğini bilmediğinden “vurdum nacağı kestim! böldüm ikiye! uğraştım uğraştım hakkından gelemeyince..”.

şapcı hasan:

“eyvah eyvah!” diye dizlerini dövmeye başladı. “yazık etmişsin be oğlum! mundar olmuş o kirpi! mekruh olmuş! yinmez artık! boşuna gaynatıp durma, yinmez!..”.

öteki mundar, mekruh olmayan kirpi, şapcı hasan’ın yöntemiyle boş tenekeye konur, çıt çıt tenekeye vurulmaya devam edilir. tenekenin içindeki kirpinin başı yakalanır, kesilir bıçakla. şapcı hasan, keyifle konuşmayı sürdürür:

“ateşin altını fazla yakmayın! yavaş yavaş biçsin! birezini de bana yollayın. şurda bir dişim var, epeyden beri sızlayıp duruyor. iki lokmacık yeyim de geçsin, etinden... yedi derde derman imiş kirpinin eti!..”.

kirpi, onca eziyetle, kaynar suda haşlanarak, yanarak ölür elbette!

16.

sait faik abasıyanık [1906 adapazarı - 1954 istanbul]; doğa sevgisi, hayvan sevgisi üst düzeyde bir hikâye yazarımız: “yalnızlık dünyayı doldurmuş. sevmek, bir insanı sevmekle başlar her şey. burda her şey bir insanı sevmekle bitiyor”. [bütün eserleri, 7. ss.31-2, 1976]. “âlemdağı’nda var bir yılan” hikâyesinde: “[s]u içmeye gelen bir tavşan, bir yılan, bir karatavuk, bir keklik... polonezköy’den kaçıp gelen bir keçi ile alt alta üst üste oynuyoruz”. [age, s.32]. insan-hayvan sevgisi içsellğine

Sait Faik Abasıyanık

panço’da tanık oluyoruz: “keklikleri gagasından öpüyor. tavşanın bıyığını çekiyor. yılanı bileğine doluyor”.

“fındık”, “serseri çocukla köpek”, “ermeni balıkçı ile topal martı”, “dülger balığının ölümü”, “yılan uykusu”, “ağıt”, “kırlangıç yuvasındaki kadın”, “köye gönderilen eşek”, “karabaş’ın hakkını yediler”, “sokulgan beygir ve ihtiyar av köpeği”, “bir eşek hikâyesi”, “bir kıyımın dört hikâyesi”... başlıklı öykülerde: köpek, kedi, balık, at, alageyik, fok, horoz, çakal, tavuk, civ-civ, gelincik, alageyik, fil, dana, inek, eşek, ayı, ayıbalığı, bülbül, çalığışu, kırlangıç, aslan, çıyan, istrongilos, dülgerbalığı, ateşböceği, bıldırcın, balena, istavrit, hezaran, ceylan, yılan vb. hayvanları şu ya da bu şekilde anmakta, onların hikâyelerini yazmaktan sevinç duymaktadır âdeta sait faik.

“findık” öyküsünde; belediyelerin görevli kıldığı “zehirciler”, itlaf ekipleri; nafakasını, çoluğunun çocuğunun aşını, ekmeğini köpeklerin yaşama haklarını dehşet içinde sona erdirenler anlatılır. findık, “bu kadar sevilme ihtiyacıyla kendine yaklaşan bir hayvanı reddedebilmek için insanın ömründe hiç âşık olmaması, hiç sıkıntı çekmemesi, hiç kalb yumuşaklığı nedir bilmemesi lâzım gelir. böyle insan da olmaz, diyebiliriz. ama findık’ın yalnız bir dilim ekme için değil, şöyle bir okşanmak ihtiyacıyla önüne gelene sokulduğunu, birçok insanoğlunun da onu kovduğunu gözlerimizle gördüğümüze göre, insanlar hakkındaki fikrimizi değiştiremeyiz”. [bütün eserleri, 7, s.128, 1976] zehircilerden biri, bir türlü findık’a zehir verememektedir; bu yatakalı ütülü zehirci, emir kulu olduğu için allah katında günahı olmadığını düşünür; “allah, cellatları ruzi mahşerde yanına çağırdığında, cellatlara, bu herifi neden astın, diye sormayacaktır. [age, s. 129] kaymakam bey, ‘köpeklerde’ kuduz varmış, bunları öldürmeğe seni memur ediyorum’ demiştir. işinden gücünden olursun, dememiştir”.

kaymakam bey, ona “geberteceksin” emrini vermiştir. birçok hesap kitaptan sonra, “ya köye dönmek, ya findık’ı öldürmek”... onbaşının verdiği zehirli köfteyi aldı; findık’ı çağırdı; birden, içinden ne geçtiğini kimse bilmediği bir edimle findık’ın ağzı yerine denize doğru fırlattı zehirli köfteyi...

böylesi iğrenç kıyımlar, zehirlenmeler, itlaflar, hayvan sevgisi, cân sevgisi olmayanlarca hâlâ yapılagelmektedir.

“yılan uykusu”nda soğukta donmakta olan bir kuşa olan sevgiyi, merhameti anlatır sait faik. “kırlangıç yuvasındaki kadın” öyküsünde ise anlatıcı [yazar, sait faik], “yazı yazmanın mümkünü yok” bir durumda “kırlangıç yuvasındaki kadın” adını koyduğu hikâyeyi yazmaya başlar. yuva, bir şekilde aşağı düşer. yuvaya hamal salih’in çayı dökülmüştür. “dünyada iyi insanlar

da olmasa kırlangıç yuvasını tutup yerine tutkalla yapıştırır mı? sağ olsunlar; ahmet’le mehmet isminde iki delikanlı kolları sıvadılar, kırlangıcın yuvasını bir daha kopmayacak, koparsa düşmeyecek hale getirdiler”. [age, ss.238-242].

“bir eşek hikâyesi”nde sahibi abduallah tarafından kulakları kesilen; sonra, baldıran otundan yiyen “karnı şişmiş, dört nalı havada bir öğle üstü mezarlıkta bulunan” eşeğin bir çeşit intiharı [bütün eserleri 9, ss. 97-102]; “âlemdağı’nda var bir yılan”da bir kedinin, karlı bir kış günü, bir kadın tarafından beşinci kattan aşağıya atılması ve ölmesi [bütün eserleri 7, s.33]; “dülger balığının ölümü”nde, balıkla özdeşlik kurmanın, merhametin, acımanın içselleştirilmesine tanık oluyoruz: “içimde dülgerbalığının yüreğini dolduran korkuyu duydum. bu, hepimizin bildiği korku idi: ölüm korkusu”.; “son kuşlar”da: artık, ada’ya kuşların gelmez oluşuna hüznülenilmesi, hayıflanılması; serçelerin, floryaların, sakaların yok oluşlarına; konstantin efendi’nin “pırlavlık” olarak nitelendirdiği “cıvıl cıvıl” doğa harikalarının gelmeyeşine ne demeli?!: insanların çoluk çocuk, ellerinde kafeslerle, ökselerle bu küçücük cânları yakalamaları, konstantin efendi’nin pırlavlığına katık sağlamaları [age, ss.133-139]; anlatılır.

“serseri çocukla köpek” öyküsünde: “köpeği omzuna almış gidiyordu. köpek de, sokak çocuğu da pis değildi. kirliyidiler. köpek iki aylıktı. çocuk on yaşındaydı. vakit de gece yarısıydı”. [bütün eserleri 6, s. 99].
sait faik’in şu saptaması:

“hayvanların içinde insanoğlu dilini en anlayan, anlar görüneni, köpektir. birçok kelimeleri anlar da. insanoğlu ile arasındaki lügatçe öteki hayvanlarınkinden bir hayli zengindir.

köpek, çocuğun sözlerini anlamış, susmuştu. çocuk, şarkıya başladı:

*“karakolda ayna var
“kız kolunda damga var damga var
“gözlerinden bellidir, karabaş
“sende de bana sevda var”.*

çocuk, köpeğe doğru eğilir; onu, “hırpalarcasına” okşar!

—*bende de sana sevda var!* dedi. [age, s.100-1].

16.1.

reşat nuri, “*gamsızın* ölümü”nde bir sokak köpeği ve yavrularının zehirlenip yok edilmesini toplumsal bir sorun olarak tahkiye ediyor; üstelik bir eğitim kurumunda çocukların tanık oldukları olaylarla! sarı tüylü, ihtiyar bir mahalle köpeği “*gamsız*”, yavrularını kaybetmişti: daha bebekken zehirlenip öldürülmüşlerdi: kim ve nasıl yapıyor bu insafsızca zehiremleri? her şey gözler önündedir; mahalleliler kayıtsızdır; zehirleyen de onların içinden çıkmıştır, kesin.

sarı tüylü, ihtiyar mahalle köpeği *gamsız*, çocukların pek sevdikleri, onu bahar şenliklerine götürdükleri mağrur, mahzun, vefalı, sabırlıdır; insanlara güveni yoktur, *gamsız* köpeğin... sadece çocuklara güvenir, çocuklara sevgi, yakınlık duyar. çocuklardan kötülük gelmeyecektir ona... ve fakat, onu da zehirlerler... sevilme, yavrularını emzirip büyütme, yaşama hakkı yok edilir. ne yazık!

***

“kara kedi”lerle ilgili “uğursuzluk” ön yargısı, ortaçağda zirveye çıkarılır; ayhan bozfirat’ın [1938 - 1981], “*fırıldak*” [sinan yayınları, 1972] öykü kitabında yer alan “*kara kedi*” [ss. 73—81], bu uğursuzluk damgasına örnek teşkil eder:

“kara kedi, dedi. bir kara kedi odada. çok korkunç bir şey bu”.

hizmetçi şaşırır:

“olsun, dedi. ne olacak? üzülecek bir şey değil ki bu”.

“ne söylüyorsun! üzülecek bir şey elbette. yatak odasında bir kara kedinin işi ne? çok kötü bir şey bu. çok kötü..”.

tüm olan biteni “*kara kedi*” ile açıklamaya bağlayan akıl dışı olgulara, yorumlara bir şey diyebilmenin mümkünü yoktur. iyiye âlâmet olmayan benzer bir durumu *kara* ve *kedi* ile “kara kedi” şeklinde formüle eden anlayışta hayvan sevgisi yokluğu, insanı daha da mutsuz eder:

“*tanrım, dedi, nedir bu başıma gelenler. neden tüm aksilikler beni buluyor? nedir bu kara kedi?*”

evet, “*nedir bu düşünemeyen insan ırkı?*”

***

17.

hüseyin rahmi'nin, hikâyelerinde yer verdiği hayvanlara değgin tanıklıklarının, birebir yaşadığı, gözlemlere dayalı olduğu aşikârdır, denilebilir!

“kırço”da, yaşlı bir atın hayatını özetleyiverecek bir öyküyü anlatır. kırço'ya vurulan kırbaçların sayısı hesapsızdır; gece gündüz, dur duraksız kilometrelerce çalıştırılmasının, yorgunluğunun, beslenmediğinin hiç mi hiç hesaba gelir tarafı yoktur. “o sahibim olacak herifin sözlerine inanmayın. o arkamdaki talihsiz yükümlü sabahtan beri kaç kilometre yol yürüdüğümü, bu emeğim karşılığında bana akşamları ne yedirildiğini, hele kaç yaşında olduğumu bilerseniz bu gece boşken çekemediğim şu arabaya binmek değil ya, beni ahırıma kadar götürmek için başka bir taşıt aradınız”. anlatıcı hüseyin rahmi, birkaç aradan sonra, kırço'yu “bir ara-

lık denizde kıyıya yakın bir beygir leşi yüzdüğü gözümle ilişti. deniz kenarına yaklaşarak dikkat ettim. bir de ne göreyim? o yüzen leş, kırço değil mi? evet, evet... ta kendisi... boynundaki kara leke hayvanın o olduğundan hiç kuşku bırakmadı. gözlerimden sel gibi göz yaşları boşandı. o sırada leşin karşısına geçip de verdiğim söylevi dinlemeliydiniz. gelen geçenler arasında mutlaka deli olduğuma hükmedenler olmuştur:

“vah zavallı kırço! kimi zaman ölüm, kurtuluş demektir. işte seninki de öyle. seni kamçıyla diriltmeye uğraşan ali ağa sonunda öldürdü mü? senin şu acılı ölümünden ibret almayı bilselerdi bütün sarıyer'in beygirleri kanlı matem yaşlı dökerlerdi”.

kırço'nun hikâyesi, 17 kasım 1898'de yazıldı. bugün, daha da acıklı at hikâyelerine tanık olmuyor muyuz?

17.1.

burhan günel'in [1947 antakya - 2012 istanbul], "*yaralı at*" öyküsü ile "*mantı yiyen at*" öyküsü birbirine yakınlığı olan öykülerdir: boynunda yara olan bir at, sahibince sokağa terk edilir; çocuklar, bu yaralı ata kötü davranırlar; ve fakat, orhan adındaki çocuk, öteki çocukların yaralı ata yaptıkları eziyete, kötü muameleye karşı tavır takınır. acıma duygusu, merhameti olan orhan'ın bu duygudaşlığı sonunda, ayağı sakat olan babasıyla atı alarak evlerinin yakınındaki akasya ağacına bağlarlar. orhan'ın annesi de ata bakarak onu iyileştirir. "*mantı yiyen at*"ta ise, zeynel bey ile oğlu ilhan, sokakta gördükleri yaşlı ata acırlar. burhan günel'in "*kayıtı ağacı*" kitabında yer alan bu öyküde, nihâl hanım da zeynel bey ve oğlu ilhan tarafından ikna edilir ve nihâl hanım, ata bakar, tedavi eder ve iyileştirir. bir tarafta haylaz, serseri, hayvan sevgisinden yoksun çocuklar, öte tarafta zeynel bey, oğlu ilhan ve nihâl hanım... hayvan sevgisi, hayvana acıma, hayvanı acısından kurtarma, onu iyileştirme: her canlının yaşama hakkı sahip olduğuna ilişkin inançtır.

18.

bekir yıldız [1933 urfa - 1998 istanbul], toplumsal, siyasal konuları "*hayvan-insan*"ı merkez alarak işler. "*insan posası*"nın ilk öyküsü "beygir gibi olmak" böyle bir öyküdür:

"geçenlerde yola devrilmiş yaralı bir beygir gördüm. 'kimde tabanca var?' diye sordu sahibi.

seyredenler birbirlerinin yüzüne baktı. yokuştan aşağı yürüdüm. tabancam olsaydı, verseydim adama, kuşkusuz öldürecekti beygirini.

kafamı iki soru kurcalamıştı: acı çeken hayvanına mı, yoksa işine yaramayacağından ötürü, vereceği arpasına mı acımıştı beygir sahibi?"

"beygir, beygirin sahibi, arpa..". [age, s.7, 1978].

ikircimli bir hâl bu! ha, atları da vururlar, ayağı kırılınca... bugün bu ilkelikten vazgeçilmiş durumda. "yaşama hakkı" öne çıkıyor az da olsa; hayvan da olsa yaşama hakkı önemseniyor, önemsenmeli.

19.

erdal öz'ün [1935 yıldızeli/sivas - 2006 istanbul] "*kayanayan*" kitabında "*kurt*" öyküsünü anmak istiyorum. biliniz hep. sahibi ölünce, köpek, mezarında uyur, yemez içmez, oradan da ayrılmazmış, sonunda da ölüme gidermiş. "*kurt*" öyküsünde sahibi hapse düşünce, köpeği kurt, ölmüş. bir ay olmuş öleli... bir sabah ölüsünü bulmuşlar avluda... isa, hapse düşeli iyi değildi kurt. isa götürüleli yemez içmez olmuş; isa'nın dönmeyeceğini anlayınca, avluda yere uzanıyor, başını ayaklarının üzerine yapıyor, gözlerini kapıya dikip öylece bekliyordu. hep dönmesini bekledi, sahibi isa'nın dönmesini umdu. gece olunca umudunu kesiyor, sabaha kadar ağlayıp duruyordu, çocuk gibi... böyle hayvan görmedim, böyle hayvan görülmedi... yaşlıydı, dedi isa'nın

babası: komşudan süt alıp vermiş, başını çevirip bakmamış bile... ‘pazardan yoğurt aldım ayran yaptım, ağzını tutup içiremedim. kustu, yemyeşil bir su çıktı ağzından... ertesi sabah da öldü gitti... gözleri kapıdaydı ölüsünün bile seni bekliyordu sanki... avludaki dut ağacının dibine gömdük kurdu...’

gözleri fişkırdı isa’nın. var gücüyle dudaklarını ısır-
dı. dişleri oturdu çatlamış kuru dudaklarına... gizleye-
miyordu yüzünü. çocuğu gibiydi kurt. ölenle ölmüzmüş”. [age, ss.39-50]

kurt, hâlâ uluyor, uluyor, uluyordu!

20.

cihat burak [1915 istanbul - 1994 istanbul], bir kedise-
ver; bir kedi ressamı!

“göz” öyküsü baştan sona hayvanlarla özdeşim ku-
ran bir öykü:

“insanlar insanlara, doğaya, hayvanlara eziyet
ede ede yaşadılar milyonlarca yıl. tarlaların en zararlı
yaratığı ve kindar köylülerin küreğin keskin tarafıyla
bir vuruşta ikiye böldükleri zaman üst tarafı alt tara-
fını yemeye başlayan bir çeşit köstebek gibi (bunlara
taupe-grillon dendiğini çok eskiden okumuştum. c.b.)
vahşi bir doymazlık içindeydiler... ilk *kuvvetin* elleri-
ne ne zaman geçtiği bilinmiyor, bu kuvvet...[y]aşamak
ve ısınmak için yararlandıkları ateş’i ellerine geçirdik-
ten sonra, artık *doğa*’nın hâkimi olmaya adım atmış-
lardı; yüzbinlerce yıl ulumalarından tir tir titredikleri
kurtlar, kükremelerinin uykularını kaçırdığı arslanlar,
kaplanlar, gökgürültüleri arasında sökün eden filler,
gergedanlar, karaların-suların-denizlerin küçük büyük
bütün canlıları, ellerinde alevlerle üstlerine yürüyen
bu iki ayaklı, hilesine ve gaddarlığına akıl sır ermez

yaratıkların şerrinden nerelere gideceklerini şaşır-
dılar”.

“[g]öçleri sırasında sürülerinin kalabalıklığından
gündüz ortasında gece karanlığı basan *amerikan yaban
güvercini*’nin son ‘ferdi’ 1914 yılında, bir hayvanat bah-
çesindeki kafesinde eşsiz öldü, sürüden arta kalan tek
bahtsızdı o... beş milyarlık sürünün yuvalandığı orman-
lara saldırılmış, etleri pek lezzetli ve yağlı olan güvercin
yavrularının yuvalarına çıkıp toplamaya üşendikleri için
insanlar ağaçları baltalarla köklerinden indirip yere sa-
çılan yavruları dut gibi toplamışlardı...

[h]indistan’dan tanesi 5 franga alınan pembe fla-
mingoların ayakları, ince zarif boyunları daha az yer
kapsasın diye kanatlarının altına kıvrılıyor, on tanesinin
sığabileceği kafeslere ellisi istif edilip uçakların buz
dolabından farksız ambarlarına bu sıcak iklim kuşları
boyunları bükük atılıyorlardı. günlerce süren aç-susuz
bir yolculuktan sonra, kafesler açılıp ayakları üstünde
durabilenler ayrılıyor, ölenler ya da ölmek üzere olan-
ları, bir işçi, ağzının kenarında bir sigara izmariti, bir
el arabasına doldurup şirketin çöplerinin yığıldığı yere
götürüyor, boşaltıyordu; üzerlerine benzin dökülen bu
yarısı canlı yarısı cansız yığın kanat çırpı çırpı can ve-
riyordu; 5 franga alınıp 150, bazen de 500 franga sa-
tılan flamingoların yarısının acılar içinde ölmesi kimi
ilgilendirir ki!”. [cihat burak, *cardonlar*, ss.149-164,
1981].

cihat burak, bu öyküsünü 29 ocak 1973’te yazdı:
bugün neler neler oluyor? hayvanlara yapılan şiddetin
ölçüsü, hesap kitapsız. insanın vahşi iştahını barbarlık
bile karşılayamaz... bu öyküyü okumak ve üzerinde dü-
şünmek görev olmalıdır.

20.1.

“göz” hikâyesinde ne diyordu cihat burak?: “insanlar
insanlara, hayvanlara, doğaya eziyet ede ede yaşadılar

Cihat Burak "Cemnet Anaların Ayağı Altındadır" 1986. Artam Antik A.Ş. Arşivi

binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca yıl. doymak bilmez bir tüketim yaratmak zorundaydılar..". [age s.149].

hep düşünmüş idim; hâlâ düşünüyorum: savaşlarda ölen atların sayısı nedir diye?! ya fillerin? "[o] günden sonra filler kokularından hiç hoşlanmadıkları beyaz tenli, mavi gözlü, sarı saçlı, kızıl sakallı; genizden konuşmalarıyla son derece nefret ettikleri yaratıklarla

karşılaştılar. yüzyıllardan beri kendileriyle anlaştıkları; her emirlerine boyun eğmeyi vazife bildikleri bakıcıları, bu yeni gelenlerin karşısında kendilerinin insanoglundun karşısında uysallaştığı gibi uysallaştılar..".

"pukiau" adını verdikleri filin hâl-i pür melâline böyle tanık oluyoruz: "[f]iller, şirketin insanlardan fazla üstüne titredikleri işçilerdi; ormanın her tarafında

bakımları için 'post'lar kurulmuştu, akşam beş çayını cengelin ortasında bile zamanında içmeyi namus borcu bilen ingilizin, hastalanan bir filin iş işten geçmeden yanına yetişebilmek için gece gündüz demeden, yiyip içmeden, katır sırtında yahut manda arabalarında, yerlilerin keskin 'dah'larıyla (cengelde sık çalılar ve sarmaşıklar arasında yol açmak için kullanılan geniş pala) açılan gediklerden, cengeli bir sevgi gibi saran fundaların, sarmaşıkların arasından filin, bazen seksen, yüz kilometrelik yolu birkaç günde aldığı olurdu... filler koca gövdelerine karşılık sarışın ingiliz leydileri kadar nazik, bakımları zor hayvanlardı çünkü" [age, s.139-140].

pukiau, hastalanır bir gün: "must" olur (fillerin gözlerinin kenarındaki küçük bir yarıktaki fena kokulu bir cerahatin birikmesiyle başlayan ve filleri deliliğe götüren hastalık). artık, önü alınmaz; banyosunu yapmaz, zincir filan tanımaz, bakıcısına saldırır, başkaları, kendilerini ölümden zor kurtarırlar, tuzak muzak tanımaz, başka fillere zarar vermeye başlar: must kötü bir hastalık olduğundan saldırganlığın önü alınmaz, hiddetten deliliği daha da artmıştır, fili yakalamak için en usta kişilerin yaptığı çukurlar, kamufrajlar bile işe yaramaz. ve fakat, sonunda, kendini "yüksek duvarlarla çevrili alanın kısılcacında buldu". kütüklerle etrafı sarıldı. kementler, sağdan soldan atılarak hortumuna, ayaklarına, boynuna, kuyruğuna, kuyruk sokumuna geçirildi. kıpırdıyamadı. ormanların özgür varlığı, özgürlüğünü kaybetmişti... insan buydu!

20.2.

"cardonlar" [lağım faresi, keme, iri sıçan, splinter, adana'da halk dilinde cardon: büyük fare]: çirkinleşen apartmanlar, çirkinleşen insanlar, pislikler, binalar,

şehir plansızlıkları, cardonların ortaya çıkışına sebep olur: kediler bile işe yaramazlar... kediler: pamuk, minnoş, sarman, tonton, cardonların karşısında çaresizdiler. "zaten, sıçan kedinin alnından tüy koparırsa kedi yaşamaz derler!"

"ne evin ihtiyar kedisi minnoş'un, ne de sapsarı gözlerini kırıştırıp sırtlarını kabartarak mırıl mırıl mangal altlarını arayan öteki kedilerin cardonlarla uğraşmaya hiç niyetleri yoktu. aralarında gizli bir anlaşma yapmışlardı galiba. sofalar, odalar, saçaklar, bahçe, kedilerin; tavan araları, bütün lağım, en aşağı kat, mutfak, cardonlarını..". [age, s.37] cardonlar kuyruklarını peşlerinde sürükleyerek koşuyorlar, meşe basamaklarda. iç içe yaşıyor, iki dünya sanki..".

cardonlarla ilintili "ekşi sözlük"ten bir alıntıya yer veriyorum. şaşırmayın:

"ingiltere sorbiton'da bir kilisede, ulusal evcil cardon derneğinin aylık güzellik yarışmaları yapılmakta. derneğin 400 üyesi var ve özel bir dergi de yayınlıyor. yarışmacı cardonların hepsi, podyuma çıkarılmadan önce özel bir şampuanla yıkanıp paklanıyor. kuyrukları genellikle kepek ürettiği için özel bir özen özellikle gerekli. 30 cm boy/600 gram ağırlık/9 cm yükseklik, yarışmacılarda aranan ideal ölçüler. dernek başkanının beyanına göre, güzel bir figüre sahip olmalı. sırt yay gibi olmalı, yüz ise fazla çıkıntılı olmayıp zarif, kuyruk ile gövde de hemen hemen eşit uzunlukta olacak" [cedilla].

20.3.

necati cumalı [1921 florina - 2001 istanbul], "susuz yaz"ın üçüncü öyküsü "yenilmez"de ülkemizde yayın olan sosyal eğlence haline gelmiş hayvan güreşle-

rinden “deve güreşi”ne yer verir: daha geniş bir coğrafyaya yayılan (ege’ye münhasır) güreşler daha da çekişmeli olur. necati cumalı, “yenilmez” öyküsünde “tülü” [uzun tüylü, güreşçi erkek deve] adındaki deve etrafındaki olay örgüsünü sunar okura.

urla ile seferhisar ilçeleri arasında çok iddialı bir güreşte “tülü” karşısındaki deveyi yener; öyle ki, tülü’nün yenilmesi imkânsız gibidir: adı da “yenilmez” değil midir, bu yüzden?!

urla, pek bilinmezken, tülü sayesinde tanınır olmuştur: urlalılar, tülü devenin yengileriyle bayram eder, gururlanır, eğlenir. deve tülü ayrıca bir geçim

kaynağıdır; sahibi hasan da para kazanır elbette; ne var ki, bir yengi sonrasında: [t]ülü’nün ahır, kapısı, penceresi alev almış yanıyordu, ahırdan dışarıya yoğun duman bulutları vuruyordu. içerdeki ot balyaları, samanlar, tutuşmuş olmalıydılar. tülü yanıyor olmalıydı. can acısıyla böğürüyordu. yangını kim çıkarmış idi, çıkarıncılar kimler olabilirdi? tülü devenin sahibi hasan bilmiyordu. yalnız, güreş sonrasında seferihisarlı devenin sahibi ulamışlıoğlu’nun “ölsün daha iyi” dediği söylenir olmuştu. yenilginin kabullenemeyişi, hayvanlara yapılan eziyetler, yakmalar, öldürmeler ne acıklıdır!

21.

bilge karasu [1930 istanbul - 1995 ankara], “*ne kitapsız ne kedisiz*” ile “*göçmüş kediler bahçesi*” deneme kitaplarında, kendisinin de bir hayvansever, özellikle, kedisever olması bakımından, yazdıklarındaki hayvan duyarlığına, hayvan hakları bilincine gönülden katılıyoruz.

“*cinayetın azı çoğu*” denemesinde bilge karasu, 24 temmuz 1987 günü milliyet gazetesinde haber olan “bursa’da ‘sokak’ kedileriyle köpeklerin ‘ortadan kaldırıldığı’ olayını” anımsatarak bir soru soruyor insanata: “insanlar, şehirlerinde rahat etmek için dirim ortaklarını teker teker yok etmenin ne kadar ilkel bir ‘çözüm’ olduğunu, iş işten geçmeden anlayabilecekler mi? (pencereyi gölgede mi bırakıyor, kökler betona mı dayandı? ağaçlar kesiliverir. kuduz tehlikesi artar gibi mi? kediler köpekler fırında yakılıverir)”. [age, s.51].

“yapılan nedir, onu anlamağa çalışalım”.

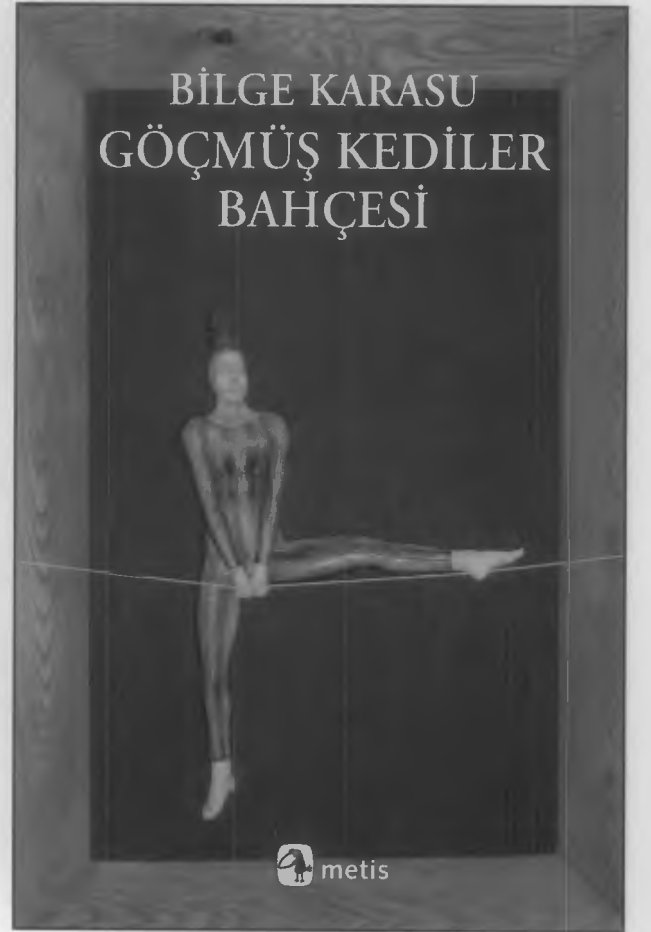
“her şeyden önce, üç ay içinde 1747 kedi ile köpeğin öldürülmesidir. yani evcilleştirilmiş hayvanların... yani bizlerin, insanların, işimize yaraması için binlerce yıl önce yolunu bulup, avından, kırıncıdan, dağından kopardığımız, kendimize alıştırdığımız, özgürleştirdikçe canını da biz vermişiz gibi davranmağa kalkıştığımız hayvanların öldürülmesidir..”. [age, s.52].

“[c]anlıların bu yeryüzündeki dengesinden habersiz insanlar karşısında, tırnağı ile dışından başka silahı olmayan ‘parya’lar yaratılır. sonra bunlar, şu ya da bu biçimde, öldürülür”. [age, s.53].

“*bir hayvanla yaşamak*” denemesinde birkaç örnek verir bilge karasu, hayvanlarla yaşamağa değgin. bilindiği gibi karasu, bir hayvan dostu, kediseverdir; bir apartmanın bodrum katında kedisıyla birlikte yaşayan da odur [örnekleri, burada yazmayacağım; okumanızı öneririm].

karasu, öğretiyor; yol gösteriyor: “[ç]ocuklarımıza ilk öğretilecek şey hayvanlarının sorumlunu taşımalarıdır. iyi de, öğretecek olanlar bu sorumu başta üstlenmek, daha sonra da paylaşmak istemeyince?.. istemedikleri de, çoğu zaman (başta hayvan kabul ettiklerine bakılırsa) ne ile karşılaşacaklarını, *gerçekten*, enine boyuna düşünememiş olmalarındandır”.

bir şey daha var; onu da anımsatıyor bilge karasu: “yaşımız, bir hayvana (herhangi bir hayvana, yani canlıya) duyduğumuz sevgi, ilgi, yakınlık, ne olursa olsun, ilk bileceğimiz, usumuza yerleştireceğimiz şudur:

evimize bir oyuncak, 'çevre düzenimiz'in bir parçası olacak bir şey, bir nesne değil, bir *canlı* alıyoruz. yaşı küçük olanlar bunu hemen bilemez, anlayamaz; onlara bunu anlatacak, büyükleridir. ama onlar, bunu bilmek, anlamak zorundadır". [age, s.64].

bilge karasu'yu dinlemeğe, okumağa ne dersiniz?:

- 1) hayvanlarımız konuğumuz değil,
- 2) yaşam ortağımız;
- 3) "köle" hiç değil;
- 4) birlikte yaşama kararını salt biz mi veriyoruz?
- 5) hayır;
- 6) bizim kurallarımızı öğrenen hayvan,
- 7) kendi kurallarını da öğretir bize,
- 8) çünkü, tek yönlü ilişki olmaz, olamaz.

en önemlisi de:

- 1) onları dövmek, azarlamak, aşağılamak bizden uzak olmalı,
- 2) onların sahibi değiliz: dostuyuz;
- 3) yedirdik, içirdik, karnı tok yeterli mi?: hayır;
- 4) sevgi, güven, sabır şarttır;
- 5) "eeve kedi aldık" lâfzı, cahilliktir;

evet, dostlarımızla ortak dilimizi sevgi üzerine, yaşama hakkı, özgürlüğü üzerine kurmalıyız.

21.1.

"gene kulak verdim kirpiliğime. yaşlanmıştı biraz benim kirpim, dikenlerinin ucu ağarmıştı. torunlarını almıştı karşısına, bir şeyler diyordu. kulak verdim kirpiliğime:

çok değişik yerler gördüm, diyordu, değişik böcekler yedim, değişik kokular kokladım. toprak

kimi yerde yumuşak, kimi yerde sertti; bunu hep biliyoruz diyeceksiniz. ben de yeni bir şey söylediğimi düşünmüyorum zaten. yalnız, bunları yaşadım. siz de yaşayın isterim... uzatmayayım, yolculuğu burada bırakmağı düşündüm, en kestirme yollardan dönmeğe karar verdim. buraya geldim. anneniz, senin baban, senin de ağabeyin, küçüktüküler o zamanlar... korkunun ne olduğunu öğrenmişim artık. neden korkulacağımı da az çok kestirebilecek duruma gelmişim. bundan ötürü, bir çeşit korkusuzluk duyuyordum artık içimde. ondan sonra bir yerlere gitmedim. gitmeyeceğim de bundan böyle. bu arsada, bu arsanın çevresinde dolanıp ölümü bekleyeceğim. beni arayan olursa, ister dost, ister düşman, gelsin, bu arsada, bu topraklarda arasın beni. burası benim yurdum, burada çarpışır, burada el sıkışırız. burada daha az yalnızım, burasını daha iyi biliyorum. herhâlde...

kirpi böyle söylemiş olacak". [bilge karasu, *göçmüş kediler bahçesi*, s. 71. mart 2020].

burada, yaşadığım bir olayı anlatmak istiyorum: günlerden bir gün; sinop temmuzunda, akşam üzeri;

bir hatun kişi, bir denizanasını, denizden çıkarıp güneşin altına bıraktı; görünce, kadını uyardım; ne yapıyorsunuz, dedim: çocukları ısıtıyor, dedi bana. iyi de yurdundan alıp, onu güneşe ölmeye bırakıyorsunuz. ne hakkınız var buna?! aldığımız yere, yurduna bırakın hayvanı, aaa... epey bir çekişmeden sonra, öfkeyle, başka laflar da ederek, denizanasını denize bıraktı... elbette, ben de öfkelenmiştim. herkes, yurdunda, toprağında, bulunduğu yerde yaşama hakkına, özgürlüğüne sahiptir, değil mi? denizanası da, kirpi de... kaplan da, fil de, su aygırı da...

22.

sait faik abasıyanık, “ağıt” hikâyesinde apostol efendi’yi anlatırken, ıstakozların özellikleri, avlanma teknikleri üzerinde de durur: keçi kellesinin derisi yüzülür; deri, ince ince doğranır; ağlara takılır; ıstakoz

Sait Faik Abasıyanık

derinlerde yaşadığından leşlerle beslenir; pis kokar, ve fakat, eti çok lezzetlidir; “salatasını, mayonezini kibar kibar yediğiniz ıstakozun leş gibi kokmuş keçi kellesi derisini pek sevdiğini” öğreniriz. “ağıt”, apostol efendi’yedir: 75 yaşındadır apostol ve bir gün vücudunu sarmış ağlarla, bir eli ıstakoz ağında, öteki sandalın küpeştesine yapışmış bulunur. apostol efendi ölmüştür. [a]postol efendi ömründe ya iki ıstakoz yemiştir; ya da üç. belki de hiç yememiştir”. [bütün eserleri 6, ss. 178 - 182].

22.1.

“ıstakoz ve pavuryalar canlı canlı kaynar suya atılıp pişirilirdi. bu yöntemin bende yarattığı travmayı zor atılabildim. yemesine yedim, ama o pişirme anı aklıma geldikçe vicdan azabı çeker, ‘bir daha asla, asla, asla’ diye kendi kendime söz verirdim... ‘ıstakoz travması’ -salyangozunkinden farklı olarak- sanırım oldukça yaygındır. örneğin selim ileri’nin ‘evimizin tek ıstakozu’ kitabında, sepetten çıkıp koridorda ‘yampiri yampiri’ dolaşan ıstakozun gözyaşları eşliğinde ‘kederli bir törenle’ hazırlanmasını anlatması bir travma belirtisi değil mi?” [marianna yerasimos, “istanbullu rum bir ailenin mutfak serüveni”nden aktaran: sezen ünlüönen, sanat kritik, 22 nisan 2021].

şu soru ne denli sağlam, haklı sorudur, denizlerle: “bilinci olan bir canlıyı damak zevkimiz için canlı canlı haşlamaya” [sezen ünlüönen] hakkımız var mı? ne bilinci, hayvanların da canı var; “can”ı olanı öldürmek, sıcak suda haşlamak, kaynar suda pişirmek; üstelik, damak zevki, mide doyumu için üstelik. abd’nin maine eyaletinde her yıl düzenlenen “ıstakoz festivali”ni düşünmeğe ne dersiniz? abd çıkışlı “gourmet” dergisi, 2004 yılında david foster wallace’tan bir yazı ister, konuyla ilintili olarak; sezen ünlüönen’in yazısından öğreniyoruz:

“nihayet sadede geldiğinde, wallace’ın lafi niçin bu kadar dolandırdığını sezer gibi oluruz: ‘*ıstakozla ilgili çoğu tarifin belirtme gereği bile duymadığı bariz bir nokta, ıstakozu pişirmek için tencereye koyduğumuzda ıstakozun hala (hâlâ, hb) canlı olması gerektiğidir*’. yani tüm bu festival, yüzlerce ıstakozun diri diri pişirilip, yenilmesi için düzenlenmiş bir festivaldir” [sezen ünlüönen, sanat kritik, 22 nisan 2021].

“*yemek felsefesi*” kitabının yazarı david e. kaplan’ın “*gıda etiği*” kısmında: tavukların, ineklerin, domuzların bellekleri vardır [sezen ünlüönen]; hayvanların korkuyu bildikleri, başlarına gelecekleri hissettikleri, bağırıp böğürdükleri, kurtulmak için kaçtıkları aşikârdır. müslüman ülkelerde hayvanların ölmek için nasıl direndikleri gözlerimizin önünde olmuyor mu? nasıl kayıtsız kaldığımız da içler acısıdır. özellikle, ineklerin her durumda yavrularının yasını tutmalarını biz şedit insanlar görmüyor muyuz?

22.2.

vüs’at o. bener’in “*dost - yaşamamız*” kitabındaki “*ıstakoz*” öyküsü, değinmeye çalıştığımız konuyu ele almaktadır. ege bölgesi’nde bir sahil kasabasında geçen “*ıstakoz*” öyküsü, “ıstakozun haşlanıp yenmesi”ni işler. gümrük memuru ziya efendi, kimileyin rüşvet alır almasına; ve fakat, bundan rahatsızlık duyar. burada iyilik ve eziyet; erdem ve merhamet, anlatıcı ile ziya efendi arasında gelgitlerle sağlam bir zemine oturtulmasına çalışılır. ziya efendi, ıstakozu yer yemesine; ama, geceleri uyuyamaz, ıstakozların saldırısına uğrar hep. hatta, kızına karşı şiddet uygulamasına, kızı büyüyünce son verir: ıstakozların canlı canlı haşlanması karşısında “merhamet” duygusu ağır basar... bu, ıstakozla özdeşimdir, duygudaş olma durumudur.

23.

necati güngör’ün [1949 malatya], çocuklar, yetişkinler için yazdığı çok sayıda hayvan öyküsü vardır: “sessiz yürek”; “hayvanların sır dünyası”; “albatros bir okyanus gezginidir”; “ay ışığında ceviz yiyen ayı”; “hikâyemde hayvan var”; dağlarda yalnız bir köpek”; “anne bana köpek al” vd. “*hikâyemde hayvan var*”da: “inek”; “sarı kedi”; damdaki köpek”; “kasap ile köpek”; “kan kokusu”; “kuşlar arkadaşımıdır”; “toppo dayı”; “sisyphos” öyküleri var.

“*sisyphos*”, insan ve at üzerine kuruludur: hem insanı [şahin] hem hayvanı [at destan] anlatır; “*toppo dayı*”da: keklikleri; “*kuşlar arkadaşımıdır*”da kuşları, kamber ile gülendam’ı, “*sarı kedi*”de sarman kedi ile kasım usta anlatılır; “*damdaki köpek*”te, kış kıyamet

bir ortamda kadir dayı ile karısı sakine'nin acılı soğuktan donarak ölümünü, köpekleri gümüş uluyarak haber verir, konuya komşuya! çocukları, birer ikişer köyden ayrılırlar; anne babaları yoksulluktan, birbirlerine sarılarak hakka yürürler. “*kan kokusu*”, hayvan katliamlarının yaşandığı mezbahaları anlatır; acemi çırak abuzer, mezbahadan kaçan camızı yakalamak ister [tanıdık gelmiyor mu?] camızın ayaklarının/sinirlerinin kesilerek yakalanacağını öne sürer; başkalfa, hayvana eziyet edilmesine karşı çıkar ve “insan” olduğunu hatırlatır abuzer’e ve toplanan ahaliye. “*inek*”, tam bir hüznün, acı, merhamet öyküsüdür: doğururken ters gelen yavrusu nedeniyle hastalanır; kesilerek etleri öksüzler yurduna dağıtılır; yavrusuna da, cuma günü olduğundan “cumali” adı verilir.

“*hikâyemde hayvan var*”da yer alan “*toppo dayı*” öyküsü, “*dağlarda yalnız bir köpek*”te de yer alıyor: toppo dayı, “keklik avı zordur,” diye anlatırdı. ‘sıçraya sıçraya kaçar. sarp yerlerde saklanır. ardından geleni yorar. ona yetişmesi zordur. keklik avcısı ya iyi yetişmiş bir köpeğe sahip olacak, ya da tuzak kurmasını bilecek.’. [*dağlarda yalnız bir köpek*, s.166].

“toppo dayı ava çıkarken yanında güzel ötüşlü dişi keklikler götürürdü. dişi keklik ötmeye başladığında, yazı yabanda yaşayan erkek keklikler ortaya çıkar, dişinin çağrısına koşarmış. dişi ne kadar güzel öterse, erkek keklikleri öylesine çekermiş. dişi keklığın şarkısına erkekler dayanamazmış” [age, s.166].

“bir gün, hiç beklemediği bir şey olmuş; ‘şah’ adını verdiği keklığı ölmüştü toppo dayı’nın.

parlak tüylü, mercan gagalı, iri gösterişli bir kuştu şah. adı gibi, keklik soyunun şahıydı sanki. ötüşü de bir başkaydı; şakımaya başladı mı, nerede olsanız, durup dinlemek isterdiniz sonsuza kadar (...) bin yıllık

bir dosunu yitirmiş gibi yaslara büründü toppo dayı, şah’ın ardından... evine kapandı, kimselerle görüşmedi günlerce... çevreden yadırgayanlar oldu onun bu halini. kimileri tefe koydu kendi akıllarınca, bir kuş için yas tutuyor diye. hakkındaki söylentileri duydu mu, bilemem (...) ama bu derin üzüntünün ardından bir daha keklik beslememeye karar verdi toppo dayı” [age, ss. 169-170].

23.1.

“*annem babam malatyâ*”; “*sessiz yürek*”; “*anne bana köpek al*”: köpeklere olan sevgi öne çıkar, necati güngör’de! babası da kasaptı necati güngör’ün; “*kasap ve köpek*” hikâyesinde bir kasabın bir köpeği sahiplenmesine, sevgisine dayanır; tanıklıklar, yaşanmışlıklar, gözlemler hikâyeyi nesnel kılar. “*dağlarda yalnız bir köpek*”te, bir köpek eve alınır; köpeğin bir evi vardır artık; zorunlu bir göç nedeniyle başkasına emanet edilir; ilk sahiplerin, pişmanlık duymasına neden olur, bu köpekleri alıp, besleyip, sonradan salıverilmesindeki yeis çok güçlüdür: köpeklerin gözyaşları, bırakılmaları ne dehşet şeydir.

“*hayvan hakları evrensel bildirisi*”nin 6. maddesine göre: “bir hayvanı terk etmek acımasız ve aşağılık bir davranıştır”.

“*bir avuç kuru üzüm*”de, evin emektarı haso’yu anlatır. dayısının atına olan sevgisi, onu gerçek sahibine teslim ederken yaşadıkları anlatılır: “dayım o gece hep ocağın başında oturdu, suskun, somurtkan... ocaktaki odunlar yandı geçti, yenileri atıldı... bir hayvan değil de, gencecik, umut dolu bir insan ölüp gitmişti sanki bu evde” [tuna uysal, *necati güngör hayatı, eserleri, sanatı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2016, s. 97]. bu bir özdeşimdir, duygudaşıktır, sevgidir.

“*ağlama köpeğim*”de:

ne tuhaf, muzaffer'in artık buralarda olmadığını bildiği için bekçilik görevinin, üzerinden kalktığını düşünüyordu belki de... o her gün etle karın doyurmaya alışmış, sahibi tarafından seviliş okşanan, sabah akşam önüne temiz suyu konulan, soğuk ve yağışlı gecelerde içeride, sıcak bir minderin üzerinde yatırılan hayvan, muzaffer'in gidişinin on sekizinci günü, öğleden sonra ansızın fırlayıp kalktı yerinden, yarasına tuz basılmış gibi ulumaya başladı. bir sağa bir sola koşuyor! hem ne uluma! kudurmuş gibi bir sağa bir sola koşuyor, gidip kapının önünde eşeleniyor, ateş çemberi içinde kıvranan akrep misali döneniyordu! bütün bir mahalle ayağa kalktı o gün. aç mı acaba diye önüne ekmek attılar, dönüp bakmadı. bir yerinde yara mı var, yılan mı soktu, yoksa kudurdu mu durup dururken, diyerek yaklaşmak isteyenlere fırsat vermedi [uysal, age, s. 97].

"o gününün akşamıydı, tomi acıklı acıklı havlayarak kapının önünde kıvrılıp kalmıştı ki, istanbul'dan tel geldi. muzaffer ölmüştü, cenazesini ertesi gün yola çıkaracaklardı" [age, s. 97].

"yüreğini kapalı tut, aklını koru"da, köpek "şiba" anlatılır: "şimdi oturduğum fakirhane... olabilse onun da tapusunu şiba'nın üstüne geçireceğim. bana bir şey olursa, evde oturanlar şiba'ya da sahiplik eder. o da benim bir çocuğum işte. bir çocuk kadar akli eriyor ancak, çevresinde olup bitene; çocuksu bir duyarlılığı var. bir de beni kimselerle paylaşmak istemiyor. biri yanıma ilişse parkta mesela, hemen hırlayarak aramıza oturuyor [age, s. 98].

"sisyphos" öyküsünde: "at: destan" ile destan'ın sahibi şahin'in birbirlerine olan bağlılığı, sevgisi anlatılır: "destan, şahin'in hayatını bağladığı ikinci varlıktı artık. karnında çocuğunu taşıyan karısından sonra destan vardı gözünde. geceleri avluya bağlıyordu onu. havluyla terini kuruluyor, ayaklarını siliyor, tüylerini kaşığılıyordu. arada bir de arpa torbasına bir avuç çay şekeri katıyordu" [age, s. 96].

necati güngör, önemli bir çalışmasıyla hayvanlarla ilgili 961 farklı bilgiyi sunuyor bize: kediler, köpekler, kertenkeleler, sincaplar, tavşanlar, kangurular, filler, karacalar, geyikler, timsahlar, yunuslar, yılanlar, kurbağalar, kaplumbağalar, maymunlar, çekirgeler, kurtlar, tilkiler, aslanlar, ayılar, kutup ayıları, karıncalar, kartallar, kargalar, balinalar, istakozlar, atlar, çakallar, serçeler, kirpiller, penguenler, pelikanlar, foklar, arıkuşları, sivrisinekler, keçiler, koyunlar, inekler, öküzlükler, eşekler, sansarlar, camgöz balıkları, domuzlar, ağaçkakanlar, gergedanlar, zürafalar, kalamarlar, örümcekler, kırlangıçlar, porsuklar, martılar, sırtlanlar, kazlar, ördekler, horozlar, tavuklar, baykuşlar, yengeçler, çitalar, kaplanlar, antiloplar, albatroslar, suaygırları, susamurları, herkülböcekleri, develer, devekuşları, ağaçkurbağaları, akbabalar, ahtapotlar, mürekkepbalıkları, bufalolar, somonlar, akrepler, kuzgunlar, parsalar...

hem hayvanları tanımak hem de hastalıklarında sağaltım yapabilmek, karşılaşıldığında neler yapılabileceğini bilmek bakımından önemli bilgiler var "*hayvanların sır dolu dünyası*"nda.

bir iki örnekle yetinelim: "susamurları bıyıklarını su altında balık avlamak için kullanır".

"kedi ve köpeklerin tükürükleri antiseptik içerir; kendi yaralarını yalayarak iyileştirirler".

“eşekarıları et yiyicidir, balarılarını bitkilerle beslenirler”.

“anne kurdun gebeliği altmış gün sürer”.

“otuz eşekarısı, otuz bin balarısını birkaç dakika içinde yok edebilir” [güngör, age, 2010].

necati güngör, “*dağlarda yalnız bir köpek*” öykü kitabında, aynı adı taşıyan öyküde: “çevremde dört döndü, oyunlar oynadı, havaya sıçradı gelip yüzümü gözümü yaladı, kuyruğunu salladı, havladı, sevincini göstermek için ne yapacağını bilemedi! ben de onu özlemişim meğer, eğildim başımı okşadım uzun uzun, gözlerinden öptüm. içim bir tuhaf oldu!

gözlerim nemlendi... bir hayvan bir insanı nasıl bu kadar özler, o anki sevincini gözlerimle görmesem, bilemezdim..”.

“çeto’yu, yavruyken, komşu bir köyden alıp getirmiştim. niyetim, av köpeği olarak yetiştirmektir. av köpeği nasıl yetiştirilir, onu da pek bildiğim yoktu ya... bizim oralarda herkes avcılık ettiği için, ben de hevesleniyordum. kuzuları otlatırken, ormana giderken, babamın tüfeğini yanımdan eksik etmezdim. çünkü dağlık bölgede yabani hayvanlar zaman zaman köylere kadar inip yiyecek arıyorlardı. hele kış aylarında, sabahleyin kalkardık ki, ayıların ayak izi kapılarımızın önünde uzayıp gidiyor. açlık belasından, evlere kadar sokuluyorlardı. bir defasında ormandan dönerken, kara saplanmış bir kurtla karşılaştım. zayıf, çelimsiz, tüyleri yer yer dökülmüş... sözde beni korkutmak için dişlerini gösterip duruyordu, ama açıklıktan iflahı kesilmiş, yekini de kardan çıkacak hali yok! [k]urt bana bakıyor gözünü kırpmadan, ben ona..”. [age, ss.13-4].

“birkaç kez sürmüş bu böyle. sonra onu kendi hâline bırakmışlar... anlamışlar hayvancığın içindeki özlemin

dinmeyeceğini. eski sahiplerini aklından, yüreğinden silip atamayacağını. ne zaman alıp getirselers, yine gideceğini biliyorlarmış. (...) insan hayvandan daha akıllı olduğu için mi kolayca terk edebiliyor yerini yurdunu, toprağını, kültürünü, geçmişini, anılarını? biz insanlar nerede doyersak, nerede rahat edersek orayı yurt ediniyoruz. oysa bir köpek, birbirimizi aşağılamak için sıfatını kullandığımız köpek, aç ve susuz kalma pahasına, sevip bağlandığı insanları arıyordu boyuna. onları unutmuyordu”.

“çeto’yu orada yalnızlığa terk etmekle ne büyük kötülük ettiğimizi düşünürüm yıllardır; düşündükçe insanlığımdan utanırım!” [age, s.17-8].

evet, hayvanları terk etmek, sokağa bırakmak vs. ne acıdır, ne aşağılık şeydir.

23.2.

recep yılmaz [1963 göynük/bolu - 2019 istanbul], “*atlar ölürse*” şiir kitabında: “atlar ölürse”; “atlar susuz”; “atların rüzgâra karıştığıdır” “bir gün bütün atlar ölürse” şiirleri atlara mersiyedir, ağıttır, sevginin uçsuz bucaksız varlığıdır. “*kuşku işte! yuvalandı düşünceme/ korkum, ya umutsuzluk büyürse! ya bu büyük halk! ya atlar ölürse!*”

evet, bu büyük halk! atlar!: atlara yakıştırılan “halk” sözcüğü: bu bir sözcük değil: kavram!

atlarla bir arada: “teleklerini anlağında ördüğüm üveyikler”, “yaşlı kediler kaçışıyor sıcağın bungunluğuyla”; “balık avlıyor hörgüç kafalı seyis keyfinin sularında”; “aslında atların bakışı hayatın lirik gözyaşlarıdır”; “köpek kemiğe düşkünlüğünden utanırmış”; “bütün atlar ölürse ben de ölürüm”; “terli atlar susuzluktan

kişniyor”; “koyun kuzu çoktan telef gölgede”:

“bir gün bütün atlar ölürse
“tarlada yonca
“ağılda oğlak“
“alışta puhu
“çayda akan su ağlar”

“hişt! kuşlar ürkmessin”; “güz köpekleri” de yaşa-
sınlar: sevgiyle, hayvan haklarıyla!

24.

bu bölümcede: yaşar kemal, buket uzuner, fakir bay-
kurt, hüseyin rahmi gürpınar, abbas sayar, sevgi soysal.

yaşar kemal (kemal sadık göğceli: 1923 hamite -
2015 istanbul] “deniz küstü” adıyla yayımlanan roma-
nını, 1978 yılında milliyet gazetesinde “deniz küstü
selim” adıyla tefrika edilirken okumuş idim: yaşar
kemal, denizi, marmara denizi’ni, deniz varlıkları-
la birlikte ve ekmeğini denizden çıkaran insanlarla
romanlaştırır. kabadayılar, mahpuslar, kaçaklar, po-
lisler, balıkçılar, sevgililer, bir yanda; balıklar, kılıç
balıkları, orkinoslar, martılar, tekmelenen güvercin-
ler bir yanda; bir yanda da yunuslar: sevimli yunus
balıkları: “balıklar kaynaşıyordu oltaların yöresinde,
binlercesi takılıyor, binlercesi kaçıyorlardı. kaçan-
lar yukarıdan inen binlerce oltaya gene takılıyorlar-
dı. selim balıkçı denizin dibinde ter içindeydi. başını
kaldırınca halim bey veziroğluyla göz göze geliyordu.
boyuna gökten ışıklar saçarak, gözleri kör edercesine
balkıyarak oltalar iniyordu denizin dibine... binler-
ce, milyonlarca balık çırpınıyordu oltaların ucunda...
kanlı yunuslar, kara giyitliler durmadan kurşun yağ-
dırıyorlardı yunusların üstüne, balıkların tepelerinde
kapkara delikler açıyorlar, kara deliklerden denizin
içine oluk oluk kanlar fişkırtıyordu yüzlerce, binlerce

musluktan. yunusların kimisi kurşunu yiyince bir iki
metre göğe fırlıyor, boğazlanan bebeler gibi çığırarak,
denizin dibine düşüyorlardı. kimisi de suyun dibinde
değirmen taşları gibi suları, kanlı köpükleri fişkırtı-
rak dönüyorlardı var hızlarıyla, yay gibi olarak, bir
halkaya dönüşerek... eli mitralyözlü kara giyitliler
durmadan ateş ediyorlardı yunuslara.”. [age, s. 474].

dinamitlerle, zıpkınlarla hesap kitap edilmeden de-
niz varlıklarının, hele yunusların kıyımları içler acısı-
dır. yunuslar: bu güzel, sevimli, akıllı, duyusallığı olan
canlılar...

deniz küstü selim, hayatını denize vermişti. “[m]artı-
lar bir anda hayırsızın burnunda toplanıp üst üste, çığlık
atarak dönmeye başladılar. olta gerildi, tekne yan yattı,
selimin gövdesi ipe birlikte denizin üstüne gitti geldi,
usta balıkçı birden elindeki ipi balığa vermeye başladı.
ipi balığa verir, ip elinden son hızla sağılırken, selim
aklından geçirdi: ‘bu bir balık değil, bir alamet’...
[age, s. 304]

selim, kaçırdığı iri, 400-500 kilo balıktan sonra,
daha da irisini yakalamıştı: bir kılıç balığı!

kılıç balıkları denizin dibine yatmazlardı, başla-
rına gelen belanın hepsi de bu yüzden değil miydi?
şimdi bu balığı tartsam altı yüz yedi yüz kiloya kilo
demez... selim: “işte ben de dileğime kavuştum gitti”.

bugünlerin musilaj dedikleri deniz salyası, yoktu
o zamanlar. denizler, deniz varlıkları nefes alabiliyor-
lardı. bütün balık çeşitleri marmara denizi’nin balık
bahçelerinde yaşama hakkını kullanabilen özgür ba-
lıklardı.

“yunuslar ona doğru koşarak, atlayarak, havada
yaylar çizerek, sevinç içinde kıvılcımlanarak, denizi
yarıp geliyorlardı” [age, s.488].

24.1.

yaşar kemal'in roman dünyasında: arılar, yılanlar, kurbağalar, bukalemunlar, balıklar, kurtlar, yunuslar, kartallar, geyikler, karıncalar, kediler, atlar, kertenkeleler, martılar, keçiler, leylekler güvercinler, binbir çeşit hayvan mevcut.

"ince memed" romanıyla, lise öğrencisiyken (1968?), hürriyet gazetesinde tefrika edilirken tanışmış idim. gazetenin, vakfikebir'e iki gün sonra ulaşması yüzünden, ince memed'e kavuşmayı "dört gözle bekler" olurdum. bir de, yıldız cıbroğlu'nun o güzelim desenlerine:

ince memed, "atlar" romanıdır, dense yeridir. "ağanın evinin önünde topal aliye at hazırlıyorlardı. atla iz sürülür

mü? topal ali gözü kapalı bile sürer böyle izi. [ince memed-1, s.124-5, 1971]; "at hazırlanmıştı" [age, s.127]; "ali, boynunu içine çekti. altındaki atı kırbaçladı. abdi ağayla, yedi sekiz atlı da onun arkasından köyün dışına çıktılar. kayalara gelince ali atın başını çekti. ötekiler de çektiler. iz kayalara gidiyordu. ali, gerçekten şaşırdı bu işe. izlerin yönü ormandaydı oysaki... kayadaki izi muayene etti" [age, s. 130]; "atları birisine teslim ettiler" [age, s.130]; "atın yanına kadar hızla yürüyerek geldi. görenler, serserem serserem yürüyen köylü çocuğuna acaip acaip bakıyorlardı. atın burnuna samanlar yapışmıştı. yerden yeşil ot kopardı, atın burnunu sildi. at demirkır bir attı. lekeleri maviye çalan büyücek lekelerdi. sağrıya doğru kınalanıyordu. atın başını okşadı, kahveye geldi" [age, s.434-5]; "ali atın önüne düştü". [age, s.435]; "ali atın başını tutup

durdu”; “dügün atı bu at. süsledim” [age, s.443]; “memed ata atladı” [age, s.443]; “atları, bayırdan aşağı hızla sürdüler” [age, s.444]; “topal ata bindi, doludizgin kasabaya doğru sürdü” [age, s.446]; “hatçe öteki attan indi, geldi terkisine bindi” [age, s.449]; “bu atı da köylü senin için aldı” [age, s.505]; “atın başını şahininkayasında çekti. attan indi. atı götürdü çınara bağladı” [age, s.505]; “memed, hiçbir şey söylemeden kalktı, ata doğru gitti çözdü, atlardı. doludizgin... rüzgâr gibi süzülüyordu at” [age, s.506]; “burada atı mahmuzladı” [age, s. 506]: “at terden kapkara olmuş, göğsü körük gibi inip inip kalkıyordu. boynu, sağnsı köpüğe batmıştı. memed de çok terlemişti” [age, s.507].

24.2.

ince memed, yaşar kemal’in “atlar kitabı”dır benim için!: “yağız at sırolup gitmişti” [ince memed-2, s. 298, 1981]; “[y]ağız at olanca güzelliğiyle ortaya çıktı, kımıldadı, uçacakmış gibi ön ayaklarını iki üç kez havaya kaldırıp şahlandı, sonra da söğütlerin altından akçasaz üstüne süzüldü, aktı, büklüğe karıştı” [age, s. 412.]; “yağız at sırolup gitmişti”; “bu atı kimsecikler yakalayamaz, dedi. ‘hiç kimse bu atın yanına bile yaklaşamaz. bir hoş bir at bu. bakıyorsun bir batmış, günlerce ortada yok. bakıyorsun hiç beklemediğin bir anda karşında. nereye gittiğini, nereden geldiğini kimse bilemez” [age, s.412]; “ve atın hikâyesini sürdürdü” [age, s.412]; “at durmadan, delicesine üstüste, korkmuş bir atın kişnemesiyle kişniyordu” [age, s.413]; “atın karartısı gözden yitti gitti, ta uzaklardan ayaklarının güpürtüsü geliyordu” [age, s.413]; “atın ayaklarının güpürtüsü gittikçe yaklaşıyordu. tümseğin arkasından arka arka arkaya üç yalın parlardı, kurşun sesleri geceyi yırttı. arkasından da var gücüyle at kişnedi. atın ayaklarının sesi de az sonra duyulmaz oldu” [age, s.414]; “atın güpürtüleri gecede yaklaştı, büyüdü, at önlerine

geldi, tam geçerken onları gördü, ürktü. arka ayakları üstüne dikildi. göğe doğru birkaç kez atın karartısı uzadı uzadı söndü. at gözden ıradı gitti, uzaklardan güpürtüsü geldi” [age, s.416]; “at yavaş yavaş, tırnaklarının ucuna basarcasına uzun adımlarla yürüdü, geldi, eski yerinde durdu” [age, s.417]; “yağız at kapkara kesilmiş, ıpslak, günün ilk ışıklarıyla parlıyordu. yorulmuş, boynu düşmüştü, uyuklar gibiydi” [age, s.417]:

“atı gibi, öyle mi çavuşum?”

“atı gibi yüzbaşım”

“yüzbaşı başını çevirip onun gösterdiği yere baktı, yağız at orada bal rengi, pul pul ipiltili çakmaktaşı kayalığın sivrisinde duruyor, kuyruğunu da usul usul sallıyordu. yüzbaşı onu görür görmez: ali ver mavzerini, dedi... [t]üfeğini doğrultup tetiğe çökmesiyle de atın yitip gitmesi bir oldu. [a]l şu tüfeğini. bu at bizimle alay ediyor” [ince memed -3 ss.96-7]; “ince memedin atı, bindiği at.”.. [age, s.269]; “hürü (...) [b]aşını kaldırdı, yağız at sarp kayalığın tam doruğunda duruyordu. yönünü güneşe döndürmüş, başını dikmiş, kuyruğunu usul usul bir sağa bir sola sallıyor, dünyayı ağzına kadar doldurmuş bol ışığın altında tüyleri yıldırıyordu” [age, s.269]; “böyle, atla konuşa konuşa atın yanına çıktı... at yerinden hiç kıpırdamıyordu; öylece kuyruğunu sallayıp duruyordu. bundan yüreklenen hürü atın yanına kadar yanaştı, sağ elini kaldırdı yelesine dokundu, okşadı usul usul, çekinerek” [age, s.270];

“kurban olsun hürüce senin sırma yelene, söyle nereye götürdün binicini sen, sağ mı, hasta mı, sayrı mı, iyi ellerde mi, başı darda mı?” [age, s.271]; “yağız at tam bu anda kıpırdadı, arkasından da şaha kalktı, ön ayakları havayı döğüyordu, hürü onun birden kayalıklardan aşağıya süzüldüğünü gördü” [age, s.271]; “[b]en de sana koç köroğlunun kıratı, dedim! var da sen kurban ol köroğlunun, o kıyamete kadar yaşayacak bengisu içmiş kıratının tırnaklarına. sana adı güzel kendi

güzel muhammedin burağı dedim, var sen de...” [age, s.271]; “o at geliyor o. at” [age, s.467]; “atını tavlaya çektiniz mi?” [age, s. 584].

“gecenin içinden, üstünden kır donlu atlar indiler yamaçtan aşağıya, upuzun uzayarak, apak çizgiler bırakarak karanlığın ucunda. atlar gecenin üstünde, kartalların altında dönüyorlar, ak çizgilerini parlatarak, geceyi oyarak aşağıya iniyorlardı. çok, çok atlar çıktı karanlığın içinden, kuyruklarında, yelelerinde yıldızlar. parladılar, söndüler, köyün içini baştan sona doldurdular, üst üste, burun buruna, yele yeleye, başları havada, horulayarak soluklandılar, göğüsleri körük gibi indi çıktı. baş, yele, kuyruk, gövde ayak birbirine karıştı, savruldu. birden dünyayı bir kişneme aldı. bütün kır atlar başlarını göğe kaldırdılar, kulaklarını diktiler. göğün ötesinden onların kişnemelerine bir tek at onlara uzun bir kişnemeyle karşılık verdi. kişneme yaklaştı, bu sırada da karanlığın içini bir tünel gibi oyarak bir top ışık çıktı geldi. ışığın içinden bir kır at, kır atın üstünde bir yeşil donlu, yeşil sarıklı atlı, atlının elinde yeşil ışıklar fışkırtan bir kılıç... yeşil atlı köyü ev ev dolaştı, her evin kapısının önünde durdu. ardından konağa vardı. zincirler şangırdadı gecede, kayalıklar, karanlık, yıldızlar un ufak oldu” [age, s.664-5].

“yeşil donlu adam atını duvara sürdü, duvar ortadan ikiye biçildi, kapılar ardına kadar açıldı. hızır aleyhisselam, bin terkime ince memed, dedi. öteki onun terkisine atladı, ala donlu, mor çiçekli aladağına doğru uçtular gittiler. onun arkasından kızıl külahlı bir kır atlı, onun ardından da ak külahlı bir kır atlı geldiler, ferhat hocayla kasımı aldılar götürdüler” [age, s.665].

“yağız at da geldi kuyruğu tutuşmuş, yalımların üstünden, karnında yalımlar.”.. [age, s.665].

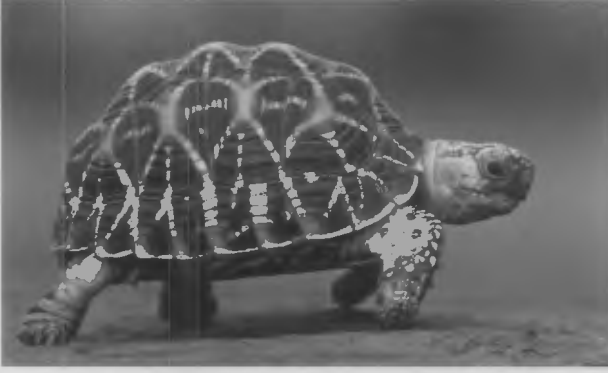
‘at’ a verilen değer, önem: sevgi ve saygının ötesinde bir derunîliği, uhrevîliği, kutsîliği gösteriyor. eski kaman türklerde hayvan-ata olarak değerlendirilen, köktengri ile kamların irtibatını sağlayan, 12 hayvanlı türk takviminde “yılğı:at” olarak yerini alır atlar: kır at, doru at, yağız at, beyaz at, kızıl at, kara at, al at, alaca at, kula at, vb.

atın ölümünde oluşan yeis anlatılamaz: eski türklerde at, sahibiyile birlikte gömülürdü: yaşar kemal, “*ortadirek*” romanında atın ölümü [“*bir anda, avrat, uşak, çoluk çocuk, tüm köylü atın başına birikti. kim-seden çıt çıkmıyordu. herkes hasta atın karşısında saygıyla duruyordu. sanki karşısındaki bir insan ölüsü, bir evliya ölüsüydü*”]. “üç anadolu efsanesi”, “ağrıdağı efsanesi”, “binboğalar efsanesi”, “yusufçuk yusuf”, “akçasazın ağaları”, “yağmurcuk kuşu”, “tek kanatlı kuş”, “kuşlar da gitti”, “karıncanın su içtiği” vb. romanlarında hayvanlar, insanlarla birlikte, bir arada: yaşarlar, ölürler: insan gibidirler!

25.

fakir baykurt, “*kaplumbağalar*”ı, bir anlamda, bir bağlamda düzdeğişmece olarak, metafor olarak da kullanıyor. devlet erkinin, kaplumbağaları düşünecek ne hâli var ne takati. “bir şaşırmanın içinde kaldı birden. her yer kaplumbağa idi! her yaştan, her nakıştan, yüzlerce, binlerce; genç, koca, yavru; yenip bitmiş bağlarda, birer kazık haline gelmiş asmaların diplerinde, toprağın çıplak yüzünde, yürümeden, kıpırdamadan, şaşırılmış gözlerle bekliyorlardı. üstlerinden yeşil yorganları alınmış gibiydi” [fakir baykurt, *kaplumbağalar*; s.386-7, 1977].

kır abbas, onca uğraşının sonucunda, kaplumbağaların şaşkın, hüznü haline baktı, gitti, birkaçının yanı başına çöktü: “elini teknelerine sürdü, okşadı..”.

“ne güzel ürediydiniz! her gün, her hallarınızı görüyordum! tatlı tatlı taklaşıyordunuz! toprağı eşip yumurtluyordunuz! yumurtaların üstünü örtüp ardınıza baka baka, yana yana çekip gidiyordunuz. purluğun bir süsü, bir nakışıydınız. onca zaman barabardık. hiçbirinize bir kötülüğüm olmadı. hiçbirinizi bağlardan dışarı atmadım. iki deneciğimizi, iki yavrucuğu sadece... onları da torunlarımın beşiklerine taktım, dünya âlem biliyor... şimdi ne olduk böyle? esti bir karayel, emme nerden esti, kim estirdi? bilmiyorum. biliyorum emme bilmiyorum!.. o kadar deyim de anlayıverin! yalnız ben estirmedim, biz estirmedik! bir yanlışlık deyelim, bir yanlışlık oldu. ne yapalım, oluyor! yolda giderken kamyonlar bile devriliyor... bizi affedin... hükümeti de affedin.. böyle bir hükümetimiz olduğu için bizi yeniden affedin... işte böyle benim tekneli dayılarım!.. bundan böyle hiçbir boka karışmayacağım! bundan böyle iki adım olacak: biri ‘gel’, biri ‘git!..’ başka bilmem başka demem..” [age, s. 387].

“usulca kalktı. değneğine dayana dayana, beklenen kaplumbağaların arasında gelişigüzel dolaşmaya başladı”.

“gidiyor musunuz gayrı? göçüyor musunuz? göçün, göçün anasını satayım! göçün buralardan! kış gelmeden, eyice soğuklar bastırmadan gidin, yurdunuzu yuvanızı bulun. buraların tadı tuzu kalmadı görüyorsunuz!.. [age, s. 388].

“kaplumbağalar kaçır gibi uzaklaşıyorlardı”.

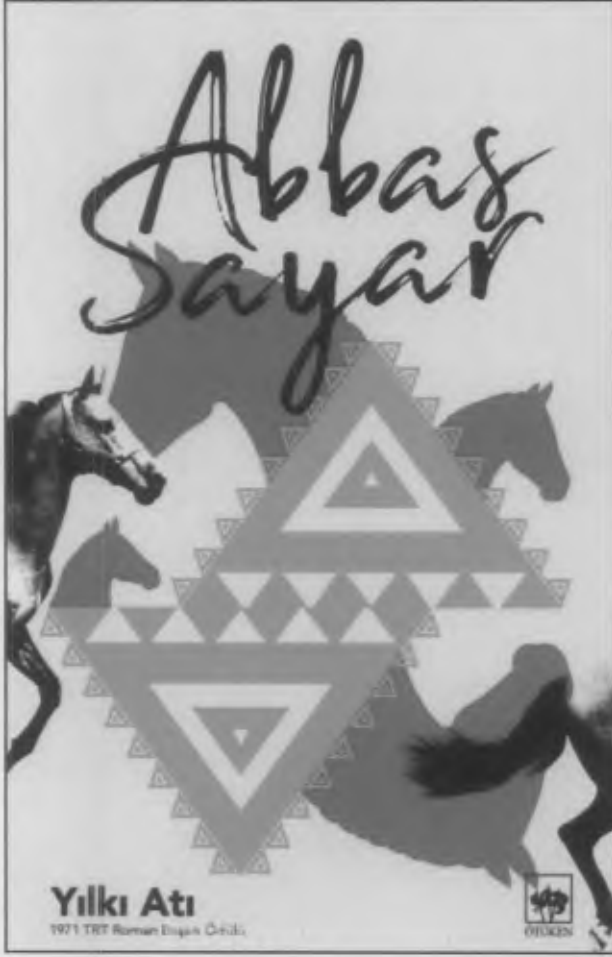
26.

abbas sayar [1923 yozgat - 1999 istanbul], “*dorukısarak*”ı anlatırken, başka yılıklıkları da anlatır: kısırak’ı, aygır’ı, tayları, çilkır’ı, demirkır’ı... daha özgür olanları: üç beştir, beş ondur bunlar; ahır bilmez bunlar, ama, sahipleri, köylerini bilirler. bakımlıdırlar, gençtirler, orta yaşlı güçlü kuvvetlidirler. “ne soğuşa pabuç bırakırlar, ne canavara”. dünya vız gelir onlara. bahar gelince de asal sahipleri onları kısırtıp yakalarlar. arabaya koş, dövene koş, çifte koş... bu yılıklıklar, can yongasıdırlar. bir grup var ki: içlerinde güçlü olanlar var, gençleri, yaşlıları var; kimi kahra, zulme uğramış olan zavallılar vardır: bunlar, gözden çıkarılmış, heptan düşülmüş, defterden silinmişlerdir. at vardır: yaz olsun kış olsun işsiz gününde ovaya salıverilmiş bırakılmışlardır.

köy sınırları içinde başıboş dolaşırlar. akşamları eve dönerler. torbalarında bir kalbur saman, bir avuç arpa vardır. zulme, kahre, dayağa dayanamazlar. bunları, kurtların şerrinden korusun tanrı [abbas sayar, *yılkı atı*, ss.38-9, 1984].

çilkır, eziyetli bir hayat geçirmiştir. “dinsiz imansız bir sahibi vardı. (...) arpanın şeklini unutulı yıllar olmuştu. geçen bahar güçten düşmüş, hiçbir işe yaramaz olmuş, köy hayvanları ile üç mevsim dağ bayır dönele-yip durmuştu. kış kapıda görününce de karar kendisine tebliğ edildi”. [age, s. 40].

“[k]urt, kaşla göz arası bu kez de dişlerini çilkır’ın

nefes borusuna geçirdi. soluğu ses ses çıkıyordu. atın debelenmesi sona erinceye, ayaklarını yana düşürünceye dek boğazını sıktı. kesik bir hırıltı duyuldu. (...) ve çilkr'ın başı toprağa düştü". [age, ss.69-70]

"can alıcı bir hoş günde ovada üç atlı iki yaya göründü. biri satıcı, ikisi alıcı, ikisi yardımcı beş kişi... yılıkılara yaklaştılar. can yongası ile ömür törpüsü atlar bir bakışta seçiliyordu. aygır ve arkadaşlarının sırtlarına su döksen dururdu. her biri dağ gibiydi"

[age, s.81]. alıcılar aygır'a ve doruat'a alıcı çıktılar. "hayrını görün, dedi çelevi ağa..".

yılıkılıkların, yılık atlarının yaşamları bu. "yaşam hakları" allah'a kalmış.

27.

sevgi soysal'ın [1936 istanbul - 1976 istanbul], "yürümek" romanında; kurt, sincap, fare, kedi, porsuk, hamamböceği, yılan, ahtapot, akbaba, örümcek, keçi, eşek, som balığı, birer birey gibi karakter kazanırlar. örneğin;

sincap:

"sincap baharda belirmiş sürgünleri kemirerek ormanda, meyve bahçelerinde, cevizliklerde yaşadı. (...) ormanın sık dalları arasından güneş alan, ışıklı, sıcak yerlerde arka ayakları üzerine oturdu, ön ayaklarıyla ceviz, fıstık, palamut, kozalak kemirdi. güçlü tırnaklarıyla tutundu, tırmandı. sarı kırmızılı postuyla, beyaz karnıyla güzelliğini yitirmeden yaşadı. sadece rengi değişti mevsimlere göre. ağaçların çatal dalları arasında, oyuklarda yaptı yuvasını. yılda iki, üç kez, yedi kez yavru doğurarak çoğaldı. yavruları en düz ağaçlara bile tırmanmayı öğrendiler ondan. o olmasa kendiliklerinden öğreneceklerdi. kışın yuvanın ağzını kapamay, kuyruklarını yorgan gibi örtütüp uyumayı kendiliklerinden de öğrenebilecekleri gibi. sonra her yazla, bütün güneşli havalarda yuvadan dışarı çıkmayı, ormanda özgür yaşamayı öğrendiler" [yürümek, s. 54].

***

bu bağlamda erdal atabek'in [1930 adapazarı] "sincaplar bize ne öğretir?" [27 şubat, 2010, cumhuriyet] yazısına bir göz atmakta yarar görüyorum, sincap deyince aklımıza ne gelir?:

"oyun oynamayı severim; ama, oyunlar kendimi koruma antrenmanlarıdır; güçlü bir hayvan değilim: kendimi korumam için çevik olmak gerekir; bu bir yaşam öğretisidir. hayatta kalmak, kalabilmek için, önce; besin maddelerini saklayıp depolamam şarttır: ağaç kovuklarına sakladığım besinler benim için çok önemlidir; ne bulursam yemem; ben size, fındık yemeyi, doğada beslenmeyi öğretebilirim; daldan dala atlarım: şaşırtsamca bu; doğa ile iç içe yaşarım; televizyonlarda vakit geçirmem, sevmem böyle şeyleri; doğaya çıkmamızı, oynamamızı, ip atlamanızı, çember çevirmenizi salık veririm. sakın şişmanlamayın oturup kalmayın, abur cubur yemeyin; sağlıklı beslenin; yavrularınızı bilgilendirin..".

***

kurt:

"değişken renkli kürkleriyle kurtlar indiler bozkıra. kurt, çok; gri renkli, boz kürklüleri en çok. yazla renkleri açılmış kürkleri. kırmızımtırak sarı çizgilerle. onları çoban köpeğine benzetip yanılan köylü çocukları, son anda, kurdun yan bakan şehla gözlerini görünce vahşeti, yabanlığı tanıyıp kaçtılar. kurtlar, memeli hayvanları, kuşları, insanları, leşleri, her şeyi yiyen kurtlar, beklemeyi bilen, sabırlı, ama amansız bekleyen avlarını. kışı bekleyen, kışın geyikleri, atları yiyen, parçalayan, uluyan. aslında insandan korkan, ormanlarda,

sürülerle dolaşan, avlarının peşinde günler, haftalar, aylar boyu dolaşan kurtlar" [age, s.74].

kedi:

"evlerde, sokakta, damlarda, arka bahçelerde, çöp tenekelerinin çevresinde dolandı kediler. yumuşak, uzun ve sık tüylü postlarıyla korundular soğuktan. beyaz, gümüş rengi, sarı, tekir, siyah ve alacalı kediler. yuvarlak başları, kısa ve kalın boyunlarıyla; her yöne dönebilen, hareketli, geniş kulakları, parlak, büyük ve yuvarlak gözleriyle. bir kedi ışıқта küçülen göz bebekleriyle güneşe baktı. üst dudağının iki yanındaki uzun, sert kıllarla duydu baharı. sağlam ayakları, yumuşak tabanlarıyla ses çıkarmadan yürüdü. sevildiği zaman mırıldamaya, öfkelenildiği zaman dimdik tüylerle kamburunu çıkarmaya doğru yürüdü. ağaca tırmandı, bekledi avını. avını öldürdükten sonra güçlü dişleriyle parçaladı. gerindi. atladı ağaçtan. avını parçalarken gözlediği dişi kedinin ensesine batırdı dişlerini. kimse'nin dostu olmadı" [age, s. 68].

eşek:

"ormanın yolla kesiştiği yerde yatıyordu eşek. öleli çok olmuş. yan yatıyordu, ayakları dikili. bir zamanlar güzel olan gözleri doldurulmuş hayvanlara takılan cam

gözler gibi. kara sinekler bulut gibi üstünde. işte durdurulmuş bir an. işte sanki bu eşek için hiçbir şey değişmez. bu son çirkin, mide bulandırıcı an, en son, en değişmez andır. artık bir zamanlar buğulu olan kara gözler, böyle cam gibi kalacak. kalmayacak ama gözler, bu çürüyen, kurtlanmış eşek bedeni kalmayacak. önce kokuşacak, sonra çürüyecek, ufalanacak, ufalanacak. ormanın bitiminde dönüşecek toprağa. ormanın çimi bir eşek boyutu daha yayılacak. yeni bir filizle belki, bir ağaçlık büyüyecek güzel orman” [age, s.163].

akbaba:

“akbaba çöle dikti patlak, yuvarlak, çirkin gözlerini. baktı. baktı. hiç kıınıdamadan neyi beklediğini çok iyi bilerek, hiç boşuna yorulmadan, boynunu bile çevirmeden, oynatmadan tek bir tüyünü. çölde, o hiçbir şeyin olmadığı, hiçbir canlının yaşamadığı sanılan çölde bekledi ölümü. hiçbir şey sınırsız değil, hiçbir şey değişmez değil, çölün boşluğu, kuraklığı, cansızlığı sınırsız değil. cansızlık canlılığı, cansızlığı sınırsız değil. cansızlık canlılığa, canlılık ölüme dönüştü. akbaba çölde gizli oluşumları çok iyi bilerek bekliyordu. neyin neye dönüşebileceğini bilen, tanıyan, denemiş gözlerle baktı. sabırlı, çok sabırlı. boşa kanat çırpmadan. yormadan boşuna, yorulmadan. bekledi ölümü. çöl dural sanılan boşluğunu bir ölüme dönüştürünce miskin kanatları açıldılar. ansızın güzelleşti akbaba, patlak gözleri hain, ama çarpıcı bir tutkuyla, aşkla ölüme dikili. yavaş yavaş süzüldü” [age, ss. 144-5].

örümcek:

“örümcek toz çoğaldıkça biriktirdi sakızlı tükürüğünü. köşelerden köşelere kustu; dost tozlar ince ince dokular iplikleri, örümcekle. emek, sabır ve ter isteyen bir işçilik başladı. gün gün daha çalışkanlaştı örümcek, kendi için harcadı emeğini. değişmez biçimler dokudu. ağ gerildi gerildi, esnek ve yapışkan. örümcek ağını dokuyup bitirdikten sonra biçimlenmiş emeğinin yanında, dinlendi, beklemeyi ağa devretti. hantal kanat çırpışlarıyla anlamsız uçuşan bir sinek ya da arı yapışınca ağa, tutkal gösterdi gücünü. aptal sinek çırpındıkça esnek ağ sardı onu, sardı, bir canlının emeği, başka bir canlıyı tuttu. dinlenmiş örümcek, emeğinin sunduğu ziyafete yavaş ve emin adımlarla ilerledi. acelesi yoktu” [age, ss. 155, 6].

yılan:

“yılan, fareleri, kertenkeleleri, kuş yumurtalarını yedi ve ağaca tırmandı. pul pul sırtıyla dolandı ağacın gövdesine. bir gerildi, bir boşandı, bir gerildi, bir boşandı, ilerledi güvenle, düşmanlarını bilerek, amansız. derisinin rengi değişti yıllara, yaşadığı yere göre, zehirli bezlerini beklenmedik bir anda dişlerini akıtmak, beklenmedik bir anda ısırarak, beklenmedik bir anda zehirlenmek için. canlıları, fareleri. avı yaklaşınca durdu kıınıdamadan, şimşek gibi ısırarak, sardı avını, bekledi ölmesini, sonra yuttu bütünüyle. sonra bütün suçlarından arınmak için deri değiştirdi” [age, s. 124].

hamamböcekleri:

“hamamböcekleri mutfak dolaplarının bütün kuytu köşelerine yayıldılar hızla. bütün tencerelerin, tavaların, leğenlerin kenarlarında gezindiler, ekmek tenekelelerinin, musluk altlarının, dolap üstlerinin bilinmedik, yumurta bırakılmadık yerini komadılar. kahverengi, çabuk ezilen, çabuk ölen, ama çok çabuk, anlaşılmaz bir çabuklukla çoğalan böcekler. her türlü öldürücü tozun yanı sıra, her türlü ölümden daha çabuk çoğalan hamamböcekleri” [age,s. 109].

fare:

“şehirde, köyde, tarlada ve ormanda, ne varsa kemirerek, harap ederek, insanlara zarar vererek çoğaldı fareler. deri, kösele, ağaç, tel kafes, ne varsa kurtulmadı dişlerinden. tavan aralarına, döşemelere barındılar. fare delikleri birleşti. mutfaklarda, kilerlerde gezindiler. kemirdiler, kemirdiler, kemirdiler. birbirlerinin kuyruklarına tutunarak lâğımlara indiler. bodrumlardan, yağmur boruları içinden tırmandılar damlara. bazıları veba mikrobu yaydı. insanların kulak ve burunlarını kemirdi kimi. maden, taş ve çimento dışında her şeyi kemirerek yaşadılar topluca. düşmanları, leylekler, baykuşlar, kirpiller ne kadar çok olursa olsunlar, fareler daha çok üreyerek korudular döllerini. yılda altı kez yavru olarak, bir çift fare bir yıl sonra dört yüz oldu, iki yıl sonra on beş bin oldu. sonu yoktu bunun” [age, s. 44].

tavşan:

“sık çalılıklar aralandı. uzun yuvarlak başlı, kısa boyunlu, üst dudakları yarık, kuyruğu kısa ve dik, uzun arka ayakları, kısa ön ayaklarıyla bir tavşan bozkıra çıktı. düşmanları, insanlar, tilkiler, kurtlar, yaban kedileri, vaşaklar, yırtıcı kuşlar; sayıları çok olan düşmanları yoktu görünürde. olsa bile, sağa sola saparak, zikzaklar çizerek koşacak, izini kaybettirecekti. ya da gündüz yuvasında dinlenecek; akşam, alacakaranlıkta beslenmeye çıkacaktı. güneşli ve kuru tarlaya kazdığı yuvasında. topluca öbür tavşanlarla; yol yol, karanlık tünellerle bağlanan yuvasında, giriş kapısında gizlenip çıkış kapısından kaçtıkları, şalgam, bitki kökleri, ot ve çimen yiyerek -kesici dişlerle bütün genç bitkileri yiyerek- yılda beş, yedi kez doğurarak, beş yıl içinde bozkıra binlerce tavşan yayılarak yaşadıkları yuvada. dişi tavşan, yavruları için bir yuva kazdı. tek kapılı dar yuva, kaçış kapısı olmayan. giriş kapısı daima kapalı bir in kazdı. karnından yolduğu tüylerle bir yatak yaptı yavrularına, et parçasına benzeyen yavrularını tanınamış, benzetememişti bir şeye. yine de kapalı gözlerini yaladı yavrularının, onlara tek kapılı bir in yaptı”. [age, ss. 26-7].

porsuk:

“porsuk, bu kemirmeden hiç bıkmayan hayvan, arka ayaklarını, pullu ve yassı kuyruğunu kullanarak yüzer de. hem karayı, hem suyu tanıyarak akar suların, göllerin kıyısında yaşar, kemirir, yaşar. çalı çırpı,

çamurla yapar yuvasını. birbirine eklenen yeraltı yollarıyla suyun altına varır. sonra suyun önünü ağaç dallarından yaptığı bentlerle keser. havuzla çevirir yöresini. ağaç kabukları, yapraklar, tomurcuklar, kökler, hepsini sırayla kemirir, yavaş, uzun kemirmeler sonucu en güçlü ağaçları devirebilir. bilir gizlemeyi. göl diplerine yeşil dallar saklayarak kışlık erzağını biriktirmeyi. sonra gelince mayıs, fare iriliğinde üç yavru doğurur” [age, ss. 61-2].

ahtapot:

“denizin serin diplerinde dört bir yana saldı kollarını ahtapot. gelip giden dalgalar yardımcı oldular ona. çevresinde yüzen küçük ve büyük canlılara uzandı kollar. yapıştılar, emdiler; kandan denizin yeşili seçilmez olana dek doymadı kollar. hep olduğu yerden daha uzağa yetişmek, hep daha uzaktaki canlıları sindirmek için kıvrıldılar, büküldüler, yorulmadılar, durmadan biçim değiştirerek, kıvrılarak, hep hareket ederek. denizin serin ve bereketli diplerinde bir ahtapotun yaşaması, doyması için nice hareket gerekli. nice uzanma, kıvrılma, bükülme, biçim ve kılık değiştirme gerekli” [age, s. 137].

28.

hüseyin rahmi gürpınar, “şık” romanında “tam akşam saat on ikiye doğru şöret’le potiş kol kola ve drol’un kordonu ellerinde sokağa çıktılar. pangaltı caddesi üzerinde biraz ilerledikten sonra drol yürümemeğe başladı. şatırzade kordonu çektikçe hayvan boynunu ileriye doğru uzatıp dört ayağı üzerinde mıhlanmış gibi du-

ruyor, ondan ileriye gitmek istemiyordu. çünkü drol kendi mahalle arkadaşlarının ondan öteye tecavüz etmeyecekleri sınır üzerine gelmişti. eğer sınırı geçerse öteki mahalle köpeklerinin cezalandırıcı dişleriyle ısırılacağını biliyordu”.

“şu köpek ki, yürümöör, inat edorsa, bil ki sokak köpeğidir” diyordu, iki ermeni sarhoş külhanbeyi [leyla alp, hüseyin rahmi gürpınar, gazete kadıköy, 05 kasım 2020].

29.

buket uzuner, “uyumsuz defne kaman’ın maceraları / su”da: türk kültür tarihinden izleklerle kam ve kamanlık acunundan atmosferle yeniden yakınlaştırır, bilgilendirir bizi: “[k]aman nedir diye soran bir gence, günümüzün zekâ küpü bir filozofu, radikal bir çevre gönüllüsü, bir rüya tâbircisi, otlarla konuşan bir ziraat mühendisi, araştırmaya meraklı bir organik kimyacı, aya ip merdiven atıp tırmanmaya kalkacak göklerin bilgisi, sınır tanımaz bir grafiti sanatçısı, nobelli yazarların tümünün hikâyeci pîri ve atonal şarkılar söyleyerek dans eden bir modern dansçının çok eski zamanlarda yaşamış ilk ata ve ninelelerinden bahsederim” [uzuner, age, s.58, 2012].

“[s]essizliği çok seven kediler bile havada süzen sessizliği görüp rahatsız oldu ve bunu sorgulayan bir tonda miyavladılar” [age, s. 61].

“kedilerden sarman olanı, artık rahat sepetinden çıkma vaktinin geldiğine karar verip önce yavaş yavaş sepetinde doğruldu. dört ayak üzerine dikilip, deve gibi sırtını yukarı dikti, sonra ön ayaklarını sepetten çıkartıp, kafasını patilerine doğru uzatıp öne doğru gerindi. sonra aynı hareketi arka ayakları üzerinde geriye doğru tekrarlayarak gerindi. yogada ‘kedi gerinmesi’ denen

Fok balığı

bu muhteşem estetik gösteriden sonra gidip sahaf semahat'in bacaklarına süründü. kedi böyle yaparak sahibesini yatıştırmaya çalışıyordu. onu açık tek gözüyle izleyen öbür kedi de, biraz gönülsüzce, sepetinden çıkıp, arkadaşını taklit etti. kedilerden tekir olanının adı 'kutlu', sarmanınsa 'bilgi' idi".[age, s. 51].

"sokak hayvanlarını değil, sakat sokak hayvanlarını koruyacak mesela! sonra allah'ın japonya'sındaki yunus katliamını protesto için yollara düşer, japonya'da mitingde balıkçılar tarafından taşlanır, 'nükleersiz türkiye' diye sinoplara gider..." [age, s. 8].

doğa, çevre, hayvan dostu olmak budur, işte.

29.1.

"[b]adem fokbalığıydı, buysa yunus balığı. badem, foça'da rehabilitasyon merkezinde bakılmış, gökova'ya salınmıştı. bu gariban dün akşamdan beri buradaymış ve

gitmiyormuş. veteriner istedik, koskoca türkiye'de bir tane yunus veterineri varmış, o da yurtdışında bir yunus koruma etkinliğine gitmiş, yarın dönecekmiş! denizleri yunus kaynayan memlekette tek yunus veterineri yetiştir, o da aktivist çıksın ha, pes yani!" [age, s. 97].

***

türkiye'de yıllardır "hayvan hakları" yasası, meclis'te olgunlaşıp bir türlü işlevsel hâle gelmiyor. hatta, "hayvanlarla cinsel ilişki" diye ucube, akıldışı, mantıktan, erdemden yoksun bir ibareye bile rastlanabiliyor. hayvan haklarında, hayvanı bir mal gibi, meta gibi gören bir zihniyete sahip şizofren bir kalabalığımız var. hayvanlara tecavüz en dehşet olanıdır. sahihsiz hayvanlara yapılanlar dehşetengizdir. 15 ekim 1978 paris unesco evi'nde ilan edilen "hayvan hakları evrensel bildirisi" artık, ülkemizde de uygulanır olmalıdır.

"bütün hayvanlar yaşam önünde eşit doğarlar ve aynı var olma hakkına sahiptirler". bilene...

Kaynaklar

- abasıyanık, sait faik., *bütün eserleri 6*, 3.basım, bilgi yayınevi, temmuz 1979, ankara.
- _____, sait faik., *bütün eserleri 2*, 3. basım, bilgi yayınevi, şubat 1977, ankara.
- _____, sait faik., *bütün eserleri 4*, 3. basım, bilgi yayınevi, şubat 1971, ankara.
- _____, sait faik., *bütün eserleri 9*, 1. basım, bilgi yayınevi, haziran 1977, ankara.
- _____, sait faik., *bütün eserleri 7*, 1. basım, bilgi yayınevi, ocak 1976, ankara.
- abacı, tahir., *odaları utandıran dağlar*, birinci basım, yar yayınları, ekim 1976, istanbul.
- akbal, oktay., *karşı kıyılar*, 1. baskı, tekin yayınevi, nisan 1979, istanbul.
- alangu, tahir., *ömer seyfettin: ülkücü bir yazarın romanı*, may yayınları, 1968, istanbul.
- ali, sabahattin., *bütün eserleri: 5*, ikinci basım, bilgi yayınevi, ağustos 1975, ankara.
- alkan, türker., "maymunlar da bizi reddederse..". radikal gazetesi, 09 temmuz 2000.
- alp, leyla., "hüseyin rahmi gürpınar, şık", gazete kadıköy, 05 kasım 2020.
- anday, melih cevdet., *akan zaman duran zaman-1*, birinci basım, adam yayınları, temmuz 1984, istanbul.
- atabek, erdal., "sincaplar bize ne öğretir?", cumhuriyet gazetesi, 27 şubat 2010.
- balıkcısı, halikarnas., *bütün eserleri, 4*, birinci basım, bilgi yayınları, ocak 1980, ankara.
- baykurt, fakir., *kaplumbağalar*, 5. baskı, remzi kitabevi, 1977, istanbul.
- _____, fakir., çilli karın ağrısı cüce, 14. baskı, remzi kitabevi, 1975, istanbul
- bekoff, marc., *düşünen hayvanlar*, çeviren: serpil çağlayan, 1. basım, kitap yayınevi, 1.basım, ekim 2002, istanbul.
- burak, cihat., *cardonlar*, birinci basım, ada yayınları, aralık 1981, istanbul.
- cogito., hayvan-insan-simge-gerçeklik, yky, sayı: 32, yaz 2002.
- çokum, sevinç., *bölüşmek*, beşinci baskı, türk edebiyatı yayınları, mart 1974, istanbul.
- cumalı, necati., *ceylan ağıdı*, birinci basım, sander yayınları, aralık 1974, istanbul.
- duru, orhan., *ağır işçiler*, birinci basım, soyut yayınları, aralık 1974, istanbul.
- eray, nazlı., *geceyi tanıdım*, ada yayınları, birinci basım, aralık 1979, istanbul.
- erhan, ahmet., *köpekli yıllar*, birinci basım, bilgi yayınevi, temmuz 1998, ankara.
- esendal, memduh şevket., *ev ona yakıştı*, birinci baskı, dost yayınları, 1971, ankara.

- _____, memduh şevket., *temiz sevgiler*, 1.basım, dost yayınları, eylül 1965, istanbul.
- eyüboğlu, bedri rahmi., *delişek*, birinci basım, bilgi yayınevi, temmuz 1975, ankara.
- greenpeace.org.tr., "kutup ayılları hakkında", sayı: 123.
- gökalp, ziya., *altın ışık*, kültür bakanlığı yayınları, birinci basılış, 1976, istanbul.
- güngör, necati., *hayvanların sır dolu dünyası*, birinci basım, notos kitap yayınevi, mayıs 2010, istanbul.
- _____, necati., *dağlarda yalnız bir köpek*, 2. baskı, özyürek yayınevi, ekim 2012, istanbul.
- gürpınar, hüseyin rahmi., *gulyabani*, 9. baskı, atlas kitabevi, 1978, istanbul.
- karay, refik halit., *yer altında dünya var ve gurbet hikâyeleri*, 12. basım, inkılâp ve aka kitabevleri, 1973, istanbul.
- _____, refik halit., *memleket hikâyeleri*, 12. baskı, inkılâp kitabevi, 1970, istanbul.
- kansu, ceyhan atuf., *baba yağmur bitti*, 1. baskı, telgrafhane yayınları, eylül 2019, anklara.
- karakoç, sezai., *hikâyeler-1*, birinci basım, diriliş yayınları, 1978, istanbul.
- karasu, bilge., *göçmüş kediler bahçesi*, on dördüncü basım, metis yayınları, mart 2020, istanbul.
- _____, bilge., *ne kitapsız ne kedisiz*, birinci basım, metis yayınları, mayıs 1994, istanbul.
- kanık, orhan veli., *bütün şiirleri* [derleyen âsim bezirci], on sekizinci baskı, 1982, istanbul.
- koray, kenan hulûsi., *bir yudum su*, birinci basım, türkiye yayınevi, 1944, istanbul.
- nesin, aziz., *yedek parça*, altıncı baskı, tekin yayınları, 1976, istanbul.
- _____, aziz., deliler boşandı, altıncı basım, tekin yayınları, 1976, istanbul.
- _____, aziz., *hoptirinam*, birinci baskı, tekin yayınevi, 1976, istanbul.
- _____, aziz., *rifat bey neden kaşınıyor*, tekin yayınevi, 1977, istanbul.
- _____, aziz., *az güttük uz güttük*, 4. basım, tekin yayınevi, 1976, istanbul.
- _____, aziz., *havadan sudan.*, dördüncü basım, tekin yayınevi, 1977, istanbul.
- _____, aziz., *memleketin birinde*, altıncı baskı, tekin yayınevi, 1976, istanbul.
- _____, aziz., *ihtilali nasıl yaptık?*, beşinci baskı, tekin yayınevi, 1977, istanbul.
- ögel, bahaeddin., *türk kültür tarihine giriş-1*, dördüncü baskı, kültür bakanlığı yayınları, 2000, ankara.
- ömer seyfettin., *bütün eserleri 1*, üçüncü basım, bilgi yayınevi, mayıs 1976, ankara.
- _____, *bütün eserleri 6*, ikinci basım, bilgi yayınevi, aralık 1973, ankara.
- _____, *bütün eserleri 7*, bilgi yayınevi, 193. basım, 1973, ankara.

_____, *bütün eserleri 5*, 3. basım, bilgi yayınevi, 1975, ankara.
_____, *bütün eserleri 10*, 3. basım, bilgi yayınevi, 1975, ankara.
öz, erdal., *kanayan*, 2. baskı, can yayınları, 1973, istanbul.
özgen, arif., *hüseyin rahmi gürpınar'ın öykülerinde konu/tema ve yapı*,
ardahan üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü türk dili ve edebiyatı
ababilim dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2011.
radloff, w., *sibiry'a'dan [seçmeler]*, çeviren: ahmet temir, birinci basılış,
kültür bakanlığı yayınları, 1976, istanbul.
sayar, abbas, *yılka atı*, birinci basım, can yayınları, 1984, istanbul.
uzuner, *uyumsuz defne kaman'ın maceraları: su*, everest yayınları, bi-
rinci basım, mart 2012, istanbul.
uysal, tuna., *necati güngör: hayatı, eserleri, sanatı*, yayımlanmamış
yüksek lisans tezi, selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü türk

dili ve edebiyatı anabilim dalı yeni türk edebiyatı bilim dalı, 2016.
ünlüöner, sezen, *ıstakozu düşünmek: david foster wallace, ve vüs'at o.*
bener, sanat kritik, 22 nisan 2021.
soysal, sevgi., *yürümek*, ikinci basım, bilgi yayınevi, ekim 1974, ankara.
yaşar kemal., *ince memed-1*, cem yayınevi, onuncu basım, 1971, istanbul.
_____, *ince memed-2*, 10. basım, tekin yayınevi, 1981, istanbul.
_____, *ince memed-3*, toros yayınları, birinci baskı, 1984, istanbul.
_____, *deniz küstü*, birinci baskı, milliyet yayınları, kasım 1978,
istanbul.
yıldız, bekir., *insan posası-güneydoğu zindanı*, 3. basım, cem yayınevi,
1978, istanbul.
yılmaz, recep., *atlar ölürse*, birinci basım, derlem yayınları, istanbul.

Hayvanseverlerin sokak köpeklerinin toplatılmasına tepki eylemi, Ankara, 2022 (Depo Photos)

3. Bölüm

Günümüzde

Hayvan

Hakları

Hayvan Hakları Aktivisti Olmak

Hayvan korumacı bir büyüğüm bir gün demişti ki; “Hayvana zarar veren birini gördüğünde ‘İnşallah hayvansever olursun’ diye beddua et. Böylece o insan için hayat müthiş acı dolu olur. Hayatı boyunca hayvanlar için çabalarken yaşadığımız sonsuz sıkıntıları yaşar. Bu, onun kâbusu olur. Ama bu sayede de hayvanlar için bir şey yapan biri daha olur, hayvan korumacıların sayısı bir kişi daha artar. Onun için tam olarak beddua olur, hayvanlar açısından da çok iyi bir şey”.

Bu, tam olarak böyle bir yol aslında. Sonsuz kayalık ve uçurumlarla dolu bir yol. Sanki kimsenin bilmediği bir dili konuşuyorsun, sanki tüm dünya kör, sağır, dilsiz olmuş gibi. Bakıyorlar ama görmüyorlar, duymuyorlar, görüp duysalar bile oralı olmuyorlar.

TDK “aktivist” sözcüğünü “etkinci”, “aktivizm”i “etkincilik” olarak tanımlıyor. Etkinci, yani “Toplumsal veya politik değişim meydana getirmek, belirli sorunlara dikkat çekmek için özel amaçlı etkinlik gerçekleştiren kimse”. Ülkemizin genel durumuna bakınca toplumsal ve politik değişim meydana getirmek, belirli sorunlara dikkat çekmek için özel amaçlı etkinlik gerçekleştirmenin yıllar içinde ne kadar zorlaştığını fark etmeyen yoktur. Hayvan hakları aktivistliği ise hep zor

oldu. Evet, belki bu açıdan bakınca hayvan hakları suya sabuna dokunmayan bir toplumsal mesele gibi algılanıyor, dolayısıyla işin içinde gözaltılar, tutuklanmalar, hapis vs. yokmuş gibi düşünülüyor. Diğer taraftan yasalardan yetersizliği; toplumun genelinin hayvana can değil, mal olarak bakıyor olması; hayvansever denilince akla aşırı duygusal tepkiler veren, bir nevi sınırları bozuk insanların gelmesi; konunun belirli bir zümrenin kucağındaki binlerce liralık küçük ırk köpeklerin sahiplerine indirgenmesi ve daha sayabileceğim bir sürü yanlış algı nedeniyle hayvan hakları savunuculuğu belki de bu ülkedeki en zorlu birkaç yoldan biridir.

“Öncelikler sıralaması” ise önümüzde kale gibi... “Önce insan diyorum ben...” En çok duyduğumuz cümle galiba. Olayı güçlü-güçsüz ayırımına indirgeyen çok tehlikeli, tabiri caizse “faşist” bir yaklaşım. “Önce beyazlar, sonra siyahiler”, “önce erkekler, sonra kadınlar”, “önce zenginler, sonra fakirler” gibi bir sıralama. Bu sıralamaların olduğu ülkelerde ve yaşananlara bakarsanız ne demek istediğimi, o hakların zaten asla verilmediğini anlarsınız.

Meselâ ABD’de yaşanan George Floyd olayı. Polisin gözaltı esnasında 8 dakika 46 saniye boyunca boğazına bastığı, “Nefes alamıyorum” haykırışlarını yok

ABD’de polis tarafından boğazına basılarak öldürülen siyahi George Floyd için düzenlenen adalet mitingi (19 Haziran 2020)

saydığı ve herkesin gözü önünde can veren bir siyahiydi Floyd. Dört polis ve herkes izledi. Geçmiş okyanus ötesi köle ticareti gibi insanlığın yüz karası bir suçla bezenmiş sözüm ona “Özgürlükler Ülkesi”nin sistemine işlemiş ırkçılığı tüm dünyaya gösterdi. Bu ülkenin başkanı ise bu işten utanmak yerine göstericilere karşı “korkunç köpekler” (*Vicious dogs*) gibi bir ifade kullandı. Tekrar ediyorum: “Utanmak ve özür dilemek” yerine! Çünkü muhtemelen tek derdi Cumhuriyetçi seçmenlerini hoşnut etmektir. İşte bu hoşnut etmedeki adaletsizlik ve tüm bu yaşananlar; tam olarak “Önce beyazlar, sonra siyahiler” kafasıdır ve sisteme ve topluma sirayet ettiğinde irinli, bitmek tükenmek bilmeyen ve bünyeyi içten içe hasta eden bir çıban gibidir. Bir anda nerenizde tekrar nüksedip de sizi ne kadar hasta edeceğini bilemezsiniz. Ölümçül de olabilir hatta.

Çok uzağa gitmeye gerek yok, hemen yanı başımızda yaşananlara bakalım. Taliban rejimi ile tüm haklarını kaybeden kadın ve çocuklara bakalım. “Önce erkekler” düşüncesini geçmiş yıllarda da deneyimlemiş olan kadınların sesi oldu Zarifa Ghafari. Ülkenin ilk kadın belediye başkanının “Benim gibi insanların peşine düşecek ve beni öldürecekler. Ailemi bırakamam. Bekliyorum” sözleri her şeyi anlatıyor aslında. “Hey bu koca dünyanın insanları, lütfen susmayın, bizi öldürmeye geliyorlar” diyen Afgan kadın yönetmen Sahraa Kerimi ile binlerce kadın ve çocuğun göz göre göre yaşayacaklarına tüm dünyanın sessiz kalıyor olmasına ne demeli?

Bunlar uç örnekler gibi görünebilir ama toplumun genlerine işlemiş “öncelikler” kisvesi altındaki “hak yeme, hak görerek şiddet uygulama, uygulanan şiddeti

izleme” meselesini, yeri geldiğinde nasıl da normalleş-tirdiğini anlatmak istedim. Bu yüzyılda insanlar hâlâ derilerinin rengi ya da cinsiyetleri nedeniyle en temel haklarından yoksun kalıyor, şiddete uğruyor, öldürülüyorken önce kendi ülkelerindeki insanlar sonra da tüm dünya sessizce izliyorsa, işte orada öncelikler meselesinin kokuşmuşluğu, korkunçluğu, adaletsizliği vardır. Hayvan hakları da mağdurlarından biridir.

Neolitik Devrim’le avcı-toplayıcı-göçebe yaşam tarzını bırakarak yerleşik hayata geçip hayvanları evcilleştiren insanın ilk yerleşim merkezlerini kurduğu günden beri hayvanların kaderi aslında hiç değişmedi. Osmanlı döneminde kırsal kesimde hayvancılıkla uğraşılıyor, hayvansal gıdalar Bizanslılara satılıyor, karşılığında onlardan malzeme alınıyordu. Selçuklulardan beri hayvancılık bir gelir kapısı, yaşam biçimi olduğu için toplumun geneli hayvanı “can” değil, “mal” statüsünde gördü ve görüyor. Bu bakış açısı genlerimize sinmiş. Ayrıca hayvanları; evcil hayvan ya da çiftlik hayvanı ya da yabani hayvan diye ayırmayan bir kesim var. Acı çekmeme hakkında yola çıktığımızda zaten hiçbirini diğerinden ayırmamak lâzım. Ama buradaki ayırmamanın altında yatan neden, mal statüsü olunca işler değişiyor.

Toplumun genelindeki inanış; natüralist felsefenin İslamî temsilcisi Râzî’nin de düşündüğü gibi insanı hayvanlardan üstün kılanın “akıl gücü” olduğudur. Oysaki akıl güçleri olup olmadığı değil, acı çekiyor olup olmadıkları sorgulanmalıdır. Odak noktamızı değiştirmemiz gerekmektedir. Akıl gücünün bize verdiği bir üstünlük yoktur ama sorumluluk vardır. Kendinden aciz olana, dili olmayana, hakkını arama yetisi olmayana, acı çekene sahip çıkma sorumluluğu en temel insanî sorumluluktur.

Vikipedi’de de benzer bir tanımlama vardır. Oradaki tanımına bakarsak hayvan hakları; insan harici hayvanların tümünün ya da bir kısmının kendilerine

ait bir özerkliğe sahip oldukları ve acıdan kaçınma gibi temel çıkarlarının tıpkı insanların temel çıkarlarının korunduğu gibi korunması gerektiğini savunan fikirdir. Hayvan hakları kavramı, insan harici hayvanların insan amaçlarına uygun düştüğü biçimde kullanılabilir birer eşya olmadığı, kendi arzuları ve ihtiyaçları olan bireyler olarak muamele görmeleri gerektiği anlamına gelir.¹ Pratikte bu, hayvanların insancıl muamele görmelerinin gerekli olması anlamına gelebileceği gibi, hayvanların tıbbî ve kozmetik deneylerde kullanılmasının, eti ya da derisi için öldürülmesinin, eğlence için avlanmasının ve hayvancılık sektöründe hammadde ya da kaynak olarak kullanılmalarının hayvan hakkı ihlalleri olarak tanımlanması anlamına gelecektir.²

İşte onların birer eşya olmadıklarını, arzu ve ihtiyaçları olan bireyler olduklarını kabul etmektir bütün mesele. “İnsancıl muamele” sözü bile insana dair kibir barındırır içinde. “Adil muamele” demek daha doğru olacaktır. Yani eşitlik, eşit haklar demektir. Elbette bu, ne dev gibi sektörlerin işine gelir ne de toplumun büyük bir kesiminin. Çiftlik hayvanlarını düşünürsek ve onlara bağlı sektörleri, sonra deney hayvanlarını ve onlara bağlı sektörleri, avcılığı, balıkçılığı, kürkü, deneyi, hayvancılığı... Dev sektörlerin dev çarkları dönerken ağlayan, duyguları olan, acıyı hisseden, kendinden koparılan yavrusunun peşinden koşan, annesini ağlayarak arayan, kürkleri diri diri yüzülen, denizlerde türlü korkunç teknolojilerle avlanan milyonlarca hayvanı düşünün. Bugünkü dünya, hayvanların cehennemidir, net. Bir an için durup düşünürseniz ne anlatmaya çalıştığımı anlayacaksınız. *Earthlings (Dünyalılar)* belgeselini izlemenizi öneririm. Dünyada hayvanların yaşadıklarını en çıplak haliyle gözler önüne seriyor. İnsan denen

1 “Animal Rights Law and Legal Definition | USLegal, Inc”. definitions.uslegal.com.

2 “Animal-rights movement”, The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2001-05

canlının eziyeti yasalarla nasıl meşrulaştırabildiğini gözümüze sokuyor. Bu belgeseli izledikten sonra bir daha asla aynı şekilde hissetmeyeceksiniz.

Hayvan haklarını tüm hayvanlar için geçerli kıldığımızı düşünürsek bu mücadelede bize verilen daracık bir oyun parkında oynayan çocuklar gibi olduğumuzu görebiliriz. Çocuk parkı tüm hak mücadelesini kapsar. Her bir oyuncak ise farklı alanlarını. O çocuk parkında da yasaların izin verdiği kadar hakkımız vardır. Onların istediği saatlerde, istediği oyuncaklara, istedikleri kadar biniyoruz denilebilir. Tüm dünyada hal böyleyken ülkemizde de durumların farklı olduğunu söyleyemeyiz. Ülkemizde işler daha da zordur hatta. Bizim parkta eskiden kalma bir gıcırdayan salıncak, zincirleri ha koptu ha kopacak. Kaydırak desen metali, boyaları dökülmüş, kayarken resmen bacaklarını yüzen, takıla takıla aşağı inmeye çalıştığın... Tahterevallı ise yukarı aşağı inip kalkarken denge merkezi bozulduğundan sağa sola sallanıp duruyor, her an düştü düşeceksin.

Öyle bir karmaşada devam etmeye çalışan çocuklar gibiyiz. Dünyada da böyle Türkiye’de de böyle.

Türkiye’de tüm hayvan korumacıların artık ezberlediği kalıp cümleler vardır. Toplumdaki hayvan sevmeyenlerin en sık kullandığı cümleler. Birbirini tanımayan bu insanların ülkenin bambaşka köşelerinde aynı cümleleri kurabiliyor olması insanın birbirine görünmez bir şekilde bağlı olduğunun, birliğin kanıtıdır adeta. Keşke o birliği iyi şeylerde de kullanmayı becerebilse. İşte hayvan korumacıların en sık duyduğu cümleler:

– Tamam, biz de hayvan seviyoruz ama sokakta olmaz.
Kafa sesim: Sebep? Kim karar veriyor? Onların yaşam alanlarını gasp edip betona çevirenler mi? Bir parça betonu bile çok görenler mi? Sokakta olur, evde olur, hayatının tam ortasında pek de güzel olur. Sana ne! Ben senin neden sokakta olduğunu sorguluyor muyum meselâ?

– Ama buraya yemek koyuyorsunuz, ortalık kirleniyor.
Kafa sesim: Yemekten ziyade kuru mama ve su koyuyoruz. Yemek de koysak, kuru mama da koysak kapla koyuyoruz. Ama sen çöpünü ağız açık atıyorsun, hatta yere atıyorsun. Arabadan fırlatıyorsun. Apartmanda üst kattan örtünü, kilimini sokağa silkeliyorsun. Komşuna da saygın yok, temiz çamaşırların üstüne halı silkeliyorsun. Uyarıldığında bunu gizlice yapıyorsun. Kimse görmedikçe pisletebilirsin sanki! Sokakta yanan izmariti de atıyorsun, yere de tükürüyorsun. Çöpünü olur olmaz duvar kenarlarına bırakıp gidiyorsun. Çocuğunun kirli bezini kumsallara bırakıyorsun. Ortalığı asıl pisleten sen olmayasın?

– Ben de hayvanseverim ama evde olmaz. Bahçeli ev lâzım ona da. Ne yazık ki yok. O yüzden hayvanım yok.
Kafa sesim: Hiç de öyle bir şart yok. O senin ilginç bakış açın. Bu da benim yaşam tarzım. Evde de bakarım, yataкта koltukta da yatırırım. Sana ne! Bahçeli evlerde yaşaya yaşaya bir hal olduk da. Ayrıca

evim bahçeli de olsa köpeğimi evin içinde yanımda tutarım. Sana ne!

– Evde hayvan olmaz. Pislik.

***Kafa sesim:** Hadi ya? Sebep? Ama karısını, çocuğunu döven adamlar “evin reisi” sıfatıyla evde olurlar ve sonra hatta kadınları sokak ortasında katlederler. Ona izin var, seni koşulsuz seven, yeri geldiğinde evde şiddete maruz kalan aile bireyini koruyan köpeğe mi yok? Ağrıyan yerinin üstüne yatan, sana masaj yapan, gırlayarak sakinleştiren, tek bildiği sevmek olan kediye mi yer yok? Ayrıca kediler dünyanın en temiz canlılarıdır. Köpekler de kendilerini temizlerler. Sokaktan gelince 2 saat pati yalamaları, tüylerini yalamaları bundandır. Pis olan, duş almaya imtina eden, kirli vücutlarına sonsuz sprey ve parfüm sıkarak ağır bir koku bulutu olarak dolaşan tek canlı, insandır. Karga bile her gün ilk iş temiz suda kendini yıkar. Bunu biliyor muydun? Tek tek kanatlarının arasına kadar temizler.*

– Kediye bir türlü sevemedim ben. Nankördür ya.

***Kafa sesim:** Teşbihte hata olmaz. Zamanında biri bir benzetme yapmış, almış yürümüş. Nankör olan tek canlı, insandır. Ekmek yediği kaba pisleyen, başka canlıya işkence eden, yiyeceğinden fazlasını alan, sonra çöpe atan, lokmasını paylaşmayan, komşusu açken rahatça tok yatan... Kedi, evine ve ailesine çok sadıktır. Ailesinden ayrı kaldığında, ailesi seyahate gidip evde yalnız kaldığında depresyona bile girer. Ama tabii ki insanın gamsız olduğu gibi kedinin de rahatı vardır.*

– Siz de bu işi biraz abartmıyor musunuz? Ne hakkı, ne yasası!..

***Kafa sesim:** Yaşam hakkı, yaşam hakkına saygı. Abartmıyoruz. Hatta daha yolun çok başındayız. Asıl sen nasıl böyle bencil yaşayabiliyorsun? Bu dünyada nasıl olur da sadece insanın hakları olduğunu düşünürsün? Ağacın da kedinin de köpeğin*

de, ormandaki ayının da, kurdun da bizim kadar hakları var. Olmalıdır. Tüm çabamız olsun divedir. Onların haklarını verdiğinde senin de tüm hakların gerçekten verilmiş olacaktır. Bunu bir görebilsen.

– Kaç hayvanın var? Zor olmuyor mu?

***Kafa sesim:** Kaç çocuğun var? Zor olmuyor mu? Ben sana soruyor muyum neden bu kadar çocuk yaptın, diye... Hayatımı kaç hayvanla paylaştığımdan sana ne. Zor oluyor desem gelip sen mi bakacaksın? Seni neden ilgilendiriyor?*

– Evde bakılmaz onlara. Bu kötülüktür. Doğalarına aykırı.

***Kafa sesim:** Hı hı, doğa bıraktık da doğalarına aykırı. Bunlar ayı, kaplan, kurt değil, adı üstünde evcil hayvan. İnsanla yaşarlar, insana bağımlılar. Ormanda mı yaşayacaklar? Doğaları neresi sence? Sokak mı? İstersen bir tek gün bir sokak köpeği ya da kedisinin peşine takıl. 24 saat neler yapar, kaç yerden kovulur, kaç kişi iyi davranır, kaç taşlar, nasıl yemek bulur, susuz mu kalır, ne olur hepsini bir gözlemler. Sonra gel.*

– Her şey bitti, sıra itlere mi geldi?

***Kafa sesim:** Hiçbir şey bitmedi. Asla da bitmeyecek. Dünya var olalı beri, daha doğrusu insan var olalı beri olan biten tüm adaletsizlikler insan bu farkındalıkla, bu bencillikle yaşadığı sürece devam edecek. Sanki dünyadaki açlığı, fakirliği bitirmek için bir çaban var da hayvana saldırıyorsun. Daha mahallendeki aç insana faydan olmamış belki de. Ayrıca dünyadaki bu kadar adaletsizliğin sebebi gariban sokak köpekleri değil. Hayat pahalılığı, toplumsal eşitsizlik, kadına şiddet, çocuğa şiddet, kapkaç, hırsızlık, vb. Hiçbir şeyin sebebi hayvanlar değil. Onlara sebep olanlara sor. En temel hak olan yaşam hakkını bir canlıya vermek için her şeyin bitmesi gerekmiyor ayrıca.*

– İnsanlar açlıktan kırılıyor, siz hayvan diyorsunuz.

Kafa sesim: Evet, aslında tam olarak da bu yüzden onları ciddiye almalısınız diyoruz. Çünkü toplum, en zayıf halkaya sahip çıktığı gün aç insan da kalmayacak, toplumsal bir değişim başlamış olacak, dünya herkesin elindekini paylaştığı bambaşka bir yer olacak diyoruz. Ama kime diyoruz? Ne kadar anlaşılıyor? Orası meçhul. Yine tekrar ediyoruz: İnsanları aç bırakan hayvanlar değil, yönetimlerdir, sistemdir, devletlerdir. İnsanların tok olması gerektiğine inanıyorsanız tepkinizi onları aç bırakanlara verin, sisteme verin. İki lokma ekmekle karnı doyan, bedeni kadar yer kapladığı betonda kışın tir tir titreyerek yatan, şu kocaman dünyada bir başına hayatta kalmaya çalışan sokak köpeğine değil.

– Kaç çocuk okuttun? Bu parayı hayvana harcayacağına, iki çocuğun eğitimine harca.

Kafa sesim: Kendisi muhtemelen hiç çocuk okutmamıştı. Ama olsundu. Sataşsındı da ona yeterdi. Ayrıca o çocuk okutsaydı, sen hayvan doyursaydın, başka biri de ağaç dikseydi. Dünya ne güzel bir yer olurdu halbuki. Sosyal medya diliyle cevap verdim. Özellikle...

Bu cümleler uzar gider. Bazılarına buram buram cehalet sinmiştir. Onlara daha az sinir olurum meselâ. Ama bazılarında tarifsiz bir alt etme güdüsü vardır. Derdi ne insandır ne de çocuktur aslında. Derdi seni yenmektir. Yenince ne olacaktır, hiçbir fikrim yok. Ama seni yenerse senin gibi bir çaba içinde olmadığı, sadece kendini ve kendi ailesini düşünerek yaşadığı için daha az rahatsız olacaktır belki de.

Kavga etmek yerine sakin sakin anlatmayı tercih ederim. Genelde böyledir. Ama iyi niyetli olmadığını gördüğümde cevaplamam, hatta kabalaşabilirim. Kendini savunma yetisi olmayan bir canlının hakkına sahip çıkıp sesi olduğum için eleştirilmeyi kabul edemem. Karşımdaki de bir hayvan bilimci değil zira.

Habitat

Bazı insanların inatla anlamadığı; sokakların da bir “habitat”ı olduğudur. Bunu sona erdirmeye çalışmak, yani sokakta olmasınlar demek; bence insana yapılan en büyük kötülüktür. Çünkü sokakların, şehirlerin habitatı içinde de tüm hayvanların bir rolü, önemli bir yeri vardır. Sadece insan seviyorsanız dahi o habitata dokunmamanız gerekir.

Habitat denen şeyin mahallelerimiz, sokaklarımız için de geçerli olduğunu biliyor muydunuz? Habitat, bir canlı türünü ya da canlı birliklerini barındıran ve kendine özgü özellikler gösteren yaşama ortamıdır.

Her sokağın kendi habitatı, bu habitatta yaşayan sakinleri vardır. Sokaklar insanlar dışında kedi, köpek, fare, böcek vb. hayvanları barındırır. Ve bu farkında olmadığımız ya da bizi pek rahatsız eden sakinler, aslında bize hizmet ederler. Bazen bazı belediyelerden fazla hem de!.. Şehirlerimizin farkında olmadığımız doğal dengeleyicileridir onlar. Bir sokaktaki kedileri toplayın bakalım neler oluyor? Nasıl fareli köye dönüşüyor mahalleniz, görün ondan sonra.

Her sokağın bir de köpekleri vardır, hatta olmalıdır. Doğal bekçiler deriz ya onlara, biraz daha bilgi vermek lâzım sanırım: 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasası gereğince her sokak köpeği bulunduğu sokaktan alınıp aşılınmak, kısırlaştırılmak ve alındığı yere bırakılmak zorundadır. Kulağı küpeli gördüğünüz her köpek bu durumdadır aslında. Yani aşılıdır, kısır, güvenlidir. Kedilerde de kulağa çentik atılır. Sokak hayvanlarının kısırlaştırılması, belediyelerin sorumluluğundadır.

Her habitatın belli sayıda canlı taşıma kapasitesi vardır. Biz istesek de istemesek de sokaklarımızın belirli sayıda hayvan yaşatma kapasitesi vardır. Yani biz sokak köpeklerini toplarsak da çok kısa sürede o gidenlerin yerine başka köpekler gelecektir. İstesek de istemesek de! Siz bu hayvanları yok ettiğinizde, zehirlediğinizde, çok kısa sürede o bölgeye yine aynı sayıda

Doğal ortamında (habitat) bir karaca

hayvan dolacaktır. Bir kısmını yakalayamadığınızda ve kısırlaştırmadığınızda ise kalan hayvanlar içgüdüsel olarak bir sonraki doğumda daha fazla sayıda yavru-
layacaklardır. Dünya Sağlık Örgütü'nün araştırmasına göre bir dişi sokak köpeği 67.000 köpek demektir. Bir dişi köpeği kısırlaştırdığınızda ne çok doğumu engelle-
miş olursunuz aslında.

Hâlbuki mahallenizin bu sakinlerini kısırlaştırırsanız ve aşılatırsanız, belediyenin görevini yapmasını sağla-
nız, onlar sokağınızın güvenlik görevlileri olmalarının yanı sıra aşısız hayvanların da mahallenize girmesine engel olacaklardır. Çünkü alanlarına başka hayvanla-
rı sokmayacaklardır. Kedi de köpek de alanını korur. Doğal olarak kapasiteyi dengeler. Uzun lafın kısası; kısırlaştırılıp aşılanıp bulunduğu yere bırakılan sokak hayvanları habitatımızın bir parçasıdır. Onları sokakla-
rından sürmek, habitatla oynamak demektir. Sokakları-
mızda olmalıdırlar.

STK Olmak

Böylesi zorlu bir mücadelede biraz daha zorlanmak istiyorsanız STK (sivil toplum kuruluşu) olun demeye-
ceğim elbette. Ama STK olmanın bir sürü avantajının yanı sıra dezavantajları da vardır.

STK terimini kullanmayı tercih ettim. Ama bu an-
lamda dünyada farklı terimler de kullanılmaktadır. Bu terimlerden en yaygın olarak kullanılanları şu şekilde sıralamak mümkündür: “Kâr gütmeyen kuruluşlar” (non-profit organizations-NPOs), “kâr gütmeyen sek-
tör” (non-profit sector-NPS), “üçüncü sektör” (third sector), “gönüllü kuruluşlar” (voluntary organizations), “özel gönüllü kuruluşlar” (private voluntary organi-
zations-PVOs), “hükümet-dışı kuruluşlar” (non-go-
vernmental organizations-NGOs), “kâr için olmayan kuruluşlar” (not-for-profit organizations), “bağımsız sektör” (independent sector), “hayırsever yardım kuruluşları” (charitable organizations), “hayırsever

kuruluşlar” (philanthropic organizations), “vergiden muaf kuruluşlar” (tax-exempt organizations), “sosyal hareketler” (social movements) vb.³

Sivil toplum ile ilgili pek çok tanımlamalar yapılmıştır. Ancak en genel anlamda tanımlarsak; bireylerin gönüllü olarak bir araya gelmeleri ve kendi çevrelerinden başlayarak, toplumsal yapıyı değiştirme çabaları olarak betimleyebiliriz. Sivil toplum, kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma imkân tanıyan ve iletişime açık bir alanı temsil etmektedir.⁴

Bir makalede, daha genel bir yaklaşımla, STK’ların ortaya çıkış nedenleri kabaca dört grupta ele alınmaktadır. ⁽⁵⁾ Bunların başında, “Tarihsel nedenler”in varlığı gelmektedir. Toplumların, henüz devletler ortada yokken, sorunlarıyla başa çıkmada STK’lardan yararlandığı herkesçe bilinmektedir. Geçmiş dönemlerde, insanlar, sorunlarını kendi başına çözemediği için bir araya gelerek gönüllü kuruluşlar oluşturmuş, güçlerini birleştirmiştir.

Diğer bir neden, “piyasanın başarısızlığı”dır (market failure). Piyasalar, ayakkabı, araba, giyecek, yiyecek gibi malları üretmede çok başarılı iken, “kamu malı” (public goods) olarak adlandırılan ve genellikle “bedavacılık” (free-rider) sorunu bulunan, yani herkes tarafından herhangi bir ayırım yapılmaksızın tüketilen malların üretiminde başarısız olmaktadır. Zaten, müdahaleci devletin ortaya çıkışının altında yatan sebep de budur. Bu nedenle, bu tür malların üretiminde, devlet yanında STK’lar da yer almaktadır. Başka bir neden, “devletin başarısızlığı”dır (government failure).

3 İbrahim Uslu, “Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İÜ SBE, 1999, s. 24. / Sivil Toplum Kuruluşları STK’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da Faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma, Doç. Dr. Süleyman Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Halis Başel. Yrd. Doç. Dr. Hasan Şenocak

4 Akatay, A. (2009: 1-2), Sivil Toplum Kuruluşları, Yönetim, Yönetişim ve Gönüllülük. Ankara: Pozitif Matbaa.

Her ne kadar piyasanın boşluğunu doldurmak üzere devlet ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmeye başlamışsa da bu sefer bürokrasi, hantallık, yetersizlik gibi nedenlerle devletin yerine getiremediği bazı sosyal görevleri STK’lar üstlenmeye başlamıştır. Örneğin genelde bu durumu bertaraf etmek üzere ABD’de devlet, finansman sağlamakta, STK’lar da hizmetleri gerçekleştirmektedir.

Bir başka neden ise toplumdaki “dayanışma” ruhudur. Dayanışma ruhunun gelişmiş olduğu toplumlarda, STK’ların sayısı ve nitelik olarak gelişmiş oldukları gözlemlenmektedir.⁵

STK olmanın yerel yönetimler üzerinde yaptırım sağlamak, görevlerini hatırlatmak, görevlerini ihmal ettiklerinde ya da eksik yaptıklarında baskı olabilmek gibi bir sürü avantajı vardır. Yerel yönetimler tek başına bir gönüllüye verdikleri reaksiyondan çok daha fazlasını sivil toplum örgütlerine ve onların örgütlenmelerine verirler. Bu yolun uzun soluklu yolcusu olacaksanız emin olun sosyal medyanın gücü kadar önemlidir bir sivil toplum örgütünün parçası olmak...

Bu yolda bazen yerel yönetimler kadar büyük engellerden biri de gönüllüler olabilir. Destek vermedikleri gibi uzaktan eleştirirler. En sık karşılaştığımız tepki ise “Derneklere karşıyım ben”. Peki, neden? “Güvenmiyordur, istemiyordur, bu ülkedeki her şeyin çivisi çıkmıştır, bireysel olarak daha çok şey yapıyordur, dernekler ne işe yarar...” Uzar gider bu liste. Ama sonra bir gün bir yasa tasarısı çıkar, en önce bu arkadaşlar “Dernekler, bir şey yapın! Lütfen harekete geçin! İmdat!” diye ortaya çıkarlar. O ne işe yarar dedikleri derneklerin bir işe yaramasını beklerler.

Aslında şunu netleştirmek lâzım. 7 kişi bir araya

5 Lester M. Salamon, America’s Nonprofit Sector: A Primer, age., pp. 11–15. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da Faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma, Doç. Dr. Süleyman Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Halis Başel. Yrd. Doç. Dr. Hasan Şenocak

Türkiye’de hayvan hakları için yapılan bir eylem

gelip bir dernek kurabilir. Bir tüzük hazırlarsınız, gerekli evrakları toplarsınız ve dernekler masasına verirsiniz. Daha evrak tesliminde “geçici kuruluş belgesi” size verilir. Sonra evraklarınız incelenir, eksik varsa istenir, düzeltme varsa yaptırılır. Ardından kuruluşunuz tamamlanır. Bu kadar kolaydır. Dernekleri beğenmeyen arkadaşlara hep bir araya gelip bir dernek kurmalarını, bu işin nasıl yapılacağını göstermelerini öneririm.

Kurması kolaydır ama yürütmesi o kadar kolay değildir. Bu yüzden de o topa kimse girmek istemez. Kendi adını derneğin adının gerisinde tutup sadece dernek misyonu çerçevesinde hareket etmek, derneğin

destek bulmasını sağlamak kolay değildir. Evrak işleri de cabasıdır. Hele de himayenizde bir sürü hayvan varsa düzenli bağış bulmak kısmı en zorlayandır. İnsanlar ilk anda hasta ya da yaralı hayvana destek verir ama sonra iyileşince unuttur, odak noktaları hemen başka bir yaralı ya da hasta hayvana kayar. Hâlbuki bu canlıdır. Acıkan, yiyen, hastalanan ve ortalama 15 yıl yaşayan... Sonrasında yaşam kalitesinin sürekliliğini sağlamak en zordur. En zorlandığımız kısım da budur.

Bu nedenle derneklere üye olup maddî-manevî destek bulmaları için çabalamak, işin ucundan tutmak gerekir. Herkesin kendi mesleği çerçevesinde

verebileceği bir destek vardır. Biri tasarımcıdır, broşür tasarlar. Diğeri matbaacıdır, broşürleri basar. Biri tektildidir, tişört, sweatshirt yaptırır. Diğeri elinde kalmış polarları verir, hayvanların altında kullanılır. Kedi maması, kedi kumu, köpek maması, belli dönemlerde iç dış parazitleri, felçlilerin altına battaniye vb. sonsuz ihtiyaç vardır. Mesleği çerçevesinde bir şey yapamıyorsa derneğe bağış gelmesi için çabalayabilir. Kendi bağış yapamasa bile bağış yapılması için çevresinde farkındalık yaratabilir, derneğin çalışmalarını, çabasını destekleyebilir.

Ancak bizde toplumdaki genel algı, derneklere devlet desteği verildiği şeklindedir. Her şeyi derneğe haber

verip, ihbarda bulunup, destek vermeden derneğin bir şeyler yapması beklenir. Halbuki parasız bir simit bile alamadığımızı unuturlar. Tek bir hayvanın kurtarılması için araç gerekir, vakaya uygun, doğru tedaviyi yapacak klinik gerekir, kliniğe ödeme yapmak gerekir, hayvanı takip etmek gerekir, destekçileri sürekli bilgilendirmek gerekir, iyileşip taburcu olunca yuva aramak gerekir, genelde de sokak hayvanına yuva bulunamadığından ömrünün sonuna kadar sahip çıkmak gerekir. Bunları yapabilmek için de hem maddî hem de işgücü anlamında destek gerekir. Uzun lafın kısası dernekleri eleştirip durmak yerine, içlerinde yer alıp birlikte daha iyisi için çabalamak gerekir.

London'da aktivistlerin düzenlediği hayvan hakları eylemi. 2021

Tanrı Rolü

Bir de kendimize biçtiğimiz Tanrı rolü vardır. Gönüllüğün en tehlikeli ruh halidir. İnsanlarla kavga mı etmez, o kavgalar yüzünden istemeden hayvana zarar mı vermez... En iyisini bizim yaptığımızı düşündürür, vesile olduğumuzu unutturur. Kendimize en sık hatırlatmamız gereken, vesile olduğumuzdur aslında. Bu rol de bizi ekip çalışmasından uzaklaştırır. Yaptıklarımızla övünür hale geliriz. Hayvanlara bizden iyi bakan yoktur, onlar için bizden daha çoğunu yapan yoktur, en fedakâr bizizdir. Bu yolda ilk yürümeye başladığımda Ataşehir Barınağı gönüllüsüydim. Her pazar, tek izin günümde barınakta gönüllü çalışırdım. Barınağa gelmeyenlere çok kızar, kendi yaptığımı en önemlisi görürdüm. İşte, egonuz devreye çok girerse, teşbihte hata olmaz ama kendinize bu işin Tanrısı rolü biçerseniz Allah da size öyle olmadığınıza hatırlatır. Öyle bir duvara toslarsınız ki...

Ataşehir barınak gönüllüsü olduğum dönem arkadaşım Melek'le öğle yemeğinde Kozyatağı'nda buluştuk. Tam yemekten dönerken önümüze uyuzlu bir yavru çıktı. 3-4 aylık, her tarafı yara, kan içinde bir yavru... Orada bırakırsak ölecek. Tedavisi gayet kolay bir hastalıktan, sokakta acılar içinde ölecekti.

Birbirimize bakıp "Alalım" dedik. İndik, aldık yavruyu.

Sonra yine birbirimize baktık ve Melek "Barınağı mı, kliniğe mi" diye sordu. Bu kısmı özellikle anlatıyorum. Hasta bir hayvan gördüğünde barınağı yollama fikrinde olanlar dikkatli okusun. Ataşehir Barınağı ile Ataşehir içindeki özel klinik aynı mesafedeydi. Ataşehir Barınağı demek sadece vicdanımızı rahatlatmak demekti, para harcamadan kolay yoldan hayvanı güya tedaviye almış gibi yapmak demekti. Ama aynı zamanda barınakta öyle bir yavrunun asla şansı yoktu. Ya gençlik hastalığı ya da kanlı ishalden ölecekti. Biz de sözüm ona kurtarmış olacaktık.

"Kliniğe!" dedim. Yavruyu götürüp kliniğe bıraktık. Tedavi ücretini paylaşıyoruz diye konuştuk. Aradan birkaç hafta geçti. Yavru iyileşti ve artık klinikten almamız gerekiyordu. O zamanki işyerim Kurtköy'deydi. Bir iş arkadaşımın evi de Kurtköy'deydi. Hızlıca yuva aramaya başlayacağımı söyledim, geçici olarak bahçesinde tutmasını rica ettim. Sağ olsun beni kırmadı.

Yavruyu bulduğumuzun tam 21. günü klinikten çıkardık. Öğleden sonra saat 2 civarıydı. Kurtköy'deki bir fabrikada arkadaşıma teslim ettik.

Pazartesi günü oldukça yoğundu. Toplantıdan toplantıya geçiyordum. Bir firmada beklerken yavruyu bahçesine koyduğum arkadaşımı aradım.

"Sabah soramadan çıktım. Ne yapıyor bizim kız?"

"Özgün Hanım, sormayın, ben de sizi arayacaktım ama..."

"Ne oldu? Kötü bir şey mi var?"

"Şey... Nasıl söyleyeceğimi bilmiyorum".

Ben arka arkaya sormaya başladım:

"Ne oldu? Yoksa kaçtı mı? Araba mı çarptı? Ne oldu?"

"Özgün Hanım, cumartesi günü sizden alınca diğer büyük köpeklerin yanına koymayayım dedim. Zarar verirler diye endişe ettim. Zaten vardiyam 2 saate bitecekti. Ben de deponun kapısına bağladım. Siz çıkarken yağmur başlamıştı zaten. Sizden sonra bizim fabrikanın yanındaki elektrik direğine yıldırım düştü. Direk devrilmiş, kablolar kopmuş. Vardiyam bitip de gelince yavruyu kömür olmuş buldum. Kablolar kopmuş, bahçeye doğru savrulmuş ve onun olduğu yere gelmiş. Sadece oraya. Gerçekten çok ama çok üzgünüm".

Düşünün. 21. gün. Tüm öğretilerde geçen 21 gün. Beynin yeni bir şey öğrenmesi, eski alışkanlıkları bırakmasında da geçerli olan 21 gün. O gün taburcu oldu, o gün İstanbul'da tek bir elektrik direğine yıldırım düştü, hem de şehrin içinde, binaların arasında. O gün o

da o anda oradaydı. Ondan önce ya da sonra düşmedi. Tam da o varken düştü ve kablolar sadece onun olduğu yere geldi.

O gariban yavru, pırıl pırıl hale getirdiğimiz yavru, artık yoktu. Bu kadarı fazlaydı. Ama aslında bana bir şeyi fark ettirmek için olmuştu. “Vesile”ydim sadece. Sadece vesile. Farkında olmadan kendimi Tanrı rolüne kaptırmıştım. Ve bana hatırlatılmıştı. Egomu törpülemem, kendimi matah bir şey sanmamam, sadece vesile olduğumu bilmem gerekiyordu.

Sokaklar

Geldik sokaklara... Toplumun bir türlü algılayamadığı mesele, sokakların onların evi olduğudur. Biz onların evine girip beton döktük, kendimize yer açtık, yaşam alanlarını gasp ettik. Elbette sokakta yaşayacaklar. Bizimle birlikte olacaklar. Sokaklarımızı paylaşmayı öğreneceğiz. Bu kadar insan ve trafik gürültüsü ile dolu sokaklarda bir köpek havlaması duyduğumuzda rahatsız olmak yerine “Hâlâ başka canlıların da barınabildiği bir yerde yaşıyorum. Betona hapsolmadım. Ne mutlu bana” diyeceğiz.

Bir köpeğin kapımızda yatmasına çıldırmayacağız meselâ. Ya da doğuran bir kedi, yavrularını balkonu muza taşıdığı anda koliyle çöpe atmaya kalkmak yerine tıpkı kumru yavrusu yuva yapmışçasına karşılayacağız onu. “Beni seçti. Demek ki iyi bir insanım” diyeceğiz.

Bir insan yavrusu doğduğunda ekonomik durumu en kötü ailede bile “Kendi kısmetiyle gelir, bereketiyle gelir” inancı vardır. Sokaktaki yaşamda bu kural geçerli değildir. Ancak biz onların bereketi, kısmeti olursak yaşama şansları vardır.

Hayvana karşı davranışlarda sosyoekonomik seviyenin çok etkili olduğunu gözlemleyebiliriz. İstanbul gibi bir metropolde semtlerin sosyal sınıfları aşağı yukarı bellidir. Eğitim seviyeleri, meslekleri, yaşam biçimlerine göre insanların hayvanlara karşı tutumu da

çok değişkenlik göstermektedir. Ancak enteresan olan A sosyal statüde olanlarla, yani en üst sosyal statüde olanlarla D ve E sosyal statüde olanlar, yani mavi yakalılar, işçiler, işsizlerden oluşan sosyal statüdekilerin aynı tahammülsüzlükte olmalarıdır. İstisnalar elbette vardır ama sosyal statü sıralamasında en tepede ve en alttaki insanların hayvanlara karşı aynı bencillikte olmalarının muhakkak bir sebebi olmalıdır. Hayvan haklarının ilk ortaya çıkışına bakarsak, çocuk işçiliği ve köleliği kaldıran yasalardan da önce geldiğini göreceğiz.

Fransız İhtilali sonrası 19. yüzyıl “Fransız İmparatorluk Dönemi”ndeki toplumsal değerleri ve dönemin hayvanlara olan yaklaşımını inceleyen Kathleen Kete, “Animal and Human Empire” isimli çalışmasında, dönemin sınıf mücadeleleri ile hayvanların toplumda nasıl bir konuma geldikleri arasında ilişki kurar. Kete, 19. yüzyıl elitlerinin ilk mücadelelerinden birinin Avrupa topraklarında ve ruhunda olan “hayvanlar üzerinde otorite kurmak” olduğunu söyler ve bu otorite arzusunun dönemin politikasını oluşturan sınıf çatışması ile tamamen bağlantılı olduğunu ileri sürer. Aydınlanma Çağı sonrası yeni bir kimlik oluşturmak isteyen Avrupa, tutuculuktan yanadır. Avrupa yönetiminin, en büyük korkularından biri, istikrarı bozabilecek olan birey özgürlüğüdür ve işçi sınıfının “Liberal Devrim” isteği, muhtemel bir tehdit oluşturur. 18. yüzyılın burjuva sınıfı toplumsal düzenin bozulmasından endişe duyar.

Kete, bu endişelerin burjuva sınıfının kurmuş olduğu hayvan koruma derneklerinde görüldüğünü söyler. Avrupa’nın ilk hayvan koruma yasası 1654 yılında horoz savaşları konusunda çıkmıştır ancak hiçbir zaman uygulanmamıştır. 1824 yılında, William Wilberforce, dünyanın ilk hayvan koruma örgütü olarak kabul edilen “Hayvanlara Yönelik Zulmün Önlenmesi Cemiyeti”ni (SPCA) kurar. Sürekli reddedilen hayvan koruma yasaları, ilk defa 1835 yılında, hayvan dövüşlerini suç sayan “Zulüm Karşısı Hayvan Yasası”

Bevazıd Camii avlusunda güvercinler. 1900' lü yılların başı

İngiliz Parlamentosu'nda kabul edilmiştir. Fransa'daki ilk yasa ise 1850 yılında "Loi Grammont (Grammont Law)" ismiyle kabul edilmiştir. Sonuç olarak birçok Avrupa ülkesinde uygulanmaya başlanan benzer hayvan koruma yasaları, çocuk işçiliği veya köleliğin kaldırılmasını sağlayan yasalarından önce gelmiştir.⁶

Dünyada bu kadar erken uyanış başlamışken ülkemizde durum neden farklıdır? Acaba bu toplumsal tahammülsüzlüğün hayvana şiddetle ilgili yapılan

6 Animals and Human Empire. K. Kete, (Ed.), A Cultural History Of Animals in The Age Of Empire (s. 1-22). / Güncel Sanat Pratiklerinde Özne-Nesne Bağlamında Hayvan Figürü Kullanımı, Gözde Filinta

çıkarımlarla bağlantısı olabilir mi? Örneğin İHÜ Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölüm Başkanı Prof. Dr. Sefa Bulut'un "Hayvanlara eziyet çekirtme konusunda yaygın olan teorilerden biri toplumdan yeterince ilgi göremeyen kişilerin, topluma karşı hissettikleri öfkeyi yansıtma larıdır".⁷ sözleri, sokakta hayvan istemeyen, hayvanın havlamasından ya da varlığından rahatsız olan insanlar için de geçerli olabilir mi? Bunu D ve E statülerindeki insanlar için düşünebiliriz belki ama A statüsünün tahammülsüzlüğünün açıklamasını nasıl yaparız? Yoksa ağırlıklı olarak her şeye doğuştan,

7 aa.com.tr, Zeynep Rakipoğlu, Erişim tarihi: 26.11.2020

kolayca sahip olmuş bu insanların her şeyi kendilerinin sanma duyguları mıdır onları böylesine acımasız yapan, sokaklarını paylaşmaktan alıkoyan?..

Yerleri sokaklar değil, neresi peki? Onları sokakta görmeye tahammülü olmayan, sokaklarından sürenlerin ağırlıklı olarak A, D ve E sosyoekonomik seviyesindeki insanlar olduğunu gözlemliyoruz. En büyük hayali ev almak, en büyük eğlenceleri televizyon olan D sosyal ekonomik statüsündeki insanlarla, evde babanın sözünün geçtiği, ucuz ve taksitle alışveriş yapan, dinî inanışları yüksek olan E sosyoekonomik statüsündeki insanların mazereti nispeten eğitim düzeyleri ise köklü ailelerden gelen, marka bağımlısı olan, büyük sosyal kulüplere üye ve eğitim düzeyleri yüksek olan en üst sosyoekonomik statüdeki A kitlesine ne mazeret uyduracağız meselâ? Her şeyi satın alabilmek, her kuralı koyabilecekleri anlamına mı geliyor bu insanların kafasında? Diğerleri ise Prof. Dr. Sefa Bulut'un sözlerinden yola çıkarsak; toplumda yeterince değer görmedikleri için tüm öfkelerini hayvana yönelten, acısını onlardan çıkaran kitle midir? Birey, bir köpeği mahalleden sürdüğünde ya da ona tekme atıp canını yakıp ağlattığında en güçsüz halka olmadığını, bilinçaltında kendine mi kanıtlar? Ondandaha çok acı çeken başka bir canlıda acısını mı azaltır, farkında olmadan?

Aslında demek istediğim şu: Sokaklarda tanıklık ettiğimiz hayvana şiddet ve nefretin eğitim seviyesinden öte bambaşka sebepleri var. Eğitim elbette şart. Özellikle de çocuklara 9-10 yaşlarında verilecek olan empati eğitimi tüm hayatlarını etkileyecektir. Ama mevcut düzende konunun sadece eğitim seviyesiyle ilgisi var, diyemeyiz.

Toplumlara, tarihlere ve coğrafyalara göre hayvanlara verilen tepki ve değer de değişiyor aslında. Temizlik, şehvet ve özgürlüğün sembolü olarak mumyalanarak gömülen kedi, Tanrıça İsis'in de kutsal hayvanı oldu. Kutsal sayılan veya bir külle ilişkilendirilen diğer önemli hayvanlar şu şekilde sıralanabilir: Timsah

(Mısır), inek (Sümer, Asur-Bâbil, Mısır), karga (Asur-Bâbil), keçi, geyik, özellikle iri balıklar başta olmak üzere balık türleri, sinek, baykuş ve koyun (bütün Mezopotamya; Mısır'da büyük tanrı Amon koç başlı idi).⁸

Dinde hayvanlara karşı merhametli olmakla ilgili birbirinden farklı hayvanlara dair başka başka değerler vardır. Hayvanları insanların hizmetine veren ve çeşitli şekillerde onlardan faydalanılmasını helâl kılan Allah Teâlâ buna karşılık hayvanlara merhamet ve şefkat gösterilmesini emreder. Hz. Peygamber'in, "Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin" (Ebû Dâvûd, "Edeb", 58) meâlindeki hadisyle insanları hayvanlara karşı iyi davranmaya yönlendirdiği ve aç veya susuz bırakılmaları, dövülmeleri, yavrularının alınması, yarırma düzenlenerek dövüştürülmeleri, güçlerini aşan ölçüde yük taşınması gibi kötü muamele yapılmasına şahit olunca müdahalede bulunarak ilgilileri uyardığı görülmektedir. Zaman zaman geçmiş ümmetlerin iyi ve kötü davranışlarından örnekler anlatan Resûl-i Ekrem, günahkâr bir kişinin çok susamış bir köpeğe zor şartlar altında su temin ettiği için Allah tarafından bağışlandığını (Buhârî, "Şirb", 9; "Mezâlim", 23; Müslim, "Selâm", 153, 154, 155), bir kediyi hapsederek açlıktan ve susuzluktan ölmesine yol açan bir kadının da bu yüzden cehennemlik olduğunu (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16; Müslim, "Selâm", 151-152; "Tevbe", 25) haber vermektedir. Yine Resûlullah, bir deveye binen Hz. Âişe'ye hayvana şefkat ve merhametle davranmasını tavsiye etmiş (Müslim, "Birr", 79; Ebû Dâvûd, "Edeb", 10), kendisini görünce inleyen bir devenin yanına gidip başını okşadıktan sonra sahibini, "Senin eline verdiği bu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Hayvan bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti" diyerek azarlamıştır (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44). Açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deve görünce de "Bu dilsiz

8 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müellif: Kürşat Demirci

hayvanlar hakkında Allah'tan korkun" buyurmuş (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44), sağım sırasında koyunların memelerinin incinmemesi ve çizilmemesi için sağıcıların turnaklarını kesmelerini istemiştir (Abdülhay el-Kettânî, II, 369). Ayrıca Hz. Peygamber'in, yavruları alındığı için ızdırap içinde kanat çırpıp bir kuşu görünce bunu yapanları uyardığı ve yavruların geri verilmesini emrettiği (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 112), canlı hayvanın bağlanıp hedef haline getirilmesini ve ona atış yapılmasını yasakladığı, hatta bazı rivayetlere göre böyle yapanları lânetlediği (Buhârî, "Zebâ'ih", 25; Müslim, "Şayd", 58-60), bindiği deveye bedduada bulunan bir kadının hayvandan aşağı indirilmesini istediği (Müslim, "Birr", 80) ve böylece hayvanlara hakaret edilmesini dahi hoş karşılamadığı, onların özellikle başlarına vurularak dövülmelerini, yüzlerine damga basılmasını (Müslim, "Libâs", 106-112), hayvanlar arasında güreş ve dövüş tertiplenmesini (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 51; Tirmizî, "Cihâd", 30), etlerini yeme niyeti olmaksızın sırf zevk için avlanmalarını (Nesâî, "Eğâhî", 42; İbn Hibbân, VII, 557) yasakladığı bilinmektedir. Hz. Ömer'in, devesine gücünün üzerinde yük yükleyen bir kişiyi cezalandırdığı, bir devenin palan sürmesinden meydana gelen yarasına elini sürüp, "Senin başına gelen şeyden de sorguya çekilmekten korkarım" dediği, Ömer b. Abdülazîz'in, hayvanlara ağır gem ve koşum takımı vurulmaması, nodulla dürtülmemesi, develere 600 rıtıldan (yaklaşık 230 kg.) fazla yük yüklenmemesi hususunda görevlilere talimat gönderdiği rivayet edilir (Abdülhay el-Kettânî, II, 369).⁹

O halde dinî inanışları en yüksek olan E sosyoekonomik seviyesindeki insanlar neden hayvana en çok şiddet uygulayanlardır? Bu noktada galiba, bu insanların yetiştiği ortama bakmak, çocukluklarına kadar inmek gerekiyor.

Diğer taraftan ise 5199 sayılı kanun çerçevesinde sokaklar yaşam alanları olarak tescil edilmiştir. Belediyelerin görevi sokağından alıp, kısırlaştırıp, aşılayıp

geri bırakmaktır. Kedinin kulağına çentik atılır, köpeğin kulağına küpe takılır. Tekrar kendi sokağına bırakılır ki yaşam hakkına dolaylı müdahale olmasın. Ancak son 10 yıldır ormanlara terk etme şeklinde yasalara aykırı bir uygulama başladı. Defalarca tespit edilen, görüntülenen belediye araçları var. Belediyeler kabul etmese de yüzlerce köpeli köpek ormanlarda.

Ama olayın temeline insek elbette yerleri orası değil. Ormanlara sürülmeleri kabul edilemez. Ama bu durumun asıl sebebi Orman Yasası'nda 2010'da yapılan değişikliktir. Hayvanların şehirlerden sürülmelerin, dev orman barınaklarının önü aşağıdaki maddedeki değişikliklerle sağlanmıştır:

31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanunu'nun;

b) 17. maddesinin üçüncü fıkrasının ilk cümlesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. "Savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı, katı atık bertaraf ve düzenli depolama tesislerinin; baraj, gölet, sokak hayvanları barınağı ve mezarlıkların; Devlete ait sağlık, eğitim ve spor tesislerinin ve bunlarla ilgili her türlü yer ve binanın Devlet ormanları üzerinde bulunması veya yapılmasında kamu yararı ve zaruret olması halinde, gerçek ve tüzel kişilere bedeli mukabilinde Çevre ve Orman Bakanlığınca izin verilebilir".

O zaman gazete köşemde bu konuyu dile getirmiştim. 2010 senesinde yazdıklarımı aşağıya bırakıyorum. Bu süreçte yaşananlara bakınca endişelerimin yersiz olmadığını görüyorum:

"Anladığım kadarıyla orman arazilerine isteyen özel kişiler, taşeronlar, STK'lar ve iktisadi işletmeler barınak açacak. Neden orman, kaç kişi gider o ormanlara da hayvanları kontrol eder, başını okşar, orası meçhul. Kaçı gerçekten yaşar orası daha da meçhul. Kimler ormanda barınak bahanesiyle başka şeyler inşa eder orası da meçhul.

Meçhulleri başka bir yazıda uzun uzadıya konuşuruz da benim kafam gerekçeye takıldı. Aklım almıyor. Orman yasasında dahi sahihsiz hayvanların toplum

9 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müellif: Kürşat Demirci

sağlığını tehdit ediyor diye gösterilmesini gerçekten aklım almıyor, bu yaklaşım benim zekâmı aşıyor.

... Şehir merkezlerine yakın hayvan bakımevleri halk sağlığını tehdit edeceğinden söz konusu bakımevlerinin şehir merkezinden uzak orman arazilerinde kurulması, ayrıca, nüfus artışı ile insanların şehir merkezlerinden uzak yerlerde hayatlarını idame ettirme isteği nedeni ile tapulu ve hazine arazilerine bakımevi yapılması gürültü, çevre kirliliği gibi şikâyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bu düzenleme ile hayvanlara daha tabii ve geniş ortamda yaşama imkânı sağlandığı gibi toplum sağlığı korunmaktadır. Şu betondan sokaklarımıza hayvanları sığdıramamamız insanlık ayıbıdır. Her zaman söyledim, her zaman söyleyeceğim: Sokak hayvanları mahallemizin sakinleridir. Öyle de kalacaktır. Kalmalıdır”.

Hatta artık kirpiler, martılar, kargalar, ebabiller de bu habitatın parçasıdır.

Şehirlerde Yaban Hayatı

Şehirlerdeki işgalimiz arttıkça, kentsel dönüşümle, içinde birçok canlıya yuva olan bahçelerin yerini betondan bahçeleri olan, Fransız balkonlu (!) ucubeler alıp yerleri iyice daralsa da şehirlerimizde hâlâ yaban hayvanları var. Martılar apartman çatılarına yuva yapıyor, sokağa inip kedilerin mamasından yiyorlar. Denizlerde balık bırakmadığımız, doğal yaşam alanlarını tahrip ettiğimiz için özellikle gümüş martılar apartman çatılarında yaşıyorlar. Belli dönemlerde yavruladıklarında yavruları ilk uçuşlarında sokaklara, caddelere düşüyor. Aslında belli bir süreli bakımla tekrar uçabilir hale geliyorlar. Böyle bir martı yavrusu bulduğunuzda bir veteriner hekimden tavsiye alıp, ona geçici olarak yuva olmak kolaylıkla yapabileceğiniz bir şey. Sonra onu uçurduğunuz zamanki mutluluğu yaşamınızı isterim.

Sirkeci’de bir duvarın üzerinde uyuyan kedi (Fotoğraf: İmdat Akgün)

Kirpiler bahçelerimizde yaşar. Onlar da gece çıkarlar, gündüz uyurlar. Yani gündüz ortalıkta dolaşan bir kirpi görürseniz bir rahatsızlığı olması kuvvetle muhtemeldir. Doğal hayatta sümüklüböcek, böcek, solucanla beslenirler ama artık en sevdikleri yiyecek, elbette biraz da kolaylarına geldiğinden, kedi mamasıdır. Onlar da bahçelerimizin sakinleridir. Kimseye zararları yoktur. Yüksek sestten korkarlar. Korktuklarında top gibi kapanırlar, dikenlerini çıkarırlar. Yavruları dünyanın en sevimli hayvanlarından. Ama evde bakılmaz. Yasaya aykırı olduğu gibi doğalarına da aykırıdır. Ancak annesiz kalmış bir yavru görürsek geçici süre yuva olabiliriz. Bu durumda da muhakkak yaban hayattan anlayan bir veteriner hekimle koordineli ilerlememiz gerekir. Muhakkak veteriner hekim kontrolü gerekir. Meselâ süt onlar için ölümcül olabilir. Gördüğü her yavru hayvana süt koyan bir toplum olarak hepsini ishal edip belki de ölümlerine sebep olduğumuzu artık öğrenmemiz gerek. Kedi yavruları da bu uyarıya dâhildir.

Ormanlardaki patikalarda Beyoğlu sokaklarında arayan sansarlar, sokak aralarında, cami avlularında yavru oluyorlar. Biz insanlardan tek farkları, yavrularını sepetle cami kapısına bırakmıyorlar. Leylekler yorgunluklarını apartmanların çatılarında gideriyorlar, Çamlıca'da mola veriyorlar. Kargalar, ebabiller, daha nice hayvan artık şehirlerde yaşıyor. Daha doğrusu biz onların yaşam alanlarını tahrip edip sürekli betonlaşarak hayatlarını gasp ettik. Dağdan geldik, bağdakini kovduk. Bu nedenle en az sokak hayvanları kadar şehirlerimizdeki yaban hayata da sahip çıkmak zorundayız. Onlara bunu borçluyuz.

Aile Bulmak

Hayvan korumacılıkta en çok tıkanığımız konuların başında da kedilere ya da köpeklerle aile bulmak geliyor. Maalesef dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de evcil hayvanlar söz konusu olunca cins takıntısı olan insan sayısı çok fazla.

Bir de agresif köpekleri özellikle tercih edenler var.

Leicester Üniversitesi Psikoloji Okulu'nda yürütülen bir araştırmaya göre kavgacı gençler daha çok agresif köpekleri tercih ediyorlarmış. Bu da köpeklerin huylarının sahiplerine benzediği inancını doğruluyormuş.¹⁰ Köpekleri agresifleştirenleri, zorla dövüştürenleri, köpeklere şiddet uygulayıp türlü işkencelere maruz bırakanları ne yapacağız peki? Evet, her köpeğin tıpkı insanlar gibi doğuştan gelen bir karakteri vardır. Ama çoğunlukla, tıpkı insan gibi, yaşadığı çevre, gördüğü muamele, yetiştirildiği şartlar karakterini şekillendirir. En uyumluları sokak köpekleridir meselâ. Genlerinde hayatta kalma içgüdüleri vardır. Sizi koşulsuz severler. Hayatları zorlukla, mücadeleyle geçtiğinden onlara sunulan sevginin katbekatını size verirler.

Hele de barınaktakiler... Barınaklar, hayvanların hapishaneleridir. Sokağında köpeğe tahammülü olmayan insanların ya da iyilik yaparak sokaktan aldığını sanan insanların yüzünden düştükleri bu hapishaneler onlar için korkunçtur. Çok az sayıda iyi barınak vardır. İyi barınaktan kastım ise karınlarının doyduğu, açlıktan birbirlerini yemedikleri, hekimi, gönüllüsü olan, başlarını okşayan birkaç insanı olan barınaktır. Ama neticede barınaktır. Yuva değildir. Sokak bile daha iyidir. İşte siz bir barınaktan bir hayvan sahiplendiğinizde o hayvanın kurtarıcısı olursunuz. Artık göztünüzün içine bakar. Yaşadığı hayata inanamaz. Önceleri kâbuslar görür. Sık sık uykusundan çığlıklar atarak, ağlayarak uyanır. Sonra yine orada olduğunuzu, hâlâ evde olduğunu görünce derin bir nefes alır, iç geçirir ve tekrar uykuya dalar. Tüm bunları izledikçe hem çok üzülürsünüz hem de artık o kötü günleri geride bıraktığı için, buna da siz sebep olduğunuz için, onun insanı olduğunuz için mutlu olursunuz. Her geçen gün birbirinize daha da bağlanırsınız.

10 Vincent Egan, Jason MacKenzie. Does Personality, Delinquency, or Mating Effort Necessarily Dictate a Preference for an Aggressive Dog? *Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People & Animals*, 2012; 25 (2): 161 DOI: 10.2752/175303712X13316289505305

Barınaktan hayvan sahiplenen bir kadın

Sokak kedisinde de durum farklı değildir. Aslına bakarsanız işin özü sevgidir. Sevmek ve sevilme için etiketlere ihtiyaç yoktur. O cinsmiş, bu cinsmiş takılmayın, sevin gitsin. Çocuğunuzun cinsi ne? İnsan. Bu da kedi, o da köpek. Özü bu. Gerisi sadece ayrımcılık değil, merdiven altı denen ya da legal olan üretime, hayvan ticaretine dolaylı olarak destek... Talep olmazsa arz da olmaz. Birileri cins hayvan talep ettiği için binlerce hayvan, hayatları boyu doğurtuluyor, damızlık olarak kullanılıyor, gün yüzü göremeden kafeslerde yaşıyor. Bu acıya sebep olmayın. Siz “sokkö”den şaşmayın. Sokak köpeği yani. Boşuna demiyoruz

#satılmasahiplen diye... Buradaki sahip kelimesi mal olarak sahip olmayı anlatmıyor, insanî olarak sahip çıkmayı anlatıyor aslında.

Yıllar önce Yaşam Hakkına Saygı Derneği sitemizde röportaj yaptığım Sevgili Güler Kazmacı'nın sözlerine de katılıyorum:

“Cins yani ‘marka’ hayvan istemek, statü düşkünlüğü, zenginlik göstergesi, itibar arayışı olan kişilerde görülüyor. Cins olmayanın eğitilmeyeceğini sanan ‘hayvan cahilleri’ de var tabii. Oysa melez olmak da bir cinstir ve Türkiye’de insanların büyük çoğunluğu melezdir. Çünkü kimin kökenine baksanız; Çerkes,

Boşnak, Arnavut, Gürcü, Arap, Kürt gibi başka ırkları bulursunuz. Belki de kendileri bu kadar karışık olduğu halde hep ırkçı düzeyde ‘Türkçülük’ peşinde olduklarından, hayvan seçerken de ırk arıyorlar. ‘Bilinçaltı ırkçılık’ da diyebiliriz buna”.

Bir de engelliler var. Körler ve felçliler. Evimde felçli bir köpeğim, bir kör kedim, bir felçli kedim var. Hatta bununla ilgili hashtaglerimiz de var: #herevebir-körkedi #engelsizinyüreginizde

Kör kedi bakmak diye bir şey yoktur. Hayatınıza aldığınızda göreceksiniz ki gören kediden hiçbir farkı yoktur. Eve ilk geldiğinde tuvalet kabına koyarsınız. Oradan çıkıp tüm evi dolaşır, adım adım haritasını çıkarır. 12 saat geçmeden bir de bakmışsınız ki her şeyin yerini biliyor, hiçbir şeye çarpmadan yürüyor. Sizin evinizde ve kalbinizde ona yer açmanızın sizi zorlayan bir tarafı yoktur ama onun için hayat kurtarıcıdır. Kör bir kedinin sokakta hiç şansı yoktur. Hayatta kalması imkânsızdır. Kör kediyle yaşamak, ona her baktığınızda yüreğinizin gülümsemesidir. Bir kör kedi evlat edindiğinizde hiçbir şeye çarpmadan yürüdüğünü şaşırarak göreceksiniz. Önüne farklı bir engel bırakmazsanız elbette. Mobilyaların yerini değiştir-memeye özen gösterin. En çok sese duyarlıdırlar. Bazen geldiğinizi fark etmeyebilir, korkabilirler. Sakince adımı seslendiğinizde rahatlarlar. Yanınıza çağırın, sakın sakın yönlendirin. Paniklemeyin, panikletmeyin.

Felçli bakımı da düşünüldüğü kadar zor değildir. Bazı felçliler tuvaletlerini sürekli kaçırr. Onları devamlı çocuk beziyle bezlemeniz gerekir. Çocuk bezine kuyruk geçmesi için bir delik açarsınız, bezlersiniz. Aynı insan yavrusu gibi pişik olmaması için poposunun kuru kalması gerekir. Yani bezini yeterli sayıda değiştirirseniz misler gibi bakılır. İkinci tür felçliler kendi tuvaletini kendi yapamayanlardır. Karınlarından masajla tuvalet yaptırılır. Günde iki üç kez en fazla 3 dakikanızı alacak bir harekettir. O derece kolay. Yine misler gibi bakarsınız.

Gözünüz korkmasın diye böyle anlattım. Hayatı

bir engelli canla paylaşınca hayata bakış açınızın değiştiğini göreceksiniz. İnsana güç verir. Ona baktıkça hayatı seversiniz, daha az şikâyet edersiniz, mızımızlanmaya imtina edersiniz. Nice meditasyondan daha etkilidir farkındalık yolunda. Engelli canlara öncelik deyip durmamız bundandır aslında. Sizin için bir can yoldaşı, onlar için hayatta kalmak, bir ömür demektir.

Bu arada güvenlik çok şeydir, önlem almak ise her şeydir. Kedi sahiplenen insanların evlerine özel tel yaptırılmaları çok ama çok şarttır. “Kedidir, düşmez” diyen çoktur, siz bakmayın onlara. Kedidir, düşer. Kedidir; düşer yaralanır, felç kalır, kaçar, ölür. Giriş katında bile otursanız yaptırmanız şarttır. Tüm sahiplendirme görüşmelerinde ilk şartımız budur. Engelli olsun olmasın tüm kediler için geçerlidir.

Engelli canları barınaklardan da sahiplenebilirsiniz, sosyal medya ilanlarını takip ederek de illa ki bakışı kalbinizi delen bir tane bulabilirsiniz.

Sessiz Kalma, Suça Ortak Olma

Sadece biz konuşursak duyulurlar! Sadece biz sorarsak hakları var! Onların oy hakkı yok ama bizim var. Sevmek ya da korumak yetmiyor; haklarına da sahip çıkmak gerekiyor. Ağlamaktan, sızlamaktan, üzülmekten fazlasını yapmak gerekiyor. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak haklarımız çerçevesinde haklarını ara-mak gerekiyor.

Çünkü “Sessiz kalmak suça ortak olmaktır”.

CİMER üzerinden şikâyetçi olabilmenin yanı sıra HAYDİ uygulaması üzerinden de ihbarda bulunabilirsiniz. Yaptığınız başvuruları sosyal medya üzerinden paylaşabilir, daha çok insanın bu konuda harekete geçmesini sağlayabilirsiniz. İmza kampanyaları düzenleyebilir, kamuoyu oluşturabilirsiniz. Bu sayede diğer hayvan korumacılara haklarını hatırlatır, yasalar çerçevesinde üzülmekten bir adım fazlasını yapmalarını sağlayabilirsiniz.

Hayvana şiddet, sadece insan seviyorsanız bile önemsenmez gereken ciddi bir durumdur. Yine yıllar önce Yaşam Hakkına Saygı Derneği sitemiz için Tolga Çevik’le röportaj yapmıştım. Sözleri çok önemli:

“Şiddetin, hayvana yahut insana uygulanması gibi ayırt edilebileceğini düşünmüyorum. Şiddet insanın içindeki bir zayıflıktan kaynaklanan ve bunu alt etmek için kendinden daha güçsüz, zayıf olana uyguladığı şeydir. Dolayısıyla, hayvana şiddet uygulayan bir insan, bütün insanlığın en alt tabakasındadır ve ancak gücü hayvana yettiği için böyle bir yöntem başvurur”.

Yapılan araştırmalara göre seri katiller ilk cinayetlerini hayvanlar üzerinde gerçekleştiriyor. Zayıf olanın üzerindeki güç ve otorite kontrolünün bir simgesi olan bu şiddet eylemini hayvandan sonra insanlar üzerinde de uyguluyorlar.

FBI, 1970’li yıllardan beri, seri katillerin hayatlarını araştırdığında çoğunun çocukken bir hayvanı öldürdüğü veya eziyet ettiği bağlantısını kurmuş. Yine araştırmalara göre evinde ailesinde şiddet gören veya aile bireylerinden biri tarafından şiddet uygulanan çocuklar, bu şiddetin dışı vurumu olarak hayvanlara şiddet uyguluyorlarmış.

- Patrick Sherrill, postanede 14 arkadaşını öldürmüş ve kendini vurmuş. Geçmişine bakıldığında kaçırdığı

evcil hayvanları kendi köpeğinin öldürmesine izin verdiği saptanmış.

- Earl Kenneth Shriner, 7 yaşındaki bir çocuğa tecavüz etmiş, bıçaklamış ve sakat bırakmış. Kendisi yaşadığı mahallede hayvanların arkasına maytap konması ile biliniyormuş.
- Brenda Spencer, 2 çocuğu öldürmüş ve diğer dokuzunu yaralamış. Kendisinin geçmişinde kedi ve köpeğe eziyet ve onların kuyruklarını ateşe vermek varmış.
- Albert De Salvo (Bostonlu boğazlayıcı), 13 kadını öldürmüş. Gençliğinde kedi ve köpekleri portakal kutuları içine koyup onlara ok atmış.
- Carroll Edward Cole, itham edildiği 35 cinayetin 5 tanesi dolayısıyla infaz edilmiş. Kendisi çocukken ilk şiddet olayının bir yavru köpeği boğazlamak olduğunu söylemiş.
- Anne ve babalarını öldüren iki erkek kardeş, daha evvelden bir kedinin başını kestiklerini arkadaşlarına söylemişler.
- Seri katil Jeffrey Dahmer, köpekleri, kedileri ve kurbağaları kazığa oturttuğunu söylemiş.
- Oregon eyaletindeki Springfield’da lise öğrencilerini öldüren 15 yaşındaki Kip Kinkel (1998) ile Missouri’deki Pearl High School katliamının (1997) faili 16 yaşındaki Luke Woodham, silahla ortalığı dehşete boğmadan evvel hayvanlara işkence yapmışlar.
- Columbine Lisesi öğrencileri Eric Harris ve Dylan Klebold, sınıf arkadaşlarının 12’sini öldürmüş, sonra da kendi silahları ile intihar etmişler. Onlar da hayvanları sakat bıraktıklarını arkadaşlarına övünerek anlatmışlar.

Yukarıdaki olaylara bakıldığında, eziyetin arkasındaki tüm gerçeği görmek için konunun derinliklerine girmek gerekmediği anlaşılıyor. Birçok çocuk, dünyayı tanıma safhasında “bilinçsiz eziyet” denebilen bir gelişme aşamasından geçer. Bu dönemde böcekleri ve diğer küçük canlıları istemeden incitebilir. Fakat bu

aşama atlatılmaz ve çocuk kedi, köpek, kuş, tavşan ve diğer canlıları incitmeye ve onlara zarar vermeye devam ederse, bu çocuk risk olarak değerlendirilmelidir. Bu çocuklar ya eziyet gördükleri bir ortamda yaşıyorlar ya da gelecek için tehlike sinyali vermektedir.

Hayvanlara işkence eden çocukların kendileri veya aile fertlerinden bir tanesi eziyet görmekteyse, buna çözüm bulamadığı için kendini aciz hissediyor ve ailenin kendinden daha az güçlü olan tek ferdi olan evcil hayvandan veya çevredeki hayvanlardan hıncını alarak etrafında süren vahşet ve eziyeti yansıtıyor. Bu bir bakıma çocuğun çaresizliğini ve sinirini yansıtmaya şekli haline alıyor. Çocuklar eziyet gördükleri ebeveynin hayvanını öldürmesinden korktukları için de ondan önce kendileri öldürebilir.

Çocuk ve gençlerin hayvanlara yaptığı işkenceler önlenerek gelecekte suçlu yetişkinler olmaları da önlenabilir.

Hayvana eziyet ile birinin insana eziyet etmesi arasında ince bir çizgi olsa da insanlar, kişiye karşı işlenen suçları daha fazla önemsemektedir. İnsanlar, aslında kişilere şiddetle hayvana eziyeti aynı sebeple yapmaktadır. Bazıları hayvanla yetinmekte fakat ciddi sayıda insan da şiddet suçlarını işlemeye devam etmektedir ki bu, dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

“Hayvana eziyetin sebebi şiddet kültürümüzdür” diyor Çocuk Psikoloğu Hildegard George. Şiddet kültürü bizi şiddete karşı koşullandırır ve bizden farklı olan insanlara ve hayvanlara ayrımcılık yapmayı öğretir. Ve çok tehlikelidir. Ayrımcılık bahane olur. Şiddete bahane, öldürmeye bahane! Sıradaki siz olabilirsiniz desem? Ben demiyorum, araştırmalar diyor: “Hayvanları istismar edenler için sıradaki kurban insanlardır. Hayvana yönelik şiddet, psikolojik bir rahatsızlığın göstergesidir ve acilen tedavi edilmelidir”. Yani yetişkinlikte suç işleme eğilimi olabilecek, çocuk ve gençlerin hayvanlara yaptığı işkenceler önlenerek gelecekte

yetişkin birer suçlu olmaları da önlenabilir. Sessiz kalmamak lâzım. Hayvana şiddete ses çıkarmak lâzım. Antropolog Margaret Mead’e katılmamak elde değil: “Bir çocuğun başına gelebilecek en tehlikeli şeylerden biri, bir hayvan öldürmesi veya işkence etmesi ve bu suçtan kurtulmasıdır”.

Humane Society’nin, bir eğitimcinin istismar ile ilgili raporundan dikkate değer bilgi ve önerilerle şiddet konusunu sonlandırıyorum:

“Eğitimciler fark etmelidirler ki; hayvan istismarında bulunan çocukların acilen psikolojik yardım almaları gerekmektedir. Çocukların çoğu böceklerle ya da bunun gibi küçük hayvanlara zarar verebilecekleri bir keşif döneminden geçerler. Öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin rehberliğiyle beraber hayvanlar için empati kurmayı öğrenirler ve onların da tıpkı insanlar gibi zulüm karşısında acı çektiklerini kavrarlar. Keşif dönemi sonrasında bazı çocuklar hayvanlara zarar vermek ve işkence etmek konusunda ısrarcı davranabilirler.

Bu davranış genellikle dört yaşından sonra ve daha ziyade erkek çocuklarında görülür. Eğer bu dönemde gerekli müdahale yapılmazsa, şiddet içerikli bu davranış biçimi çocuğun tüm hayatında etkisini sürdürebilir. Zarar vermeye yönelik bu davranışlar, büyük olasılıkla çocuğun psikolojik bir problem yaşadığına işaret etmektedir.

Evde ya da etrafında meydana gelen bir hayvan istismarına tanık olan çocuk bunu anlatabilir. İstismar edilen bazı çocuklar ise yaşadıkları deneyimi anlatmayabilir ancak başlarına gelenlerle ilgili çeşitli sinyaller verebilirler. İstismara uğrayan çocukların bir kısmı yaşadıkları deneyimi hayvanlar üzerinde denerler, korku ve hayal kırıklıklarını hayvanlara zarar vererek ortaya koyarlar. Hayvanlara zulmeden bir çocuk bazen bununla ilgili övünebilir.

Hayvan istismarında bulunan çocukların çoğu istismara uğramış çocuklardır. Bir kısmı ise yakın çevrelerinde

istismara ve şiddete şahit olan çocuklardır. Eğer çocuk istismarı veya ihmalkârlığından şüpheleniyorsanız bunu muhakkak gerekli yerlere ihbar edin. Böyle durumlarda tanıklık etmekten ve kanıt vermekten çekinmeyin.

Problemleri olan bir çocuğun yaşadıklarını ortaya çıkarabilmek için hikâye anlatımı, yaratıcı yazı yazma, oyun oynama ya da resim çizme gibi yöntemlere başvurulabilir. Hayvanlara kasıtlı olarak zarar veren çocukların genellikle okul notları zayıftır ve çoğunlukla bu çocuklar zorbalık, kabadayılık gibi davranışlar sergilerler”.

Yaşam Hakkına Saygı

En yaygın soru: Hayvanların hakları olmalı mı?

Cevap oldukça basit: Evet!

Ahlakî felsefenin reformcu ve faydacı kurucusu Jeremy Bentham der ki: “Varlık”ların haklarına karar verirken, sorulması gereken soru “Onlar düşünebiliyor mu ya da konuşabiliyor mu?” değil, “Onlar acı çekebiliyor mu?” olmalı.

Acı çekmeme hakkı tüm canlıların en temel hakkıdır. Nokta.

Son söz: Yaşam Hakkına Saygı!

Kaynaklar

- “Animal Rights Law and Legal Definition | USLegal, Inc”. definitions.uslegal.com.
- “animal-rights movement”, The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2001-05
- İbrahim Uslu, “Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İÜ SBE, 1999, s. 24. / Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da Faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma, Doç. Dr. Süleyman Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Halis Başel. Yrd. Doç. Dr. Hasan Şenocak
- Akatay, A. (2009: 1-2), Sivil Toplum Kuruluşları, Yönetim, Yönetişim ve Gönüllülük. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Lester M. Salamon, America’s Nonprofit Sector: A Primer, age., pp. 11-15. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da Faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma, Doç. Dr. Süleyman Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Halis Başel. Yrd. Doç. Dr. Hasan Şenocak
- Animals and Human Empire. K. Kete, (Ed.), A Cultural History Of Animals In The Age Of Empire (s. 1-22). / Güncel Sanat Pratiklerinde Özne-Nesne Bağlamında Hayvan Figürü Kullanımı, Gözde Filinta aa.com.tr, Zeynep Rakipoğlu, Erişim tarihi: 26.11.2020
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müellif: Kürşat Demirci
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Müellif: Kürşat Demirci
- Vincent Egan, Jason MacKenzie. Does Personality, Delinquency, or Mating Effort Necessarily Dictate a Preference for an Aggressive Dog? Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People & Animals, 2012; 25 (2): 161 DOI: 10.2752/175303712X13316289505305

Yirminci Yüzyılda İstanbul'un Sokak Hayvanları ve Hayvanseverleri Üzerine Notlar

Yüzyıllar boyunca İstanbul'un toplumsal yaşamının önemli unsurlarından biri olan sokak köpekleri Osmanlı Devleti döneminde kentin dört bir yanında irili ufaklı koloniler hâlinde yaşıyordu. Evlerde köpek beslenmez ama sokaktaki köpeklere bakılırdı. Her mahallenin kendi köpekleri vardı. Gündüzleri aylaklık eden bu köpekler, hava kararınca bekçiye dönüşür; mahalleye dadanan hırsızlara, serserilere dünyayı dar ederlerdi. Şehrin baş belası yangınlarda alevleri görür görmez havlayarak alarm veren de onlardı. İnsanlarla köpekler arasında, kuralları uzun zaman içinde oluşmuş ve oturmuş bir "hukuk" mevcuttu.

Köpeklerle insanlar arasındaki ilişki, kentin gelişmesi ve gündelik hayatın değişmesiyle bozulmaya başladı. Birçok araştırmacının tezi, bu ilişkinin aynı yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketiyle birlikte bozulduğudur.

Bu tezi savunanlara göre sokaklarını hayvanlardan temizleyen Avrupa kentlerinden etkilenen Batılılaşma yanlıları, şehri çirkinleştirdiğini ve insanlar için tehdit olduğunu düşündükleri köpeklerden kurtulmanın çarelerini aramaya başlamıştı. Batılılaşmanın öncüsü sayılan, yenilikçi padişah II. Mahmud (1808-1839) ile padişah Abdülaziz dönemlerinde (1861-1876) sokak köpeklerinin Hayırsızada'ya (Sivriada) sürgüne gönderilmesi de bunun kanıtlarındandı.

İrvin Cemil Schick ise meselenin Batılılaşmayla bir ilgisi bulunmadığını, köpekleri sürgün etme fikrinin de Batılılaşma hareketinden çok önce ortaya çıktığını yazar. Bunun bir örneği, on yedinci yüzyıl başlarında I. Ahmed'in sadrazamı Nasuh Paşa'nın İstanbul (sur içi) bölgesindeki köpekleri kitleler hâlinde Üsküdar'a sürdürmesidir. Schick'e göre insanlar ve köpekler arasındaki ilişkinin bozulma sebebi, kentleşme ve

mekânlar arasındaki insan hareketliliğinin artmasıdır. Kentleşme, mahalleler arası ulaşım düzeyi gerektiriyor; köpekler ise bunu engelliyordu.¹¹

“Osmanlı insanı sokağa adım atmıştı ve gündelik hayatı çağın gereğine uygun olarak yaşamaya hazırlanıyordu. En genel anlamıyla bu durum köpeklerin vatanı olan sokakların insanlar tarafından fethedilmeydi. Ülkelerini kaybeden köpekler, istilacılar tarafından gündelik hayatın sırtında bir yük gibi görülmeye başlamışlardı” diye yazan Ekrem Işın da İstanbul'daki köpeklerin altın çağının on dokuzuncu yüzyılda kapanmaya başladığına dikkat çeker.¹²

Daha eski tarihli örnekler olmakla birlikte İstanbul'da köpeklerle insanlar arasındaki ilişkinin bozulması, sokakta 40-50 bin civarında köpeğin yaşadığı on dokuzuncu yüzyılda belirgin hâle geldi. İki kez toplu hâlde Hayırsızada'ya sürülen, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'deki ziyareti öncesinde “sokakların temizlenmesi” bahanesiyle kırıma uğrayan köpekler için İstanbul giderek zor yaşanır bir hâle geliyordu.¹³

Yirminci yüzyıla birlikte işler tamamen köpeklerin aleyhine dönmeye başladı. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara egemen olan İttihat ve Terakki döneminde İstanbul'u köpeklerden temizleme hamlesi hız ve süreklilik kazandı. II. Abdülhamid'in istibdat döneminde birçok muhalif aydın Avrupa'da yaşamak zorunda kalmış, İkinci Meşrutiyet'in ardından ülkeye geri dönmüştü. Bu insanlardan bir bölümü, sürgünde yaşadıkları Avrupa kentleriyle karşılaştırdıkları İstanbul'un

durumundan memnun değildi: Kentin altyapısı berbat, sokaklar düzensiz ve pisti, ulaşım olanakları son derece yetersizdi; binlerce sokak köpeği ise hem görünüş hem de sağlık açısından tehlike saçıyordu. Oysa İngiltere daha on sekizinci yüzyılın sonlarında tüm sokak köpeklerini öldürmüştü. Yıllara yayılan bu itlaf kampanyası diğer Avrupa ülkelerinde de uygulanmış, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sokaklarda köpek kalmamıştı. Eğer İstanbul modern Avrupa şehirlerine benzeyecekse köpeklerden kurtulmak gerekiyordu.

Köpekleri yok etme düşüncesinin en büyük savunucularından biri, İkinci Meşrutiyet dönemi düşünce yapısının şekillenmesinde etkili olan ve Batılılaşma akımının önde gelen aydınlarından Doktor Abdullah Cevdet'ti. 1889 yılında, sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'ni kuran beş tıbbiyeliden biri olan Abdullah Cevdet uzun yıllar sürgünde yaşamış, Fransa'da üç şiir kitabı çıkarmış, Cenevre'de ve Kahire'de II. Abdülhamid'e muhalif yayınlar yapmış biriydi. “Köpek düşmanı” olarak tanınmasına yol açacak *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesini 1909'da Kahire'de yayımlamıştı. Risalede “Daima kan ve irin boşaltan vâsi bir yara gibi huzuru tahkir eden köpeklerden, bedbaht ve güzel İstanbul'umuzu ne zaman kurtaracaksınız” diye soran Doktor, köpeklerin pisliğinden, havlama ve toplu hâlde ulumaları nedeniyle rahat bir uyku uyuyamamaktan yakınıyor ve şunları söylüyordu:

“Etiyle, sütüyle, yünüyle bize onca faydası olan koyunları boğazlıyoruz, parçalıyoruz, yiyoruz da mahallemimize taun saçan, sokaklarımızda bizi rahat gezdirmeyen, uykumuzu rahat uyutmayan bu köpeklere bu nâ-pâk, bu sefil, bu hafiyeyeşiâr hayvanlara gösterdiğimiz alaka nedir?”¹⁴

11 İrvin Cemil Schick, “İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafları: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 200, Ağustos 2010, s. 24 ve 30.

12 Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 211.

13 Muzaffer Albayrak, “Osmanlılarda Hayvan Sevgisi ve Hayvan Hakları”, *#tarih*, Aralık 2016, s. 31.

14 Enis Batur, “Doktor Abdullah Cevdet-Bir Köpek Düşmanı”, *NTV Tarih*, Aralık 2009, Sayı 11, s.68-69.

Hayırsızada'ya (Sivriada) çaresiz bir şekilde bırakılan köpekler, 1910

Elbette bütün İttihatçılar ve Batılılaşma yanlısı aydınlar, Abdullah Cevdet gibi köpek düşmanı değildi. Ancak insanlara ait alanları işgal ettiği düşünülen köpeklerin “gereksizliği”, eskiden olmadığı kadar yaygın bir düşünce hâline geldi. Nitekim yeni yönetimin İstanbul’u Avrupa şehirlerine benzetme hamlelerinden köpekler de nasibini aldı. İlk olarak köpeklerin toplanarak Topkapı’da eski siper çukurlarında muhafaza edilmesi düşünüldü ve bu iş için 14 bin Fransız frangı ödenek ayrıldı. Ancak köpeklerin ayrılan yerlere sığmaması, çıkan gürültü ve kokunun civardaki halkı rahatsız etmesi gibi sebeplerle bu uygulamadan vazgeçildi.¹⁵ Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı 29 Mayıs 1910’da (yani İstanbul’un fethinin yıldönümünde) sokak köpeklerinin toplanıp Hayırsızada’ya sürülmesine karar verdi. İstanbul tarihinin gördüğü en

büyük köpek katliamıyla sonuçlanacak bu karar, hızla uygulamaya konuldu.

3 Haziran 1910’dan itibaren kısıkaçlarla toplanan köpekler feryatlar içinde kafeslere yerleştirildiler ve mavnalara yığılıp üzerinde ot bitmeyen Hayırsızada’ya yollandılar. *Servet-i Fünûn*’un “Karabatak” imzasını kullanan muhabiri sayıları on binleri bulan köpekleri görmek için birkaç gün sonra adaya gitmiş, çektiği fotoğraflar ve yazdığı izlenimler, derginin 30 Haziran 1910 tarihli sayısında yayımlanmıştı. Muhabirin ziyareti çok kısa sürmüştü çünkü sürgün başlayalı birkaç gün olmasına rağmen sinek istilası altındaki adada dayanılmaz bir koku vardı. Muhabirin yazdığına göre adada köpeklere belediye görevlilerinin çuvallar içinde getirdiği ekmecekler verilmekte, adadaki bir kuyudan çekilen su ile köpeklerin susuzluğu giderilmeye çalışılmaktaydı. Muhabirin dikkatini çeken bir diğer nokta, adanın kayalık tepesinde sıralanmış ve hepsinin kafaları İstanbul

¹⁵ Berfin Melikoğlu, “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneği’nin Tarihsel Gelişimi”, *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, Cilt 80, Sayı 1, 2009, s. 38.

yönüne çevrilmiş, kıpırdamadan sürekli o tarafa bakan köpeklerin görüntüsüydü.¹⁶

Köpeklerin önceki yüzyılda iki kez Hayırsızada'ya sürülme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. II. Mahmud'un emriyle 1828'de yapılan sürgün, bir süre sonra Rusya'yla savaşan ordunun uğradığı hezimetini köpeklerin sürülmesine bağlayan ve bu olayın uğursuzluk getirdiğine inanan halkın tepkisi sonucu yarım kalmıştı. 1828'de kayıkçılar, sürgündeki köpekleri gidip topladı ve geri getirdi. Abdülaziz'in emriyle yapılan sürgünün hemen ardından çıkan ve şehri mahveden büyük yangın da aynı etkiyi yapmış, İstanbul halkı yangını köpeklerle yapılan zulme bağlamıştı. Yaklaşık yarım asır önce olduğu gibi bir kez daha köpekler İstanbul'a getirilmişti.¹⁷ 1910'daki sürgün sırasında da eski mahallelerde kurumsallaşan merhamet duygusu henüz ayakta ve insanlar yaşananlara isyan etmişti ama padişahların fermanına rağmen köpekleri geri getiren tepkiden eser yoktu. İki padişahın başaramadığını İttihatçılar başarmıştı. İrvin Cemil Schick'in ifadesiyle:

“(İttihat ve Terakki iktidarının) meşruiyetlerinin kaynağı ilâhî değil, dünyevî idi. Padişahlar gibi bir ah-lâkî sözleşmeye tabi değillerdi. Askerî güç ile iktidara geldiklerinden, kendilerinden başka kimseye hesap vermeleri gerekmiyordu. Şehri fethetmeye ve sömürgeleştirmeye, insanlarla köpekler arasındaki mekân çekişmesini kesin ve nihai bir şekilde halletmeye koyuldular. Ve ne vatandaşların duygularını dikkate aldıklarından ne de merhamete kapıldıklarından, dehşet verici bir şekilde başarıya ulaştılar”.¹⁸

Köpeklerin sürgün edilmesi Avrupa basınına da yansımış ve özellikle Fransa'da büyük yankı uyandırmıştı. Bir ara Fransızların adadaki köpekleri kurtarmak için satın alacağı söylendi, arkasından Fransızların para ödemekten vazgeçtiği ve köpeklerin bu ülkeye bedava gönderileceği söylentisi çıktı. Ancak iki söylenti de doğru çıkmayınca köpekler Hayırsızada'da başıboş bir hâlde bırakıldılar. Zaten çuvallarla taşınan kuru ekmele ve adadaki yetersiz suyla ayakta kalmaya çablayan 80 bin köpek açlıktan, susuzluktan ya da birbirini parçalayarak öldü. Çılgınlıkları İstanbul'dan duyuluyordu. Sağken Fransa'ya gidememişlerdi ama adadaki köpeklerden elde edilen deri, kemik tozu, gübre malzemesi, yağ gibi maddeler adaya üs kuran bir Fransız “girişimci” tarafından Marsilya'ya ihraç edildi.¹⁹

80 bin köpeğin Hayırsızada'ya sürülmesi ve öldürülmesine yeterince tepki gösterilmemiş ya da tepkiler dikkate alınmamıştı ama sürgün kararının alındığı 1910'un mayıs ayında hayvanları korumaya yönelik başka bir hassasiyetin ortaya çıkması dikkat çekiciydi. Bu hassasiyet, İstanbul'un ve Osmanlı coğrafyasının

Hayırsızada'ya bırakılan binlerce köpek. 1910

16 Yiğit Köseoğlu, “En Eski Dost mu En Sadık Köle mi?”, #*tarih*, Eylül 2014, Sayı 4, s. 79.

17 Catherine Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri* (Çeviren: Saadet Özen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 14.

18 İrvin Cemil Schick, *age.*, s. 27.

19 Taner Timur, “Köpekler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, İstanbul, 1994, s. 87-89.

geri kalanının hiç alışık olmadığı boğa güreşleriyle ilgiliydi. Konuyu ilk kez geniş çaplı biçimde ele alan Saadet Özen'in makalesinden²⁰ öğrendiğimize göre İzmir'de kurulu bir şirket, İstanbul'da dört ay sürecek boğa güreşleri düzenlemek için izin almıştı. Bu iş için Taksim Talimhane'de ortasında gösteri alanı ve etrafında tribünleri olan bir amfi tiyatro inşa edilmiş, burada boğa güreşlerinin yapılacağı, el ilanlarıyla duyurulmuştu. 23 Mayıs 1910 tarihli *İkdam* gazetesi etkinliğin iptali için amansız bir mücadeleye başladı. Boğa güreşlerinin, anavatanı İspanya dahil tüm Avrupa'da nefret uyandırdığını ve herkesin "*kırmızı bir bez parçasıyla azap edilerek neticede vahşiyane bir surette telef edilen zavallı hayvana acıdığını*" yazan gazete, kamuoyunda bir duyarlılık oluşmasını sağladı. Boğa güreşlerinin iptal edilmesi için 147 kişinin imzaladığı bir dilekçe belediye teslim edildi. 147 imzacının içinde Robert Kolej hocaları, şehrin Rum ve Ermeni sakinleri ile birlikte Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Şeyhi Abdünnafi Baba'nın da aralarında olduğu dört Müslüman bulunuyordu. Tepkiler artınca güreşlerin iptal edilmesi gündeme geldi ama bu durumda sözleşme imzalanan organizatör şirkete yüklü bir tazminat ödemek söz konusuydu. Bu nedenle bir ara yol bulundu ve organizatörlerden hiçbir hayvanın öldürülmeyeceği garantisi alındı. Böylece İstanbul'a özel, boğaların öldürülmediği yeni tür bir boğa güreşi icat edildi. Sesini yükselten hayvan dostlarının ve *İkdam* gazetesinin çabaları sayesinde boğaların canı kurtulmuştu.

Tüm bunlar olurken, 80 bin sokak köpeği Hayırsızada'da ölmüştü ya da ölmeyi bekliyordu. Buna rağmen kısa sürede şehirdeki köpek nüfusu yeniden on binlerle ifade edilir hâle geldi.

20 Boğa güreşleriyle ilgili gazete alıntıları dahil tüm bilgiler Saadet Özen'in şu makalesinden derlenmiştir: "Boğa Güreşleri İstanbul'da", *İST*, Sayı 2, Haziran 2020, s. 140-143.

Türkiye'nin İlk Hayvanları Koruma Derneği

Dünyanın ilk hayvanları koruma derneği olan "Society for the Prevention of Cruelty of Animals" İngiltere'de 1824'te kuruldu.²¹ İngiliz soyluların öncülük ettiği hayvanları koruma hareketi daha sonra başka Avrupa ülkeleri ve ABD'de de yandaşlar buldu, yeni topluluklar ortaya çıktı.

Türkiye'de hayvanları koruma amaçlı ilk topluluk Robert Kolej'de Arms of Mercy (Şefkat Kolları) adıyla kurulmuştu.²² Okulun öğretmen ve öğrencilerinin yer aldığı grubun öncüsü, fizik profesörü eşinin Robert Kolej'deki görevi nedeniyle 1902'de İstanbul'a yerleşen Amerikalı Alice Manning'di. 1910'daki boğa güreşlerinin iptali için çaba gösterenlere de bu topluluk önyak olmuştu. Hayırsızada katliamı sonrası hayvanları koruma amaçlı güçlü bir örgüt kurulması gündeme gelmiş, boğa güreşleri konusunda elde edilen başarı da bu düşüncede olanlara cesaret vermişti. Nihayet 1912 yılında Türkiye'nin ilk hayvanseverler derneği olan İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, Altıncı Daire-i Belediye adıyla anılan Beyoğlu Belediyesi'nde kuruldu.

Cemiyetin iki temel amacından biri, hayvanlara yönelik zulüm ve haksızlıkların önlenmesiydi. İkinci amaç ise, toplumda hayvan sevgisini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaktı. Cemiyet hayvanlara kötü davrananlara verilecek cezaların arttırılmasını, bu kişilerin teşhir ve ilan edilmesini, ayrıca yeni kanun ve düzenlemeler yapılmasını istiyordu. Halka ve özellikle çocuklara hayvan sevgisi aşılamayı amaçlayan Cemiyet, köpek, horoz, deve ve koç gibi hayvanların

21 Luc Ferry, *Ekolojik Yeni Düzen* (Çeviren: Turhan Ilgaz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.

22 Berfin Melikoğlu, age., s. 39.

Bir zamanlar Kuruçay civarındaki başıboş köpekler; 1920'ler (© Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

dövüştürülmesiyle de mücadeleyi amaçlıyordu.²³

Kurucuları arasında dönemin ileri gelen asker ve sivil bürokratlarının çoğunlukta olduğu Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin 24 kişilik yönetim kurulunda Âyan Meclisi üyesi ve eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa başkan, Şûra-yı Devlet Reisi Prens Said Halim Paşa ve Teşrifat-ı Umumiye Nazırı İsmail Cenani Bey ikinci başkan, Türkiye Millî Bankası (zamanın, 1909'da kurulan, İngiltere sermayeli "National Bank of Turkey" adlı bankası) Yönetim Kurulu Başkanı Sir H. Babington Smith veznedar, Âyan Meclisi üyesi Besarya Efendi ve Şûra-yı Devlet üyesi Yusuf Razi Bey kâtip olarak görev aldılar.

23 Murat Toklucu, "Sokak Hayvanları İçin En Kötü Yüzyıl", #*tarih*, Aralık 2016, s. 34.

Yönetim kurulu üyeleri arasında dönemin eğitim, dışişleri ve savunma bakanları, İstanbul Valisi ve çok sayıda başka devlet görevlisi de vardı. Ancak bu üyeler cemiyetin günlük işleriyle ilgilenemeyeceği için faaliyetleri asıl yürüten kişiler eski İngiltere Büyükelçisinin eşi Lady Lowther (başkan), İngiltere Elçiliği Müsteşarı Doktor F. G. Clemow (veznedar) ve Robert Kolej'deki Şefkat Kolları'nın kurucusu Alice Manning'di (sekreter). Sadrazam Mehmed Said Paşa, şehzadeler, İstanbul'un tüm dinî liderleri ve 14 ülkenin büyükelçileri ile eşleri de Cemiyetin onursal üyeleri arasında yer aldılar.²⁴

Görüldüğü gibi Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin

24 Berfin Melikoğlu, *age.*, s. 39-40.

yönetici ve kurucu üye profili çok güçlüydü. Kuruculardan Mahmut Şevket Paşa ve Said Halim Paşa'nın birbirini ardına sadrazam olmaları bu gücü daha da arttırmıştı. Birçok araştırmacı, Hayırsızada katliamından sonra nüfusu yeniden artan sokak köpeklerinin sistematik biçimde ve kitleler hâlinde öldürülmelerinin bu güçlü cemiyet sayesinde son bulduğu kanısındadır. Diğer taraftan 1912 yılının ağustos ayında İstanbul Belediye Başkanı olan ve iki yıldan uzun süre bu koltukta oturan Doktor Cemil Topuzlu ise yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında 30 bin sokak köpeğini “yavaş yavaş imha ettirdiğini” söyleyecektir.²⁵ Tarihçi Cihangir Gündoğdu, 1911-1914 tarihleri arasında Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin itlaf kampanyasını engellemekte kısmen başarılı olduğunu ve köpeklerin topluca yok edilmesi gibi bir girişim bulunmadığını, Cemil Topuzlu döneminde sokak köpeklerinin yok edilmesine gizli gizli devam edilmiş olabileceğini yazar.²⁶

Her durumda, İttihatçıların iktidarı döneminde İstanbul'un merkezî semtlerinde köpeklerin kitlesel hâlde yaşmalarının sonu gelmişti. İttihatçı basın, köpek karşıtı yayınlarını sürdürürken Himaye-i Hayvanat Cemiyeti de gazetelerde yayımladıkları makalelerle bu havayı tersine çevirmeye çalıştı. Ancak 1914'te patlak veren Birinci Dünya Savaşı birçok şey gibi Türkiye'nin ilk hayvanları koruma derneğinin de sonunu getirdi. Cemiyet, 1914 yılında faaliyetlerine son verdiğini duyurdu.

Savaşın ardından gelen ve 1918'den 1923'e kadar süren İstanbul'un işgali döneminde, işgalci Fransız ve İngiliz askerlerinin talebiyle sokak köpeklerinin toplu hâlde öldürülme faaliyetlerine hız verildi.

25 Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Nobel Tıp Yayınları, İstanbul, 2003, s. 100.

26 Cihangir Gündoğdu, “İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti - Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayvanseverler”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2003, sayı 116, s. 11.

Kuduz Hastalığı ve Kuduz Paniği

İşgalin sürdüğü 1922 yazında binlerce köpeğin öldürülme sebebi ise kentte yaşanan kuduz paniğiydi. Haziran ayında Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu'nda görülen kuduz vakaları asılsız gazete haberleriyle birleşince kentte büyük bir kuduz paniği yaşanmıştı. Galata civarında bir köpek tarafından eli ısırılan Osman adlı polis memurunun kuduza yakalanıp ölmesi paniğin daha da artmasına yol açtı. Bunun üzerine İstanbul Belediyesi, Kuduz Hastanesi'nin önerisiyle sokak köpeklerini öldürmeye başladı. Gazeteler, durmadan kuduzdan ölüm söylentisini (örneğin köpek tarafından ısırılan bir çocuğun kuduzdan öldüğünü) yazınca polis memuru Osman ve Bursa'dan İstanbul'a tedaviye getirilen bir kişi dışında ölen kimse'nin olmadığı açıklandı. Yetkililer insanları yatıştırılmaya çalışsa da panik yaz sonuna kadar sürdü.²⁷

Antik çağlardan beri bilinen ve en korkutucu hastalıklardan biri olan kuduz, Louis Pasteur 1885'te kuduz aşısını keşfedene kadar yüzde yüz öldürücü bir hastalıktı. İnsanlara genellikle kuduz hayvanın ısırmasıyla bulaşıyor, zamanla beyne yerleşen virüsün yol açtığı beyin iltihabı korkunç bir ölüme yol açıyordu. Osmanlı coğrafyasında “köpek hastalığı” olarak da biliniyordu çünkü vakaların ezici çoğunluğunda “fail” insanların en yakınındaki hayvanlar olan köpeklerdi. Louis Pasteur'ün bulduğu aşı ölümleri engelliyordu ama aşının etkili olması için en geç bir gün içinde yapılması gerekiyordu. İnsanların ısırıldığı yer de önemliydi. Baş ve boyun beyne yakın oldukları için en tehlikeli yerlerdi. Ellerden ve kollardan ısırılınca da virüs ayaklardan ya da bacaklardan ısırılmaya göre beyne daha çabuk ulaşıyordu.

27 Süleyman Tekir, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları”, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz* (Editörler: Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Ankara, 2018, s. 322-323.

Yirminci Yüzyılda İstanbul'un Sokak Hayvanları ve Hayvanseverleri Üzerine Notlar

1898 yılında İstanbul'da sokak köpekleri, Abdullah Biraderler (Cengiz Özkırabekir Arşivi)

Abdullah Freres 657

Une rue à İstanbul

Aslında İstanbul kuduz hastalığı açısından dünyanın en şanslı kentlerinden biriydi. Padişah II. Abdülhamid, kuduz aşısı bulunduktan hemen sonra iki doktor ve bir veterinerden oluşan üç kişilik uzman heyetini aşıyla ilgili bilgi almak için Paris'e göndermişti. Padişahın Pasteur Enstitüsü'ne yaptığı 10 bin Fransız Francı'nın da etkisi dolayısıyla özel ilgiyle karşılanan ve altı ay Paris'teki laboratuvarlarda çalışıp özel dersler alan Türk uzmanlar, aşıyla ilgili tüm bilgileri öğrendikten sonra gerekli araç gereçle birlikte Türkiye'ye döndüler. Dönmelerinden hemen sonra, 1887'de Dâtülkelp Tedavihanesi (yazının devamında halk arasında bilinen adı olan "Kuduz Hastanesi" kullanılacaktır) açıldı ve ilk aşı üretildi. Burası dünyanın üçüncü, Doğu'nun birinci kuduz tedavi kuruluşuydu.²⁸

Günümüzde diğer aşılar gibi küçük bir enjektörle koldan dört doz uygulanan kuduz aşısı, paniğin yaşandığı 1922 yılında 40-50 doz arası karından ve kocaman bir şırıngayla uygulanıyordu. Yani tedavisi de meşakkatli ve birçok insan için ölümcüldü. Ama korku ve paniğin asıl sebebi asılsız söylentilerdi.

İstanbul'da insanlarla sokak köpeklerinin ilişkisini ve köpeklerin kaderini onlarca yıl boyunca kuduz vakaları ve kuduz paniği belirledi. İleride yeri geldiğinde değineceğimiz gibi bunun en önemli nedeni yine gazetelerin sorumsuz yayınları olacaktı.

Yeniden Himaye-i Hayvanat Cemiyeti

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yeni Türkiye'nin ekonomik politikalarının belirlenmesi amacıyla 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin

yeniden kurulması gündeme gelmiş, hükümetin hayvanları koruma derneklerine yardım etmesine karar verilmişti.²⁹ Aralarında eski cemiyetin bazı üyelerinin de olduğu bir grup Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'ni kurdu. Faaliyetlerine 6 Mart 1924'te başlayan ve ilerleyen yıllarda sırasıyla Hayvanları Himaye Cemiyeti, Hayvanları Koruma Cemiyeti ve Türkiye Hayvanları Koruma Derneği adını alacak olan cemiyetin az sayıda üyesi vardı. Emekli Orgeneral Zeki Baraz başkanlığındaki Himaye-i Hayvanat Cemiyeti ilk zamanlarında, çay partileri düzenleyip hayvan sevgisini anlatmaya çalışan bir sosyal kulüp niteliğindedi ve pek fazla görünür değildi.³⁰

Cemiyetin ilk etkinliklerinden biri yük hayvanlarıyla ilgiliydi. 1924 yılının Eylül ayında, cemiyet üyelerinin şehrin çeşitli bölgelerine dağılıp yük taşımakta kullanılan hayvanlara kötü muamele edilip edilmediğini denetleyeceği açıklandı. İstanbul sokaklarında yaşlı ve perişan hâlde arabaya koşulmuş yük hayvanları görmenin çok sıradan olduğu o günlerde cemiyet müfettişleri uygunsuz bir duruma rastladığında belediyeye şikâyet edecek, "hayvanlara hüsn-ü muamele edenlere" ödül verilecekti. Cemiyet ilk kez 4 Kasım 1924'te Adalar'da altı eşek sahibine ödül verdi. *Cumhuriyet* gazetesi haberi okurlarına şöyle duyuruyordu:

"Bütün medenî memleketlerde olduğu gibi bizde de bir Himaye-i Hayvanat Cemiyeti vardır. Cemiyetin bu seneki faaliyetlerinden biri bilhassa merkepler hakkındadır. Merkeplerine iyi baktıkları için Heybeliada'dan Dyamandi ve Hristo'ya 20, Dimitri'ye 10, Stefano'ya 5 lira mükafat verilmiştir. Büyükada'dan Niko'ya 20, Yaşar'a 10, Vangel'e 5 lira verildikten sonra Dyamandi'ye

28 Nuran Yıldırım, "Kuduz Hastanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, 1994, s. 112-113.

29 Berfin Melikoğlu, age., s. 40.

30 Murat Toklucu, age., s. 35.

ayrıca 'Hayvanlara Hüsnü Muamele' adlı bir kitap da hediye edilmiştir".³¹

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin kurucuları arasında, ilk cemiyetin kuruluşunda yer alan Alice Manning de vardı. 1947'de ölümüne kadar İstanbul'daki hayvanlar için çalışan Manning'in çabalarıyla 1926'da Şişli'de bir köpek barınağı ve tedavi merkezi kuruldu. Burada 20 köpek kulübesi ve atlar için ahırlar vardı. Sokak hayvanları ve yoksul kişilere ait hayvanların tedavilerinin yanı sıra gümrük vergisine tabi tutuldukları için sahipleri tarafından gümrükte bırakılan hayvanlara da bakılıyor, bu hayvanlar sahiplendirilmeye çalışılıyordu. Ancak burası uzun ömürlü olmadı ve 1927 yılında Nişantaşı'nda hayvan hastanesi olarak düzenlenmiş yeni binaya geçildi. Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin merkezi de burasıydı.³²

Yaz aylarında insanlar dışarıda daha çok vakit geçirdiği için köpek ısırması, kedi tırmalaması ve kuduz vakalarına daha çok rastlanıyordu. Bu nedenle gazetelere göre yaz ayları "kuduz mevsimi"ydi. Belediyenin köpek ve kedi itlaf çalışmaları da yazın yoğunlaşıyor, sokak köpekleri zehirlenerek öldürülüyordu. Bunun için köpeklerin olduğu sokaklara içine striknin adlı kuvvetli zehirden yapıma hapların konulduğu yiyecekler bırakılıyor, bunu yiyen köpekler saatlerce çırpınarak ölüyordu. Genellikle, tasarruf sebebiyle, yeterli doz verilmediği için hayvanların ölme süresi ve çektiği acı da artıyordu. Himaye-i Hayvanat Cemiyeti yöneticisi Veteriner Hekim Mustafa Santur, zehir verilen hayvanların tok olması durumunda durumun daha da kötü olduğunu şu sözlerle açıklamıştı:

"Strikninle hayvanları acısız öldürmek için zehri hayvanın kalbine zerk etmek lâzımdır. Ancak zehir hap şeklinde verilirse mesele değişir. Hele bunları yutan hayvanın midesi dolu olursa orada zehir uzun müddet kalır, yavaş yavaş massolur ve hayvan çok uzun müddet, 24-36 saat arası ızdırap çeker".³³

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, 14 Mayıs 1927'de belediyeye bir çağrı yapıp sokak köpeklerinin zehir yerine "acısız, insanî ve fennî bir yöntem olan" gazla öldürülmesini ve yurt dışından gerekli donanımı getirtmeyi önerdi. Buna göre cemiyetin Nişantaşı'nda hizmete girecek hayvan hastanesinde bir gaz odası oluşturulacak ve belediyenin topladığı sokak hayvanları burada öldürülecekti.³⁴ Belediye teklifi kabul edince gaz odası hemen oluşturuldu, 1927'nin temmuz ayında ölümcül hasta ve çok yaşlı hayvanlar öldürülerek gaz odasının denemesi yapıldı. Bu tarihten sonra belediye ekiplerinin topladığı köpekler buraya getirilecek ve gaz odasında öldürülecekti. Kediler 1920'li yıllarda köpekler kadar tehlikeli sayılmasalar bile kuduz bulaştrabildikleri için onlar da öldürülüyordu. Ancak zehirli yiyecekleri koklayıp uzaklaşan kedileri köpekler gibi öldürmek mümkün değildi. Bu nedenle kediler daha çok kısıkaçlarla boğularak öldürülüyordu. Cemiyet, kedilerin de gaz odasında "insanî usullerle" öldürüleceğini duyurdu.

İstanbul âşığı olarak bilinen, kedi ve köpeklere düşkünlüğüyle tanınan Ahmet Rasim hem sokak hayvanlarının öldürülmesine hem de Cemiyetin tavrına karşı çıkan sayılı insandan biriydi. *Cumhuriyet* gazetesinde 25 Mayıs 1927'de yayımlanan yazısında şöyle diyordu:

"İstanbul'da bir Hayvanları Koruma Derneği varmış!

31 "Merkeplerine iyi bakan altı merkepçiye nakdi mükafat verildi", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1924.

32 Berfin Melikoğlu, age., s. 42.

33 "İstanbul köpekleri daha insanî şekilde öldürülmelidir", *Yarın*, 7 Mayıs 1930.

34 "Köpekler insanî usulle öldürülecek", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1927.

İstanbul Boğazı kıyılarındaki sakak köpekleri. 1900 - 1910 arası (© Sema ve İnan Kuruç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

Köpeklerle kediler için, 'Hiç merak etmesinler, ben kendilerini öyle gözleri dönerek, saatlerce çeneleri atarak, kol, bacak silkeleye silkeleye, kuyruk dikerek öldürmeyeceğim. Âdi bir sandık içine koyacağım, içinden havagazı geçireceğim, bir an sonra gözlerini açıp bakacaklar ki ölmüşler, diyormuş. (...) Bu nasıl koruma? Tıpkı Avrupalıların, Asya ve Afrika'daki yerli insan topluluklarına yutturdıkları korumaya benziyor.

(...) İstanbul'da bir zamanlar bu hayvanlar hakkın-
da cömertlik ve acımaya örnek olacak insancıl koruma

örgütleri vardı. Köpekler kent içinde yuvalar, yurtlar yapmışlardı. Semt veya sokak ahalisi yer yer suluklar yaparlar, yemek artıklarını belli köşelere koyarlar, uyuz olanlarını katranlı paçavralara sararlar, lohusalara yatak sererler, kulübemsi klinikler meydana getirirler, hatta yağmurdan güneşten korunmaları için tente kurarlar, toramanlarına güzelce beslensin diye yedi döşeğine kadar tirdini, kemiği verirler, kendileri de çocuklarını sık sık ziyarete gönderirler, sünnet ettirir gibi küçükten kulaklarını, kuyruklarını kestirirler, türlü türlü adlar koyarak 'kumbaroz' olurlar, kendi sokağındakilere

başka sokaktakiler saldırırsa yardıma giderler, onları 'Kıs! Kıs!' diye cesaret verip hırslandırırlar, can çekişme halinde bulunanları bir kenara çekerler, bunlardan birini yanlışlıkla ayda yılda bir çiğneyen arabacıları döverler, sert sert havlamalarından, bezgin ve bıkkın ulumalarından, burun itmelerinden, kuyruk kısmalarından, sürünüp ayak, pantolon paçası öpmelerinden, kalkınıp kucaklaşmalarından, kış atıp karşılamalarından, öne düşüp yol göstermelerinden, arda yürüyüp sürtünmelerinden, kesik kesik havlamalarından türlü türlü anlam sezinlerler, gerçi ev içine almaz idiyeler de dışarıda her bakımdan çok içten davranırlardı. Yalnızca kuduranları öldürürlerdi.

(...) Şimdi yüzyıllarca süren böyle bir rahatlık döneminden sonra, gir sandığa usul usul boğul!"³⁵

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nden Mustafa Santur ise "Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, belediyeden on para istemeksizin ve ağır fedakârlıklara katlanarak itlaf işini daha insanî biçimde yapmaktadır. Cemiyetimiz azalarından hiçbirisi hayvanları öldürmek fikrinde değildir. Cemiyet bünyesinde bir itlaf servisi bulunması yalnız ve münhasıran hayvanatın insafsızca katledilmelerine mâni olmak maksadıyladır" demektedir.³⁶

1927'nin Temmuz ayında hayata geçirilen bu uygulama, uzun yıllar Cemiyet'in ana faaliyetlerinden biri oldu. Bu durumu Cemiyet'in yıllık raporlarından da izleyebiliyoruz. Örneğin 1929 yılı raporunda "Bir sene zarfında hastanemizde 3309 köpek, 807 kedi, 47 beygir insanî bir tarzda öldürülmüştür" yazıyordu.

35 Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 240-242.

36 "İstanbul köpekleri daha insanî şekilde öldürülmelidir", *Yarın*, 7 Mayıs 1930.

1930 yılı rakamları ise 1309 köpek, 982 kedi, 27 beygirdir. Elbette Cemiyet'in tek işi hayvanların öldürülmesi değildi. 1929 yılı faaliyet raporunda diğer çalışmalar şöyle özetleniyordu: "549 hayvan meccanen (ücretsiz) tedavi edilmiş, 97 hayvana ameliyat yapılmış, meraklılara 188 köpek verilmiştir. 123 ökse (Her yanı macuna bulanmış, kuş avlamakta kullanılan sopa-*Y.N.*) dağ ve tepelerden toplanmıştır. Beslenmesi yasak olan kuş türlerinden 506'sı yakalanmış, kafeslerine el konulmuştur". Marmara'da yakaladığı ayıbalığını Eminönü'nde teşhir ederken hayvana eziyet eden Nurettin Efendi hakkında dava açılması ve hayvanın kurtarılması da gazetelerin 1928 ve 1929 yılında yakından takip ettiği cemiyet faaliyetlerinden biriydi.³⁷

Hayvanlarla "Eğlenmek": Ayı Oynatma ve Hayvan Dövüşleri

Sokaklarda ayı oynatmak İstanbul'da yüzlerce yıldır bilinen bir "eğlence"ydi. Ayı oynatanlar resmî makamlardan ruhsat alır, izinli oynatıcılar vergi de verirdi. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul'daki "ayı esnafı" sayısının 70 olduğunu yazmıştır. Marmaray ve İstanbul Metrosu kazılarında bulunan hayvan iskeletleri bu geleneğin Bizans döneminde de var olduğunu gösteriyor.³⁸

Sokaklarda oynatılan ayıları yetiştirmek için zalim bir yöntem uygulanırdı. Doğal ortamından alındıktan sonra tırnakları ve dişleri sökülün, bazen gözlerine kurşun dökülerek kör edilen yavru ayı kızgın sacın üzerine çıkarılır, ayakları yanınca bir o ayağını bir diğer ayağını kaldırmaya, zıplamaya başlardı. Ayı zıpladıkça tef

37 "Fok balığı mesele oldu", *Akşam*, 8 Ocak 1929.

38 Murat Toklucu, *Nurcihan'ın Çamaşırları ve Diğer Meseleler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 71.

İstanbul'da ayı oynatıcılığı yaygındı. 1900'li yılların başı (© Suna ve İnan Kırac Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

çalınır, tef sesine şartlanan ayı sacın üstünde olmadığı zaman da ayaklarının yanacağını sanıp aynı hareketleri yapardı. Ayının insandan birkaç bin kat daha hassas olan burnuna açılan deliğe halka takıp, halkaya bağladığı zinciri beline dolayan, bir elinde tef, bir elinde sopa bulunan ayı sahibi sokaktaki gösteri esnasında tef çalmaya, sesi duyan ayı da “oynamaya” başlardı.³⁹

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, ayı oynatmanın

³⁹ Murat Toklucu, age., s. 71.

yasaklanması ve hayvanlara eziyet edilmesinin önlenmesi için de çaba gösteriyordu. Nihayet bu çabalar sonucu 1929 yılının Eylül ayında ayı oynatmak yasaklandı. Yasak kararı gazetelere de epey malzeme çıkarmıştı. Yasağı savunan az sayıda yazara karşın çoğunluk ayı oynatmanın engellenmesine karşıydı. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Ağâh İzzet, “Yağız tenli, burma bıyıklı, iri kemikli bir çingene erkeğinin elindeki zilli tefi şıkırdatarak kocaman bir ayıya göbek attırmasındaki hususi cazibeyi inkâr edebilir misiniz” diye soruyor, ardından yasak kararını alanları “Hayvanların

hukukunu muhafaza için yapacak başka işleri kalmamış” diye eleştiriyordu. Agâh Bey, ayların bu karardan zarar gördüklerini de düşünmekteydi: “Her gün bir iki gerdan kırıp göbek atma mukabilinde seyircilerin verdikleri fındık fıstıkla beslenen, Çingene evlerinde aile efradından biri gibi muamele gören zavallı ayıcıklar bu durumdan kim bilir ne zararlar görmüşlerdir?”⁴⁰ Akşam gazetesindeki “Dünden” adlı imzasız köşeyi yazan yazar da aynı kanıdaydı. Yazar, ayı oynatmanın aylara zarar vermek şöyle dursun hayatlarını güzelleştirdiğini öne sürüyordu. Üstelik sokakta oynayan aylara bu kadar aşına olan insanlar ayları “kendilerinden biri gibi” sevmekte, onlara kötülük yapmayı aklından bile geçirmemekteydi.⁴¹

Tüm karşı çıkışlara rağmen Cemiyetin çabası en azından bir süreliğine başarılı oldu ve İstanbul sokaklarında ayı oynatma yasağı 1940’ların sonuna kadar uygulanmaya çalışıldı. İleride değineceğimiz gibi, yasağın gevşemesi sonrası ayı oynatıcıları yeniden piyasaya çıkacak ve bu konu 1990’lı yıllara kadar hayvan hakları savunucularının en önemli meselelerinden biri olacaktı.

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1930’da bu kez hayvan dövüşlerinin yasaklanmasını gündeme getirdi. Özellikle deve güreşi ve horoz dövüşü İstanbul’da çok yaygındı. Bunlar o kadar ilgi görüyordu ki deve güreşleri kentin göbeğindeki Taksim Stadı’nda yapılıyordu. Cemiyet’in çabalarıyla 1934’te belediye hayvan dövüştürmeyi yasakladı. Bu yasakla deve güreşlerinin sonu geldiyse de horoz dövüşleri gözlerden uzak semtlerde devam etti.

Gazetelerin Hayvanseverlere Yaklaşımı

1930’lu yıllarda sık sık yaşanan kuduz paniği nedeniyle sokak hayvanlarının toplu itlafı da tam gaz devam etti. Gazetelerde sık sık belediyeyi köpekleri öldürmeye çağıran haber ve yazılara rastlanıyordu. Bunun en önemli sebebi, tek parti iktidarının hüküm sürdüğü 1930’lu yıllarda basının hükümete muhalif yayın yapması söz konusu olmadığı için gazetelerin muhalefet yapma ihtiyaçlarını belediyelerle ilgili haberler yaparak gidermeleriydi. Usturuplu olmak kaydıyla belediyeleri eleştirmek serbestti. Sokakların kirliliğinden, seyyar satıcıların gürültüsüne, dilenci sayısının fazlalığından hileli gıdaya kadar belediyelerin sorumluluk alanındaki işlerle ilgili sürekli eleştirel haberler yapılıyordu. Sokak köpekleri de bu furyadan nasibini almıştı.

Şehirde zaman zaman artan kuduz paniğinin en önemli sebebi de gazetelerdi.

Normalde haber bile olmayacak bir köpek ısırması vakası bile “kuduz köpek saldırısı” diye verilince kuduz paniği dalga dalga yayılıyordu. Sorumsuzca yapılan bu haberlerdeki cehalet gerçekten dikkat çekiciydi. Her şeyden önce o dönemde bir köpeğin kuduz olup olmadığı ancak 18 günde anlaşılabilirdi. Şüpheli hayvan öldürüldükten sonra beyni Kuduz Hastanesi’ndeki kobay tavşanlardan birine aşılanıyor, 18 gün boyunca takip edilen tavşan kudurursa köpeğin de kuduz olduğu anlaşılıyordu.⁴² Yani gazeteler ısırılan hayvanın kuduz olup olmadığını bilmeden olaya kuduz köpek saldırısı yaftası yapıyordu. *Vakit* gazetesinin 21 Ocak 1930 tarihli haberinin spotu şöyleydi örneğin: “Son günlerde kuduz vakaları arttı, ötede beride kuduz köpeklerin rast

40 Agâh İzzet, “Çingenelere kıymayınız”, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1930.

41 “Aylara kim zarar veriyor?”, *Akşam*, 29 Ocak 1930.

42 “İktisadi buhranın hayvanlar üzerindeki tesiri müthiş”, *Akşam*, 24 Ocak 1936.

geldikleri insanları ısırıldığı söyleniyor”.⁴³ Görüldüğü gibi bir haberde olması gereken öğelerin hiçbiri yoktu. Hangi köpek, ne zaman, nerede, hangi kişiyi ısırılmıştı belli değildi; sadece “öyle söyleniyordu”. Peki, kuduz vakalarının arttığını kim söylemişti? Bu da belirsizdi. İstisnasız, dönemin tüm gazetelerinde buna benzer sayısız haber yayımlandı ve bu haberler kuduz paniğini arttırıp hayvanların hayatını zorlaştırdı. 1930 yılının Ocak ayında gazetelerin halkı paniğe sürüklemesine sebep olan olay, kuduz bir köpek tarafından başka bir şehirde ısırıldıktan sonra İstanbul’a getirilen bir kişinin ölmesiydi. Isırma olayı İstanbul’da gerçekleşmemişti, hastanın ölme sebebi de hastaneye ısırıldıktan haftalar sonra getirilmesiydi ama bu olay dahi İstanbul’da kuduz salgını varmış gibi yansıtılıyordu.⁴⁴ 1930 yılının tamamında İstanbul’daki Kuduz Hastanesi’ne kuduz şüphesiyle başvuran 994 kişi tedavi edilmiş, bunlardan yedisi ölmüştü. Ölen hastaların beşi İstanbul dışındandı ve tamamı hastaneye geç ulaşmıştı. Yani İstanbul’da bir salgın söz konusu değildi.⁴⁵

19. yüzyıldan itibaren Batı’da cins köpekler birer metaya dönüşmüş ve evde bu köpekleri beslemek statü sembolü hâline gelmişti. İstanbul’da ise 1920’lerin sonlarına kadar evlerde köpek besleme alışkanlığı yoktu. Bazı bahçeli evlerle konaklarda güvenlik amacıyla köpek besleniyordu ama bu hayvanlar da evin içinde değil, bahçesinde yaşıyordu. Sovyet Devrimi’nden kaçan Beyaz Rusların getirdiği alışkanlıkla, zengin evlerinde cins köpekler beslenmeye başlanmışsa da bu durum çabuk yaygınlaşmamıştı. 4 Ekim 1928 tarihli *Büyük Gazete*’nin “İstanbul’da yeni moda köpekli kadınlar” başlıklı haberi, İstanbulluların evde köpek beslemeye yeni yeni

başladığını gösteriyor. 1930 yılına gelindiğinde özellikle mutena semtlerde evde köpek besleyenlerin sayısı artmıştı. Bu hayvanlardan bazıları gazetelerin kuduz vakası diye aktardığı birkaç ısırma olayına karışınca İstanbul Belediyesi tasmasız ve ağızlıksız tüm köpeklere sokak köpeği muamelesi yapılacağını ve hepsinin öldürüleceğini duyurdu. Daha sonra bu hayvanlar canlı yakalanıp ismi değişen Hayvanları Himaye Cemiyeti’ne bırakılmaya başlandı. Burada bir iki hafta süreyle muhafaza edilen köpekler, bulunursa ya da çıkar gelirse sahiplerine veriliyor, aksi durumda sahiplendiriliyorlar ama almak isteyen çıkmazsa öldürülüyorlardı.

Evde köpek beslemekten söz etmişken, 1930’lu yılların gazetelerinin oluşturduğu hayvansever imajından söz etmek gerekir. O dönemde oluşturulan ve “Hayvanseverler insanları sevmeyen, sadece hayvanlara değer veren, kendisine oyalanacak iş arayan tuzu kuru marjinallerdir” diye özetlenebilecek bu imaj ne yazık ki etkisini günümüze kadar sürdürdü. Hayvanlara düşkün olmak çoğunluk tarafından bir çeşit delilik olarak görülüyordu. Hele “evde köpek besleme modası” hiç anlaşılır gibi değildi. Söz gelimi, *Akşam* gazetesine göre evde beslenen köpek şöyle bir şeydi:

“Kaloriferli salonda her sabah manikürlü ellerle banyosu, tuvaleti yaptırılıp pamuklu minderine yatırılan, önünde yığılı ve belki isimlerini dahi bilemediğimiz türlü yiyecekleri koklayıp yemeye tenezzül etmeyen fino...”⁴⁶

Hayvanları koruma faaliyetleri de sık sık hedef oluyordu. “Zor durumda bu kadar insan varken neden hayvanları korumakla uğraşılıyor” sorusu sık sorulan bir soruydu. “Sırtına yük vurulmuş hamala acıyan cemiyet yok ama beygirin sırtına vurulan yüke var” deniliyor⁴⁷,

43 “Kuduzun çoğalmasında amil şehir halkı mı?”, *VAKIT*, 21 Kanunusani 1930.

44 “Bir kişi kudurarak öldü”, *Yarın*, 7 Ocak 1930.

45 “Bir yılda yedi kişi kuduzdan öldü”, *Milliyet*, 7 Şubat 1931.

46 “Bayanın merakı”, *Akşam*, 11 Kasım 1935.

47 “Hayvanları himaye meselesi”, *Akşam*, 11 Mayıs 1931.

بویول غزینه

مدیر دباس محماری : ذکی جمال

5

20 SAHFE
Dünya Kütüğü

N° 102
1. Yıllık No 102

ایچ صحیفه مزده : ییکی تورک حروفلیله (رسملی ضرب مثلار)

ایچ صحیفه مزده : ییکی تورک حروفلیله اوفاق (قوائت پارچه لری)

ISTANBULDA YENI BİR MODA KÖPEKLI KADINLAR

Büyük gazetede çıkan bir haber, 4 Ekim 1928

“Hayvanseverler az daha uğraşsa insanları hayvana esir edecek” diye endişelenen köşe yazarlarına dahi rastlanabiliyordu.⁴⁸ 21 Temmuz 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki imzasız “Hem Nalına Hem Mihına” köşesinde yazılanlar da bu bakış açısına iyi bir örnekti:

“Hayvanları Himaye Cemiyeti 1930 hasılatının 5051 lira 26 kuruş olduğunu beyan etti. İnsanları verem gibi bir beladan korumak için teşekkül etmiş İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti’nin 1930 bütçesi ise iki bin küsur liradan ibaret. Cemiyetin merhamet ve şefkat sahibi geçinen azasına sesleniyorum: Hanımefendiler, beyefendiler; kedileri, köpekleri, atları insanî usulle öldürmek için harcadığınız paraları, hemcinsiniz olan insanları veremden ve ölümden kurtarmak için kullanırsanız herhalde daha insanî bir iş görmüş olursunuz”.

Köpek İtlafına Halktan Tepkiler

Hayvanları Himaye Cemiyeti, 1930’dan itibaren belediyenin sokaklardan topladığı hayvanları gazla öldürmekten vazgeçti. Belli ki “daha insanî” olduğu söylenen bu uygulamanın o kadar da insanî olmadığı anlaşılmıştı. Artık hayvanlar kalplerine striknin sırınga edilerek birkaç saniye içinde öldürülecekti. Ancak belediye de araç eksikliğini bahane edip köpekleri zehirli yiyeceklerle öldürmeye devam ediyordu. Cemiyet, bu mazereti geçersiz kılmak için belediyeye köpek kısıkaçları ve köpek arabası hibe etti ama bu da yeterli olmadı. Belediyenin zehirli yiyeceklerle öldürdüğü açıklanan köpek sayısı Cemiyet’te öldürülenlerin üç katı civarındaydı.⁴⁹

Belediye bir süre sonra köpekleri geceleri öldürmeye başladı. Bunun birinci sebebi civar köylerde aç kaldığı için geceleri sürüler hâlinde İstanbul’a gelen

köpeklerin karınlarını doyurduktan sonra güneş doğmadan şehri terk etmesi ve bu yüzden öldürülemezleriydi. Ayrıca birçok mahallede vatandaşlar korumak istedikleri köpekleri itlaf ekiplerinin dolaştığı gündüz saatlerinde saklayıp geceleri tekrar sokağa bırakıyordu. 21 Ocak 1930 tarihli *Vakit* gazetesi, Beşiktaş’ta mahalle halkının 17 köpeği gündüzleri sakladığı ihbarını alan ekiplerin olay yerine gittiğini, köpekleri öldürmekte ısrar eden itlaf ekibinden Mehmet Efendi’nin feci şekilde dövüldüğünü yazıyordu. Aynı günlerde Bakırköy ve Yeniköy’de de itlaf ekipleri saldırıya uğramıştı. Ayvansaray’da ise Şükriye, Emine ve Adile adlı üç mahalleli kadın sokak köpeklerini toplayan görevliyi sopayla dövmüşler ve köpekleri kurtarmışlardı. Belediyenin köpek itlafından sorumlu birimi olan Temizlik İşleri’nin müdürü Mehmet Ali Bey, “Memurların vazifelerini ifa etmelerine mâni olan ve bunlara dayak atanlar hakkında kanunî takibat yapılacaktır. Halk eğer köpekleri saklar, öldürülmelerine mâni olurlarsa biz ne yapalım? Sokak köpeklerinin büsbütün ortadan kalkması için halkın bize yardım etmesi lazımdır” diyor.⁵⁰ Bazı yerlerde ise vatandaşlar zehirlenen köpekleri yoğurt yedirerek kurtarmaya çalışıyordu.⁵¹ *Akşam* gazetesine göre köpekleri kurtarmaya çalışanlar “halkın cahil kesimi”ydi.⁵²

Kısa süre sonra hem gece hem gündüz ekipleri dolaşmaya başladılar. Gündüz zehirlenme, gece tüfekle öldürme yöntemi de denendi. Ancak çok gürültülü olduğu için kısa sürede bundan vazgeçildi.

1932 yılı, *Cumhuriyet*’in ilanından beri en çok sokak köpeğinin itlaf edildiği yıl oldu. Gazetelerin yazdığına

48 Burhan Felek, “Hayvanlara Hürmet”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1931

49 “Nasıl ölmeli?”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1930.

50 “Kuduzun çoğalmasında amil şehir halkı mı?”, *Vakit*, 21 Kanunusani 1930. “Bir çöppütün başına gelenler”, *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1930.

51 “Sokak köpekleri nasıl öldürülecek?”, *Vakit*, 11 Eylül 1933.

52 “Emanet memurları köpekleri çiftyle öldürecekler”, *Akşam*, 29 Ekim 1929.

göre sayıları 1930'da azalan köpekler yeniden çoğalmaya başlamıştı. *Açık Söz* gazetesi, "İstanbul sokaklarındaki köpekler mutlaka itlaf edilmeli, hatta umumi şekilde derhal köpek katliamına başlanması gerekir" diye yazıyordu.⁵³ Belediye de bu çağrıyı karşılıksız bırakmadı ve yılın ilk ayında 4256 köpek yalnızca belediye ekipleri tarafından öldürüldü. Bu bir rekordu. Ama asıl artış, belediyenin köpek kuyruğuna 25 kuruş ödül vermesiyle oldu. Köpekleri öldürüp kuyruğunu getiren vatandaşlara hemen ödeme yapılıyordu. Daha sonra belediye kendi görevlilerine de kuyruk başına prim vermeye başladı. Günde 200 civarında kuyruk getirilmekteydi.⁵⁴ *Milliyet* gazetesi bu durumu okuyucularına "On binlerce köpek öldürüldü ve sokaklarda neredeyse köpek kalmadı" diye müjdeliyordu.⁵⁵

Hakikaten on binlerce köpeğin öldürüldüğü 1932 yılından sonra birkaç yıl köpek miktarı eski sayılara ulaşamadı. Köpeklerin azaldığını Hayvanları Himaye Cemiyeti ve belediyenin her yıl açıkladığı öldürülen hayvan sayısından da takip etmek mümkündür. Bir diğer gösterge de gazetelerin sokak köpeklerinden şikâyet ettiği haberlerinin dikkat çekici şekilde azalmasıdır.

Sıra Kedilere Geliyor

Sayısı azalan köpekler artık tehdit sayılmıyordu ama bu kez de kediler hedefe konulacaktı. 1934 ve 1937 yıllarında bu kez kedilere karşı kampanya başladı. Bu işin başını gazeteci-yazar Vâlâ Nureddin çekiyordu. Kedileri "kaplan cücesi yaratık" olarak adlandıran Vâlâ Nureddin, "Köpeklerin hepsini öldürmüş olsak bile kediler kuduz yayıyor" demektedir.⁵⁶ Hayvanları Himaye

Cemiyeti yöneticisi Veteriner Hekim Mustafa Santur günde yaklaşık 50 kediye baktığını, son iki yılda kuduz vakasına rastlamadığını söylese de 1934'ün yaz aylarında kedilerin öldürülmesine başlandı. Belediye ekiplerinin kıskaçla boğarak öldürdüğü kedilerin yanı sıra Cemiyette de üç ay içinde 4000 civarı kedi öldürüldü.⁵⁷

Kediler için en kötü yıl ise 1937 oldu. İstanbul Belediyesi temmuz ayında şu açıklamayı yaparak itlafa girişti:

"Son yıllarda köpeklerden çok kedilerin ısırma vakasına rastlanıyor. Bir hafta içinde 25 vatandaş kedi ısırılması nedeniyle kuduz tehdiyle karşı karşıya kaldı, bu nedenle kedileri itlaf kararı alındı. (...) Kedi ısırması yüzünden kuduz tehlikesine maruz kalan yavruların acıklı manzaralarına ve feryatlarına tahammül edemeyen ana ve babaların şikâyetleri karşısında münhasıran vatandaşın canını kurtarmak için bu tedbire başvurulmuştur".⁵⁸

Oysa İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ aynı yılın ocak ayında şunları söylemişti:

"Son günlerde şehirde kuduz salgını olduğu hakkında bir hava esiyor. Halk, kedi ve köpek okşarken tırnak ve bir hafif ısırma maruz kalırsa bunun kuduzdan mütevellit olduğunu zannediyor ve hemen baytara başvuruyor".⁵⁹

Belediye bununla kalmayıp 20 Temmuz'da kedi getirenlere kedi başına beş kuruş ödeneceğini duyurunca sokaklarda kedi avı başladı. Normalde mevsimine göre

53 "Başboş köpekler belası", *Açık Söz*, 26 Ocak 1932.

54 "Köpek kuyruğu ticareti", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932.

55 "Kuduz aşısı nakli", *Milliyet*, 14 Ağustos 1932.

56 Vâlâ Nureddin, "Japonya'ya damping", *Haber Akşam Postası*, 27 Nisan 1934.

57 "İstanbul'da kedi beslemek merakı azalıyor mu?", *Akşam*, 16 Temmuz 1934. "Kuduz kedilerden sakınınız", *Akşam*, 19 Temmuz 1934.

58 "Serseri kedilere karşı açılan mücadele sonuna kadar devam edecek", *Tan*, 27 Temmuz 1937.

59 "Kuduz korkusu", *Kurun*, 13 Ocak 1937.

Sokak kedileri ve insanlar (© Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu)

ayda 100 ila 200 kedinin öldürülmek üzere getirildiği Hayvanları Himaye Cemiyeti'ne "kampanya"nın ilk dört gününde teslim edilen kedi sayısı 2300'dü. Cemiyetten yapılan açıklamada şöyle deniliyordu:

"Kedilerin imha edilmesi hakkında belediyece verilen karar yerindedir. Biz de bu kararı alkışlarız. Bu kararla sokaklardaki sahipsiz, serseri kediler ve kedi yavrularının toplanıp çoğalmaları engellenecektir. Lakin para karşılığı kedi toplanmasına karşıyız. Çingene çocukları İstanbul'a dağılıp sokak kedisi, ev kedisi

demedi çuvalarla kedi topluyor. Kediler bazı yerlerde gayriinsanî tarzda sopa veya ipe boğularak öldürülüyor. Bazı yerlerde kırk elli kedi diri diri bir çuvala konuluyor, bunlar yolda getirilirken birbirini parçalayıp ölüyor. Kedilerin tahtadan yapılmış kafesli sandıklara tek tek konularak gönderilmesini rica ederiz".⁶⁰

Kedi getirenlere para verilmesi, kedilerin öldürülmesini destekleyen gazetelerde dahi tepkilere yol açtı.

⁶⁰ "İstanbul kedileri niçin öldürülüyor?", *Yarın*, 27 Temmuz 1937.

Son Posta gazetesinde yazılan şu satırlar dönemin basınının bakış açısını yansıtan güzel bir örnekti:

“(Belediye) Serseri kedileri topluyor ve öldürüyor. Kedinin serseri olmayanı yoktur; o tam manasıyla nankör bir mahluktur. Kendi işi olduğu zaman fevkalade zeki, siz ondan bir şey istediniz mi ahmaktır. Kendini beğenmişliğin ve nankörlüğün timsalidir. Yegâne meziyet olarak kendisine atfedilen şey, sıçanları tutmaktır. Eğer kediden çok fazla zeki olan sıçan kendini ona tutturursa! (...) İstanbul’u istila eden bu kedilerin ortadan kaldırılmasına diyecek bir söz yoktur, bunun için belediyeye teşekkür bile ederiz. (...) Fakat bir kedinin öldürülmesini beş kuruşluk kazanç mevzuu yapmak ve bu işi sokaklarda yaşayan biçare serseri çocuklara bırakmak, cemiyet bakımından, hayata hürmet bakımından çok çirkin ve çok zararlıdır. Bu iş belediye memurlarının vazifesi olmalıdır”.⁶¹

Kedi avı sırasında birçok ev kedisi de dışarıda oldukları sırada çuvallara tıklımdan kurtulamamıştı. 25 Temmuz tarihli gazeteler, kedisi öldürülen bir kadının Cemiyet binasına gelip olay çıkardığını yazıyordu.⁶² Birkaç gün içinde Beyoğlu ve Şişli’de sokaklarda kedi kalmamış, kedi toplayanlar başka semtlere dağılmıştı.

Birçok uzman kedilerin tükenmesi durumunda ortalığı farelerin saracağı ve bunun daha tehlikeli olduğu konusunda uyarılar yaptılar. *Cumhuriyet* gazetesi 1900 yılında Paris başta olmak üzere Fransa’nın birçok kentinde kediler öldürüldüğü için ortalığı farelerin istila ettiğini, Fransızların Tunus ve Cezayir’den kedi getirmek zorunda kaldığını hatırlatıyordu.⁶³ Bu uyarıları yapanların haklı olduğu bir yıl sonra ortaya çıktı. 29 Haziran 1938 tarihli *Kurun* gazetesindeki “İstanbul

fare istilasına uğradı, kediye ihtiyaç görülüyor” başlıklı haberde farelerin yeni yapılmış beton apartmanlara kadar her yeri sardığı yazıyordu.

Kedi sayısı kısa sürede yeniden arttığı için fare istilası bertaraf edildi. 1932 yılından önceki kadar köpek de yoktu çünkü artık belediye dönemsel itlafı bırakmış, sürekli itlafa girişmişti. 1938-1950 yılları arasında kaba bir hesapla ayda ortalama 2000 köpek, 150 kedi öldürüldü. Belediye ekiplerinin civar köylerdeki köpekleri düzenli olarak öldürmeye başlaması da köpek sayısının azalmasının sebeplerinden biriydi; çünkü şehir içindeki köpek nüfusunun bir bölümünü köylerde aç kalıp şehre inen köpek sürüleri ve köylerden İstanbul’a odun, kömür, meyve, sebze taşıyan arabaların peşine takılıp gelen çok sayıda köpek oluşturuyordu.

1940’lı yıllara gelindiğinde Hayvanları Himaye Cemiyeti’nin en önemli faaliyeti hâlâ sokak köpeklerinin zehirlenerek öldürülmelerine engel olmaya çalışmaktı. Belediye ise uzak semtlerle Anadolu yakasındaki hayvanları Nişantaşı’ndaki hastaneye taşımının zorluğunu gerekçe gösterip zehirleyerek hayvan öldürmeye devam ediyordu. Cemiyetin çabalarıyla 1941 sonunda Fatih’teki Belediye Hayvan Hastanesi ile Üsküdar Selimiye’deki Hayvan Sağlık Memurları Mektebi’nde de (sonradan Veterinerlik Fakültesi oldu) sokak hayvanları itlaf edilmeye başlandı.⁶⁴

Cemiyetin girişimleri sayesinde 1936’da Hayvanları Koruma Yasa Tasarısı Meclis’te kabul edildi. Belediye talimatnamesinde yük hayvanlarıyla ilgili kurallar getirilmesini, park, bahçe ve korularda kuş avlamanın ve pazarlarda bazı kuş türlerinin satışının yasaklanması

61 “Belediyemizden istiyoruz”, *Son Posta*, 6 Ağustos 1937.

62 “Kediler için”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1937.

63 “Kedileri öldürmek tehlikeli olabilir”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1937.

64 Murat Toklucu, “Sokak Hayvanları İçin En Kötü Yüzyıl”, *#tarih*, Aralık 2016, s.35.

da Cemiyetin başarılarından bazılarıydı. 12 Aralık 1945'te Ankara Hayvanları Sevmeye ve Yardım Cemiyeti adlı yeni bir cemiyet kuruldu ve böylece Türkiye'deki hayvansever örgütü sayısı ikiye çıktı.⁶⁵ İstanbul Hayvanları Himaye Cemiyeti de 1946'dan itibaren Türkiye Hayvanları Koruma Derneği oldu, 1950 yılında kamu yararına çalışan kurum statüsü kazandı ve bu tarihten sonra birçok ilde şubeler açtı.

Şehir Büyüdükçe Kent Merkezindeki Sokak Hayvanları Azalıyor

1950'ler büyük kentlere yoğun göçlerin yaşandığı yıllardı. 1950'de 1 milyon 166 bin olan İstanbul nüfusu 1960'da 1 milyon 882 bine ulaşmış, yani kentte yaşayan insan sayısı on yılda yüzde 50 oranında artmıştı. Bu anormal artışın sonucunda, kaçınılmaz olarak şehrin dört bir yanında gecekondu mahallelerinin oluşması, sokak köpeklerin sayısı da bu bölgelerde artmıştı.

İstanbul'da ara sıra görülen kuduz vakaları eskisi gibi paniğe yol açmasa da korkutucuydu. Gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla kuduz İstanbul'a iki yolla giriyordu. Bunun birinci sebebi Bakırköy, Beykoz, Sarıyer gibi ormanlık alana bitişik bölgelere inen kuduz çakal ve kurtların ısırıldığı sokak hayvanlarıydı. İkincisi de şehrin dışında yine vahşi kuduz hayvanlar tarafından ısırıldıktan sonra Edirnekapı, Topkapı, Yedikule gibi şehrin dışarı açılan kapılarından giren köpeklerdi. 1950'li yıllarda kuduz tedavi ağı tüm Türkiye'ye yayılmış, aşı teknolojisi ilerlemişti. Artık en azından sahipli hayvanlara önleyici kuduz aşısı yapılabiliyordu.

Gelişmiş ülkelerde artık sonu gelen kuduz vakalarının

65 "Ankara'da hayvanları himaye için bir cemiyet kuruldu", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1945. Ankara'da 1934'te Hollanda Büyükelçisinin eşi öncülüğünde Ankara Hayvanseverler Cemiyeti kurulmuş ama kısa ömürlü olmuştu.

Türkiye'de görülme sebebi uzmanların tüm çağrularına rağmen karantina uygulamasına gidilmemesiydi. Avrupa ülkeleri ve ABD kuduzdan sıkı karantina uygulamaları sayesinde 1920'li yıllarda kurtulmuştu. O kadar ki, 1937'de İngiltere'de doktorların incelemesi için kuduz hayvan beyni bulunamamış ve Türkiye'den istenmişti. Daha sonra İngiltere'den bir uzman İstanbul'da Kuduz Hastanesi'nde bir süre çalışarak kuduzu yakından tanıma fırsatı buldu.⁶⁶ Salgının en önemli tedbiri olan karantina, Türkiye'de ancak 1960'lı yıllarda kural olarak uygulanmaya başlandı. Karantina altındaki bölgeler iki ay boyunca hayvan giriş çıkışlarına kapatılıyordu.

1930'lardaki cinnet düzeyine ulaşmasa da 1950'lerde de kuduz vakası görüldükçe sokak köpeklerinin itlafı çalışmalarına hız verildi. 1950 yılında İstanbul Belediyesi Temizlik İşleri'nde itlaftan sorumlu iki kişi çalışırken⁶⁷, 1959 yılının ağustos ayında 53 kişi çalışıyordu.⁶⁸ 1949-1956 arasındaki yedi yılda 141 bin 713 köpek ve 1639 kedi öldürüldü.⁶⁹

İstanbul Belediyesi'nin 13 Ağustos 1959 tarihli açıklamasında, kentteki kedi-köpek sayısının 100 bin olduğu söyleniyor, civar kasaba ve köylerden getirilen sürülerin ya da süt taşıyan yüzlerce at arabasının peşine takılan hayvanların geri dönmeyip İstanbul'da kalmasının sorun yarattığı vurgulanıyordu. Tek çarenin sokak hayvanlarının toptan yok edilmesi olduğu öne sürülen açıklamaya göre ikinci sorun kasaplık hayvanların kesim yerlerinin bulunduğu Sütlüce, Haliç mıntıkaları, Topkapı, Yenikapı, Eyüp, Mecidiyeköy, Ahırkapı, Selimiye ve Beylerbeyi'ndeki mezbelelikler ile binlerce askerin karavana artıklarının atıldığı Davutpaşa ve Rami kışlaları

66 "Kuduz vakaları salgın hâlini alıyor", *Akşam*, 19 Temmuz 1949.

67 "Kuduz ile mücadele nasıl yapılmalıdır?", *Akşam*, 13 Mayıs 1950.

68 "İstanbul'da yüz bin başıboş kedi ve köpek var", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1959.

69 "İstanbul'un temizlik işleri", *Zafer*, 19 Şubat 1956.

Genç bir kadın ve köpeği. 1950'li yıllar (İAE Arşivi)

civarındaki kalabalık köpek gruplarıydı. 1959'un son dört ayı ve 1960 yılında çoğu bu bölgeleri mesken tutmuş 60 bin civarında köpek öldürüldü. Bu iki yılda yapılan itlafın çokluğu nedeniyle kentteki sokak köpeği miktarı azalmış, itlaf edilen köpek miktarı da takip eden yıllarda düşüş göstermişti. Öldürülen köpek sayısı 1961'de 6432, 1962'de 7700, 1965'te 3175 oldu.⁷⁰

1965 yılında Kat Mülkiyeti Yasası'nın yürürlüğe

70 Murat Toklucu, age., s. 36.

girmesinden sonra tüm Türkiye'de olduğu gibi İstanbul'da da bir apartman furyası başladı. O zamana kadar daire satın alanlar, apartmanın tapusuna ortak oluyordu. Alım satımda çeşitli zorluklara yol açan bu durum Kat Mülkiyeti Yasası ile birlikte değişti ve dairelerin bağımsız tapuyla alınıp satılmasının önü açıldı. Buna ek olarak lüks inşaat için konulmuş kısıtlamaların kaldırılmasıyla birlikte müteahhitler buldukları arsaya apartman dikmeye başladılar. Ayrıca bahçeli konaklar, evler, yazlıklar yıkılıp apartmanlar yapılıyordu. Bu durum sokak hayvanlarının yaşam alanının iyice daralmasına sebep oldu. Zaman geçtikçe şehrin mutena semtlerinde kalabalık gruplar hâlinde yaşayan köpeklerle pek rastlanmaz oldu. Rastlandığı zaman da belediye ekipleri tarafından öldürülüyorlardı. Hayvanların acı çekerek ölmesiyle ilgili 1920'lerde başlayan tartışmalar bu dönemde de sürdü. Hayvanları Koruma Derneği'nin hastanesiyle diğer hayvan hastanelerinde "acı çektilmeden öldürülen hayvan" oranı epey azalmıştı. Örneğin, 1965'te öldürülen 3175 hayvandan 240'ı bu kurumlara teslim edildi, kalanlar sokakta zehirlenerek, tüfikle vurularak ya da kıskaçla boğularak öldürüldü. Hayvanları Koruma Derneği'nin birkaç müracaatından sonra Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü, bütün illere bir tamim göndererek başıboş gezen köpeklerin halkın gözü önünde çirkin şekilde tüfek veya zehirle yok edilmeleri yerine şehrin kimsenin görmeyeceği bir kısmında "ızdırap vermeden" öldürülmelerini istedi.⁷¹

Ayılar Yeniden Sokakta

Sokaklarda ayı oynatmanın 1929 yılında hayvanseverlerin çabalarıyla yasaklandığına değinmiştik. Bu yasak sayesinde 1930'lu ve 1940'lı yıllarda gerçekten de ayı oynatanlar sokaklarda nadiren görülüyor, az sayıdaki "ayıcı" da kenar semtlerde faaliyet gösteriyordu.

71 "Başıboş köpekler artık gaz odasında öldürülecek", *Hürriyet*, 17 Ocak 1966.

1950'lerde yasak yürürlükte olmasına rağmen yeniden ortalıkta görünmeye başladılar. 1960'larda ise sokaklarda onlarca ayı oynatıcı vardı. Bunun sebebi bu dönemde İstanbul'a gelen turist sayısının artmasıydı. Ayı oynatanlara daha çok gösterilerine büyük ilgi gösterip bol bahşiş veren turistlerin bulunduğu semtlerde rastlanıyordu. Hayvanları Koruma Derneği 1929'da çıkan yasak kararının uygulanması için birkaç kez girişimde bulundu. Bu sayede İstanbul Belediyesi ve polis, 1964 ve 1967'de ayı oynatanlara karşı birkaç ay boyunca müsamahasız davrandı. Ayılarıyla birlikte yakalanan ayı sahipleri nezarete atılırken, ayılar karakolun bahçesindeki ya da yakınlarda bulunan ağaçlara bağlanıyordu. Ancak toplanan ayılar, barındırılacakları yer olmadığı için para cezası kesildikten sonra serbest bırakılan sahiplerine teslim edilmekteydi. 1968'de ayıların Gülhane Hayvanat Bahçesi'nde barındırılması gündeme gelse de kapasite sokaktaki ayıların hepsine yetmeyeceği için bundan vazgeçildi ve ayı oynatma adeta serbest bırakıldı.⁷²

1960'lı yıllarda Türkiye'de bunlar yaşanırken ABD ve Avrupa'da militan hayvan hakları hareketi yükseliyordu. Dönemin devrimci dalgası hayvan hakları aktivistlerini de radikalleştirmiş, hayvanseverlik, hayvan hakları savunuculuğuna dönüşmüştü. Genellikle birer zenginler kulübü gibi olan, seçkin yapıyı kıramamış hayvanseverlik organizasyonları dışında daha geniş kitlelere seslenen irili ufaklı pek çok yapı da bu dönemden itibaren ortaya çıktı.⁷³ Türkiye'de ise daha geniş tabana yayılmış hayvan hakları mücadelesi için

72 Murat Toklucu, *Nurcihan'ın Çamaşırları ve Diğer Meseleler*, s. 76.

73 *Hayvan Hakları* kitabının yazarı filozof David Degrazia, 1963'te İngiliz Av Sabotajcıları Derneği'nin (British Hunt Saboteurs Association), 1971'de Greenpeace'in ve 1980'de PETA'nın (People for the Ethical Treatment of Animals) kurulmasının hayvan hakları mücadelesinin önemli köşe taşları olduğunu yazar. (Çeviren: Hakan Gür, Dost Kitabevi, 2006, Ankara.)

İstanbul'da Fener semtinin ara sokaklarında ayı oynatan bir adam, 1961 (Depo Photos)

1980'leri ve hatta 1990'ları beklemek gerekecekti. Bu yıllara kadar hayvansever dernekleri seçkinci yapılar olmayı sürdürdü, hayvanseverler de basında boş işlerle uğraşan, halkın dilinden anlamayan, sosyetik tipler olarak karikatürize edilmeye devam etti.

Sokak Hayvanlarına 12 Eylül Darbesi

12 Eylül 1980 darbesi sonrası, 1982'de darbeciler tarafından belediye başkanı olarak atanan Abdullah Tırtıl'ın döneminde yeni bir kedi-köpek katliamı dalgası başladı. Bazı gazetelerin sorumsuzca yapılmış haberleri 1983'ün yaz aylarında büyük bir kuduz paniği yaratmıştı. Temmuz ayında 26 ekibin gece gündüz sokak hayvanlarını öldürmeye başladığını açıklayan Başkan Tırtıl, kuduzla mücadele için giriştikleri bu işte vatandaşlardan da destek isteyince iş çığırından çıktı. Kedileri koyduğu çuvalın ağzını bağlayıp denize atanlara bile rastlanıyordu. Belediye ekipleri de zehirlenme için 60 yıl öncesinde olduğu gibi striknin hapı kullanıyor, yani hayvanlar ızdırap çekerek ölüyor. Kuduz korkusuyla evlerindeki köpekleri sokağa atanlar olduğunu açıklayan Hayvanları Koruma Derneği'ne göre en doğru çözüm sokak hayvanlarına önleyici kuduz aşısı yapılmasıydı. Üstelik artık kuduz aşısının maliyeti zehirlenme maliyetinden daha ucuzdu.⁷⁴ Ama İstanbul Belediyesi bu düşüncüyü dikkate almadı ve itlaf çalışmaları devam etti.

1984'te İstanbul Belediye Başkanı seçilen ve hayvanseverlere kızıp "Güney Kore'den turist getirtip sokak köpeklerinin hepsini yedireceğim" diyen Bedrettin Dalan döneminde de sokak hayvanlarının öldürülmesi-ne devam edildi.⁷⁵

74 Yalçın Pekşen, "Hayvanseverler arasında intiharı düşünenler var", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1983.

75 Murat Toklucu, "Sokak Hayvanları İçin En Kötü Yüzyıl", s. 36.

Sokaklarda ayı oynatılması da 1980'li yılların önemli gündem maddelerinden biriydi. Sokakta oynatılan ayılar bir yana, büyük otellerdeki kutlama gecelerinde ve gazino programlarında sahneye çıkarılan, sinema filmlerinde rol verilen ayılar da vardı. Turizm patlamasının beklendiği 1987'de turistleri korkuttukları gerekçesiyle ayılar toplanmaya başlandı. Ama çok önemli bir sorun vardı, toplanan ayıların ne yapılacağı bilinmiyordu. Bu nedenle ayı oynatma yasağı, belediye zabıtalılarının gazetecilere poz verdiği göstermelik operasyonlardan ibaret kaldı ve birkaç hafta sonra bitti.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde hayvansever organizasyonlarında da değişiklikler yaşanıyordu. 12 Eylül öncesi siyasi gruplarda bulunmuş insanların da dahil olduğu yeni çevre ve hayvan hakları örgütlerinin ortaya çıkması ve bu örgütlerin güçlü uluslararası bağlar kurmaya başlaması değişimin en önemli sebebiydi. Batıdan 20 küsur yıl sonra olsa da artık hayvanseverlikten hayvan hakları savunuculuğuna geçiliyordu.

Hayvan hakları mücadelesine güç katan yeni oluşumlar ve uluslararası bağlantılar ilk meyvesini sokakta oynatılan ayılar konusunda verdi. 1992 yılında Dünya Hayvanları Koruma Vakfı'nın (WSPA) sağladığı bütçeyle ayılar için Bursa'da bir barınak oluşturuldu ve 1993'ten itibaren sokaklarda ayı oynatmak kesin olarak yasaklandı.

Uzun mücadeleler sonucu çıkan bu karar, Türkiye'deki hayvan hakları savunucularının ilk zaferi olmasının yanı sıra hayvanlar için barbarlık ve vahşetle geçen yirminci yüzyılın en güzel haberlerinden biriydi.

Kaynaklar

Kitaplar

- Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Nobel Tıp Yayınları, İstanbul, 2003.
- Catherine Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri* (Çeviren: Saadet Özen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- David Degrazia, *Hayvan Hakları* (Çeviren: Hakan Gür), Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Komisyon, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayımı, İstanbul, 1994.
- Komisyon, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz* (Editörler: Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Ankara, 2018.
- Luc Ferry, *Ekolojik Yeni Düzen* (Çeviren: Turhan Ilgaz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Murat Toklucu, *Nurcihan'ın Çamaşırları ve Diğer Meseleler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Dergiler

- İST*
- NTV Tarih*
- Toplumsal Tarih*
- #tarih*
- Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*

Gazeteler

- Akşam*
- Cumhuriyet*
- Hürriyet*
- Kurun*
- Milliyet*
- Son Posta*
- Son Telgraf*
- Tan*
- Vakit*
- Yarın*
- Zafer*

Hayvan Haklarının Tarihi Süreci

Tüm hak arama mücadeleleri, bir haksızlığın ortaya çıkışı ile başlar. Haksızlığa karşı olanların bir araya gelerek, örgütlenecek mücadele etme süreçleri de kaçınılmaz olarak bütün sistemlerde “hukuki yaptırımları” düzenlemeyi gerektirir. Hayvanlarla ilgili hukuki süreç de böyle ilerlemiştir. İnsanlığın eski çağlarından bu yana hayvanların insan hayatına dahil edilme derecelerine göre onlarla ilgili pek çok düzenleme yapılmış ve bu konuda pek çok görüş öne sürülmüştür. Hayvanlar kendi kendilerini yeterince ifade edemedikleri için iletişim şekli olarak insanın hayvanı dahil ettiği ortam üzerinden insan odaklı kurallar, yasaklar, haklar tanımlanmaya başlamıştır. Bundan dolayı da ne kadar iyi niyetli olursa olsun, yapılan çalışmalarda önceliği insana faydalı olmak alıyordu. Malum çok sık karşılaştığımız “önce insan” söylemi her yerde ve her devirde genelgeçer kural hâline gelmiştir.

Konuya başlarken şunu söylemeliyim: Aşağı yukarı her devirde hayvanlarla ilgili yasal düzenlemeler az ya da çok yapılmıştır. Ancak bu yasal düzenlemelerin çoğu

* Hayvanlara Adalet Derneği Başkanı, Hayvan Hakları Eğit. Proje Yürütücüsü, Türkiye Barolar Birliği Hayvan Hakları Danışma Meclisi Üyesi

“hayvan hakları” üzerinden ve hayvanlar için değil, hayvanlar üzerinde hak iddiası olan insanlar ya da sistemin bu yöndeki ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır. Hayvanları ve yaşam haklarını korumak isteyenlerin talepleri ise çoğu kez görmezden gelinmiş, hatta bazen gereksiz bir hezeyan gibi karşılanmıştır maalesef.

İçinde “hayvan” geçen her kanunî düzenleme, hayvan haklarını kapsamamaktadır. Ülkemizde TBMM Yasa yapım sürecinde sık sık duyduğumuz “bizim ülkemizde hayvanlarla ilgili çok kanun var, hayvanlarla ilgili en çok kanun yapmış ülkelerden biriyiz” cümlesi de bu yüzdendir. Kesilecek hayvanların şehirden şehre taşınmasında, gerçekte insan sağlığı gözetilerek yapılan yasal düzenlemeler de hayvanla ilgilidir ama hayvanın hakkı ile ilgili değildir. Öncelikle bunu netleştirmek isterim.

Türkiye’de 2004 yılında Avrupa uyum yasaları çerçevesinde 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu yürürlüğe girene kadar durum böyleydi.⁷⁶

76 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu RG 25509 1 Haziran 2004, Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği RG 12 Mayıs 2006 S: 26166

Ardından da kanunun uygulanmasını gösteren detaylı yönetmelik yürürlüğe girdi. Türkiye’de hayvan haklarının hukuki sürecini ve kısaca Dünyadaki geçmişini ele alırken bu önemli bilgiyi aklımızda tutmalıyız.

Hayvan Hakları ve Hukukun Eski Tarihi

Dünya var olduğundan bu yana ilişkinin türü değişse de insanlarla hayvanlar, bazen uzak bazen yakın ama hep bir arada yaşadı ve yaşıyor. Az önce de bahsettiğim gibi insanın hayvanla ilgili yaşam alanını ve hayvanı tanımlamada en önemli kaynağı kendisidir. “Gibi olmak” düşüncesinden başlar bütün cümleler. Hayvanları sevmeyen ve istemeyenlerin de seven, koruyan ve yaşamlarını paylaşmak isteyenlerin de aslında çıkış noktası bir yerde hayvanla özdeşleşme duygusudur. Tabii bu bazen olumlu, bazen de olumsuz sonuçlara yol açar.

Bizim hukuk sistemimizde hayvanlar “mal” olarak tanımlanır ve bu çerçevede korunmaları düzenlenir. Nihai olarak mal insana ait olduğundan bu koruma dar kapsamlı ve hayvanı can olarak görmeyen bir korumadır. Malın alım satım değeri vardır ve üzerinde insanın “mülkiyet hakkı” vardır. Yani insanın mal varlığı üzerinden yasal düzenlemeler yapılır.

Anayasamızın⁷⁷ 56. maddesindeki “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” hükmü de yine insanlar içindir. Biz bu maddeyi geniş yorumlama yoluyla hayvanlara bir koruma alanı yaratmak için epey çaba harcadık ve harcıyoruz. Hukuk sistemimiz sadece gerçek ve tüzel kişilerin hakları olabilmesini düzenlemiştir. Bu yüzden hayvanlar hukuk karşısında

hak süjesi değildir. Ancak, dolaylı olarak, Anayasa’da tarif edilen dengeli çevrenin hayvansız olamayacağı gerçeğinde direnerek biraz yol alabildik. Yani hayvan haklarını savunmak bir anlamda bizim insan haklarımızı da dâhildir. Mücadelenin bu yöne evrilmesi kanunların yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Kaldı ki yaşadığımız modern çağda yaşam alanlarını hızla yok ettiğimiz bütün hayvanlara insani borcumuz vardır.

Türkiye tarihi boyunca, hatta öncesinde, hayvanlarla sıcak ilişki ve iletişim içinde olan bir ülkedir. Beklenmedik bir şekilde hayvanlara özel haklar tanıyan, onlar için özel haklar tanımlayarak bunu kurallara bağlamış bir geleneğe sahibiz aslında (Leylek hastaneleri, kuş evleri, mancacılar vb.). Ta Osmanlı’dan gelen birlikte yaşayabilme yetisi problemlili de olsa günümüzde varlığını sürdürmektedir. Sebebi dinî olsun, gelenek veya alışkanlık olsun her şekilde hayvanlara merhametli davranmak, onları korumak, yaygın bir yaklaşım olarak izleniyor. Bu konu yabancıların da her zaman dikkatini çekmiş, olumlu veya olumsuz görüşlerini çeşitli yayın organlarında paylaşmışlardır. Catherine Pinguet “İstanbul’un Köpekleri” kitabında, bu konuda yazılan yazılardan da alıntılar yaparak geniş bir bilgilendirme sağlamıştır.⁷⁸

Catherine Pinguet bu eserinde; Anadolu’da hayvanlara, özellikle köpeklere yaklaşımı çeşitli açılardan ele almış, hayvanlarla bir arada yaşamının sıra dışı karelerini adeta yazılarıyla resmetmiştir. Büyükçe bir kısmını da 1910 yılında “köpeklerin kökünün kazanması”nı amaçlayan hareket ve devamında gelen tarihî Sivriada Köpek Katliamı’na ayırdığı kitapta geçen şu bölüm, dikkat çekicidir: “Topluca bir adaya sürmek suretiyle

77 T.C. Anayasası

78 Catherine Pinguet, *İstanbul’un Köpekleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009

Sokak köpekleri İstanbul sokaklarında, 1890'lı yıllar (Depo Photos)

köpeklerden kurtulma fikri yeni değildi; bu, ilk olarak ıslahatçı sultan II. Mahmud zamanında (1808-1839) ortaya atılmıştı. İstanbul'da bir suyla tedavi merkezi kurmuş olan Paul de Regla'ya göre İngiliz tebaasından bir adamın 'üstü başı paramparça olmuş, vücudu diş izleriyle dolu vaziyette, ruhu fani zindanını kesin olarak terk etmiş olarak yol ortasında' bulunmasından kısa süre sonra bu karar alınmıştı. Köpekleri savunanların söylediklerine göre adam sarhoştu ve köpeklere taş atmıştı (Bu cümle bugün bile sürekli tartışma konusudur, sen köpeğe bir şey yapmazsan o da sana yapmaz denilir). Bu senaryoyu kabul etmeyen İngiltere sefaretî, şehrin bu tehlikeli yaratıklardan derhal kurtarılmasını talep etmişti. II. Mahmud, diplomatik ilişkiler bozulur

kaygısıyla bu yönde bir ferman çıkardı fakat bunun pek bir etkisi olmadı. Camille Allard 'Bundan kısa bir süre sonra Rusya'yla savaş patlak verince Sultan'ın ıslahatlarına muhalif kesimin galeyana getirdiği halk, Osmanlı ordusunun başarısızlıklarını derhal bu sürgün kararına bağladı' diye yazar Souvenirs d'Orient'da. 1828'de kayıkçılar sürgündeki köpekleri almaya gidip tantanayla geri getirdiler. Sultan yeni bir denemeye girişmedi".

Buradan da görüyoruz ki Türkiye'de hayvan hakları konusu daima köpekler üzerinden gündeme geldi ve geliyor. Cumhuriyet öncesi dönemde de, bugün de köpeklerin "sahiplerine muhtaç, dilenci hayvanlar" olarak tanımlanması, sadakatlerinin sınanması, aşağılama

tabiri olarak köpek, it sözcüklerinin kullanılması ahlaki olduğu kadar sosyolojik bir problemdir. Örneğin kediler hiç böyle bir tavırla anılmadı. Hiç değilse buna ben rastlamadım.

Zaman zaman atların çalıştırılması konusunda dinlendirme ve eziyet etmeme, aç ve yorgun bırakmama gibi önlemlerin alındığı gözlenirse de bütünsel bir hayvan haklarından bahsetmek mümkün görünmüyor. Dinî inançlar gereğince hayvanların Allah'ın kulu olması ve korunması gereği hep konuşulur, anlatılır ama ne yazık ki dünyevî bir "yasa ve yaptırım" olmadan bunun da gerçekçi bir koruma olduğu söylenemez.

İşte bu manâda Türkiye'de ilk kez 1912 yılında "Himaye-i Hayvanat Cemiyeti" adı altında bir hayvan koruma derneği kurulduğunu görüyoruz. Savaşlar, siyasi ortam ve değişen şartlar nedeniyle faaliyetleri kesintiye uğrayan bu cemiyetin daha sonra merkezi İstanbul'da olan Türkiye Hayvanları Koruma Derneği adıyla 1923 yılından itibaren faaliyete başladığını öğreniyoruz.⁷⁹

Türkiye'deki hayvan hakları hareketlerine geçmeden önce kısacık bir genel hayvan hakları tarihi gezintisi yapalım:

İnsanların hayvanlarla iletişimi ve hayat paylaşımlarıyla ilgili ilk bilgileri Yunan ve Eski Roma uygarlıklarından gelen kaynaklardan alıyoruz. İnsanın doğanın hâkimi ve her şeyin sahibi olduğu yaygın kanısı altında şekillenen bu bilgiler zaman içinde oluşan değişim ve gelişimle zenginleşmiştir.

Örneğin ilk hayvan hakları savunucusu olarak Yunan filozofu Pisagor'u görüyoruz. Hayvanların öldürülerek yenilmesinin yanlış olduğunu savunması bugün için bile son derece ileri görüşlü bir yaklaşımdır.

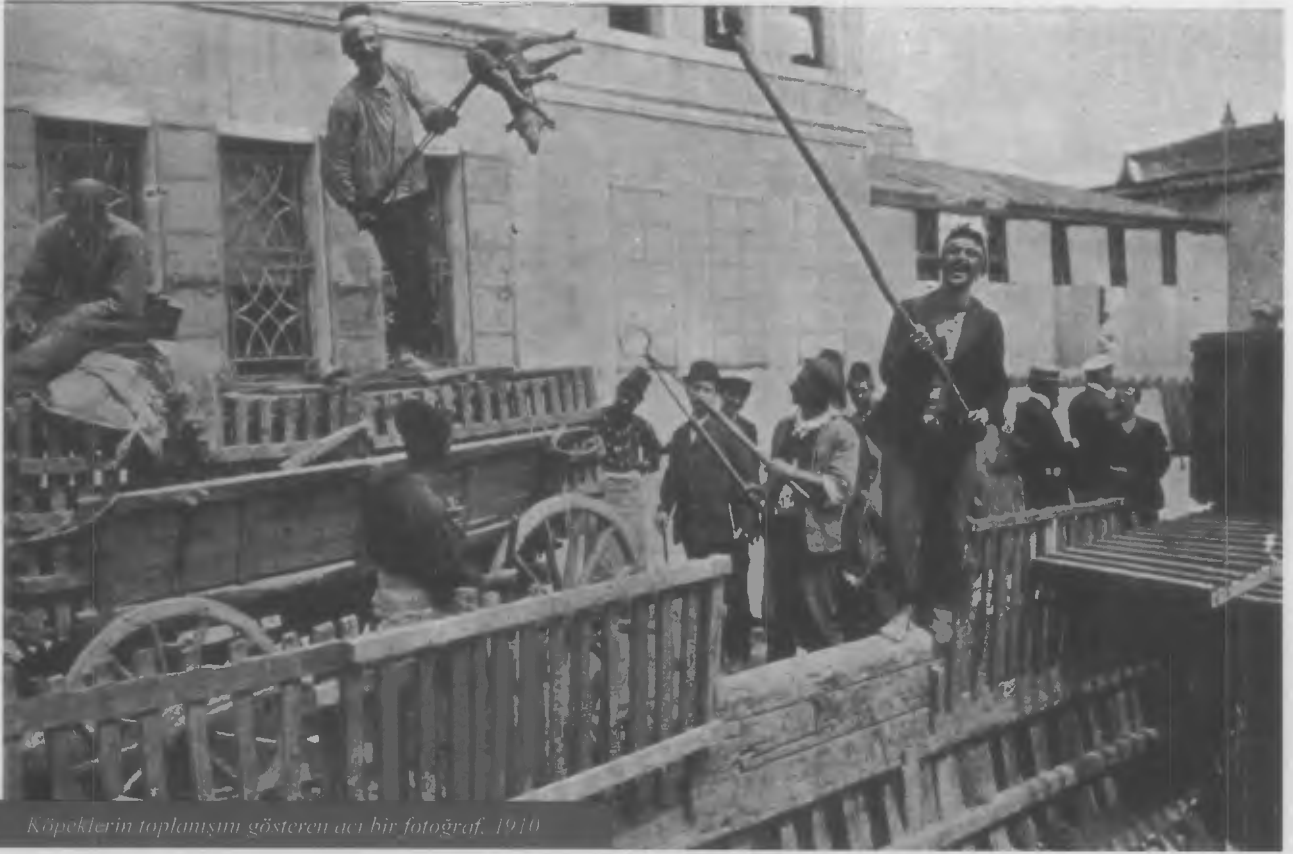
Peter Singer ve Tom Regan'ın öncü olduğu hayvanlar için "haklar" kuramı ise "tüm bilinçli ve duyarlı canlıların doğmakla kazandığı temel yaşam hakkı vardır" diyerek hayvanların da insanlar gibi yaşamlarının korunmaya değer olduğunu tartışmaya açmıştır. Peter Singer, "hayvan özgürleşmesi" kavramıyla hayvan haklarına yeni bir soluk kazandırmış, özgürleştirme kavramının sadece hayatta var olmak değil, türünün şartlarına uygun ve insan sömürüsüne karşı bir hareket olduğunun da altını çizmiştir.⁸⁰

Hayvanlar için uluslararası sözleşmeler, bildirgeler, toplantı tutanakları oluşturulmuş ancak tam anlamıyla var oluşlarını, yaşama haklarını istisna koymadan, "amasız, fakatsız" koruyan bir uygulama ne yazık ki yapılamamıştır. Örneğin en bilinen "Hayvan Hakları Evrensel Beyanamesi" bile "kayıtsız şartsız hayvan hakları korunacaktır" diyebilmiş değildir. Bu sözleşme daha çok hayvan refahını öne çıkaran, hayvanlara kötü davranılmamasını tavsiye eden, gelişmiş felsefi ve ahlaki bir öğüt metni olmaktan öteye gidememiştir kanımca. Bunun yanında pek çok ülkenin kabul ettiği ve imzaladığı ama aslında katılımın zorunlu olması gereken bir bildirgedir. Uluslararası anlamda ilk metin olması açısından da son derece önemlidir. Haksızlık etmek istemem. Sanırım bizim bugün vardığımız hak ve özgürlük tanımını açısından anılan bildirgenin de geride kaldığını düşünmemiz normaldir. Ama yine de bugün bile pek çok ülkede hayvanların cansız birer varlık olarak kabul gördüğü, işkence ve kötü muamelelere sıkça maruz kaldıkları; ayrıca kamuoyunun olanlara yeterli tepki vermediği gerçeği karşısında bildirgenin varlığı önem arz etmektedir.

Bu evrensel sözleşmeye gelinceye kadar başka

⁸⁰ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, (Animal Liberation 1975)

⁷⁹ Türkiye Hayvanları Koruma Derneği, thkd.org

Köpeklerin toplamaşını gösteren acı bir fotoğraf. 1910

düzenleme ve sözleşmeler de bulunmaktadır. Mesela 1968 tarihli “Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi”, 1976 tarihli “Yetiştirme Amacıyla Muhafaza Edilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi”, 1986 tarihli “Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Sözleşme”, 1987 tarihli “Ev ve Süs Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”, 1979 tarihli “Kesim Sırasında Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi” gibi sözleşmeler..⁸¹

Hayvan hakları mücadelesinin daha etkin ve global

düzeyde yürütülen mücadelelerin konusu olmaya başladığı günümüzde, ihlaller de aynı oranda sertleşmeye başlamıştır. Mücadele şekillerinin sürekli değişmesi, yeni alanlarda sürekli var olması ve hatta başarılı olması artık zorunlu hâle gelmiştir.

Bu çerçevede “hayvan haklarını savunma mücadelesi” de yeni dinamiklere göre, yeni stratejiler belirleyerek ilerlemek zorundadır. Çünkü diğer mücadelelerin yanında hayvan hakları mücadelesinin sahası son derece geniştir. Yürüyen, uçan, sürünen, yüzen milyonlarca hayvandan bahsediyoruz, bir o kadar da yaşam alanından.

81 Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1978, Paris

Türkiye’de Hayvan Hakları Hukuku

Daha önce de bahsettiğimiz gibi hayvan haklarıyla ilgili bazı palyatif düzenlemeleri saymazsak, ülkemizde Türkiye Cumhuriyeti öncesi Osmanlı dönemine kadar dayanan kültürel birikimler dahil, ilk ciddi yasal düzenleme 2004 yılında “Hayvanları Koruma Kanunu” adıyla çıkartılan kanun olmuştur.

Bu kanun genel çerçevesi itibariyle ağırlığı kent ve kırsalda, sokaklarda yaşayan hayvanları, yani kedi ve köpekleri ilgilendiren hükümleri ağırlıklı olan; diğer bütün hayvanları yaşam öznesi olarak değil, “ekonomik getirisi olan mal” şeklinde niteleyen; koruma tavrından oldukça uzak bir kanundur. Buna rağmen en azından suç ve ceza tanımları bulunan yasal ilk metin olması açısından önemlidir. Sokaklarda vahşi bir süreklilikle avıyla topluca kurşunlanan ya da zehirlenen hayvanları korumak için eli kolu bağlı mücadele eden pek çok yaşam hakkı savunucusu ve hayvan için “can suyu” diyebileceğimiz bir düzenlemedir.

Bu kanunla gece gündüz hayvan zehirleyen, vurarak öldüren belediye ekiplerinin legal öldürme ve itlaf alanları kapatılmış, bu konuda daha çok koruma isteyen aktivistlerin eline en azından yasal bir silah geçmiştir. Buna rağmen gizli itlaf, mahallelerde zehirlenmeler, araçla sürüklenme, tecavüz vb. şiddet kültürümüzün parçası hâline gelmiş fiiller karşısında bu düzenlemenin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu kanunda suç ve cezalar tanımlanmıştır tanımlanmasına ama yaptırımlar caydırıcı ve sonuç getirici olmadığı için kâğıt üzerine yer alıyor olması işe yaramamıştır. Kanun “Kabahatler Kanunu” niteliğinde olduğu için, hapis cezası uygulanamayıp sadece idarî ceza ve para cezası uygulamasına açık olduğundan zaman içinde varlığıyla yokluğu neredeyse bir olmuştur.

Kanunun işe yarar olmasını isteyen pek çok hak savunucusu her türlü yetersizliğe rağmen hak ihlali olarak gördüğü bu türden konuları Cumhuriyet Savcılıklarına, karakollara, jandarmaya, yerine ve olayına göre kaymakamlıklara taşımaya devam ettiler. Elbette bu başvuruların çoğundan yasaların yetersizliği ve işlevsizliği nedeniyle sonuç alamayacağımızı biliyorduk ama ihlallerin ne kadar ağır olduğunu, toplumsal ve yasal bir sorunun gitgide büyüdüğünü ortaya çıkarıyor, görünür hâle getiriyorduk. Nitekim uzun yıllar devam eden bu çaba STK’ları ve sokaktaki vatandaşı da harekete geçirerek kanunun yeniden yapılandırılması konusunu tartışmaya açabildi.

2004 yılında Hayvanları Koruma Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle gelinen noktada, kanun hükümlerinin amaçlanan faydaları sağlamaktan çok uzak olduğu görülmüş, bu yüzden daha kapsamlı ve etkin yeni bir düzenlemenin arayışına girilmiştir. Bu arada çıkan yönetmelikler, kararname vb. kısmî düzenlemeler zaten yetersiz olan kanunu daha da etkisizleştirdi: Örneğin, Veteriner Hizmetleri Bitki Sağlığı Gıda ve Yem Kanunu;⁸² TBMM Dilekçe Komisyonu’na bireysel başvuru yapan bir şahsın talebinin değerlendirilmesi üzerine zamanın İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Orman Bakanlığı’nın üçlü kararname çıkararak bazı köpeklerin “tehlikeli ırk olduğu ve sert yasakların uygulanması gerektiğine dair” karar almaları; devam eden süreçte ise hayvanat bahçelerinin teşvik edilecek şekilde prim verilme uygulamaları vb. sonuçların ortaya çıkması...

Hayvan hakları savunucuları, hayvanların daha sağlıklı ve güvenli ortamlarda yaşamlarını sürdürebilmeleri

82 Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı Hayvan Hakları Korunması ve Hayvan Refahı, https://ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf

için insanî, adaletli, onların doğasına yakışan, etik değerlerin hâkim kılındığı talepleri dile getirirken yönetme erkini elinde bulunduranlar, bunun tam aksine, saydığımız değerleri göz ardı etmekte ve beklentileri karşılamak şöyle dursun mevcut düzenlemenin dahi gerisine düşen uygulamalara imza atmaktadır. Kaldı ki yasanın yürürlüğe girmesinden bu yana geçen 17 yıl boyunca TBMM'ye sık sık ziyaretler yapılmış, partilerin grupları ve tek tek vekiller ile defalarca istişarelerde bulunulmuştur.⁸³

Kitlesel sokak eylemleri de eşzamanlı olarak bu tarihlerde başlatıldı. Bunlardan biri de geniş katımlı olması ve enerjisi sayesinde basında günlerce gündem olan 2011 İstiklal Caddesi - Taksim yürüyüşüydü.⁸⁴

Adil ve caydırıcı cezaları olan bir yasal düzenleme talebiyle Kadıköy, Ankara başta olmak üzere çeşitli illerde düzenlenen talep odaklı protesto eylemleri yasa konusunun tekrar meclis gündemine gelmesini sağladı.

Hemen hemen Meclis'te grubu bulan tüm siyasî partiler değişik dönemlerde Hayvan Hakları Yasası başlığıyla pek çok teklif sundular. Bunun yanı sıra hayvan hakları savunucuları da hazırladıkları kanun teklifi tasarılarını TBMM'ye iletiler. Bunların kimisi heyecanlı görüşmelere sahne oldu, sonuç umut içinde beklendi; kimisi ise kadük kaldı.

Her defasında en baştan başlayarak bir kanun çalışması yapmak elbette kolay bir şey değil. Ama bu süreçte taleplerimiz netleşti ve zenginleşti. Kırmızı çizgilerimiz dediğimiz, vazgeçilmez noktalar tüm ülke hayvan

hakları savunucuları arasında söz birliğiyle ortak talep metnine dönüştü.

Aslında ilk yasalaşma çalışmaları hatta bugün yürürlükte olan 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nun temeli Sayın hocamız Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in ön belgelerine dayanmaktadır.⁸⁵ Medenî Hukuk Profesörü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi İsmet Sungurbey, sadece hayvanları koruyan bir yasa oluşturma çabasıyla kalmayıp her sabah belirli noktalara yiyecek dağıtan, hayvanları tek tek isimlendiren, seven bir saha gönüllüsü olarak da tanınır. Kitabının kapağında "Öldürttüğümüz Hayvan Dostlarımız, Biz İnsanları Bağışlayınız" yazacak kadar hayvan sevgisiyle dolu bir insan, bir hukuk profesörü...

Bugün yürürlükte olan kanunun temeli de diyebileceğimiz Hayvanları Koruma Yasası ön tasarısını hazırlarken yararlandığı kaynakları şöyle sıralamıştır Sungurbey Hocamız:

1. 9 Mart 1978 tarihli İsviçre Hayvanları Koruma Federal Yasası ve 27 Mayıs 1981 tarihli tüzüğü.
2. 18 Ağustos 1986 tarihli değiştirilmiş durumuyla 24 Temmuz 1972 tarihli Federal Almanya Hayvanları Koruma Yasası.
3. Avusturya Eyaletlerinin Hayvanları Koruma Yasaları ve tüzükleri.

Bu yasalar, tüzükleri ve zaman içinde yapılan değişikliklerine dair tüm belgelerin incelenip taranarak oluşturulan Hayvanları Koruma Yasası Ön Tasarısı gerekçesi özetle şöyle demektedir:

"İnsanlık tarihi boyunca bütün kutsal kitaplar, hayvanlara daima şefkat ve merhamet gösterilmesini

83 Bu sürecin son görüşmelerinden bazı kısımları yazının sonunda bulacaksınız.

84 Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm> <https://www.haberler.com/hayvan-haklari-icin-taksim-e-yuruduler-2743827-haberi/>

85 132 sayılı TBMM Ar. Kom. Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss132.pdf>

Meclis Genel Kurulu'nda hayvan hakları tasarısı görüşülürken

emretmiştir. Atalarımız da gerek Selçuklu gerek Osmanlı döneminde hayvanlara büyük bir şefkat ve sevgi göstermişler, hayvanlar yararına birçok vakıflar kurmuşlardır. Yaşlı hayvanların ömürlerini tamamlayabilmeleri için büyük otlaklar vakfetmişler, göçmen kuşların göçlerini kolaylaştırmak için vakıflar yapmışlar, cami, medrese ve konakların cephelerine sanat eseri niteliğinde kuş evleri eklemişlerdir. Osmanlı ülkesini gezen yabancıların seyahatnamelerinde Türklerin bu üstün insanlık vasfından büyük bir hayranlıkla söz edildiği görülmektedir. Bu da atalarımızın insanoğlunun sahip olduğu akıl, zekâ ve yetenek üstünlüğünden dolayı diğer canlı varlıklara karşı bir koruma sorumluluğu ve yükümlülüğü duyduklarını göstermektedir.

Yüce Atatürk de sahipsiz hayvanları korumuş, bu

hayvanları asla öldürmeden Hayvanları Koruma Cemiyeti'ne teslim ettirmiş ve bunların bakımını yaptırdıktan sonra isteyenlere dağıttırmıştır”.

Prof. Dr. İsmet Sungurbey, bu ön tasarının gerekçesinde girizgâhı takiben 15 Ekim 1978 tarihinde Paris'te UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Merkezi'nde imzalanan ve yayınlanan 14 maddelik Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne atıfta bulunmuştur.

Sungurbey tarafından hazırlanan bu ön tasarı da bugün yürürlükte olan 5199 Sayılı Kanuna aşağı yukarı yakın sayıda bölüm ve maddelerden oluşuyordu.

Tasarı 12 bölümden ibarettir. Bu bölümler:

Atatürk, Çankaya Köşkü'nün bahçesinde çok sevdiği köpek yavrularıyla, 1926 (Fotoğraf: Dr. Tuna Yılmaz Arşivi)

1. Giriş, tanım ve kısa gerekçe
2. Hayvanların Bakımı ve Taşınması
3. İl Hayvan Koruma Kurulları
4. Sahipsiz ya da Güçten Düşmüş Hayvanların Korunması
5. Hayvanların Kesimi
6. Hayvanlara Müdahaleler
7. Hayvanlarda Deneyler
8. Hayvanların Yetiştirilmesi ve Ticareti
9. Hayvanların Korunmasıyla İlgili Başkaca Kurallar
10. Hayvan Koruma Dernek ve Vakıflarının, Belediyelerin ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün Görevleri
11. Ceza Kuralları
12. Yürütme şeklinde düzenlenmişti.

Genel olarak koruma ruhuyla hareket edilmiş olmasına rağmen günümüz hayvanları koruma çizgisindeki “özgürleştirme ve doğal ölüme kadar yaşatma” tarzından çok uzak ve fazlaca insan merkezci olmasına rağmen yine de “koruyan bir kanun çalışması” olmasıyla önemli bir çalışmadır bizce. Çünkü metnin tamamına doğal olarak asla kabul edemeyeceğimiz, “bir hayvanı ne sebeple olursa olsun kesmek, öldürmek, deneye tabi tutmak, ürünlerini sömürmek, eğlence aracı olarak ya da çalıştırmak amacıyla emeğini kullanmak konuları insana faydası çerçevesinde hayvanı da üzmeden, yormadan yapılabilir” duygusu hâkimdir. Ancak tasarının hazırlanması aşamasında tartışılan bazı konuların günümüzde de ateşli şekilde tartışıldığını söylemek gerekir. Bunlardan bazılarını ele almakta fayda var:

Aşağıdaki alıntılar Prof. Dr. İsmet Sungurbey’in bahsi geçen kitabının “Cenin ve Hayvanların Kişiliği Sorunu” başlığında tartışılan konular ve bunların günümüzdeki karşılığıdır.

Max Kemmerich’in *Tarihte Garip Olaylar* adlı kitabında şu bilgiler verilmektedir:

“Loncalar güvercinlerden arındırılmışçasına temiz ve pak olmalıdır”. Bu düstur şu şekilde tatbik edildi: Lonca mensuplarından birinin nasılsa bir köpeği öldürmesi, sanatını icradan men edilmesine, çoluk çocuğunun ekmezsiz kalmasına kâfi geliyordu. Çünkü bir köpeğin öldürülmesi, insanın elini celladın şerefsiz sanatına bulaştırması manâsına geliyordu.

Köpek öldürenlerin loncalardan çıkarıldığını anlıyoruz buradan. Yani bir köpek öldüren kişiyi öncelikle toplumsal baskı ile uslandırmak veya cezalandırmak esası geçerliymiş o dönem. Ama ne yazık ki bu adet 1731 tarihinde çıkarılan bir kararla ortadan kaldırılmış.

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Anne-Marie Sohm-Bourgeois’ın *Recueil Dallor Sirey, 1990 No.7*’de çıkan “Hayvana Kişilik Tanınması - Karşı Çıkan Bir Eğilim” adlı yazısını özet olarak çevirmiş, tarihin akışına ve modern hukuktaki gelişmelere karşı çıkan bu yazıyı pek haklı ve isabetli olarak eleştirmiştir:

Bu makalede, Plutarkhos ve Pythagoras’ın hayvanın duyarlı bir ruhu olduğunu kabul ettikleri, daha sonra Mme. de Sevigne, La Fontaine, Voltaire, Victor Hugo, Bentham, Lamartine gibi düşünür ve yazarların da benzer şekilde düşündükleri belirtilmektedir. Bundan sonra G. Dietrich’in “Ortaçağ’dan Günümüze Hayvan Davaları” adlı tezinden naklen (Lyon, 1961) hayvanların mahkeme önüne çağırıldıkları zikredilmektedir. Bu uygulama Fransız İhtilali’ne kadar sürmüştür.

Hayvanların hukuk öznesi olup olmaması, mal mı canlı mı olduğu -ki canlı oldukları bu kadar ortada iken bunun tartışılması bile dehşet vericidir- tartışmaları günümüzde bile sürmektedir. Sanırım bu da insanlık tarihinin bitmeyecek bir ayıbı olarak kalacaktır.

Demogue, “Hukukun hedefi tatmindir, hazdır. Duygusal yetenekleri olanlar, hatta hayvanlar bile hukuk öznesi olabilirler” demiştir. C. Daguieperse ise “hayvanın gelecekte hak öznesi olacağını” yazmıştır.

Hayvan mezarlıkları da bu alanda dikkat çekici bir uygulamadır. 1892’de hayvanlar üzerinde deneyler yapan kocasına karşı bir tepki olarak Marguerite Duron, Asnieres Hayvan Mezarlığı’nı kurmuştur. Bugüne kadar buraya yüz bin kadar hayvan defnedilmiştir. Hatta bazı hayvan sahipleri, hayvanlarını kendi aile mezarlarına defnetmek istemektedir. Bordeaux İdare Mahkemesi, “Felix” adlı köpeğin, insanlara mahsus mezarlıktan çıkarılmasına hükmetmiş ve hüküm onaylanmıştır.

Günümüzde de hayvanların gömüleceği alanlar halen tartışmalıdır. Bahçesi ve kendi fiziksel çevresi uygun olan insanlar defin işini bu alanda hallederken böyle imkânı olmayanlar için yerel yönetimlerden hayvanlara defin yeri talep edildiğine sık sık rastlıyoruz. Bu konuda 2021 itibariyle halen olumlu bir gelişme, ne yazık ki yoktur.

Hayvanların hak sahibi değil, hakkın konusu olup olmaması temeline dayanan bu tartışmalar öyle görünüyor ki hem hukuk hem de sosyal alanda daha uzunca bir süre devam edecek. Kaldı ki bu tartışmada haklara ve borçlara muhatap olmak “kişi, yani insan” olmayı gerektirir tümcesi çok güçlü bir argüman, hayvanlara karşı “husumet” oluşturmak söz konusu olduğunda pek de etkili olmuyor. Ankara Kamu Denetçiliği Kurumu’na düzenlenen Hayvan Hakları Çözüm Çalıştayı Toplantısı Sonuç Raporu’nda⁸⁶ şöyle bir paragraf var:

“Son günlerde hayvan haklarıyla ilgili konular konuşulurken özellikle köpekler üzerinden yoğun bir saldırı

var. Köpekler hasım değil arkadaşlar. Hukukta ceza ve hak sahibi olmak için kişi olmak gerekir. Kişi olmadığı için haklarını vermiyoruz ama cezaî sorumluluk olduğunda Kayseri örneğinde olduğu gibi toplu bir kıyım gitmekte sakınca görülüyor. Biz buna karşı çıkıyoruz”.

Yani hayvanların hakları deyince görmezden gelmek kolay ancak herhangi bir şekilde köpek-insan karşılaşması hâlinde köpeğe bir hasımmış gibi kin besleniyor, düzenli saldırılar planlanıyor. Hatta bahsi geçen olayın yaşandığı dönem Kayseri’de bir çocuk, köpek saldırısı sonucu yaralandığı için toplu öldürme timleri kurulmuştur. Bunların tümü hayvan haklarını ihlaldir ve insan yönetimlerinin görevini layıkıyla yerine getirmemesi, toplumsal bilinçte hayvanların yaşam odağı olarak görülmemesi nedeniyle yaşanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen konuya açıklık getirmesi açısından Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’nin “Hayvanların Hak Ehliyeti ve Sınırları” başlıklı incelemesi de önemli bir veri olarak önümüzde duruyor:

“Eduard Holder, Leipzig’de 1905’te yayımlanan ve 1964’te Scientia Verlag Aalen’de tıpkıbasımı yapılan “*Natürliche und Juristische Personelen*” başlıklı eserinde, “kişi” kavramının temelinde “canlı”yı araştırarak işe başlamış, bitki ve hayvan aşamasından sonra “değer” bakımından hayvan hayatından üstün olan “insan hayatı” kavramına gelmiş, buna geçerken de “ceninin hayatının anasına karşı da korunduğu, ananın hayatı ile ceninin hayatı karşılaştığında ananın hayatı üstün tutulsa dahi, ceninin bağımsız yaşama hakkının var olduğunu belirten açıklamalar yapmıştır.

Benim de demek istediğim budur: Aynı mantık ile ‘cenin’e nasıl bağımsız yaşama hakkı ve sınırlı hak ehliyeti tanıyorsak ve bu sınırlı hak ehliyetinin varlığı, anasının yaşama hakkının zaruret durumunda tercih

86 Kamu Denetçiliği Kurumu Hayvan Hakları Çözüm Çalıştayı Raporu, 24 Ocak 2019, s: 101, Av. Hülya Yalçın konuşma metninden.

edilmesini engellemiyorsa hayvanlara da bağımsız yaşama hakkı ve dolayısıyla ‘sınırlı hak ehliyeti’ tanımamız gerekir. Bu durum insan hayatı ile karşılaştığında ve özellikle zaruret (ıztırar, Notsand) halinde insan hayatının üstün tutulmasını engellemeyecek, ne var ki ‘hayvanlarda deney’ ve ‘avcılık’ facialarını engelleyecektir”.

Benim de gerek cenin gerek hayvanlar bakımından istediğim esasen hiç değilse bundan ibarettir. Yaşama hakkı ile sınırlı da olsa bağımsız bir hak ehliyetinin tanınmasıdır.

Schopenhauer, hayvanlara karşı “acıma”dan önce “adalet”le yükümlü olduğumuzu söylemektedir. Şu halde uygulamadaki “din” anlayışı da yeterli değildir, hayvanlar hukukî bakımdan yeterli bir korumaya kavuşturulmalıdır.

Kotter’in konuşmasından çıkan genel anlam, hayvanların “nesne” değil “hilkat, yaratılış ortağı” sayılmaları gereğidir. Ne var ki bu rektör hukukçu değil de veteriner hekim olduğundan hayvanların yaşama hakkı bulunduğunu kabul ederken bu hakka getirilebilecek sınırları iyi ifade edememiş, “etik ve zorunlu sebepler” varsa bu hakkın insan tarafından sınırlanabileceğini söylemiştir.

Bu konu, günümüz tartışmalarının da önemli bir başlığıdır. Hayvanları koruyan bir kanun adıyla, lafzıyla, ruhuyla bir bütün olmalıdır. Doğal olarak beklenen budur. Şimdiye kadar bütün hayvanları kapsayan ve tam koruma sağlayabilen herhangi bir hukuk metni henüz yeryüzünde bile bulunmuyor ya da böyle bir hukuk metnine ben rastlamadım. Sonraki bölümlerde detaylarıyla göreceğimiz son yasal sürece ilişkin bütün gerekçeli taleplerimiz bu yönde olmuştur. Hayvan haklarını koruyan bir kanunun öncelikle “neyi” koruduğunu net olarak belirtmesi gerekmez mi? Bunun için de “hayvan nedir” tanımını en baştan ve açıkça yapılmalıdır. Hayvan dediğimiz zaman inekten sineğe, attan tavuk ve tüm kanatlılara,

kurttan tavşana, tilkiden ayıya, balıktan domuza, kuzudan kediye, filden aslana bütün hayvanlar akla gelmeli ve metin tamamı üzerinden şekillenmelidir.

Sayın Hatemi’nin yazısına dönersek:

“İnsanların hak yeteneği dölleme ile başlar, çünkü daha bu anda yeni bir insan canlı varlığı doğmuştur. Ceninin hak yeteneği onun sonradan sağ doğup doğmamasına bağlı değildir. Çünkü insan embryosunda önemli olan, bir insanın oluşmasıdır: Oluşan insan olarak o, aynı zamanda oluşan bir kişidir, tam gelişmemiş bir süt çocuğundan farklı değildir”.

Eski ve yeni çağların ünlü düşünürlerinin görüşlerinden, hayvanların alelade bir nesne olduğunu savunmanın artık imkânsız olup hayvanlara kişilik tanımamızın başlangıcında olduğumuz yolundaki modern Fransız doktrininden, Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden, hayvan deneylerinin yasaklanması için verilen büyük mücadeleden, 20 Ağustos 1990’da Alman Medenî Yasası’na eklenen “Federal Almanya Hayvanları Koruma Yasası şarihi Dr. Albert Lorz’un deyiimiyle bu konuda bir dönüm noktası niteliğindeki temel ilke olan “Hayvanlar, nesne ‘eşya’ değildir” ilkesinden bağımsız düşünemeyiz artık.

Modern hukukta “kişilik” kavramı yalnızca hak yeteneğinden ibaret olmayıp yaşama, beden tamlığı, beden ve ruh sağlığı, özgürlük, onur gibi kişisel değerler üzerindeki kişilik hakkını da kapsar.

Bu tarz tartışmalar yıllardır sürmüş ve görünen o ki daha da sürecek. Biz bu bölümü filozof Schopenhauer’ın⁸⁷ son derece değerli bir söylemi ile bitirebiliriz:

87 Arthur Schopenhauer (22 Şubat 1788, Danzig - 21 Eylül 1860, Frankfurt), Alman filozof, yazar ve eğitimci. Schopenhauer, Alman felsefe dünyasındaki ilklerdendir ve dünyanın anlaşılabilir, akılsız prensipler üzerine kurulu nedenselliklerinin olduğunu söyleyerek dikkatleri üzerine çekmiştir.

“Hayvanların hak sahibi olmadıkları boş iddiası, onlara karşı davranışlarımızdan sorumlu olmadığımız sersemce görüşü, Batı dünyasının insanı isyan ettiren çılgılık ve barbarlıklarındandır”.

Dünya’da -Batıda ve ülkemizde- “hayvan hakları tartışmaları” uzun ve sancılı süreçlerden geçmektedir. Ancak geriye doğru bakıldığında daha önce bahsi bile geçmeyen konuların tartışmaya açılabilmesi, hatta bazı dokunulmaz alanlarda keskin yasakların talep edilebileceği noktalara kadar gelindiği de görülmektedir. Bu, hayvan hakları savunucularının bitmek tükenmek bilmeyen mücadelelerinin sonucudur.

2004 Sonrası Hayvan Hakları Çalışmaları

Dünyada pek çok hak bazlı mücadele vardır. Ancak bu kadar yaygın ve aralıksız süren mücadele alanı muhtemelen bir tek hayvan haklarıdır. Herhangi bir mücadeleye, gün içinde yapılan çalışmalar, alınan kararlar, öyle ya da böyle kanunî ve toplumsal desteklerle devam edebilir. Hayvan hakları mücadelesi ise yaşayan hayvan sayısı ve yaşam alanları kadar çok katmanlı ve geniş bir mücadele alanıdır.

Yoğun ve yorgun bir günün sonunda eve dönüp dinlenmeyi hayal ederken duyulan canhıraş bir kedi, köpek, kuş ya da başka bir hayvan sesi bütün psikolojinizi alt üst edebilir. Çünkü bu hayvana ya araba çarpmıştır ya şiddete uğramıştır ya da az önce yediği bir şeyden zehirlenmiştir.

Hayvan hakları mücadelesi hayatın pek çok alanında olduğu gibi bu harekete samimiyetle gönül verenler için aralıksız olarak 24 saat -özel hayatı da kapsayacak biçimde- süren bir faaliyettir. Tabii el ayak çekilince “besleme yapmak”, gerektiğinde “klinik destek, koruma, nekahet bakımı” da bunların içinde düşünülmelidir.

Elbette bütün bunlar olurken insanlar arasında tartışmaların çıktığı da bir gerçektir. İnsan-hayvan menfaat çatışmaları hiç de gerekmediği hâlde bazen bir anda ortaya çıkıyor. O zaman da karakol, adliye, jandarma süreçleri devreye giriyor. İşte yasa bunun için mutlaka gereklidir. Ama madem bir yasa var, gerçekten çıkış amacına ve yasanın ruhuna uygun koruma sağlanması da önemlidir. Hukukçuların bildiği gibi en kötü kanun bile kanunun hiç olmamasından iyidir.

Yukarıda bahsettiğimiz Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) Ocak 2019 tarihli Çalıştay Raporu’na kadar çok defa talep listeleri ve kanun metni önerileri TBMM’ye sunuldu. Gerek STK’lar gerek barolar, üniversiteler ve bu konuda gönüllü milletvekilleri tarafından dosyalar hazırlanarak Ankara’ya gönderildi, götürüldü. Aşağı yukarı yasanın yürürlüğe girdiği 2004 yılından itibaren beliren “düzenleme, ekleme, değiştirme, geliştirme” içerikli talepler zaman içinde olgunlaşarak toplu bir yasa metnine dönüşecek hâle geldi.

Ombudsman raporuna yansıyan sonuç ve öneriler kısmına kısaca göz atalım.⁸⁸

Hayvan Hakları Çözüm Çalıştayı sonuç raporu:

1. Konu hakkında görevli ve yetkili kurumların netleştirilmesi, sadeleştirilmesi, dağınıklığın, yetki karmaşalarının ortadan kaldırılması gerekmektedir.
2. Hayvanlara karşı işlenen suçlarda mevcut yaptırımlar arttırılmalıdır.
3. Hayvanlara karşı işlenen suçlardaki davalara ilgili kuruluşlar müdahil olabilmelidir.
4. Üremenin kontrolü ile ilgili mahallî idarelerin kısırlaştırma ve aşılama kapasiteleri arttırılmalı, bu işlemler veteriner hekim odalarıyla işbirliği hâlinde yapılmalıdır.

⁸⁸ Kamu Denetçiliği Kurumu Hayvan Hakları Çözüm Çalıştayı Raporu, 24 Ocak 2019, s: 101, Av. Hülya Yalçın konuşma metninden.

Minik bir sokak kedisi (Fotoğraf: İmdat Akgün)

5. 5199 sayılı kanunun 6. maddesine dokunulmalı ve görevli birimlerce bu kanunun uygulanması sağlanmalıdır. Bu nedenle yapılacak olan mevzuat çalışmalarında konunun taraflarının çözüm önerileri dikkatle dinlenmelidir.
6. Aşılamanın yaygınlaştırılması ve sistematik, düzenli, insanî şartlarda kısırlaştırmanın teşvik edilmesi gerekir.
7. Hayvan hakları ve hayvan sevgisi alanlarında insanların çocuk yaştan itibaren eğitilmesi, bilinçlendirilmesi gerekir.
8. Her belediye kendi sınırları içerisindeki hayvanları mikroçip ile kayıt altına almalıdır.
9. Hayvan hakları meselesine yerel yönetimlerde bütçe ayrılmalı ve ayrılan bütçeler giderek artırılmalıdır.
10. Hayvanların beslenme odakları illerdeki koruma kurumları tarafından belirlenmelidir.
11. Hayvan koruma görevlilerinin her yerel yönetimde sayıları artırılmalı, birimleri büyütülmeli, eğitimleri sağlanmalı, görev ve sorumlulukları netleştirilmelidir.
12. Tehlikeli ırk, yasak ırk kavramlarına yeni tanımlamalar getirilmeli, ırk hayvanlarının içinde insanlara zarar verme olasılıkları fazla olan hayvanların sahiplerine ciddi yaptırımlar getirilmelidir.
13. Veteriner hekimlerle hayvansever derneklerinin iş birliği içerisinde çalışabileceği ve ayrılan bütçelerle bu ortaklığın desteklenebileceği değerlendirilmelidir.
14. Bakımevi yaklaşımından “hayvan kliniği” sistemine geçilmelidir.
15. Yerel yönetimlerde hayvanlarla çalışan personelin çalışmaları sırasında hakaret ve engellemelere karşı korunması gerekir.

Görüldüğü gibi yakın tarihli çalışma ve raporlarda

bile temel noktalarda net bir çözüm yolu bulunmadığı gibi hayvanların yıllarca esir tutulup esaret altında öldüğü yunus parkları, hayvanlı sirkler, hayvanat bahçeleri gibi alanlar hakkında da herhangi bir başlık dahi açılmamıştır.

Hayvan haklarını savunma mecburiyeti, ciddi bir hak ihlaline karşı ortaya çıkar, demiştik. Bu durumun sosyal, siyasî ve nihai olarak da hukukî boyutları bir arada değerlendirilmek zorundadır. Bahsettiğimiz süreçte uygulanabilir ve gerçekten koruma işlevini haiz bir Hayvan Hakları Yasası için çok sayıda toplantı, protesto ve talep eylemleri, panel ve konferanslar yapıldı. Bunların arasında Türkiye hukukçularını hayvan hakları konusunda örgütlemek amacıyla yapılan “Türkiye Baroları Hayvan Hakları Kurultayları”⁸⁹ da önemli bir yer tutar.

Hayvanlara Adalet Platformu⁹⁰ üyesi avukatların İstanbul Barosu Hayvan Hakları Komisyonu bünyesinde görev yaptıkları dönemde başlattıkları bu süreç ne yazık ki çeşitli sebeplerle akamete uğramış ama yine de hayvan hakları için örgütlenmenin önemini ortaya çıkarmış, bu vesileyle kurulan bağlantılar kalıcılaştırmıştır. Kaldığımız yerden devam edebilmek için çalışmalar sürmektedir, belki başka bir yayında bu süreci konuşabileceğiz.

Sosyal alanda yaşanan ihlaller bir anlamda yine sosyal bir karşılık bulurken hukuk tekniği açısından tamamen cezasızlık olarak algılanan bir durum söz konusuydu. Halen de böyle olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar ihlalin korkunçluğu karşısında kamu vicdanının yaralanması duygusunu paylaşırken adaletin yerini

89 Türkiye Baroları Hayvan Hakları Kurultayları, İstanbul, Antalya, Ankara, Gaziantep, Kocaeli, Eskişehir, Mersin illerinde gerçekleştirilmiştir.

90 Hayvanlara Adalet Derneği (Vegan hukukçulardan oluşan hayvan hakları hukukî savunma derneği) bir platformdu, 2017’de bu platform dernekleşti.

bulmasını sağlayan uygulamaların hukuk sisteminde olmadığını da fark ediyordu. Bu konuda yine İstanbul Barosu Hayvan Hakları Komisyonu çalışması olan “Hayvan Hakları Özel Sayısı”nda (Mayıs 2008) şu açıklamalar yer almıştır:⁹¹

“Yasanın amacı, hayvanların rahat yaşamalarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ızdırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarının, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamaktır. 5199/1.

Hayvan türünün kendine özgü, doğuştan gelen davranışları, kendi aralarında ve cansız çevreleriyle sürdürdükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistem ve popülasyonları, insanla iletişimleri ve kullanım alanları tek tek tanımlanmış olmasına karşın bu maddeler aleyhine olan düzenlemeler uygulanmamıştır. Bu kanun kapsamında hayvanlar; sahihsiz hayvan, güçten düşmüş hayvan, yabani hayvan, ev ve süs hayvanı (süs kelimesi 2021’de yasadan çıkartıldı, belki de tek görünen değişiklik budur 17 yılın sonunda), bilimsel amaçla kullanılan laboratuvar hayvanları, gıda amaçlı kullanılan hayvanlar diye başlıklar vardır. Yani daha başlığında bile “sömürü” açık şekilde tanımlanmıştır.

Bu arada TCK 151/1-2, hayvanları koruyabilmek için en çok müracaat edilen ve fakat hayvan koruma değil, insan mülkü koruma kapsamlı bir madde olmasına karşın, hayvan hakları savunusunda dolaylı olarak en çok başvurduğumuz kanun yolu olmuştur uzun yıllar (Bu da 2021 değişikliği ile yeniden düzenlenmiştir)”.⁹¹

Görüldüğü gibi cümlede “hayvan” kelimesi sadece “insana ait bir mala zarar verilmesi sebebiyle

kullanılmıştır. Her zaman dediğimiz gibi Avrupa Uyum Yasaları çerçevesine uysun diye yürürlüğe sokulmuş bir kanundan bahsediyoruz. Bu metin ağırlıklı olarak sokaklarda yaşamak zorunda kalan köpekler ve kedilerin insanları rahatsız etmeden ortadan kaldırılması için yapılmış maddelerin “hayvanı koruyor gibi” gösterilmesi çabasıdır. Buna rağmen hayvanları korumak isteyen, bu konuda yapılan tüm yasal düzenlemeleri hayvan lehine çevirmeye ve kullanmaya çalışan insanların mücadelesi gerçekten takdire şayandır. Daha önce de bu amaçla pek çok toplantı yapıldığını söylemiştik. Bunlardan biri de İstanbul Barosu’nda 3 Nisan 2011 tarihinde gerçekleştirilen Bahar Paneli’dir. Emniyet, Jandarma, Veteriner Hekimlik, Psikoloji, Sosyoloji uzmanlarının da katıldığı geniş katılımlı bu panelde “hayvan hakları her disiplin açısından ve her düzlemde ele alınarak çözüm önerileri tartışılmıştır. Akabinde mücadeleyi yaygınlaştırmak ve güç birliği sağlamak için Türkiye STK’larına çağrı yapılarak gerçekleştirilen “İlk ulusal gönüllü hayvanseverler toplantısı” da 14 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu yoğun çalışmalar neticesinde, temel talepler de aşağı yukarı şöyle şekillendi:

1. Koruma tüm hayvanları kapsamlı, bunun istisnası olmamalı.
2. Yasaklı, tehlikeli ırk tanımının kapsamı daraltılmalı ve bu konudaki insan sorumluluğu artırılmalı.
3. Hayvanat bahçeleri, hayvanlı sirkler, pet shoplar, yunus parkları gibi hayvan esaretine sebep ve gerekçe olan her yer kapatılmalıdır. Hayvan satışı yasaklanmalıdır.
4. Hayvanlara işkence ve kötü muamele kesinlikle “hapis cezası” ile karşılanmalıdır.
5. Hayvan hakları eğitimleri yaygınlaştırılmalı ve ilkokuldan itibaren müfredata alınmalıdır.

91 Hayvan Hakları Özel Sayısı, *İstanbul Barosu Dergisi*, 8 Mayıs 2008, s. 51.

6. Makro hayvan barınakları (ki bunlar sadece kent sokaklarında yaşamaya çalışan köpekler için kurulan ölüme kadar hapsedilme yerleridir⁹²)⁹³ konusunda düzenleme yapılmalı.
  7. Sokak hayvanlarının doğru tıbbî ve insanî yöntemlerle kısırlaştırılması ve popülasyonlarının kontrol altına alınması sağlanmalıdır.
  8. Mobil kısırlaştırma denilen vahşi tıbbî süreç kesinlikle yasaklanmalıdır.
  9. Hayvan dövüşleri, boğuşları, yarışları tamamen yasaklanmalıdır.
  10. Avcılık yasaklanmalıdır.
  11. Hayvan deneyleri yasaklanmalıdır.
  12. Kürk ticareti yasaklanmalı, kürk için öldürülen hayvanlar özel koruma altına alınmalıdır.
  13. Sahiplenilmiş hayvanlara kötü muamele hâlinde de hayvan koruma STK'ları müdahil olabilir.
  14. Yasanın bel kemiği dediğimiz ve sokak hayvanlarının yaşamını garanti altına alan 5199/6. maddeye dokunulmamalı, hatta güçlendirilerek yeniden düzenlenmelidir.
  15. Hayvanların korunmasında "sahipli, sahihsiz" hayvan ayrımı kaldırılmalıdır.
6. madde için ek açıklamaya gerek vardır. 1. Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı'nda⁹⁴ yer alan "Hayvan Haklarına Hukuki Yaklaşım, Hayvan Refahına Neden Karşısız?" konuşma metnimden:

"Şu an burada bulunan veteriner hekimler, siyasi parti temsilcileri, aktivistler, STK'lar, hukukçular ve çeşitli disiplinlere mensup tüm katılımcılara merhaba.

92 Bu makro kapasiteli hayvan barınaklarının en bilinen örneği olan Kısırkaya için davalar açılmış, binlerce köpeğin bir arada yaşamasının tam anlamıyla bir hayvan hakkı ihlali olduğuna dair uzman görüşleri mahkemelere sunulmuştur.

93 Hayvan Hakları Özel Sayısı, *İstanbul Barosu Dergisi*, 8 Mayıs 2008, s. 51.

94 1. Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı, 2016, s. 23-27.

İVHO (İstanbul Veteriner Hekimleri Odası) tarafından düzenlenen kongre davetini aldığımızda, başlık içinde geçen 'refah' kelimesinden irkilmekle birlikte bu kadar çok disiplin temsilcisi ve resmî yetkilinin bir arada olduğu ortamda fikirlerimizi açık açık söylemek ve ülkemizdeki 'hayvan hakları' mücadelesinin diğer disiplinler tarafından nasıl değerlendirildiğini doğrudan görmek, kendi görüşümüzü de paylaşmak için katılmaya karar verdik. Burada hem İstanbul Barosu Hayvan Hakları Komisyonu hem de bağımsız avukatlar tarafından oluşturulan Hayvanlara Adalet Platformu (2017'de HAD adıyla dernek oldu) adına konuşacağım.

Öncelikle Hayırsızada'dan günümüze şiddetini artırarak devam eden hayvan hakları ihlallerinde hayatlarını kaybeden, haksızlığa uğrayan tüm hayvanlarımızı saygı ve üzüntüyle anarak, mensup olduğum 'insan' türü adına içtenlikle özür dilerim hepsinden.

Üzerinde tartıştığımız 5199 Sayılı Kanunun bütün hayvanları koruyan bir kanun olmadığını artık hepimiz çok iyi biliyoruz. Başka güçlü kanunlarla düzenlenmiş bulunan avcılık, kürk, deri, et sektörü, ekonomik girdisi yüksek olan esaret yeri yunus parkları, sirkler ve hayvanat bahçeleri, iradesi söz konusu bile olmadan ölene kadar çalıştırılan tüm hayvanlar açısından şu an belki aklımıza gelmeyen büyük bir ihlal alanı içindeyiz.

Bunca sorunun içinde hayvan refahı denilerek 'insanların gıda olarak kullanacağı hayvanların sağlıklı et ve çıktıya dönüşmesini temin eden' uygulamaların, hayvan koruma başlığı altında tartışılması da ironiktir.

Ayrıca hayvanlarla ilgili olabilecek diğer T.C. kanunlarıyla düzenlenen 'eşya hukuku, medenî hukuk, icra hukuku, borçlar hukuku' gibi tüm alanlarda da koruma içeren hiçbir hüküm bulunmamaktadır.

Kaldı ki biz burada saatlerdir 'sokaklarda yaşayan

köpekler' dışında bir şey konuşmıyoruz bile. Elbette köpeklerden sonra sıra kedilere gelecek. Bu, gün gibi ortada. Yetkililerin 'büyük, ısıtılmalı, konforlu barınaklar yapıyoruz' diye savunduğu ve neredeyse tamamı mahkemelik (dava konusu) olan yerler hakkında konuşuyoruz. Ayrıca yerel yönetimler hayvanseverlere 'şikâyet var'; hayvan düşmanlarına da 'ne yapalım hayvanseverler engel oluyor' diyerek hayvanlar hakkında yapmadıkları görevlerinin faturasını üzerinden atıyor hep. Çözüm olarak da burada saatlerdir övülen köpek kapatma yerlerinden öteye hayvan hakları konusuna giremiyoruz maalesef.

Yıllardır defalarca kadük kalan kanun tasarıları, bunların basına yansımaları, toplumdaki yankıları, her defasında toplu hayvan öldürmelerine ve korkunç

ihlallere neden olmuştur. O nedenle artık kısa vadede gerçekçi çözümlere yönelmek zorundayız.

Görüyoruz ki her defasında 'hayvanlara işkenceye ağır ceza, hapis cezası geliyor' başlığıyla basına servis edilen tüm haberler yalandı, asla gerçekçi değildi ve göz boyamaya yönelikti. Parkta duran bir tahta bank bile 'devlet malı' olarak canlı kanlı yaşayan bir kediten, köpekten daha çok korunuyor ve kollanıyor. Bu, kabul edilebilir bir durum mu?

Bu konunun çözümü için sosyal, hukukî ve teknik gerekçelerimizi sunuyoruz. Bu toplantının başlığı itibarıyla, ana başlık ve refah temasında anlaşmışız da detaylar üzerinde konuşuyormuşuz izlenimi taşımamasını istemeyiz. Çünkü anlaşamadık. Açık açık AC

ve ICAM projelerinin yerleşmesine zemin hazırlayan (AC: animal control) ve benzeri uygulamaların toplu hayvan öldürmeleriyle sokakları boşalttığını artık herkes biliyor.

Biz de diyoruz ki medeniyet sokakta hayvan olup olmamasıyla değil, sokaktaki hayvanlara nasıl davranıldığıyla ilgili bir durumdur”.

Bu konuşma şöyle bitmişti: “Trafik ışıklarını bile öğrenmiş olup yüzlerce insandan daha medenî bir yaşama uyumlanmış kedi ve köpeklerimizi neden bizlerden söküp çöp gibi sokaklardan süpürüp atmak istiyorsunuz?” Bu sorunun cevabı 2021 itibarıyla hâlâ verilmedi.

Bu süreçte değişik zamanlarda sessizce çıkartılıveren ama sonuçları gürültülü olan yönetmelikler, karar-nameler, gizlice oraya buraya yollanan talimatnameler hep oldu. Her birinin sonucunu uygulamada karşılaştığımız ihlallerle öğrenmiş olduk.

Hayvanları koruyan bir kanun yapılmasının en önemli amacı, ilk elden hayvanlara yönelen toplumsal şiddetin aslında “kaynağında” durdurulmasını sağlayacak olmasıdır.

2009 Yılında İstanbul Barosu’nda organize ettiğimiz “Şiddet Mağdurları” panelinde⁹⁵ şöyle bir konuşma yapmıştım, ki hâlâ güncel olduğunu üzülerek göz-lüyorum:

“Şiddet hakkında şimdiye kadar söylenenlerden şu sonuçlara varabiliriz: Şiddet güç ve baskı uygulayarak insanların bedensel ve ruhsal açıdan zarar görmesine neden olan bireysel veya toplu hareketlerin tümüdür. Acı ve zarar veren bir tavidir. Her yerde, her ortamda ve her an ortaya çıkabilir. Önemli olan içselleştirilmemesi,

Kabul görmemesi ve ahlaki kılıflarla bezenmeden gerçek yüzüyle karşılanarak reddedilmesidir.

Çünkü sistem çoğu kez şiddetin en basit örneği olan dayağın meşruluğunu temel alarak eğitir çocuklarını ve insanlarını. Şiddetin mutlaka haklı bir sebebi olduğunu düşünmeye zorlarız kendimizi.

Köpek vurulmuşsa mutlaka ısırılmıştır; kedi öldürül-düyse mutlaka balkondan, mutfaktan yiyecek çalmıştır, demek isteriz. Unutmayalım, şiddet kanıksanabilen bir duygudur. Yok ettiği ana kadar fark edilmeyebilir, çoğu zaman da bu süreçte büyür ve güçlenir. Şiddetin belir-tilerini erken tanımalı, erken fark etmeli ve şiddeti daha kaynağında iken yok etmeliyiz.

Kanıksanan şiddet daha da yok edicidir. Kimdir bu şiddet dediğimiz şeyin mağdurları? Aslında hepimiz... Ama daha fazla çocuklar, kadınlar, yaşlılar, güçsüzler, ekonomik bağımlılığı olanlar, cinsel farklılıkları olan-lar, hiyerarşik zayıflığı olanlar. Ve çoğu şiddet mağ-durunun bile farkında olmadığı, hatta belki kendisinin bile ona şiddet gösterdiği en savunmasız, en zayıf hal-ka olan ‘hayvanlar’... İmdat diyemeyen, yardım iste-yemeyen, derdini, failini söyleyemeyen mağdurlardır hayvanlar. Çoğu kez başka bir şiddetin mağdurunun bile şiddetine maruz kalan zavallı hayvanlar.

Öyle ya da böyle hepimizin bir anda ‘mağduru’ ola-bileceğimiz şiddete karşı ‘beni ilgilendirmiyor’ diyen-lere ise tek sözümüz olabilir: ‘Henüz sıra size gelme-miştir de ondan’, hepsi bu”.

Hayvan hakları sadece bir yasa çıkarma mesele-si değildir. Mutlaka sağlam ve bilinçli bir toplum alt yapısı gereklidir. Tabii devletin temel sorumlulukları ve görevlerini de unutmamak gerek. Hayvan haklarını

95 Şiddet Mağdurları, “Toplumsal Şiddet Raporu”, İB yayını 2009, Av. Hülya Yalçın sunumu.

savunan “insanların” bu eylemleri esnasında uğradıkları türlü şiddet vakaları da aslında tartışmasız insan hakları ihlalidir. Hayvanları savunmaya çalışmak bir insan hakkıdır. Konu buraya gelmişken her zaman aklımda olan ve çok önemli bulduğum bir karardan bahsetmek isterim. Çünkü tüm hak mücadelelerini sürdürürken Türk Medenî Kanunu’nun 2. maddesinde belirtilen “Herkes haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz” hükmünden hareket ediyoruz. Bu madde ve devamı objektif iyi niyet kuralı olarak bilinmektedir ve bence hükmünü hiçbir zaman akıldan çıkarmamak gerekir. Bu, hukukun temel kuralıdır.⁹⁶ Bu bağlamda aklımızda tutmamız gereken örnek karara aşağıda yer verilmiştir (AİHM İngiltere Edwards Kararı). Bahsedilen karar⁹⁷ özetle şöyle diyor:

“Temel özgürlükler, temel haklar düşüncesi, kişiyi devlet otoritesinin keyfi olarak kullanılmasına karşı korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Kavramın ilk ortaya çıktığı dönemde devlete ve hükümetlere keyfi hareketlerden kaçınma, aykırılıklara neden olmama yükümlülüğü getiren haklar üzerinde durulmuştu.

Bu bağlamda modern insan hakları düşüncesinde devletler, hükümetler salt insan hakları ihlallerinden kaçınma yükümlülüğü içinde değil (devlet-birey ilişkisi), fakat aynı zamanda bireyleri diğer bireylerin insan hakkı ihlallerinden de koruma görev ve sorumluluğu içindedir aynı zamanda (bireylerin birbiriyle olan ilişkileri/yatay ilişki).

Devlet, yani kamu otoritesini kullanan makam, sadece

96 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu 2.md., <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

97 Av. Mehmet Akif Poroy, “Yatay İlişkilerde Pozitif Yükümlülük”, İB Yayını, c. 80, 3 Haziran, 2006.

insan hakları aykırılıklarından kaçınma yükümlülüğünden değil, aynı zamanda bireyleri diğer bireylerin bu tür aykırılıklarından da korumak durumundadır.

Bu bağlamda devletler özel ilişkilerde meydana gelen yatay aykırılıkların durdurulması, aykırılıkların engellenmesi ve yatay ihlal mağduruna yardım edilmesi gibi birtakım pozitif yükümlülükler altındadır. Bu, devletin özel ilişkilerden doğan yatay sorumluluğudur” (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 46477/99 Sayılı İngiltere Edwards Kararı).⁹⁸

Söz konusu karara ilişkin olayda Bay Edwards aklı dengesi normal olmayan ve şiddete eğilimli bir mahkumla aynı odaya yerleştirilmiş ve kısa bir süre sonra bu kişi tarafından öldürülmüştür. Yakınları AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. maddesi (yaşam hakkı) ihlali nedeniyle AİHM’ne (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) dava açmışlardır. Mahkeme, devletlerin madde 2 gereği sadece yaşam hakkına hukuk dışı olarak müdahale etmemelerinin yeterli olmayacağı, aynı zamanda kişilerin yaşam haklarını koruyucu önlemler almaları gereği üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Mahkeme, devletin potansiyel riski önleyici önlemleri alıp almadığını tartışmış ve devletin böyle bir olayı makul önlemler alması halinde önleyebilmesinin olası olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır.

Olayda Bay Edwards’ın aynı odayı paylaştığı kişinin daha önceden şizofreni teşhisi ile tedavi altına alındığı, bu kişinin şiddet eğilimli olduğu ve Bay Edwards’ın öldürülmesinden çok önce durumun kayıtlarda bulunduğu bakılarak, devletin daha dikkatli bir yerleştirme planı yapması gerekiyordu. Aynı zamanda hücrede bulunan kapalı devre video kayıt sisteminin bozuk olması ve Bay Edwards’ın saldırıya uğradığında aleti kullanamamış olması da devletin sorumluluğunu gerektirmektedir.

98 Edwards-İngiltere (App.No:46477/99) www.echr.coe.int

Bu değerlendirmeler sonunda Mahkeme, devletin yükümlülüğünün salt hak aykırılıklarından kaçınmak olmadığını, olaya ilişkin olarak kişinin yaşam hakkının korunması için gerekli pozitif önlemlerin alınmış olması gerektiğine hükmederek devleti sorumlu tutmuştur.

Buradan devletin vatandaşlarına karşı ihlalde bulunmamak sorumluluğu olduğu gibi vatandaşlar arası yatay ilişkilerde ortaya çıkan haksızlık ve ihlallerden dolayı da dikey- pozitif sorumluluğu bulunduğunu anlıyoruz. Ülkemizde son yıllarda hayvanların bakımı ve beslenmesi konusunda özellikle ev dışı alanlarda büyük sorunlar yaşanmakta, hatta bazen ciddi kavgalar, sonu yargıya kadar uzanan arbedeler ortaya çıkmaktadır. Devletin bu alanda yaşanan sorunu tüm yönleriyle bildiğini düşünerek, yasal düzenlemelerin bu yönde yapılması gerektiğini söyleyebiliriz. Dolaylı da olsa bu talebi AİHM Edwards kararına dayandırabilmek de mümkündür.

Öte yandan zavallı bir hayvana yardımcı olmak isteyenlerin yasal engellemelerin ve kolluk güçlerinin şiddetine kadar varan eylemlerin muhatabı olması ne kadar acıdır. Hayvanların canını korumak için yasalara, polise, jandarmaya ihtiyaç duyulması başlı başına insanî ve vicdanî sorundur.

Bu olgu, özel önemi haiz olduğundan incelenmesi gereken sosyolojik bir gerçektir.

Beslenme, korunma gibi gereksinimlerinin doyuma ulaşmasına, tehdit altında ve tehlike içinde bulunmasına karşın kendi türüne saldıran, işkence yapan, yaralayan, öldüren tek canlının insan olduğunu belirten Özcan Köknel, “İnsanın başkalarını, doğayı, nesnelere yakmaya, yok etmeye yönelik saldırgan davranışlarının

kaynağı”nın “doğal ve evrensel olan, bütün canlılarda bulunan saldırganlık dürtüsü” olmadığını, bunun “öğrenilebilen bir eylem biçimi” olduğunu yazmaktadır.⁹⁹

Yakın Tarih ve Kanunun Yenilenmesi Süreci

Yasanın yürürlüğe girdiği 2004 yılını takip eden süreçte hayvana şiddet olaylarının artması ve bu fiillerin sosyal medyada sürekli gündem oluşturması, bu alandaki sorunların yakıcı bir hâle geldiği gerçeğini kaçınılmaz olarak gözler önüne sermişti. Özellikle köpek popülasyonunun bir türlü kontrol altına alınamaması, artan canavarca şiddet olaylarının faillerinin yeterli cezaya çarptırılmamasından kaynaklı vicdanî tepkiler nedeniyle mutlaka bir revize yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Özet olarak kanunun iyileştirilmesi, koruyucu tedbirlerin güçlendirilmesi, cezaî yaptırımların artırılması ve istisnasız uygulanması gereği artık net olarak ortaya çıkmıştı. Bu talepler hemen her platformda yüksek sesle dile getiriliyordu.

Neredeyse her gün bir başka şehirden, köyden gelen tecavüz, zehirleme, araçla sürüklenme, kurşunlama, hapsedme, eziyet etme ihbarları karşısında insanlar, mevcut yasanın ne kadar yetersiz ve sorunlara çare olmaktan uzak bulunduğunu bütün çıplaklığıyla gördüler. Buna rağmen, yine de olumlu etkisi olabilecek bazı maddelerin ise takibi ve delillendirilmesi çok zordu.

Gerek basının gerekse aktivistlerin talepleri karşısında hükümet arada sırada verilen önergeleri değerlendiriyor, müjdeli haberleri basına servis ediyor ama hiçbir şey değişmiyordu. Ta ki Sakarya’da yavru bir köpeğe dört patisinin kesilerek vahşice işkence edilmesi (bu yavru kurtarılmadı), daha sonra da Ankara’da

⁹⁹ Çetin Nerse, *Hayvan Hakları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 35, 2016.

kendisine emanet edilen yine küçük cins bir köpeğe alkol alarak öldüresiye tecavüz eden şahsın haberi (köpeğin evde kaçmaya çalıştığı, duvarları tırmaladığı, tüylerinin sağa sola saçıldığı ve kanlar içinde ölü bulunduğu basında yer almıştı) ve benzeri olayların artık tepkisiz kalınmaz boyuta ulaşmasıyla TBMM içinden bazı duyarlı vekiller harekete geçene kadar...

2019 yılında belirli bir sürede çalışmaları rapora bağlamak üzere 12 üyeden oluşan Hayvan Hakları Meclis Araştırma Komisyonu kuruldu. Komisyon üyeleri olarak Başkan Mustafa Yel, Başkan Vekili Nevzat Ceylan, Sözcü Jülide İskenderoğlu, Kâtip Zeynep Yıldız, Komisyon üyeleri; Serap Yaşar, Yunus Kılıç, Gülizar Biçer Karaca, Saliha Sera Kadıgil Sütlü, Deniz Yavuz Yılmaz, Oya Ersoy, Hasan Kalyoncu, Zeki Hakan Sıdalı belirlendi ve sonrasında çalışmalar başladı. Bu süreçte pek çok STK ile görüşüldü, fikir alışverişi yapıldı. Belki de Türkiye tarihinin hayvanlarla ilgili en kapsamlı çalışmasına girişildi.¹⁰⁰

Meclis Araştırma Komisyonu aylar süren çalışmasını takiben tavsiye niteliğinde 50 maddelik bir sonuç açıkladı.¹⁰¹ Hayvan hakları savunucularının başlıklarında birleştiği pek çok talebi de içeren neredeyse yepyeni bir kanun yapılabilmesine yetecek kadar argüman bu raporda vücut buldu.

---

100 Sürecin tüm aşamalarında adeta TBMM’de yatıp kalkan aktivist arkadaşımız sevgili Burak Özgüner’i burada sevgi ve özlemle anıyorum. Hayvan haklarının savunulmasında yaptığı çalışmaların yanında öntümüzdeki en az 20 yılın yol haritasını da bizlere emanet edecek kadar kendini bu konuya adanmış ve vizyonunda samimi bir dostumuzu bu yolda kaybettik.

101 TBMM 27. Yasama Dönemi 132 Sayılı Hayvanların Haklarının Korunması ile Hayvanlara Eziyet ve Kötü Muamelelerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Ekim 2019, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sorgu_baslangic

Çalışma grubunun ve 132 sayılı raporun bir özelliği de iktidar-muhalefet bütün siyasî partilerin oy birliği ve ortak çalışmasıyla ortaya çıkmış olmasıdır. Bu nedenle hiç olmadığı kadar umut yarattı ve gerçekten koryan, adil uygulanabilir bir kanun yapılma ihtimaline ilk defa bu kadar yaklaşıldı.

Arada sırada hükümetin, bazı maddeler üzerinden nabız yokladığını, 5199 sayılı kanunun köpekler açısından bel kemiği olan 6. maddesinin sürekli didiklendiğini, altının oyulmaya çalışıldığını izledik ve bu zamanında fark edilerek aktivistlerin tepkisiyle engellendi. 6. Maddeye dokunulmaması talebimize “hayır 6. maddeye dokunmuyoruz” dedikten sonra bu maddenin uygulanmasını neredeyse boşa çıkaracak başka uygulamalar getirilmeye çalışıldığı da görüldü. En belirgin örnek şuydu:

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nun 6. maddesi özetle, “Köpekler yaşadıkları yerlerden uygun teçhizatlı uzman ekiple yerel yönetimlerce alınır; kısırlaştırma, aşılama ve rehabilitasyon sürecinden sonra tekrar alındıkları yere, yani yaşadığı alana bırakılır” der. Bu maddenin metnine dokunmadan yeni bir madde ile; “köpekler yaşadıkları yerden alınıp 6. madde gereği geri bırakılırken cami, okul, lokanta, sağlık merkezleri ve halkın topluca oturduğu park gibi yerler dışında yaşadıkları yerlere bırakılır” diyerek sözde kurnazca 6. maddeyi etkisiz hâle getirme hamleleri oldu. Düşünsenize: Park, cami, okul olmayan neresi var şehirde? Neyse, bu uygulama da yer bulamadan, zamanla kadük tasarılar ve öneriler arasında yerini aldı.

132 sayılı TBMM Komisyon Raporu’nun sonuç ve öneriler kısmında kamuoyunda en çok tartışılan hususlar ve komisyonun bu konudaki görüşleri liste hâlinde açıklanmıştır. Bu açıklamayı takiben de STK’lar ve gönüllüler maddeler üzerinde görüşlerini belirtmiş,

aksayan noktaları tekrar hatırlatmış, kanun yapımına giden süreçte bunların düzeltilmesini istemiştir.

“Hayvanların Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri” başlıklı 2. bölümün özeti niteliğinde olan bu sonuç-öneri kısmını biz de maddeler hâlinde inceleyelim¹⁰²:

1. Kanunun adı Hayvanları Koruma Kanunu değil, “Hayvan Hakları Kanunu” olarak değiştirilmelidir. Hayvanlar hukuk öznesi sayılmasa da hukuk nesnesi de (eşya da) sayılmamalı, can taşıdıkları, duygulu varlıklar oldukları göz önüne alınarak kendine özgü yapısı içinde değerlendirilmelidir.
2. Ev hayvanı, yaban hayvanı, şehir hayvanı, çiftlik hayvanı tanımlamaları yapılmalı ve bu çeşitlendirilmelidir.
3. Şehirlerde popülasyon kontrolü için kısırlaştırma seferberliği yapılmalıdır.
4. Popülasyon kontrolü amacıyla hayvan sayılarının coğrafi dağılımı 01.07.2020 tarihine kadar yapılmalıdır.
5. Kısırlaştırma sürecinin doğru yönetimi için personel, bütçe, operasyon sonrası bakım ve barındırma alanlarının temini sağlanmalıdır.
6. Belediye bütçelerine her yıl belli bir pay eklenmeli ve destek sağlanmalıdır.
7. Yerel yönetimler hazırladıkları planları bakanlıkla paylaşmalı ve planlama yapılmalıdır.
8. Mobil kısırlaştırma ünitelerinin ivedilikle ve bütünüyle kaldırılması gereklidir.
9. Hayvan neslini yok etme, öldürme, zalimce davranma, dövüşürme fiilleri suç kapsamına alınmalı, mevcut kanundaki bazı idarî para cezaları arttırılmalı, hapis cezası gerektiren fiillerin ceza alt sınırı ertelenmeyecek, para cezasına çevrilmeyecek

şekilde düzenlenmelidir (Hapiste yatarlı şekilde düzenleme).

10. Hayvana yönelik fiillerin cezalandırılmasında sahipli/sahipsiz ayrımı kaldırılmalıdır.
11. Hayvan refahını esas alan önlemlerle zoonoz hastalıklar, çevre kirliliği, gürültü şikâyetlerinin de ortadan kalkacağı politikalar benimsenmelidir.
12. Kat Mülkiyeti Kanunu’nda yapılacak düzenleme ile apartmanlarda hayvan beslenmesinin önündeki keyfi engeller ortadan kaldırılmalı, yönetim planları değişmelidir.
13. Kamu lojmanlarında hayvan beslenmesini engelleyen düzenlemeler yeniden ele alınmalıdır.
14. İstifçilik ve refah kriterleri konusunda Tarım ve Orman Bakanlığı mevzuat çalışması yapılmalıdır.
15. Hayvan hakları için fon oluşturulmalıdır.
16. Hayvan sahiplerine ilişkin düzenlemeler yenilenmeli, hayvanı sokağa terk eden kişiye en az 10.000 TL olmak üzere idarî para cezaları uygulanmalıdır.
17. Hayvanların kimliklendirilmesi ivedilikle gerçekleştirilmelidir.
18. Hayvan kolluğu kurulmalıdır.
19. Hayvanların kısırlaştırma ve rehabilitasyonu ile görevli yerel yönetimlere bu görevi yapmamaları hâlinde yaptırım uygulanması düzenlenmelidir.
20. Belediye Kanunu’nun (5393 sayılı kanun) 14. maddesine belediyelerin hayvanlarla ilgili görevleri eklenmelidir.
21. Hayvan bakım evlerinde çalışacak personel çalışma alanı ve görev tanımları belirlenmeli, eğitim ve sertifika zorunluluğu getirilmelidir.
22. Bakımevlerinin şeffaf yönetimi için kamerayla izlenmesi önerilmektedir.
23. Geçici bakımevleri; 5996 sayılı kanunda olduğu gibi klinik, izolasyon, karantina vb. tam tanımlara uygun birimler olarak tam teşekküllü olarak kurulmalıdır.

102 Kaynak 19’da belirtilen elektronik adreste metnin tamamı bulunmaktadır.

24. Geçici hayvan bakımevlerinde 24 saat nöbetçi veteriner hekim bulundurulmalıdır.
25. Hayvanlarla ilgili tüm süreçleri yönetmek ve karar almak üzere Merkez Hayvan Hakları Kurulu oluşturulmalıdır.
26. Yurda kaçak hayvan sokulmasını önleme denetimleri yapılmalı, internetten hayvan satışı yasaklanmalıdır.
27. Petshoplarda hayvan satışı yerine üretim çiftlikleri ve ırk derneklerinden hayvan edinme özendirilmiştir.
28. Sahipsiz hayvanların herhangi bir şikâyet ya da zarara neden olmadan beslenmeleri için odaklar oluşturulmalıdır.
29. Hayvan haklarına ilişkin eğitim, müfredata konulmalıdır (Bu konuda Hayvanlara Adalet Derneği'nin İstanbul'da 300'den fazla okula giderek yaklaşık üç yıldır devam eden aktif eğitim çalışması örnek verilmiştir).
30. 6112 sayılı RTÜK Kanunu'na istisna getirilerek hayvanlarla ilgili yayınların zorunlu yayım kapsamına alınması yerinde olacaktır.
31. Avcılık ve kaçak avcılıkla ilgili yeni düzenlemeler yapılmalı.
32. Kuş göçlerinde enerji nakil hatlarına çarpma nedeniyle ölümlerin engellenmesi için önlem alınması gereklidir.
33. Tarım alanlarına bağlı yaşayan türler için tarım desenlerinin yeniden belirlenmesi gereklidir.
34. Tarımsal amaçlı ambalajlarda geri dönüşüm sağlanmalıdır.
35. İlaçlı tohum ekimlerinin düzenlenmesi gereklidir.
36. Sulak alan kuşları için yeni ve etkin düzenleme yapılmalıdır.
37. Yaban hayatının susuz kaldığı dönemler için sürdürülebilir enerji kaynaklarıyla desteklenen su sondajları yapılmalıdır.
38. Kuş göç yollarına kuş gözlem kuleleri yapılmalıdır.
39. İstanbul'da leylek konaklaması olan bazı bölgelerde özel sulak alan oluşturulmalıdır.
40. Kuşlara zarar vermesi nedeniyle havai fişek kullanımını düzenlenmeli, keyfi izin verilmemelidir.
41. Hedef dışı av kavramı, mevzuata eklenmeli ve Su Ürünleri Kanunu'nda tanımlanmalıdır.
42. Sazlık alan ve anız yakma fiilleri ormana karşı işlenmiş suçlar gibi değerlendirilmeli, cezaları arttırılmalıdır.
43. Yeni hayvanat bahçesi açılması yasaklanmalı, kafes tipi barındırma tamamen ortadan kaldırılmalı, veteriner hekim dahil yeterli personel istihdamı sağlanmalıdır.
44. Hayvanlı kara sirklerinin hiçbir çeşidinin kurulması ya da ülkeye girmesine izin verilmemeli, hayvan gösterilerine ait süreçler aynı kapsamda değerlendirilmelidir.
45. Deniz memelileri (yunus ve fok havuzları) gösteri merkezlerinin yasaklanması, mevcut tesislere faaliyetlerini sonlandırmak için iki yıl süre verilmesi önerilir.
46. Kürk hayvanı üretimi ve ithalatı yasaklanmalıdır.
47. Hayvan deneyleri sınırları iyi çizilmeli, ileri düzey hayvan hakkı ihlali olan eğitimlerin programlardan çıkartılması, deney hayvanı kullanımının azaltılması, izinlerin sıkı şartlara bağlı ve sınırlı tutulması, bu konudaki etik kurulların yeniden düzenlenmesi, başka meslek gruplarının dahil olmalarının sonlandırılması önerilmektedir.
48. Geleneksel dahi olsa hayvan dövüştürme doğru değildir; bu, hayvana eziyet anlamına gelir ve hassasiyet gösterilmelidir.
49. Faytonların tüm yurttan bütünüyle kaldırılması, ancak kültürel miras nedeniyle çok istisnaî şekilde yerlerde kullanılabilmesi önerilir.
50. Yasaklı ırklarla ilgili sürecin doğru yönetilebilmesi

için kavram “tehlikeli ırk” olarak tanımlanmalı, bu kapsamdaki köpeklerin ruhsatla sahiplenilmesi ve sahiplerine özel eğitim verilmesi sağlanmalıdır. 5199 SK kapsamında halen el konulmuş bulunan bu kapsamdaki köpekler yeni düzenlemeyle sağlanacak muayene ve alınacak tedbirler sonrası sahiplerine iade edilmeli; gezdirme kayışı ve ağızlık zorunluluğu getirilmeli, dövüştürülmüş ve doğal olarak agresyon gösteren köpekler koruma altına alınmalı, bu kapsamdaki köpeklerle ilgili esas sorumluluk hayvan sahibine yüklenmeli ve cezaî sorumluluk getirilmelidir.

Bu sonuç ve tavsiye niteliğindeki maddelerin bir kısmı hayvan haklarının temelinde kabul edilebilir olmamakla birlikte bu çalışmaya kadar yapılmış olan en üst düzey koruma sağlayan, en geniş hak tanımları yapan ve radikal denilebilecek önerileri bulunan bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik Meclis’te grubu bulunan bütün siyasî partilerin mutabık kalmış olması da bu raporu tarihî bir öneme sahip kılıyor.

Doğal olarak yaklaşmakta olan kanun düzenlemesinin bu özel rapora uygun olacağı beklentisi büyüktü. İşte tüm bu tartışmalar eşliğinde, hazırlanmış olan kanun tasarısı 09.07.2021 Tarihinde Tarım Komisyonu’na geldi ve görüşüldü. Adeta yeni bir kanun gibi ve mevcut kanundan çok daha gelişmiş koruma kapsamı olan bu rapor dikkate alınarak hazırlandığı söylenen tasarı metni ise tam bir hayal kırıklığı oldu.

Komisyon, sadece özeti bile 50 madde olan rapor yokmuş gibi, sanki aylarca birlikte çalışılarak bu noktaya varılmamış gibi, yürürlük hükmü dahil toplam 19 maddeden oluşan metni görüşerek kabul etti (Komisyon başkanı, süreç içinde devamlı görüşülen AKP Karsınv. Yunus Kılıç’tır).

Elbette hiç tatmin edici olmayan, sırf “yaptık işte” demek için yapılmış izlenimi veren, cezaların uygulanabilirliği zayıf, şikâyet süreçlerinin neredeyse ortadan kalktığı bu metnin yasalaşmaması için tek yol kalıyordu, o da kabul edilen metnin Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak *Resmî Gazete*’de yayınlanması ve yürürlüğe girmesi yerine “veto” edilmesi. Yani tekrar görüşülmek üzere Bakanlığa iade edilmesiydi.

Kısacık sürede yine ülkenin her yerinde, sesler yükseldi, eylemler yapıldı. Ancak ne yazık ki 9 Temmuz 2021’de Bakanlık Komisyonu’nda kabul edilen 5199 Sayılı Kanun ile Türk Ceza Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 14 Temmuz 2021 tarihinde *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Kamuoyu ve STK’larla birlikte hazırlandığı söylenen ve Komisyon’da bir gecede apar topar kabul edilen bu metin, adalet duygusu taşıyan hiçbir hayvan korumacı ve STK tarafından kabul görmedi. Komisyondaki maddeleri kısaca inceleyecek olursak:

Çok belirgin taleplerimizin bile karşılık bulmadığı metinde kedi ve köpeklerin çiplenmesi, süs hayvanı ibaresinin kaldırılması, cezaların nispeten arttırılması, sahiplenilecek hayvan sayısının ve durumunun diğer pek çok konu gibi yönetmeliklere bırakılması...

Kapatılmasını kayıtsız şartsız istediğimiz hayvanat bahçeleri ve hayvanların çalıştırıldığı su parkları konusunda da uzun vadeye yayılan ve kontrolü zor bir süreç öngörülmüş. Sadece kanun metninde “süs hayvanı” ibaresi kalkmış ki bunun fiilî durumda somut bir yararı olup olmadığı tartışılır. Süs veya başka bir şey ile isimlendirmek değil, o canlıyı hak ettiği şekilde ve adaletli bir çerçevede korumaktır asıl olan.

Hayvanlara karşı işlenen suçlarda fail hayvan sahibi de olsa, soruşturma yapılabilmesi için Tarım ve Orman

Bakanlığı il veya ilçe müdürlükleri tarafından Cumhuriyet Başsavcılıklarına yazılı başvuruda bulunulması şartı getirilmesi -süreci tıkayacağı açıkça belli olduğu halde- yasa koyucunun gerçek niyetinin hayvanları korumak olmadığını göstermektedir.

Bu çağda, bir hukuk sisteminin, hukuka aykırı bir fiili yargı mercilerine şikâyet hakkını bir kurumun inisiyatifine bırakması, anayasal sisteme de uygun değildir.

Hayvan bakım evlerinin il ve ilçe belediyelerince kurulması yasaya alınmış ancak bu sürecin uzun süreli bir takvime bağlanması sebebiyle zaten kontrol altına alınamayan hayvan popülasyonunun daha da artacağı hesaba katılmamış, bu yöndeki haklı uyarı ve itirazlar dikkate dahi alınmamıştır.

Yasaklı ırk tanımı genişletilmiş, bu sınıfa alınan köpeklerin sahiplenilmesi, bakımı ve barındırma vb. tüm faaliyetler bu bağlamda yasak kapsamına alınmıştır. Bu hayvanlar için öngörülmuş tek yol vardır: Beton ve demirle kapalı bir alanda ölümüne kadar esir etmek. Kaldı ki kimsenin arayıp soramayacağını düşündükleri bu hayvanlara “yiyecek ve su” verileceğinden bile şüphe duyuyoruz, daha önce yaşananlar sebebiyle... Bu, elbette kabul edilemez bir düzenlemedir. Çünkü bir yaşam hakkı ihlalidir.

Nihaî olarak tarihe ışık tutması ve kayda geçmesi açısından, 14.07.2021 tarihinde yasalaşan 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu¹⁰³ üzerinde yapılan tespit ve karşılaştırmalar, yıllar süren çalışmalar neticesinde bir arpa boyu yol alınmadığını göstermektedir ne

¹⁰³ Tarım Komisyonunda kabul edilerek Meclis Genel Kuruluna gelen metin, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-9.htm>

yazık ki.¹⁰⁴ Tek tek, madde madde neden uygulanabilir olmadığını, neden aylarca süren çalışmaların boşa gideceğini anlatmak için STK'lar çok çabaladı.

Bu sadece hayvanlara ve hayvan hakları aktivistlerine değil, Komisyon'da aylarca gece gündüz çalışan, emek ve mesai harcayan, STK'larla günlerce görüşen ve en doğru metni çıkarabilmek için çalışan tüm vekillere de haksızlıktır. Kaldı ki Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmeler bunu net olarak gösteriyor ve tarihe böyle adaletsiz ve özensiz bir kanun çalışması olarak geçiyor.

Hem yasalaşma sürecini hem Genel Kurulun yasa yapmadaki konumunu daha iyi anlamak ve elimizdeki 5199 Sayılı Kanun'un geçtiği son aşamayı net olarak bilip unutmamak için özel bir izleme yaparak, o gece konuşan tüm vekillerin en önemli cümlelerini tek tek buraya ekleyeceğim.¹⁰⁵

TBMM Genel Kurul Gecesinde Neler Konuşuldu?

Belirtilen kaynaktan da izlenebileceği gibi Tarım Komisyonu'nda kabul edilen 18 maddenin TBMM Genel Kurulunda oylanması işlemi 13 Temmuz 2021 gecesi geç saatlere kadar devam etti.

Açılış konuşması: Gündemde 2. sıraya alınan, Te-kirdağ MV Mustafa Yel ve İstanbul MV Serap Yaşar ile 113 milletvekilinin Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair

¹⁰⁴ <http://hayvanlaraadalet.org/hayvanlari-koruma-kanunu-ile-turk-ceza-kanununda-degisiklik-yapilmasina-iliskin-kanun-teklifinin-degerlendirmesi%ef%bb%bf/2021/07/02/>, <http://hayvanlaraadalet.org/hayvanlari-koruma-kanununda-yapilmasi-planlanan-degisiklige-iliskin-karsilastirmali-tablo/2021/02/21/>

¹⁰⁵ TBMM Genel Kurulu Hayvanları Koruma Kanunu hakkında görüşme video kaydı. <https://www.youtube.com/watch?v=ord2ooL126E>

kanun teklifi ve Tarım Orman ve Köy İşleri Komisyonu'nun raporunun görüşmelerine başlayacağız. Rapor 276 sıra sayısıyla dağıtılmıştır.

Bu teklif “temel kanun” olarak görüşülecektir. Bu nedenle teklifin tümü üzerindeki görüşmeler tamamlanıp maddelere geçilmesi kabul edildikten sonra bölümler hâlinde görüşülerek maddeler ayrı ayrı oylanacaktır.

Teklifin “tümü” üzerine yapılan konuşmalardan alınlar, (sırasıyla);

1. Konuşmacı:

İYİ Parti Mersin Mv. Zeki Hakan SIDALI:

Hayvanları Koruma Kanunu'nun yetersizliği ve performans eksikliğinin giderilmesi için hayvanseverler, tüm partiler, akademisyenler ve STK temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturduk. Çok kapsamlı bir rapor hazırlamıştık. Ve zannettik ki bu rapor kanunun temelini oluşturacak. Raporu beraber hazırladık, kanunu da beraber yaparız demiştik. Komisyondaki mutabakat ortamının kanunda da gerçekleşeceğini umut etmiştik. Deforme edilmeyecek bir kanuna ulaşmaktı amacımız. Temel ilkeleri korumaktı. Komisyonda hepimiz “hayvanlar siyasetin üzerindedir” demiştik. Ancak Meclis dışından çok fazla müdahale olmuş. Her müdahalede bir yer kırılmış.

Genel gerekçe bölümünde raporun önemi anlatılmıştı. Oysa raporla teklif tamamen alakasızdır. Mutabakat sözlerinin hiçbiri tutulmamış, önergeler dikkate alınmamıştır. Ayrıca yoğun muhalefet şerhleri de gelmiştir. Koskoca iki yılda 18 maddelik bir kanun ortaya çıkmış, 2 saat içinde de oylanmasını bekliyorlar.

Bakın tutanaklara, kanunun adı bile “Hayvan Hakları Kanunu” olamamış. Bu Meclis hayvanlara “can” diyemedi. Gerekçe uçar, kanun kalır. Bu yüzden kanun metnine girmeyen hususlar gerçekçi değildir.

Bu kanunla hayvanları sahipsiz bıraktınız. Komisyon Başkanı “mobil kısırlaştırmayı kaldırdık” demişti, oysa kanun metninde “geçici ünite” olarak başka bir adla varlığını korudu maalesef. Bu ara yöntem hayvan sağlığına iyi değildir. Bu yan yol belediyeleri bu yola sevk edecektir. Oysa raporla birlikte kısırlaştırma faaliyetleri başlamış olsaydı şu ana kadar bile çok yol alınmış olacaktı.

2022'yi kısırlaştırma seferberliği ilan edelim. Bu konuda işlemler yerel yönetimlere bırakılıyor ve Bakanlık da yardım edecektir. Yardım nedir? Kanun dili böyle geniş olmaz, net olmalı. Ayrıca belediyelere rehabilitasyon ve bakımevi kurma zorunluluğu getirip de 3 yıla, 5 yıla yaymak nedendir? Bu kadar uzun vade olmaz. Bu süre kısaltılmalı, hemen başlanmalı.

Aynı şekilde yine petshoplarda hayvan satışı yasaklanıp hem de “stoklar erisin” diye 1 yıl neden veriliyor?

Ceza bölümleri de kandırmaca gibidir. Canavarca hisle işlenen suçlarda yüksek cezaların verilmesi gerektiği konusunda karara varmıştık. Herkes biliyor ki, 6 aylık ceza ile kimse hapiste yatmaz. Ayrıca şikâyet için de bürokrasinin çarkları devreye girmiştir. Adalet Bakanlığı'nın iş yükü artmasın diye yapılan bu çalışma kabul edilemez.

Hayvanlarla cinsel ilişki ifadesinin teklif metnine dahi girmiş olması kabul edilemez. Bu cinsel saldırıdır. Teklif yasalaşmadan bu kavram değiştirilmelidir.

Hayvanat bahçeleri yerine suni olarak oluşturulan ve adı değiştirilen doğal yaşam parkları da kabulümüz değildir. Bunlar sadece daha geniş hayvanat bahçeleri! Bir diğer alan da sirkler ve yunus parkları. Bu konuda da tamamen mutabık olmamıza rağmen raporun aksine teklifte kanunî güvence verilmiş. Komik cezalarla.

Barınaktaki köpekler

Bir ırkın tehlikeli ya da yasak olarak tanımlanması zaten bürokratların masa başında verebileceği bir karar değildir. Ruhsata tabi ırk kavramı metne girmelidir. Düzenleme öncesinde el konulan hayvanlar da sahiplerine iade edilmelidir. Umudumuzu kaybetmeyelim, bu yasama yılının son teklifi, gelecek yasama yılının ilk teklifi olarak karşımıza gelecektir...

2. Konuşmacı:

MHP İzmir Mv. Hasan KALYONCU:

...Hayvanların can olarak tanımlanması biz Türkler için zaten yeni bir şey değildir. Dedelerimiz için av

hem besin sağlama yolu hem de savaş talimiydi. İhtiyaçtan fazlası yasaktı. Bizim kültür kodlarımız doğa ile uyumu dikte eder. Göçmen kuşlar için kuş evleri yapmış bir toplumuz, laf olsun diye hayvan sevgisinden bahsetmeyiz.

Ortaçağ'da Avrupalılar günahlarını keçiye yüklerken, uçurumdan atarken, Türkler boy ve aşiretlerinin adlarını Karakeçili, Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi hayvanlardan almış, askerden mektup yazarken ahırdaki sarı kızın hatırını sormuş, Ergenekon'dan çıkarken rehberlik yapan kurt sembol olmuştur.

Beşiktaş'ın simgesi kara kartal

Hayvanlar ninnilerimizde, türkülerimizde, ağıtlarımızda yer almış, bizi açlıktan korumuş, soframıza aş olmuştur.

Spor kulüplerimizin en popüler olanları da hayvan simgeleridir. Canlı merkezli etik kuramlar önemlidir. Hayvanların temel hak ve özgürlüklerini temin etmek gereklidir. Hayvan haklarının korunması ahlakî normlar ile doğrudan bağlantılıdır. Gündemimizdeki teklif, komisyon raporundan hareketle hazırlanmıştır. Belediyelerin sorumluluğunun belirlenmesi de oldukça önemlidir. Yaptırımlar gelmesi ve Ceza Hukuku'nda mala zarardan öteye taşınması da takdire değerdir. Küçük yaşlarda hayvan sevgisinin eğitimle verilmesi de

önemlidir. MHP olarak teklifi yararlı buluyor ve destekliyoruz.

3. Konuşmacı:

HDP Mersin Mv. Rıdvan TURAN:

Aylarca süren bir araştırma komisyonu çalışması sonucu hep beraber çıkarttığımız 50 maddenin bu kadar kırılmış olması büyük bir sükutuhayale sebep oldu. Biz de hayvan severler gibi muazzam bir şaşkınlık içindeyiz. Altına imza attığımız rapor, gerçek bir hayvan hakları yasası olacaktı. Şu an önümüzdeki metin bu yaklaşımdan uzaktır.

Hayvanları artık “mal” olarak görmüyoruz. Ancak pet shopları tam olarak ortadan kaldırmamak bu değişimin sadece sözde olduğunu gösteriyor. Oysa canlı olmaktan kaynaklı özellikleri öne çıkarılmalıydı. Canlı, kataloglarda sergilenerek hiç satılır mı? Nihâf olarak hayvan ticareti başka bir şekilde devam edecek ve hayvan sayısı artmaya devam edecektir.

Türü tükenmekte olan hayvanlara ağır ceza öngörülmüş, bu iyi bir şey ve yatarı olan hapis cezası da sadece bu konuda var. Ancak kendisine paramiliter tanımını veren Merkez Av Komisyonu (MAK) türüne göre hangi hayvanın avlanacağına karar veriyor. Böyle bir düzenleme varsa MAK gibi kurum eline bırakmamak gereklidir. Her av zihniyetinden korumak gerekir bu hayvanları.

3 yılın altında tarif edilen suç ve cezalar hapis yatarlı değildir. Ancak basına yanlış algıyla köpürtülerek anlatıldı. Savcı re’sen soruşturma açamıyor, kişiler ve STK’lar talep edemiyor ancak bakanlık taşra teşkilâtı müdürlüğüne başvurmak gerekiyor. Yani bitmez bir bürokrasi. Tehlikeli ırklar düzenlemesi açıkça bunu emretmese de uygulamadaki tek son “ölüm” olarak görülüyor bu hayvanlar için. Doğal yaşam parkları uygun değildir. Hayvanat bahçeleri tarifinden ne farkı var, toplama kampı gibidir. Mutlu bir hayvan göremezsiniz. Bütün hayvanların davranışları patolojiktir.

Hayvanseverler gibi bizim de kırmızı çizgimiz 6. maddedir, eğer doğal yaşam parkları vahşi hayvanlar için diye ayrıca belirtilmezse sokak hayvanlarını buraya dolduracak ve 6. maddeyi fiilen etkisiz hâle getirecektir. İşkenceye dönüştürülmüş olan mobil kısırlaştırma ve benzeri uygulamalar da tamamen yasaklanmamış, açık çerçeve bırakılmıştır. Canlı hayvan deneyleri de büyük bir meseledir.

4. Konuşmacı:

CHP İstanbul Mv. Engin ALTAY:

Kanunlar, Meclis’e çok kötü geliyor. Muhalefetin uyarılarıyla biraz düzeltiliyor ve “genel kurulda çözümlenir” düşüncesiyle rahat davranılıyor.

Biz muhalefet olarak içeride 5 siyasi parti grubu bir araya gelerek hayvanların mal değil, canlı olduğu konusunda anlaştık. Bu hâliyle yeterli bir kanun değildir. Şikâyet hakkının kısıtlanmasını maalesef çözemedik.

Bu kanunun olumlu yanları da var; hayvanlar mal değil, can oldu. Grubumuzu serbest bırakıyorum. Müspet veya menfi oy verin diyemiyorum. Ve konuşmayı, kuyudan su çekerek köpeğe su veren sahibenin cennetle müjdelendiğini anlatan bir hikâye ile bitiriyorum.

Teklifin tümü üzerindeki konuşmalar burada sona eriyor. Bu aşamadan sonra şahıslar adına söz taleplerine başlıyoruz.

İlk Konuşmacı:

Komisyon Başkanı Tekirdağ AKP Mv. Mustafa YEL:

Burada tüm milletimiz için çok önemli olan, bizlerle bu havayı soluyan tüm canlıları da ilgilendiren bir yasa teklifi üzerine söz almış bulunmaktayım. Çağdaş bir kanun olan 5199 Sayılı Kanun hakkında geçtiğimiz şubat ayında bir komisyon oluşturduk. Başkanlığımı da ben yürütmek üzere Mayıs 2019’da başladık. Sorunları ve teorik çözümü nedir, idealler nedir, bu toplantıları 5 ay boyunca gerçekleştirdik. Barınaklar ve Büyükada’daki atları gördüğümüz geziler oldu.

Tarım Komisyonu’nda “Niye 18 madde görüyoruz?” eleştirileri var. İçimiz rahat, raporda hazırladığımız çok önemli maddeleri kanun teklifine getirdik. Reform diyebileceğimiz hamleler oldu. TCK 151 Md. getirdiğimiz değişikliklerle hayvanlar artık mal değil,

Adalar'daki atlar için yapılan eylem, 2019

can olarak nitelendirilecektir. Böylece hukukî mücadele güçlenecektir. STK'larla yaptığımız görüşmelerde belediyelerle ilgili sorunlar çok fazla dile gelmişti. Barınakların yeterli olmadığını gördük. Vicdan sızlatan şeyler yaşanmış, bunun için belediyelere 4483 sayılı yasadan yargılanamama engelini “aslı görev tanımı” ile aşmış oluyoruz. Barınak yapılma zorunluluğudur bu. Başkanlar ve yetkililer görevi ihmalden yargılanabilecekler. Tahsisli ödenek zorunluluğu getirdik belediyelere.

Biz mevcut hayvanat bahçeleri mantığıyla yeni hayvanat bahçeleri açılması düşüncesinde değiliz.

İçerisinde “vahşi hayvanların olacağı, sokak hayvanlarının olmayacağı parklar” yapılacak. Safari park mantığında olacak. Yasaklı ırklar konusunda da 6 aylık sürede işlem yaptırmak, kısırlaştırmak gibi şartlarla sahiplerinde kalacağını kararlaştırdık. Hayvanlardan korkan ve zarar görenler de var. Bu da toplum içinde disiplin altına alınmak zorunda. Park, bahçelerde doluşturulamayacaklar.

**1. Konuşmacı: (1 ila 10. maddeleri kapsamaktadır)
İYİ Parti Kayseri Mv. Dursun ATAŞ:**

Hayvanların mal statüsünden çıkartılarak can statüsüne alınması bile diğer eksikler yanında yine de güzel bir

gelişmedir ve emeği geçenlere teşekkür ederim. Kanunun yetersiz kaldığı aşikârdır. Düzenlemelerin çağa uygun şekilde yenilenmesi gerekliydi. Genel Kurul'a gelen bu teklif yeterli değildir. Eksik yönleri hakkında komisyonda öneriler verdik, hepsi reddedildi.

Toplum beklentisine cevap verilmemiştir. Hayvanların da insanlar kadar yaşama hakkına sahip olduğu gerçeği tam kavranılmamıştır. Avlanma, yarış, gösteri gibi faaliyetlerin yasaklanmasına yer verilmemiştir. Çok ciddi eksiklikler mevcuttur. Bazı şeyler sadece yaptık demek için yapılmıştır. Oysa 20 Şubat'ta 5 parti onay vermiş, güzel bir komisyon kurulmuştur. Rapor ortaya çıkmış ama bu noktada "görüş aldık" demek için yapıldığı (ve görüşlerin) dikkate alınmadığı ortadadır.

Oysa bu rapor umut vericiydi. Hazırlanan teklif, komisyon raporunu bir üst noktaya taşıyın, istenirdi ama aksine teklif çitayı aşağı çekmiştir.

Deneylerle ilgili, avcılıkla ilgili hayvan lehine en ufak düzenleme yok. Yunus merkezleri, hayvanat bahçeleri, esarethaneler aynen devam etmekte. Yasaklı ırk tanımıyla hapsedilen hususlar da aynen devam ediyor. Mobil kısırlaştırma; evcil hayvan satışı yasaklanmamış, deve, boğa güreşleri aynen devam etmektedir. Hapisi cezası uygulanamayacak, pratikte uygulanmayacak cezalar gelmiştir.

Bakımevi kurulması için "HAYVAN NÜFUSU ESAS ALINMALI İKEN İNSAN NÜFUSU ESAS ALINARAK" madde oluşturulmuştur. Ayrıca av ihaleleri de kanunda yer almamıştır. Oysa çok sayıda dava açılarak iyi bir noktaya gelinmişti. Bu teklif gerçek bir çözüm yerine yoğun talepleri bir manâda karşılamak amacıyla yapılmış gibidir.

2. Konuşmacı:

MHP İstanbul Mv. Arzu ERDEM:

Yaşadığımız salgında doğayla bütünleşmemiz gerektiğini, özeleştiriyi yapmamız gerektiğini anladık. Osmanlı döneminde göçmen kuşlar nasıl düşünülmüş, hastaneler kurulmuşsa merhametli hafıza hayvanları unutmamıştır.

Önleyici tedbirler alınmadığı sürece şiddet herkesin kapısını çalacaktır. Toplumdaki şiddete en büyük çare hayvana sevgi ve merhamettir. Çocuklarımıza ilkokuldan itibaren hayvan sevgisi ve hayvan hakları eğitimi verilmeli, müfredata eklenmelidir.

MHP olarak bu çalışmayı destekliyoruz.

3. Konuşmacı:

CHP Kahramanmaraş Mv. Ali ÖZTUNÇ:

Maalesef yıllardır süren mücadeleye rağmen beklentileri karşılamadı kanun. Çabalar, çalışmalar var ama gelinen noktada teklif yeterli olmadı. 5 parti bir araya gelip 50 maddelik öneri raporu hazırlandı ve bu noktaya 19 madde gelebildi, kalanlar yolda buharlaştı.

Tamamıyla buraya gelseydi ve buradan yasalaşmış olsaydı... Fakat hayvan hakları konusunda kanun çıkartmak için çıkartılmıştır.

Leblebi'ye özel kanun çıkartıldı. Cumhurbaşkanı'nın ve eşinin sahiplendiği engelli köpektir Leblebi.

Çok tartışılan bir konu olan "hayvanla cinsel ilişki" söyleminin saldırı veya tecavüz olarak değiştirileceğini en azından görüyoruz.

Bir de kedi-köpek satışları internete alındı, bu yasaklama değildir ki.

12. md ise şikâyet hakkını kısıtlıyor. Bunu yasalaşmadan önce ekleriz umarım.

Ama şu sözü veriyorum, daha kapsayıcı bir kanun teklifi doğru olurdu. Maalesef bu geldi. Emin olun en geç 2023'te biz gerçekten hep birlikte hayvanseverleri mutlu edecek bir kanunu çıkartacağız.

4. Konuşmacı:

AKP İstanbul Mv. Serap YAŞAR:

Bugün biz ecdadımızdan aldığımız ilhamla günün koşullarına uygun makul, kapsayıcı ve yenilikçi bir yasa teklifi ile buradayız. Müstakil bir kanun olan 5199 Sayılı Kanun hassasiyetimizi göstermiştir. Aradan geçen 17 yıllık süre ile artan beklentileri dikkate alarak yasa teklifimizi hazırladık.

Eziyet ve işkenceye karşı vicdanı rahatlatan bu teklifle huzuru hedefliyoruz. Bu tarihî bir adımdır. Hayvanlar mal ve eşya olmaktan çıkarılmıştır. Ticarî amaç güdülmeksizin bakılan hayvanların haczi yasaklanmaktadır.

İnanıyorum ki yasa teklifimiz tüm tarafları memnun edecektir.

5. Konuşmacı:

HDP İstanbul Mv. Filiz KERESTECİOĞLU:

Yıllarca beklenen bir çalışmaydı, tedbirler ve düzenlemeler için ortak çalışma platformu olan Araştırma Komisyonu kuruldu. Ancak teklif rapordaki maddeleri içermiyor. Rapor neden teklife tam olarak yansıtılmıyor dediğimizde, “dinledik ama görüşlere uymak zorunda değiliz” denilmiştir.

Toplumun tamamını ilgilendiren konularda hemfikir olalım deniliyor.

Hayvan hakları savunucuları ne talep ediyordu? Hayvanlar eşya değildir, satılamaz denilsin isteniyordu, ama bu yasaklama değil sadece kısıtlama olarak geldi. Bir canlının kendi rızası dışında üremeye zorlanması ve maddî değer olarak alınıp satılması, mal statüsünün sürdüğünü gösteriyor. Av turizmi hangi akla hizmettir? Madem can statüsünde ise. Bu çalاکalem iş karşısında oyumuz hayır olacak.

Sözümü Burak Özgüner’i sevgiyle anarak tamamlamak istiyorum. Belki bugün olmadı ama en kısa

zamanda hayvanlar için de insanlar için de daha yaşanır bir ülkeyi yaratacağız. Rahat uyu sevgili Burak.

6. Konuşmacı:

CHP İstanbul Mv. İbrahim Özden KABOĞLU:

Yasa önerisinin başlığını belki “evcil hayvanlar”, hatta sadece kedi-köpek diye başlıklandırmak uygun olabirdi. Diğer hayvanlar hiç dikkate alınmadığı gibi muameleler arasında da ciddi farklar bulunmaktadır.

Yasa başlığının da “hak” olarak nitelendirilmesi uzun süre tartışılmıştı. Oysa bunu çekinmeden kullanabilmeliyiz. Bu çalışmada hayvan onurunun yer alması ciddi biçimde ayrımcı bir metin olduğunu gösterir. Evcil hayvanlar yasasıdır ama onlar arasında da alt ayrımlar vardır.

Bu yasanın başlıca eksikliği diğer yasaları dikkate almadan (Kara Avcılığı Yasası, Su Ürünleri Yasası) yapılmış olmasıdır. Av bir hak olarak görülüyor. Bu, çağdışı bir yaklaşımdır, bu dar bir bakış açısidir. Koyun, keçi, sığır. Onları bayılarak kesmek öldürmek söz konusu olduğu hâlde biz bağırarak kesilmesini kabul eden bir toplumuz (Burada bir tartışma yaşanıyor).

7. Konuşmacı:

MHP İzmir Mv. Tamer OSMANAĞAOĞLU:

Hayvanların canlarının bu kutsal çatı altında korunması ecdadımızın medeniyetimizin gereğidir. Cami duvarlarına yapılan kuş yuvaları bununla ilgilidir. Hayvanlara karşı işlenen suçların Türk Ceza Kanunu’nda yer alarak düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bütün katılımcıların katkısı büyüktür. Bütün paydaşlara teşekkür ediyorum.

“Kırbaçlarla, sopalarla şiddet uygulanarak doğal hayatlarından kopartılıp işkence kültürünün bir parçası yapılmaya çalışılan hayvanların bakışları erdemli olanın kim olduğunu hepimize gösteren ibretlik bakışlardır”. Bu bir başlangıçtır. Medyanın katkısı da önemlidir.

8. Konuşmacı:

CHP Edirne Mv. Okan GAYDANCIOĞLU:

İki buçuk sene önce herkes patileri kesilmiş bir köpeği basında görünce vicdan azabı çekmeye başladı. Sonra unutuluyor ama TBMM unutmadı, güzel bir komisyon kurdu. Komisyon da iyi çalıştı. Yüksek bir beklenti yaratılan uzun bir çalışma ve güzel bir rapor oluşturuldu. Dağ fare doğurdu.

Cezalar hapis yatarlı değildir. Tehlikeli ırk yoktur, tehlikeli bakıcı vardır. Herkes hayvan hakları yasa beklerken koruma kanunu güncelleniyor. Sadece TCK'da bir madde değişikliği yapılarak cezalar biraz arttırılıyor ama yatarı yok. İçi boş çıkıyor.

Eğitim son derece önemli. Belki de ilkokuldan başlatılmalıdır. Sadece kedi-köpek düşünüyor. Büyükbaş küçükbaş hayvanlar var (Burada mera hayvanlarının ot ve su hakkı anlatılıyor).

9. Konuşmacı:

HDP Iğdır Mv. Habip EKSİK:

Hayvanlar en zalimane şekilde kullanılıyorlar. Başka birçok bilimsel yöntem olmasına rağmen kapitalist sistem açısından pahalı görüldüğü için hayvanlar hunharca kullanılmaya devam ediliyor. Bu teklifte de bu konuda hiçbir adım atılmadığını görüyoruz. Biz HDP olarak hayvanların DENEYLERDE KULLANILMASINI ŞİDDETLE REDDEDİYORUZ. Folklorik amaçla hayvanların kullanılmasına da son verilmesini istiyoruz. Tarım müdürlükleri hayvanların ölümüne yanmasına sessiz kalıyor. Bu müdürlükler şikâyet konusunda, soruşturma başlatılması konusunda gerekli sorumluluğu yerine getirmeyecektir. Bu göz boyama kanunudur. Sözümüz olsun günü geldiğinde o elli maddeyi... (Kesiliyor süre).

10. Konuşmacı:

CHP Aydın Mv. Süleyman BÜLBÜL:

Her canlının bir yaşama hakkı, barınma, beslenme

hakkı vardır. Büyük şaşaalara getirilen yasa beklentinin çok altındadır. Burada yasa yazma tekniğine uygun bir yazım yok. Uzlaşılabilir maddelerin hiçbiri metinde yok. 50 maddeye karşılık bir teklif değildir bu. Öncelikle hayvanları korumak yerine "yaşam hakkını savunuyor olmak" gereklidir. Anayasanın 56. maddesini geniş yorumlarsak bu çerçevede değerlendirilebilir.

Hayvan ticareti devam, av devam ediyor, deneyler devam ediyor, kuş göç yolları ile ilgili düzenleme yok. Sadece cinsel ilişki, cinsel saldırı şeklinde düzeltilerek değiştirildi. Para cezaları 25'er lira arttırılmış, bunun caydırıcılığı neresinde? Suçüstü hâli dışında tarım müdürlüğünün keyfine göre işlem yapılacak. Soruşturma şartı caydırıcılığı azaltıyor. Sokak hayvanları ne olacak? Adaletin "aracısı" olur mu? Adaleti sosyal medyada mı arayacaksınız? Hani hayvanlar canlı statüsündeydi? Neden savcılık re'sen soruşturma yapmıyor?

11. Konuşmacı:

HDP İstanbul Mv. Züleyha GÜLÜM:

Uzun bir çalışma döneminin sonunda bir rapor düzenlendi ama 18 madde dışındaki maddeler ortada yok. STK'lar görüşmelere çağırılmıştı ama eleştiri aldıkları için sonraki toplantılara almadılar. Görüş almam, alırsam da bildiğimi yaparım zihniyeti bu yasa metnine de yansımıştır. Barınakların denetimi ve kamera sistemi, kürk üretiminin yasaklanması, hayvan satışı, mobil kısırlaştırma konusunda doyurucu bir uygulama yoktur. At yarışları yasaklandı mı, yok. Birtakım suçlara ilişkin düzenlemeler getirilmiş ancak belirlenen cezalar caydırıcı değildir. Sahipli/sahipsiz ayrımı yapılmamalıydı. Nesli tükenen hayvanlar dışında yaptırımların alt sınırı yatarı olmayan cezalardır.

Muhakeme şartı olarak müdürlüklerin aracı olması da adalete ulaşımı engelliyor. Tabii ki üstü örtülecek, ciddiye alınmayacaktır. Taraf ve müdahil olma yetkileri kısıtlanmıştır.

12. Konuşmacı:

HDP Van Mv. Muazzez Orhan IŞIK:

İnsan doğanın sahibi değil, doğanın bir parçası olduğunu unutmuştur. Yıllardır gündemde olan bir yasayı, ilgililerin tüm itirazlarına rağmen bu gece yarısı alelacele geçiriyorsunuz. Araştırma Komisyonu'nun raporunu bile tam olarak dikkate almadınız. Bu yasayla hayvanları koruyamazsınız. Çünkü kara avcılığını yasaklayan bir düzenleme yoktur. Kara avcılığının tüm çeşitlerinin yasaklanması gereklidir. Bir canlıyı ne şekilde olursa olsun keyif için ve para vererek öldürmek, normal ve sağlıklı bir insan davranışı gibi gösterilemez. Getirisi ne olursa olsun, bir canlının yaşamı keyfi müdahalelere açık olamaz. Avcılık kesinlikle yasaklanmalıdır.

İnsanlar beslenecek ve eğlenecek diye diğer yaşam türlerinin yok edilmesi meşru olmadığı gibi yasal da olmamalıdır. Kara avcılığının yasaklanmadığı bir yasa eksiktir.

13. Konuşmacı:

AKP İstanbul Mv. Rumeysa KADAK:

Uzun teşekkür konuşmalarını takiben, bu bir başlangıçtır, bu kıymetli bir yasadır. Yalan haberlere inanmayı teyit etmesi önemlidir insanların. Hayvanlar artık "mal" değil, "can" olacaklardır.

***

Genel kurulda saatlerce süren ve kısa bir özeti buraya aktarılan konuşmalar ve oylamayı takiben 14.07.2021 tarihinde kanunlaşmıştır.

Elbette halen çok büyük eksikler ve bunlara karşı eleştiriler vardır. Ancak net olarak görüyoruz ki Türkiye'de hayvan hakları henüz yasa yapıcılar nezdinde bile "istisnasız gerekçesiz yaşam hakkı" seviyesinde değildir. Kimisi balık avını, kimisi kara avcılığını doğal görünce, bazıları "yeddiğimiz hayvanlar", "bayılarak öldürmek" gibi ifadeleri de gayet rahat sarf edebilmektedir.

Gerçekten koruyan bir yasa yapmak, ciddi ve gerçek bir empati duygusunu mutlaka gerektirir. Başkasının acısını, korkusunu, kendi içinde, teninde duyabilmek çok önemli. Elbette bunlarla yasa yapılmaz ama yasa yapıcılarda bu duyguların bulunması ile iyi bir yasa yapılabilir.

Sonuç olarak geldiğimiz noktada; yenilenen yasa üzerinden şunları söyleyebiliriz:

1. Avcılık devam ediyor.
2. Hayvan deneyleri devam ediyor.
3. Hayvanat bahçeleri, sirkler, yunus parkları zamana yayılarak kapatılacak, hatta hayvanat bahçeleri "doğal yaşam parkları" adıyla geliştirilerek sürecek.
4. Ceza yaptırımlar arttırıldı.
5. İhlaller hâlinde şikâyet başvuru şartı ile STK ve kişilerin adalete erişimi kısıtlandı.
6. Süs hayvanı ibaresi kaldırıldı.
7. Hayvanların mal değil, canlı olduğuna dair metin yasada yok, teşmil yoluyla bu sonuca varılıyor; ancak bütün hayvanlar için bu geçerli değil.
8. Ticarî değeri olmayan hayvanlar sahibinin borcundan dolayı haczedilemeyecek. Kendisiyle çelişen bir yasa, "hem hayvanlar mal değil" diyor hem bazıları hacze konu olabilir diye başka bir madde ekliyor.
9. Petshoplarda hayvan satışı yasaklandı ancak katalog üzerinden üretim sonucu alınan hayvanlar satılabilecek.
10. Belediyelere yaptırımın önünü açan düzenleme yapıldı.
11. Eğitim konusunun önemi vurgulandı.
12. Bakım evi ve kısırlaştırma merkezlerinin yapılması kanunlaştı ancak uzun süreye yayıldığı için olumlu bulamıyoruz.
13. Mobil kısırlaştırma yasaklanmadı.

Beylerbeyi'ndeki Çıtır isimli köpek

Çıtır Köpek, Eski Yasa, Yeni Yasa

Beylerbeyi'nde bir apartmanın yanında, kapısında ömrünün son günlerini geçirmeye çalışırken beklemediği kötü bir sona mahkûm edilerek ölen (tabiri caizse öldürülen demek gerek) yaşlı Çıtır köpeğimizi de analım yasayı konuşurken. Çıtır köpek mahallelinin kolladığı, beslediği, sağlık kontrollerini yaptırdığı, nispeten güvende yaşamakta olan yaşlı bir köpekti. Neredeyse 17 yılı geçkindir aynı yerde yaşıyordu. Ta ki bir gün bir mahalleli ondan rahatsız oluncaya kadar. Bu kişi “evime giremiyorum, kapıdan geçerken üstünden atlamak zorunda kalıyorum, işiyor, kokuyor, korkuyoruz, herkes rahatsız” gibi bazı insanların da sarıldığı klişelere dayanarak bir akşam kimseler duymadan Çıtır köpeği arabasının bagajına alıp uzaklara götürdü. Kendi ifadesine göre “iyi bakılacağı hayvan barınağı”na götürmüş.

Ama o yaşlı ve ağrıları olan köpek bu yolculuğa ve psikolojik sürece dayanamayarak hayatını kaybetti. Kimseye sormadan beylik kararlar bir canlıyı yaşam alanından adeta süpüren bu kişiye karşı elbette davalar açıldı. Yıllardır güvenle yaşadığı yerden apar topar kaldırılıp atılan Çıtır'ın yaşlı vücudu artık yoktu ama onu sevenlerin mücadelesi, adalet savaşı başlamıştı artık. O tarihlerde eski yasa metni geçerliydi ve sahipli hayvan/sahipsiz hayvan ayrımı vardı. Bu nedenle Çıtır tüm mahallenin ve belediyenin olmasına rağmen “sahipsiz” statüsünde görüldü ve onun ölümünün faili bu nedenle açılan davadan beraat etti (“...kanun metninden anlaşılacağı üzere haksız yere sahipli hayvana yönelik bir hareketin cezalandırıldığı ancak Çıtır isimli köpeğin sokak köpeği olup, tasmaşız ve sahipsiz olduğu anlaşılacakla sanığa yüklenen fiilen kanunda suç

olarak tanımlanmamış olması nedeniyle CMK 223/2-a maddesi gereğince beraatine...”)

Yasa önündeki beraat, toplum önünde gönüllerde beraate yetmiyor elbette. Tüm hayvanseverlerin gözünde artık o kadın bir köpek katilidir. Duruşmalarını bizzat izlemiş, Çıtır köpekten adeta “bir terörist, azgın bir silahlı katil, korkunç bir virüs” gibi bahsedişine üzülmeye tanık olmuş ve kendisine “Siz artık hep bir köpek katili olarak anılacaksınız” demiştim. İyi ki demişim: Yüzlerce kişinin de fikri budur.

Temmuz 2021’de yenilenen 5199 Sayılı Yasa Çıtır davası esnasında geçerli olsaydı ilgili kişi muhtemelen hapis cezası ile yargılanacaktı Çıtır’ı öldürmekten. Ancak yeni yasadaki “adli mercilere başvuru süreci” ile ilgili değişiklikler nedeniyle bu yolu kullanmamız mümkün olmayacaktı. Çünkü yeni yasaya göre gönüllüler ve STK’lar bu şahıslar hakkında suç duyurusunda bulunamayacak, İl Tarım Müdürlükleri uhdesine bildirim yapacak ve onlar uygun görürse dava süreci başlayacak.

Özetle sevgili güzel “Çıtır” köpek de hayatını pisi pisine kaybetti. Onun faili meçhul değilse de yasalar önünde teknik olarak ceza almadı. Ama toplum gözünde o bir köpek katili. Tıpkı doktor, avukat, vekil, bürokrat olup da “hayvan katili” olan diğerleri gibi. Yasa önünde belki o an aklanıyorlar ama toplum gözünde bu asla mümkün değil. Her türlü araştırmada karşımıza köpek katili, kedi katili, hayvan düşmanı olarak çıkıyorlar. Belki bu yasal bir cezadan bile etkilidir bazen. Öyle ya, masum yaşlı bir hayvanın ölümüne sebep olup, insan içinde dolaşıp adalet, hak hukuk demek kolay olmasa gerek. O yüzden diyoruz ya hep, hayvan hakları mücadelesinin bir kısmı adliyelerde ise çok büyük bir kısmı mutlaka sokakta, sahada olmak zorunda. Çünkü onlar orada. Çıtır köpeğimizi sevgiyle yad etmiş olduk. Dileğimiz kalan arkadaşlarımızı hak ettikleri gibi koruyabilmek elbette.

Bu yazı hazırlanırken daha kanun yürürlüğe gireli iki ay bile olmamıştı. Ancak defaten Genel Kurul’da da dile getirildiği gibi şikâyet şartı ve cezaların caydırıcı olmaması problemi başta olmak üzere çözümlenmemiş onlarca sorun nedeniyle tekrar tekrar ele alınması ve mutlak yeni düzenlemelerin yapılması gereği ortadadır. Uygulamada nelerle karşılaşacağımızı henüz hiçbirimiz bilmiyoruz. Dileğimiz mevcut eksikliklerin tamamlanması, güçlendirilmiş ve uygulanabilir koruma hükümlerinin yer aldığı bir kanun düzenlemesinin en kısa zamanda yapılmasıdır. Bu konuyu, Erhan Ceylan’ın hayvan hak ihlallerini edebî bir dille anlattığı “Toprak Kanayınca” adlı kitabının son cümleleriyle tamamlayalım.¹⁰⁶

... Kar dinmişti. Sert, keskin bir rüzgâr geldi öteden beri, acı, umutsuzluk, öfke, her ne varsa süpürüp taşıdı dağlara doğru. Orada her yer kara buluta kesti. Kurtlar uzun uzun uludular, yükseklerin heybetli kuşları, çağlar öncesinden gelen bir çağrıyla uykularından uyandı, çığırışıp bağırıştılar telaşlı devinimlerle. Sonra belli bir sırayı takip ederek ağır ağır süzülüp yere yakın, öyle ki, bir süre sonra kuş, gök ve dağ bir oldu. “Ölsünler. Hepsini ölsünler, hak ettikleri şekilde yaşatamadıktan sonra ne diye mücadele edelim ki? Biz onların sevgilerini hak etmiyoruz. Sürekli acı çekmelerindense... Hem, belki de buradan daha iyi bir yere gidiyorlardır, kim bilir! Off! Acıdan saçmalıyorum iyice. Tanrım bu çile ne zaman bitecek?

Nejat Öğretmen’in, “Çocuklar, siz dünyanın en güzel çemberini oluşturduunuz, sizler umutsunuz, geleceğimize...” sözlerini hatırladı.

“Fakat ters giden bir şeyler var, yanlış şeyler” dedi, kendi kendine.

“Bulmalıyım. Bulmak zorundayım, döne döne, yana yana...”

Bizler de bulacağız. Çünkü bulmak zorundayız. Döne döne, yana yana.

106 Erhan Ceylan, *Toprak Kanayınca*, Nota Bene Yayınları, 2019.

Kaynaklar

- 10-11 Mayıs 2016 1.Sokak Hayvanları Refahı Kongresi Bildiri Kitapçığı, www.sokakhayvanlarikongresi.com
- 132 sayılı TBMM Ar. Kom. Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss132.pdf>
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu 2. Md., <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, RG 25509, 1 Haziran 2004. AC ve ICAM Projeleri.
- Av. Mehmet Akif Poroy, "Yatay İlişkilerde Pozitif Yükümlülük", "İnsan Haklarının Yatay İlişkilerde Geçerliliği", İB Yayını c. 80, 3 Haziran 2006.
- Çetin Nerse, *Hayvan Hakları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 35, 2016.
- Catherine Pinguet, İstanbul'un Köpekleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sorgu_baslangic
- Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1978, Paris.
- Hayvan Hakları Özel Sayısı, İstanbul Barosu Dergisi, 8. Mayıs 2008, s. 51.
- Hayvanlara Adalet Derneği (Vegan hukukçulardan oluşan hayvan hakları hukuki savunma derneği) 2017'de platform demekleşti. <http://hayvanlaraadalet.org/hayvanlari-koruma-kanunu-ile-turk-ceza-kanununda-degisiklik-yapilmasina-iliskin-kanun-teklifinin-degerlendirmesi%ef%bb%bf/2021/07/02/>
- Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği RG 12 Mayıs 2006 S: 26166 <http://hayvanlaraadalet.org/hayvanlari-koruma-kanununda-yapilmasi-planlanan-degisiklige-iliskin-karsilastirmali-tablo/2021/02/21/> <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-9.htm>

- Kamu Denetçiliği Kurumu Hayvan Hakları Çözüm Çalıştay Raporu, 24 Ocak 2019, s: 101, Av. Hülya Yalçın konuşma metninden.
- Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, (Animal Liberation 1975)
- Hülya Yalçın, Şiddet Mağdurları, "Toplumsal Şiddet Raporu" İB Yayını, 2009. T.C. Anayasası
- Tarım Komisyonunda kabul edilerek Meclis Genel Kuruluna gelen metin, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-9.htm>
- TBMM 27 Yasama Dönemi 132 Sayılı Hayvanların Haklarının Korunması ile Hayvanlara Eziyet ve Kötü Muamelelerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Ekim 2019, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sorgu_baslangic
- TBMM Genel Kurulu Hayvanları Koruma Kanunu hakkında görüşme video kaydı. <https://www.youtube.com/watch?v=ord2ool126E>
- Toprak Kanayınca eğitici hikâye kitabı Nota Bene yayınları 2019 Yazar Av. Erhan Ceylan
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı Hayvan Hakları Korunması ve Hayvan refahı, https://ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1-C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari_hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf
- Türkiye Hayvanları Koruma Derneği thkd.org
- Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm>
- EKLER:** 132 Sayılı Meclis Araştırma Komisyonu Raporunda geçen ve istatistik bilgiler içeren 92, 93, 94 ve 126 sayfalardaki çizelgeler taratılarak bilgi notu olarak eklenmiştir.

4. Bölüm

Sonuç:

Hayvanları

Anlamak

Daha İyi Bir Dünya İstiyorsak Hayvanları Anlamakta Acele Etmeliyiz

Bu yazımda bir zamanlar kendini doğanın bir parçası olarak gören insanın güç kazandıkça doğaya ve hayvanlara olan bakışının değiştiğini, hayvanları meta hâline getirdiğini ancak hayvan psikolojisindeki gelişmeler sayesinde, acı ve duyguların bilimsel olarak ispatlanabilmesi sayesinde onları daha iyi anlayabildiğini anlatmaya çalışacağım.

Bilindiği gibi böceğinden insanına kadar tüm canlılarda ortak olan özellik yaşamak içgüdüdür. Bu içgüdü, hırsın ve çıkarıcılığın temel nedenidir. Aslında sadece yaşamaya yetecek kadar olması gereken bu hırs ve çıkarıcılık, insandan başka hiçbir canlıda doğayı sömürüp yaşamın sonunu getirecek boyutta olmamıştır. Yazıda dünya barışının korunmasıyla görevli Birleşmiş Milletlerin daimî temsilcisi olan ülkeler için çıkarlar söz konusu olduğunda hayvan ya da insana yaklaşımlarının

çok farklı olmadığına dair örnekler vereceğim.

Empati duymayan, karşıdakinin acısını anlayamayan, zayıfları hor ve aşağılık gören insandan kadınlara, engellilerimize ya da hayvanlarımıza farklı bakmalarını bekleyebilir miyiz? Elbette hayır! Yazımda çoğunlukla öğrenilmiş bir davranış olan şiddeti bu açıdan inceleyeceğim.

“Onların acı çekip çekmediğini nasıl anlarız? Beş duyumuz bizi yanıltıyor mu? Çocuklara hayvanat bahçelerinde zayıfları ezmeyi mi öğretiyoruz? Amerikalılar siyah derili insanları neden hayvanat bahçesinde sergilediler?” gibi konulara da değineceğim.

Peki, ya çok iddia ettiğimiz “üstün insan” konusu... Nedir insanı üstün kılan şey? Bu sorunun cevabını birlikte arayacağız. Ayrıca bu yazıda “Hayvanlık ve

insancılık” kelimelerinin lügatlerden çıkarılıp atılması önereceğim. Sanırım siz de bana hak vereceksiniz.

Onları bu kadar aşağılamamızın nedeni evcilleştirmeyle başlayan nesneleştirmedir. Ancak insanoğlu evcilleştiremediği hayvanları nesneleştirememiş ve bu hayvanlara daha saygın davranmıştır. Hangi hayvanları küfürde, hangi hayvanları iltifatta kullandığımıza dikkat ederseniz bu ayrımı kolayca yapabilirsiniz. Bu konuyu da işleyeceğim.

İlk evcilleştirdiğimiz, en yakın dostumuz dediğimiz köpeklere sokakta bile tahammül edememenin nasıl bir kafa olduğu konusunu ele alırken okuyucumuza onları ne kadar tanıdığına dair bir sınav uygulayacağım.

Yazıda evcilleştirmenin hayvan üzerindeki yapısal ve psikolojik etkilerinden, davranış bozukluklarından, evdeki hayvanlar nedeniyle mahkemelerin tahliye kararı vermelerinin ahlakî ve psikolojik boyutlarından ve son olarak insan ve hayvanda doğada görülmeyen psikolojik sorunların şehir yaşamında neden görüldüğünden de bahsedeceğim. Son olarak da onları anlamakta neden acele etmemiz gerektiğini açıklayacağım.

Okuyucumuza yararlı olmasını diler, düşüncelerimizi sizlere iletmemize vesile olan bu kitabın hazırlanmasında emeği geçen İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne ve değerli çalışanlarına teşekkür ederim.

Bir Deney

Maymunların kullanıldığı binlerce deneyden birinde bilim insanları maymunları kafeslere yerleştirmişler, bir şeyler araştırıyorlardı. Kafeslerde bir pedal sistemi bulunuyor ve maymunun yemeğini elde edebilmesi için bu pedala basması gerekiyordu. Maymun bunu çok

çabuk öğrenmişti ve böylece yemeğine kolayca ulaşabiliyordu.

Ancak deneyin ikinci aşamasında, kafeste kurulan bir düzenek sayesinde maymunlardan biri yemek elde etmek için pedala bastığında yanda bulunan diğer kafese elektrik gidiyor ve oradaki maymun acıdan dolayı çığlık çığlığa bağırıyordu. Pedala basan maymun birkaç denemeden sonra yandaki maymunun attığı çığlıkların kendisinin pedala basmasıyla alakalı olduğunu fark etti. Bu maymun şimdi ne yapacaktı? Pedala basmasa yemek gelmeyecek ve bir süre sonra açlıktan ölecek, bassa yandaki maymun acı çekmeye devam edecek...

Acıkma duygusu mu, yaşamak içgüdü mü, yoksa yandan gelen çığlıklar mı? Hangisi galip gelecekti? Alt tarafı bir hayvandan ne beklenir ki? Hayvan hayvanlığını(!) yaptı tabii ki. O pedala bir daha hiç basmadı ve yandaki hayvan bir daha çığlık atmadı. Ama bir daha yemek de gelmedi.

Bilim insanları insancıl(!) bir davranış yaparak deneyi durdurdular, yemek verdiler ve maymunun açlıktan ölmesine engel oldular. Bu tarzda yapılmış binlerce deney var. Yaptığı etik olmayan deneylerle bir yığın bebek maymuna psikolojik travmalar yaşatan Harlow’u burada anlatıp okuyucuyu sıkmak istemiyorum ama dayanabilecek olanlar internette bulabilirler. Yine isteyenler bu yazıda adı geçecek olan Rhesus maymunlarıyla kan gruplarını ifade ederken kullandığımız RH faktörünün bağlantısını ya da buna benzer binlerce deneyi internette araştırıp sırf bize benzemeleri nedeniyle maymunların neler çektiğini öğrenebilirler.

Sadece maymunları değil, tüm hayvanları bu kadar acımasız işlerde ve deneylerde vicdanımız sızlamadan

kullanabilmemizin en önemli nedeni hayvanlara karşı orta çağdan kalan septik bakış açımız ve onları çeşitli nedenlerle anlamak istemeyişimiz ya da anlamakta zorlanmamızdır.

Şimdi İnsancıl Olan Kim?

Yukarıda anlatılan deneyi yapanlar mı insancıl, yoksa empati kurup başka bir maymunun acı çekmesine tahammül edemeyen ve kendi ölümüne neden olabilecek bir açlığı tercih eden maymun mu daha çok insancıl? Eğer “Maymun” diye cevap veriyorsanız “insancılık” kelimesinde ciddi bir çelişki olduğunun farkına varabilmişsiniz demektir.

Bizim anladığımız “insancılık” kavramı aslında iyilik, acıma ve merhametin insanî duygular olduğunu ifade eder. Bu noktadan bakılınca bu tür duyguların insana özgü olduğu izlenimi edinilir. Gerçekte böyle olup olmadığını sanırım yukarıdaki deney gayet iyi anlatıyor.

Çöpe Atılacak İki Kelime: “Hayvanlık ve İnsancılık”

İnancımızın kalmadığı “insancılık” kelimesini artık lügatten tamamen çıkartıp atmamız gerekiyor. Tabii ki “hayvanlık” kelimesiyle beraber... TDK sözlüğüne göre “Hayvanlık” hayvanca davranmak anlamına geliyor. Nedir acaba hayvanca davranmak? İnsanların birbirleri için kullandıkları bu kelimeyi hangi hayvan hak ediyor? Ayılık, öküzlük vb.

Bir zamanların önemli gazetelerinden *Meydan* gazetesinde köşe yazarlığı yapan, ancak 1994 yılında bir trafik kazasında kaybettiğimiz, nesli tükenen gazetecilerimizden Teoman Erel bir yazısında kadınları rahatsız eden adamlar için “şehir ayıları” ifadesini kullanmıştı. Ben de kendisine gönderdiğim yazıyla böyle bir

hareketi hiçbir ayının yapmayacağını, kaba görünümü ama aslında çok sevimli olan bu dostlarımıza hakaret edilmemesi gerektiğini belirtmiştim. Teoman Beyin birkaç gün sonraki köşe yazısının başlığı şu şekildeydi: “Gerçek Ayılardan Özür Dilerim”.

Kendisini rahmetle anıyorum. Aslında “hayvanca davranmak” derken olumsuz düşünceler yerine karşılıksız/menfaatsiz sevgi, vefa, dürüstlük gibi olumlu düşüncelerin aklımızdan geçmesi gerekir. Bunu ispatlayacak o kadar çok örnek var ki... Çok popüler bir örnek olduğu için Hachioko’yu anlatmaya sanırım gerek yok. Ben size Bobby’nin hikâyesini anlatayım:

Bildiğiniz gibi bizim köpeklerimizde “Bobi” ismi çok kullanılır ama bu ismin nereden geldiğini, hikâyesinin ne olduğunu pek kimse bilmez. Bobi’nin, yani orijinal ismiyle Bobby’nin sahibi Gray 1858 yılında öldüğü zaman İngiltere’de Edinburgh civarındaki Greyfriar’da bir kilisenin avlusundaki mezarlığa gömüldü. Bunun ardından sahibinin mezarına uzanan Bobby’i hiç kimse yerinden kaldıramadı. Ama bir süre sonra, bir öğlen vakti acıktığı için kendiliğinden kalktı ve bir kafeye gitti. Bu tesadüfen gittiği bir yer değildi. Çünkü Bobby ve sahibi her gün aynı saatlerde bu kafeye gelip karınlarını doyururlardı.

Bobby sahibinin ölümünden sonra da her öğlen buraya geldi ve garsonların verdiği yemeği yedikten sonra tekrar mezara geri döndü. Ölene kadar da bu mezarı terk edip başka bir yere gitmedi. Bu duygu dolu olayı ölümsüzleştirmek için Greyfriar’a Bobby’nin heykeli dikildi. Tıpkı Tokyo’da Hachioko’nun heykelinin dikildiği gibi... Ülkemizde de vefalı köpek örnekleri çok sayıda var tabii ki ama hiçbirinin heykeli yok. Böyle bir heykel yaptırmak isterseniz, “Sizin başka işiniz yok mu” diye sorulacağına emin olabilirsiniz.

Greyfriar'daki köpek Bobby heykeli

Dünya Üzerinde İnsandan Hiç Zarar ve Eziyet Görmemiş Bir Canlı Türü Gösterebilir misiniz?

Bazıları belki bizden uzaklar, belki yüzlerini bile görmedik ama en azından dünyayı kirleterek onları yok ettik, neslini tükettik. Yine de canlıların içinde bizden en fazla çeken hayvan türü köpek olmuştur. Onu deneylerde mi kullanmadık? Uzaya mı göndermedik? Savaşta canlı bomba olarak mı kullanmadık? Canlı hedef tahtası mı yapmadık? Bir canlıya yapılabilecek her türlü eziyeti yaptık ona... Tek suçu vardı köpeğin bunları hak edecek; o da bize bu kadar yakın olması, bize

güvenmesi ve istediğimiz her şeyi yapmasıydı. İşte işin can alıcı noktası buydu.

Örneğin Laika, uzaya giden ilk köpek... Neden onu seçtiler dersiniz? Çünkü arkadaşları arasında en sevecen, sahibini en çok dinleyen oydu. Bunun cezasını da ölene kadar uzay boşluğunda dönerek ödedi. Ya Pavlov'a ne dersiniz? Hani köpekler üzerinde klasik şartlanmayı gösterip Nobel ödülü alan bilim insanı var ya... Belki herkes onu saygıyla anıyor olabilir ama keşke bunu bir de köpeklerine sorabilseydik. Günlerce başını bile kıpırdatmayacak şekilde sıkıştırılmış vaziyette çeşitli deneylere maruz kalan köpeklerine...

Uzaya ilk giden köpek Laika

Peki, bu köpekler nasıl seçilmişlerdi? Tabii ki, insana en yakın, en oyuncu ve öğrenmeye en istekli oldukları için seçildiler. Yani kural yine bozulmamış, bu hayvancıklar insana yakın ve bağlı olmanın cezasını çekmişlerdi.

Yıllar önce televizyonda izlediğim trajik bir olayı asla unutamam. Van'da kuduz bahanesiyle köpek itlafı başlatılmıştı. Sahipli olsun ya da olmasın önlerine çıkan, kendilerine kuyruk sallayan (zaten diğerlerini yakalayamıyorlar, olan her zaman insana yakın ve sevecen hayvanlara oluyor) her köpeği vurarak öldürdüler. O sırada kahraman(!) bir zabıta, köşeye kısırdığı korku içindeki, muhtemelen "Ben size ne yaptım ki" diye düşünen bir köpeği öldürmeye çalışıyor ama bir türlü rast getiremiyordu.

Bir süre sonra köpeğin sahibi geldi ve köpeğini güven verici sözlerle yanına çağırdı. Zavallı hayvan ise sahibinin sesini duymanın verdiği güven ve sevinç duygularıyla ve artık kurtulmuş olmanın rahatlığıyla, kuyruğunu sallayarak dışarı çıktı ve tabii anında

katledildi. Utanç verici ve insanlara güven duygusunu sorgulatan bir tabloydu. "Köpek bu kardeşim, belli olur mu, güvenilir mi hiç" lafını çok duymuşsunuzdur. Evet, zaten kediler de çok nankör oluyor...

Onları Anlamak Bu Kadar Zor mu?

Karşımızdakinin bir canlı olduğunun, hisleri ve acı çekme duyguları olduğunun farkında olmak, biraz olsun empati kurabilmek ya da üzerinde her şeyi yapabilecek kadar kendini ondan üstün ve haklı görmemek, onu anlamanın ve haklarına saygı duymanın yolunu açmaya yetecektir. Ve tabii ki bunları yapabilecek kadar akla ve biraz olsun sağlıklı bir kişiliğe sahip olabilmeyi de (örneğin psikopat olmamak gibi) ilave edebiliriz.

Özellikle duygularını anlayabildikçe onlara sevgimiz de artabilir. Hatta bu aşamadan sonra onlarla anlaşmaya bile başlayabiliriz. Tıpkı Mevlâna Celaleddin Rumî'nin dediği gibi: "Aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguları paylaşanlar anlaşabilirler".

Yukarıda, "anlama" konusunda sarf edilen cümleler insan hayvan fark etmez tüm dezavantajlılar, hatta tüm canlılar için geçerlidir...

Ancak özellikle hayvanları bir türlü anlamak istemeyişimizin güçlü bir nedeni de ranttır, yani onların sırtından kazanılan paralardır. Örneğin:

- Dünyanın en güçlü sektörlerinden biri olan canlı hayvan ya da et ticareti
- Kürk ve deri ticareti
- Deney hayvanı ticareti
- Sirkler
- Hayvanat bahçeleri
- Yunus havuzları
- Av ve av turizmi
- Hayvan yarış ve dövüşleri vb.

Bir Zamanlar Uyum İçinde Yaşadığımız Hayvanları Nasıl Meta Hâline Getirdik?

Önceleri hayvanlar için av durumunda olan, bazı hayvanlardan korkan hatta mağara resimleri ve totemlerden anlaşıldığı kadarıyla bazılarında saygı duyan ilkel insan, gelişim sürecinde, iki ayak üzerinde yürüme, kılsızlaşma, terleme ve alet kullanma vb. yeteneklerine sahip olduktan sonra artık av olmaktan çıkıp avcı konumuna geldi, tahılların ve çeşitli hayvanların evcilleşmesi gibi aşamalardan geçerek bitki ve hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı.

Yavaş yavaş hayvanların üstün olduğu dönemler geride kalıyordu. Hele ki hümanizm akımıyla (ileride tekrar değineceğiz) bağlar iyice kopup insan-hayvan ilişkisinde hiç bitmeyecek bir efendi-köle dönemi başladı. Artık korku-saygı ilişkisinin yerini tamamen çıkarıcı bir yaklaşım almıştı. Hayvanı aşağılamak için âyinler yapıldı, hayvana değer verenler aforoz edildi.

İnsanların hayvandan üstün olduğunu ispat edecek gösterilerden büyük zevk alınırdı. Örneğin Roma'daki dev arena Colosseum'un açılış töreninde dokuz bin hayvan öldürülmüştü. İddialara göre bu gelenek devam etmiş, Kuzey Afrika ve Yakındoğu'daki fil ve aslanların kökü kurumuştu.

Descartes'a göre hayvanlar canlı bile sayılmazdı, onlar acı çekmeyen makinelerdi. Aristoteles bazı insanların doğasında kölelik olduğunu savunarak köleliği normal bulmuştu. Ona göre her köle bir maldı. Zaten kölelerin bile değeri yokken hayvan haklarından bahsedilmesi olanaksızdı. 19. yüzyıla kadar kilisenin etkisiyle hayvan koruma dernekleri açılmadı. Veteriner okulları da açılmıyordu. Üstün varlık olan "insan"

için toplanmış bilginin hayvanlara uygulanması utanç vericiydi. Ancak 18. yüzyılda sığır vebası hastalığı tüm sığırları yok edip ekonomiyi çökertme noktasına getirdiğinde bu okulların açılmasının insan menfaatine olduğuna karar verildi.

Birçok aşamadan sonra, günümüzde hayvanlar "hissedebilen canlılar" olarak kabul görmeye başladılar ancak bu gelişmeler onların meta olmasını engellemeyemediği gibi onlara olan bakış ve muameleleri de değiştirmeye yetmedi. 2021 yılını deviren dünyada, tüm gelişmelere rağmen insanların hayvanlara bakış açısı çok fazla değişmedi; onları anlama ve onlarla yaşamı paylaşma noktasına maalesef hâlâ gelememi.

Onları "Hissedebilir Varlıklar" Olarak Kabulümüz ile Nihayet Onların da Psikolojik Sorunları ve Çözümleri Olabileceğini Düşünmeye Başlayabildik

1760'lı yıllardan itibaren açılmaya başlanan veteriner fakültelerinde beşerî tıpla eşdeğer birçok bilim dalı kuruldu. Ancak hayvan psikolojisi ve psikiyatri bilim dallarının kurulması için hayvanların hislerini anlayabilme hususunda daha fazla ilerleme kaydetmemiz gerekti.

Onların da duyguları olduğunu, üzüldüklerini, sevindiklerini, merak ettiklerini, heyecanlandıklarını, özlediklerini, sevdiklerini, kızdıklarını, kıskandıklarını, onların da korku, kaygı, depresyon, kompulsiyon vb. psikolojik sorunlar yaşayabildiğini çok geç anladık ve sadece elli yıl önce, yani 1970'li yılların başında bu sorunların çözülmesinde insanlarda kullanılan yöntemleri ve ilaçları uygulamaya başlayabildik. Bu sorunlar düpedüz psikolojik, hatta bazıları psikiyatrik

rahatsızlıklar olmasına rağmen bu isimlerden uzak kalmayı tercih ederek bunları “davranış sorunları” olarak isimlendirdik. “Davranış” kelimesi de yanlış değildi ama psikolojinin sadece bir bölümünü yansıtabiliyordu. Hayvanın zekâ, düşünme gibi bilişsel süreçlerini ifade etmekte ise yetersiz kalıyordu.

Hayvanlardaki bilişsel süreçler kesin şekilde ölçülebilen, gözle görülebilen kavramlar olarak ele alınamadığı için, sadece görünen davranışlar üzerinde çalışılıyor ve bu kavramlar üzerinde durmaya cesaret edilemiyor. Hatta hayvanlarda zekâ ve düşünmeden bahsetmenin ruh kavramını da beraberinde getireceği kaygısıyla dinsel ve felsefi çelişkilerin ortaya çıkmasından endişe duyuluyordu. Bugün hayvanlarda zekâ gibi bilişsel süreçlerden bahsedebilmekteyiz ama geçmişten gelen tabuların tam anlamıyla yıkıldığını da söyleyemeyiz.

Hayvanların dünyasını anlamak için elimizde sadece beş duyumuz var. Ancak onlardaki duyu zenginliğini anlamaya bu beş duyu yetmiyor. Yani onları kendi bakış açımızla değerlendirmeye çalışıyoruz ama bu yöntemle asla başarılı olamıyoruz.

Bu nedenle psikoloji bilimi imdadımıza yetişiyor ve onları anlayabilme konusunda sağlam adımları artık atabiliyoruz. Fakat henüz yeni bir bilim dalı olan veteriner psikolojide gelişme sağlanması için biraz daha zamana ihtiyacımız var.

Ülkemizde, psikolojik problemlili hayvanlar ilk defa 1999 yılının haziran ayında İ.Ü. Veteriner Fakültesi’nde “hasta” olarak tarafımdan kabul edilmeye başlanmasına ve birçok üniversitede davranış bozuklukları klinikleri açılmasına rağmen, halen bilimsel “hayvan psikolojisi” eğitimi verilmemektedir ve halen veteriner psikolojisi bilim dalları yoktur.

Hayvan Psikolojisindeki Gelişmeler Hayvan Haklarını Düzenleyen Yasalar Üzerinde de Etkili Oldu

Dünyada hayvan psikolojisi konusunda kaydedilen ilerlemeler sayesinde, asırlar sonra da olsa Descartes’a ait “hayvanlar acı çekmeyen makinelerdir” görüşünün günümüze sarkan etkilerinden biraz olsun kurtularak yasalara hayvanların “hissedebilir canlılar” olduklarına dair maddeler konulabildi. Avrupa Birliği’nin ilk olarak 1957’de kaleme aldığı çerçeve sözleşmesinde hayvanlar “tarımsal ürün” olarak kabullenilmişti. Ev hayvanları ayrı bir yasaya tabi olsa da alınıp satılabildiği için onlar da mal hükmündeydiler.

1978 yılında BM tarafından Paris’te UNESCO evinde kabul edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyanamesi hayvanlara saygının ifade edildiği ilk uluslararası karar oldu. 2014 yılında, Hindistan’ın Palitana şehri, yasalarla “vejetaryen” olarak ilan edilen ilk şehir oldu. Avrupa Birliği’nde ilk kez 1991-1992 yıllarında toplanan hükümetler arası bir konferans sırasında “hayvan hakları” konusu gündeme alındı. 22 Aralık 1993 tarih ve 93/119/EC sayılı direktifi ile hayvanların kesilmeden önce bayılması zorunlu hâle getirildi. 1997’de imzalanan “Amsterdam Anlaşması” ile hayvanlar “hissedebilen varlıklar” olarak kabul edildiler. Ama at yarışları, boğa güreşleri, tazı yarışları, tazı ile avlanma konularında üye ülkelere serbestlik tanındılar.

“Hayvanların refahıyla ilgili gerekleri azami ölçüde dikkate alma” yükümlüğü getirmiş olan AB mevzuatında ev hayvanlarıyla alakalı doğrudan hükümler yeterli olmasa da AB, 1987 yılında imzaya açılan Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne taraf olmuş, Avrupa Parlamentosu’nun 13/10/2011 tarihli deklarasyonu ile tüm üye ülkelere,

hayvanlara eziyeti engelleyen yasaların kabulü için çağrıda bulunulmuştur.

Ülkemizdeki Hayvan Koruma Yasası, Avrupa ve Güney Afrika'dan epey sonra, 2004 yılında çıktı. Ancak yasamız 2021 yılının temmuz ayında tekrar revize edilse bile hayvanların yaşam haklarına fazla bir katkı sağlamadı. Eskiden Rönesans hümanizmine hâkim olan “onlar bizim için yaratıldılar, onlar insanlığın hizmetindedir, hayvanlar aşağılık ve ilkel canlılardır” anlayışı halen günümüzde de tüm dünyada etkin olmaya devam ediyor. Oysa bu tehlikeli ve septik bakış açısının zararı sadece hayvanlara değil, insanlara da dokunmaktadır. “Hayvanlar insanlar için yaratıldı” mantığı bizleri “zayıflar güçlüler için, siyahi insanlar beyaz insanlar için, köleler ve fakirler zenginler için, kadınlar ise erkekler için yaratıldılar” çıkarımına götürebilmektedir.

Yani dünyada çekilen birçok acının temelinde bir türlü kurtulmayı başaramadığımız bu bakış açısı yatmaktadır. Çıkarlar söz konusu olduğunda hayvanlar gibi insanların da hakları ciddiye alınmıyor.

Hayvan Haklarının En İyi Korunduğu Ülkeler Hangisi? En Gelişmiş ve En Medenî (!) Olanlar mı?

- Dünyanın en büyük et tüketicisi olup bir yılda milyarlarca tavuğun ve 200 milyona yakın et hayvanının kesildiği,
- Denizde ve karada en fazla avcılığın yapıldığı,
- En fazla atın yarıştırdığı, yarışma dışı kalanların kasaba yollandığı,
- Hayvanlar üzerinde en fazla deneyin yapıldığı,
- Su kaynaklarını tüketmesin diye yabani hayvanların yok edildiği,
- En fazla kürkün giyildiği,

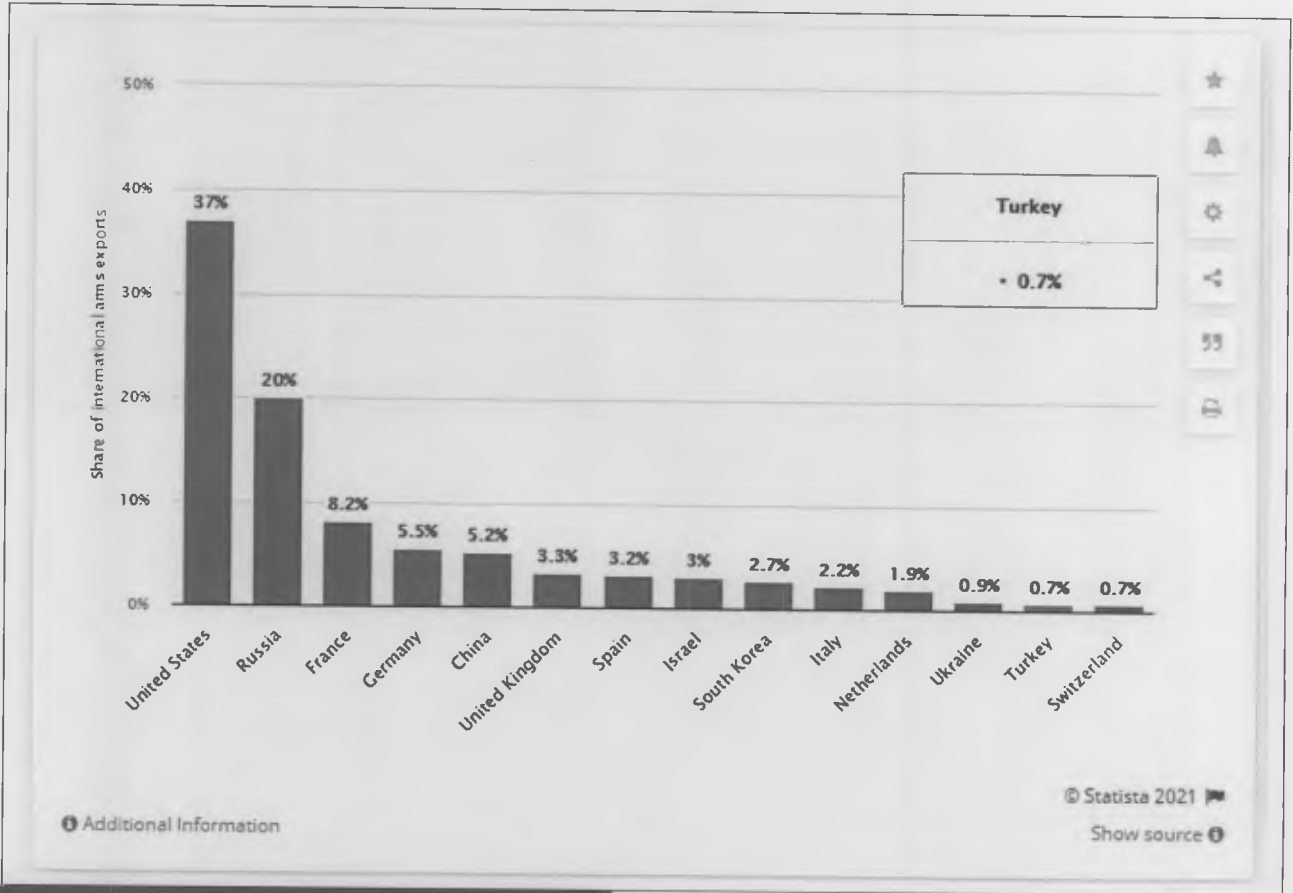

Vizon kürkünden paltolar

- Bakımevlerinde her yıl milyonlarca köpeğin öldürüldüğü,
- Yakın zamana kadar köpeklerin kürk hayvanı olarak kullanıldığı,
- Uçaklara zarar veriyor diye havalimanlarında kuş katliamlarının yapıldığı ülkeler mi?
- Yoksa sadece endüstriyel kirlilik nedeniyle her yıl 450 milyon ile bir milyar arasında kuşun telef olduğu Amerika Birleşik Devletleri mi?
- Ya da afrodizyak diye kaplan penisi çorbasının yüzlerce dolar verilip içildiği Çin mi hayvan haklarını en iyi koruyor?

İlginç olan hayvanseverliği(!) de kimseye bırakmayan ve bu listede de önde gelenler aynı zamanda Birleşmiş Milletler'in de beş daimî temsilcisi olan ülkelerdir. Dünyada hayvanlardan en fazla çıkar sağlayan bu ülkeler aynı zamanda silah satışında, yani savaş sanayiinde de dünyada en önde olan ülkelerdir.

Görüldüğü gibi hayvanların ve insanların ölümünden çıkar sağlamak arasında herhangi bir fark yok. BM'nin daimî temsilcisi olan ülkeler: Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Fransa, Çin, İngiltere.

2017 ve 2021 yılları arasında önde gelen büyük silah ihracatçılarının ülkelere göre pazar payı¹

Yukarıdaki grafikte 2017-2021 yılları arasında çeşitli ülkelerin silah satışından aldığı pay görülmektedir. Bu paya en çok sahip olan altı ülkeden beşi dünya barışını korumakla görevli Birleşmiş Milletler'in daimi temsilcileridir.

Görüldüğü gibi çıkar söz konusu olduğunda en gelişmiş ülkelerde bile ne dünya barışı ne hayvan hakları ne de insan haklarının, hiçbir şeyin önemi kalmamaktadır.

¹ <https://www.statista.com/statistics/267131/market-share-of-the-leading-exporters-of-conventional-weapons/>

Et Yemek de Hayvan Kesimlerinde Kullanılan Acı Veren Yöntemler Üzerinde Israrcı Olmak da Onlara Olan Bakış Açımızın Tezahürüdür

Hayvanın yararına olmadan insan çıkarına yönelik olan uygulamaların adı "hayvan sömürsü"dür. Yemek için insan öldüren hayvana "vahşi" diyorsak, biz aynı şeyi yaptığımızda, işi hafifletecek ifadelerle ancak kendi kendimizi kandırabiliriz.

Biliyorum, buna ben de dahilim, çünkü vegan değilim. İnşallah bir gün olurum.

Hayvanları Koruma Yasamız Çiftlik Hayvanlarının Yaşam Haklarını Neden Korumuyor?

Şüphesiz burada insan merkeziliğimizden doğan bir çelişki ön plana çıkıyor: Bu çelişkinin tek bir nedeni var, koruduğumuz hayvanları nasıl yiyeceğiz?

Hangisini Yemeyelim ve Koruyalım?

- İngilizler istiridye yer, bazıları yılan eti yer, bazı toplumlar bunlardan tiksindir.
- Bazıları at eti, bazıları midye yer, bazıları yemez.
- Bazıları misk kedisi, kunduz, timsah, maymun, kirpi vb. yer, hatta kaplan penisi çorbası ya da kuş yuvası çorbası bile yapar, bazılarıysa bunları yemeyi vahşet olarak nitelendirir.
- Bazıları dana eti yer ama koyun eti yemez.
- Bazı dinler dana etini yasaklar, köpek etini serbest bırakır, İslam dini domuzu da köpeği de yasaklar.
- Bizler salyangoz, kurbağa ya da böcekten tiksindirirken, bazıları sakatattan tiksindir.

Yani bazılarını yiyor, bazılarını da koruyoruz; hangi hayvanın hakkını koruyacağımız kararını bazen inançlara, bazen geleneklere ama bazen de sadece damak zevkimize göre veririz...

Bu hak doğanın en güçlü(!) yaratığı olan insana mahsustur. Maalesef çok övündüğümüz bu güç bizi doğadan uzaklaştırmış ve insanlığın sonunu getirecek olan doğaya karşı işlenen bu suçların müsebbibi yapmıştır.

İnsanlar Yesin Diye Yaşattığımız Hayvanlar

Biz veteriner hekimiz, hayvancılık, hayvan sağlığı, koruyucu hekimlik, hayvansal üretim, insanların hayvansal gıdalarla sağlıklı beslenmesi gibi konularla uğraşıyoruz; üretilen hayvanların mezbahada kontrolünü yaptıktan sonra insanların beslenmesine sunulması için onay veriyoruz. Ama birçoğumuz da hayvanları sevdiğimiz için bu mesleği seçtik.

Sanki biraz türcülük de yapıyoruz, pet hayvanlarını bir gün daha fazla yaşatmak için çaba sarf ederken, çiftlik hayvanlarına aynı hassasiyeti göstermiyoruz. Mesleğimizi yaparken bazen iki arada kalabilsek de bunları birilerinin yapması gerekiyor.

Yaşadığım bir duyguyu sizinle paylaşmak istiyorum: Bir gün Düzce'nin Cumayeri ilçesinden, bölgenin oda başkanı olan meslektaşım Şerif Ali Bey aradı. Kendisini yeni doğmuş bir buzağı için çağırılmışlar, gittiğinde yavrunun kalbinin normal yerinde değil, boyun derisinin altında olduğunu görmüş. Meslektaşımız belki üniversite koşullarında yapılacak bir ameliyatla kalbin normal yerine alınabileceğini düşünerek cerrahideki hocaları aramış. Aramış ama hayvan oraya nasıl gidecek? Yola dayanabilecek mi? Üniversitede bu amaçla kullanılabilecek bir ambulans ne yazık ki yok.

Meslektaşım "Belki bir çare olur" diye beni aramış. Ben de fakültemizden araç bulamadım ama dayanamadım kendi arabamla gittim ve buzağayı sakinleştirici bir iğne sayesinde fazla bir strese sokmadan İstanbul'a getirdim. Ancak günlerden cumaydı ve hafta sonu böyle bir hayvanı fakülteye bırakmak içime sinmedi. Aldığım gibi doğru bahçeme götürdüm. Buzağılar için özel olan biberon ve süt tozunu da yanıma aldım.

Selime Hanım bir buzağıyı beslerken

Zavallı buzağı, her canlının yavrusu gibi çok güzel ve sevimliydi. Onu doyurmak, oyunlarını seyretmek o kadar keyifliydi ki anlatamam. Hayvanın olduğu yerde zıplaması, durup durup koşmasını izlemek ayrı bir zevkti. Bahçemizde çok değişik hayvanlar bakmıştık ama ilk kez bir buzağı bakıyorduk.

Köpeklerin şaşkınlığı da görülmeye değerdi tabii ki... İki gün içinde hayvana öyle bir alıştık ki hiçbir yere götürmek içimizden gelmedi. Ama hayvanın bu şekilde yaşaması mümkün olmadığından fakülteye götürmekten başka çaremiz de yoktu. Aslında bu olayda mesleğimin bir çelişmesini yaşadım. Evet, bu güzel

hayvanı kurtarmak için onca uğraştık ve diyelim ki hayvanı da kurtardık. Ee neden peki? Hayvan sahibi bir süre sonra kessin diye mi?

“Madem kesilecek, kesim gününe kadar dar ve karanlık bir ahıra mahkûm edilecek, biz neden uğraşıyoruz o zaman?” şeklinde bir veteriner hekimin düşünmemesi gereken şeyleri de düşünmeden edemedik. Pazartesi oldu ve fakülteye götürdük. Cerrahideki hocalar ellerinden geleni yaptı. Kalp, olması gereken yere yerleştirildi. Hatta akciğer tüm göğüs boşluğunu kapladığı için, bir bölümü kesilerek kalbe yer açıldı.

Bu vakanın görülme oranı milyonda bir. Opere edilse bile üç haftadan fazla yaşayabilen bir tek örneği bile yok. Bu bebek de üç hafta kadar yaşadı. Bu arada bizi ve sık sık telefonla arayan sahiplerini çok umutlandırdı.

Ama yaşamadı işte...

İyi mi oldu kötü mü, bilemiyorum. Kafam karışık...

Bu Hayvanların Kesimleri Sırasında Yaşadıkları Acıların Hiç mi Önemi Yok?

Hayvan kesimi bütün hızıyla devam ediyor ve yakın bir zamanda yavaşlama beklenmiyor. Peki, bu durumda en azından kesim sırasında hayvanın acısı azaltılsa, kesilen milyonlarca hayvanın çektiği ızdırap azaltılsa olmaz mı?

“Olmaz” diyenler var ve ben bunları üçe ayırıyorum:

1. Bunların bir kısmı dinen sakınca doğuracağı endişesinde olanlar. Oysa dinen hiçbir sakıncası yok, inanmayan Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan görüş alabilir. Zamanında alınmış görüşler de var zaten.

Örneğin 14/02/2000 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığınca verilen görüş şu şekildedir: “Kurbanlık hayvanın (daha genel olarak hayvan) kesimi esnasında; hayvana fazla eziyet vermemek için (ölüm acısını azaltmak maksadıyla) kesim sırasında hayvanın elektrik şoku ile bayıltılması, bu hayvanın kurban olarak kabul edilmesine engel ayıplardan sayılmaz. Bu itibarla canlı olarak kesilmek kaydıyla, kurbanlık hayvanın elektrik veya benzeri bir şeyle şoklanmasında dinen bir sakınca yoktur.

2. Diğer bir kısmı ise acısız kesim yöntemini savunmanın kesimi de savunmak anlamına geleceği ve böylece hayvan kesimini meşrulaştıracağı endişesinde olanlar. Bizler için meşru olup olmaması maalesef bir şeyi değiştirmiyor, dünyada büyük bir çoğunluk için hayvan kesimleri zaten meşru... Acısız yöntemi savunmakla hayvan kesimlerine daha da fazla bir meşruluk katılması söz konusu değil. Aman biz bari meşrulaştırmayalım, dünyada veganlık bir gün hâkim bir zihniyet olana kadar bu acıyı da çeksinler, ne yapalım mı diyeceğiz? Veganlara çok saygım var, inanım insanoğlu vegan olup bir gün et yemeyi, süt içmeyi bıraksa dünyanın kaderi yüzde yüz değişir. Keşke bu çabucak olsa ama maalesef çabuk olacağına benzemiyor.
3. Diğer bir kısmı da “zaten klasik kesim yönteminde keskin bir bıçak ve usta bir kasap sayesinde hayvanlar acı çekmiyorlar” diyenler. Bu iddia ise tamamen kendi kendimizi kandırmaktır. Kasabın becerileri ne olursa olsun kesim sırasında hayvanın ciddi acı ve stres yaşadığı bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Dünyanın önde gelen bilimsel dergilerinde bu araştırmaları bulabilirsiniz.

Ülkemizde yapılan bir araştırmada klasik yöntemle hayvanların acı çekmedikleri iddia edildi. Bu iddida helâl kesim (Halbuki acısız yöntemlerin de helâl

olduğunu Diyanet İşleri Başkanlığı söylüyor) sırasında hayvanda mutluluk hormonu olarak bilinen endorfin ölçümünün yapıldığı ve kesilen hayvanda bu hormon seviyesi yükseldiği için hayvanların acı değil, haz duyduğu iddia edildi. Ancak sanırım atladıkları bir gerçek var; endorfin mutluluk durumlarında salgılanabildiği gibi aynı zamanda acı ve stres durumlarında da salgılanabilmektedir. Keşke bir de EEG ile ölçüm yapmış olsalardı, o zaman gereksiz bir polemiğe yol açmamış olacaktı.

Maalesef bu araştırmanın sunduğu kanıtlar beni tatmin etmediği gibi, artık hayvanların klasik yöntemle acı çektiği konusu dünyada tartışılmaya bile gerek olmayan bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

Burayı vegan arkadaşların da okumasını arzu ederim. Bırakın hiç olmazsa kesilirken acı çekmesinler, klasik kesim yöntemleri müthiş ızdırıp çektiriyor. Acı sadece boğazın kesilmesiyle sınırlı kalmıyor, solunan havayla akciğerlere çekilen kanla beraber boğulma ıstırapı yaşanıyor.

Davranışların gözlenmesi ve beyin tepkilerinin ölçülmesiyle elde edilen sonuçlara göre bıçakla kesimde acı duyumunun ortadan kalkmasına kadar geçen süre koyunda 20 saniye, domuzda 25 saniye, sığırdaki 2,5 dakika, tavukta daha uzun, balıkta ise 15 dakika ya da daha fazla olabilmektedir.

Saniye ya da dakika kavramları hafife alınmasın, bu tahammül edilemez acı için bunlar çok uzun sürelerdir. Geçen bu süre zarfında acı ve stres yaşanmaktadır. Acısız yöntemler ise hayvanın sağlığını etkilemeden beyindeki acı merkezlerini, anında, yani hayvan henüz herhangi bir acı hissedemeden bloke etmektedir.

Acı duyusunun ortadan kalkması için bilincin tam olarak kaybolması gerekir. Sığır ve danalarda kesilmeden sonra bilinç kaybı yavaş olmaktadır. Boğaz kesildikten sonra kan akarken beyin işlevleri devam eder. Bu arada hayvanın bağırması veya hareketsiz kalması acı çekmediğini göstermez. Boğazı kesilen hayvanın bağırma imkânı kalmaz.

Klasik kesimi savunanlar en büyük yanılığa burada düşüyorlar ve “bakın hayvan acı çekse tepki verir” diyorlar. Oysa hayvanın boğazı kesildiğinde özellikle kan basıncındaki anı düşüşler nedeniyle kassal tepkiler azalır ve hayvanın acıya karşı herhangi bir ifade gösterebilmesi mümkün olamaz. Yani acıya ilişkin fiziksel tepkilerin görülmeşi bu hayvanın içsel acı çekmediğini göstermez.

Bu duruma insan ameliyatlarında da rastlanmaktadır. Ameliyat/narkoz sırasında, bazen verilen anestezi maddenin dozundaki hatalar nedeniyle hasta bayılsa da acı duymakta ancak tepki verememektedir. Bu kişiler ayıldıktan sonra doktoruyla tartışabilmektedir. Narkoz esnasında da insanın acı çekip çekmediği sadece EEG (Beyin elektrosu: Elektroensefalografi) kayıtlarıyla anlaşılabilir.

Kesilen hayvana EEG uygulandığında görülmüştür ki hayvan tamamen hareketsiz kaldığında, yani herkes öldü zannettiğinde bile hâlâ beyin ölümü gerçekleşmediği için bırakın acıyı hissetmeyi, etraftaki sesleri bile duymaya devam etmektedir.

Acıları Görmezlikten Gelemeyiz, Gelmemeliyiz...

Acı doğuştan öğrenilmiş bir şey değildir. Parmağımız daha önce kesilmişse, parmak acısını öğrenir ve karışındaki canlının parmağı kesildiğinde neler yaşadığını anlayabiliriz ya da tahmin edebiliriz. Yani kendimizden başka bir canlının acı duyup duymadığını anlamak ancak bizim empati kurma yeteneğimize bağlıdır.

Acısız kesim yöntemleri hayvanın kalbinin çalışmasını durdurmaksızın/öldürmeksizin acı duymasını önleyecek şekilde geçici bilinç kaybı oluşturan yöntemlerdir. Günümüzde modern ve acısız yöntemler varken hayvanlara ciddi acılar yaşatan klasik yöntemlerde ısrarcı olmanın hiçbir gerekçesi yoktur.

Türk halkı sevecendir, İslam dini de sevgi dinidir. Bu nedenle hayvanlara ızdırıp vermek Türk halkının seçeneği olamaz. Yeter ki İslam’a uygun olan acısız kesim yöntemlerini halkımıza en iyi şekilde anlatabilelim. Mezbahalarda bu kesim yöntemlerini izleme

Kasap bıçakları

fırsatı bulanlar acı çekme dışında klasik kesimle hiçbir farkı olmadığını zaten anlayacaklardır. Gözlemlerimiz göstermiştir ki hayvanın acı çekmeden, bağırmadan, sakince kesilebildiğini gören mezbaha kasapları da bu yöntemi kolayca benimsemekte ve daha önce boşu boşuna hayvanlara acı çektirmişiz, demektedirler.

Bu yöntemlerin uygulanmasından dolayı hayvanın ölmesi söz konusu değildir. Bu kesim yönteminde de aynı klasik yöntemdeki gibi bıçakla boğaz kesiliyor, hayvanın kanı tamamen boşaltılıyor ve hayvan kan kaybından dolayı bir süre sonra ölüyor. Tek fark acının hissedilmemesi...

İnanıyorum ki bu yöntemlerin mezbahalarda kullanılmaya başlanmasıyla, iki kesim arasındaki farkın ne olduğunun herkes tarafından görülmesiyle halkımızdaki bu ön yargılar da azalmaya başlayacaktır.

Eğer insansak karşımızdaki insanın ya da hayvanın boğazı kesilirken duyduğu acıyı hissetmeli, empati kurabilmeliyiz. Peter Singer'ın dediği gibi hayvanların en azından acı çekmeme hakkı olduğunu kabul etmeliyiz.

Birisinin Acı Çekip Çekmediğini Hangi Duyumuzla Anlayabiliriz?

Sahip olduğumuz beş duyuyla bu imkânsızdır. Yukarıda söylediğim gibi ancak empati kurarak anlayabiliriz, tabii ki eğer bu yeteneğimiz varsa...

Beş Duyumuz Bakın Bizi Nasıl Yanıltıyor?

Bu konuya ilişkin iki örnek vereceğim:

1. Mutluluktan gülümseyen deney maymunları:

Hatırlarsanız bundan yıllar önce, deney maymunlarının 30 yıl kapalı kaldıktan sonra ilk defa güneşe çıktıklarına dair bir haber, medyamızda geniş yer bulmuş ve videoları izlenme rekoru kırmıştı.

Maymunlar açık havaya ilk çıktıklarında birbirlerine sarılmış ve yüzlerinde bir gülümseme ifadesiyle etrafi dolaşmaya başlamışlardı. Bu görüntüler bütün medyamızda "Maymunlar sevinçten birbirlerine sarıldılar, hepsinin yüzü gülüyordu" şeklinde aktarılmıştır.

Oysa davranış bilimi açısından yorumladığımızda durum çok farklıdır. Maymunlar sevinçten değil, bu yeni ve bilinmedik ortamdan korktukları için birbirlerine sarılmışlardır.

Yüzlerindeki gülümseme ifadesi de yanlış anlaşılmıştır. Maymunların bu ifadesi neşeye değil, strese işaret etmektedir. Bu davranış, belki insanların sevinçten gülmesine değil ama sınırdan gülmesine karşılık gelebilir.

Gerçekte maymunlarda insan davranışıyla aynı anlama geldiği bilimsel olarak ispatlanmış neredeyse tek davranış "bir şey isteme" anlamındaki el açma davranışdır.

Bir deney amaçlı 30 yıl kapalı kalan maymunlar

Şüphesiz bu haberin kurgusu hayvanların sevinçleri üzerineydi. Gerçekler ise kimsenin umurunda değildi. Bu hayvanları 30 yıl içeride tutanlar kimdi? Bunlardan hesap sorulacak mıydı? Merak bile edilmedi.

2. Gülen yunuslar

Yunuslar zekâsı kadar sevimliliği ve insana yakınlığı nedeniyle de çok sevilen hayvanlardır. Çocuklar da çok sevdikleri için onlarla oynamaya bayılırlar. Bu nedenle yunus havuzlarında spastik ve otistik çocuklara tedavi desteği yapılmaktadır. Çünkü yunusu seven çocuklar bazı hareketleri yapmaya motive olmaktadır.

Bu terapi birçok şekilde sağlanabildiği için aslında yunusları kullanmaya hiç gerek yoktur ve bu güzelim hayvanları herhangi bir amaçla daracık havuzlara hapsetmek onları öldürmekten farksız bir işlemdir. Çünkü bedenleri her gün, derin denizlerde yüzlerce kilometre yol yapmaya programlanmış bu hayvanlar için bu havuzlar ölümden daha da beterdir.

Ayrıca yunusların yaydığı sonar dalgaların da çocuklara iyi geldiği iddia edilir ama bu doğru olsa bile hayvanın bu dalgaları yayabilmesi için çok fazla derinliğe ihtiyacı vardır. Böylece bu iddianın da içi boş olduğu görülür.

Ama derler ki “bu havuzlarda yunuslar da mutlu oluyor!”

Peki, nereden anladınız mutlu olduğunu? “Yüz ifadelerinden, bakın adeta gülüyor bu hayvanlar...”

Bunu diyen sahtekârlar bu gülümser şekildeki ağız yapısının yunusun normal anatomik yapısı olduğunu, bunun gülmeye veya tebessümle alakası olmadığını çok iyi bilirler.

O nedenle hayvanların hislerini değerlendirirken asla beş duyumuzla güvenmeyelim. Psikoloji bilimi bize doğrusunu gösterecektir.

Yunus

Çocuklara Hayvanat Bahçelerinde Ne Öğrettiğimizin Farkında mıyız?

Çocuklara hayvanları tanıtmak için akın akın hayvanat bahçelerine götürürüz. Oysa orada yaşayan hayvan, artık bir yığın doğal özelliğini ve benliğini kaybetmiş, bir yığın psikolojik travma yaşamış olup doğadakinden çok farklı bir hayvandır. Hatta doğada yaşamayı, avlanmayı bile unuttuğu için hayat kurtarıcı refleksleri kaybolduğundan, tekrar doğaya bırakılması mümkün değildir.

Dolayısıyla hayvanat bahçelerinde çocuklar hayvanı tanımak ve öğrenmekten ziyade o hayvan hakkında yanlış bilgiler edinebilir, hatta birtakım yanlış düşüncelere kapılabilirler.

Aslandan örnek verirse, ormanlar kralını kafes içine kapatılmış ve aşağılanmış olarak görmek, onu seyreden çocuğun doğayı yanlış anlaması bir yana insanlığı da yanlış anlamasına neden olacaktır. Çünkü bu durum, çocukta “sen kraldın ama bak kafes arkasına koyup seni ne hallere düşürebiliyoruz çünkü biz güçlüyüz” şeklinde duygular uyandıracaktır. Güçlünün zayıfa (zayıf insana bile) istediği şeyi yapma hakkı olduğu mesajını alacaktır. Bunu doğal bir hak olarak görmeyi öğrenecektir. Amerikalıların bir zamanlar siyah derili insanları hayvanat bahçesinde sergilemelerinin amacı, bu insanları iyice değersizleştirip beyaz insanda “güçlü haklıdır” dedirten zehirli duyguları uyandırabilmektir. Bu zehirli duyguların etkisini Irak’ta, Libya’da, Afganistan’da, Vietnam’da, Suriye’de vb. her yerde görmedik mi?

Hayvanat bahçesinde keçiler ve bir çocuk

Kuş sürüşü arasında bir uçak

İnsan merkezci bir bakış açısı daha: Kuşlar uçaklara çarpıyormuş (Hadi ya!)

Dünyanın birçok yerinde tam olarak önlenemeyen uçak-kuş çarpışmaları hem büyük maddî hasarlara neden oluyor ve hem kuşların hem de yolcuların hayatını tehlikeye atıyor. En dramatik kazalar uçakların havaalanlarına iniş ya da kalkışları sırasında yaşanıyor.

İşin tuhafı, medyada bu kazalarla ilgili çıkan haberlerin neredeyse tamamında hep kuşlar suçlanıyor. Oysa ki uçaklar, kuşların asırlardır yaşadığı bu alanlara sonradan geldiler. Birçok havaalanı doğal kuş alanlarının üzerine kuruldu. Daha fazla kuş gelmesin diye etraftaki sulak alanlar kurutuldu. Habitat tahrip edildi...

Amerika'daki JFK Havaalanında 15 yılda 70.000 martı itlaf edildi. Bazı havaalanlarında kuşları yok etmek için özel yetiştirilmiş vahşi kuşlar kullanıldı. Ülkemizde bildiğim kadarıyla hiçbir havaalanında böylesine insafsız yöntemler kullanılmıyor. Ama tüm çabalara rağmen kuşlara mâni olunamıyor.

Çünkü hiçbir kuş oraya tesadüfen gelmiyor. Onların oraya gelişi genetik bilgilerinden kaynaklanıyor. Siz orayı kurutsanız da bu genetik bilgide oranın kuşlara ait olduğu, orada yiyecek ve su kaynaklarının mevcut olduğu yazılı. Bu bilgiyi silebilir misiniz? Hayır! Bazı havaalanları zaten bol martının yaşadığı deniz kenarlarında bulunuyor. Denizi kurutabilir misiniz? Hayır!

Havaalanlarının habitata zarar verdiği bir gerçektir.

Eski Atatürk Havalimanı'ndan bir görünüm

Fakat Atatürk Havalimanı'nda bu konuyla ilgili bir çalışma yaparken işin olumlu yanlarına da tanık oldum. Düşünün bir kere, İstanbul'un göbeğinde bulunan bu alanımız 10.000 hektardan daha büyük, devasa bir kuş alanı. Yaklaşık 3 km uzunluğunda olan üç pistin etrafı tamamen yeşillik. Bu havaalanı olmasaydı şimdiye kadar buraya beton binalar yığılacak ve bu kuşların yaşam alanları daha da daralacaktı.

Ama ne yazık ki bu havalimanı da kuşların göç yolları üzerinde kurulu ve yakınında dünyaca önemli iki büyük kuş alanı var. Biri Küçükçekmece diğeri de Boğaziçi... Bu nedenle kuşların buraya gelmesi hiçbir zaman engellenemez. Aynı şey İstanbul Havalimanı için de geçerli tabii ki...

Havaalanlarının kuş alanı olmayan, kuş göç yolları üzerinde bulunmayan ve civarında sulak alan olmayan yerlere kurulması daha işin başında düşünülmelidir. Böyle yapılmadığı için "Kuşlar burada ne arıyor, uçağın önüne neden kuş sürüleri çıkıyor" diye sormaya hakkımız olamaz. Çünkü kuş uçağın önüne çıkmıyor, uçak kuşun önüne çıkıyor.

Kendimizi Neden Bu Kadar Üstün Görüyoruz, Neticede Birçoğumuz Aynı Şeye, Örneğin Oksijene Muhtaç Canlılar Değil miyiz?

Hayvanla insan arasında olduğu iddia edilen sınırların neredeyse tamamı çürütülmüştür.

Ortaçağ dönemlerinde hayvanlar aşağılık varlıklar olarak kabul edildiği için hayvana benzetilmek de çok alçaltıcı bir şeydi. Bu nedenle aramızda bazı farklılıkların bulunması ve aramıza büyük sınırların koyulması gerekiyordu ama bir türlü de başarılamıyordu. Bunun başarılması için sadece insana mahsus olan, hiçbir hayvan türünde görülmeyen bir özelliğin aranıp bulunması gerekiyordu.

En büyük farkların zekâ, düşünme gibi bilişsel fonksiyonlar ile beyin ve sinir sisteminin yapısında olabileceğini düşünerek bu konularda çok kafa yordular.

Beyin büyüklüğü, beyin kıvrımları, nöron sayısı, beynin karmaşık yapısı, sinaps sayısı, ensefalizasyon katsayısı gibi nörolojik farklılıkların olduğu ancak bunların insan-hayvan arasında kesin ayırım yapmak için yeterli olmadığı görüldü. Ayrıca kendilik kavramı, benlik, duygusal zekâ, dürtülerin kontrolü ve karar verme, öğrenme vb. burada sıralayamayacağım birçok özellikte kesin sınır koyma iddiası çürütüldü.

Örnek verirsek;

Vücuda oranla beyin büyüklüğü (EQ: ensefalizasyon katsayısı): Bu bakımdan insanı en üst sıraya yerleştirdiler. Ama diğer hayvanları da incelediklerinde bu oranın bir işe yaramadığı ortaya çıktı. Örneğin EQ bakımından birbirinden oldukça farklı iki hayvan olan sıçan ve sincaplar, öğrenme testinde yaklaşık aynı performansı gösterdiler. Demek ki tek başına EQ, türler arasındaki farklılıkları yakalamak için yeterli değildi.

Beyindeki kıvrımlaşma: Yunus kadar bile olamadığımız ortaya çıktı.

Birim alandaki nöron sayısı, *sinaps* (bağlantı) sayısı ve beyin yapısal karmaşıklığı: Nöron sayısı ve *sinaps*

sayısı bilişsel yetenekler için önemlidir ama hiçbir nöronu olmayan hayvanların bile bazı yeteneklerinin olması bunların tek başına kıyaslama ölçüsü olmadığını göstermiştir. Beynin karmaşık yapısının aynı zamanda dezavantajları olabildiği de gösterilmiştir.

Kendinin farkında olmak: Sadece insana özgü olmadığı anlaşılmıştır. Örneğin yapılan testlerde bazı hayvanlar, vücutlarına konan bir işareti aynada fark edip ona dokunmaya çalışmışlardır (yunus, saksagan, fil, şempanze).

Konuşma yeteneği: Canlılarda sadece ihtiyaç duyulan özellikler gelişir. Hayvanlar vücut dillerini gayet iyi kullanarak kendilerini ifade ettikleri için bizdeki gibi bir dil gelişmesine gerek kalmamıştır. Örneğin Japonya'da yaşayan hayvan da ülkemizde yaşayan hayvan da aynı dili kullanır ve birbirlerini anlarlar. Biz ise yüzlerce dil üretmemize rağmen halen birbirimizi anlamakta zorluk çekmekteyiz.

Ayrıca konuşmalar bile bazı köpekler yüzlerce sözcüğü anlayabilir, hatta bu sayı bazı insanların kullandığı kelime sayısından da fazla olabilir.

Hayvanların kendilerine has bir dille iletişim kurduklarını biliyoruz. Balıklar dahil, bütün hayvanların çıkardıkları farklı seslerin hepsi ayrı bir anlam taşıyor. Bu seslerin yanı sıra vücut dillerini de kullanarak birbirlerine değişik mesajlar iletebiliyorlar.

Gevezelik yapmak: Aslında birçok hayvan türü, karşısındakiyle sadece gerek duyduğu ölçüde iletişim kurar ya da konuşur. Bazıları, dünyada gerektiğinden fazla konuşan tek canlı türünün insan olduğunu savunur. Ama çeşitli hayvan türlerinde yapılan gözlemler bu tezi çürütecek gibi gözüküyor.

Maymunlar

Özellikle kuşların ve maymunların aynı insanlar gibi gevezelik yaptığı ortaya konulmuş. Bu gevezeliklerin cinsel sinyal vermeler dışında hem hayvanı rahatlattığı hem de sosyal ilişkileri güçlendirdiği düşünülüyor. En dırdırcı hayvan türü kuşlardır. Yaşadıkları alanın kendilerine ait olduğunu, çiftleşecek eş aradıklarını ya da yiyecek kaynaklarını ifade etmek için sürekli (günde binlerce kez) cıvıldarlar. Yavrulara uçma öğretirken, bir tehlike yaklaştığında adeta panik olur ve hep birden ortalığı birbirine katarlar.

Ortada hiçbir neden olmasa da kuşların birbirlerine söyleyecek şeyleri mutlaka vardır. Yani hayvanlar, kullandıkları dil bizden farklı olsa da sandığımızdan çok daha fazla konuşuyorlar.

Dedikodu: Peki, bizler gibi dedikodu yapıyorlar mı? Hâlâ, hayvanların konuşamadığı, koklaşarak anlaştığı ezberletilen bir ortamda, “Hayvanlar dedikodu yapar mı” diye soran pek olmaz. Ama bu konuyu hafife almayan ve araştıran bilim adamları da var. Maymunlar tımar sırasında, birbirlerini temizlerken, birbirlerinin üzerinden pire, bit vb. ayıklarken büyük zevk duyarlar. Bu sırada konuşur gibi sesler çıkarırlar. Bu davranışın insandaki dedikodunun ilkel şekli olduğu ileri sürülüyor. Eğer bu sav doğruysa, dedikodunun en ilkel halinin bile çok keyif verici olduğu söylenebilir.

Peki, maymunların dişileri mi yoksa erkekleri mi daha çok dedikodu yapar? Bu soruyu yanıtlarken bir erkek olarak tarafsız kalabilir miyim, bilmiyorum ama

bilim adamlarınca yapılan şu gözlemleri size tarafsız şekilde aktarabilirim:

“Dişi makak maymunları konuşmak için her gün erkeklerden çok daha sık bir araya gelirler ve erkeklerden çok daha fazla ses çıkarırlar”.

Yorum sizin tabii ki...

Alet kullanmak: Buna ilişkin çok örnek verilebilir. Örneğin kargalar topladıkları fındıkları ya da midyeleri kıramayınca yükseklerden onu kırılması için yere bırakabiliyorlar. Bazı hayvanlar yemlerine ulaşmak için comak benzeri aletler kullanıyorlar.

Bazı balıkçılar balıkların kendilerine doğru gelmesi için suya yem atıyorlar.

Maymunlar bir yere tırmanmak için çevredeki bir cisim basamak yapabiliyorlar.

Hollandalı primatolog Carel Van Schaik’in tespitlerine göre orangutanlar yuvalarının üstüne yağmurdan korunmak için yapraklardan su sızdırmaz çatı yapıyor, yetişkin orangutanlar gençlere alet yapmayı öğretiyorlar.

Empati ve duygusal zekâ: Yazının başında “bir deney” başlığı altında anlattığımız, pedala basarak yemeğini elde eden şempanzenin yandaki hayvanın çığlıklarını duyunca bu işleminden vazgeçtiğinin gözlemlenmesi bu iki yeteneğin de çarpıcı bir işaretidir.

Bunun dışında bir örnek vermek gerekirse orangutan, insanın esnemesini bizler gibi birkaç saniye içinde taklit eder. Aslında bu gerçek bir esneme değildir. Orangutan ağız açmayı selamlaşma benzeri bir davranış olarak da yapabilir ve insanın selam verdiğini düşünüp cevap veriyor olabilir. Bu dahi empatiyi göstermektedir.

Karşısındaki öldüğünü anlamak:

Evinde birkaç tane hayvan besleyen bazı hayvan sahipleri, hayvanlardan biri öldüğünde diğerinde iştahsızlıktan depresyona kadar gidebilen psikolojik bozukluklara şahit olmuşlardır.

Bu konuda filler çok meşhurdur. Bir fil öldüğünde aile üyelerinin bir araya gelip yaptıkları bir nevi seremoni eşliğinde çalı ve toprakla cesedi örttükleri, daha sonraları ziyaret ederek ölünün alt çenesine, selamlaşmak için yaptıkları gibi sırayla hortumlarını dokundurdıkları gözlenmiştir.

Dürtülerin kontrolü ve karar verme: Vahşi ortamda bir tehlike esnasında ne yapacağına karar vermek için düşünerek zaman kaybetmek yerine anî cevaplar ve refleksler hayati öneme sahip olabilir. Ama tehlikenin az olduğu sosyal ortamda karar mekanizmaları daha kolay işler. Örneğin erkek köpek kızgın dişinin kokusunu alıp onu bulur ama etrafta başka köpekler olduğunu görünce ya kavga edecek ya da bekleyecektir. Onun bu dürtüsünü bastıran bir karar verme mekanizması mevcuttur.

Bu konuda çok anlattığım bir deneyimimi burada da anlatmadan geçemeyeceğim. Size Boxer ırkı bir köpek olan Oden’i anlatmak istiyorum. Oden, dokuz aylık olana kadar evden dışarıya çıkarılmamıştı. Yani sosyalleşme dönemini sadece evinde geçirmiş, başka türden hayvanlarla teması hiç olamamıştı. Aslında şeker mi şeker bir çocuktan ama dışarıya çıkarıldığında kendini tutamıyor (çıtı pıtı olan sahibi de onu) ve kendine benzetemediği hayvanlara, özellikle kedilere saldırıyordu. İnsanlara karşı son derece kibar olan bu güzel köpek, ne yazık ki avlanma dürtülerine hâkim olamıyor ve yakaladığı kedileri yok ediyordu. Oden’in yok ettiği kedi sayısı yirmiye aşmıştı.

Boxer ırkı köpekler

Biz Oden'e ilaç ve davranış tedavisi uygularken eğitimi arkadaşımız da sosyalleşmesi için yardımcı oldu. Bu çalışmalarla Oden'in, kedilere karşı tepkisizleştirilmesi hedeflendi. Tedavi sonunda kendisinden ne istediğimizi çok iyi anlamış ve dürtülerini kontrol etmeyi başarabilmişti.

Terapiyle Oden'deki avlanma içgüdüleri elbette tamamen ortadan kalkmadı, zaten bu mümkün olamazdı. Ancak Oden'de de kedileri avlama isteği hâlâ var ancak bunun ne kadar yanlış olduğunun artık farkında ve bu isteğini kontrol altına alabiliyor. Öyle ki yanından kedi geçerken tahrik olmamak, kendine hâkim olabilmek için başını ters tarafa çeviriyor ve suratını asıp homurdanarak oradan uzaklaşıyor. Ne söylediğini anlamış değiliz ama iyi şeyler olmadığı kesin...

Biz bu sonucu aldık ama Oden'in öğrendikleri sahibi tarafından tekrar ettirilmezse eskiye dönmesi, yani dürtülerin kontrol yeteneğinin kaybolması her zaman için mümkündür. İçgüdüsel dürtüler nedeniyle yaşanan çatışma ve engellemelerin hayvanlarda nasıl davranış bozukluklarına yol açtığına aşağıda değineceğiz. Bellek, gelecek için plan yapmak, geçmişi hatırlamak: Birçok hayvan -örneğin filler, yılanlar- bizde bile bu kadar uzun süreli olmayan bir belleğe sahipler. Hele ki "kuş beyinli" dediğimiz kuşların hafızalarına hayran olmamak elde değildir. Her yıl güney kutbuyla kuzey kutbu arasında göç yapan bazı göçmen kuşların göç etmeden önce, bir sonraki seneye hazırlık olması için yemlerini binlerce farklı noktaya sakladıkları ve ertesi yıl geldiklerinde teker teker, şaşırmadan hepsini yerlerinden çıkardıkları gözlenmiştir.

Bakış takibi, bir canlının diğer insanın baktığı yere bakması: Hint maymunlarında (Rhesus) saptanmıştır. Köpekler de komut almak için sahiplerinin gözlerine bakarak nispeten bakışları izleyebilirler. Bakış takibi yapan hayvan baktığı bireyin düşüncelerine odaklandığı için muhtemelen bu bilişsel bir yetenektir. Yine köpeklerin insanın gözlerine bakarak, başlarını sağa sola yatırmaları bu insanın ne yaptığını anlayabilmek için düşüncelerine odaklandıklarını göstermektedir.

Hile yapmak: Yumurtalarının başında bekleyen anne yağmur kuşu, üzerlerine doğru gelen tilkinin yolunu çevirmek için uçarak tilkinin yakınına konuyor. Avcı hayvan yakalayamayacağı hayvana hamle yapıp enerji harcamaz (bunu çok iyi açıklayan aptal puma sendromuna internetten bakabilirsiniz).

Aynı şekilde tilki de belli mesafede duran sağlıklı bir kuşu yakalamaya kalkmaz. Ama o sakat, hasta vb. kolay lokmaysa iş değişir tabii ki... Yağmur kuşu bunu çok iyi bildiği için sakat taklidi yapmaya başlıyor ve tilki heveslenmiş biçimde kuşa doğru yöneliyor. Bir süre gidip yumurtalardan iyice uzaklaştığında ve tilkinin yönü yumurtalardan farklı bir yöne doğru

Hırsızlıklarıyla ünlü Hint maymunları

yöneldiğinde yağmur kuşu sakatlık hilesini bırakıp gönül rahatlığıyla havalanarak oradan uzaklaşıyor. Bazı hayvanlar savaş hilesi bile yapabiliyor. Tür olarak insana ne kadar yakınlarsa bu yeteneğin dozu o kadar artıyor. Örneğin, bir yeşil maymun (vervet) kabilesi başka bir kabileyle kavga halindeyken yenileceklerini anlayınca kaplan gibi tehlikeli bir hayvan geldiğinde birbirlerine verdikleri panik sinyallerini yaymaya başlıyorlar. Tabii ki korkan iki kabilenin de maymunları kavgayı bırakıp dağılıyorlar ve kavga galipsiz sona eriyor. Yukarıda bahsettiğimiz Hint maymunlarına insanlar tarafından hırsızlık öğretilip kullanıldıklarını da burada belirtelim.

Ticaret: Bir Asya ülkesinde dolaşan bir kadının gözlüğü maymun tarafından çalınıyor, kadın muz karşılığında gözlüğünü geri alıyor ve bunun ardından bölgede maymunlar tarafından gözlük çalma olayları artıyor.

Amerika'da Jersey hayvanat bahçesinde yaşayan bir maymun kendisine muz ikram edilmedikçe çıkıp seyircilere gösteri yapmıyor.

Tarım: Bir karınca türü yuvalarına taşıdıkları bazı tür otları tükürükleriyle çiğneyerek bir kenarda bekletiyor ve kışın yiyecekleri türden bir mantar üremesini sağlıyorlar.

Kültür: Araştırmacılar Pasifik Okyanusu'ndaki adalara bıraktıkları patatesi, adada yaşayan maymunlardan birinin (Macaca Fuscata), üzerindeki kumu temizlemek için yıkadığını, daha sonra bunu gören arkadaşlarının da aynı şeyi yaptıklarını, adada bunu öğrenenlerin sayısının giderek artıp neredeyse tüm adaya, hatta civardaki adalara da yayıldığını izlediler. Adalardaki bu patates yıkama kültürü sonraki nesiller tarafından da devam ettirildi (İnternette yüzüncü

Macaça Fuscata cinsi maymunlar

maymun fenomeni diye araştırırsanız Doktor Lawrence Blair ve Lyall Watson'ın 30 yıl boyunca maymunları gözlemleyerek gerçekleştirdikleri bu deney sonuçlarına ulaşabilirsiniz).

Hayvan beslemek: Evlâtlık almak, hatta hayvan beslemek sadece bize mi mahsus? Değil tabii ki, Babunlar yavru köpekleri kaçırdıktan sonra sürü içinde büyüterek kendilerine alışmasını ve gece gündüz vahşi hayvanlara karşı bekçilik yapmalarını sağlıyorlar.

Devlet kurmak: Yine milyarlarca karıncanın bir araya gelerek toprak altında birkaç futbol sahası

büyükliğindeki alanda adeta yolları, yaşam alanları olan bir devlet, bir koloni kurdukları gözlenmiştir.

Sanat ve soyut düşünme yeteneği: Aramızda kesin sınırlar koyma işlemi çok defa boşa çıkınca işi gelip sanata ve soyut düşünebilme yeteneğine bağladık. Ama o zaman da şu soru ortaya çıktı: Eğer bu yetenekler insanı hayvandan ayırmak için yeterliyse soyut düşüneyemeyen zekâ engellilerimizi ya da akıl hastalarımızı farklı mı sınıflandıracacağız?

Kısacası aramıza sınır koymak için çok farklılıklar arandı ancak aramızdaki sınırın çok da kalın olmadığı anlaşıldı.

Fotoğraf: İmdat Akgün

Canlı Türlerini Birbirleriyle Kıyaslamamalıyız

Çünkü her canlının kendi ekolojik ortamında çözmesi gereken problemler farklıdır ve zaten bunu başarabildikleri için nesillerini bu güne kadar getirebilmişlerdir. Sosyal ortamla yaban ortamının koşulları, problemleri ve çözüm için sahip olunması gereken beceriler elbette çok farklıdır. Onlarda olan birçok meziyet bizde olmadığı için biz onların ortamında yaşayamayız ve bu, onları bizden üstün yapmaz. Ya da “onlar bizim çözememiz gereken problemleri çözemiyorlar, bizim gibi yaşayamıyorlar” diye biz üstün olamayız.

Tehlikelerle dolu yaban hayatında, tehlike hissedilmelidir ya da kurtulmak için yukarıda söylediğimiz gibi anı ve refleksif hareketlerin yapılması gerekir ki bunların hiçbiri bizde bulunmaz. Biz manyetik alanların haritalarını çıkaramayız, kızılötesi ışınları göremeyiz, eşik altı ya da üstü sesleri duyamayız, bir kilometre ötedeki dışının kokusunu alamayız, dil bilmezsek Amerika’da ya da Afrika’da olan türdeşlerimizle anlaşamayız vb. burada sayamayacağımız birçok özelliğten yoksunuz ama genellikle bunlara ihtiyacımız da bulunmaz. Tıpkı onların bizlerdeki meziyetlere ihtiyaçları olmadığı gibi...

Bu Benzerlik ve Farklılıkları Gereksiz Yere Önemseyen İnsanoğlu, Kafasında Hayvanın Yerini Bir Türü Oturtamadı

Bazıları onlardaki bilişsel yetenekleri yok sayarken bazıları ise sürekli olarak bu yetenekleri ispata kalkıştı. Literatüre “Akıllı Hans Etkisi” adıyla geçen olay da bunlardan biriydi. Bu olay özellikle “zekâ” konusunda olabildiğince ön yargısız ve tarafsız olmazsak yanlıya düşebileceğimizi gösterdi.

Akıllı Hans (1895-1916), sahibi olan matematik öğretmeni Wilhelm von Osten tarafından sayı sayabildiği, dört işlemi yapabildiği ve dolayısıyla, artık hayvanlarda zekâ varlığının somut örneği olduğu iddia edilen bir attı. Sahibi, Hans’ın bu özellikleriyle gösterilere çıkıyor, hayretler içinde kalan insanlardan para kazanıyordu.

Hans bilim adamlarının zekâ ile ilgili düşüncelerini alt üst edecek bir yetenek sergilemişti. Tüm sorulara toynağını yere vurarak cevap veriyordu. Sahibi bir matematik işlemi sorunca sorunun cevabı kadar yere vuruyor ve alkışı topluyordu. Öyleyse bu hayvan Almanca anlayabiliyor ve matematik biliyordu.

Çeşitli bilim insanları durumu incelediler ve sahibinin herhangi bir işareti, sinyali ya da müdahalesi olmadan atın doğru cevap verdiği sonucuna vardılar. Bu olay üzerine birçok bilim insanı heyecanlanmıştı çünkü artık hayvanların da soyut düşünebileceğine ilişkin kanıtlar ele geçmiş oluyordu. Bu nedenle kurulan bir komisyon, inceleme görevini karşılaştırmalı psikolog Oskar Pfungst’a devretti. Pfungst da uzun süredir bu konu üzerinde çalışıyordu ve artık hayvanlarda zekâ varlığının ispatlayacak olmanın heyecanı içerisindeydi. Ama ne yazık ki Oskar Pfungst, aylarca çalıştıktan sonra işin sırrını çözdü ve üzülerek bu heyecana son verdi. Hans, saymayı tamamlamak için gerekli işareti sadece işin farkında olmayan sahibinden değil, seyircilerden bile alıyordu. Hayvan yere vurarak saydığı rakama yaklaştıkça izleyicilerden gelen tepkiler değişiyor, heyecanlı hareketler ve sesler artıyordu. Hans, bu rakama ulaştığında seyircilerin bu tepki ve hislerini algılıyor ve sayma işini durduruyordu. Sahibi, bu durumun farkında değildi.

Evet, hile yoktu ama gerçekte Hans ne sayı saymayı biliyor ne de Almanca’yı anlayabiliyordu. O sadece

seyirciler heyecanlandığında yere vurmaya durdurmaya koşullanmıştı çünkü böyle yaptığı her defasında ödülü hak etmişti. Hans'ın sahibi Osten, atının matematik bilmediğine asla inanmadı ve Almanya'yı gezerek meraklılara gösteriler yapmaya devam etti.

Bu olaya "Akıllı Hans etkisi" adı verildi. Bu etki, yeterince objektif olunmayan durumlarda, ön yargı ve beklentilerin sonuçları yorumlarken hatalara neden olabileceğini gösterdi. Bu örnekte gördüğümüz gibi hayvanları anlamaya çalışırken yaptığımız en önemli hata onları kendi bakış açımızla değerlendirmektir. Oysa onları anlayabilmek ancak dünyaya onların penceresinden bakabilmek ve onların hislerini hesaba katmakla mümkün olabilir. Bunu beceremediğimiz için onları ya çok fazla büyütüyor ya da tersine yerden yere vuruyoruz. Ama aramızdaki farklılıklar ya da benzerlikler konusunda sürekli yanılgıya düşüyor ve insan-hayvan ilişkisinde hayvanları doğru yere oturtmayı bir türlü başaramıyoruz.

Peki Fark Nerede?

Bence fark yine olması gereken insanlığımızda... İnsan olma erdemlerine sahip oldukça, kendimizden başkalarının acılarını hissettikçe insanız biz... Neticede hemen hemen hepimiz yukarıda da söylediğim gibi alt tarafı O² olmaksızın yaşayamayan canlılarız. Desmond Morris'in söylediği gibi alt tarafı bir memeli türüyüz. Çok övünmeye gerek yok...

Eşref-i Mahlûkat İfadesi?

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "şeref" kelimesi "Başkasının, birine gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, onur" olarak tanımlanıyor. Yani şerefli olmak başkasından saygı görerek onurlanmak anlamına geliyor. Demek ki insanı tür olarak "şerefli" diye adlandırmak için insan olmayanlardan saygı görmek gerekiyor. Bizi seven birkaç hayvan türü var tabii ki ama saygı

duydıkları şüpheli. Bu durumda biz kendi kendimize mi "şerefliyiz" diye söylenip duruyoruz?

Diyorlar ki tüm evren ve canlılar insan için yaratıldığı için insan eşref-i mahlûkattır, yani yaratıkların en şerefliisidir. "Diyorlar" diye yazdım çünkü "eşref-i mahlûkat" ifadesinin Kur'an-ı Kerim'de geçmediğini, bu iddia edilirken insanı öven bazı ayetlerin referans gösterildiğini, oysa insanı nankör, zalim, kışkanç, beceriksiz, zayıf vb. olarak betimleyen ayetlerin de olduğunu biliyoruz. Tabii ki bunlardaki derin anlamı yorumlamak ya da tartışmak bizim haddimiz değil, konumuz da değil. Ama türetilmiş olan bu "eşref-i mahlûkat" ifadesine dört elle sarılarak kibir içinde olmak, kendini yukarılarda görmek ve diğer canlıları adeta aşağılamak da doğru olmasa gerek... Çünkü böbürlenmek, büyüklük taslamak da İslam'ın ruhuna aykırı. Ayet çok açık: "Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler" (Nahl Suresi 49. ayet). Yani büyüklük taslamak dinimize de uygun değil.

"Böbürlenmiyoruz" diyelim, insanın çıkarları doğrultusunda insana, hayvana ya da doğaya yaptığı şerersizce muameleyi görüp de bu insan için "eşref-i mahlûkat" kelimesini kullanmak mümkün olabilir mi?

Şerefin değil ama üstünlüğün nerede olduğunu ben size söyleyeyim. İnsan, ekosistemi oluşturan zincirin en üstünde... Bu zincir şu anlama geliyor: Üstte olanların varlığı alttakilere bağlıdır. Kopan bir halkanın üstündekiler yaşayamaz. Yani bu zincirin altında yer alan hayvan ve bitkiler olmadan bu üstün(!) insan yaşayamıyor. Oysa insan olmadan hayvan da yaşıyor, bitki de... Hatta insan tarafından kirletilmemiş bir dünyada çok daha iyi yaşıyor. Görüldüğü gibi bitki ve hayvan insana

muhtaç değil ama insan bunlara muhtaç. Evet, zincirin en üstündeyiz ama bu durum mahlûkların en üstünü ya da en şerefli olmayı pek izah ediyor gibi değil. Biz galiba en üstte olmayı biraz yanlış anlamışız...

Hiçbir canlıyı üstünlük açısından kıyaslayamayız. Hatta bitkiyle hayvanı bile... Evet, bitkiler koşamazlar ama hayvan ya da insan hepimizin yaşayabilmesi için şart olan fotosentezi yaparlar. Yani bitkiler olmazsa yaşam da olmaz.

Canlılar âleminde üstünlük ve başarı, neslini devam ettirebilme yeteneğindedir. Acaba asırlar sonra insan nesli mi yoksa bitki nesli mi devam edecek? Biten dünyayı tekrar kurtarma potansiyeli olan, belki de tek bir ottan yayılarak tekrar yeşerecek olan doğa mı yoksa her şeyi batıran, tüketen insanoğlu mu? Bu mu en şerefli canlı türü?

Dünyadaki tüm insanları toplasanız evrende nokta kadar yer kaplamıyor, bu durumda evrenin de insana ihtiyacı var gibi gözüküyor. Hatta evrendeki milyarlarca yıldız da en azından günümüz insanı için yaratılmış pek benzemiyor. Horozlar kendileri öttüğü için güneş doğuyor zannedilmiş, biz de kendimizi bir şey sanıyor ve horozlanıyoruz. Cennetten kovulmuş olsak da “mahlûkatın en şerefli” olarak ilan etmiş kendimizi...

Bize olsa olsa “kerameti kendinden menkul bir tür” sözü uygun olur. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi şerefli (!) olduğumuzu bizden başka bilen ve söyleyen bulunmuyor. Hızla, hırsıyla, hırsızca, sorumsuzca dünyayı yok oluşturma sürüklemek midir bu şeref? Madem çok şerefliyiz, bunu hak etmek için bir şeyler yapmamız gerekmiyor mu? Özellikle diğer mahlûkat ve dünya için?

İnsanlık için, dünya ve canlılar için bir şeyler yapan iyi insanlar müstesna tabii ki. Bu ayet zaten her şeyi çok güzel anlatıyor: “Ant olsun ki insanı en iyi biçimde yarattık... Sonra onu aşağıların aşağısına (esfel-i safiline) indirdik!” Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır (Tin Suresi 4, 5 ve 6. ayetler). Dünyanın büyük çoğunluğu açlık, sefalet, savaş, göç ve gözyaşından muzdaripse, geri kalan da buna seyirci kalıyorsa neyin şerefinden bahsediyoruz biz?

“Canlıların en zekisiyiz” de demeyin sakın. Dünyadaki varlıkların en tehlikelisi ve en zararlısı olabildiysek, gezegenin iklimini bile değiştirerek içinde yaşadığımız dünyanın sonunu getirebiliyorsak pek de “zeki” olduğumuz söylenemez herhalde...

Bir mağarada bulunan 430 bin yıl öncesine ait bir kafatasında şiddete dair izler tespit edildi (İspanya, Sima de los Huesos Mağarası bulguları). Yani şiddet ilk insandan bu yana aralıksız olarak devam ediyor. Yani birbirimizi yok etmeye devam... Bu mu övündüğümüz zekâ?

Zekâsını kendinden başka canlılar yararına kullanmak gibi bir düşüncesi olmamış, çevresinde olanlara gözünü, kulağını tıkamış bir insana kim saygı duyacak da onu şerefli kılacak? Kur’an-ı Kerim’de çok açık yazıyor: “Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlardır” (Enfal Suresi 22. ayet). Burada gerçek sağır, dilsizlerden ya da akıl hastalarından, hayvanlardan değil, başkalarını düşünmeyen insanlardan bahsediliyor.²

Kısacası, çok fazla zorlamayalım, “eşref-i mahlûkat” ifadesi bu duyarsız ve bencil insan türüne uymuyor.

2 Ayet açıklamaları Diyanet İşleri Başkanlığı’nın internet sitesinden alınmıştır: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A21-suresi/1180/20-23-ayet-tefsiri>

Onları Aşağılamamızın Nedeni Nesneleştirmedir

Öncelikle “onlar” denilince sadece hayvanlar akla gelmesin. Bazılarına göre, hayvana, kadına ve doğaya şiddet arasında doğrudan bir ilgi vardır; aynı kaderi paylaşmalarının nedeni üçünün de nesneleştirilmiş olmasından başka bir şey değildir.

Cinsellik ve reklamlar üzerine yazılarıyla tanınan Jean Kilbourne, kişiyi bir nesneye dönüştürmenin şiddet uygulamayı da kolaylaştıracağını ileri sürüyor. Aynen de öyle... Eğer bir zamanlar Descartes’in sözlerine itibar edilmeseydi, hayvanlar “değerli ve hissedebilir varlıklar” olarak kabul edilseydi her şey çok farklı olabilirdi. Birincisi insanların üstünlüğü sarsılırdı, ikincisi ise onları istediğimiz gibi kullanamazdık. Çünkü canlılar üzerinde bir şey yapabilmenin yolu onu iyice aşağılamak ve değersizleştirmektir (Toplumlarda da durum aynı değil mi? Bir toplumu sömürmek için önce onu değersizleştirirler. “Senin toplumunun yarısı geri zekâlı, senin kullandığın dil yetersiz, sen zaten üretmeyi bilmezsin vb”. Topluma bunları inandırdıysan zaten gerisi kolayca gelir).

Eğer değer verip saygı gösterseydik onları her türlü hizmetimizde kullanabilir miydik? Tabii ki hayır! Bu yüzden insanla hayvan arasında gerçek dışı farklılıklar ürettiler. Bu yüzden kadını dahi bu kadar aşağıladılar.

Aristo, hayvanlar ve köleleri ilkel varlıklar olarak kabul edip üstün insanın onlar üzerinde her şeyi yapabileceğini söylemedi mi? Aristo belki burada cinsiyet ayrımı yapmıyor, güçlünün haklı olduğuna vurgu yapıyordu ama erkek egemen sistemde güçlü erkek, kadın üzerinde her şeyi yapma hakkını elde etmişti.

Hayvanları nesneleştirmek evcilleşmeyle başladı. Ancak insanoğlu çok uğraşsa da bazı hayvanları evcilleştiremedi. Bu hayvanları aşağılayamadı ve nesneleştiremedi. Bu nedenle evcilleştirdiği hayvanları aşağılarken evcilleştiremediği hayvanlara daha saygın davranmıştır. Hangi hayvanları küfürde, hangi hayvanları iltifatta kullandığımıza dikkat ederseniz bu ayrımı kolayca yapabilirsiniz

Küfürlerde hangi hayvanların adı geçiyor? Eşek, öküz, it gibi bize en çok hizmet edenlerin adı geçiyor tabii ki (Kaltı nedeniyle, kabalık edenler için kullanılan “ayı” istisna). Evcilleştiremeyip nesneleştirmediklerimizi örneğin aslan, kaplan gibi hayvanları asla küfürlerde kullanmıyoruz. Aslan ve kaplan gibi hayvanlar evcilleştirilerek değil, öldürülerek nesneleştirilebildiler.

Peki, “hayvan” adı geçmeyen küfürlerde en sık hangi varlığın adı geçiyor? Tabii ki cinsel ifadelerle birlikte kadının. Daha da kötüsü, birçok erkek kendi aralarındaki küfürlerde bile kadınlara ya da homoseksüellere yapılan cinsel aşağılamaları ifade eden kelimeler kullanıyorlar. Böylece şerefli erkeklik mertebesine yükseliyor (!) ve zayıf erkek ise kadına benzetilerek aşağılanıyor. Görüldüğü gibi küfür, erkeğin kadına, insanın hayvana nesne olarak bakışının en somut ifadesidir.

Hayvana Nesne Olarak Bakışa Bir Örnek: “Mal Müdürlüğü”

“Kapital” yani sermaye kelimesi Latince “capitis = (sığır) baş(ı)” kelimesinden gelir. Hayvan sayısını öğrenmek için çiftçimize “kaç baş hayvanın var” diye sorulur; çünkü Anadolu’da çiftlik hayvanının ismi “mal”dır. Dolayısıyla ona bakış tamamen ticarîdir, o tamamen tarımsal bir üründür.

Devlet dairelerinde mal müdürlükleri vardır. Bilindiği gibi bunlar Maliye Bakanlığı'nın teşkilât yapısına dahildir ve hayvanla alakası yoktur. Buna rağmen Anadolu'da hayvanını veteriner işleri müdürlüğü yerine, trajikomik şekilde mal müdürlüğüne götüren vatandaşlarımız olabilmektedir.

Hayvan, Kadın ve Doğayı Değersizleştirme, Nesneleştirme ve Çıkarlarımız Yüzünden Aşağılamanın Getirdiği Bir Sonuç Daha Var: Şiddet

İşkence, eziyet, dayak, tecavüz, cinayet, saldırı vb.

- Yerleri kirletiyor diye güvercinleri zehirledi.
Gelmesinler diye evinin önündeki ağacı kesti,

- Aracını köpeğin üzerine sürerek ezdi, ufacık kediyi tekmeleyerek ölümüne yol açtı,
- Hayvanın kulaklarını kestiler,
- Caretta caretta gözleri oyulmuş hâlde bulundu,
- Kaplumbağanın başına sert bir cisimle tekrar tekrar vurularak öldürüldüğü anlaşıldı,
- "Havlıyor" diye köpeği bıçakladı, "Havlıyor" diye ses tellerini aldirttı,
- Köpeği canlı canlı yaktı, üzerine kezzap döktü,
- Hayvanı canlı canlı toprağa gömdü,
- Yavru köpek önce kıyasıya dövüldü, ardından çöp arabasında preslendi,
- Ayakkabısı bir sokak köpeği tarafından alınan imam (!), köpeği bulup öldürdü,
- Çöplükte katliam, bakımevinde katliam, sokakta, her yerde katliam...

Okyanusta ağ ve kablolarla takılmış bir caretta caretta

Toplumsal şiddete paralel olarak hayvana şiddet de gittikçe artmaktadır ve insana ya da hayvana şiddet uygulayan bireyin psikolojik yapısı aynıdır. İkisi de hastalıklı ya da problemlili insanlar tarafından yapılıyor, bu açıdan sebepleri ve çözümü aynı...

Bu iki şiddet türüne karşı toplumsal bakış açısında, hatta medyanın bunlara ilişkin olayları işlemede sorunlar var. İki suçun da yasal yaptırımları yetersiz. Bu nedenle insanlar açısından şiddetin çözümüne yönelik girişimlerin aynıları hayvanlara yönelik olanlar için de geçerli. Genellikle hayvanlara şiddet uygulayanlarda çeşitli psikolojik sorunlar ve kişilik bozukluklarından söz ediliyor. Bu insanlar, hayvan ya da insanlara eziyet etmekten zevk alabiliyorlar. Çocukluklarında model olarak babayı alıyorlar ve evde kadına uygulanan şiddet normal bir olgu olarak kabul ediliyor; hatta şiddet, sorun çözme aracı olarak kafalara işleniyor. Çocukluğunda maruz kaldıkları şiddeti dışavurum amacı taşıyabiliyor, öfkelerini en masum ve mağdur canlılara yöneltiyorlar. Empati kurmayı beceremiyor ve öğrenemiyorlar.

En fazla şiddet varoşlarda oluyor. Hayvana şiddet uygulayan insanların çoğu köylerinde hayvanlarla gayet iyi geçinirken kente geldiklerinde onlara düşman kesilebiliyor. Kendi türünden başka canlıların haklarına tahammül edemiyor ya da onlara verilen değeri kabul edemiyorlar.

Neredeyse Dünyanın Her Yerinde Tecavüz Var, Neredeyse Ayakta Alkışlanıyorlar

Köy, şehir, fark etmiyor her yerde, bebeğe, kadına, zihinsel engelliye, erkek çocuğa, yavru kediye, ördeğe, ineğe, yılan, yani adeta nefes alan her canlıya...

Can acıtıyor, ayaklar, kemikler kırılıyor, cinsel organlar başta olmak üzere çeşitli iç organlar parçalanarak ölümlerle sonuçlanabiliyor.

Hayvandan Bile Tahrik Olan İnsanlar Aramızda Dolu Yaşıyor

Hayvana tecavüz ederken yakalanmış adam tahrik olduğunu söylüyor, otobanda minibüsün içinde hayvana tecavüz ederken yakalanmış adam “Kendime hâkim olmadım” diyor.

Kadınımız, çocuğumuz tehlikede çünkü yaptıklarından ötürü hiçbir ceza almayan, adli siciline hiçbir şey işlenmeyen bu tür adamlar aramızda normal insan gibi dolaşıyorlar. Maalesef her an yine kendilerine hâkim olamama riskine rağmen...

Siz belki evinize böyle birini bahçıvan olarak alacaksınız, belki evden okula götürüp getirmesi için çocuklarınızı teslim edeceksiniz. İşe alırken adli sicil kaydını istiyorsunuz ve tertemiz olduğunu görüyorsunuz. Elinizden başka ne gelebilir ki?

Eşeğe, Katıra, İneğe Tecavüz Etmek İyice Sıradan Vakalar Haline Gelmiş Durumda

Bir ilçenin kaymakamı “ne yapsınlar hayvana tecavüz etmeseler insana tecavüz edecekler” diye hayvana tecavüzü meşrulaştırıyor.

Bir hâkim, mahkeme sırasında “nerede tecavüze uğrayan itin sahibi” diye olaya ne kadar sığ baktığını ortaya koyuyor (Gerçek hâkimlerimizi tenzih ediyorum).

Hayvana şiddet olan yerde, insana şiddet vardır. Araştırmalar, çocuk istismarında bulunan bireylerin yüzde 88’inin, hayvanlara da eziyet ettiğini, hatta

öldürdüğünü kanıtladı. David Levinson'a göre hayvanlara kötü davranan toplumdaki kadınlar, eşleri tarafından daha fazla şiddete maruz kalıyor ve öldürülme riski taşıyorlar. Yani hayvana şiddet uygulayan insanın toplum için büyük bir risk taşıdığı gayet iyi biliniyor. Ama bu sapıklara engel olabilmek için ille insana da bir şeyler yapması bekleniyor.

Şüphesiz Şiddet Sadece Fiziksel Yolla Yapılmaz

Örneğin:

- Özgür dolaşmaya, keşfetmeye, kilometrelerce koşmaya, avlanmaya programlanmış bir köpeği -nedenini hiçbir zaman anlayamayacağı- daracık bir yere kapatmak da şiddettir.
- Aç susuz bırakılanları saymayalım, bir metrelik zincire bağlı olarak yaşayanlar,
- Evde bakılıp yeterince dolaştırılmayanlar (köpeğin hem fiziksel hem mental gereksinimlerinin karşılanması için şarttır),
- Güneş altında veya içi kızmış kulübelerde yaşayanlar,
- Sahiplerinin hatalı şekilde eğitmesi nedeniyle dürtülerini ve davranışlarını kontrol edemeyen mutsuz köpekler vb. ızdırap çekmektedirler.

Sokaktakiler zaten her yerde eziyet içerisindedir:

- Yemek ve su sıkıntıları
- Buldukları bozuk veya zehirli yiyeceklerden dolayı hastalıklar ya da kötü şekilde ölümler
- Birbirlerine bulaştırdıkları hastalıklar
- Trafik kazaları sonucu ölüm ya da sakatlanmalar
- Sağlık kontrolleri olmadığı için fark edilmeyen hastalık/sakatlık vb. nedeniyle çektikleri acı ve sancılar

- Yemek ve alan kavgaları
- Zayıf hayvanların kuvvetlilerden gördüğü zararlar
- İnsanlardan, özellikle çocuklardan gördükleri zararlar
- İşkence ve tecavüz olayları

Önce Evcilleştirdiğimiz, Kendimize Mahkûm Ettiğimiz ve İnsanın En Yakın Dostu Deddiğimiz Köpekleri Sokaklarda Bile İstememek Nasıl Bir Kafa Yapısıdır?

Bir canlının yaşam ortamını yok etmek ya da bu ortamdan uzaklaştırmak, güven bulduğu, mekân eylediği alanlardan kovmak ya da onu korku ve bilinmezlik dolu alanlara göndermek de şiddettir.

“Alın götürün bu hayvanı barınağa kapatılsın”. Bizim için ne kadar kolay değil mi? İnsanlarımız “barınak ya da bakımevi”, adı ne olursa olsun oraları güllük gülistanlık yerler sanıyorlar. Maalesef pek azı haricinde bakımevleri hayvanlar için tam bir felâket ortamı.

Gerçi hayvana tahammül edemeyen gruh için bakımevlerinin iyi yerler olup olmaması da önemli değil. Önemli olan, hayvanın ortadan kaldırılması... Psikologlara göre özellikle bencil insanlar empati yapamadıkları hayvanlara tahammül edemiyor ve çok kolayca yok edilmesini isteyebiliyorlar.

Hayvana Şiddet Olayına Bazı Medya Organları da Yanlış Yaklaşıyor

Özellikle hayvana tecavüz olaylarını komik bir haber formatında sunuyorlar, bu da hayvana yapılan şiddetin ciddiyetini sulandırıyor.

Hayvana empati kurmayı sağlayacak programlar reyting kaygısı nedeniyle yapılmıyor. Yasal olarak zorunlu olan hayvan sevgisini işleyen programlar bile ya ödenecek para cezasının azlığı nedeniyle önemsenmiyor ya da seyredilme oranının düşük olduğu saatlere konuluyor.

Yukarıda küfürden bahsetmiştik. Küfür, erkeğin kadına ve insanın hayvana nesne olarak bakışının en somut ifadesidir. Tecavüz ise hayvana ya da insana fark etmez, testosteronun baskısı altında bu bakışın eyleme geçmiş şeklidir.

Bazıları, tecavüzün başlıca sorumlusunun dekolte kadınlar olduğunu söylüyor. Bu kadınlar erkeği baştan çıkarıyormuş, erkek adam tabii ki baştan çıkarsa her yol ona mübah... “O saatte dışarıda ne geziyormuş? O halde tecavüzü hak etmiş” diyerek neredeyse bu tecavüzleri ayakta alkışlayacak.

Aslında kafalarında kadının özgürleşmesine karşı kin ve nefret duyguları yatıyor. Olaya verdikleri tepkilerin tecavüzcüye değil, kadının giyim ya da yaşam tarzına yönelik olması da bu intikam duygusundan kaynaklanıyor.

Sakın tecavüzlerin sadece açık giyinen kadınlara yapıldığını sanmayın. Olasılıkla söz konusu bu kadınlar cesaretlerinden dolayı konuyu yargıya intikal ettirebildikleri için daha çok haber oluyorlar. Oysa tecavüzlerin çoğu, sesini bile çıkaramayan büyük çoğunluğa yapılıyor. Hele aile içindeki tecavüz olaylarını kimse duymak bile istemiyor.

Diyelim kabahat dekolte kadında. Ya hayvana tecavüzün sorumlusu kim? Yine hayvan mı? Belki

hayvan kuyruğunu oynattı, adamı tahrik etti? Hele ki akşam akşam tek başlarına sokakta ne işleri var? Böyle mi diyeceğiz?

Tecavüzün Mazereti mi Olur?

Hayvana tecavüzün hafife alındığı bir toplumda kadına tecavüzün de önüne geçilmez. Maalesef hayvan da kadın da bu kadar değersizleştirildikçe, cinsel olsun olmasın bir obje olarak görüldükçe tecavüz, katliam ve şiddet bitmeyecektir.

Yasaları Alet Ederek Bir Hayvanı Sahibinden Ayırmak Hem Sahibine Hem de Hayvana Uygulanan Şiddettir

İnsanların yaşamlarını kolaylaştıran psikolojik destek sağlayan, çağın en önemli sorunu olan yalnızlığı ve stresi gideren bir canlıdan/bir dosttan ayrılmak hem sahipleri için hem de hayvan için büyük bir psikolojik yıkımdır. İki taraf için de psikolojik şiddete maruz kalmaktır.

Hayvandan şikâyet nedeniyle mahkemelerin verdiği “evden tahliye” kararı ise genellikle kendileriyle herhangi bir nedenle ihtilafa düşmüş komşuların hayvan sahibine uyguladığı psikolojik şiddete yasaların alet edilmesidir.

Hayvanın düşürüldüğü bu durum, yasalarımızdaki “şiddet” tarifıyla birebir örtüşmektedir. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’da şiddet şöyle tarif edilmektedir: “Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal,

kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış”.

Bir hayvanı sahibinden ayıran her türlü karar, sadece sahiplerine değil; hayvana da şiddet ve mağduriyet unsurları içerir ve yasalar şiddete karşı insanı nasıl koruyorsa hayvanı da korumaktadır (5199 madde 1: Bu Kanunun amacı; hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ızdırıp ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamaktır).

Bu nedenlerden dolayı ev hayvanlarının tahliyesine ilişkin karar verenler:

1. Hem hayvan sahibinin hem de hayvanın çekeceği psikolojik ve fiziksel ızdırabı, yaşayacakları mağduriyeti anlayabilmelidirler,
2. AB direktiflerinde de kabul edildiği gibi “hayvanların acı çekme yetisine sahip ve duyguları olan varlıklar” olduğunu göz önünde bulundurarak verecekleri kararın ahlakî olup olmadığını iyi değerlendirmelidirler.
3. Bu kararın hayvana şiddet açısından yasal bir zemin hazırladığını unutmamalıdır. Kısacası eğer yetenekleri varsa empati kurmalıdırlar.

Hayvanın Evden Tahliyesi Ne Gibi Psikolojik Sıkıntılara Yol Açar?

Yasamızda “ev hayvanı” olarak tanımlanan hayvanların, komşularda herhangi bir rahatsızlığa yol açtığına dair geçerli deliller olmadan sadece bir şikâyetle mahkemelerce evlerden tahliye edilmesi bakalım onları nasıl etkiliyor?

Hâkime bu hayvanın sokakta yaşayamayacağı, zaten kanunen bunun mümkün olmadığı söylendiğinde “Başka bir aileye ver ya da bakımevine götür” cevabı alınmaktadır. Oysa hayvanın başka aileye verilmesi de bakımevine verilmesi de şüphesiz sokağa atılması da onun açısından ızdırıp doludur.

Bir hayvanın başka bir aileye/eve verilmesi:

1. Evde sahibiyile beraber yaşayan hayvan ev halkıyla sürü/grup ilişkisi kurar ve yaşamını bu ilişki doğrultusunda devam ettirir. Sürü düzeninin kurulması zaman alır ve hayvan düzen kurulduktan sonra psikolojik açıdan rahatlar. Sahibinden ayrılarak bu düzenin bozulması onların psikolojilerini oldukça zorlayan bir durumdur. Böyle hayvanlar kaygı bozuklukları, korku problemleri, depresyon, agresyon, kompülsiyon, yani bildiğiniz her türden psikolojik bozukluğa adaydırlar.
2. Sahibi ve ev halkıyla duygusal bir yakınlık kurar ki, bu yakınlık bir çocuğun annesine duyduğu yakınlıktan daha az değildir. Dolayısıyla sahibinden ayrılan hayvanın ızdırabı muhtemelen annesinden ayrılan çocuğunkine eşdeğerdir. Hatta bu ayrılığın sebebini çocuk belki anlayıp kendi psikolojisini rahatlatılabilir ama hayvan asla anlayamayacaktır. Bu acıyı bize ifade edemeyişleri ya da bizim onların ifadelerini anlayamayışımız bu acının yaşanmadığı anlamına gelmez.
3. Hayvanlar için güvenlik en önemli ihtiyaçtır. Kendini güvende hissetmeyen hayvan yemek bile yemez. Hayvan alışmış olduğu, yabancıların giremediği, güven duyduğu, huzur bulduğu ev ortamının dışında kendisini güvende hissetmez ve yeni verildiği ortamlar, yani alışmadığı ortamlar tekrar bu güveni sağlayana dek onun için korkutucudur.

Fotoğraf: Koray Berkin

Sokağa bırakılması:

Şüphesiz yukarıda saydığımız üç madde sokağa atılan hayvanlar için de geçerlidir. Ayrıca şu sakıncalar ilave edilebilir:

1. Dışarıdaki hayvanlarla nasıl mücadele edeceğini bilmediği gibi, dışarıdakilere göre gelişmemiş olan vücut yapısı da mücadele ve kavgalara uygun değildir.
2. Dış ortamda yaşamadığı için diğer köpeklerle iletişim kurma yeteneği de gelişmemiştir. Hayvanlar için en önemli iletişim yolu olan beden dili, kullandıkça gelişen bir dildir ve ev hayvanında bu dil gelişmediği için kendisini diğer hayvanlara ifade edemez. Bu da önemli, hatta ölümcül kavgalara sebebiyet verebilir. Kolay kolay köpek gruplarına
3. Hayvan küçüklüğünden bu yana hazır beslenmektedir. Dışarıda yemek bulmayı öğrenememiştir. Avlanma yeteneği gelişmemiştir. Dolayısıyla evden atılan hayvanın açlıktan ölme ihtimali yüksektir.
4. Hayvanların fiziksel özellikleri de yetiştikleri ortama göre değişkenlik gösterir. Dışarıda yaşayan hayvanlarda, dış ortama uyum için deri altı dokusu ve kıllar daha kalınlaşmıştır. Bu nedenle ev ortamında büyümüş hayvanlar fiziksel olarak dış ortama ve bakımevlerine uygun değildirler (5199 sayılı kanun madde 5: Ev ve süs hayvanları ile kontrollü hayvanlardan, doğal yaşama ortamlarına tekrar uyum sağlayamayacak durumda olanlar terk edilemez;

beslenemeyeceği ve iklimine uyum sağlayamayacağı ortama bırakılamaz). Nitekim yukarıda sayılan özellikler nedeniyle yaşamızda bu hayvanlar “ev hayvanı” olarak tanımlanmıştır.

Bakımevine verilmesi:

Böyle hayvanlar bakımevine verilebilir mi? Yasaya göre kesinlikle hayır.

Bakımevinin hayvanın tamamen doğasına aykırı koşulları orada göreceği fiziksel ya da psikolojik eziyetler, hepsi bir yana bakımevleri yasalarımıza göre sadece hayvanların kısırlaştırma operasyonlarının yapıp operasyon sonrası bakım ve rehabilitasyon için tutulduğu ya da hastalık, sakatlık, aşırı saldırganlık vb. nedenlerle sokakta yaşaması mümkün olmayan hayvanların rehabilite edildiği mekânlardır. 5199 sayılı kanun, bakımevlerini rehabilitasyon yapılan yerler olarak tanımlar.

Uygulama yönetmeliğinde ise tamamen geçici bakımevlerinden bahsedilir ve şöyle tanımlanır:

Geçici bakımevi: Hayvanların sahiplendirilinceye veya alındığı ortama geri bırakılincaya kadar rehabilite edildiği ve bu süre içerisinde geçici olarak kaldığı tesisi, (4. Madde 1. Fıkranın j bendi).

Bu nedenle bakımevleri sahipsiz hayvanlar için sürekli yaşam evleri değildir.

Köpekleri Doğru Tanısaydık ya da Tanıtılabileydik Acaba Kafamızdaki Yerleri Daha Farklı Olabilir miydi?

Çevremizdekilerin köpekler hakkındaki düşüncelerini ele alalım. Köpek kimine göre asil, zeki ve dost; kimilerine göreyse tehlikeli ve güvenilmezdir. Kimilerine göre uğur, kimilerine göreyse uğursuzluk getirir; kimilerine göre pis ve hastalık bulaştırıcıdır, kimilerine göreyse köpeğin yalması bile şifa verir. Bunlardan

bazıları, tam bir köpek fanatığıdır; hatta bazılarına göre köpek, insandan çok daha fazla üstündür. Bazıları ise tam birer köpek düşmanıdır ve bunlara göre köpek neslini ortadan kaldırmak lâzımdır.

Eskiden de bugüne benzer şekilde, bazı toplumlar tarafından ilah olarak kabul edilen köpek, bazı toplumlar için pislikten başka bir şey değildi. Örneğin Musevîlerde köpek için kullanılan “kelev” sözcüğü sahte peygamberleri ve erkek fahişeleri anlatan bir terimdi (İşin ilginç yanı ülkemizde hayvanlar için üretilen kuduz aşısının ismi de “Kelev”di).

Eski Romalılarda “canis” sözcüğü ise parazit anlamına geliyordu. Günümüzde bile köpeğin parazit olup olmadığını tartışanlar var. Bu kişilere göre köpek, bakım maliyetleri, sağlığı için yapılan harcamalar, dışkılarıyla etrafa yaydığı pislikler ve bulaştırdığı hastalıklar nedeniyle sosyal bir parazit konumundadır.

İlkokullarda okutulan ders kitaplarında bile bu hayvanlarla ilgili yeterli bilgiyi bulamazsınız. Ondan sonra, o okulun boş bıraktığı ama çevrenin doldurduğu bilgilerle, çocuklarımız için köpek ya korkulan bir hayvan ya da kuyruğuna teneke bağlanıp eğlenilecek bir hayvan konumunda olur ve bu hayvanlar çocuğun kafasında ömür boyu bir yere oturamaz.

İşin özeti, bakışlarımızla dahi hemen ne istediğimizi anlamasını beklediğimiz köpekleri de kedileri de evcilleştirildiği tarihten bu yana ne tanıyabildik ne de anlayabildik. Ama bütün bunlara rağmen onların becerileri sayelerinde muhteşem bir iletişim sağlayabildik.

Ben bazı seminerlerimde izleyicilere soruyorum, bize en yakın ve dostumuz olan hayvanlar hangisidir?

Cevap: köpek ve kedi. Peki, en çok tanıyıp özelliklerini bildiğimiz hayvanlar hangisi? Cevap: Köpek ve kedi. Tanıdığınıza gerçekten emin misiniz?

Peki, siz bu yakın dostu yeterince tanıyor musunuz?

Bazen yıllarca kedi ve köpek bakmış insanlar bile şu en basit soruları yanıtlanamıyorlar. Şimdi size sorulmuş; Verdiğiniz cevaplara göre kararı siz verin.

- Ayağında kaç parmak vardır? Hemen söyleyebildiniz mi?

- Renkleri ayırt edebilir mi?
- Kaç dişi vardır?
- Kaç memesi vardır? Erkek köpekte meme ucunu görüp sivilce ya da tümör var diye köpeğini veteriner hekime götüreren çok kişi olmuştur.
- Kromozom sayısı?
- Ter bezleri var mı?
- Husky sahipleri, sizin köpeğinizin ter bezi bakımından diğerlerinden farkı ne?
- Kedinin bıyıkları ne işe yarar, kaç bıyığı var?
- Kesilen bıyıklar tekrar uzar mı?

- Ya davranışlar?
- Sizle doğrudan göz temasında ne zaman bulunur ve ne zaman bulunmazlar?
- Neden elimizi yalarlar?
- Neden bazen üzerimize çıkarlar?
- Neden bazen bacaklarını bükerek yürürler?
- Kuyruklarını kısmının onlara faydası ne?
- Neden sık sık burnunun üstünü yalar?
- Nefes alırken bazen dillerini neden sarkıtırlar?
- Dişi köpek neden erkek gibi çiftleşme hareketleri yapar?
- Neden birbirlerinin üzerine işerler?
- Neden idrarı kalmadığı halde işeme hareketlerine devam eder?
- Neden çukur kazar, ot yer, dışkı yer, dışkılara sürünür, arabaların peşinde koşar, yerleri eşeler?
- Neden yatmadan önce kendi etrafında dönerler?
- Bilmediğimiz köpeğin başını okşamak tehlikeli midir? Neden?
- Özellikle araba içindeyken neden yabancılara karşı agresyon gösteriyor?
- İçgüdülerini kontrol mekanizması var mıdır? Nasıldır?
- O kocaman kulak kepçesi ne işe yarar?
- Rüya görürler mi? Uykuda yürürler mi?
- Köpekler neden ruhsal olarak yaşlanmazlar?
- Kedilerde takıntılı sürtünme, yalama, kumaş emme veya çiğnemenin bir endorfin bağımlılığı olduğunu biliyor muydunuz?
- Avladığı hayvanı eve neden getirirler?
- İdrar püskürtme, tırmalama, mırlama?
- Bazen neden durup dururken tuvalet kabının dışına işerler,
- Evcil kedinin en yaman çelişkilerinden biri: Pusuya

yatan bir kedi hareketsiz olması gerekirken neden kuyruğunu oynatır?

- Kedide bıyıkların açık ya da kapalı olmasının anlamı ne?
- Bıyıklar kesilirse hayvanda ne gibi değişiklikler olur?

Bizle Yaşayan Hayvanlarda Evcilleşme Suretiyle Şekillenen Fiziksel ve Psikolojik Eziyetler

En büyük eziyet onlara uygulanan zorunlu seçim dolayısıyla geçirdikleri başkalaşımdır. Doğada bu derece başkalaşım geçiren başka bir hayvan türü yoktur! Hatta bir zamanlar doğada köpek diye bir tür bile yoktu!

İnsan yaşamına uyum sağlayabilmesi için bu hayvanın kurttan farklılaşabilmesi gerekiyordu. Gerçekten de insanoğlunun köpeği kendi amaçları doğrultusunda sürekli olarak melezlemesi aslından çok uzaklaştırdı.

Önemli yapısal değişimler şekillendi:

- Vücut hacmi azaldı,
- Tiroit bezi küçüldü,
- Azı dişlerinin sıklığı azaldı,
- Duyu organlarının hassasiyeti azaldı,
- Beyin hacmi, kafatası ve çene ufaldı,
- Deri altı yağ dokusunun kalınlığı azaldı,
- Bazı köpeklerde kulak sarktı,
- Renk ve kıl özellikleri değişti.

Ve artık onların doğaya geri dönmesine imkân kalmadı.

Kısacası kendi çıkarlarımız için onları şekilden şekile soktuk, melezlemeler kurttan gelen genetik mirası da alt üst etti ve bir yığın genetik sorunlar ortaya çıktı. Kimileri doğuştan sağır, kimileri çeşitli anomalilerle ve fiziksel rahatsızlıklarla doğdu, kimisi basık burun ve kısa nefes borusu yüzünden ömür boyu solunum sıkıntısına sahip oldu.

Evcilleşme Nedeniyle Kaybolan Davranışlar

İnsanla uyum içinde yaşayabilmek için köpeğin davranış repertuarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Davranışları, atası olan kurttan en az %50 oranında farklılaşmıştır. Sadece vahşi yaşamda gereken birçok davranış ve yetenek unutulmuş, insanla beraber yaşayabilmek için gerekli olan yeni davranış biçimleri kazanılmıştır. Kediler ise bağımsız karakterleri sayesinde insandan fazla etkilenmemiş; davranış yapıları, hatta fiziksel yapıları vahşi atalarından bu yana köpeğinki kadar değişmemiştir.

Günümüze Kadar Gelen Davranışlar

Kurt davranışlarının incelenmesi günümüzdeki köpek davranışlarına hatta davranış bozukluklarına ışık tutmaktadır. Bunlara dair bazı örnekler verilebilir:

Kurtlar av sürüsünün gideceği yolun ilerisine pusu kururlar. Diğer kurtlar da avı bu yöne doğru yönlendirirler. Sürük avı yapan av köpeklerinin ve sürüyü sevk eden çoban köpeklerinin davranışlarının kökeni budur. Günümüz köpeklerinin sürü gütmeye davranışı kurtlardaki bu davranıştan köken almış ancak öldürme kısmı törpülenmiştir.

Sürü gütmeye köpekleri artık bu işi alfa kurtun değil, çobanın yönetiminde yapmaktadır (Bazıları çoban yokken bile sürüyü ahıra kadar getirmek için eğitilirler) ve talimat için çobana bakarlar (örneğin border coli). Bu nedenle eğitimle itaat komutlarını kolayca öğrenirler. Öğrenme kapasiteleri buna müsaittir.

Sürü koruma köpekleri ise daha farklı olarak, sürüden uzaklaşıp uzak mesafeleri tehlike açısından kontrol ederler, burada çobanın talimatlarıyla değil, kendi

iradesiyle hareket ederler. Bağımsız karakterlidirler. Bu nedenle eğitimde itaat konutlarını daha zor öğrenirler. Bu onların davranışsal özelliği olduğu için zekâ bakımından eğitimi kolay alan hayvanlardan geri oldukları anlamına gelmez. Sosyal, yani kolektif yaşayan, sürü hayvanı olan kurtlar ava giderken yavrularını da yalnız bırakmazlar. Hele ki sürük avı yapanlar çok daha sosyaldir. Bu hayvanların torunları olan köpeklerde de yalnızlık diye bir kavram yoktur. Bu nedenle, sahipleri sürekli yanlarında olamayan köpekler yalnızlık kaygısı dediğimiz bir bozukluğa doğuştan yatkındırlar.

Yorkshire gibi Terrierler de kısa boylu avcılardır; izleri takip ederken burunlarını toprağa yakın tutarlar, hatta toprak altında yuvalanmış avları kokuyla bulduklarında toprağı kazmaya başlarlar. Terrierin adını almış olduğu "terra" kelimesi zaten toprak anlamındadır.

Kemik saklama doğada zor günler için gerekli bir davranıştır. Ancak bazı bahçe köpekleri hiç gereği olmadığı halde kemiği, hatta ekmeği bile gömmeye çalışır. Çoğu ise gömdüğü yeri unuttur, hatta evde yaşayanlar yiyeceklerini halının altına saklamaya çalışırlar. Bu gereğini kaybetmiş ancak yok olmamış bir içgüdü olup aslında yaşama içgüdüsünün önemli bir parçasıdır.

Kurtlar kışın ılık, yazın ise serin katmanlara ulaşmak için, bazen saklanmak için, bazen de emniyet içinde doğum yapabilmek için çukur kazarlar; günümüzdeki köpeğe atalarından kalan bu davranış bazen çok abartılı olup takıntı hâline bile gelebilir.

Köpeklerde idrarla, dışkıyla ya da patilerinin altındaki ter bezlerini kullanarak, kafa ve vücutlarını sürterek yapılan işaretleme hareketleri yabancılara karşı teritoryumunu, yani yaşam alanını belirlemeye yarayan önemli bir davranıştır. Evcil köpeğin sokakta gezindiği yerlerde

Evcil bir köpek cinsi olan Golden

diğer köpekler tarafından o kadar çok işaret bırakılmıştır ki hepsini örtüp kendi işaretini bırakabilmek için sürekli olarak azar azar işemek zorundadır ancak kesedeki idrar miktarı tüm yabancı işaretleri örtmeye yetmeyeceği için zavallı köpek boş işaretleme hareketlerini yapmaya devam eder. Yaptığının anlamı olsun olmasın bu atalarından kalma bir davranış biçimidir.

İşaretleri ortadan kaldırmak, yani gizlenmek için yapılan idrarı ve dışkıyı örtmek ise köpekler kadar kalabalık hâlde yaşamayan kedigillerde görülen bir davranıştır. Ev kedisi, kum kabındaki dışkısını bazen ustaca örter bazen de kuma bile dokunmadan komik şekilde patilerini havada sallayarak, örtme hareketleri yapar. Bu zayıflamış içgüdüsel bir davranıştır. Davranışı doğuran ihtiyaç ortadan kalkmıştır ancak önceki nesillerden gelen genetik izler mevcuttur.

Bizle Yaşamaları İçin Onlardan Çok Şey İstedik

İstemediğimiz yerlere işemesin, havlamasın, miyavlamasın, seslere tepki vermesin, dışarıda koşmasın, bizi çekiştirmesin, oyun için kimseyi ısırmasın veya dişlerindeki kaşıntıyı gidermek için eşyalarımızı kemirmesin, tırmanmasın, eve gelen misafirlere iyi davransın, evde yalnız kalabilsin, sessizce beklesin, evde koşup zıplamasın, eşyaları devirmesin, bahçeye çıktığımızda çamurlu ayaklarıyla üzerimize gelip sevinç gösterisinde bulunmasın, yerden bir şey yemesin, diğer köpeklerin yanına gitmesin, diğer hayvanlara tepki göstermesin, bahçede çukur kazmasın, insanları koklamasın, sokaktaki çöpleri koklamasın, günde kilometrelerce koşmak, keşfetmek yerine, bütün gün zincire bağlı olarak bahçeyi beklesin vb... Bunlar hayvanların doğasında olan davranışlar değildir.

Bizle Yaşayabilmenin En Önemli Koşulu: Dürtülerini Bastıracağını!

Evcilleşmenin hayvanlara getirdiği en ağır yük dürtülerine hâkim olma zorunluluğudur. Belki de evcilleşme için “dürtüleri kontrol etme yeteneğinin gelişmesi” diye farklı bir tanım daha yapabiliriz.

Bu gerçekten kolay mı? İnsanlar kendi dürtülerine hâkim olamıyorken, sadece 33.000 yıl öncesine kadar vahşi olan bir canlı türü bunu başarabilir mi? Onlar hâlâ bizle birlikte olabildiklerine göre başarabildiler. Ancak, maalesef birtakım sorunlar yaşayarak...

Evcilleşmeden bu yana, yani 33.000 yılda bu hayvanların yaşadıkları ortam çok hızlı bir şekilde değişti. Bu hızlı değişime gerek biyolojik gerekse de davranış yapıları tam olarak ayak uyduramadı. Bu nedenle evcil hayvanlarda sürekli olarak içsel yapı ile dış yapı arasındaki çatışmalar ve içgüdüsel dürtülerinin yapılmasına karşı engeller (frustrasyon ve konflikt) ortaya çıkmaktadır. Üstüne üstlük, hayvanın en yakın çevresi olan sahibi ve ev halkının hatalı muameleleri de ister istemez hayvanın çeşitli boyutlarda stres yaşamasına yol açmakta ve bu strese karşı hayvan tarafından psikolojik tepkiler verilmekte, çeşitli davranış sorunları ortaya çıkmaktadır.

Evcilleşmenin ve Onu Tanımadan Yaptığımız Muamelelerin Getirdiği Sonuç:

Davranış Bozuklukları

Davranış bozukluklarının köpeklerde hafiften şiddetliye görülme oranı neredeyse yüzde yüze yakındır, hatta çoğu köpekte birden fazla davranış bozukluğu saptanabilmektedir. ABD’de her yıl yaklaşık 7-8 milyon köpek ötanazi edilmektedir. En önemli ötanazi nedeni davranış sorunlarıdır. Şüphesiz sadece ABD’de değil, her yerde köpeklerin ötanazi edilme sebeplerinin başında davranış problemleri gelmektedir.

Hayvanlarda Görülen Davranış Bozuklukları Nelerdir?

Öncelikle bizim hoşumuza gitmeyen her davranışa “davranış bozukluğu” demekten vazgeçmemiz gerekiyor. Bir köpek köyde yaşarken çukur kazmış, etrafı pislemiş kimsenin umurunda değilken, kimse bunun davranış bozukluğu olduğunu düşünmezken aynı köpek şehirdeki bir bahçede bu işi yaptığında hemen şikâyetler başlamaktadır.

Aslında bugün bizi en fazla rahatsız eden agresyon bile doğal yaşam için gerekli bir davranış biçimidir. Ancak bu davranışlar hayvan ve çevresine zararlı olacak biçim aldıysa elbette normal kabul edilemez ve çözümlü gerekir.

Bunlardan bazıları sadece ilaçla ya da hem davranış hem de ilaç tedavisiyle düzeltildiği için psikiyatrik bozukluklardır. Örneğin bazı korku ve anksiyete bozuklukları, kompulsiyon (takıntılı davranışlar), depresyon, bazı agresyonlar vb.

Bazıları sadece davranış terapileriyle düzeltildiği için net olarak psikolojik bozukluklardır. Örneğin birçok agresyon ve bazı korku tipleri, annelik davranış bozuklukları, yeme içme davranış bozuklukları, bazı işeme ve dışkılama davranış bozuklukları vb.

Bazıları da eğitim yöntemleriyle düzeltildiği için istenmeyen davranışlar olarak sınıflandırılır. Örneğin istenmeyen hıvamlar, çukur kazma, insanların üzerine çıkma, eşyalara zarar verme vb.

Davranış Bozuklukları Doğada Gözüküyor mu?

Eğer insanoğlunun doğaya müdahalesi sonucu yaşanan bir stres yoksa, yani doğada her şey normalse davranış bozukluklarının görülmesi çok nadirdir.

Örneğin stres kaynaklı mide ülseri olmazlar, gereksiz agresyon gibi fazladan enerji israfı yapmazlar, obsesif kompulsif bozukluklar neredeyse hiç yoktur.

Desmond Morris'in *İnsanat Bahçesi* kitabında yazdığı gibi bu bozukluklar sadece tutsak canlılarda görülür. Hayvanat bahçesinde bir hayvanın volta atma takıntıları doğada gözükmeyen, kompulsif nitelikte bir davranış bozukluğudur

İnsanlarda da obsesif kompulsif bozukluklara çok sık rastlanır çünkü insan da kendini beton yığınları arasına hapsedmiştir ve aslında hayvanat bahçesindeki hayvan gibi tutsaktır. Köpeklerde de kedilerde de kompulsif bozukluklara sık rastlanılır çünkü bu hayvanlar da en az insan kadar tutsaktır.

Doğal ortamda yaşayan hayvanlarda, istisnalar haricinde obezitenin olmayışının nedenleri farklıdır. Evet stresten, sıkıntıdan yeme, fastfood tüketimi, trans yağlar, rafine şeker vb. doğada yoktur ama esas sebep obez hayvanın doğada mücadele şansının olmayışındır. Çünkü obezite nedeniyle hareket yeteneği olumsuz etkilenen hayvan avını yakalayamadığı gibi kendisi de kaçamadığı için avcı hayvana av olur ve doğanın zorlu şartlarında hayatını devam ettiremez.

Davranış bozuklukları, evcilleştirerek kendi yaşam ortamımıza, hatta sokaklara mahkûm ettiğimiz ya da doğada kendi ortamlarında bile olsalar huzur bırakmadığımız hayvanların çektiikleri psikolojik ızdırabı net bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsanoğlunun bunları görmesi için, hatta onların acı çektiğini anlaması için asırlarca zaman geçmiş ve sonunda stres ve refah faktörleri ölçülebilir hâle gelmiştir. Artık onların ızdırapları bilimsel olarak ispatlanabilir durumdadır.

Ancak acıların ispatlanabilir olması maalesef onlara olan bakış açımızı değiştirmeye yetmemiştir. Umut edilir ki, hayvan psikolojisindeki gelişmeler bizim onları daha iyi anlamamıza, insan psikolojisindeki gelişmeler ise insanlarda şiddete neden olan psikolojik sorunların ve kişilik bozukluklarının azalmasına, hayvanlarla empati kurabilme becerilerinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Şüphesiz onları (doğayı, hayvanları ve dezavantajlı her kesimi) anlayabilme becerilerimizi arttırır, onlara karşı daha sevecen olabilir, insan merkeziliğimizden, hırs ve ihtiraslarımızdan vazgeçebilirsek doğaya olan zulmü de bitirir ve birbirimize karşı daha toleranslı, daha sevecen olmayı başarabiliriz. Tabii ki dünyada yaşayan canlı türlerinin gün geçtikçe tükendiğini ve dünyanın hızla yok oluşa doğru gittiğini göz önüne alarak acele etmeliyiz.

Bir dostumun (Ressam Niyazi Toptoprak) sözleriyle cümlelerimi bitirmek istiyorum: "Hayvan sevmeyen insan sevmez" sözü belki yanlış değil ama eksiktir. Daha doğrusu: "Hayvan gibi güzel ve sevmesi kolay mahlûkatı bile sevemeyenlerin insanı sevme ihtimali hiç yoktur".

Şunu iyi bilmeliyiz ki:

Zayıflara saygı gösterdiğimiz kadar güçlü,
Kadınlara saygı gösterdiğimiz kadar erkek,
Engellilere saygı gösterdiğimiz kadar engelsiz,
Doğaya iyi ve doğru davrandığımız kadar akıllı,
Başkalarının ızdıraplarını anlayabildiğimiz kadar uygar,

Doğamızı, çevremizi, hayvanımızı koruduğumuz kadar vatansever,

Başka canlıların yaşam haklarına saygı gösterdiğimiz kadar insanız biz...

Kaynaklar

- Atkinson, R.L, Atkinson, R.C., Hilgard, E.R.: Psikolojiye Giriş I,II. Çeviri: K.Atakay, M.Atakay, A.Yavuz. Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995
- Bager, F., Shaw, F., Travener, A., Loeffen, M., and Devine, C.: Comparison of EEG and EcoG for detecting cerebrocortical activity during slaughter of calves. *Meat Science*, 27: 211-225, 1990
- Breed, M.D ve Moore, J.: Hayvan Davranışı, Ed: Nusret Ayyıldız, Çeviri Salih Doğan ve ark. Nobel Akademik Yayıncılık, 2015
- Daly, C.C., Kallweit, E., and Ellendorf, F.: Cortical function in cattle during slaughter: conventional captive bolt stunning followed by exsanguination compared with shechita slaughter. *Veterinary Record*, 122: 325-329, 1988
- Dodurka, H.T.: Köpek Psikolojisi, Remzi Kitabevi, 2000
- Dodurka, H.T.: Merdivenden Korkan Köpek, Remzi Kitabevi, 2012
- Dodurka, H.T.: Köpeklerde Davranış Sorunları, Remzi Kitabevi, 2005
- EFSA: Opinion of the Scientific Panel on Animal Health and Welfare on a request from the Commission related to welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals (Question N° EFSA-Q-2003-093). Welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals *The EFSA Journal* 45, 1-29, 2004
- Gould, JL ve Gould, CG.: Hayvan Zihni, TUBİTAK Yayınevi 2001
- Morris, D.: Hayvan-İnsan Sözleşmesi, İnkılap Kitabevi, 2000
- Morris, D.: İnsan Bahçesi, İnkılap Kitabevi, 2008
- Swatland, H.J.: Electromyography of electrical stunned pigs and excited bovine muscle. *J. Animal Science*, 42 (4), 838-844, 1978

Barınakta köpekler

Hayvan Hakları Kronolojisi

DÜNYA

MÖ 9500 - 2000	Hayvanların evcilleştirilmesi
MÖ 4000 (yaklaşık)	Eski Mısır'a ait abidelerde köpek çizimlerinin yer alması
MÖ 2100	Hayvanlara ilişkin hükümler içeren Ur-Nammu Yasaları
MÖ 1920	Hayvanlara ilişkin hükümler içeren Eshnunna Yasaları
MÖ 1793 - 1750	Hayvanlara ilişkin hükümler içeren Hammurabi Yasaları. Hammurabi Yasaları'yla hayvan tedavileri kurala bağlanmış, yaralı hayvanların çalıştırılmayacağı ifade edilmiştir.
MÖ 1650	Hayvanlara ilişkin daha önceki kanunlara göre ağır cezaî hükümler içeren Hitit kanunları
MÖ 900	Hayvanlara ilişkin hükümler içeren Lipit-İştar Kanunu
MÖ 5. - 4. yüzyıl	Antik Yunan'da filozof ve matematikçi Pisagor'un (MÖ 570-495) insanların ruhlarının öldükten sonra hayvanlara geçtiğini ifade etmesi ve hayvanlara zarar verilmesine itirazı
MÖ 510	Caynacılık'ın (Jainizm) ortaya çıkışı
MÖ 4. yüzyıl	Aristo'nun (MÖ 384-322) hayvanların akıldan yoksun olduğu ve çizdiği piramitte insanlardan sonra geldiklerini belirtmesi
MÖ 4. - 3. yüzyıl	Aristo'nun öğrencilerinden Theophrastus'un (MÖ 370-287) hayvanların da insanlar gibi akıl yürütebileceğini ve bu yüzden acı çekmemek ve öldürülmek gibi hakları olduğunu savunması Hindu ve Budist toplumların hayvan kurban etmeyi bırakıp vejetaryenliği benimsemeleri
MÖ 430 - 330	<i>Corpus Hippocraticum</i> 'da tıpta hayvan kullanımına dair örneklerin yer alması

- MÖ 273 - 232 Hindistan'da Kral Ashoka döneminde hayvan hastanelerinin inşa edilmesi
2. yüzyıl Galen'in (130 - 201) domuz, maymun ve köpekleri kullanarak tıbbî deneyler yapması
4. - 5. yüzyıl Augustinus'un (354 - 430) Aristo'nun hayvanlarla ilgili görüşlerinin doğru olduğunu belirtmesi
6. yüzyıl Hz. Muhammed'in "Bir kişi haklı bir neden olmadan bir serçeyi veya daha küçüğünü bile öldürürse Allah'a hesap verecektir" ifadesiyle İslam'ın hayvanlara bakışını yansıtmaması
6. yüzyıl İslam'ın "iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak" prensibi gereği -hayvanlarla ilgili kural ve uygulamaları da içeren- ihtisab müessesesinin oluşturulması
10. yüzyıl İbn-i Sina'nın talebelerinden Ebu Bekir ibnü'l-Merzuban'ın (ö. 921) *Köpeklerin Kıyafet Giyenlerin Çoğuna Üstünlüğü* başlıklı eserini yazması
13. yüzyıl Ferîdüddin Attâr'ın (? - 1221) *Mantku't-Tayr*'ı yazıp kuşların diliyle tasavvufu açıklaması
- Aziz Thomas Aquinas'ın (1225 - 1274) hayvanların akıllı olmadığını, dolayısıyla insanların amaçları doğrultusunda kullanılabileceklerini belirtmesi
16. yüzyıl Michel de Montaigne'in (1533 - 1592) insanların hayvanlara ve bitkilere karşı sorumluluğu olduğunu bildirip *Zalimliğe Dair* eserinde hayvanlara eziyet etmenin yanlışlığını savunması
- Giordano Bruno'nun (1548 - 1600) hayvanların evrensel bir güç taşıdığını, dolayısıyla insanların hayvanları daha aşağı görmemesi gerektiğini belirtmesi
17. yüzyıl René Descartes'ın (1596 - 1650) hayvanlar karşısında insanların mutlak üstünlüğünü savunması. Hayvanlar üzerinde deneyler yapan filozofun hayvanlardan çıkan sesleri makinelerden çıkan sese benzetmesi
- Thomas Hobbes'un (1588 - 1679) hayvanların da insanlar gibi hissedebildiklerini savunması
- Benedictus de Spinoza'nın (1632 - 1677) doğanın tanrısal olduğunu, insanın doğanın efendisi ya da sahibi olmak bir tarafa ancak küçük bir parçası olduğunu belirtmesi
- John Locke'un (1632 - 1704) hayvanların aşağı sınıftan mahlûklar olduğunu ve insanların onlara karşı ahlakî bir sorumluluğu olmadığını savunması
- 1628 William Harvey'in (1578 - 1657) hayvanların deneylerde kullanıldığı *De Motu Cordis*'i yayımlaması
- 1635 Hayvan Zulmü Yasasının İrlanda parlamentosunda kabulü
- 1641 Kuzey Amerika'da evcil hayvanları korumak için hazırlanan ilk yasanın Massachusetts Körfezi Kolonisi tarafından kabul edilmesi

18. yüzyıl
- Immanuel Kant'ın (1724 - 1804) insanların insan olmayanlara karşı doğrudan görevleri olduğu fikrine karşı çıkması ve hayvanların insanlar için bir araç olduğunu söylemesi
- 1754
- Jean-Jacques Rousseau'nun (1712 - 1778) *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine* başlıklı eserini kaleme alıp hayvanların doğal hukuka dâhil edilmesi gerektiğini belirtmesi
- 1789
- Jeremy Bentham'ın (1748 - 1832) *Ahlak ve Yasamanın İlkelerine Giriş* başlıklı eserini yayımlaması. Yazar, hayvanların ağrıyı hissedecek kapasitede olmadığı görüşünü reddedip insan merkezli düşüncenin zorbalık, hayvanlara yönelik muamelenin ise zulüm olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.
19. yüzyıl
- Hayvanların da acı çekebileceğini savunan Arthur Schopenhauer'in (1788 - 1860) geleneksel Hıristiyan ve insan merkezci Kantçı görüşleri reddetmesi
- 1822
- İngiltere'de sığırlara karşı zulmü önlemeyi amaçlayan Martin Yasası'nın (Cruel Treatment of Cattle Act) "Humanity Dick" olarak bilinen siyasetçi Richard Martin tarafından çıkarılması
- 1824
- İngiltere'de Richard Martin önderliğinde "Society for the Prevention of Cruelty of Animals"ın (Hayvanlara Zulmü Önleme Cemiyeti) kurulması
- 1835
- İngiltere'de Hayvanları Koruma Yasası (Cruelty to Animals Act) çıkarılması. Yasayla, boğa, ayı ve porsuk yemleme, horoz ve köpek dövüşü yasadışı hale getirilmiştir.
- 1850
- Fransa'da evcil hayvanlara kamusal alanda kötü muameleyi yasaklayan Grammont Yasası'nın kabulü
- 1859
- İlk büyük köpek sergisinin açılması
- 1863
- İngiltere'de antiviviseksiyonist (canlı hayvan için zararlı test ve deneylere karşı çıkanlar) protestoların başlaması ve diğer Avrupa ülkelerine yayılması
- 1871
- İlk büyük kedi sergisinin açılması
- 1875
- "The Victoria Street Society" adıyla ilk antiviviseksiyonist cemiyetin kuruluşu
- 1876
- Hayvanlarla ilgili ilk etik yasa olan "Cruelty to Animals Act"ın (Hayvanlara İnsancıl Davranma Yasası) İngiltere'de kabulü
- 1882
- Fransa'da Victor Hugo'nun onursal başkanlığını yaptığı ilk antiviviseksiyonist cemiyetin kuruluşu
- 1883
- Amerika'da "American Antivivisection Society" adıyla ilk antiviviseksiyonist cemiyetin kuruluşu

- 1897 Katolik Sözlüğü'ne, "İyi bir sonuca varmak için hayvanları öldürmek, onlara zarar vermek... meşrudur" yazılması
- 1925 Charles W. Hume (1886 - 1981) tarafından Londra Üniversitesi'nde Hayvan Gönenci Derneği'nin (UFAW) kuruluşu
- 1931 Amerika'da "National Anti-Vivisection Society"nin (Ulusal Viviseksiyonla Mücadele Derneği) kuruluşu
- Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Konvansiyon'un (Convention for the Regulation of Whaling) kabul edilmesi
- 24 Kasım 1933 Almanya'da hayvanlara eziyeti önleyen ve hayvanları doğal bir varlık olarak koruyan yasanın kabulü
- 3 Temmuz 1934 Almanya'da avlanma ile ilgili yasal düzenleme yapılması
- 1 Temmuz 1935 Almanya'da modern ekolojinin anıtı kabul edilen Doğanın Korunması Yasası'nın çıkarılması
- 1937 International Agreement for the Regulation of Whaling'in (Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Uluslararası Antlaşma) kabulü
- 1947 Charles W. Hume'un (1886 - 1981) *Handbook on the Care and Management of Laboratory Animals*'ı (Laboratuvar Hayvanlarının Bakımı ve Yönetimi El Kitabı) yayımlaması
- 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilanı
- 1952 Nobel Barış Ödülü sahibi Albert Schweitzer'in (1875 - 1965) *The Ethics of Reverence for Life*'ı (Yaşama Saygı Etiği) yayımlaması
- 1956 Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'nin kurulması
- W. M. S. Russell ve R. L. Burch'un araştırmalarda hayvan kullanımına ilişkin *The Principles of Humane Experimental Technique* (İnsancıl Deney Tekniği İlkeleri) başlıklı eseri yayımlayıp 3R (replacement, reduction, refinement – yerine koyma, azaltma, iyileştirme) kuramını tartışmaya açmaları
- 1961 Dünya Doğa Fonu
- 1963 "The American Association for the Accreditation of Laboratory Animal Care"nin (Amerikan Laboratuvar Hayvanı Bakımı Akreditasyon Derneği) kurulması
- İngiliz Av Sabotajcılar Derneği'nin kuruluşu
- 1966 Animal Welfare Act'in (Hayvan Gönenci Kanunu) Amerikan Kongresi tarafından onaylanması. Bu kanun daha sonra "Improved Standart for the Laboratory Animals Act" (Laboratuvar Hayvanları İçin İyileştirilmiş Standartlar Yasası) adıyla yeniden düzenlenmiştir.

- 1968 Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin kabulü
- 1970 Richard D. Ryder'in *Victims of Science*'ı (Bilimin Kurbanları) yayımlaması
- 1971 İngiltere'de Yeşil Barış Grubu'nun kurulması
- 1973 "Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna"-nın (CITES) (Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine Dair Sözleşme) kabulü
- 1975 Peter Singer'in *Animal Liberation*'ı (Hayvanların Özgürleştirilmesi) yayımlaması
- 1977 Hollanda'da Hayvan Deneyleri Yasası'nın kabulü
- 21-23 Eylül 1977 Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi metninin Uluslararası Hayvan Hakları Birliği ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından Londra'da kabul edilmesi
- 15 Ekim 1978 Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Paris'teki UNESCO Evi'nde ilanı
- 1983 Tom Regan'ın *The Case for Animal Rights*'ı (Hayvan Hakları Lehine Savunma) yayımlaması
- 1985 Almanya'da Hayvanlarda Deneylere Karşı Hekimler Birliği'nin protestoları
AB'ye üye 26 ülkenin katılımıyla deneysel ve diğer bilimsel amaçlar için kullanılan omurgalı hayvanların korunması ile ilgili konvansiyonun kabulü
- 1987 Ev ve Süs Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi
- 25-27 Ocak 1990 Fransa'daki bütün laboratuvarların biyolojik varlıkların katliamını protesto için kapatılması
- 5-7 Ekim 1992 Amsterdam'da Dünya Biyoetik Kongresinin düzenlenmesi
- Ağustos 1993 Uluslararası Çevre Mahkemesi'nin kurulması
- 18 Kasım 1999 Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'nin Strazburg'da imzalanması
- 2003 Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin revize edilip kabul edilmesi
- 2009 Bolivya'da sirklerde hayvan kullanımının yasaklaması
- 2010 Avrupa Birliği'nin bilimsel amaçlar için kullanılan hayvanların korunmasına dair yasa çıkarması
- 2013 Dünyada ilk kez suni et üretiminin gerçekleşmesi

Hayvan Hakları Kronolojisi

- 2013 Avrupa Birliği'nin kozmetik ürünlerin hayvanlar üzerinde test edilmesini yasaklaması
- 2015 Yeni Zelanda'nın hayvanların da insanlar gibi duygulu varlıklar olduğunu kabul eden Hayvan Gönenci Yasası'nı onaylaması
- 2019 İsviçre'de fabrika çiftçiliğini yasaklamak için 100 bin imza toplanması
- Kaliforniya Eyaleti'nde kürk ticaretinin büyük çoğunlukla yasaklanması (Yasak 1 Ocak 2023 itibariyle uygulanacaktır)
- 2 Temmuz 2020 Fransa'da hayvan haklarının iyileştirilmesi yönünde, yirmi beş hayvan hakları savunucusu derneğin katkılarıyla bir referandum düzenlenmesi
- 2021 İngiltere'de hayvanların da duygulu varlıklar olduklarını kabul eden bir yasanın onaylanması
- 1 Ocak 2022 Almanya ve Fransa'nın –diğer AB ülkelerine de aynısını yapma çağrısında bulunarak– civ-civ itlafını yasaklamaları

TÜRKİYE

- 1502 İçinde hayvanların korunmasına yönelik hükümlerin de yer aldığı Bursa ve Edirne İhtisab kanunnâmeleri
- 17 Şubat 1587 Yük hayvanlarına aşırı yük yüklenmesini yasaklayan, III. Murad'a ait bir ferman
- 1766 Hamalların at ve beygirlere binmesi yasağını teyit eden ferman (1800 ve 1813 yılında da benzer içerikte bir ferman çıkarılmıştır)
- 3 Kasım 1839 Can, mal ve namus güvenliği ile özel mülkiyet haklarını güvence altına alan Tanzimat Fermanı'nın ilanı
- 1859 Hayvanlara dair hükümler içeren Sokaklara Dair Nizamnâme (Altıncı Daire-i Belediye tarafından uygulanmak üzere)
- 1877 Hayvanlara dair maddeler içeren Vilâyât Belediye Kanunu
- 1887 Dâülkelp Tedavihanesi'nin ("Kuduz Hastanesi") açılışı
- 1909 Köpek aleyhtarı görüşleriyle bilinen Doktor Abdullah Cevdet'in *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesini Kahire'de basması
- 29 Mayıs 1910 İstanbul'daki sokak köpeklerinin toplatılarak Hayırsızada'ya (Sivriada) gönderilmesi kararı

- 1912 Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu Belediyesi) tarafından Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin kuruluşu. Cemiyet, daha sonra İstanbul Himaye-i Hayvanat, Hayvanları Himaye, Hayvanları Koruma ve Türkiye Hayvanları Koruma Derneği'ne dönüştürülmüştür.
- 1926 Hayvan Islahı Kanunu
- 1927 Nişantaşı'nda hayvan hastanesi olarak düzenlenen binanın açılışı
- 1928 Ahmet Haşim'in (1887 - 1933) *Gurebâhâne-i Laklakan*'ı yayımlaması
- Eylül 1929 Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin çalışmaları sonucu ayı oynatmanın yasaklanması (Yasak 1993'e kadar tam anlamıyla uygulanmamıştır)
- 1934 İstanbul Belediyesi'nin Taksim Stadı'nda yapılan hayvan dövüşlerini yasaklaması
- 1936 Hayvanları Himaye Cemiyeti'nin girişimleri sayesinde Hayvanları Koruma Yasa Tasarısı'nın mecliste kabul edilmesi
- 12 Aralık 1945 Ankara Hayvanları Sevme ve Yardım Cemiyeti'nin kuruluşu
- 1955 Ankara'da Celal Bayar'ın öncülüğünde Hayvanları Koruma Derneği'nin (HAYKOD) kurulması. Türkiye'de ilk hayvan barınma tesisini kuran dernek 1956'da Bakanlar Kurulu kararıyla Kamu Yararına Faaliyet Gösteren Dernek statüsüne kavuşmuştur.
- 22 Mart 1971 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu'nun kabulü
- 1975 İstanbul'da Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin kuruluşu
- 9 Ağustos 1983 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun kabulü
2873 sayılı Millî Parklar Kanunu'nun kabulü
- 1984 Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan ve 1979 Bern Sözleşmesi ile kabul edilen Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından imzalanması
- 1988 Hayvanların Yaşam Haklarını Koruma Derneği'nin kuruluşu
- 22 Şubat 1989 Bakanlar Kurulunun Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği'nin yürürlüğe konulmasına dair karar alması
- 1992 Hukuk profesörü İsmet Sungurbey'in (1928 - 2006) *Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı*'nı yayımlaması
Dünya Hayvanları Koruma Vakfı'nın (WSPA) sağladığı bütçeyle Bursa'da bir barınak oluşturulması ve sokaklarda ayı oynatmanın kesin bir şekilde yasaklanması
- 23 Temmuz 1992 Çevre Bakanlığı'nın "Hayvanları Koruma Yasası Ön Tasarısı"na ilişkin ilgili kişi ve kurumlara mektup göndermesi

Hayvan Hakları Kronolojisi

- 8-11 Mart 1992 Türkiye Felsefe Kurumu ile Türk Tabipler Birliği'nin ortaklaşa "Tıbbi Etik Oturumu" düzenlemesi
- 1995 Biri Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, diğeri İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı tarafından iki ayrı "Hayvanları Koruma Kanunu" tasarısının hazırlanması
- 1995 Doğayı ve Hayvanları Koruma Derneği'nin (DOHAYKO) kurulması
- 1996 Doğal Hayatı Koruma Vakfı'nın kuruluşu
- Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deney Hayvanı Etiği Kurulu'nun oluşturulması
- 1998 Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Etik Kurulu'nun oluşturulması
- 1999 GATA Hayvan Deneyleri Etik Kurulu'nun oluşturulması
- 28 şubat 2001 4631 sayılı Hayvan Islah Kanunu'nun kabulü
- 24 Ekim 2001 Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Yürütülmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı
- 2003 Doğayı ve Hayvanları Sevenler Derneği'nin kuruluşu
- Çevre ve Sokak Hayvanları Derneği'nin kuruluşu
- 1 Temmuz 2003 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu
- 15 Temmuz 2003 Türkiye'nin 4934 sayılı kanunla "Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi"ne taraf olması
- 2004 Hayvanlara dair maddeler de (151, 181, 226) içeren 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Yasası'nın kabulü
- 24 Haziran 2004 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nun Meclis'te kabul edilmesi
- 9 Temmuz 2008 Türkiye'nin farklı illerinde hayvan hakları konusunda faaliyet gösteren beş STK'nın Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP) adıyla bir araya gelmesi
- 2009 Hayvan Severler Derneği'nin (HAYSEVDER) kuruluşu
- 11 Haziran 2010 Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun kabulü
- 17 Aralık 2011 Gıda ve Yemin Resmî Kontrollerine Dair Yönetmeliğin Resmî Gazete'de yayımlanması
- 23 Aralık 2011 Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmeliğin Resmî Gazete'de yayımlanması
- 24 Aralık 2011 Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği'nin Resmî Gazete'de yayımlanması
- 2014 Kimsesiz Hayvanları ve Doğayı Koruma Derneği'nin (KİHAYKO) kuruluşu

- Kasım 2017 Boğaziçi Üniversitesi Yaşam Bilimleri ve Teknolojileri Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne bağlı Deneysel Hayvan Üretim ve Bakım Birimi'nin AAALAC International tarafından akredite edilmesi
- 2019 Hayvan Hakları Meclis Araştırma Komisyonu'nun kurulması
- 16 Ocak 2020 İBB Meclisi'nde faytonların kamulaştırılması kararının onaylanması
- 19 Haziran 2020 Adalar'da ulaşımın faytonlar yerine elektrikli araçlarla yapılmaya başlanması
- 14 Temmuz 2021 Hayvanları Koruma Kanunu'nun yeni hâliyle yürürlüğe girmesi

Dizin

5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu 298,
304, 323, 335

I

I. Ahmet 272

II

II. Abdülhamid 273, 280

II. Mahmut 272, 275, 300

II. Wilhelm 273

A

ABD 106, 250, 251, 257, 271, 276, 292, 294,
378

ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü 112

Abdülaziz 272, 275

Abdülhay el-Kettânî 264

Abdülkadir İnan 70, 75

Abdullah Cevdet 273, 274

Abdullah İbn Ömer 90

Abdullah Tırtıl 296

Açık Söz 289

Adalar 280, 328

Âdem 65, 70

Ağaçkakan 184

Agâh İzzet 284, 285

Ahi Evren 81

Ahmet Erhan 198, 210

Ahmet Rasim 281, 283, 297

Ahtapot 211, 240, 244

AİHM 317, 318

Akbaba 240, 242

Akıllı Hans Etkisi 363

Akşam 285, 286, 288

Aktivizm 180

Alan R. White 42

Albert De Salvo 269

Albert Lorz 309

Albert Schweitzer 34, 40, 60

Aldo Leopold 38

Ali Öztunç 329

Alp Er Tunga Destanı 184

Altıncı Daire-i Belediye 276

American Antivivisection Society 36

Amerika Birleşik Devletleri 345

Amerikalı Antiviviseksiyoncular Derneği 36

Anadolu Aleviliği 79

Andreas Vesalius 102

Andrew Linzey 53

Anka 67, 74, 80

Ankara Hayvanları Sevme ve Yardım Cemiyeti
292

Antik Yunan 20, 22

Aquinas 22, 23, 24, 30

Arif Özgen 216

Aristo 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 102, 123,
366, 382, 383

- Arslan 74, 75, 80, 224
Arthur Schopenhauer 33
Arzu Erdem 329
Asena 74, 186
Ashoka 19
Aslan 343, 353, 366
Asnieres Hayvan Mezarlığı 308
At 14, 81, 136, 184, 222, 231, 236, 237, 238,
239, 292, 331, 344, 347
Atatürk 305, 306
Atatürk Havalimanı 355
Atmaca 184
Attila 73
Auckland Üniversitesi 164
Av Sabotajcıları Derneği 34
Avrupa 12, 18, 25, 29, 36, 101, 106, 114, 192,
261, 262, 272, 273, 274, 275, 276, 282,
292, 294, 298, 325, 345
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 317
Aydınlanma Devri 31
Ayı 68, 72, 73, 76, 78, 218, 283, 284, 285, 293,
294, 295, 296
Ayı Oynatmak 283, 284, 296
Aziz Nesin 197, 198
- B**
Babil Devleti 16
Bahaeddin Ögel 64, 73, 189
Bakara 89
Bakırköy 288, 292
Balina 50, 117, 148, 201, 233
Balık 183, 194, 209, 218, 219, 220, 234, 235,
236
- Bars 183
Baruch Spinoza 103
Baykuş 184, 190, 233, 243, 263
Bedrettin Dalan 296
Bedri Rahmi Eyüboğlu 198, 199, 200
Bekir Yıldız 198, 223
Bektaşılık 80, 81, 85
Belediye Hayvan Hastanesi 291
Benedictus De Spinoza 28
Bentham 26, 29, 32, 33, 46, 53, 54, 55, 105, 132,
135, 136, 271, 307
Bernard Rollin 52, 58
Beykoz 292
Beyoğlu 266, 278, 291
Beyoğlu Belediyesi 276
Bilge Karasu 199, 228, 229
Birinci Dünya Savaşı 278
Birleşmiş Milletler 338, 345, 346
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür
Örgütü 34, 305
Bobby 340, 341
Boğa Güreşleri 14, 24, 276, 329, 344
Boğaç 74
Bordeaux İdare Mahkemesi 308
Börü 68, 74, 186
Boz-At 81
Bozkurt 68, 184, 186, 187, 188
Brenda Spencer 269
Budist 17, 167
Budizm 12, 19
Buhârî 263, 264
Buket Uzuner 235, 244
Bulldog 213

Burhan Günel 223
Bursa 13, 14, 15, 42, 187, 228, 278, 296
Büyük Gazete 286
Büyük Selimiye Camii 83

C

Cambridge Üniversitesi 29
Camille Allard 300
Carel Van Schaik 358
Caretta Caretta 367
Carroll Edward Cole 269
Catherine Pinguet 275, 297, 299
Caynacılık 17, 382
Cemil Topuzlu 278, 297
Cenevre 31, 273
Cengiz Aytmatov 188
Cengiz Han 68, 69
Ceyhun Atuf Kansu 199
Ceylan 74, 182, 214, 219, 246
Charles Hume 33
Cihangir Gündoğdu 278
Cihat Burak 198, 224, 225
CİMER 268
Çıtır Köpek 333, 334
Claude Bernard 36, 105, 125
Çoban Ata 81
Corpus Hippocraticum 19, 382
Cumhuriyet 241, 280, 281, 284, 288, 289, 291,
292, 296, 297, 300

D

Darwin 36, 37, 38, 144, 146

Dâtülkelp Tedavihanesi 280, 387
David Levinson 369
Dede Korkut 73, 78, 81, 82, 187
Deneye Hayır Derneği 121
Derrida 22, 44, 46, 47, 48, 56
Descartes 22, 26, 28, 29, 40, 41, 46, 52, 102,
103, 144, 343, 344, 383
Deve 15, 72, 78, 79, 81, 182, 184, 188, 194, 198,
226, 227, 233, 244, 263, 264, 276, 329
Deve Güreşi 90, 227, 285
Divanü Lugati't-Türk 82
Doctors Against Animal Experiments 121
Doğan 184, 187, 194
Donald R. Griffin 44
Donald Watson 40, 58
Dr. Alfred Prince 109
Dr. Antelyes 44
Düldül 81
Dünya Hayvanları Koruma Vakfı 296, 388
Dünya Sağlık Örgütü 256
Dursun Ataş 328

E

Earl Kenneth Shriner 269
Ebû Dâvûd 263, 264
Ebul Fazl Abbas 93
Edirnekapı 292
Eduard Holder 308
Ejder 67
Ejderha 67, 75, 79, 80, 184, 188
Ekrem Işın 273, 297
Emirülmüminin Ebu Talib 94
Engin Altay 327

- Er-Töştük Destanı 67
Erciyes Üniversitesi 25, 61, 114
Erdal Atabek 199, 241
Erdal Öz 198, 223
Ergenekon 68, 186, 325
Eshnunna Yasaları 16, 382
Eski Roma 19, 301, 373
Eudaimonia 166, 168, 169
Eudaimonia 168
Evliya Çelebi 283
- F**
Fakir Baykurt 218, 235, 238
Farabi 74
Fare 25, 78
FBI 269
Felix 308
Feridüddin Attar 70
Ferry 23, 25, 28, 32, 34
Filiz Kerestecioğlu 330
Florence 33
Fok Balığı 194, 245, 283
Francione 12, 20, 26, 29, 30, 35, 38, 44, 55, 56,
57, 58, 162, 181
Francis Bacon 103
Francois Magendie 36
Fransa 31, 33, 105, 262, 273, 275, 291, 345, 384,
386, 387
Fransız İhtilali 25, 261, 307
- G**
Galata 278
Galen 19, 102, 104, 105, 124, 383
Garuda 67
Gateway to Hell 120
Gelincik 76, 117, 219
George Floyd 250, 251
George Hoggan 105
German League Against Scientific Animal Tor-
ture 36
Geyik 13, 68, 72, 73, 76, 77, 81, 184, 187, 188,
194, 201, 213, 233, 236, 241
Geyikli Baba 81, 187
Giordano Bruno 26, 60, 383
Gök Tanrı 63, 75
Gök Tengri 63, 67
Göktürk 75, 82, 186
Grammont Law 262
Grifon 67
Gülhane Hayvanat Bahçesi 294
- H**
H. Babington Smith 277
Habil 70
Habip Eksik 331
Hachioko 340
Hacı Bektaş Veli 80, 81
HADMEK 120
Halit Fahri Ozansoy 191, 192
Hamamböceği 194, 240
Hammurabi Yasaları 16, 382
Hamster 99, 100, 113
HAYDİ 268
Hayırsızada 86, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 387
Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu 120

Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi 301, 344
Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye 8, 9
Hayvan Sağlık Memurları Mektebi 291
Hayvan Zulmü Yasası 12
Hayvanlara Bilimsel Eziyetlere Karşı Almanya
Birliği 36
Hayvanlara Yönelik Zulmün Önlenmesi Cemiyeti
261
Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Cemiyeti
12, 36
Hayvanları Himaye Cemiyeti 280, 286, 288,
289, 290, 291, 292, 388
Hayvanları Koruma Yasa Tasarısı 291, 388
Hayvanları Viviseksiyondan Koruma Derneği 36
Hazreti Huseyn 93, 94
Hazreti Süleyman 89
Heidegger 22, 56
Henry Sigwick 132
Henry Stephens Salt 12, 40, 58
Heybeliada 197, 215, 216, 280
Hildegard George 270
Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 276, 277, 278,
280, 281, 283, 284, 285, 301, 388
Hinduizm 12, 19
Hitit 17, 18
Hitit Yasaları 16
Hoca Ahmet Yesevi 80
Horoz 29, 70, 78, 103, 184, 193, 194, 219, 233,
261, 276, 365, 384
Horoz Dövüşü 29, 90, 285
Humane Society 270
Humanity Dick 12, 36, 384
Hüseyin Hatemi 86, 307, 308

Hüseyin Hilmi Paşa 277
Hüseyin Rahmi Gürpınar 215, 216, 235, 244,
246, 247
Hz. Ali 81

I-İ

Immanuel Kant 26, 30, 103, 143, 152, 384
Ingmar Persson 58
Irk Bitig 65, 72, 76, 85, 188
İstakoz 230, 231, 233
İbn Hibbân 264
İbn Nefis 102
İbn-i Sina 102, 383
İbn-i Zühr 102
İbrahim Özden Kaboğlu 330
İkdam 276
İkinci Meşrutiyet 273
İmam Muhammed-i Bâkır 93, 94
İmam-ı Kâzım 93
İmam-ı Sadık 93, 94
İnek 19, 72, 79, 128, 130, 162, 184, 193, 194,
218, 219, 231, 232
İngiliz Vegan Derneği 40
İngiltere 30, 31, 33, 34, 36, 103, 118, 209, 226,
273, 276, 277, 292, 300, 317, 340, 345,
384, 386, 387
İrvin Cemil Schick 272, 273, 275
İsmail Cenani Bey 277
İsmet Sungurbey 182, 304, 305, 307, 388
İstanbul 2, 347, 355, 387
İstanbul Barosu 26, 60, 312, 313, 314, 316, 335
İstanbul Belediyesi 278, 286, 289, 292, 294, 296,
388

İstanbul Üniversitesi 86, 304
İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti 288
İstanbul Veteriner Hekimleri Odası 314
İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti 273
İttihat ve Terakki Cemiyeti 273
İVHO 314

J

Jacques Derrida 46
Jain Agama 18
Jainizm 12, 13, 17, 18, 19, 60, 382
Jan Narveson 150
Jean Jacques Rousseau 31
Jeffrey Dahmer 269
Jeremy Bentham 26, 29, 30, 31, 32, 58, 132,
135, 271, 384
Jerrold Tannenbaum 34, 43
John Locke 29, 103, 383
John Stuart Mill 30, 37, 58, 180

K

Kabil 70
Kadıköy 244, 278, 304
Kâfir Beyi 187
Kahire 273, 387
Kamber Ata 81
Kamer-Tay 81
Kaplan 15, 70, 72, 74, 80, 184, 190, 194, 224,
230, 231, 233, 254, 289, 345, 347, 360, 366
Karabatak 274
Kartal 67, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 184, 186, 194,
198, 208, 209, 233, 236, 238, 326

Kaşgarlı Mahmud 70, 71, 72, 79, 82, 184
Kat Mülkiyeti Yasası 293
Kathleen Kete 29, 261
Kayra Kağan 187
Kedi 15, 47, 50, 78, 79, 86, 89, 90, 94, 99, 100,
101, 108, 110, 116, 117, 118, 119, 122,
123, 128, 136, 178, 189, 190, 194, 195,
196, 197, 199, 200, 201, 205, 213, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 226,
228, 229, 231, 233, 234, 236, 240, 241,
243, 244, 245
Kenan Hulûsi Koray 198, 204, 205
Kerkes Kuşu 82
Kindi 74
Kirpi 82, 184, 197, 218, 219, 229, 230, 233, 243,
265, 266, 347
Kır At 81, 238
Kobra Yılanı 90
Koç 70, 77, 78, 184, 189, 194, 237, 263, 276
Köpek 13, 15, 17, 19, 41, 70, 74, 80, 86, 89, 90,
91, 95, 339, 340, 341, 342, 345, 347, 348,
356, 358, 360, 361, 367, 369, 373, 374,
375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 387
Köpek Destanı 190
Kopernik 26
Koroğlu 81, 184, 237
Koroğlu Destanı 184
Koton 190, 191, 192, 193
Koyun 12, 14, 19, 29, 70, 72, 73, 74, 77, 79, 81,
94, 99, 184, 189, 194, 233, 235, 263, 264,
273, 330, 347, 350
Koyun Baba 81
Kristin Andrews 118

Kuduz 105, 220, 228, 278, 280, 281, 285, 286,
289, 292, 296
Kuduz Hastanesi 278, 280, 285, 286, 292, 387
Kunduz 76
Kur'an-ı Kerim 70, 87, 89, 95, 364, 365
Kurbağa 78, 99, 162, 194, 233, 236, 269, 347
Kurban 184, 185, 186, 237
Kurt 68, 73, 74, 75, 82, 184, 186, 214, 223, 254,
325
Kurtuluş Savaşı 280
Kurun 191, 291, 297
Kuzu 57, 86, 87, 92, 196, 214, 234, 235, 309

L

La Fontaine 307
Lağım Faresi 118, 226
Laika 341, 342
Lamartine 307
Lazarus 108
Leicester Üniversitesi 266
Levinas 22, 56
Leylek 194, 236, 243, 266, 299, 321
Liberalizm Devrim 261
Lipit-İhtar Kanunu 16, 17, 382
Londra Üniversitesi Hayvan Gönenci Derneği 33
Louis Pasteur 278
Lynda Birke 118

M

Mahatma Gandi 18
Mahavira 18
Mahmut Şevket Paşa 278

MAK 327
manas destanı 184
Mantiku't-Tayr 68, 70, 383
Margaret Mead 270
Marguerite Duron 308
Mark Rowlands 58
Martha Nussbaum 58
Martin Yasası 12, 36, 384
Mary Midgley 54, 58, 167
Mary Wollstonecraft 36
Max Kemmerich 307
Mekke 94
Melih Cevdet Anday 198, 209
Memduh Şevket 198, 204, 207
Men La Yahzuruhul Fakıyh 93, 94
Merkez Av Komisyonu 327
Mestrius Plutarkhos 21
Mevlâna Celaleddin Rumi 70
Mezopotamya 16, 17, 60, 263
Michel de Montaigne 25, 383
Milliyet 228, 235, 289
Mme de Sevigne 307
Muazzez Orhan Işık 332
Muhittin Üstündağ 289
Murat Tosun 2
Mustafa Santur 281, 283, 289
Mustafa Yel 319, 323, 327

N

Nâmık Kemâl 189, 190
Nasuh Paşa 272
Nathaniel Ward 29
Nazlı Eray 198, 211

Necati Cumalı 198, 214, 226, 227
Necati Güngör 231, 232, 233, 234, 247
Nehc-ül Belâga 89, 91
Neolitik Devrim 252
New York Blood Center 109
Nizâmettin Nazif 191
Nobel Barış Ödülü 34, 385
North Carolina Eyalet Üniversitesi 143

O

Oden 358, 359
Ögeday Han 73
Oğlak 71, 77, 235
Oğuz Kağan 65, 66, 73, 74, 79, 85, 186
Oğuznameler 73
Okan Gaydancıoğlu 331
Oktay Akbal 198, 206, 207
Oliver Cromwell 29
Ömer Seyfettin 190, 191, 192, 193, 194, 195,
198, 246, 247
Orhan Duru 198, 200
Orhan Veli 196, 197, 246
Orhun Yazıtları 74
Orta Asur Dönemi 16
Orta Çağ 19, 21, 23, 25, 26, 77, 78, 102, 340
Örümcek 233, 240, 242
Osmanlı 2
Osmanlı Devleti 272
Oxford 36, 38, 52, 53, 60, 61, 63, 67, 85, 104,
125, 127, 133, 161, 164, 167, 168, 175,
177, 178, 180, 181

P

Paris 34, 105, 280, 291, 302, 305, 344, 386
Pars 70, 74, 184, 233
Pasteur Enstitüsü 280
Patrick Sherrill 269
Paul de Regla 300
Peter Singer 34, 48, 53, 54, 58, 301, 335, 351, 386
Peter Vallentyne 58
Peyami Safa 195, 196
PhRMA 110, 125
Pisagor 20, 301, 382
Platon 67, 68, 163
Porfiryus 21
Porsuk 233, 240, 243, 384
Prof. Dr. Sefa Bulut 262, 263
Pulitzer 143

R

Radloff 77, 78, 184, 186, 247
Realdo Colombo 102
Refik Halit Karay 212
Reich Hayvan Koruma Yasası 34
Reşat Nuri 221
Resmî Gazete 322, 389
Resûl Baba 187
Resul-i Ekrem 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95
Rhesus Maymunları 106, 113
Richard Keshen 53
Richard Martin 12, 13, 36, 105, 384
Richard Ryder 52, 138
Rıdvan Turan 326
Robert Cornish 108

Robert Kolej 276, 277
Rönesans 20, 25, 26, 102, 345
Rosalind Hursthouse 127, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 172, 173, 175, 177, 178, 180
Rumeysa Kadak 332
Rusya 275, 300, 345
Ryder 29, 34, 44, 52, 53, 54, 58, 60, 386

S

Saadet Özen 275, 276, 297
Sabahattin Ali 196
Sadr-ı Azam Nedim Paşa 189
Şahin 73, 74, 76, 80, 184, 194, 231, 233
Said Halim Paşa 277, 278
Sait Faik Abasıyanık 219, 230
Salih Peygamber 89
Samur 73, 76, 233, 234
San Marino Cumhuriyeti 110
Sanayi Devrimi 15, 30, 31, 32
Sarı Saltuk 80, 81
Sarıyer 222, 292
Şekşek Ata 81
Serap Yaşar 319, 323, 330
Servet-i Fünûn 274
Sevinç Çokum 198, 206
Sezai Karakoç 198, 208, 209
Sıçan 70, 71, 99, 100, 101, 113, 115, 116, 117,
118, 120, 121, 124, 183, 195, 226, 291, 356
Sığır 12, 14, 18, 19, 20, 77, 81, 162, 183, 196,
330, 343, 350, 384
Simurg 67, 74, 80, 82, 85
Sincap 76, 182, 199, 233, 240, 241, 356
Sinek 100, 197, 242, 263, 274

Sivriada Köpek Katliamı 299
Societe Contre la Vivisection 36
Society for the Prevention of Cruelty of Animals
276, 384
Society for the Protection of Animal from Vivi-
section 36
Son Posta 291, 297
Souvenirs d'Orient 300
Sovyet Devrimi 286
Springfield Oregona 269
Stephen R.L. Clark 54, 58
Steven M. Wise 42, 123
Steven Wise 42, 58
Süleyman Bülbül 331
Susana Monso 118

T

Tahir Abacı 198, 205
Tahir Alangu 191, 192
Tamer Osmanağaoğlu 330
Tavşan 70, 72, 79, 82, 86, 99, 103, 104, 105,
110, 111, 113, 124, 134, 140, 141, 180,
182, 183, 184, 186, 194, 195, 218, 219,
233, 243, 270, 285, 309
Tavuk 14, 70, 72, 78, 92, 99, 100, 113, 118, 128,
162, 163, 184, 189, 193, 194, 205, 217,
218, 219, 231, 233, 309, 350
TBMM 298, 303, 304, 310, 319, 323, 331, 335
Tecrid-i Sarih 91
Teoman Erel 340
The Animal Liberation Front 120
The Pharmaceutical Research and Manufacturers
of America 110

The Victoria Street Society 36, 384
Theophrastus 21, 382
Thomas Hobbes 26, 383
Tilki 72, 74, 76, 184, 194, 233, 243, 309, 360
Timothy Garry 57, 58
Timsah 41, 70, 72, 233, 263, 347
Topkapı 274, 292
Toronto York Üniversitesi 118
Tufts İlaç Geliştirme Çalışmaları Merkezi 112
Tunguzlar 78, 82
Türker Alkan 199, 200, 201
Turna 72, 80, 184

U

UAR 118
Ulusal Viviseksiyonla Mücadele Derneği 34, 385
Understanding Animal Research 118
UNESCO 34, 245, 305, 344, 386
Ur-Nammu Yasaları 16, 382
Üsküdar 83, 272, 278, 291
Uygurlar 68, 75, 78, 186

V

Vakit 285, 288, 297
Vâlâ Nureddin 289
Valluvar 19
Viviseksiyona Karşı Olanlar Derneği 36
Vladimir Demikhov 108, 109
Voltaire 105, 307

W

William Harvey 103, 383

Wittgenstein 38, 41

Y

Yaban Domuzu 72, 79, 90
Yaşam Hakkına Saygı Derneği 267, 269
Yaşar Kemal 188, 235, 236, 237, 238
Yedikule 292
Yeni Reich 34
Yeşil Barış Grubu 34, 386
Yılan 50, 70, 72, 80, 90, 93, 162, 182, 184, 189,
194, 217, 218, 219, 220, 233, 236, 240,
347, 359, 368
Yusuf Razi Bey 277

Z

Zarifa Ghafari 251
Zebra Balığı 99, 101
Zeki Baraz 280
Zeki Hakan Sıdalı 319, 324
Zengi Baba 81
Züleyha Gülüm 331
Zümrüdüanka 66, 67, 74
Zutphen 19, 28